BURSA TECHNICAL UNIVERSITY

BURSA YILDIRIM BELEDİYESİ

BTSO
BURSA TİCARET VE SANAYİ ODASI

TINI-SOS

PROCEEDINGS BOOK

I. INTERNATIONAL AHI HASAN
AKHISM, ENTREPRENEURSHIP AND RETAILING, SOCIAL SCIENCES SYMPOSIUM

October 23-24, 2026

Bursa Technical University, Bursa, Türkiye

Editor
Prof. Dr. Orhan ÇAĞLAYAN

PROCEEDINGS BOOK

I.INTERNATIONAL AHI HASAN

AKHISM, ENTREPRENEURSHIP AND RETAILING, SOCIAL SCIENCES SYMPOSIUM

October 23-24, 2026

Bursa Technical University, Bursa, Türkiye

Editor

Prof. Dr. Orhan ÇAĞLAYAN

28.10.2026
by Liberty Academic Publishers, New York, USA
ALL RIGHTS RESERVED NO PART OF THIS BOOK MAY BE REPRODUCED IN ANY FORM, BY PHOTOCOPYING OR BY ANY ELECTRONIC OR MECHANICAL MEANS, INCLUDING INFORMATION STORAGE OR RETRIEVAL SYSTEMS, WITHOUT PERMISSION IN WRITING FROM BOTH THE COPYRIGHT OWNER AND THE PUBLISHER OF THIS BOOK.
© Liberty Academic Publishers 2026
The digital PDF version of this title is available Open Access and distributed under the terms of the Creative Commons Attribution-Non Commercial 4.0 license (http://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/) which permits adaptation, alteration, reproduction and distribution for noncommercial use, without further permission provided the original work is attributed. The derivative works do not need to be licensed on the same terms.
adopted by Mariam Rasulan
ISBN: 979-8-89695-609-9

SYMPOSIUM ID

TITLE OF SYMPOSIUM

INTERNATIONAL AHI HASAN

AKHISM, ENTREPRENEURSHIP AND RETAILING, SOCIAL SCIENCES SYMPOSIUM

PARTICIPATION

Face to Face & Online

DATE - PLACE

October 23-24, 2026

Bursa Technical University, Bursa, Türkiye

ORGANIZATION

Bursa Technical University, Bursa, Türkiye
&
İKSAD-Institute of Economic Development and Social Researches

HONORARY HEAD

Prof. Dr. Naci ÇAĞLAR
Rector of Bursa Technical University

HONORARY COMMITTEE MEMBER

Prof. Dr. Barış Tamer TONGUÇ
Vice Rector of Bursa Technical University

HONORARY COMMITTEE MEMBER

Prof. Dr. Hilal YILDIRIR KESER
BTÜ Dean of the Faculty of Humanities and Social Sciences

HEAD OF THE ORGANIZING COMMITTEE

Prof. Dr. Orhan ÇAĞLAYAN
BTU, International Trade and Logistics Department

Organizing Committee Members

Prof. Dr. Cusup Pirimbayev (Kyrgyzstan-Turkey Manas University)
Prof. Dr. Mehmetgali SARIBEKOV (Dulati Taraz State University / Kazakhstan)
Prof. Dr. Mehmet ULUKÜTÜK (Bursa Technical University)
Prof. Dr. Orhan Çağlayan (Bursa Technical University)
Prof. Dr. Selami ÖZCAN (Yalova University)
Prof. Dr. Zafer Ağdelen (Girne American University / Turkish Republic of Northern Cyprus)
Assoc. Prof. Dr. Abdullah OĞRAK (Bursa Technical University)
Assoc. Prof. Dr. Jamal HAJIYEV (Azerbaijan Tourism and Management University)
Assoc. Prof. Dr. İsa Demirkol (Bursa Technical University)
Assoc. Prof. Dr. İsmail AKDOĞAN (Bursa Technical University)
Assoc. Prof. Dr. Rıdvan ŞİMŞEK (Bursa Technical University)
Asst. Prof. Dr. Burak ÇAKIRCA (Bursa Technical University)
Res. Asst. Dr. Ayşenur EFE PARLAK (Bursa Technical University)
Dr. Khaled Benshina (Faculty of Tourism and Hotels Tripoli / Libya)
Dr. Mohammed Jaber (Baghdad University Faculty of Economics and Administration / Iraq)
Asst. Prof. Dr. Maiya Myrzabekova (Ankara Hacı Bayram Veli University)
Asst. Prof. Dr. Nizamettin ÖZTÜRKÇÜ (Bursa Uludağ University / Turkey)
Dr. Zuhair Mohamed SABOUN (Libyan Academy Misrata / Libya)

Scientific Committee Members

Prof. Dr. Abdülkadir Kaya (Bursa Technical University)
Prof. Dr. Adem Üzümcü (Hacı Bayram Veli University)
Prof. Dr. Cusup Pirimbayev (Kyrgyzstan-Turkey Manas University)
Prof. Dr. Fehim Bakırcı (Atatürk University)
Prof. Dr. Feliks Turdukulov (Institute of Economics and Business under Arabaev University)
Prof. Dr. Gregor Sandhaus (FOM University of Applied Sciences)
Prof. Dr. Meerim Koyçuyeva (Kyrgyz-Russian Slavic University)
Prof. Dr. Mehmetgali SARIBEKOV (Dulati Taraz State University / Kazakhstan)
Prof. Dr. Orhan Çağlayan (Bursa Technical University)
Prof. Dr. Ramazan Nacar (Bursa Technical University)
Prof. Dr. Serkan Dilek (Kastamonu University)
Prof. Dr. Zafer Ağdelen (Girne American University / Turkish Republic of Northern Cyprus)
Assoc. Prof. Dr. Abdullah Oğrak (Bursa Technical University)
Assoc. Prof. Dr. Ayberk Şeker (Bursa Technical University)
Assoc. Prof. Dr. Cevat BİLGİN (Bursa Technical University)
Assoc. Prof. Dr. Jamal HAJIYEV (Azerbaijan Tourism and Management University)
Assoc. Prof. Dr. İsa Demirkol (Bursa Technical University)
Assoc. Prof. Dr. Hasan ŞAHİN (Bursa Technical University)
Assoc. Prof. Dr. İsmail AKDOĞAN (Bursa Technical University)
Assoc. Prof. Dr. Mehmet ULUKÜTÜK (Bursa Technical University)
Assoc. Prof. Dr. Mevlüt CAMGÖZ (Bursa Technical University)
Assoc. Prof. Dr. Ömer Faruk EFE (Bursa Technical University)
Assoc. Prof. Dr. Rıdvan ŞİMŞEK (Bursa Technical University)
Dr. Abdulwahab Sahiri Laga (Zintan University, College of Accounting, Al-Rajban / Libya)
Dr. Ali Bridan (Elmergib University / Libya)
Asst. Prof. Dr. Burak ÇAKIRCA (Bursa Technical University)
Dr. Khaled Benshina (Faculty of Tourism and Hotels, Tripoli / Libya)
Dr. Mohamed EJDEA (Al-Zintan University, Al-Rajban College / Libya)
Dr. Mohammed Jaber (University of Baghdad, Faculty of Economics and Administration / Iraq)
Asst. Prof. Dr. Maiya Myrzabekova (Hacı Bayram Veli University)
Asst. Prof. Dr. Nizamettin ÖZTÜRKÇÜ (Uludağ University / Turkey)

Dr. Zuhair Mohamed SABOUN (Libyan Academy, Misrata / Libya)
Giesiddin Nurov (International University of Tourism and
Entrepreneurship of Tajikistan / Tajikistan)
Mergen Azydov (Kazakhstan)

PARTICIPATING COUNTRIES (13)

Türkiye, Oman, Romania, Albania, Malaysia, United Kingdom, India, Nigeria, Cambodia, Kazakhstan, Saudi Arabia, Uzbekistan, Algeria, China, Bangladesh

TOTAL PAPERS: 54

The number of papers from foreign countries: **29**

The number of papers from Türkiye: **25**

LANGUAGES

Turkish, English

OPENING SPEECHES

Prof. Dr. Orhan ÇAĞLAYAN **AHİ TEŞKİLATININ KAHRAMANLIK YÖNÜ OLARAK BURSA KALESİNİN BURCUNDA AHİ HASAN**	**i**
İsmail ASLANLAR **6585 SAYILI PERAKENDE TİCARETİN DÜZENLENMESİ HAKKINDA KANUNUN BURSA TİCARET İL MÜDÜRLÜĞÜ TARAFINDAN BURSA'DA UYGULAMASI İLİ İLGİLİ BİR DEĞERLENDİRME**	**viii**
Prof. Dr. Selami ÖZCAN **GELENEKSEL AHİLİK İLKELERİ İLE MODERN KALİTE YÖNETİMİ ARASINDAKİ KAVRAMSAL BAĞLANTILAR**	**xv**

AHİ TEŞKİLATININ KAHRAMANLIK YÖNÜ OLARAK BURSA KALESİNİN BURCUNDA AHİ HASAN

Prof. Dr. Orhan ÇAĞLAYAN

Bursa Teknik Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi

Uluslararası Ticaret ve Lojistik Bölümü

ORCID ID: 0000 0001 6320 2871

ÖZET

Ahilik Teşkilatı bir esnaf sanatkâr yapılanması olmakla birlikte ülkenin bağımsızlığı ve toplumun güvenliğini önceleyen, bu konuda sorumluluk alan bir örgütlenmedir. Selçuklular döneminde ülke savunması için gösterilen kahramanlıktan sonra Osmanlı Devletinin kuruluş felsefesine adını veren Ahilik anlayışı, devamında fetihlerde de kendini göstermiştir. Bursa'nın alınması ve başkent yapılması bunun en güzel örneklerinden biridir.

Bu çalışmanın amacı; Bursa'nın ele geçirilip payitaht olmasında kalenin burcuna sancağı diken Ahi Hasan ismini gündeme taşımak ve böylelikle meslek örgütlenmesi olan ahiliğin ekonomi yanında ülke bütünlüğü, savunma ve güvenlik anlamında da önemine vurgu yapmaktır.

Yapılan çalışmanın ahiliğin iş ve meslek teşkilatlanmasına ilişkin uygulamalarına yönelik ilgi oluşturması, Ahi Hasan'ın kahramanlığına dikkat çekerek kendisine gereken vefanın gösterilebilmesine katkı sağlaması, araştırmacılara yol göstermesi ve gençlere motivasyon oluşturması beklenmektedir.

Anahtar kelimeler: Ahilik, Ahi Hasan, Bursa'nın fethi

ABSTRACT

The Ahilik (Akhism) organization, while structured as an association of tradesmen and artisans, was an entity that prioritized the nation's independence and the security of society, assuming responsibility in these areas. Having demonstrated heroism in the defense of the realm during the Seljuk era, the Ahilik(Akhism) tradition—which lent its name to the foundational philosophy of the Ottoman Empire—continued to manifest itself during subsequent conquests. The capture of Bursa and its establishment as the capital city serve as a prime example of this.

The purpose of this study is to highlight the figure of Ahi Hasan—who planted the banner on the fortress ramparts during the conquest of Bursa—and, in doing so, to underscore the significance of Ahilik not only as a professional organization within the economic sphere but also as a vital force for national integrity, defense, and security.

It is anticipated that this study will generate interest in the practices of Ahilik (Akhism) regarding trade and professional organization, draw attention to the heroism of Ahi Hasan—thereby fostering a sense of due recognition and gratitude—provide guidance for future researchers, and serve as a source of motivation for the youth.

Keywords: Ahilik, Akhism, Ahi Hasan, the conquest of Bursa

GİRİŞ

Kurduğu Ahilik Teşkilatı ile Anadolu'da esnaf sanatkâr birliğinin ve toplanma merkezlerinin belki kümelenmenin temelini atan Ahi Evran, meslek öğretimi, üretim ve ticaret yanında ülke savunması ve manevi gelişim bakımından da sorumluluk alan bir yapı var etmiştir. Edebali ve Ahi Şemsettin gibi

ahilerin manevi önderliğinde kurulan Osmanlı Devleti'nde ahiliğin belki ilk meyvesi devletin kurulması ise ikinci meyvesi de Bursa'nın alınması ve payitaht yapılmasıdır. (Çağlayan, 2026: 5).

Bursa'nın ele geçirilip payitaht olmasında kalenin burcuna sancağı diken Ahi Hasan ismini gündeme taşımak amacıyla hazırlanan bu çalışmayla, meslek örgütlenmesi olan ahiliğin ekonomi yanında ülke bütünlüğü, savunma ve güvenlik anlamında da önemine vurgu yapılmış olacaktır.

Yapılan çalışmanın ahiliğin iş ve meslek teşkilatlanmasına ilişkin uygulamalarına yönelik ilgi oluşturması, Ahi Hasan kahramanlığına dikkat çekerek kendisine gereken vefanın gösterilebilmesine katkı sağlaması, araştırmacılara yol göstermesi ve gençlere motivasyon oluşturması beklenmektedir.

1. Fütüvvetten Ahiliğe

Fütüvvetin Anadolu'da görünen şekli de Ahilik'tir. Dolayısıyla temel kurallarını fütüvvetten alan Ahiliğin anlaşılabilmesi için fütüvveti doğru anlamak gerekir (Çağatay, 1974: 4).

Ahiliğin temeli olan "Fütüvvet teşkilatı tasavvufla da iç içe geçmiş bir yapı olarak aynı zamanda insanları güzel ahlâka yönlendirme, iyiyi doğruyu gösterme ve toplumsal huzuru sağlama gibi bir işlev üstlenmişti. Bunda, İslâm dininin el emeğine önem vermesi, çalışmayı değerli bulması, her mesleğin piri olarak bir peygamberin örnek şahsiyet haline getirilmesi ve mesleğin kutsallaştırılması gibi durumların da neticesinde teşkilatta yer alan zatların aynı zamanda tasavvuf yönlerinin olması etkili olmuştu" (Küçük, 2021: 8).

Fütüvvet yapılanmasında ve benzer hılfül füdûl veya fityan gruplarında erdem, yiğitlik, yardımlaşma ve dayanışma gibi hususlar var olmakla birlikte, sanat ve ticaret yönü sözkonusu değildir. Yani bu belirtilenler ışığında, esası Kur'an ve hadise dayanıp, temelini fütüvvetten almakla birlikte Ahiliğin Anadolu'da yerli ve milli unsurlarla harmanlanmış, maddi ve manevi kalkınmayı bir arada ele alan, "birlikten güç doğar" felsefesiyle sivil toplum inisiyatifiyle toplumsal dayanışmayı gerçekleştirmek üzere kurulmuş Müslüman Türk usulü bir yapı olduğu söylenebilir (Çağlayan, 2025: 389).

Fütüvvet teşkilatının ve her bir mesleğin gerekleri hakkında bilgi veren Ortaasya'da Türkler arasında risale adı verilen metinler ve fütüvvete ilişkin esasları ortaya koyan fütüvvetnameler, mesleğin ve meslek örgütünün gelişimi hakkında önemli bilgiler vermektedir. Gerek risale olarak belirtilen eserler gerekse fütüvvetnameler incelendiğinde hepsinin Kur'an'ı ve İslâm peygamberinin hadislerini esas aldığı görülmektedir. Buradan anlaşılmaktadır ki; İslâm'ın yayılmasıyla birlikte İran üzerinden Ortaasya'daki Türk topluluklarına, ülkelerine, beraberinde de Anadolu'ya doğru bu meslek teşkilatı anlayışı yayılmış, zaten bir ihtiyaç olması sebebiyle kolayca kabul görmüş, beraberinde İslâm'ın evrensel kuşatıcılığı ve sarsılmaz hakikatleriyle de desteklenince güçlü bir biçimde tutunmuştur. Türklerin Anadolu'ya kısım kısım gelişleri daha önceki tarihlere kadar gitmekle beraber Malazgirt zaferiyle hakim ve güçlü bir biçimde Anadolu'nun yurt tutulması sonucunda, Ortaasya'dan gelen müslüman sanat, meslek erbabı, başta Ahi Evran olmak üzere tasavvuf yönü de bulunan zatlar, Selçuklular döneminde Anadolu'da önceden zemin bulmuş olan bu meslek teşkilatlanması alt yapısıyla buluşmuşlardır (Küçük, 2021: 8-9).

Ahiliğin Anadolu'da ortaya çıkması, teşkilatlanması ve kurumlaşmasında Türklerin Orta Asya'dan Anadolu'ya göç ederek burasını Türkleştirmeleri, İslamlaştırmaları ve Anadolu'yu kendilerine yurt edinmeleri ve yine Moğol istilası nedeniyle çok sayıda fütüvvet ehlinin de Anadolu'ya göç etmesi ve yerleşmesi süreci (Çakmak, 2014: 149, 152) etkili olmuştur.

Anadolu Selçukluları zamanında kurulmuş Türk fütüvvet hareketi (denebilecek) kuruluşun adı olan Ahîliğin (Bayram, 1991: 5) kurucusu Ahî Evran, ahlakla sanatın ve konukseverliğin uyumlu bir birleşimi olarak kurduğu Ahîliği, o denli itibarlı bir duruma getirmiştir ki bu kurum, yüzyıllar süresince bütün esnaf, sanatkâr ve meslek erbabına yön vermiş, çalışmalarını düzenlemiştir (Çağatay, 1997: 215). Sultan Alâeddin Keykubâd'ın Ahîlerle son derece iyi ilişkiler içinde olması sonucunda, teşkilat başta başkent Konya olmak üzere bütün Anadolu'da hızlı bir yayılma göstermiştir. Sultan Alâeddin Keykubâd'ın saltanatından kısa bir süre sonra başlayan Moğol istilasının (oluşturduğu) kargaşa ortamı, toplum nezdinde siyasi iktidardan ziyade, ahîleri ve ahî liderlerini ön plana çıkarmıştır. Merkezi otoritenin her geçen gün gücünü yitirdiği 1240 yılındaki Babaîler İsyanı ve 1243'teki Kösedağ yenilgisi

sonrası dönemde, Anadolu'nun kasaba ve köylerinde merkezî otorite neredeyse tamamen kaybolmuş, bu otorite boşluğunu hemen her yerde kurulan Ahî birlikleri doldurmuştur (Şahin, 2006: 302).

İlk Osmanlı padişahlarının ve vezirlerinin çoğunun ahî teşkilatına mensup şeyhler olduğu, Orhan Gazi'nin ahîliğe ait "ihtiyârü'd-dîn" unvanını aldığı, I. Murad'ın şed kuşandığı ve teşkilattan fetihlerde askeri bir güç olarak faydalanıldığı bilinmektedir. Osmanlı döneminde esnaf birliklerinin idare tarzına çok önem verilmiştir. Fatih devrinden itibaren ise ahîlik siyasi bir güç olmaktan çıkarak esnaf birliklerinin idari işlerini düzenleyen bir teşkilat halini almıştır (Kazıcı, 1988: 541).

2. Osmanlı Devleti'nin Kuruluş Sürecinde ve Bursa'da Ahilik

Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan gelişmesine, ticaretten manevi kalkınma ve askeri sahadaki mücadelelere kadar Ahi Teşkilatı önemli bir rol üstlenmiştir.

Kuruluş devrinde genişlemenin bir neticesi olan hem dış düşmanlarla hem de iç karışıklıklarla mücadele halinde olan Osmanlılar bu ağır yükü Ahilerin nüfuzlarından istifade ile nispeten hafifletmiştir. Selçuklulardan kalma geleneği devam ettiren Ahiler boş alanlara yerleşerek zaviyeler kurmuşlardır. İsmail Hami Danişment, Ertuğrul Gazi'nin arkadaşları arasında Fütüvvet ehlinden Gazi Abdurrahman, Akça Koca, Konur Alp, Turgut Alp, Hasan Alp, Ak Timur, Kara Mürsel, Kara Tekin, Samsa Çavuş gibi isimlerin bulunması bunların ahi teşkilatına mensup olduklarını ve Osmanlı Devleti'nin kuruluşunda büyük rol oynadıklarını göstermektedir (Taş, 2011: 32).

Ertuğrul Gazi'nin 1281'de ölümü üzerine yirmi üç yaşında beyliğin başına geçen Osman Gazi ahi reislerindendi. Eskişehir civarında itburnu mevkisinde tekkesi bulunan Şeyh Edebali ise o havalinin en itibarlı sözü geçen ulularından olup kızı Mal Hatun'u Osman Bey ile evlendirmiş, geleneğin aktardığı biçimiyle Edebali'nin Osman Gazi'den meslek öğrenmesini istemesi ve Osman Gazi'nin de kösele yapmayı öğrenerek fütüvvete girmesi (Taş, 2011: 32 ve Torun, 1998: 16) Osmanlı Beyliği ile ahilik ilişkisini geliştirmiştir. Çünkü; Ahilik anlayışında bir meslek öğrenmek ve hadis öğretisi doğrultusunda emeği ile geçinmek esastır. Şeyh Edebali de bunun için Osman Gazi'ye meslek öğrenmesini tavsiye etmiştir.

Aşık Paşazade'ye göre Orhan Gazi'nin Bursa'yı almasında yardımcı olan kişilerin başında Edebali'nin kardeşi Ahi Şemseddin'in oğlu Ahi Hasan'ın da bulunduğu belirtilmektedir. Aynı olayı İbn Kemal şöyle anlatmaktadır: "Hisarın kapısı açıldı. Evvel Ahi destek olan Ahi Şemseddin oğlu Ahi Hasan girdi ve ezan okudu. Ardınca Orhan Bey girip puthaneleri bozdurdu. Bir ulu manastır vardı, içinde Cuma kılınması için onu yıkmadı, bıraktı. Açlıktan ölen küffar-ı bed'kerdârın ölüsüyle hisarın köşeleri dolmuştu. Ol mürdeler korkup, çürüyüp şehrin içi mülevves ve murdar olmuştu. Orhan Bey buyurdu, ölüleri arıttılar. Ol Küffâr-ı füccârın yeri ebrâr-ı ahyâr ile doldu. Abede-i esnâmın putları sınub çanlarına ot tıkadı. Haçları suya düşüp, puthaneleri ve kiliseleri yıkıldı" (Taş, 2011: 32 ve Çetin, 1994: 13).

Bursa, Osmanlı Devleti'ne başkentlik etmiş ve Osmanlı Devleti'nin kuruluşunda önemli rol oynamıştır. Esnaf, tacirler ve zanaatkârlar açısından Bursa'nın konumu büyük önem arz etmiştir. Hem siyasi hem de jeopolitik konumu itibarıyla Bursa'nın İpek Yolu güzergâhında bulunması, Anadolu ile İstanbul hatta Ege Denizi ve Trakya üzerinden Avrupa arasında köprü olmasının da bunda etkisi büyük olmuştur (Çağlayan, 2024: 327).

Ahi teşkilâtının mensupları, yeni kurdukları çarşı ve pazarlarda gayrimüslim unsurlara karşı üstünlük sağlayabilmek ve ekonomik dengeyi koruyabilmek için ürettikleri ve sattıkları mallarda önce kalite sonra da fiyat kontrolünü sağlamıştır. Tüm bunlardan dolayı ahilerin gerek Anadolu'nun ve gerekse de Bursa'nın fethinden müreffehliğine her alanda başat rol oynadıkları görülmektedir.

3. Bursa Kalesi'nin Burcunda Bir Yiğit: Ahi Hasan

Öncelikle ifade edilecek olursa, aynı zamanda babası olması itibariyle oğlu Ahi Hasan üzerinde en fazla emeği ve etkisi olan Ahi Şemseddin, Osmanlı'yı kuran aksakallılardan birisi olarak öne çıkmaktadır.

Ahi Şemseddin, Ahi Hasan'ın babası ve Osmanlı Beyliği'nin kurucusu Osman Bey'in en yakın arkadaşlarından biridir. … İdris-i Bitlisî, Orhan Bey Bursa'nın fethi müjdesini Osman Bey'e getirdiği zaman yanında Edebali, Ahi Şemseddin, Ahi Hüseyin, Turgut Alp ve Saltuk Alp ile Çandarlı Kara

Halil'i birlikte zikreder. Bu bilgiye istinaden Orhan Bey'in iktidara geçiş sürecindeki ulema ve diğer devletlü zevatın toplantısında Ahi Hasan ile beraber babası Şemseddin de bulunuyordu (Ahilik Ansiklopedisi I, 181-182).

Ahi Hasan XIV. yüzyılın başlarında Bilecik ve Bursa bölgesinde yaşamış Ahi önderlerindendir. Âşıkpaşazâde'de "Edebali'nin kardeşinin oğlu" ve İdris-i Bitlisi'de ise Ahi Hasan'ın babasının adı "Ahi Şemseddin" olarak kayıtlıdır (Ahilik Ansiklopedisi I, 114). Bu bilgilerden Ahi Hasan'ın babası Şemseddin'in, Osman Bey'in kayın atası Edebali'nin kardeşi olduğu, oğlu Hasan'ın da bu çevrede yetiştiği anlaşılmaktadır. Nitekim Oruç Bey, Osman Gazi zamanında duası müstecab azizler içinde "kayın atası Edebalı, Muhlis Paşa, Âşık Paşa ve Ahi Hasan ile Elvan Çelebi'nin babası vardı" ifadesini kullanır. Bu ifadelerden Ahi Hasan'ın ihlaslı bir insan olarak Osman Bey'in yanında ve yakınında bulunduğu anlaşılmaktadır.

Ahi Hasan, böyle bir maneviyat ve milli duygularla yoğrulmuş olan atmosferde doğmuş, yetişmiş ve bunun gereğini de yerine getirerek Osmanlı'nın kuruluşundan Bursa'nın alınıp başkent olması ve devam eden süreçte şehirleşmesi ile asayiş, huzur ve güvenin yerleştirilmesinde özünde de maneviyatın tesis edilip güçlendirilmesinde hayatının sonuna kadar görev almıştır (Çağlayan, 2026: 43).

Osmanlı kroniklerindeki verilere dayanarak Uzunçarşılı, Orhan Bey'in Bursa kuşatması esnasında Ahi Hasan'ın da bulunduğunu aktarırken, Âşıkpaşazâde Bursa'nın fethindeki rolünü, "Ahi Hasan yanındaki insanlarla birlikte burca tırmandı" ifadesiyle açıklamaktadır.

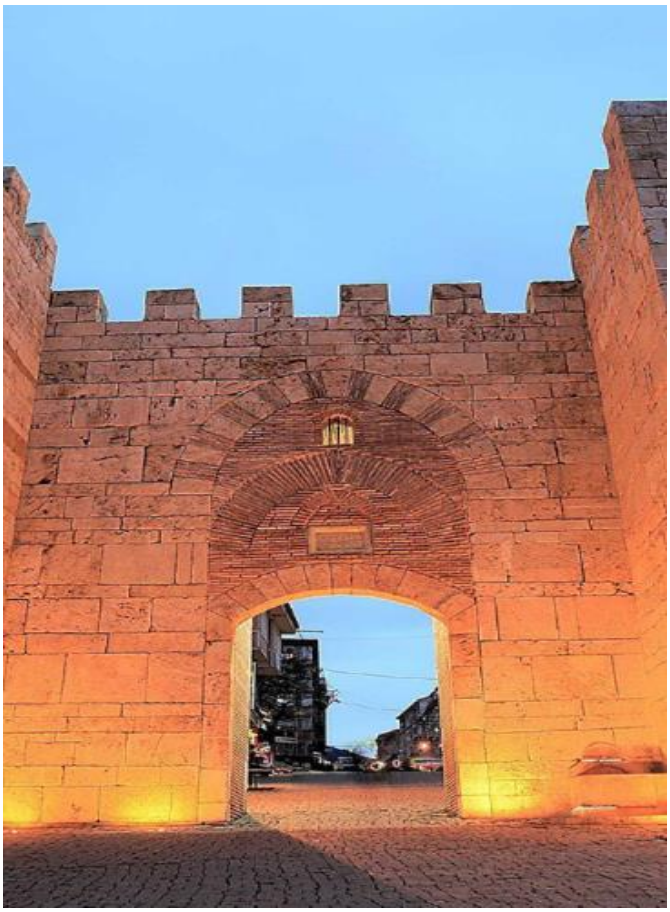
Kalenin ele geçirilmesinden sonra, "Orhan Gazi, Bursa kalesi içindeki manastırı camiye çevirtmiş, bunun yanında Bey Sarayı adı verilen bir saray yaptırmıştı. Âşıkpaşazâde, duası makbul bir kişi olduğunu ifade ettiği Ahi Hasan tarafından inşa ettirilen bu tekkenin, Bursa hisarında Bey Sarayı'na yakın bir yerde olduğunu söylemektedir" (Ahilik Ansiklopedisi I, 114).

Fotoğraf 1.'de Ahi Hasan'ın Bursa Kalesi'nin burcuna bayrağı dikmesi temsili olarak yer almaktadır (Çağlayan, 2026: 45).

Fotoğraf 1. Ahi Hasan (Temsili Resim)

Fotoğraf 2. Bursa Kalesi Fetih Kapısını göstermektedir. Güncel fotoğraf yedi yüz yıllık tarihe tanıklık etmeğe ve bir milletin kahramanlığının şahidi olmaya devam etmektedir (Çağlayan, 2026: 46).

Fotoğraf 2. Bursa Kalesi Fetih Kapısı

Ahi Hasan ve çevresi, Bursa'nın fethinden sonrada bu şehrin imar faaliyetlerinde önemli rol oynamışlardır. Nitekim; Neşri'nin "Beg sarayına yakın bir yerde kendüye bir zaviye yaptırdı" ifadelerinden şehrin inşasında da yer aldığı anlaşılmaktadır. Diğer yandan Ahi Hasan ve tekkesi, sadece şehrin inşasında değil, aynı zamanda Osmanlı yönetiminin, siyasetinin ve hatta beyinin belirlendiği yer olmuştur. Âşıkpaşazâde'deki "ol zamanda olan azizler bilece cem"olmuştu ifadesi, tekkenin ve Ahi Hasan'ın siyasî yapıya yakınlığını ve belirleyici bir unsur olduğunu gösterirken, Osman Bey vefat ettiği zaman oğulları Alâeddin ve Orhan Gazi ve devletin ileri gelenleri, Ahi Hasan'ın tekkesinde toplanarak hem Osman Bey'in terekesini ortaya çıkarıp hem de oğulları arasındaki görev dağılımını sağlayarak Orhan Gazi'nin bey olarak meşruiyetini sağlamışlardır. Kroniklerde bu mealdeki bilgiler devletin bu süreçteki inşasında Ahi Hasan ve taraftarlarının önemli rol oynadığını göstermektedir. Ahi Hasan'ın ne zaman vefat ettiği ve ailesi ile ilgili bilgiye rastlanmamıştır. Ancak 2013 yılı Aralık Ayı içerisinde Bursa'da bulunan Muradiye Külliyesi yenileme çalışmaları esnasında oğlu Ahi Mehmed'e ait sanduka şeklindeki mezar taşı bulunmuştur. Mezar taşındaki: "El-Merhum eş-Şehit Ahi Mehmed bin Ahi Hasan 788" kaydından 1386 yılında Ahi Mehmed'in öldüğü anlaşılmaktadır (Ahilik Ansiklopedisi, 113).

Ahi Hasan'ın daha sonra Bursa'da bir Ahi tekkesi inşa ettirdiği anlaşılmaktadır. Orhan Gazi, Bursa kalesi içindeki manastırı camiye çevirtmiş, bunun yanında Bey Sarayı adı verilen bir saray yaptırmıştı. Âşıkpaşazâde, duası makbul bir kişi olduğunu ifade ettiği Ahi Hasan tarafından inşa ettirilen bu tekkenin, Bursa hisarında Bey Sarayı'na yakın bir yerde olduğunu söyler. Burası, ovaya nazır bir yerde olup bugün Tophane adıyla anılmaktadır. İleri Hoca Mescidi'nin yanında olduğu anlaşılan bu zaviye, Bursa'da inşa edilen ilk zaviyedir (Ahilik Ansiklopedisi, 114).

Ahiliği Bursa ve Ahi Hasan özelinde değerlendiren Çağlayan (2024: 331) şu tespitleri yapmaktadır:

Ahilik anlayışı, üretim ve ticaret yanında ahlaki gelişime de önem veren tutumuyla olgun bir toplum yapısının var edilmesinde önemli bir misyon üstlenmiştir.

Ahilik anlayışı, ürünün kaliteli üretilmesi ve uygun fiyatla, karşılıklı rıza dairesinde makul kazançla, ölçü ve tartıya dikkat edilerek satılması, müşteri memnuniyeti sağlama yanında ticaret kesiminin de hak ettiği kazancı elde edebilmesini sağlayan bir yapı ortaya koymaktadır.

Bursa'nın fethinden başkent oluşu ve ticari hayatın gelişmesine kadar her alanda Ahi Teşkilatının izleri görülmektedir.

SONUÇ

* Ahilik Anadolu'ya ilk olarak fütüvvet anlayışı biçiminde Anadolu Selçukluları zamanında 11. Yüzyılda girmiştir.

* Ahi Teşkilatı, üyelerinin meslekî olarak yetişmelerinin yanında manevi anlamda da gerek toplumsal gerekse iş ahlâkı bakımından gelişmelerini esas almış bir esnaf ve sanatkâr örgütüdür

* Ahi teşkilatı, üyelerinin mesleklerine ilişkin becerilere kavuşmalarının yanında sosyal ve kültürel olarak da gelişmelerinin, ticaretin ve sanatın, güven ve emniyet içinde yapılabilmesinin temelini oluşturduğu düşüncesiyle, meslek erbabının yapacağı mesleğe ilişkin sahip olması gereken becerileri ve bunun yanında bir süreç dahilinde kazanması gereken kültürel nitelikleri, mesleğin el kitabı denebilecek fütüvvetnamelerde ortaya koymuştur.

* Osmanlı Devletinin kurucusu ve Bursa'yı ele geçirmek üzere ilk harekâtı başlatan Osman Gazi, kayın atası Şeyh Edabali'nin tavsiyesi ile meslek öğrenmiş ve Ahiliğe dahil olmuştur.

Osman Gazi'nin oğlu ve ikinci Osmanlı padişahı Bursa fatihi Orhan Gazidir. Orhan Gazi'nin yetişmesinde Ahiyan-ı Rum olarak anılan bir sosyal sınıfın öncülerinin, aynı zamanda babasının hem silah hem de fikir arkadaşı Ahi önderlerinin yeri çok önemlidir. Nitekim bu manevi atmosferde şekillenen "Orhan Gazi" resminde Ahi değerlerinin hemen hepsini görmek mümkündür.

* Ahi Hasan Osman Gazi'nin yanında bulunmuş, Orhan Gazi el birlikte Bursa'nın fethine katılmış, kale teslim alınınca burca tırmanmış, bayrağı dikmiş, puthanedeki putları yıkıp ezan okumuş, daha sonra da Bursa'nın imarında görev almış bir Ahi'dir.

* Ahi Hasan ve ahilik Bursa ve özellikle günümüz gençliği tarafından bilinmesi, anlaşılması, sebat, diğergamlık, azim, mücadele, dürüstlük ve vatan sevgisi yönleriyle benimsenip yaşatılması gereken kadim kültürümüzün ortak değerleridir.

Bursa'nın payitaht oluşunun yedi yüzüncü yılını dikkate alarak bu çalışma özelinde şu öneriler paylaşılabilir:

* Ahi Hasan'ın Bursa Kalesinde bayrağı diktiği yer yaklaşık olarak belirlenebilir ve oraya bununla ilgili bir görsel yapılabilir.

* Ahi Hasan Tekkesinin yeri yaklaşık olarak belirlenebilir. Burada misafirhane, bilimsel etkinlik ve meslekî çalışmalar için salonları olan bir mekan tesis edilebilir.

* Bugün tam bağımsız bir ortamda yaşayabilmemizde önemli köşe taşlarından biri olan Ahi Hasan, genç kuşaklara anlatılabilir ve bilinç oluşmasına katkı sağlanabilir.

* Ahi Hasan ismi Bursa'da sadece bir okula verilmiş durumdadır. Yol, cadde, okul, kütüphane gibi farklı yerlerde de Ahi Hasan ismi yaşatılabilir.

KAYNAKÇA

Ahinâme I. (2017). "Ahi Evran" 1, 1, 35-55.

Bayram, Mikail (1991). Ahi Evren ve Ahi Teşkilâtı'nın Kuruluşu, Konya.

Çağatay, Neşet (1997). Bir Türk Kurumu Olan Ahilik, Ankara.

Çağlayan, Orhan (2024) "Ahilik ve Payitaht Bursa: Bir İnceleme" Ahi Evran 4. International Conference on Scientific Research 26-28 April, Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi, Fulltextbook Volume: 1, ISBN: 978-625-7464-55-0 pp. 324-331.

Çağlayan, Orhan (2026) Bursa Kalesinin Burcunda Bir Yiğit: Ahi Hasan, İKSAD Yayınevi, Ankara.

Çağlayan, Orhan (2025) "Girişimcilik Özellikleri Bakımından Ahi Evran: Çağlayan Girişimcilik Ölçeği Kapsamında Bir Değerlendirme", VIII. Uluslararası Ahilik Sempozyumu Kırşehir, Cilt 2, ss. 385-398.

Çetin, Osman (1994) Sicillere göre Bursa'da İhtida Hareketleri ve Sosyal Sonuçları, Türk Tarih Kurumu Basımevi: Ankara.

Diyanet İşleri Başkanlığı, Dinî Kavramlar Sözlüğü, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları

Küçük, Orhan (2021a). "Mesleki Eğitim Modeli Olarak Ahilik: Fütüvvet Merkezli Bir Değerlendirme", 2. International Symposium on Education and Change (ISEC'21), Sakarya University of Applied Sciences – Sakarya, Uluslararası Eğitim ve Değişim Sempozyumu 1-3 Ekim 2021 Sakarya, 01-03 Oct 2021.

Küçük, Orhan (2021b) "Ahiliğin Ana İlkelerinin Kültürel Temelleri: Kur'an Bakışı", Ahi Evran International Conference on Scientific Research 30 November-1-2 December 2021 Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi, Fulltextbook Volume: 1, ISBN: 978-625-7464-55-0 pp. 78-88.

Küçük, Orhan (2022) "Ahilik ve Kültür Başkenti Bursa", Konferans: Ahilik Haftası Etkinliği, Bursa.

Küçük, Orhan (2017). İnsani Ekonomi Modeli Karşılaştırmalı Değerlendirme, Gece Yayınları, Ankara.

Şahin, Haşim (2006). "Selçuklular Döneminde Ahiler", Anadolu Selçukluları ve Beylikler Dönemi Uygarlığı, C.1, Ankara.

Taş, Hülya (2011) Günümüz Bursa Esnafında Ahilik Kültüründen İzler, Gaye Kitabevi, Bursa.

T.C. Ticaret Bakanlığı, Ahilik Ansiklopedisi, Cilt 1, 3. Baskı, Ankara, 2020.

Uludağ, Süleyman (1991). Tasavvuf Terimleri Sözlüğü, İstanbul: Yaylacık Matbaası.

6585 SAYILI PERAKENDE TİCARETİN DÜZENLENMESİ HAKKINDA KANUNUN BURSA TİCARET İL MÜDÜRLÜĞÜ TARAFINDAN BURSA'DA UYGULAMASI İLİ İLGİLİ BİR DEĞERLENDİRME

İsmail ASLANLAR

Bursa Ticaret İl Müdürü

✓ **Malların teker teker veya birkaç parça durumunda azar azar satılmasına dayanan (satış biçimi), toptan karşıtı.(TDK)**
✓ **Perakende işletme:** Alışveriş merkezi, büyük mağaza, zincir mağaza, bayi işletme, özel yetkili işletme, perakende ticaretle uğraşan diğer ticari işletmeler ile esnaf ve sanatkâr işletmelerini,
✓ **Alışveriş merkezi:** Bir yapı veya alan bütünlüğü olan, içinde büyük mağaza ve/veya beslenme, giyinme, eğlenme, dinlenme, kültürel ve benzeri ihtiyaçların bir kısmının veya tamamının karşılandığı diğer işyerleri bulunan, merkezî bir yönetime ve ortak kullanım alanları ile yönetmelikle belirlenen diğer niteliklere sahip işletmeyi,
✓ **Perakende bilgi sistemi (PERBİS):** Perakende işletmelerin açılış ve faaliyeti ile kapanışında gerekli başvuru ve diğer işlemlerin tek merkeze yapılmasını ve bu merkezden sonuçlandırılmasını sağlayan elektronik bilgi sistemini,
✓ **Bayi işletme:** Sözleşmeye dayalı olarak bir işletmenin mal ve hizmetlerinin satışına aracılık eden ve kendi adına bağımsız çalışan işletmeyi,
✓ **Özel yetkili işletme:** Sözleşmeye dayalı olarak bir işletmenin, yönetim ve organizasyon ile dağıtım veya pazarlama teknolojileri gibi konularda bilgi ve desteğini almak suretiyle bu işletmenin mal veya hizmetinin satışı üzerindeki imtiyaz hakkını bedel, bölge ve süre gibi belirli şartlar ve sınırlamalar dâhilinde kullanan bağımsız ticari işletmeyi,
✓ **Zincir mağaza:** Benzer çeşitlilikteki tüketim mallarının hangi ad altında olursa olsun kısmen veya tamamen perakende satışının yapıldığı, aynı gerçek veya tüzel kişi sahipliğinde bir merkeze bağlı olarak faaliyet gösteren; içlerinden en az biri büyük mağaza niteliğini taşıyan en az beş şubeye sahip işletmeyi veya her biri dört yüz metrekarenin altında satış alanına sahip en az on şubesi bulunan işletmeyi ifade eder.

1. PERAKENDE İLE İLGİLİ MEVZUAT DÜZENLEMELERİ

- 6585 Sayılı Perakende Ticaretin Düzenlenmesi Hakkında Kanun
- Alışveriş merkezleri Hakkında Yönetmelik
- Perakendeciler Konseyi Yönetmeliği
- Motorlu Taşıtların Ticareti Hakkında Yönetmelik
- Taşınmaz Ticaret Hakkında Yönetmelik
- Kuyum Ticareti Hakkında Yönetmelik
- Haksız Fiyat Değerlendirme Kurulu Yönetmeliği

2. BAKANLIĞIMIZ GÖREV ALANI İÇERİSİNDEKİ PERAKENDE TİCARET UYGULAMALARI

✓ İkinci El Motorlu Kara Taşıtları Ticareti,
✓ Taşınmaz Ticareti (Emlak),
✓ Kuyum Ticareti,
✓ AVM,
✓ Haksız Fiyat Artışı
✓ Marketler, restoranlar, kafe, lokantalar, pastaneler, fırınlar, kantin/büfeler vd. İşletmeler

Bursa İli Taşınmaz Ticareti, İkinci El Motorlu Kara Taşıtları Ticareti ve Kuyum Ticareti 2026 yılı İlk Dokuz Ay İstatistikleri

TTBS (EMLAK)	
BEKLENEN MÜRACAT SAYISI	**1.090**
ONAYLANAN MÜRACAT SAYISI	**4.004**
TOPLAM	**5.094**

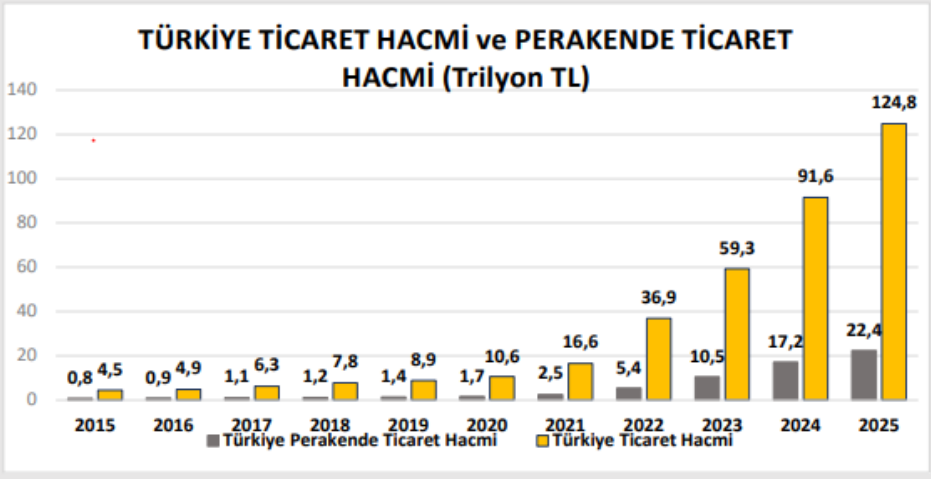
İETTS (OTO GALERİ)	
BEKLENEN MÜRACAT SAYISI	**1.015**
ONAYLANAN MÜRACAT SAYISI	**2.876**
TOPLAM	**3.891**

KTBS (KUYUM)	
BEKLENEN MÜRACAT SAYISI	**327**
ONAYLANAN MÜRACAT SAYISI	**893**
TOPLAM	**1.220**

Bursa'da Perakende Ticaretin Düzenlenmesi Hakkında Kanun kapsamında AVM yönetmeliği kriterlerine uyan **19** adet alışveriş merkezi bulunmaktadır.

30.09.2026 TARİHİ İTİBARİYLE İLİMİZDE BULUNAN ALIŞVERİŞ MERKEZLERİ
1. AS OUTLET AVM
2. ANATOLİUM BURSA AVM
3. İNEGÖL AVM
4. KENT MEYDANI AVM
5. KORUPARK AVM
6. NİLÜFER ARENA AVM
7. ÖZDİLEK PARK BURSA NİLÜFER AVM
8. SUR YAPI MARKA AVM
9. ZAFER PLAZA AVM
10. MAGAZİN AVM
11. PARKUR BURSA YAŞAM VE EĞLENCE MERKEZİ
12. PODYUMPARK YAŞAM VE EĞLENCE MERKEZİ
13. PARKORA YAŞAM VE EĞLENCE MERKEZİ
14. DOWNTOWN AVM
15. TRİO YAŞAM MERKEZİ
16. TURKUAZ PLUS ÇARŞI
17. EKER MEYDAN GASTRONOMİ MERKEZİ
18. ERGİN CONCEPT YAŞAM SOKAĞI
19. BALATPARK-UMİ BAZAAR İŞ MERKEZİ

PERAKENDE TİCARETE İLİŞKİN VERİLER

Kaynak: TÜİK

SEKTÖREL TİCARETE İLİŞKİN VERİLER

İKİNCİ EL MOTORLU KARA TAŞITI TİCARETİ (GALERİCİLİK)

Yetki Belgesi Sayısı	
2026 Eylül	827
Toplam	87.825

Kaynak: İETTS

TAŞINMAZ TİCARETİ (EMLAKÇILIK)

Yetki Belgesi Sayısı	
2026 Eylül	1.036
Toplam	82.695

Kaynak: TTBS

KUYUM TİCARETİ (KUYUMCULUK)

Yetki Belgesi Sayısı	
2026 Eylül	190
Toplam	16.019

Kaynak: KTBS

ELEKTRONİK TİCARET BİLGİ SİSTEMİ (ETBİS)	
ETBİS'e Kayıtlı İşletme Sayısı	51.311
ETBİS'e Kayıtlı Site Sayısı	61.119

Kaynak: ETBİS

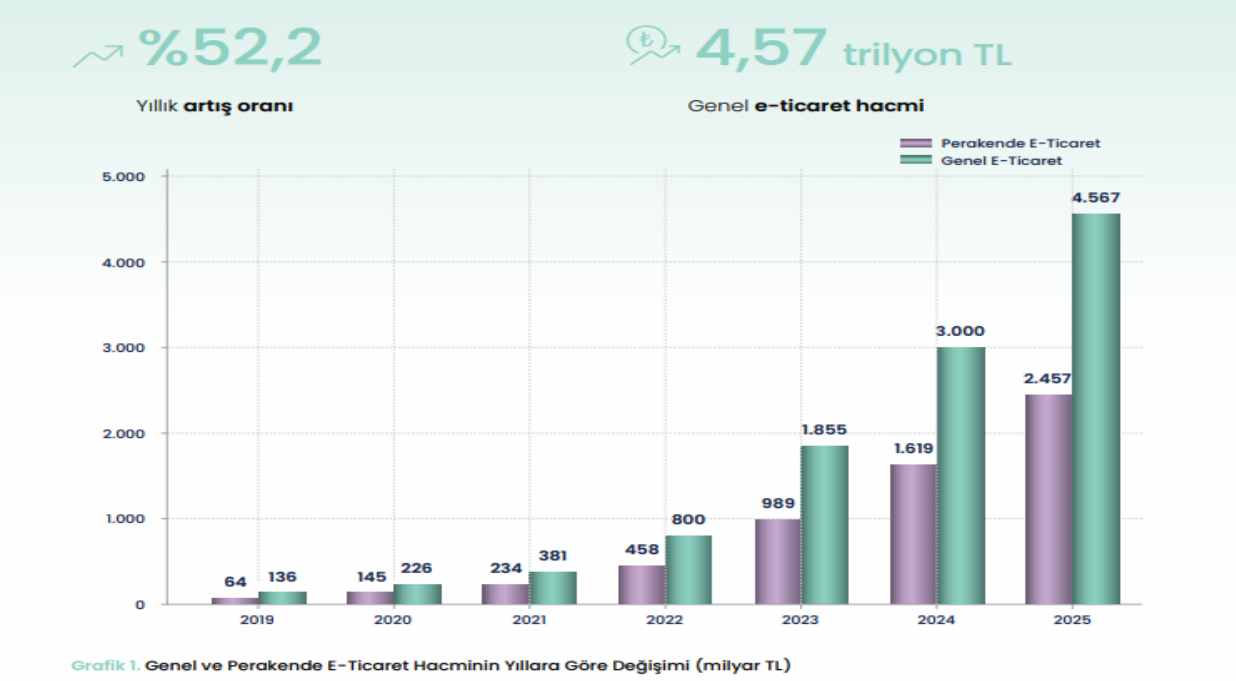

3. E-TİCARETE-TİCARET

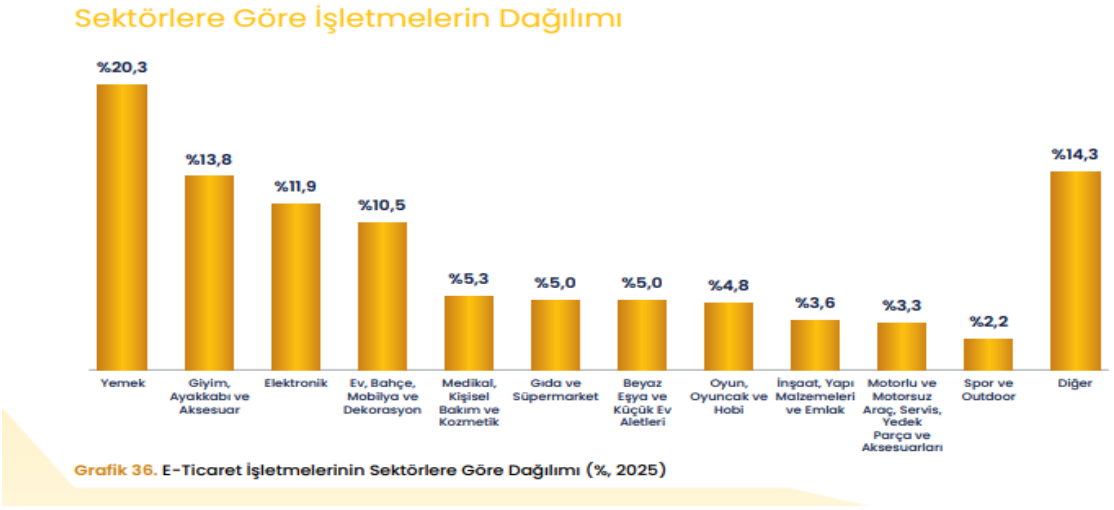
Ülkemizde 2024 yılında Türkiye genelinde 600.800 işletme e-ticaret faaliyetinde bulunurken 2025 yılı itibarıyla ise e-ticaret faaliyetinde bulunan işletme sayısı 634.611'e ulaştı.

E-ticaretin toplam ticaret içerisindeki payı yüzde %19,3 olarak gerçekleşmiştir. Ülkemizde e-ticaret hacmi 2025 yılında bir önceki yıla göre %52,2 artarak 4,57 trilyon Türk lirasını aştı.

2019 ile 2025 yılları arasında Türkiye'deki genel ve perakende e-ticaret hacminin yıllık değişimini göstermektedir. 2025 yılında bir önceki yıla göre genel e-ticaret hacmi, %52,2 oranında artarak 4,57 trilyon TL'ye, perakende e-ticaret hacmi ise %51,8 artarak 2,46 trilyon TL'ye ulaşmıştır.

Grafik 1. Genel ve Perakende E-Ticaret Hacminin Yıllara Göre Değişimi (milyar TL)

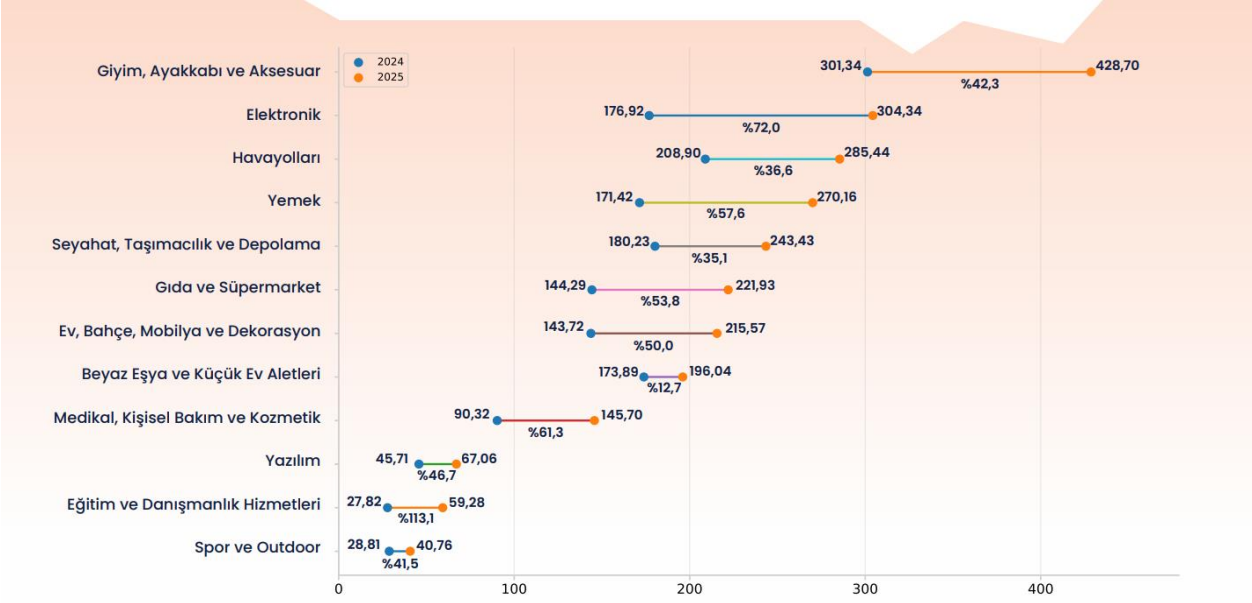
Grafik 36. E-Ticaret İşletmelerinin Sektörlere Göre Dağılımı (%, 2025)

E-ticaret ekosisteminde faaliyet gösteren işletmelerin sektörlere göre dağılımı gösterilmektedir. Bu dağılım incelendiğinde, **en yüksek orana %20,3 ile yemek sektörünün sahip olduğu görülmektedir.** İkinci sırada %13,8 ile giyim, ayakkabı ve aksesuar sektörü yer almaktadır. Bu sektörü %11,9 ile

elektronik, %10,5 ile ev, bahçe, mobilya ve dekorasyon sektörleri takip etmektedir. Bu alanlar, e-ticarette hem yüksek tüketici talebi gören hem de girişimciler tarafından erişilebilirliği yüksek sektörler olarak öne çıkmaktadır.

Genel e-ticaret işlem sayısı 2025 yılında 5,94 milyar adede ulaşmıştır. Perakende e-ticaret işlem sayısı ise 1,94 milyar adet olarak gerçekleşmiştir. 2025 yılında yurt içinde gerçekleşen e-ticaret hacminin, Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) tarafından 63 trilyon 20 milyar 905 milyon TL olarak açıklanan gayrisafi yurt içi hasıla (GSYH) içindeki payının %6,9 seviyesine ulaşmıştır.

Türkiye'de e-ticaret faaliyetinde bulunan esnaf işletmesi sahiplerinin %72'si erkek, %28'i ise kadındır. Erkek ve kadın işletme sahiplerinin çoğunluğunun 30-34 yaş aralığındadır.

Grafik 11. Sektörel E-Ticaret Hacimleri ve Yıllık Değişim Oranları (%, milyar TL, 2024-2025)

2025 yılında e-ticaret hacminden en büyük payı alan sektör 428 milyar 700 milyon Türk lirası ile giyim, ayakkabı ve aksesuar sektörü olurken bu sektörü sırasıyla 304 milyar 340 milyon Türk lirası ile elektronik, 285 milyar 440 milyon Türk lirası ile havayolları ve 270 milyar 160 milyon Türk lirası ile yemek sektörleri izledi.

4. İLLERE GÖRE ALIŞ-SATIŞ TUTARLARININ VE E-TİCARET YAPAN İŞLETMELERİN DAĞILIMI (2025)

Sıra	İl	Satış(Milyar TL)
1	İstanbul	2.813,09
2	Ankara	288,79
3	İzmir	178,28
4	Kocaeli	113,14
5	Bursa	105,25

Sıra	İl	Alış(Milyar TL)
1	İstanbul	1.585,94
2	Ankara	307,07
3	İzmir	207,13
4	Bursa	120,05
5	Antalya	122,67

Sıra	İl	E-Ticaret Yapan İşletme Sayısı
1	İstanbul	267.934
2	Ankara	47.646
3	İzmir	43.529
4	Bursa	27.667
5	Antalya	20.799

GELENEKSEL AHİLİK İLKELERİ İLE MODERN KALİTE YÖNETİMİ ARASINDAKİ KAVRAMSAL BAĞLANTILAR

Prof. Dr. Selami ÖZCAN

Yalova Üniversitesi İİBF İşletme Bölümü, Yalova Türkiye

ORCID ID: 0000-0002-0882-427X

ÖZET

Ahilik, Anadolu'nun iktisadi, içtimai ve kültürel yapısında önemli bir yere sahip olan; meslek eğitim ile ahlaki eğitimi bir araya getiren, geleneksel bir esnaf ve sanatkârların oluşturduğu teşkilatlanma şeklidir. Ahiliği sadece geçmişte faaliyet göstermiş bir esnaf teşkilatı veya üretim ve ticari faaliyetleri geçimini sağlamak için para kazanmak olarak değerlendirmek onun anlamını daraltmak olur. Çünkü Ahilik, aynı zamanda dürüstlük, güvenilirlik, mesleki yeterlilik, dayanışma, adalet ve toplumsal sorumluluk gibi değerleri içeren insan yetiştirme anlayışıdır. Bir insanın meslek sahibi olması önemlidir; ancak o mesleği hangi değerlerle icra ettiği de en az o kadar önemlidir.

Günümüzde kalite yönetimi ise müşteri beklentilerinin karşılanması, süreçlerin etkin yürütülmesi, hataların azaltılması, sürekli iyileştirme ve paydaş memnuniyetinin sağlanması gibi ilkeler üzerine kuruludur. Bu çalışmanın amacı, geleneksel ahilik anlayışı ile modern kalite yönetimi arasındaki kavramsal ilişkileri incelemek ve Ahilik ilkelerinin günümüz işletmelerinde kalite kültürünün geliştirilmesine sağlayabileceği katkıları değerlendirmektir. Bu çalışmada Ahilik ve Kalite Yönetimi arasındaki ilişki kavramsal bazda ele alınmakta ve bu iki kavramın ortak ve farklı noktaları değerlendirilmektedir.

Değerlendirme sonucunda Ahilik anlayışının, kaliteyi yalnızca teknik standartlara uygunluk olarak değil, aynı zamanda ahlaki sorumluluk ve güvenilir hizmet üretimi olarak ele alan bütüncül bir kalite kültürüne katkı sağlayabileceği ortaya konulmuştur.

Ahilikte mesleki işleyiş ve kontrol öne çıkarken, toplam kalite yönetiminde tüm süreçlerin birbirleriyle ilişkili olarak tasarlanması, yönetilmesi, ölçülmesi ve iyileştirilmesi esastır.

Anahtar Kelimeler: Ahilik, Toplam Kalite Yönetimi, Kalite Kültürü, Meslek Ahlakı, Müşteri Memnuniyeti, Sürekli İyileşme.

ABSTRACT

Ahilik is a traditional form of organization established by tradespeople and artisans in Anatolia, which holds a significant place in the region's economic, social, and cultural structure by integrating vocational training with moral education. Reducing Ahilik to merely a historical guild or viewing its production and commercial activities solely as a means to earn a living would narrow its true significance. This is because Ahilik also embodies a philosophy of human development rooted in values such as honesty, reliability, professional competence, solidarity, justice, and social responsibility. While it is important for an individual to possess a profession, the values with which they practice that profession are equally, if not more, important.

In the contemporary context, quality management is built upon principles such as meeting customer expectations, executing processes efficiently, minimizing errors, pursuing continuous improvement, and ensuring stakeholder satisfaction. The purpose of this study is to examine the conceptual links between the traditional philosophy of Ahilik and modern quality management, and to evaluate how the principles of Ahilik can contribute to the development of a quality culture in today's business organizations. This study explores the relationship between Ahilik and quality management on a conceptual level, assessing both their commonalities and their differences.

The assessment reveals that the philosophy of Ahilik can contribute to a holistic quality culture—one that defines quality not merely as compliance with technical standards, but also as a commitment to moral responsibility and the provision of reliable services.

While the Ahilik system emphasizes professional regulation and oversight, Total Quality Management is based on the principle that all processes should be managed, measured, and improved in relation to one another.

Keywords: Ahilik, Total Quality Management, Quality Culture, Professional Ethics, Customer Satisfaction, Continuous Improvement.

1. GİRİŞ

Kalite, küçük orta büyük işletmelerin ftamamının rekabet gücüne, müşteri memnuniyetine ve sürdürülebilirliğe doğrudan etki eden bir kavramdır. Dünyadaki teknolojik gelişmeler, müşteri isteklerindeki hızlı değişim ve yeşil dönüşüm işletmelerin sadece düşük maliyetli üretim yapmalarını yeterli olmaktan çıkarmış; itibarlı, standartlara uygun, ahlaki olgunluğa dayalı ve müşteri ihtiyaçlarını karşılayan mal ve hizmet sunmalarını zorunlu hâle getirmiştir.

Toplam kalite yönetimi, kaliteyi üretimin son aşamasında kontrol edilebilir bir durum olmaktan çıkarıp topyekûn bir çalışma ile elde edilebilecek bir özellik olarak görür. Kalite; yönetim anlayışından çalışanların katılımına, tedarik süreçlerinden müşteri ilişkilerine kadar işletmenin tüm işlevlerine yayılan bir yönetim yaklaşımıdır. Bu bakımdan kalite, teknik ölçütlerin yanı sıra işletmenin ortak değerleri, inançları, davranış şekilleri ve ahlaki değerlerle de yakından ilişkilidir.

Anadolu'nun tarihi ve kültürel mirasında önemli bir yere sahip olan Ahilik teşkilatı da iktisadi ve ticari faaliyetlerin ahlaki kurallarla yürütülmesini, mesleki yeterliliğin geliştirilmesini ve toplumsal güvenin korunmasını esas alan bir yapılanmadır. Ahilikte esnaf veya tüccar üyelerinden sadece mal üretmesi veya satması değil, işini doğru yapması, müşterisini aldatmaması, mesleğinin gerektirdiği bilgi ve yetkinliğe sahip olması ve toplum karşısında sorumluluklarını yerine getirmesi beklenmektedir.

Bu çerçevede Ahilik ve Toplam Kalite sistemlerinin, farklı zaman diliminde ortaya çıktığı, farklı yapılarda ve farklı uygulama araçları kullandığı görülmekle birlikte tamamen birbirinden bağımsız iki uygulama olarak bakmak yerine bu iki yaklaşım arasında kalite kültürünü besleyebilecek önemli kavramsal benzerlikleri ve ortak noktaları olan ilkeler ve değerler sistemi olarak değerlendirilmelidir. Ticari hayatta ahilik, toplam kalite, standart ürün ve üretim, markalaşma, meslek sırrı ve patent hakkı, yardımlaşma, mesleki kontrol ve müşterinin korunması ve hataların önlenmesi için mücadele eden üretim temelinde, ahlak esaslarına göre ticari işleyişe dayalı bir yapılanmadır. Çeşitli üretim dallarındaki esnaf ve zanaatkarların belli kurallar dahilinde teşkilatlanarak çalışmalarının sürekli denetlenmesidir. Ahilik kültürünü geçmişin toplam kalite yönetimi anlayışı olarak da değerlendirilebilir.

Ahilik sisteminin işleyişi, çıraklıktan, iş yeri açana kadar devamlı kontrol altında tutulan, iş yeri açtıktan sonra da birlikçe denetlenen üyeler zaten müşteriyi aldatacak bir teşebbüs içerisinde bulunmaları beklenmez. Üstelik esnaf, bozuk malı sağlam diye satmadığı gibi imal ettiği malın kusurlarını müşterisine söylemeli, sattığı malı çok fazla övmemeli, kusurlu malı da çok ucuza vermelidir. Ahi birliklerinde kurallara uymayan üyelere çok ağır cezalar verilmektedir. Bu cezalar para veya hürriyeti kısıtlayıcı cezalar olmamakla beraber ondan çok daha tesirli ve daha caydırıcı olan birlikten ihraç cezasıdır. Bu ceza, kalitesi bozuk mal üreten, müşteriyi aldatan, yüksek fiyatla mal satan esnaf veya sanatkara verilirdi. Bu ceza verilmeden önce birliğin yönetim üyelerinden 2 kişi, iş yeri sahibi ve müşterisini dinler, satılan malın kalitesi ve hammaddesinin evsafını, ürünün daha önce tespit edilen standartlara uyup uymadığını kontrol ederdi. Eğer ürün verilen standartlara uymuyorsa, kalitesiz ve bozuk, üstelikte yüksek fiyatla satıldığı tespit edilirse, durum birliğin yiğitbaşına haber verilirdi. Böyle bir tespitten sonra iş yerine ilk gelen ve arabuluculuk görevi yapan iki yönetim kurulu üyesinin yapabileceği hiçbir şey yoktur. Durum gerçekten çok ciddidir. Yiğitbaşı ceza verilecek esnafın iş yerine gider; diğer esnafların ve halkın gözü önünde dükkanını kilitler ve dükkân sahibinin sağ ayağındaki pabuç çıkartılıp işyerinin damına atardı. Böylece bu şahıs ahilik kurallarına aykırı davrandığı ve

yolsuzluk ettiği ilan edilirdi. Bu uygulama, Ahilik de "pabucu dama atma" geleneği olarak bilinir. Bozuk ve kalitesiz malı satın alan müşteriye isteğine bağlı olarak ya malın bedeli geri ödenir ya da aldığı mal değiştirilirdi. Pabucu dama atılan esnafın artık birlik ile üyeliği kesilirdi. Esnafın bu yolsuzluğu aynı meslek kolunda çalışan, ülkedeki diğer meslektaşlarına ve sanat birliklerine de haber verilirdi. Artık pabucu dama atılan kişinin aynı işi yapabilmesi şansı ülke içerisinde imkânsız hale geldiği gibi, eşi, dostu ve arkadaşları arasında da itibar sıfıra inerdi. Böyle bir ceza sanatkâr için ölümden beterdi. Kapanan iş yerinde çalışanlar bu yolsuzluk suçuna iştirakleri nispetinde kabahatli sayılırdı. Birlik tarafından affedilinceye kadar hiçbir yerde çalıştırılmazlardı. (www.ahilik.net erişim tarihi 20.10.2026)

Kalite, sadece hatasız ürün üretmekten ibaret değildir. Kaliteli bir işletme; güvenilir ürün ve hizmet sunan, çalışanlarının gelişimini destekleyen, müşterilerinin haklarını gözeten ve toplumsal sorumluluklarını dikkate alan bir yapı olarak ele alınabilir. Geçmişimizden aldığımız önemli bir ahilik mirasını, günümüzün en önemli kavramlarından biri olan kalite yönetimiyle birlikte değerlendirmek gerekirse; konuyu açmak ve daha iyi anlaşılmasını sağlamak için şöyle bir soru sorarak ele alalım:

Şimdi son derece güzel dizayn edilmiş, teknik özellikleri mükemmel, dayanıklı, müşteri isteklerine uygun ve kullanışlı bir ürün düşünülsün; üstelik bütün kalite kontrollerden geçmiş, ancak bu ürünün üretiminde müşteriye eksik veya yanıltıcı bilgi verilmiş, kullanılan malzemenin bazı özellikleri gizlenmiş veya üretici, daha fazla kazanmak uğruna kendi vicdanını bir kenara bırakmış olsun.

Bu durumda gerçekten ürün kaliteli midir? Teknik açıdan belki evet. Fakat ahlaki açıdan aynı şey söylenebilir mi?

İşte bu çalışma bu sorunun etrafında şekillenmektedir. Çünkü kalite sadece bir ürünün özellikleriyle ilgili değildir. Kalite aynı zamanda o ürünü ortaya çıkaran insanın ahlakı, çalışma tarzı ve taşıdığı sorumluluk bilinci ile de ilgilidir. Gerçek kalite, işini iyi yapmanın ötesinde, işini doğru değerlerle yapabilmektir.

Bu bağlamda ahilik ve toplam kalite arasındaki ilişkiler ile ilgili literatür taramasına bakıldığında bu konularda akademik çalışmaların yapıldığı görülmektedir. Çelen (2014) ile Kartop ve Kubat (2018), ahilik uygulamaları ile toplam kalite yönetimin temel ilkeleri çerçevesinde bir çalışmalar yapmıştır. Bu çalışmalar iki kavram arasındaki ilişkinin tarihi benzerlikleri ve farklılıkları ile ilgili çalışmalara temel oluşturacak şeklinde değerlendirilmelidir. Akgül (2017) Ahilikte ahlak ilkelerinin günümüz işletmelerine yansımalarını ele almıştır.

Bu çalışmanın temel amacı, Ahilik ilkeleri ile modern kalite yönetimi arasındaki ilişkiyi incelemek ve geleneksel meslek ahlakının günümüz işletmelerinde kalite anlayışına sağlayabileceği katkıları ortaya koymaktır.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Bu kavramsal çerçevede; Ahilik kavramı, temel ilkeleri, kalite kavramı, toplam kalite yönetim ilkeleri ile diğer kavramlar arasındaki ilişki, benzer ve farklı yönler ele alınmıştır.

2.1. Ahilik Kavramı ve Temel İlkeleri

Ahilik, Selçuklu döneminin haşmetini, Osmanlı'nın kuruluş felsefesini özetleyen bir kavramdır. İki dünyayı kazanmayı esas alan, sanat, meslek alanlarında yetişmelerini, ahlaki yönden gelişmelerini sağlayan teşkilatın adıdır. Ahilik 13 ve 20. yüzyıl arasında (Karatop ve Kubat 2018) başta Anadolu, Balkanlar, Türkistan ve Kırım'da yaşamış olan Türklerin, hâkim olan devlet otoritesi dışında gönüllülük esasına dayalı çalışan bir teşkilattır. Bu sistemin kurucusu Ahi Evran'dır (Gök 2018). Bursa'da öne çıkan isim Ahi Hasandır. Ahi Hasan Orhan Gazi ile birlikte Bursa Kalesinin kuşatmasına katılmış, kale ele geçirilince burca sancağı o dikmiştir (Çağlayan, 2026: 43) Ahi kelimesinin manası, kardeşim demektir. Divan-ı Lügati Türk'te ise aynı manaya gelen "Akı" eli açık, cömert, yiğit demektir. (TDV İslam Ansiklopedisi, 1998; Tatar 2002; https://ahilik.ticaret.gov.tr/ahilik/ahiligin-tarihcesi erişim tarihi: 20.10.2026)

Osmanlı ihtisap kanunnamelerinde ve taşra kadılarına yazılan emirlerde imalatta kullanılan hammaddelerin kalitesine dikkat edilmesi gereği vurgulanmaktaydı. Bu konuna II. Beyazıt devrindeki

ihtisap kanunnamelerinde, Yavuz Sultan Selim Kanunnamesinde ve Kanuni'nin kanunnamesinde geniş bilgilere yer verilmektedir (Akgündüz:115).

Ahiler, gündüzleri iştedir; adam gibi çalışır. Geceleri ise tekkede manevi ve kültürel alanda kendilerini geliştirir. Sabahları işyerlerini "siftah duası" dedikleri duayla açarlar. Ahiliğin temel kanunları Fütüvvet nameler (Uludağ 1996), ayet, hadis ve halkın örfünden harmanlanan kurullar bütünüdür. (https://www.ahievran.org/tr/detay/sayfalar/ahilik-nedir/204510 erişim tarihi: 20.10.2026)

Ahilik sisteminde mesleki eğiti m dört aşamalı bir süreçtir. Yamak, çırak, kalfa ve ustalık süreçlerinden geçilerek eğitim tamamlanmış olur. Bir üst aşamaya geçişte yalnızca teknik yeterlilik değil; iş ahlakı, disiplin ve sorumluluk bilinci de önem taşıyordu. Ustalığa yükselen kişiler ise kendi mesleklerini icra etmenin yanında yeni çırakların yetiştirilmesinden de sorumludur. Ahilikte ustalık, yalnızca bir işi teknik olarak yapabilmek anlamına gelmez. Ustalık; sorumluluk almak, güvenilir olmak, emeğe saygı duymak ve öğrendiklerini gelecek kuşaklara aktarmak anlamına da gelir.

Ahilik anlayışının temel mesleki ve ahlaki ilkeleri şu şekilde ifade edilebilir:

- **Helal Kazanç ve Alın Teri:** Üretimin her aşamasında emeğe saygı duyulur, haksız kazanç ve israftan kaçınılır.
- **Dürüstlük**: Üretim ve ticaret faaliyetlerinde doğru bilgi vermek, ölçü ve tartıda hile yapmamak, kaliteli ve kusursuz mal üretmek ve hileli davranışlardan kaçınmak.
- **Mesleki Yeterlilik**: Mesleği öğrenmek, kabiliyetleri geliştirmek ve işi en güzel şekilde yapmak.
- **Güvenilirlik**: Tüm ilgili taraflarla (müşterilerle, meslektaşlarla ve toplumla) güvene dayalı ilişkiler kurmak.
- **Adalet**: Ticari ilişkilerde rakiplere ve müşterilere karşı hakkaniyetli davranmak ve başkalarının haklarını gözetmek.
- **Dayanışma**: Meslek mensupları arasında maddi ve manevi yardımlaşmayı ve bilgi aktarımını desteklemek.
- **Sorumluluk**: Yapılan işin, sunulan ürünün ve verilen hizmetin arkasında durmak ve sonuçlarını üstlenmek.
- **Toplumsal Fayda**: maddi kazancı toplumsal değerlerden ve ortak sorumluluklardan bağımsız görmemek.

Bu ilkeler, Ahiliğin sadece bir meslek yapılanması olmadığını; aynı zamanda iktisadi ve ticari faaliyetleri yönlendiren bir ahlak ve eğitim anlayışı olduğunu göstermektedir.

2.2. Kalite ve Toplam Kalite Yönetimi

Kalite, genel anlamıyla bir ürün veya hizmetin belirlenen şartları ve müşteri beklentilerini karşılama derecesiyle ilişkilidir. Modern kalite yönetimi ise bu sonucu güvence altına almak için kullanılan sistematik yönetim ilkelerini ve süreçlerini kapsar.

Kalite yönetiminin öne çıkan prensipleri şöyle sıralanabilir: (TSE ISO 9001, 2016)

1. Müşteri odaklılık.
2. Liderlik ve üst yönetimin sorumluluğu.
3. Çalışanların kararlara katılımı.
4. Süreçlerin sistematik yönetimi.
5. Kanıta dayalı karar verme.
6. Sürekli iyileştirme.
7. İlişki yönetimi.

Yukarıda sayılan 7 maddenin yani ISO 9000 Kalite Yönetim Sistemi ilkeleri tek tek ele alınmasında fayda vardır. Bunun yanında toplam kalite yönetimi yaklaşımı, kalite sorumluluğunun yalnızca kalite kontrol birimine değil, işletmenin tüm çalışanlarına ve yönetim süreçlerine ait olduğunu vurgular.

Ahilik ile kalite yönetimi arasındaki ilişkiyi değerlendirirken bu ilkelerin Ahilik uygulamalarıyla hangi noktalarda örtüştüğü ve nerelerde farklılaştığı dikkate alınmalıdır.

3. YÖNTEM

Bu çalışma, iki sistemi kavram bazında inceleme ve karşılaştırmalı değerlendirme yaklaşımıyla hazırlanmıştır. Çalışmada birincil saha verisi toplanmamış, anket veya deney uygulanmamış ve istatistiksel hipotez testi gerçekleştirilmemiştir. Bu nedenle çalışmada sunulan değerlendirmeler ampirik bulgular olarak değil, ilgili literatür ve kavram karşılaştırma üzerinden geliştirilen yorumlar olarak ele alınmaktadır.

İnceleme ve değerlendirme üç aşamada ele alınmıştır. İlk aşamada Ahilik, meslek ahlakı ve Ahilik teşkilatlanması ve ilkelerine ilişkin literatür değerlendirmesi, ikinci aşamada toplam kalite yönetiminin temel ilkeleri ve kalite yönetimine ilişkin temel kaynaklar incelemeye alınmış, üçüncü aşamada ise Ahilik ilkeleri ile toplam kalite yönetimi ilkeleri arasında ortak noktalar, kavramlar karşılıklı olarak ele alınmış ve değerlendirmeler yapılmıştır. Her iki sistemde var olan benzer kavramlar, müşteri ilişkileri, müşteri odaklılık, liderlik, üst yönetimin desteği, mesleki ve sürekli eğitim, çalışan katılımı, süreçlerin yönetimi, sürekli iyileşme ve paydaş ilişkileri bakımından karşılaştırılmıştır.

Karşılaştırmada temel alınan ilkeler, ISO'nun kalite yönetimi çerçevesi ile Ahilik literatüründe vurgulanan mesleki ve ahlaki değerlerdir. Bu yöntem, iki yaklaşım arasında kavramsal bağlantılar kurulmasına imkân sağlamakla birlikte tarihi bir nedensellik ilişkisini göstermez. Ayrıca çalışma, bütün Ahilik uygulamalarını kapsayan sistematik bir tarih araştırması veya sistematik literatür taraması iddiası taşımamaktadır. Bulguların kapsamı, incelenen kaynakların içeriği ve kavramsal değerlendirmeyle sınırlıdır.

4. GELENEKSEL AHİLİK İLE MODERN KALİTE YÖNETİM SİSTEMLERİNİN KAVRAM VE İLKE BAZINDA DEĞERLENDİRİLMESİ

Ahilik ve kaliteyi birlikte düşündüğümüzde kalite şöyle tanımlanabilir; "*mamul, hizmet ve bilgi süreçlerinin üretiminde yer alan kişilerin iş yeterlilikleri, şeffaflık ve ahlaki olgunluk ile birlikte yer alması sonucu sunulan çıktı ile müşterinin memnun edilmesidir*". Yani mesleki yeterlilik ile ahlaki olgunluk kalitenin oluşumunda ayrılmaz ikilidir. Daha açık bir ifade ile teknik bilgiye, yetkinliğe sahip olan bir insan ahlaki değerlerden yoksunsa bu bilgiyi, topluma zarar verecek şekilde kullanabilir. İyi niyetli, ahlaklı fakat mesleki açıdan yetersiz bir insan da yapmak istediği işi gerektiği gibi yerine getiremeyebilir. Olması gereken bilgisini, yeteneğini değerlerle; becerisini sorumlulukla birleştiren insandır. Bu sebeple iyi insan ve işini iyi yapan insan birlikte olursa kalite ortaya çıkar. Diğer bir ifade ile ehliyet (liyakat) ve maneviyat (ahlak) bir insanda cem olmalı biri olmadan mükemmel insan ortaya çıkmaz, eksik kalır.

Dolayısıyla Ahilik yaklaşımı, müşteri memnuniyetini yalnızca bir performans göstergesi olarak değil, işletmenin ahlaki sorumluluklarının bir parçası olarak değerlendiren bir kalite kültürüne katkı sunabilir.

Ahilik ve kalite arasındaki ilişkinin daha iyi anlaşılması için farazi bir örnek üzerinden şöyle izah edilebilir:

Bir terzi dükkanında usta çırak arasında geçen temsili senaryo,

Bir usta, günlerce emek vererek bir çift takım elbise hazırlıyor. Kumaşını seçiyor, ölçüsünü alıyor, dikişlerini özenle yapıyor. Takım elbisenin yalnızca güzel görünmesine değil, uzun süre dayanmasına da dikkat ediyor.

Çırağı ustasını izliyor ve bir noktada soruyor:

"Ustam, bu takım elbise daha kısa sürede yapamaz mıydık? Bazı dikişleri daha hızlı geçebilirdik. Dışarıdan bakıldığında kimse fark etmezdi."

Usta bir süre susuyor. Sonra çırağına şöyle diyor:

"Müşteri belki bugün o dikişi görmez. Fakat yarın o dikiş açılırsa, yalnızca takım elbise zarar görmüş olmaz. Bizim emeğimize duyulan güven de zarar görür." Diyor.

Çırak yeniden soruyor:

"Peki, müşteri bunu hiçbir zaman fark etmezse?"

Ustanın cevabı şu oluyor:

"Bizim işimizi doğru yapmamız, müşterinin bizi denetlemesine bağlı değildir." Der.

Bu farazi örnekten şu çıkarımlar yapılabilir;

- Kalitenin gerçek göstergesi kimsenin kontrol etmediği, görmediği noktada işin doğru şekilde yapılmasıdır.
- Gerçek kalite işi doğru yapmanın alışkanlık haline getirilmesiyle ortaya çıkar.
- Bir işte çalışan ister çırak ister usta olsun hatalı parçayı fark ettiğinde bunu gizlemek yerine ilgiliye bildirmesi gerekir.
- Kalite, sadece yapılan işin sonucu değil, o sonuca ulaşırken süreçte gösterilen karakterin de bir yansımasıdır.

Bugün toplam kalite yönetiminin temel ilkeleri; müşteri odaklılık, üst yönetimin liderliği, çalışanların katılımı, süreç yaklaşımı, sürekli iyileştirme, kanıta dayalı karar verme ve paydaşlarla güvene dayalı ilişkiler olarak sıralanabilir. Daha sonra geliştirilen ISO 9000 Kalite Yönetim Sistemi içinde aynı ilkeler geçerlidir. Bu iki kavram arasında değerler ve ilkelerde anlamlı biçimde benzerlikler bulunmaktadır.

Burada dikkat çekici olan, Ahilik ile toplam kalite yönetiminin tarihi açıdan aynı sistemler ve aynı dönemler olmamasına rağmen, bazı temel kavramlar olarak iki sistemin karşılaştırılırsa aşağıdaki tablo elde edilmiş olur. Bu iki kavram "Ahilik" ve "Toplam Kalite" ilk bakışta birbirinin aynısı gibi görünmemekle birlikte ayrıntıya inildiğinde aralarında güçlü mantıksal bağlantılar bulunmaktadır.

Tablo 1. Ahilik ve Kalite Yönetimi Arasında Kavram Karşılaştırması

	Geleneksel Ahilik Sistemi	**Modern Kalite Yönetimi**
Kalite	Mesleki kurallar ve denetim	Süreç yönetimi ve ölçüm
Müşteri	Ticari ilişkilerde dürüstlük ve müşteriyi koruma	Müşteri odaklılık, memnuniyet ve geri bildirim
Eğitim	Usta çırak ilişkisi ve ahlaki gelişim	Planlı ve sürekli eğitim ve yetkinlikler
Yönetim	Mesleki liderlik ve istişare	Üst yönetimin liderliği ve kalite çemberleri
Gelişim	Mesleki becerilerin geliştirilmesi, tecrübe paylaşımı	Sistematik ve sürekli eğitim ve iyileşme

Bir kalite belgesi, belirli bir sistemin şartlarını karşılama konusunda önemli bir gösterge olabilir. Fakat tek başına, bir kurumun her hizmetinin kusursuz olduğunu veya bütün çalışanlarının aynı kalite anlayışını benimsediğini garanti etmez. Kalite, belgelerle desteklenebilir; ancak yalnızca belgelerle devam ettirilemez.

Geleneksel ahilik sistemi ile modern kalite yönetim sistemi arasındaki benzer ve ortak ilkeler bazında değerlendirmesi yapılacak olursa benzer ve ortak noktalar olarak tespit edilen ilkeler:

1. Dürüstlük, güven ve kalite güvencesi,

2. Mesleki eğitim ve sürekli eğitim,
3. Müşteri hakları ve müşteri odaklılık, memnuniyeti
4. Standartlara uygunluk ve Süreç standartları, PUKÖ döngüsü
5. Mesleki gelişim ve sürekli iyileşme (Kaizen)
6. Dayanışma, yardımlaşma ve tam katılım
7. İstişare ve kalite çemberleri
8. Temizlik, disiplin, özen gösterme ve 5 S temizlik ve düzen yönetimi
9. Liderlik, denetim ve üst yönetimin liderliği
10. Ahlaki sorumluluk ve Paydaş odaklılık ve hesap verebilirlik
11. Toplumsal fayda ve Sosyal sorumluluk ve sürdürülebilirlik

Ahilik ilkeleri ile modern kalite yönetiminin ilke bazında karşılaştırması ve işletmeye katkıları aşağıdaki tablo 2'de gösterilmiştir.

Tablo 2. Ahilik İlkeleri ile Modern Kalite Yönetiminin Karşılaştırılması ve İşletmeye Katkısı

Ahilik ilkeleri	**Modern Kalite Yönetimi**	**İşletmeye Katkısı**
Dürüstlük ve Güven	Kalite Güvencesi	Güven ilişkilerinin güçlenmesi
Mesleki Eğitim	Sürekli Eğitim	Başarısızlık oranlarının azaltılması, Bilgi ve becerilerin geliştirilmesi
Müşteriyi Yanıltmama	Müşteri Odaklılık	Memnuniyet ve sadakat
Standartlara Uygunluk	Süreç Standardizasyonu	Ürün, hizmet ve süreçlerin tutarlı şekilde yürütülmesi
Ustalık ve Mesleki Gelişim	Sürekli İyileşme (Kaizen)	Verimlilik ve performans artışı
Dayanışma ve Yardımlaşma	Tam Katılım	Bilgi paylaşımı ve iş birliği
İstişare ile Karar Alma	Kalite Çemberleri	Sağlıklı karar alma ve problem çözme
Temizlik, Disiplin ve Özen Gösterme	5 S Temizlik ve Düzen Yönetimi	Çalışma ortamının iyileştirilmesi
Liderlik, Ustalık, Denetim	Üst Yönetimin Liderliği	Mesleki değerlerin davranış yoluyla aktarılması
Ahlak ve Sosyal Sorumluluk	Paydaş İlişkileri ve Hesap Verebilirlik	Kurumsal itibar
Toplumsal Fayda	Sosyal Sorumluluk ve Sürdürülebilirlik	Uzun vadeli değer oluşturma İktisadi faaliyetlerin topluma etkisinin dikkate alınması

Bu tablo kavramsal ve ilke bazında karşılaştırma amacıyla hazırlanmıştır. İki yaklaşımın tarihi ve kurum açasından benzer olduğunu veya uygulamalı olarak doğrulandığını göstermez. Bu tablonun hazırlanmasında Ekinci (2008), Çelen (2014) ve Karatop ve Kubat (2018) ahilik ve toplam kalite ile ilgili çalışmaları dikkate alınmıştır.

4.1. Dürüstlük, Güven ve Kalite Güvencesi

Kaliteli ürün ve hizmet üretiminin temel koşullarından biri, üretici ile müşteri arasındaki güven ilişkisidir. Ürünün niteliği hakkında doğru bilgi verilmesi, kusurların gizlenmemesi ve müşterinin yanıltılmaması kalite anlayışının etik boyutunu oluşturur.

Ahilikte itibar, dürüst ticaret ve mesleki sorumluluk, ekonomik faaliyetlerin ahlaki sınırlar içinde yürütülmesini sağlayan temel değerler arasındadır. Bu yaklaşım, modern kalite yönetiminde güvenilirlik, müşteri memnuniyeti ve uygun olmayan ürün veya hizmetlerin önlenmesi ilkeleriyle ilişkilendirilebilir.

Bununla birlikte sadece samimiyet ve doğruluk, teknik kaliteyi sağlamaya yetmez. Aynı zamanda kalitenin dürüstlük boyutuna uygun teknik standartlar, kontrol mekanizmaları ve ölçülebilir performans göstergeleriyle desteklenmesi ve güvence altına alınması gerekir.

Ahilik anlayışında müşteriye karşı dürüst davranmak, ticari ilişkilerde güveni korumak ve mesleki itibarı gözetmek önemli değerlerdir. Bu değerler, müşteri ilişkilerinin kısa vadeli kazançtan ziyade uzun vadeli güven temelinde yürütülmesini destekler.

4.2. Mesleki Eğitim ve Sürekli Eğitim

Ahilik sisteminde eğitim (mesleki ve ahlaki) süreklilik arz eden bir durumdur. İş başı eğitimler uygulamalı olarak iş yerinde, genel ve ahlaki eğitimler medrese ve zaviyelerde yürütülmektedir. Usta bütün beceri ve hünerlerini zamana dayalı olarak kalfa ve çıraklarına aktarmakta, onlara bu konuda rehberlik etmektedir. (Ünsür 2017)

Ahilik geleneğinde bir mesleki yetkinlik için usta-çırak ilişkisi ve mesleki gelişim önemli bir yere sahiptir. Mesleki bilgi ve yetkinliklerin tecrübe yoluyla aktarılması, işin gereğine uygun biçimde yapılmasını ve meslek standartlarının korunmasını desteklemiştir.

Toplam kalite yönetiminde de çalışanların gerekli yetkinliklere sahip olması, eğitim ihtiyaçlarının belirlenmesi ve mesleki yeterliliklerin geliştirilmesi kalite performansını etkileyen temel faktörlerdir. Toplam kalitede sürekli eğitim anlayışı hakimdir. Ahilikteki usta-çırak modeli ile modern işletmelerdeki işbaşı eğitimleri, mentorluk uygulamaları ve yetkinlik geliştirme programları arasında işlevsel bir benzerlik bulunmaktadır. Her iki yaklaşımda da işin doğru yapılabilmesi için bilgi, kabiliyet ve tecrübe paylaşımı önemlidir.

4.3. Müşteri Hakları ve Müşteri Memnuniyeti

Ahilik, sistem olarak işin ehline teslim edildiği ve müşterinin velinimet olarak görüldüğü bir iş yapış felsefesidir. Tıpkı toplam kalite yönetiminde olduğu gibi çalışanların, iş verenlerin ve müşterilerin memnuniyetine odaklanan; dahası toplumun huzurunu ön plana çıkaran bir sistemdir.

Modern kalite yönetiminin merkezinde müşteri odaklılık vardır. Bu ilke işletmelerin müşteri ihtiyaçlarının ve beklentilerinin anlaşılması, uygun bir şekilde geliştirilmesi ve müşterinin memnuniyetinin izlenmesini gerektirir (TSE ISO 9001, 2016). Müşteri memnuniyeti yalnızca ürünün teknik özelliklerine değil; teslimat, iletişim, satış sonrası destek, güvenilirlik ve hizmet deneyimi gibi unsurlara da bağlıdır.

Bir insanın doğru davranması için yalnızca kuralların varlığı yeterli değildir. O kuralların anlamını benimsemesi ve doğru davranışı kendi sorumluluğunun bir parçası olarak görmesi gerekir.

Özellikle yapay zekânın, otomasyonun ve dijital sistemlerin çalışma hayatını hızla dönüştürdüğü günümüzde bu konu daha da önem kazanıyor. Teknoloji bize daha hızlı sonuçlar üretebilir. Büyük miktarda veriyi analiz edebilir. Tekrarlanan görevleri kolaylaştırabilir. Ancak bir bilginin adil biçimde kullanılıp kullanılmadığına, bir kararın insanlara nasıl etki edeceğine ve hangi sorumlulukların üstlenilmesi gerektiğine ilişkin değerlendirmeler hâlâ insanî muhakemeye ihtiyaç duyar. Dolayısıyla geleceğin meslek insanı yalnızca teknolojiyi kullanabilen kişi olmayacaktır. Aynı zamanda teknolojiyi ne zaman, hangi amaçla ve hangi ahlaki sınırlar içinde kullanacağını bilen kişi olacaktır.

Bir işletme ürünlerini zamanında teslim ediyor, müşterilerinden olumlu geri bildirimler alıyor ve yıllar içinde güçlü bir itibar kazanıyor. Bir gün işletme sahibi maliyetleri azaltmak amacıyla kullanılan malzemelerin kalitesini düşürmeye karar veriyor. İlk aylarda önemli bir sorun yaşanmıyor. Ürünler satılmaya devam ediyor ve işletmenin maliyetleri azalıyor. Ancak zamanla arızalar artıyor, müşteri şikâyetleri çoğalıyor ve insanlar işletmenin ürünlerini yeniden satın almaktan vazgeçiyor. İşletme kısa vadede tasarruf ettiğini düşünürken uzun vadede en değerli varlığını, yani güvenilirliğini kaybetmeye

başlıyor. Kısa vadeli kazanç uğruna uzun vadeli güveni kaybetmek, gerçek bir kazanç değildir. Kaliteyi yalnızca maliyet kalemi olarak gören bir yaklaşım, hataların ve güvensizliğin doğuracağı sonuçları gözden kaçırabilir. Kaliteye yapılan yatırım; hataları azaltmaya, kaynakları daha verimli kullanmaya, müşteri memnuniyetini geliştirmeye ve kurumsal itibarı korumaya katkı sağlayabilir.

Bugün geçmişteki üretim yöntemlerini aynen uygulamak zorunda değiliz. Günümüzün sorunları, teknolojileri ve iktisadi şartları farklıdır. Ancak geçmişin değerlerinden istifade etmek için geçmişe gitmek yerine geçmişi günümüze uyarlamak daha doğru olur.

Ahiliğin günümüze yansımasına bakıldığında şu başlıklar öne çıkmaktadır.

- İşi doğru yapmak için çaba ve özen gösterilmeli,
- İnsanlara karşı dürüst ve güvenilir olmak için gereken hassasiyet gösterilmeli,
- Emeğe, mesleki yeterliliğe ve ustaya saygı duyulmalı,
- Tecrübe paylaşımının önemi,
- Sürekli gelişme ve öğrenme,
- Başarıyı çok kazanmak şeklinde değil topluma faydalı olmak olarak düşünme,

Kalite bir belge değil, bir karakter, itibar meselesidir. Bir ürün teknik olarak kusursuz olabilir. Bir kurumun bütün süreçleri tanımlanmış olabilir. Bir çalışan mesleğinde çok başarılı olabilir. Ancak bütün bunların kalıcı bir değere dönüşebilmesi için müşterinin güvenine, itibara ve sorumluluğa ihtiyaç vardır. Ahilik bize mesleğin ahlakla birlikte düşünülmesi gerektiğini hatırlatır. Modern kalite yönetimi ise iyi sonuçların tesadüfe bırakılmamasını ifade eder.

4.4. Standartlara Uygunluk ve Süreç Standartları, PUKÖ Döngüsü

Ahilikte standartlara uygunluk her ürün için belirlenen özellikleri, her zaman taşıması demektir. Ahilik teşkilatında mesleki kuralların, geleneklerin ve meslek mensuplarına yönelik davranış beklentilerinin bulunması, iş disiplininin ve mesleki düzenin korunmasına katkı sağlamıştır. Ancak geçmişteki Ahilik kuralları ile günümüzün teknik standartları birebir aynı değildir. Ahilikteki mesleki düzen anlayışı, çağdaş kalite standartlarının doğrudan karşılığı olarak değil, işin belirli kurallara ve sorumluluklara uygun yürütülmesini destekleyen tarihsel bir yaklaşım olarak yorumlanmalıdır.

Kalite yönetiminde standartlara uygunluk, ürün ve hizmetlerin belirlenmiş özelliklerini mantıki şekilde karşılamasını amaçlar. Süreçlerin tanımlanması, işlerin belirli yöntemlerle yürütülmesi ve uygunsuzlukların giderilmesi bu kapsamda önem taşır. Yapılan her işi, planla, uygula, kontrol et ve önlem al (PUKÖ) döngüsü ile süreçlerde iyileşme ve bir üst standarda taşımak anlayışı ile uygulamak gerekir. Süreçlerin planlanması, ölçülmesi, değerlendirilmesi ve sürekli geliştirilmesi gerektiğini gösterir. Bu iki yaklaşım arasında kurduğumuz köprü, geçmişi bugüne taşımakla kalmaz; geleceğe nasıl hazırlanabileceğimiz konusunda da bize yol gösterir.

Kalite kültürü, kuralların dışarıdan dayatılması değil, doğru iş yapma anlayışının içeriden benimsenmesidir. Önce mevcut durumu anlamak, ardından sorunun kaynağını belirlemek, çözümü uygulamak ve sonuçları değerlendirmek gerekir. Bu yaklaşım, kalite yönetiminde sıklıkla kullanılan planla, uygula, kontrol et ve önlem al döngüsüyle de ilişkilidir. Ahilik geleneğinin mesleki gelişime ve ustalığın ilerletilmesine verdiği önemle burada anlamlı bir bağlantı kurulabilir.

4.5. Mesleki Gelişim ve Sürekli İyileşme (Kaizen)

Ahilikte mesleki ilerleme gelişme ahlaki olgunluk ile birlikte parelellik göstermektedir. Sürekli iyileştirme, modern kalite yönetiminin temel ilkelerindendir. İşletmelerin süreçlerini düzenli olarak değerlendirmesi, hataların nedenlerini araştırması, geri bildirimlerden yararlanması ve performanslarını geliştirmesi beklenir. Ahilik geleneğinde mesleki bilgi ve becerinin aşamalı olarak kazanılması, tecrübenin aktarılması ve mesleki olgunluk çok kıymetli bir olgudur. Bu yönüyle Ahilik, çalışanların yalnızca belirli bir işi yapabilmesini değil, mesleki yetkinliklerini geliştirmesini de önemseyen bir anlayış sunar. Bir usta, yıllar boyunca aynı işi yapıyor diye her zaman en iyi yönteme ulaştığını

düşünülmemelidir. Tecrübe değerlidir; ancak tecrübenin sorgu ve öğrenmeyle desteklenmesi gerekir. (Ekinci 2008, Karatop ve Kubat 2018)

"Biz bu işi yıllardır böyle yapıyoruz." cümlesi, iyileştirmenin önündeki en büyük engellerden biri hâline gelebilir. Çünkü geçmişte işe yarayan bir yöntem, değişen ihtiyaçlar karşısında yetersiz kalabilir. Ustalık, yalnızca bir işi iyi yapmayı bilmek değil; onu daha iyi yapmanın yollarını aramayı sürdürmektir.

Sürekli iyileşme, her gün küçük küçük adımlarla biraz daha iyi olmaktır. Sürekli iyileştirme, her şeyi bir anda değiştirmek veya her zaman büyük yenilikler yapmak anlamına gelmez. Bazen çok küçük bir değişiklik, zaman içinde büyük bir fark oluşturabilir. Bununla birlikte modern anlamdaki toplam kalite anlayışı da sürekli iyileşme; süreç verileri, performans ölçümleri, kök neden analizi ve düzeltici faaliyetler gibi sistematik yöntemleri içerir. Bu araçlar, Ahilikteki mesleki gelişim ve sorumluluk anlayışıyla birleştirildiğinde daha güçlü bir kalite kültürü ortaya çıkar.

4.6. Dayanışma, Yardımlaşma ve Tam Katılım

Gün geçtikçe dünyamız iktisadi, içtimai, ticari ve insani krizlere her zamankinden daha fazla şiddete maruz kalmaktadır. Ahlaki çözülme adeta kanser gibi yayılmaktadır. Ahilikte mesleki dayanışma, adalet, dürüstlük ve toplumsal fayda anlayışı, iktisadi faaliyetlerin topluma karşı sorumluluk boyutunu öne çıkarır. Bu değerler günümüzde sosyal, yeşil işletmecilik, paydaş yönetimi ve sürdürülebilirlik yaklaşımlarıyla ilişkilendirilebilir. Ahilikte kalite ve müşteri memnuniyeti haricinde rekabetin olmaması, hayır ve iyilikte dayanışma ve yarışma halinde bir yaklaşım hakimdir.

Toplam kalite anlayışında çalışanların kararlara katılımı ve öneriler sunması çok önemlidir. Üst yönetim tarafından çalışanların katılımına gereken destek tam olarak verilmektedir.

4.7. İstişare Heyetleri ve Kalite Çemberleri

Mesleklerinde itibarlı, saygın kişiler arasından seçilerek gelen yiğitbaşıları kararlarını ehil insanlarla istişare ederek almakta, isabetli kararlar almaktadır. Üyeler arasında ve müşteriden gelen şikayetler konusunda ilgili kişilerle görüşmeler, ölçümler ve istişareler yaparak kararlar alınır.

Toplam kalite anlayışında işletmede var olan sorunların çözümü için çalışanların gönüllülük esasına göre oluşturduğu küçük gruplarla (Kalite Çemberleri) sağlıklı ve kalıcı çözümler üretilmekte ve üst yönetime sunulmaktadır. Sorunların çözümünde sorunların içinde bulunan kişilerle birlikte çözümler üretilmesi daha sağlıklı ve doğru sonuçlar alınmasına neden olmaktadır.

4.8. Temizlik, Disiplin, Özen ve 5 S Temizlik ve Düzen Yönetimi

Ahilik sistemine kayıtlı olan esnaf, üretim ve satış yaptığı işyerini dualarla açarak içerinin temizlik ve düzenine gösterdiği yaklaşım ve özenin aynısı dışarı ya da kapının önü içinde göstermesi gerektiği konusu ile ilgili veciz sözler geliştirmişlerdir. Herkes dükkânın önünü süpürse sokak temiz olur, aslan yattığı yerden belli olur sözleri ile ifade etmektedir. Ustanın yanında çalışacak olan çırak işe dükkan temizliği ile başlar.

Ahilikte temizlik ve düzen ne kadar önemli ise modern yönetim anlayışı içinde 5 S sistemi geliştirilmiş, temizlik ve düzen yönetimini ifade eden 5 S harfi ile başlayan yaklaşımdır.

4.9. Liderlik, Ustalık, Denetim ve Üst Yönetimin Liderliği

Ahilikte liyakatli kişilerden seçilen yiğitbaşıları sistemin denetimini, düzenli aralıklarla ve şikayetler oldukça yapmakta, sistemin iyi işlemesi için çaba göstermektedir. Ustabaşılar çırak ve kalfaların iyi yetişmesi için onlara nezaret ederler, işin doğru yapılasında öncülük ederler. Toplam kalite anlayışında ise üst yönetimin desteği öncülük etmesi işlerin başarıya ulaşmasında en önemli faktördür. Toplam kalitede denetim hata yapanları değil hatayı bulmak için yapılır. Aynı nedenden dolayı tekrar etmesinin önüne geçilmiş olur. Deming'in (1986) yönetim anlayışı kalitenin sistemin bütününü ve yönetimin sorumluluğunu dikkate alarak değerlendirilmesinin önemini ortaya koymaktadır.

Toplam kalitede üst yönetimin liderliği kalite hedeflerin belirlenmesinde kaynakların sağlanmasında, çalışanların kararlara katılımının desteklenmesi, kalite kültürünün genele yayılması açısından temel bir işleve sahiptir. Yöneticilerinde kalite uygun davranmaları beklenmektedir. Ahilikte de usta ve meslek

büyüklerinin mesleki bilgi ve tecrübe paylaşımları meslektaşlarına değer vermesi, onlara rehberlik etmesi ve onlara örnek olması beklenmektedir.

4.10. Ahlaki, Sosyal Sorumluluk ve Paydaş İlişkileri, Hesap Verebilirlik

Ahilik kültürünün meslek ahlakına yaptığı vurgu, günümüzün mesleki etik tartışmaları açısından bu nedenle önemlidir. Bir mesleği icra etmek, yalnızca teknik bir yeterlilik taşımak değildir. Aynı zamanda o mesleğin insanlara, topluma ve geleceğe karşı doğurduğu sorumlulukları da üstlenmektir.

Meslek ahlakı, bilmek kadar doğru davranmak da önemlidir. Başarı, doğru sonuca ulaşmak kadar o sonuca doğru yollarla ulaşabilmektir. Topluma ve değerlerine zarar vermeden katkı sağlamak ve topluma karışı sorumluluk hissetmektir. Kaynakların gelecek insanlarda göz önüne alınarak rasyonel kullanılması ve israf edilmemesi gerekir. Kaliteli, sürdürülebilir ve dönüştürülebilir ürünler uz işletmeler şu anki ve gelecekteki toplumlara hizmet edebilirler. ISO 9000 in ilişki yönetimi ilkesi, ilgili taraflarla sürdürülebilir ve karşılıklı faydaya dayalı uzun vadeli ilişkilerin geliştirilmesine önem vermektedir. (TSE ISO 9001, 2016)

Üretilen malın insanlara fayda sağlaması, verilen sözlerin tutulması ve ticari ilişkinin dürüstlük üzerine kurulması da önemlidir. Bu nedenle kalite hem maddi hem de ahlaki bir konudur. Bir ürünün fiyatı hesaplanabilir. Üretim maliyeti ölçülebilir. Hata oranı belirlenebilir. Ancak kaybedilen ahlak ve itibarın maliyetini hesaplamak her zaman bu kadar kolay değildir.

4.11. Toplumsal fayda, Sosyal Sorumluluk ve Sürdürülebilirlik

Kalitenin uzun vadede korunması, işletmelerin yalnızca ekonomik sonuçları değil, çalışanlara, iç ve dış müşterilerine, tedarikçilere ve topluma karşı sorumluluklarını da dikkate almasını gerektirir.

Ahilik ve modern kalite yönetimi arasındaki ilişki, kalite kavramının teknik ve ahlaki boyutlarının birlikte değerlendirilmesini gerekli kılmaktadır. Modern kalite sistemleri ürün ve hizmetlerin belirlenmiş gereklilikleri karşılamasını güvence altına almak için ölçüm, belgelendirme, süreç kontrolü ve performans değerlendirmesi gibi yöntemlerden yararlanır. Ahilik ise mesleki faaliyetlerin dürüstlük, güven, yeterlilik ve toplumsal sorumluluk temelinde yürütülmesine ilişkin değerleri öne çıkarır.

Tüm bu açıklamalardan yola çıkarak benzer şekilde, dürüstlük ve meslek ahlakına önem veren bir işletmenin de teknik standartları, ölçülebilir kalite hedeflerini ve sistematik süreç iyileştirme yöntemlerini ihmal etmemesi gerekir. Bu nedenle Ahilik ilkelerinin modern işletmelerde uygulanması üç temel kavram bazında değerlendirilebilir:

1. Ahlak: Dürüstlük, adalet, güvenilirlik ve sorumluluk.
2. Meslek: Eğitim, yetkinlik, ustalık ve iş disiplini.
3. İdari: Müşteri odaklılık, süreç standardizasyonu, performans ölçümü ve sürekli iyileştirme.

Bu üç kavramın birlikte ele alınması, kaliteyi sadece bir kontrol faaliyeti olmaktan çıkarıp işletme kültürün bir parçası hâline getirebilir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Ahilik doğru insan olmayı, kalite doğru işi yapmayı öğretir. İkisinin birleşiminden ise başarılı ve itibarlı kurumlar ile güvenilir bir toplum ortaya çıkar. Teknik bilgi ve liyakatin ahlakla, emeğin sorumlulukla, başarının insanlığa faydalı olmakla ölçüldüğü bir yapının temelleri sağlam atılmış demektir.

Kalite, işimizi nasıl yaptığımızda ilgilenirken; Ahilik ise o işi yaparken kim olduğumuzda ilgilidir. Bir kişinin veya kurumun kaliteli olduğuna sadece belgelerine bakarak karar vermek yerine işi yaparken gösterilen davranışlar, verilen kararlar ve tüm çalışanların birbirlerine ve müşteriye karşı tutumlarına bakarak karar verilmelidir.

Geleceğin meslek insanları yetiştirilirken onlara sadece işlerin nasıl daha doğru yapıldığını değil, o işi neden doğru yapılması gerektiği de öğretilmelidir. Çünkü yıllar sonra teknolojiler değişecek, meslekler dönüşecek, üretim yöntemleri yenilenecek. Ancak güvenilir insan olmanın, emeğe saygı duymanın ve işini hakkıyla yapmanın değeri her zaman devam edecektir.

Ahilik ve Toplam kalite, kalite, güven ve insanın gelişimi ve var olan kabiliyetlerin ortaya çıkması açısından ortak noktalar taşır. Ancak ahilik tarihi, ahlaki ve içtimai bir teşkilatlanma iken toplam kalite ise modern ve sistematik bir yönetim anlayışıdır.

Değerler yönümüzü belirler; sistemler ise o yönde tutarlı ilerlememize yardımcı olur. Bir kurumda yalnızca iyi niyet olması yeterli değildir. İyi niyetin etkili süreçlerle desteklenmesi gerekir. Aynı şekilde, yalnızca iyi süreçler tasarlamak da yeterli değildir. O süreçleri yaşatacak dürüst, yetkin ve sorumluluk sahibi insanlara ihtiyaç vardır. Bu nedenle Ahilik ile kaliteyi bir arada ele almak, geçmişe dönmek değil; geçmişin değerlerini bugünün araçlarıyla buluşturmaktır.

Bu çalışmada Ahilik anlayışı ile modern kalite yönetimi arasındaki kavramsal ilişkiler değerlendirilmiştir. İnceleme, Ahilikte öne çıkan dürüstlük, mesleki yeterlilik, güvenilirlik, dayanışma ve toplumsal sorumluluk ilkelerinin modern kalite yönetiminin çeşitli unsurlarıyla ilişkilendirilebileceğini göstermektedir.

Ahilikteki mesleki eğitim ve ustalık anlayışı çalışan yetkinliğiyle; dürüst ticaret ve müşteri haklarına saygı müşteri odaklılıkla; mesleki kurallara bağlılık süreç disiplinine yönelik yaklaşımlarla; dayanışma ise çalışan katılımı ve bilgi paylaşımıyla ilişkilendirilebilir. Bununla birlikte bu benzerlikler, Ahilik ile modern kalite yönetiminin tarihsel veya kurumsal açıdan özdeş olduğu anlamına gelmemektedir.

Çalışmanın temel çıkarımı, kalite kültürünün sürdürülebilirliği için teknik sistemlerin ve etik değerlerin birbirini tamamlaması gerektiğidir. Teknik standartlar ürün ve hizmetlerin belirli gereklilikleri karşılamasını sağlarken, ahlaki değerler bu gerekliliklerin hangi anlayışla ve hangi sorumluluk bilinciyle yerine getirileceğini şekillendirir.

Bu doğrultuda şu öneriler geliştirilebilir:

- İşletmelerin ahlak kurallarını kalite politika ve hedeflerine açık biçimde dâhil edilmesi,
- Mesleki eğitim programlarında teknik yeterlilikle birlikte meslek ahlakına da yer verilmesi,
- Müşteri memnuniyetinin yalnızca satış sonuçlarıyla değil, güvenilirlik ve şikâyetlerin çözümüyle birlikte değerlendirilmesi,
- Çalışanların hata bildiriminde bulunabildiği, açık iletişim mekanizmaların var olduğu ve öğrenmeyi destekleyen bir kalite kültürünün oluşturulması,
- Ahlaki değerlerinin küçük ve orta ölçekli işletmelerde uygulanabilir kalite ölçütleri ile birlikte değerlendirilmesi,
- İleriki çalışmalarda Ahilik sistemi ile ISO 9000, Toplam Kalite ve sürdürülebilir kalite yaklaşımları arasındaki ilişkilerin saha araştırmalarıyla desteklenmesi önerilmektedir.

Bu iki yaklaşım birbirinin alternatifi değil birbirinin tamamlayıcısıdır. Yani teknik kalite sistemleri ile ahlaki değerlerin birlikte uygulanması, kalite kültürünün kurumsallaşmasını destekler. Örneğin bir işletmenin ISO 9001 kalite yönetim sistemi kapsamında süreçlerini belgelemesi ve uygunsuzlukları izlemesi, sistematik kalite güvencesi açısından önemlidir. Ancak çalışanların müşteriye karşı dürüst davranmadığı, yönetimin kalite sorumluluğunu sahiplenmediği veya hataların gizlendiği bir işletmede sadece belgelendirme yoluyla güçlü bir kalite kültürü oluşturulamaz.

Sonuç olarak Ahilik, modern kalite yönetiminin teknik araçlarının yerine geçebilecek bir sistem olarak değil, bu araçların ahlaki ve toplumsal bir değer çerçevesinde uygulanmasına katkı sağlayabilecek geçmişten geleceğe bir kaynak olarak değerlendirilmelidir. Bu yaklaşım, kaliteyi sadece ürün ve hizmet özelliklerine indirgemeyen sınırlandırmayan; insan, meslek, güven ve toplumsal fayda unsurları ile birlikte ele alan bütüncül bir kalite anlayışının geliştirilmesine imkân sunmaktadır. Bugün üniversitelerde, işletmelerde, kamu kurumlarında ve bütün çalışma hayatında daha güçlü bir kalite kültürü oluşturmak istenirse sadece, sonuçları ve süreçleri değil, alışkanlıkları da gözden geçirmek gerekir.

İşe, ilişkilere, süreçlere, kararlara ve sonuçlara hükmeden bir mana yani sözde değil özde, maddi işleri göz nuru, hizmet aşkı ile anlamlandırarak işlemek, işe duyguları katmak, özdeşleşmek gereken

hassasiyeti göstermek gerçekten kaliteli süreçlerin, mutlu çalışanların ve memnun müşterilerin varlığına sebep olur.

KAYNAKLAR

Akgül, D. (2017). Ahilik kültüründeki etik ilkelerin günümüz işletmelerine yansımaları: Kırşehir ili örneği. *Ahi Evran Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 1*(1), 8–26. https://dergipark.org.tr/tr/pub/aeuiibfd/issue/33356/371200

Akgündüz, A. (1996). Gedik. TDV İslâm Ansiklopedisi. https://islamansiklopedisi.org.tr/gedik

Çağlayan, O. (2026) Bursa Kalesinin Burcunda Bir Yiğit: Ahi Hasan, İKSAD Yayıncılık, Ankara.

Çelen, A. İ. (2014). Toplam Kalite Yönetimi'nin Çekirdeği: Ahilik. Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi, 4(10), 5–14. https://dergipark.org.tr/tr/pub/odusobiad/article/290011

Deming, W. E. (1986). *Out of the crisis*. Massachusetts Institute of Technology, Center for Advanced Engineering Study.

Deveci, S. (2021). Ahilik teşkilatı ve esnaf zümreleri. *Ahi Evran Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 5*(Fütüvvet, Ahilik ve İktisadi Hayat Özel Sayısı).

Ekinci, Y. (2008). *Ahilik*. (Genişletilmiş 10. baskı).

Gök, G. (2018). Ahilikte Tüketicinin Korunması. Kesit Akademi Dergisi, 13, 313–321. https://dergipark.org.tr/tr/pub/kesitakademi/article/864306

Gündüz, A. Y., Kaya, M. ve Aydemir, C. (2012). Ahilik Teşkilatında ve Günümüzde Tüketicilerin Korunmasına Yönelik Çalışmalar Üzerine Bir Değerlendirme. Afyon Kocatepe Üniversitesi İİBF Dergisi, 14(2), 37–54. https://acikerisim.aku.edu.tr/items/657bf9fa-b718-4bd2b73f-f27532c6a9e3

https://www.iso.org/iso/pub100080.pdf

https://ahilik.ticaret.gov.tr/ahilik/ahiligin-tarihcesi erişim tarihi: 20.10.2026

https://www.ahievran.org/tr/detay/sayfalar/ahilik-nedir/204510 erişim tarihi: 20.10.2026

İstanbul Esnaf ve Sanatkârlar Odaları Birliği (İSTESOB). (2020). Ahilik Teşkilatının Yönetimi. https://www.istesob.org.tr/ahilik-teskilatinin-yonetimi/

Karatop, B., ve Kubat, C. (2018). Ahiliğin Türk kalite yönetim sistemine etkisi. *Akademik İncelemeler Dergisi, 13*(1). https://doi.org/10.17550/akademikincelemeler.298871

Karaca Aydın, S. (2024). Dünyadaki İlk Kadın Teşkilatlanması Olan Bacıyân-ı Rum: Kadın Ahiler ve Kadınların Ahilikteki Statü ve Rolleri. Kültürel Miras Araştırmaları, 5(2). https://dergipark.org.tr/tr/pub/kulmira/article/1528341

Kazıcı, Z. (1988). Ahîlik. TDV İslâm Ansiklopedisi, 1, 540–542. https://islamansiklopedisi.org.tr/ahilik

Tatar T., (2002) Ahilik, Malatya Belediyesi Kültür Yayınları no:7 Uğurel Matbaası, Malatya

T.C. Ticaret Bakanlığı. (t.y.). Ahiliğin Tarihçesi. https://ahilik.ticaret.gov.tr/ahilik/ahiligin-tarihcesi

T.C. Ticaret Bakanlığı. (t.y.). Bakanlığımızca Ahilik Kapsamında Gerçekleştirilen Faaliyetler. https://ahilik.ticaret.gov.tr/ahilik/bakanligimizca-ahilikkapsaminda-gerceklestirilen-faaliyetler

TDV İslam Ansiklopedisi, 1998 C.1, Ahilik Maddesi, İstanbul

TSE ISO 9001:2015 Eğitim Notları, Ocak 2016

Turan, S. (2022). Osmanlı Devleti'nde Ahilik Teşkilatında Orta Sandıkları ile Başlayan Tekafül Uygulamaları ve Geleceği. Uygulamalı Sosyal Bilimler ve Güzel Sanatlar Dergisi, 4(8), 15–29. https://doi.org/10.17550/akademikincelemeler.298871
https://dergipark.org.tr/tr/pub/sosguz/article/1110366

Uludağ, S. (1996). Fütüvvet. TDV İslâm Ansiklopedisi, 13, 259261. https://islamansiklopedisi.org.tr/futuvvet

Ünsür, A. (2017). Ahilik Sisteminde Ahlak Temelli Çalışma İlişkileri ve Günümüz Bakış Açısından Değerlendirilmesi. Yalova Sosyal Bilimler Dergisi, 7(13), 90–98. https://doi.org/10.17828/yalovasosbil.333889

www.ahilik.net erişim tarihi 20.10.2026

PHOTO GALLERY

Yenilikçi
Devlet Üniversitesi

IKSAD KONGRE
ULUSLARARASI AHİ HASAN
AHİLİK, GİRİŞİMCİLİK VE PERAKENDECİLİK
SOSYAL BİLİMLER SEMPOZYUMU
SYMPOSIUM PROGRAM
BURSA TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
Yenilikçi
Devlet Üniversitesi

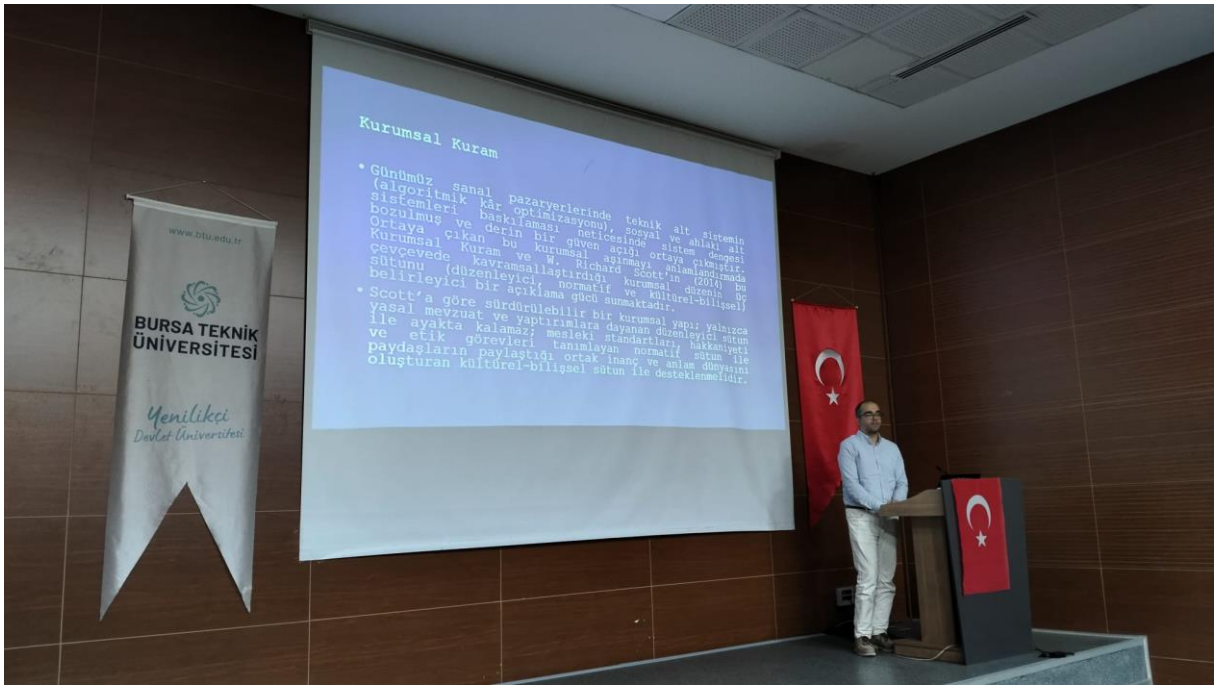

T.C.
TİCARET BAKANLIĞI
Bursa Ticaret İl Müdürlüğü
TÜRKİYE CUMHURİYETİ TİCARET BAKANLIĞI
2026- EKİM
BURSA
INTERNATIONAL
AHİ HASAN
AKHISM, ENTREPRENEURSHIP AND RETAILING SOCIAL SCIENCES SYMPOSIUM
BURSA TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
Yenilikçi Devlet Üniversitesi
Yenilikçi

Yenilikçi
Devlet Üniversi
BURSA TEKN
ÜNİVERSİTE

IKSAD KONGRE
ULUSLARARASI AHİ HASAN
AHİLİK, GİRİŞİMCİLİK VE PERAKENDECİLİK
SOSYAL BİLİMLER SEMPOZYUMU
SYMPOSIUM PROGRAM
BURSA TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
Yenilikçi Devlet Üniversitesi
Yenilikçi
Devlet Üniversitesi
Yenilikçi
Devlet Üniversitesi
BURSA TEKN
ÜNİVERSİTE

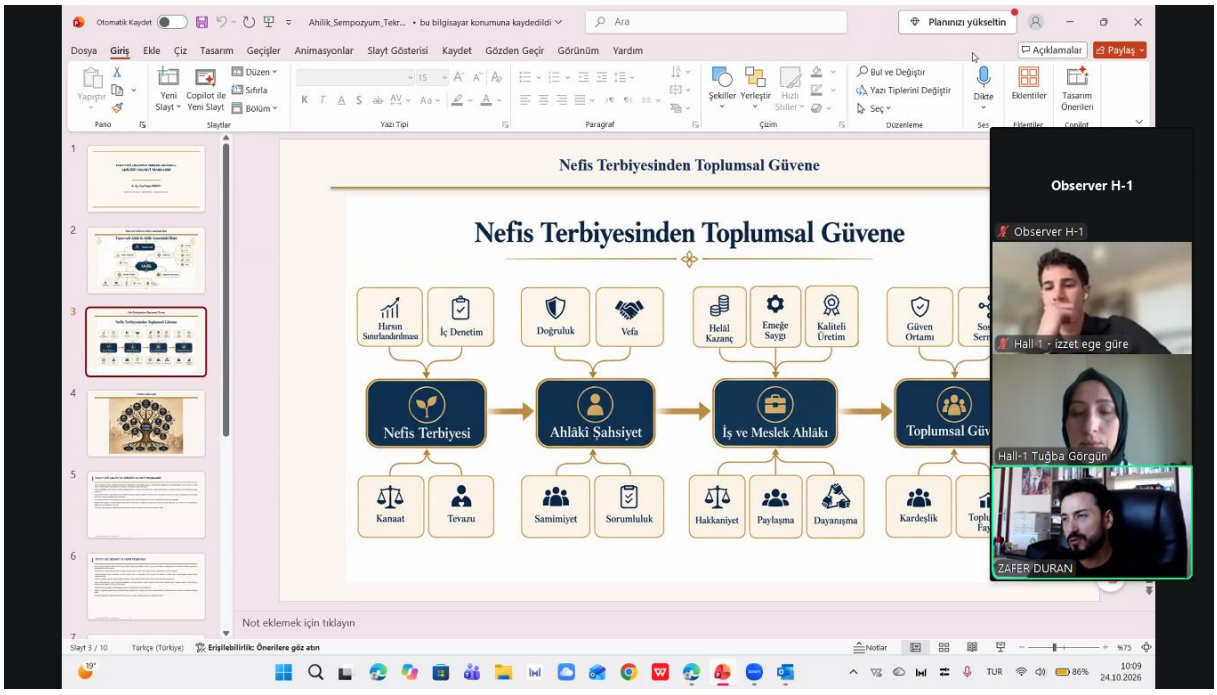

Yenilik
Devlet Üniversi
Yenilikç
Devlet Üniversi

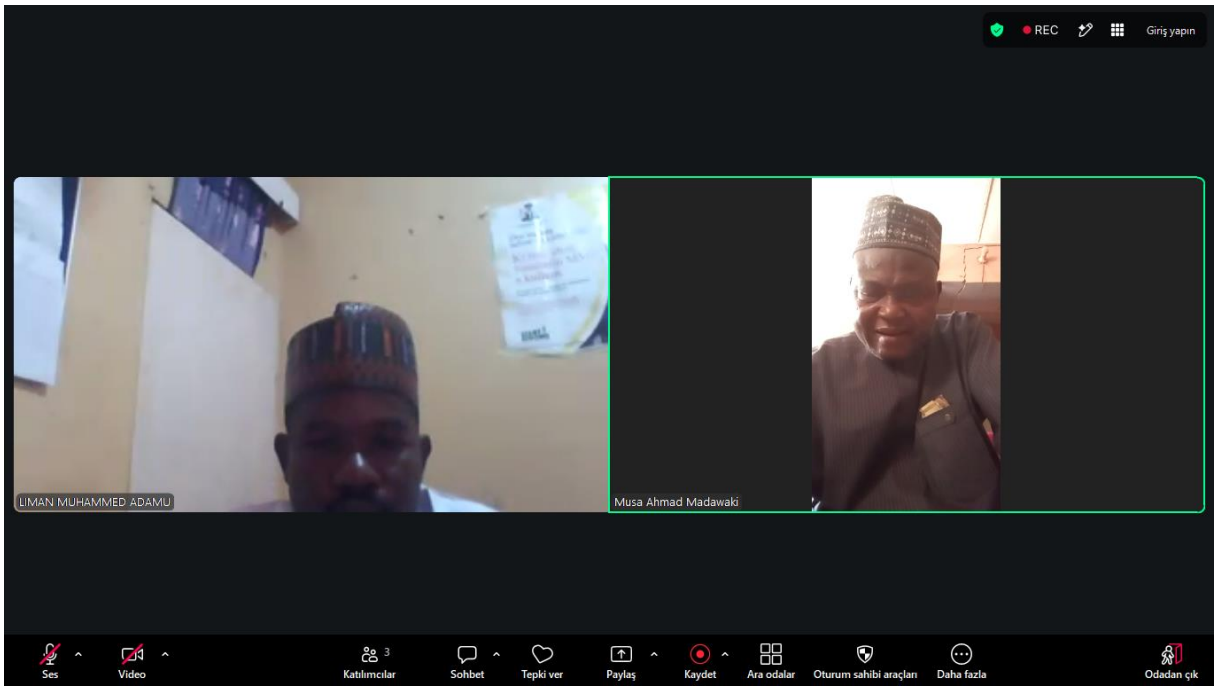

Kurumsal Kuram
BURSA TEKNİK
ÜNİVERSİTESİ
Yenilikçi
Devlet Üniversitesi

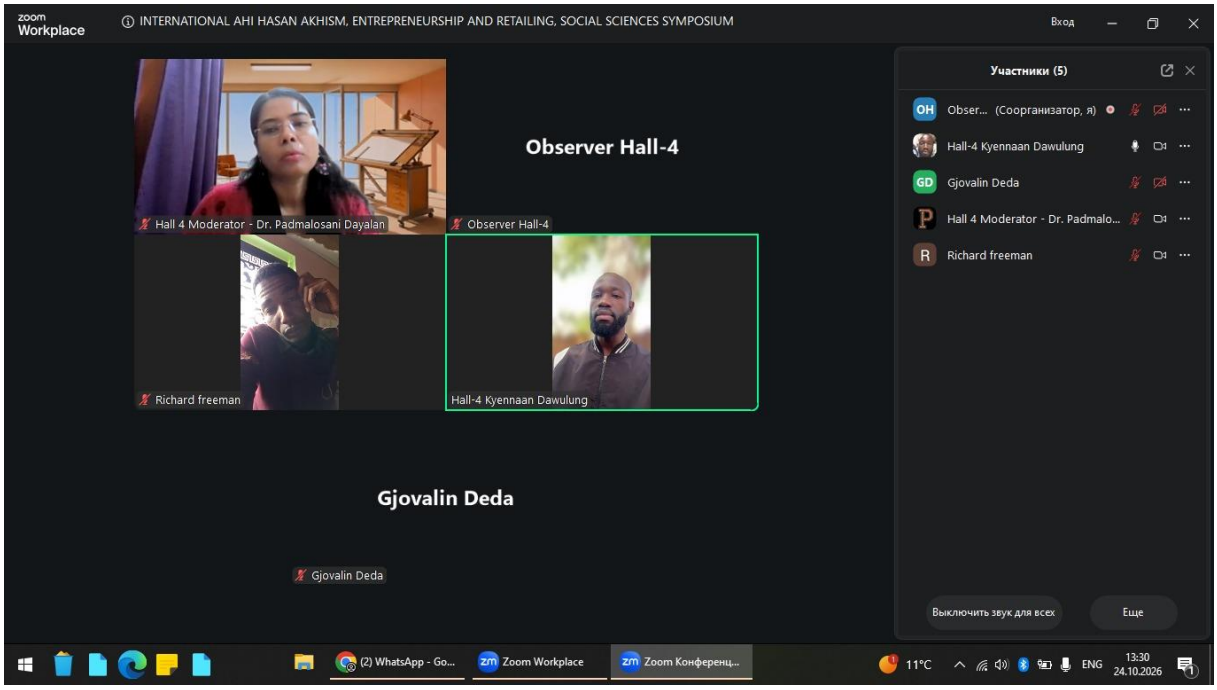

INTERNATIONAL
AHİ HASAN
AKHISM, ENTREPRENEURSHIP AND RETAILING, SOCIAL SCIENCES SYMPOSIUM
October 23-24, 2026
BURSA TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
Yenilikçi Devlet Üniversitesi
Yenilikçi
Devlet Üniversite

BURSA
YILDIRIM BELEDİYESİ
OKTAY YILMAZ
YILDIRIM BELEDİYE
BAŞKANI
AHİ HASAN
SALONU

Teşekkürler / Soru ve Cevap
David John Wortley
360in360 Immersive Experiences
E-posta: david@davidwortley.com
ORCID: 0000-0001-5598-6987

Nefis Terbiyesinden Toplumsal Güvene
Nefis Terbiyesinden Toplumsal Güvene
Nefis Terbiyesi
Ahlâkî Şahsiyet
İş ve Meslek Ahlâkı
Observer H-1
Hall-1 Tuğba Görgün
ZAFER DURAN

REC
Giriş yapın
LIMAN MUHAMMED ADAMU
Musa Ahmad Madawaki
Ses
Video
Katılımcılar
Sohbet
Tepki ver
Paylaş
Kaydet
Ara odalar
Oturum sahibi araçları
Daha fazla
Odadan çık

zoom Workplace
INTERNATIONAL AHI HASAN AKHISM, ENTREPRENEURSHIP AND RETAILING, SOCIAL SCIENCES SYMPOSIUM
Вход
Observer Hall-4
Hall 4 Moderator - Dr. Padmalosani Dayalan
Observer Hall-4
Richard freeman
Hall-4 Kyennaan Dawulung
Gjovalin Deda
Gjovalin Deda
Участники (5)
Obser... (Соорганизатор, я)
Hall-4 Kyennaan Dawulung
Gjovalin Deda
Hall 4 Moderator - Dr. Padmalo...
Richard freeman
Выключить звук для всех
Еще
(2) WhatsApp - Go...
Zoom Workplace
Zoom Конференц...
11°C
ENG
13:30
24.10.2026

BURSA TECHNICAL UNIVERSITY

INTERNATIONAL AHI HASAN AKHISM, ENTREPRENEURSHIP AND RETAILING, SOCIAL SCIENCES SYMPOSIUM

October 23-24, 2026 / Bursa Technical University, Bursa, Türkiye

SYMPOSIUM PROGRAM

PARTICIPANT COUNTRIES (13):

Türkiye, Oman, Romania, Albania, Malaysia, United Kingdom, India, Nigeria, Cambodia, Kazakhstan, Saudi Arabia, Uzbekistan, Algeria, China, Bangladesh

OPENING CEREMONY
KIRMIZI SALON (AHİ HASAN SALONU)

23.10.2026 / Ankara Local Time: 14:00 – 14:20

Address: Bursa Technical University, Bursa, Türkiye

Prof. Dr. Naci ÇAĞLAR
Rector of
Bursa Technical University
HONORARY HEAD

Prof. Dr. Barış Tamer TONGUÇ
Vice Rector of
Bursa Technical University
HONORARY COMMITTEE MEMBER

Prof. Dr. Hilal YILDIRIR KESER
BTÜ Dean of the Faculty of Humanities and Social Sciences
HONORARY COMMITTEE MEMBER

Prof. Dr. Orhan ÇAĞLAYAN
BTU, International Trade and Logistics Department
HEAD OF THE ORGANIZING COMMITTEE

Dr. Mustafa Latif EMEK
President of IKSAD Institute

IN-PERSON SESSION-1
23.10.2026 /Ankara Local Time: 14:20 – 15:00
KIRMIZI SALON (AHİ HASAN SALONU)

AÇILIŞ OTURUMU

Moderator: Prof. Dr. Orhan ÇAĞLAYAN

AUTHOR(S)	AFFILIATION
Fahrettin BİLGİT	Bursa Esnaf ve Sanatkârlar Odaları Birliği Başkanı
Prof. Dr. Selami ÖZCAN	Yalova Üniversitesi
İsmail Aslanlar	Bursa Ticaret İl Müdürü
Prof. Dr. Orhan ÇAĞLAYAN	Bursa Teknik Üniversitesi
David WORTLEY	Scholar and Researcher International Society of Digital Medicine (ISDM), UK

IN-PERSON SESSION-1
23.10.2026 /Ankara Local Time: 15:00 – 16:30
KIRMIZI SALON (AHİ HASAN SALONU)

Ahilik Bakışıyla Ekonomi İnşası Oturumu

Moderator: Prof. Dr. Orhan ÇAĞLAYAN

AUTHOR(S)	AFFILIATION
Prof. Dr. Orhan ÇAĞLAYAN	Bursa Teknik Üniversitesi
Muhsin ÖZYILDIRIM	Tarihi Çarşı ve Hanlar Birliği Başkanı
İbrahim ÇAM	AHİ Sanayici ve İşadamları Derneği (AHİSİAD) Yön. Kur. Başkanı
İbrahim ÖZACAR	Esnaf ve Sanatkârlar Derneği (ESDER) Bursa Şube Başkanı
Fatih ÖZTÜRK	Özbağ Kuyumculuk Yönetim Kurulu Bşk.
Hasan KARABULUT	Araştırmacı Yazar

IN-PERSON SESSION-2
23.10.2026 /Ankara Local Time: 15:00 – 16:30

BEYAZ SALON (YILDIRIM BAYEZİD SALONU)

Değerler Eğitimi Ekseninde Uluslararası Ticaret ve Lojistik

AUTHOR(S)	AFFILIATION
Prof. Dr. Selami ÖZCAN	Yalova Üniversitesi
Doç. Dr. Tuğçe DANACI ÜNAL	Bursa Teknik Üniversitesi

* Ahilik
* Değerler Eğitimi ve Ticaret
* Uluslararası Ticaret ve Lojistiğin Geleceği
* Uluslararası Ticarette Güncel Gelişmeler
* Kariyer Planlama

IN-PERSON SESSION-1
23.10.2026 /Ankara Local Time: 16:30 – 18:00
KIRMIZI SALON (AHİ HASAN SALONU)

Moderator: Doç. Dr. Hüseyin Tamer HAVA

TITLE	AUTHOR(S)	AFFILIATION
BEING A WOMAN IS THE NAME OF THE STORY OF A JOURNEY TOWARD HOPE, DRIVEN BY COURAGE AND LOVE	Perihan GÖZÜM Rabia Azra GÖZÜM Nurver USLUER Zeynep Kübra GÖZÜM	Çankırı Karatekin University, Türkiye Ufuk University, Türkiye Hacettepe University, Türkiye Atılım University, Türkiye
A PROPOSED CONCEPTUAL FRAMEWORK FOR THE RELATIONSHIPS AMONG ENVIRONMENTAL IDENTITY, CLIMATE CHANGE AWARENESS, AND SOCIETAL ADAPTATION	Emre TOSUN Kadir ÇAVUŞ Meryem AKBULUT BAKIR Bereket Bülent AYKER	Kırklareli University, Türkiye Artvin Çoruh University, Türkiye Yozgat Bozok University, Türkiye Trabzon University, Türkiye
THE REPRESENTATION OF THE AHI ORDER IN OTTOMAN-ERA TV SERIES FROM THE PERSPECTIVE OF FOLK LAW: THE CASE OF THE VEFA SULTAN SERIES	Hatice Nida HIZARCIOĞLU	Ankara Hacı Bayram Veli University, Türkiye
COLLECTIVE SOURCING FROM THE AKHI ORGANIZATION TO THE PRESENT: A CONCEPTUAL FRAMEWORK FOR HORIZONTAL LOGISTICS COLLABORATION AMONG ARTISANS AND SMALL RETAILERS	Hüseyin Tamer HAVA Dursun BOZ Burak OKYAY	Mudanya University, Türkiye
EXAMINING THE OVERLAPS AMONG AHI VALUES, CORPORATE SOCIAL RESPONSIBILITY AND SOCIETAL MARKETING: A MULTI-SOURCE STUDY	Duygu TOYGÜR EROĞLU Burak OKYAY Eda İLHAN Yağız DEREBOY	Mudanya University, Türkiye
THE RELATIONSHIP BETWEEN AHI VALUES, BUSINESS ETHICS, AND ENTREPRENEURIAL TENDENCIES	Burak OKYAY Sümeyye ÖZBURAK Hüseyin Tamer HAVA Dursun BOZ	Mudanya University, Türkiye
THE EFFECTS OF DIGITAL TRANSFORMATION ON ENTREPRENEURSHIP	Hayrettin TELLİ	Karabük University, Türkiye
THE PLACE OF TRADESPEOPLE IN AI-SUPPORTED MUNICIPAL SERVICES	İsmail Safa AYDIN	Karabük University, Türkiye
NON-STATE ACTORS IN THE CONTEXT OF THE CRISIS OF	Emre CON	Karabük Üniversitesi, Türkiye

REPRESENTATION AND DEMOCRATIC LEGITIMACY		
EVACUATION SAFETY OF CHILDREN IN DISASTERS: RISKS AND STRATEGIES	Bereket Bülent AYKER	Trabzon University, Türkiye

IN-PERSON SESSION-2

23.10.2026 /Ankara Local Time: 16:30 – 18:00
BEYAZ SALON (YILDIRIM BAYEZİD SALONU)

Moderator: Doç. Dr. Tuğçe DANACI ÜNAL

TITLE	AUTHOR(S)	AFFILIATION
LOJİSTİK İŞLEMLERİN ULUSLARARASI TİCARET HACMİ ÜZERİNDEKİ ETKİSİ	Ecemnur AYDIN	Bursa Technical University, Türkiye
EVALUATION OF INTERNATIONAL TRADE WITHIN THE SCOPE OF THE INWARD PROCESSING REGIME IN TERMS OF FOREIGN TRADE BALANCE AND CURRENT ACCOUNT DEFICIT: ANALYSIS OF THE 2014-2024 PERIOD	Merve ZAYIM	Bursa Technical University, Türkiye
ULUSLARARASI LOJİSTİKTE TESLİM ŞEKİLLERİNİN SEÇİM FAKTÖRLERİ: BURSA BÖLGE GÜMRÜKLERİNİN İNCELENMESİ (2015–2025)	Murat AYDIN	Bursa Technical University, Türkiye
TÜRKİYE'DE DEMİRYOLU TAŞIMA MODU VE DIŞ TİCARET HACMİ İLİŞKİSİ: 2013–2025 DÖNEMİ ZAMAN SERİSİ ANALİZİ	Serhan Rıza KORKMAZ	Bursa Technical University, Türkiye
2015–2025 DÖNEMINDE LOJISTIK PERFORMANS GÖSTERGELERININ TÜRKIYE VE SEÇILMIŞ ÜLKELER AÇISINDAN KARŞILAŞTIRMALI DEĞERLENDIRILMESI: ALMANYA, ÇIN, HOLLANDA VE POLONYA ÖRNEĞI	Ali Osman ATAŞ	Bursa Technical University, Türkiye
AN INVESTIGATION OF DIGITAL TRANSFORMATION IN KOZA HAN FROM AN E-COMMERCE PERSPECTIVE	Orhan ÇAĞLAYAN Talat MESCİOĞLU	Bursa Technical University, Türkiye
AN INVESTIGATION OF ELECTRONIC COMMERCE TENDENCY IN THE BURSA HANLAR REGION	Orhan ÇAĞLAYAN Umut SARAÇ	Bursa Technical University, Türkiye İstanbul Esenyurt University, Türkiye

ONLINE SESSIONS

ÖNEMLİ, DİKKATLE OKUYUNUZ LÜTFEN / IMPORTANT, PLEASE READ CAREFULLY

Onemli, Dikkatle Okuyunuz Lütfen

- ✓ Kongremizde Yazım Kurallarına uygun gönderilmiş ve bilim kurulundan geçen bildiriler için online (video konferans sistemi üzerinden) sunum imkanı sağlanmıştır.
- ✓ Online sunum yapabilmek için **https://zoom.us/join** sitesi üzerinden giriş yaparak "Meeting ID or Personal Link Name" yerine ID numarasını girerek oturuma katılabilirsiniz.
- ✓ Zoom uygulaması ücretsizdir ve hesap oluşturmaya gerek yoktur.
- ✓ Zoom uygulaması kaydolmadan kullanılabilir.
- ✓ Uygulama tablet, telefon ve PC'lerde çalışıyor.
- ✓ Her oturumdaki sunucular, sunum saatinden 15 dk öncesinde oturuma bağlanmış olmaları gerekmektedir.
- ✓ Tüm kongre katılımcıları canlı bağlanarak tüm oturumları dinleyebilir.
- ✓ Moderatör – oturumdaki sunum ve bilimsel tartışma (soru-cevap) kısmından sorumludur.

Dikkat Edilmesi Gerekenler- TEKNİK BİLGİLER

- ✓ Bilgisayarınızda mikrofon olduğuna ve çalıştığına emin olun.
- ✓ Zoom'da ekran paylaşma özelliğine kullanabilmelisiniz.
- ✓ Kabul edilen bildiri sahiplerinin mail adreslerine Zoom uygulamasında oluşturduğumuz oturuma ait ID numarası gönderilecektir.
- ✓ Katılım belgeleri kongre sonunda tarafınıza pdf olarak gönderilecektir
- ✓ Kongre programında yer ve saat değişikliği gibi talepler dikkate alınmayacaktır

IMPORTANT, PLEASE READ CAREFULLY

- ✓ To be able to attend a meeting online, login via **https://zoom.us/join** site, enter ID "Meeting ID or Personal Link Name" and solidify the session.
- ✓ The Zoom application is free and no need to create an account.
- ✓ The Zoom application can be used without registration.
- ✓ The application works on tablets, phones and PCs.
- ✓ The participant must be connected to the session 15 minutes before the presentation time.
- ✓ All congress participants can connect live and listen to all sessions.
- ✓ Moderator is responsible for the presentation and scientific discussion (question-answer) section of the session.

Points to Take into Consideration – TECHNICAL INFORMATION

- ✓ Make sure your computer has a microphone and is working.
- ✓ You should be able to use screen sharing feature in Zoom.
- ✓ Attendance certificates will be sent to you as pdf at the end of the congress.
- ✓ Requests such as change of place and time will not be taken into consideration in the congress program.

Before you login to Zoom please indicate your name_surname and HALL number,
exp. Hall-1, Awais Khan

Meeting ID: 883 9498 5602
Passcode: 242424

https://us02web.zoom.us/j/88394985602?pwd=buZvBCObK6cHSOIy8YtfOY7DwaRj0C.1

Hall-1
24.10.2026
Moderator: Assist. Prof. Dr. Zafer DURAN
Meeting ID: 883 9498 5602/ Passcode: 242424
Ankara Local Time: 10:00 – 12:00

Title	Author(s)	Affiliation
FROM SUFI ETHICS TO PROFESSIONAL ETHICS: THE SPIRITUAL FOUNDATIONS OF AKHISM	Tuğba GÖRGÜN	Artvin Çoruh University, Türkiye
DOES HIGH-TECHNOLOGY EXPORT STRENGTHEN THE TRADE BALANCE? A PANEL DATA ANALYSIS OF 23 DEVELOPED AND DEVELOPING COUNTRIES	Mehmet Barış ASLAN	Bingöl University, Türkiye
THE CAUSALITY RELATIONSHIP BETWEEN ENERGY INTENSITY AND GEOPOLITICAL RISK: A PANEL DATA ANALYSIS	Mehmet Barış ASLAN	Bingöl University, Türkiye
STRATEGIC ROUTE SELECTION IN MULTIMODAL LOGISTICS UNDER OPERATIONAL UNCERTAINTY: BALANCING COST, TRANSIT TIME, RELIABILITY AND CARBON EMISSIONS	İzzet Ege GÜRE Erkut AKKARTAL	Yeditepe University, Türkiye
HISTORICAL DEVELOPMENT AND BASIC CONCEPTS OF TAJWID	Yusuf AYDIN Bünyamin ARVASI	Iğdır University, Türkiye
DREAMS IN THE ANATOLIAN SELJUK STATE BEFORE AND AFTER KÖSEDAĞ	Fatih SARIKAYA	Bandırma Onyedi Eylül University, Türkiye
SUPPLY CHAIN RESILIENCE IN A POLYCRISIS ENVIRONMENT: MODELING THE STRUCTURAL CAUSES OF FRAGILITY USING A FISHBONE DIAGRAM	Zafer DURAN	Alanya Alaaddin Keykubat University, Türkiye
IS THE USE OF DIGITAL TWIN IN SUPPLY CHAINS TRUSTWORTHY? A CONCEPTUAL ASSESSMENT OF THE RISKS OF INTERCONNECTED SYSTEMS	Zafer DURAN	Alanya Alaaddin Keykubat University, Türkiye

All participants must join the conference 10 minutes before the session time.
Every presentation should last not longer than 10-12 minutes.
Kindly keep your cameras on till the end of the session.

Hall-2

24.10.2026

Moderator: Dr. Md Mahfujur Rahman

Meeting ID: 883 9498 5602/ Passcode: 242424

Ankara Local Time: 10:00 – 12:00

Title	Author(s)	Affiliation
ARTIFICIAL INTELLIGENCE AND THE FUTURE OF LANGUAGE EDUCATION: APPLICATIONS, CHALLENGES, AND OPPORTUNITIES	Rahem Samiya	University, University of Hassiba Benbouali-Chlef, Faculty of Letters and Arts
THE EXPRESSIVE POTENTIAL OF MORPHOLOGICAL TRANSPOSITION IN ENGLISH STYLISTICS	Yunusova Mohigul	Ferghana Specialized Boarding School 1, Ferghana, 150100, Uzbekistan
TECHNOLOGY-ENHANCED PEDAGOGY FOR TEACHING ABSTRACT CHEMISTRY CONCEPTS AT THE SECONDARY SCHOOL LEVEL: A REVIEW	Faseela Thoombath Dr Mohammad Tanweer	Jamia Millia Islamia, New Delhi
AN ASSESSMENT OF THE IMPACT OF CATTLE RUSTLING, ARMED BANDITRY AND KIDNAPPING IN NORTH-WESTERN NIGERIA:THE CASE OF ZAMFARA STATE, 2011-2023	Musa Ahmad Madawaki	Federal University, Birnin-Kebbi, Kebbi State Nigeria
THE ROLE OF SELF-EFFICACY IN THE RELATIONSHIP BETWEEN ENTREPRENEURIAL EDUCATION AND START-UP INTENTIONS	Dr. Padmalosani Dayalan Dr. Edukondala Rao Jetti	University of Technology and Applied Sciences, Ibra, Sultanate of Oman
INSTITUTIONALIZED EXCLUSION: A CRITICAL ANALYSIS OF THE TALIBAN'S NEW CRIMINAL LAW AND ITS IMPACT ON VULNERABLE COMMUNITIES	Dr. Kanchal Gupta	School of Law UPES Dehradun
EFFECT OF PERSONALITY TRAITS AND SOCIAL FACTORS ON STUDENTS' CHOICE OF ESTATE MANAGEMENT AS CAREER PATH	Adamu Muhammad LIMAN Mohammed Ishaq MOHAMMED Habu Mallam BABA	Federal Polytechnic Bauchi, Nigeria. Abubakar Tafawa Balewa University, Bauchi, Nigeria
SHARIAH-COMPLIANT ISLAMIC MICROFINANCE ADOPTION FOR SUSTAINABLE HALAL SMEs: AN INTEGRATED FRAMEWORK FOR MALAYSIA AND INDONESIA	Dr. Md Mahfujur Rahman	Universiti Utara Malaysia, Malaysia

All participants must join the conference 10 minutes before the session time.
Every presentation should last not longer than 10-12 minutes.
Kindly keep your cameras on till the end of the session.

Hall-3
24.10.2026
Moderator: David WORTLEY
Meeting ID: 883 9498 5602/ Passcode: 242424
Ankara Local Time: 10:00 – 12:00

Title	Author(s)	Affiliation
SOCIAL ENTERPRISES IN ROMANIA: TRENDS, PROFILES AND CONTRIBUTIONS TO THE INTEGRATION OF VULNERABLE PEOPLE	Elena Denisa Mateevici Assoc. Prof. Dr. Ivona Răpan Felicia Micu	National Institute for Economic Research "Costin C. Kirițescu", Romania Romanian Academy, Romania „Elina Matei Basarab" Economic Technological High School, Romania
FISCAL POLICY UNDER ECONOMIC UNCERTAINTY: FISCAL MULTIPLIERS AND DEBT SUSTAINABILITY	Prof. Dr. Habil. Laura Diaconu (Maxim) Prof. Dr. Habil. Mihai-Bogdan Petrișor	"Alexandru Ioan Cuza" University of Iasi, Romania
THE ETHICAL ASPECT OF CHOOSING GRAMMATICAL STRUCTURES IN FOREIGN-LANGUAGE COMMUNICATION	Takuova Zarina Serikovna Bulatbayeva Kulzhanat Nurymzhanovna Dr. Intakhab Alam Khan	Gumilyev Eurasian National University Y. Altynsarin National Academy of Education King Abdulaziz University, Saudi Arabia
THE SPECIAL EDUCATION SCHOOLS MANAGEMENT IN THE CAMBODIAN CONTEXT	Keo Phally Moeurn Chantrea	Asia Euro University, Phnom Penh, Cambodia Royal University of Phnom Penh
INVESTIGATING THE NEXUS BETWEEN INVENTORY CONTROL PRACTICES AND PRODUCTIVITY OF MANUFACTURING SMES IN NORTH-CENTRAL NIGERIA	Igba D. Richard Dewua Philip Ikima Doosuur	Rev. Fr. Moses Orshio Adasu University, Makurdi Benue State, Nigeria
THE PERCEPTION PREMIUM: WHY CONSUMER INFLATION EXPERIENCE CAN DIVERGE FROM OFFICIAL INFLATION	Liliana-Diana Ciobotariu	Alexandru Ioan Cuza University of Iasi, Romania
AN INTER-STATE COMPARATIVE ANALYSIS OF REGIONAL DISPARITIES IN FINANCIAL INCLUSION ACROSS INDIAN STATES	Dr.Chaitanya C Damu	S.M College, TMBU Bhagalpur
THE COMKNET PROJECT FOR SOCIAL AND ECONOMIC DEVELOPMENT	David WORTLEY	Mr David John Wortley FRSA, 360in360 Immersive Experiences, Alderton, United Kingdom

All participants must join the conference 10 minutes before the session time.
Every presentation should last not longer than 10-12 minutes.
Kindly keep your cameras on till the end of the session.

Hall-4
24.10.2026
Moderator: Dr. Padmalosani Dayalan
Meeting ID: 883 9498 5602/ Passcode: 242424
Ankara Local Time: 10:00 – 12:00

Title	Author(s)	Affiliation
DIGITAL PRESENCE AND PRELIMINARY INDICATORS OF INNOVATION IN THE TOURIST ACCOMMODATION SECTOR: AN EMPIRICAL MAPPING OF THE SHKODRA MARKET	Doriana Deda Gjovalin Deda	"Luigj Gurakuqi" University, Shkodër, Albania "Aleksander Moisiu" University, Durrës, Albania
THE ROLE OF SELF-EFFICACY IN THE RELATIONSHIP BETWEEN ENTREPRENEURIAL EDUCATION AND START-UP INTENTIONS	Dr. Padmalosani Dayalan Dr. Edukondala Rao Jetti	University of Technology and Applied Sciences, Ibra Sultanate of Oman
SOCIO-ECONOMIC INEQUALITIES IN HEALTH OUTCOMES AND THE PATH TO EQUITABLE PUBLIC HEALTH IN KERALA	Sandhya. K. M Dr. Moon Moon Hussain	B.S. Abdur Rahman Crescent Institute of Science and Technology, Chennai
SYSTEMIC RISKS IN THE PUBLIC SECTOR: INSTITUTIONAL COORDINATION, CRISIS PREPAREDNESS, AND MANAGEMENT EFFECTIVENESS	Givi Duchidze	David Aghmashenebeli National Defence Academy of Georgia
FINANCIAL ANALYSIS AND LOAN PRODUCTIVITY OF DEPOSIT MONEY BANK IN NIGERIA	Elizabeth Oyindamola HARUNNA	Federal University Of Technology, Ilaro
WOMEN INCLUSION: A HISTORICAL ANALYSIS OF NIGERIAN WOMEN IN POLITICS	Richard Ponzing Freeman Gimba, Mercy Mairiga	Federal University of Education, Pankshin
ARTIFICIAL INTELLIGENCE AND YOUTH EMPLOYMENT IN NIGERIA: SKILLS MISMATCH, WORKFORCE READINESS, AND POLICY IMPLICATIONS	Dawulung Kyennaan Michael Nwanan, Istifanus Samuel	Federal University of Education, Pankshin, Plateau State, Nigeria.

All participants must join the conference 10 minutes before the session time.
Every presentation should last not longer than 10-12 minutes.
Kindly keep your cameras on till the end of the session.

Hall-5
24.10.2026
Moderator: Prof. Dr. Jorge Ferreira FRANCO
Meeting ID: 883 9498 5602/ Passcode: 242424
Ankara Local Time: 10:00 – 12:00

Title	Author(s)	Affiliation
APPLYING WEB3D COMPUTER GRAPHICS TECHNOLOGIES AT K-12 EDUCATION LEVELS: IS IT WORTH FOR INSTIGATING CITIZENS' KNOWLEDGE BUILDING ENHANCEMENTS?	Prof. Dr. Jorge Ferreira FRANCO	Universidade Estadual Júlio de Mesquita Filho – GIIP-IA-UNESP, São Paulo, Brasil
BARRIERS TO WOMEN'S CAREER ADVANCEMENT IN ALBANIA. A LITERATURE REVIEW	Prof. Assoc.Dr. Nikollaq Pano Prof. Assoc.Dr. Ira Gjika	Mediterranean University of Albania
PUBLIC SECTOR DEVELOPMENT PROJECT PROPOSALS IN BANGLADESH: A CRITICAL REVIEW FROM PROJECT CYCLE MANAGEMENT (PCM) PERSPECTIVE	Dr. Tapas Chandra Bose Sandipan Sarker Dr. Subarna Kundu	Peking University, Beijing, China University of Chittagong, Chattogram, Bangladesh Bangladesh Agricultural Research Institute, Gazipur
FATIGUE CRACK PROPAGATION MODELLING BASED ON THE EVOLUTION OF THE CRACK-TIP DAMAGE ZONE	Pr. El Bahri Ouldchikh ga	The University of Mascara,Algeria
COMMUNITY PERCEPTIONS ON POST-CONFLICT REHABILITATION PROGRAMME IN BAMA LOCAL GOVERNMENT AREA OF BORNO STATE, NIGERIA	Mustapha Goni Dr. Babagana Mohammed Bukar Alhaji Mustapha	Kashim Ibrahim University, Maiduguri, Borno State, Nigeria University of Maiduguri, Borno State, Nigeria
THE ROLE AND IMPACT OF SCHOOL SOCIAL WORKERS ON STUDENTS' PSYCHOSOCIAL WELL-BEING: AN EMPIRICAL STUDY IN ALBANIAN PRE-UNIVERSITY EDUCATION	Sabina Belshaku Bejdi Skënderi Fiona Sono	University of Elbasan "Aleksandër Xhuvani", Albania

All participants must join the conference 10 minutes before the session time.
Every presentation should last not longer than 10-12 minutes.
Kindly keep your cameras on till the end of the session.

CONTENT

SYMPOSIUM ID	1
SCIENTIFIC COMMITTEE	2
OPENING SPEECHES	3
PHOTO GALLERY	4
PROGRAM	5
CONTENT	6

PROCEEDINGS BOOK

Orhan ÇAĞLAYAN, Umut SARAÇ *BURSA HANLAR BÖLGESİNDE ELEKTRONİK TİCARET YÖNELİMİNİN ARAŞTIRILMASI*	1
Orhan ÇAĞLAYAN, Talat MESCİOĞLU *KOZA HAN'DA E-TİCARET PERSPEKTİFİNDEN DİJİTAL DÖNÜŞÜM ARAŞTIRMASI*	7
Hüseyin Tamer HAVA, Dursun BOZ, Burak OKYAY *COLLECTIVE SOURCING FROM THE AKHI ORGANIZATION TO THE PRESENT: A CONCEPTUAL FRAMEWORK FOR HORIZONTAL LOGISTICS COLLABORATION AMONG ARTISANS AND SMALL RETAILERS*	13
Fatih SARIKAYA *DREAMERS AND THE NATURE OF DREAMS IN THE ANATOLIAN SELJUK STATE BEFORE AND AFTER THE BATTLE OF KÖSEDAĞ*	25
Tuğba GÖRGÜN *FROM SUFI ETHICS TO PROFESSIONAL ETHICS: THE SPIRITUAL FOUNDATIONS OF AKHISM*	44
Emre CON *NON-STATE ACTORS IN THE CONTEXT OF THE CRISIS OF REPRESENTATION AND DEMOCRATIC LEGITIMACY*	52
Hayrettin TELLİ, Emre CON *DİJİTAL DÖNÜŞÜMÜN GİRİŞİMCİLİK ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ*	69
Rahem Samiya *ARTIFICIAL INTELLIGENCE AND THE FUTURE OF LANGUAGE EDUCATION: APPLICATIONS, CHALLENGES, AND OPPORTUNITIES*	83
Yusuf AYDIN, Bünyamin Arvasi *HISTORICAL DEVELOPMENT AND BASIC CONCEPTS OF TAJWID*	84
İsmail Safa AYDIN *THE PLACE OF TRADESPEOPLE IN THE AI-SUPPORTED SERVICES OF METROPOLITAN MUNICIPALITIES*	92
Yunusova Mohigul *THE EXPRESSIVE POTENTIAL OF MORPHOLOGICAL TRANSPOSITION IN ENGLISH STYLISTICS*	101

Mehmet Barış ASLAN *DOES HIGH-TECHNOLOGY EXPORT STRENGTHEN THE TRADE BALANCE? A PANEL DATA ANALYSIS OF 23 DEVELOPED AND DEVELOPING COUNTRIES*	102
Mehmet Barış ASLAN *THE CAUSALITY RELATIONSHIP BETWEEN ENERGY INTENSITY AND GEOPOLITICAL RISK: A PANEL DATA ANALYSIS*	104
Perihan GÖZÜM, Rabia Azra GÖZÜM, Nurver USLUER, Zeynep Kübra GÖZÜM *BEING A WOMAN IS THE NAME OF THE STORY OF A JOURNEY TOWARD HOPE, DRIVEN BY COURAGE AND LOVE*	106
Emre TOSUN, Kadir ÇAVUŞ, Meryem AKBULUT BAKIR, Bereket Bülent AYKER *A PROPOSED CONCEPTUAL FRAMEWORK FOR THE RELATIONSHIPS AMONG ENVIRONMENTAL IDENTITY, CLIMATE CHANGE AWARENESS, AND SOCIETAL ADAPTATION*	108
İzzet Ege GÜRE, Erkut AKKARTAL *STRATEGIC OPERATIONS AND ROUTE SELECTION IN MULTIMODAL LOGISTICS: A TWO-CORRIDOR COMPARATIVE ANALYSIS*	114
Bereket Bülent AYKER *EVACUATION SAFETY OF CHILDREN IN DISASTERS: RISKS AND STRATEGIES*	122
Hatice Nida HIZARCIOĞLU *THE REPRESENTATION OF THE AHI ORDER IN OTTOMAN-ERA TV SERIES FROM THE PERSPECTIVE OF FOLK LAW: THE CASE OF THE VEFA SULTAN SERIES*	134
Adamu Muhammad LIMAN, Mohammed Ishaq MOHAMMED, Habu Mallam BABA *EFFECT OF PERSONALITY TRAITS AND SOCIAL FACTORS ON STUDENTS' CHOICE OF ESTATE MANAGEMENT AS CAREER PATH*	153
Elena Denisa Mateevici, Ivona Răpan, Felicia Micu *SOCIAL ENTERPRISES IN ROMANIA: TRENDS, PROFILES AND CONTRIBUTIONS TO THE INTEGRATION OF VULNERABLE PEOPLE*	154
Laura Diaconu (Maxim), Mihai-Bogdan Petrişor *FISCAL POLICY UNDER ECONOMIC UNCERTAINTY: FISCAL MULTIPLIERS AND DEBT SUSTAINABILITY*	169
Takuova Zarina Serikovna, Bulatbayeva Kulzhanat Nurymzhanovna, Intakhab Alam Khan *THE ETHICAL ASPECT OF CHOOSING GRAMMATICAL STRUCTURES IN FOREIGN-LANGUAGE COMMUNICATION*	170
Keo Phally, Moeurn Chantrea *THE SPECIAL EDUCATION SCHOOLS MANAGEMENT IN THE CAMBODIAN CONTEXT*	177
Faseela Thoombath, Mohammad Tanweer *TECHNOLOGY-ENHANCED PEDAGOGY FOR TEACHING ABSTRACT CHEMISTRY CONCEPTS AT THE SECONDARY SCHOOL LEVEL: A REVIEW*	178

Musa Ahmad Madawaki *AN ASSESSMENT OF THE IMPACT OF CATTLE RUSTLING, ARMED BANDITRY AND KIDNAPPING IN NORTH-WESTERN NIGERIA:THE CASE OF ZAMFARA STATE, 2011 - 2023*	179
Igba D. Richard, Dewua Philip, Ikima Doosuur *INVESTIGATING THE NEXUS BETWEEN INVENTORY CONTROL PRACTICES AND PRODUCTIVITY OF MANUFACTURING SMES IN NORTH-CENTRAL NIGERIA*	180
Kanchal Gupta *INSTITUTIONALIZED EXCLUSION: A CRITICAL ANALYSIS OF THE TALIBAN'S NEW CRIMINAL LAW AND ITS IMPACT ON VULNERABLE COMMUNITIES*	181
David WORTLEY *THE COMKNET PROJECT FOR SOCIAL AND ECONOMIC DEVELOPMENT*	186
Mahfujur Rahman *SHARIAH-COMPLIANT ISLAMIC MICROFINANCE ADOPTION FOR SUSTAINABLE HALAL SMEs: AN INTEGRATED FRAMEWORK FOR MALAYSIA AND INDONESIA*	187
Doriana Deda, Gjovalin Deda *DIGITAL PRESENCE AND PRELIMINARY INDICATORS OF INNOVATION IN THE TOURIST ACCOMMODATION SECTOR: AN EMPIRICAL MAPPING OF THE SHKODRA MARKET*	188
Liliana-Diana Ciobotariu *THE PERCEPTION PREMIUM: WHY CONSUMER INFLATION EXPERIENCE CAN DIVERGE FROM OFFICIAL INFLATION*	195
Chaitanya C Damu *AN INTER-STATE COMPARATIVE ANALYSIS OF REGIONAL DISPARITIES IN FINANCIAL INCLUSION ACROSS INDIAN STATES*	196
Padmalosani Dayalan, Edukondala Rao Jetti *THE ROLE OF SELF-EFFICACY IN THE RELATIONSHIP BETWEEN ENTREPRENEURIAL EDUCATION AND START-UP INTENTIONS*	197
Zafer DURAN *SUPPLY CHAIN RESILIENCE IN A POLYCRISIS ENVIRONMENT: MODELING THE STRUCTURAL CAUSES OF FRAGILITY USING A FISHBONE DIAGRAM*	198
Zafer DURAN *IS THE USE OF DIGITAL TWIN IN SUPPLY CHAINS TRUSTWORTHY? A CONCEPTUAL ASSESSMENT OF THE RISKS OF INTERCONNECTED SYSTEMS*	207
Duygu TOYGÜR EROĞLU, Burak OKYAY, Eda İLHAN, Yağız DEREBOY *EXAMINING THE OVERLAPS AMONG AHI VALUES, CORPORATE SOCIAL RESPONSIBILITY AND SOCIETAL MARKETING: A MULTI-SOURCE STUDY*	222
Burak OKYAY, Sümeyye ÖZBURAK, Hüseyin Tamer HAVA, Dursun BOZ *THE RELATIONSHIP BETWEEN AHI VALUES, BUSINESS ETHICS, AND ENTREPRENEURIAL TENDENCIES*	225

Ecemnur AYDIN *LOJİSTİK İŞLEMLERİN ULUSLARARASI TİCARET HACMİ ÜZERİNDEKİ ETKİSİ*	228
Merve ZAYIM *EVALUATION OF INTERNATIONAL TRADE WITHIN THE SCOPE OF THE INWARD PROCESSING REGIME IN TERMS OF FOREIGN TRADE BALANCE AND CURRENT ACCOUNT DEFICIT: ANALYSIS OF THE 2014-2024 PERIOD*	235
Murat AYDIN *ULUSLARARASI LOJİSTİKTE TESLİM ŞEKİLLERİNİN SEÇİM FAKTÖRLERİ: BURSA BÖLGE GÜMRÜKLERİNİN İNCELENMESİ (2015–2025)*	248
Serhan Rıza Korkmaz *TÜRKİYE'DE DEMİRYOLU TAŞIMA MODU VE DIŞ TİCARET HACMİ İLİŞKİSİ: 2013-2025 DÖNEMİ ZAMAN SERİSİ ANALİZİ*	257
Ali Osman ATAŞ *ACOMPARATIVE EVALUATION OF LOGISTICS PERFORMANCE INDICATORS FOR TÜRKIYE AND SELECTED COUNTRIES IN THE 2015–2025 PERIOD: THE CASE OF GERMANY, CHINA, THE NETHERLANDS AND POLAND SSESSMENT OF DRUG THERAPY EFFECTIVENESS USING DECISION TREE-BASED CLASSIFICATION METHODS WITH LIMITED CLINICAL DATA AND CLASS IMBALANCE*	269
Sandhya. K. M, Moon Moon Hussain *SOCIO-ECONOMIC INEQUALITIES IN HEALTH OUTCOMES AND THE PATH TO EQUITABLE PUBLIC HEALTH IN KERALA*	283
Givi Duchidze *SYSTEMIC RISKS IN THE PUBLIC SECTOR: INSTITUTIONAL COORDINATION, CRISIS PREPAREDNESS, AND MANAGEMENT EFFECTIVENESS*	292
Elizabeth Oyindamola HARUNNA *FINANCIAL ANALYSIS AND LOAN PRODUCTIVITY OF DEPOSIT MONEY BANK IN NIGERIA*	293
Richard Ponzing Freeman, Gimba, Mercy Mairiga *WOMEN INCLUSION: A HISTORICAL ANALYSIS OF NIGERIAN WOMEN IN POLITICS*	294
Dawulung Kyennaan Michael , Nwanan, Istifanus Samuel *ARTIFICIAL INTELLIGENCE AND YOUTH EMPLOYMENT IN NIGERIA: SKILLS MISMATCH, WORKFORCE READINESS, AND POLICY IMPLICATIONS*	295
Nikollaq Pano, Ira Gjika *BARRIERS TO WOMEN'S CAREER ADVANCEMENT IN ALBANIA. A LITERATURE REVIEW*	296
El Bahri Ouldchikh *FATIGUE CRACK PROPAGATION MODELLING BASED ON THE EVOLUTION OF THE CRACK-TIP DAMAGE ZONE*	303

Mustapha Goni, Babagana Mohammed, Bukar Alhaji Mustapha *COMMUNITY PERCEPTIONS ON POST-CONFLICT REHABILITATION PROGRAMME IN BAMA LOCAL GOVERNMENT AREA OF BORNO STATE, NIGERIA*	304
Sabina Belshaku, Bejdi Skënderi, Fiona Sono *THE ROLE AND IMPACT OF SCHOOL SOCIAL WORKERS ON STUDENTS' PSYCHOSOCIAL WELL-BEING: AN EMPIRICAL STUDY IN ALBANIAN PRE-UNIVERSITY EDUCATION*	305
Tapas Chandra Bose, Sandipan Sarker, Subarna Kundu *PUBLIC SECTOR DEVELOPMENT PROJECT PROPOSALS IN BANGLADESH: A CRITICAL REVIEW FROM PROJECT CYCLE MANAGEMENT (PCM) PERSPECTIVE*	313
Jorge Ferreira FRANCO *APPLYING WEB3D COMPUTER GRAPHICS TECHNOLOGIES AT K-12 EDUCATION LEVELS: IS IT WORTH FOR INSTIGATING CITIZENS' KNOWLEDGE BUILDING ENHANCEMENTS?*	331

BURSA HANLAR BÖLGESİNDE ELEKTRONİK TİCARET YÖNELİMİNİN ARAŞTIRILMASI

Prof. Dr. Orhan ÇAĞLAYAN

Bursa Teknik Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi

Uluslararası Ticaret ve Lojistik Bölümü

ORCID ID: 0000 0001 6320 2871

Umut SARAÇ

Araştırma Görevlisi, İstanbul Esenyurt Üniversitesi

ORCID ID: 0000 0001 6977 7481

ÖZET

Elektronik ticaret, işletmelerin ürün ve hizmetlerini zaman ve mekân sınırlamasına bağlı kalmadan geniş kitlelere sunmasına imkân tanıyan, günümüz ticaret anlayışının önemli bir bileşenidir. Buna karşın yüzyıllardır faaliyet gösteren tarihi ticaret merkezlerinde dijital dönüşümün hangi düzeyde benimsendiği yeterince incelenmemiştir. Bursa Hanlar Bölgesi, Osmanlı'dan günümüze uzanan ticaret geleneği ve yoğun turistik hareketliliğiyle bu açıdan dikkat çekici bir alandır.

Bu çalışmanın amacı, Hanlar Bölgesi'nde faaliyet gösteren işletmelerin elektronik ticarete yönelimini ortaya koymaktır. Araştırma, bölgedeki yaklaşık iki bin işletme içinden basit tesadüfi örnekleme ile belirlenen 298 işletmeyle yüz yüze anket yoluyla yürütülmüştür. Veriler SPSS 27.0 programıyla çözümlenmiş, ölçeklerin güvenirliği yüksek bulunmuştur. İlk bulgulara göre işletmelerin yarısından fazlası (%52,0) henüz elektronik ticaret yapmamakta, geleneksel satış yöntemleri bölgede ağırlığını korumaktadır.

Devam eden bu çalışmanın, bölge esnafına dijitalleşme konusunda yol göstermesi, yerel yönetim ve meslek kuruluşlarının eğitim ve destek programlarına katkı sunması ve tarihi ticaret bölgelerinde dijital dönüşüme ilişkin alanyazını zenginleştirmesi beklenmektedir.

Anahtar kelimeler: Elektronik ticaret, elektronik ticaret yönelimi, Hanlar Bölgesi, dijitalleşme, Bursa

ABSTRACT

Electronic commerce allows firms to offer goods and services to wide audiences without being bound by time or place, and it has become an essential component of today's trade. However, the extent to which digital transformation has been adopted in historical trading districts that have operated for centuries has not been sufficiently examined. The Hanlar (Inns) District of Bursa, with its trading tradition reaching back to the Ottoman period and its intense tourist activity, is a noteworthy setting in this respect.

The aim of this study is to reveal the orientation of businesses operating in the Hanlar District toward electronic commerce. The research was carried out through face-to-face surveys with 298 businesses selected by simple random sampling from roughly two thousand businesses in the district. The data were analysed with SPSS 27.0 and the scales were found to be highly reliable. According to the initial findings, more than half of the businesses (52.0%) do not yet engage in electronic commerce, and traditional sales methods retain their weight in the district.

This ongoing study is expected to guide local merchants in digitalisation, contribute to the training and support programmes of local administrations and professional bodies, and enrich the literature on digital transformation in historical trading districts.

Keywords: Electronic commerce, e-commerce orientation, Hanlar District, digitalisation, Bursa

GİRİŞ

Bilgi ve iletişim teknolojilerindeki gelişmeler, ticaretin yapılış biçimini kökten değiştirmiş alıcı ile satıcının fiziksel olarak aynı mekânda bulunması zorunluluğunu büyük ölçüde ortadan kaldırmıştır. Bu dönüşümün en görünür sonucu olan elektronik ticaret, bugün büyük işletmelerin yanı sıra küçük ve orta büyüklükteki işletmeler (KOBİ) için de rekabet gücünü belirleyen bir unsur hâline gelmiştir.

Bursa Hanlar Bölgesi; Koza Han, Emir Han, Geyve Han ve Fidan Han gibi yapılarıyla, ipek ticaretinden günümüze uzanan köklü bir ticaret kültürünü yaşatmaktadır. Böyle bir bölgede faaliyet gösteren işletmelerin elektronik ticarete nasıl baktığı, hem geleneksel ticaretin sürdürülebilirliği hem de bölgenin geleceği açısından önem taşımaktadır. Ancak alanyazında, tarihi ve geleneksel yapıya sahip ticaret merkezlerindeki işletmelerin dijitalleşme eğilimini doğrudan ele alan çalışmaların sınırlı olduğu görülmektedir.

Bu çalışma, Hanlar Bölgesi işletmelerinin elektronik ticarete yönelimini ortaya koymak amacıyla yürütülen yüksek lisans tez araştırmasının devam eden aşamasından ilk bulguları paylaşmaktadır. Çalışmanın, bölge esnafına yol gösterici bulgular sunması, yerel yönetim ve meslek kuruluşlarının dijitalleşme programlarına katkı sağlaması ve tarihi ticaret bölgelerinde dijital dönüşüm konusundaki araştırmalara destek olması beklenmektedir.

1. PROBLEM DURUMU

Elektronik ticaretin küresel ölçekte yaygınlaşmasına rağmen, yerleşik ticaret düzeni güçlü olan bölgelerde işletmelerin bu alana geçişi aynı hızda gerçekleşmemektedir. Hanlar Bölgesi'nde müşteri ilişkilerinin yüz yüze kurulduğu, ustalık ve güvene dayalı bir ticaret anlayışı sürmektedir. Bu durum, işletmelerin elektronik ticarete mesafeli durmasına ya da geçişi ertelemesine yol açabilmektedir.

Bu çerçevede çalışmanın temel sorusu şudur: Hanlar Bölgesi'nde faaliyet gösteren işletmeler elektronik ticarete ne ölçüde yönelmiştir ve elektronik ticaret yapan ile yapmayan işletmeleri birbirinden ayıran noktalar nelerdir? Çalışma kapsamı yalnızca elektronik ticaret yönelimi ile sınırlandırılmıştır.

2.ÇALIŞMANIN AMACI, ÖNEMİ VE KAPSAMI

Çalışmanın amacı, Hanlar Bölgesi işletmelerinin elektronik ticarete yönelimini belirlemek, elektronik ticaret yapan işletmelerin edindiği kazanımları ortaya koymak ve henüz yapmayan işletmeler açısından geçişin önündeki engelleri anlamaktır. Bu amaç doğrultusunda işletmelerin elektronik ticaret yapma durumu, elektronik ticarete ilişkin algıları ve geçişe yönelik eğilimleri incelenmektedir.

Çalışmanın önemi üç noktada toplanabilir. Birincisi, bölgede faaliyet gösteren esnafa kendi durumlarını değerlendirebilecekleri ve diğer işletmelerle kıyaslayabilecekleri somut veriler sunmasıdır. İkincisi, yerel yönetimler ve meslek kuruluşlarının, esnafa yönelik dijitalleşme eğitimlerini ve destek mekanizmalarını sahadan gelen bulgularla şekillendirmesine imkân tanımasıdır. Üçüncüsü ise geleneksel ticaret merkezlerinde dijital dönüşüm konusunda sınırlı olan akademik birikime katkı yapmasıdır.

Kapsam bakımından çalışma, Bursa Hanlar Bölgesi'nde faaliyet gösteren üretim, ticaret ve tekstil sektörlerindeki işletmelerle sınırlıdır ve yalnızca elektronik ticaret yönelimini ele almaktadır.

3. ARAŞTIRMA ALANI: BURSA HANLAR BÖLGESİ

Bursa, Osmanlı Devleti'nin ilk başkenti olmasının yanı sıra uzun yüzyıllar boyunca ipek yolunun Anadolu'daki önemli duraklarından biri olmuştur. Kentin tarihî çarşı dokusunu oluşturan han ve bedestenler, konaklama ile ticaretin bir arada yürütüldüğü, esnafın aynı mekânda üretip sattığı yapılardır. Bu yapıların günümüzde de işlevini sürdürmesi, bölgeyi hem yerel halkın hem de yerli ve yabancı turistlerin alışveriş merkezi kılmaktadır.

Bölgedeki işletmelerin önemli bir kısmı küçük ölçekli, aile temelli ve ustalık geleneğine dayalıdır. Müşteri ile kurulan yüz yüze ilişki ve zaman içinde oluşan güven, bu işletmelerin en önemli değerlerinden biridir. Bu özellikler, bir yandan dijital kanalların sunduğu olanaklara ilgiyi artırırken, öte yandan yerleşik alışkanlıkların değiştirilmesine yönelik direnci de beslemektedir. Çalışma bu nedenle,

elektronik ticaretin tarihî ticaret merkezlerinde nasıl karşılandığını anlamak bakımından uygun bir saha sunmaktadır.

4. ELEKTRONİK TİCARET: KAVRAM VE TEMEL ÖZELLİKLER

Ürünlerin reklam, satış ve dağıtımlarının elektronik ağlar üzerinden yapılması biçiminde genel olarak tanımlanan Elektronik ticaret (Küçük, 2021, 278), en yalın biçimiyle bir ürün veya hizmetin internet ortamında alınıp satılmasıdır. Teknolojik gelişmelerle yeni hizmetler ortaya çıktıkça kavramın içeriği de genişlemiş, bu nedenle bireylere ve kuruluşlara göre farklı tanımlar yapılmıştır (Sezer, 2006). Alanyazındaki tanımlarda ortak vurgu, ticari işlemlerin tüm aşamalarının dijital platformlar üzerinden yürütülmesidir (Yardımcıoğlu ve Uçar, 2015). Türk hukukunda 6563 sayılı Kanun, elektronik ticareti fiziksel olarak karşı karşıya gelmeksizin elektronik ortamda yürütülen çevrim içi iktisadi ve ticari faaliyetler olarak ifade etmektedir (6563 sayılı Kanun, 2014).

Elektronik ticaretin ayırt edici özellikleri güvenlik, etkileşim, ulaşılabilirlik ve küresel erişim başlıkları altında toplanabilir. Alıcı ve satıcıların işlemlerine duyduğu güven, bu ortamın benimsenmesinin ön koşuludur (Elibol ve Kesici, 2004: 309). Taraflar arada aracı olmaksızın doğrudan iletişim kurabilmekte, sorunlar daha hızlı çözülebilmektedir. Platformlara günün her saati ulaşılabilmesi sistemi sürekli açık bir pazar yerine dönüştürmüştür (Karakaya, 2013: 74). İnternet üzerinden sunulan mal ve hizmetlere dünyanın her yerinden erişilebilmesi ise bölgesellikten sıyrılmayı mümkün kılmaktadır (Elibol ve Kesici, 2004: 309).

5. GELENEKSEL TİCARETLE KARŞILAŞTIRMA VE SAĞLADIĞI AVANTAJLAR

Her iki ticaret biçimi de işletmeye gelir sağlama ve ekonomik sürdürülebilirliği destekleme hedefini paylaşır. Ancak işleyiş bakımından belirgin biçimde ayrışırlar. Geleneksel ticaret belirli çalışma saatlerine ve mağazada bulunma zorunluluğuna bağlıdır. Pazar alanı da işletmenin bulunduğu çevreyle sınırlıdır. Elektronik ticaret ise zaman ve mekân kısıtı olmaksızın, yalnızca internet bağlantısıyla gerçekleştirilebilmekte ve geleneksel ticaretin sorunlarına iletişim teknolojileri yoluyla hızlı çözümler getirmektedir (Eyvazov, 2019).

Üretici ve satıcılar açısından sağlanan başlıca yararlar şöyle özetlenebilir:

- Aracı sayısının azalması nedeniyle maliyetlerin düşmesi kayıtların elektronik ortamda tutulmasıyla kırtasiye giderlerinin ve hata payının azalması,
- Mağaza ve şube açma gibi sabit giderlerin düşük olması nedeniyle işe başlama maliyetinin azalması,
- Müşteri taleplerinin ve tercihlerinin izlenip analiz edilebilmesi sayesinde müşteri ilişkilerinin güçlenmesi (Şenbabaoğlu, 2016: 16),
- İşletme büyüklüğünün geri planda kalması ve KOBİ'lerin küresel pazarlarda görünür olması.

Tüketici açısından da elektronik ticaret önemli kolaylıklar içermektedir. Farklı satıcıların ürünlerini ve fiyatlarını kısa sürede karşılaştırabilmek, mağazaya gitmeden alışveriş yapabilmek ve çevrim içi ödeme yöntemlerinden yararlanmak, tüketicinin zaman ve emek tasarrufu sağlamasına olanak vermektedir. Bu durum, tüketici beklentilerini de değiştirmekte her an ulaşılabilir ve hızlı yanıt veren işletmeler tercih edilir hâle gelmektedir. Dolayısıyla elektronik ticaret yalnızca satıcıya sağlanan bir fırsat değil, aynı zamanda müşterinin ticari beklentilerini yeniden biçimlendiren bir olgudur.

Elbette elektronik ticaretin sınırları da vardır. Ürünün fiziksel olarak görülüp dokunulamaması, ödeme ve kişisel veri güvenliğine ilişkin kaygılar ile teslimat ve iade süreçlerinin yönetimi, hem alıcılar hem de satıcılar açısından dikkat edilmesi gereken konulardır. Özellikle el emeğine ve ürünle kurulan doğrudan ilişkiye dayalı geleneksel işletmeler için bu hususlar, geçiş kararında belirleyici olabilmektedir.

6. TÜRKİYE'DE VE KOBİ'LERDE ELEKTRONİK TİCARET

Türkiye'de interneti yaygınlaştırmaya yönelik çalışmalar 1990'lı yılların başında başlamış, ilk bağlantı 1994'te sağlanmıştır. Elektronik ticaretin resmî olarak gündeme alınması 1997'de gerçekleşmiş, izleyen

yıllarda ulusal enformasyon altyapı planı ve koordinasyon kurulu gibi kurumsal adımlar atılmıştır (Bavafa, 2014). Sektörün yıllar içindeki gelişimi, hem işlem hacmi hem de kullanıcı sayısı bakımından istikrarlı bir büyüme eğilimi göstermektedir (Demirdöğmez, Gültekin ve Taş, 2018).

Türkiye'deki girişimlerin büyük çoğunluğunu KOBİ'ler oluşturduğundan, elektronik ticaretin yaygınlaşması yalnızca büyük işletmelerin değil bu işletmelerin de dijitalleşmesine bağlıdır. Pandemi dönemi, daha önce çekingen davranan küçük işletmelerin de satışlarının önemli bir bölümünü internete taşıdığı bir deneyim sunmuştur. Bununla birlikte deneyimli personel eksikliği, finansal kaynak yetersizliği ve altyapı sorunları KOBİ'lerin elektronik ticarete geçişini zorlaştıran başlıca engeller arasında sayılmaktadır (Coppel, 2000; Boz, Yılmaz ve Kaya, 2020).

Alanyazında KOBİ'lerin elektronik ticarete geçişi aşamalı bir süreç olarak ele alınmaktadır. İşletmenin önce mevcut örgüt yapısını ve yetkinliklerini değerlendirmesi, ardından pazardaki tüketici davranışlarını analiz etmesi gerekmektedir. Bunu altyapı ve finansman ihtiyacının belirlenmesi, uygun yazılım ve donanımın seçilmesi ile ürünün müşteriye ulaşmasını sağlayacak dağıtım kanalının hazırlanması izlemektedir (Coppel, 2000). Bu sürecin her aşamasında işletmeye destek verecek eğitim ve danışmanlık hizmetleri, geçişin başarısını doğrudan etkilemektedir. Hanlar gibi küçük işletmelerin yoğun olduğu bölgelerde bu desteğin ne ölçüde ihtiyaç duyulduğunu görmek, çalışmanın temel motivasyonlarından biridir.

7. YÖNTEM

Araştırma, nicel yöntemle desenlenmiş betimsel bir saha çalışmasıdır (Çağlayan, 2025). Evreni Hanlar Bölgesi'nde faaliyet gösteren yaklaşık iki bin işletme oluşturmaktadır. Basit tesadüfi örnekleme yöntemiyle belirlenen 298 işletme ile yüz yüze anket yapılmıştır. Anket formu dört bölümden oluşmaktadır: işletmeye ilişkin demografik bilgiler, elektronik ticarete dair genel değerlendirmeler, elektronik ticaret yapan işletmelerin görüşleri ve henüz yapmayan işletmelerin yapmama nedenleri. Maddeler beşli Likert tipi ölçekle ölçülmüştür.

Veriler SPSS 27.0 programıyla çözümlenmiştir. Ölçeklerin iç tutarlığı Cronbach Alpha katsayılarıyla sınanmış genel elektronik ticaret ölçeği için 0,92, elektronik ticaret yapanlara yönelik bölüm için 0,90 ve yapmayanlara yönelik bölüm için 0,90 bulunmuştur. Tüm değerlerin 0,80'in üzerinde olması ölçeklerin yüksek düzeyde güvenilir olduğunu göstermektedir. Araştırma yöntemine ilişkin ilkeler Çağlayan (2025) esas alınarak uygulanmıştır.

Anket uygulaması, işletme sahibi veya yöneticileriyle işletmelerin kendi çalışma ortamlarında yapılmış, katılım gönüllülük esasına dayanmıştır. Elde edilen veriler önce frekans ve yüzde dağılımlarıyla betimlenmiş, ardından ölçeklerin yapı geçerliği faktör analiziyle incelenmiştir. Çalışmanın örneklem büyüklüğü, evren büyüklüğü dikkate alındığında kabul edilebilir bir temsil gücü sunmaktadır.

8. BULGULAR VE TARTIŞMA

Katılımcı işletme sahiplerinin %69,5'i erkek, %30,5'i kadındır. Yaş dağılımı incelendiğinde çoğunluğun 35-44 (%30,5) ve 44-54 (%29,5) yaş gruplarında yer aldığı görülmektedir. Öğrenim durumu bakımından dağılım dengelidir: ilköğretim %22,5, lise %25,2, ön lisans %23,8, lisans %20,8 ve lisansüstü %7,7'dir. İşletmeler üretim (%35,2), ticaret (%33,6) ve tekstil (%31,2) sektörlerine yaklaşık eşit dağılmıştır. İşletmelerin %61,4'ü on kişiye kadar personel çalıştırmaktadır. Bu tablo bölgenin ağırlıklı olarak küçük ölçekli işletmelerden oluştuğunu ortaya koymaktadır.

Çizelge 1: Katılımcı işletmelerin özellikleri

Özellik	Dağılım (n=298)
Cinsiyet	Erkek 207 (%69,5); Kadın 91 (%30,5)
Yaş	25 yaş altı 11 (%3,7); 25-34: 58 (%19,5); 35-44: 91 (%30,5); 45-54: 88 (%29,5); 55+: 50 (%16,8)
Öğrenim	İlköğretim %22,5; Lise %25,2; Ön lisans %23,8; Lisans %20,8; Lisansüstü %7,7
Sektör	Üretim 105 (%35,2); Ticaret 100 (%33,6); Tekstil 93 (%31,2)
Personel sayısı	10'a kadar 183 (%61,4); 10-19: 65 (%21,8); 20-29: 50 (%16,8)
Elektronik ticaret	Yapıyor 143 (%48,0); Yapmıyor 155 (%52,0)

Kaynak: Araştırma verileri.

Araştırmanın en dikkat çekici ilk bulgusu elektronik ticaret yapma durumuna ilişkindir. Katılımcı işletmelerin 143'ü (%48,0) elektronik ticaret yaparken 155'i (%52,0) henüz elektronik ticaret yapmamaktadır. Başka bir deyişle işletmelerin yarısından fazlası dijital kanallara geçmemiş tarihi ve geleneksel bir ticaret merkezi olan bölgede klasik satış yöntemleri sürdürülmektedir.

Elektronik ticaret yapan işletmelerde ise öne çıkan gözlemler, ürünlerin daha geniş müşteri kitlelerine ulaştırılması, coğrafi sınırlamalardan bağımsız satış yapılabilmesi, potansiyel müşterilere doğrudan erişimin artması ve rakiplere kıyasla rekabet gücünün yükselmesidir. Bu sonuçlar, alanyazında sıralanan avantajlarla örtüşmektedir. Henüz elektronik ticaret yapmayan işletmeler için ise geçişin önündeki engeller ayrıca ölçülmüş olup bu bölümün analizi çalışmanın sonraki aşamasında derinleştirilecektir.

Bulgular birlikte değerlendirildiğinde, elektronik ticaretin yaygınlığının işletme profiliyle yakından ilişkili olabileceği düşünülmektedir. Küçük ölçekli, yaşı ve eğitim düzeyi farklı sahiplere sahip ve ağırlıklı olarak yerleşik müşteri kitlesine hizmet eden işletmelerin dijital kanallara temkinli yaklaşması beklenen bir durumdur. Bölgenin turistik niteliği ve yüz yüze satışın hâlâ gelir getirmesi, işletmeleri yeni bir kanal arayışına itmeyen unsurlar olarak yorumlanabilir.

Öte yandan, işletmelerin yaklaşık yarısının elektronik ticaretle ilgilenmesi, bölgede dijital dönüşüme yönelik gerçek bir potansiyel bulunduğunu göstermektedir. Elektronik ticaret yapan işletmelerde gözlemlenen avantajların, henüz geçiş yapmamış işletmelere doğru biçimde aktarılması, yönelimin güçlenmesinde etkili olabilir. Çalışmanın bu aşaması betimsel bulgulara dayanmaktadır. Yapan ve yapmayan işletmeler arasındaki farklar ile geçişi engelleyen etkenler çalışmanın ilerleyen bölümlerinde daha ayrıntılı ele alınacaktır. Ayrıca araştırmanın tek bir bölgeyle sınırlı olması, sonuçların başka ticaret merkezlerine genellenmesini kısıtlamaktadır.

Alanyazındaki çalışmalar, elektronik ticarete geçişte teknik altyapının yanı sıra yöneticilerin tutumunun, çalışanların dijital becerilerinin ve çevreden alınan desteğin belirleyici olduğunu vurgulamaktadır. Hanlar Bölgesi'nde elde edilen ilk sonuçlar da bu çerçeveyle uyumludur. Dijitalleşme, yalnızca bir teknoloji yatırımı olarak değil, işletmenin çalışma kültürünü ve müşteri ilişkilerini yeniden düşünmesini gerektiren bir dönüşüm olarak ele alınmalıdır. Bu nedenle bölge için geliştirilecek her politikanın, esnafın geleneksel kimliğini koruyan ve dijital kanalı bunu tamamlayan bir araç olarak konumlandıran bir yaklaşım benimsemesi önem taşımaktadır.

9. SONUÇ ve ÖNERİLER

Bu çalışma, köklü bir ticaret geleneğine sahip Hanlar Bölgesi'nde elektronik ticaret yönelimine ilişkin ilk tabloyu sunmaktadır. Bölgede geleneksel ticaret yapısı hâlâ baskındır. Ancak elektronik ticarete geçen işletmeler geniş kitlelere erişim ve rekabet gücü bakımından somut kazanımlar elde etmektedir. Çalışma devam etmekte olup bulgular ilerleyen aşamalarda daha ayrıntılı çözümlenecektir. Bu doğrultuda şu önerilerde bulunulabilir:

- Özellikle küçük işletmelere, elektronik ticarete geçişte gerekli altyapı desteği dijital pazarlama ve veri temelli karar alma becerilerini içerecek biçimde sağlanmalıdır.

- Hanlar Bölgesi gibi tarihi ticaret merkezlerinde dijitalleşme, geleneksel ticaret kültürünü zedelemeyecek biçimde tasarlanmalı kalkınma ajansı ve yerel yönetimlerin desteğinden yararlanılmalıdır.
- Eğitimler yalnızca işletme sahiplerine değil, çalışanlara da yönelik olmalı dijital yetkinlik işletme genelinde geliştirilmelidir.
- İşletmeler yerel rekabetten küresel rekabete geçişi destekleyecek çok dilli web siteleri ve uluslararası ödeme altyapıları konusunda hazırlık yapmalıdır.
- Benzer araştırmalar Türkiye'nin diğer tarihi ticaret merkezlerinde yürütülerek sonuçlar karşılaştırmalı biçimde değerlendirilmelidir.

KAYNAKÇA

6563 sayılı Elektronik Ticaretin Düzenlenmesi Hakkında Kanun (2014).

Bavafa, Y. (2014). Elektronik ticaret ve e-sözleşmelerde tüketicinin korunması. (Yüksek Lisans Tezi). Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Boz, H., Yılmaz, H., Kaya, M. (2020). Dijital girişimcilik ve e-ticaret: Türkiye'deki KOBİ'ler üzerine bir değerlendirme, Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi, 15 (2), 45–60.

Coppel, J. (2000). E-commerce: Impacts and policy challenges (Rapor No: 252). OECD Publishing.

Çağlayan, O. (2025). Bilimsel Araştırma Yöntemleri. Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Demirdöğmez, M., Gültekin, N., Taş, H. Y. (2018). Türkiye'de e-ticaret sektörünün yıllara göre gelişimi. OPUS International Journal of Society Researches, 8 (15), 2216-2236.

Elibol, H., Kesici, B. (2004). Çağdaş işletmecilik açısından elektronik ticaret, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi, (11), 303-329.

Eyvazov, R. (2019). Azerbaycan'da e-ticaret problemleri ve çözüm önerileri, Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi, 6 (4), 129.

Karakaya, T. (2013). Küreselleşme sürecinde elektronik ticaretin önemi ve pazar payı. (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Ticaret Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Küçük, O. (2021) Girişimcilik ve Küçük İşletme Yönetimi, 10. Baskı, Seçkin Yayıncılık, Ankara.

Sezer, A. (2006). Elektronik ticaret ve vergilendirilmesi. (Yüksek Lisans Tezi). Bursa Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa.

Şenbabaoğlu, E. (2016). E-sadakat oluşumunda e-hizmet kalitesi, e-müşteri tatmini ve e-müşteri değerinin etkisi. (Yüksek Lisans Tezi). Karatekin Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çankırı.

Yardımcıoğlu, M., Uçar, M. (2015). Küresel e-ticaret şirketlerinin faaliyet gösterdikleri ülkelerde elde ettikleri kazançların muhasebe süreci ve vergilendirilmesi: Google, Facebook, Twitter için Türkiye örneği, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi.

KOZA HAN'DA E-TİCARET PERSPEKTİFİNDEN DİJİTAL DÖNÜŞÜM ARAŞTIRMASI

Orhan ÇAĞLAYAN [1]

Prof. Dr., Bursa Teknik Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Uluslararası Ticaret ve Lojistik, Bursa, Türkiye.

ORCID ID: 0000-0001-6320-2871

Talat MESCİOĞLU [2]

Uluslararası Ticaret ve Lojistik Bilim Uzmanı, Bursa, Türkiye.

ORCID ID: 0000-0003-1380-5716

ÖZET

Tarihsel süreçte küresel ipek ticaretinin ve lonca idaresinin kalbi sayılan Koza Han, 1491 yılından itibaren yalnızca fiziki bir meta mübadelesi mekânı olmamış; aynı zamanda emniyet, adalet ve hüsn-i niyet esaslarına dayanan köklü bir ticaret etiğinin sembolü haline gelmiştir. Günümüzün hızla evrilen dijitalleşme çağı ise, ticareti bu fiziki mekândan bütünüyle müstakil hale getirirken; algoritmik güven, veri mahremiyeti, eşitsizlik ve dijital platform yönetişimi gibi nevzuhur etik meseleleri beraberinde getirmiştir. Bu teorik çalışma, Osmanlı iktisadi ve içtimai düzeninin müstesna merkezlerinden biri olan Bursa Koza Han örneği üzerinden, kadim ahilik ticaret ahlakı ile modern e-ticaret ve dijital dönüşüm mefhumlarının kesişim alanını incelemektedir. Araştırmanın temel gayesi, Ahilik teşkilatının asırlar boyu düstur edindiği ahlâk-ı hamîde, ihsân, ahde vefâ, doğruluk ve teavün gibi fütüvvet ilkelerinin, dijital dönüşümün biçimlendirdiği sanal pazar alanlarında nasıl yeniden kurgulanabileceğini kavramsal bir zeminde izah etmektir. Söz konusu küresel problemleri irdelemek maksadıyla bu çalışmada, kurumsal kuram ve sosyo-teknik sistemler yaklaşımı müşterek bir teorik çerçeve olarak benimsenmiştir. Bu entegre kavrayış vasıtasıyla, geleneksel bedesten, çarşı ve hirfet kültürünün ruhunu teşkil eden fütüvvet prensiplerinin; e-ticaret algısının ve dijital dönüşüm unsurlarının da içerisinde bulunması gereken güven mimarisine, algoritmik şeffaflığa, müşteri ilişkileri yönetimine ve küresel tedarik zinciri ahlakına ne şekilde entegre edilebileceği derinlemesine tahlil olunmaktadır. Mekândan azade hale gelen uçsuz bucaksız dijital pazar yerlerinde, ahilik geleneğindeki kul hakkı, rıza ve itimat ilkelerinin yeniden yorumlanması suretiyle, literatüre özgün bir değer temelli dijital dönüşüm modeli teklif edilmektedir. Nihayetinde bu araştırma, dijital dönüşümün sağladığı teknolojik imkânların, sadece salt algoritmik bir rasyonaliteye bağlı kalmayıp kadim ahilik değerleriyle mezcolunarak sürdürülebilir, insan merkezli ve adil bir e-ticaret ekosistemi inşasına sunacağı teorik katkıları ve bu yaklaşımın küresel literatürdeki muhtemel yankılarını kapsamlı biçimde ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Dijital dönüşüm, E-ticaret, Ahilik, Koza Han

ABSTRACT

Historically regarded as the epicenter of the global silk trade and guild administration, Koza Han has, since 1491, served not merely as a physical locus of commodity exchange, but also emerged as an enduring symbol of a deep-rooted commercial ethic anchored in trust, justice, and good faith. Conversely, the rapidly advancing digital era has decoupled commerce entirely from physical spaces, precipitating emergent ethical dilemmas such as algorithmic trust, data privacy, systemic inequality, and digital platform governance. Grounded in the illustrative case of Bursa Koza Han-an exceptional nexus of the Ottoman socioeconomic order-this theoretical study investigates the intersection of traditional Ahilik (the Akhi trade ethic) with the contemporary constructs of e-commerce and digital transformation. The primary objective of this research is to conceptualize how the foundational futuwwa tenets upheld by the Akhi institution across centuries, including virtuous character, benevolence, fidelity to covenants, rectitude, and mutual solidarity, can be reconstituted within the virtual marketplaces

shaped by digital transformation. To address these global challenges, the study adopts a synthesized theoretical framework uniting institutional theory and the socio-technical systems approach. Through this integrated perspective, the paper conducts an in-depth analysis of how futuwwa principles-which constituted the ethos of traditional covered bazaars, markets, and craft guilds (hirfet)-can be embedded into the trust architectures, algorithmic transparency, customer relationship management, and global supply chain ethics essential to modern e-commerce. By reinterpreting the Akhi tenets of equitable rights (kul hakkı), mutual consent (ridā), and fiduciary trust (i'timād) within spatially detached digital marketplaces, this study proposes a novel, value-based digital transformation model. Ultimately, this inquiry comprehensively delineates the theoretical contributions of synthesizing the technological affordances of digital transformation with venerable Akhi values-transcending narrow algorithmic rationality-to construct a sustainable, human-centric, and equitable e-commerce ecosystem, highlighting its prospective implications for the global literature.

Keywords: Digital transformation, E-commerce, Ahilik (Akhism), Koza Han

1. GİRİŞ

1491 yılında II. Bayezid tarafından inşa ettirilen Bursa Koza Han, asırlar boyunca yalnızca küresel ipek ticaretinin stratejik bir düğüm noktası olmamış; aynı zamanda Osmanlı esnaf ve hirfet kültürünün adalet, güven ve hüsn-i niyet esaslarına dayalı kurumsal denetim sahasını temsil etmiştir. Tarihsel fütüvvetnamelerde detaylandırılan ve bir çırağın mesleğe kabulünde özümsemesi gereken 124 erkan kuralı ile meslek icrasının bütününü düzenleyen 740 davranış kuralı; dönemin piyasa düzeninde hileli malı, fahiş fiyatı ve haksız rekabeti engelleyen gayriresmî bir kurumsal denetim protokolü vazifesi görmüştür. Koza Han'ın mimari ve içtimai mekânında somutlaşan bu kurallar bütünü, alıcı ile satıcı arasındaki bilgi asimetrisini asgariye indirerek taraflar arasında köklü bir itimat dünyası tesis etmiştir. Koza Han, bünyesinde barındırdığı uluslararası toptan ticaret hacmini sadece serbest piyasa dinamiklerine bağlı kalmadan; 1502 tarihli Bursa İhtisap Kanunnamesi ve temelleri Ahilik fütüvvetnamelerine dayanan lonca nizamının (kethüdalık, yiğitbaşılık, ehl-i hibre ve esnaf sandıkları) normatif otokontrol mekanizmalarıyla idare etmiştir. Bu kurumsal yapı, alıcı ile satıcı arasındaki bilgi asimetrisini asgariye indirerek tarihsel bir itimat ekosistemi tesis etmiştir.

21. yüzyılda ivme kazanan dijital dönüşüm dinamikleri ise ticareti söz konusu fiziki mekânlardan bütünüyle bağımsızlaştırarak bulut tabanlı e-ticaret platformlarına taşımıştır. Ne var ki, pazarın dijitalleşmesi işlem maliyetlerini düşürüp küresel erişim sağlarken, esnafın yüz yüze geliştirdiği ahlaki otokontrol mekanizmalarını devre dışı bırakmıştır. Sanal pazaryerlerinde insan etkileşiminin yerini alan algoritmik karar sistemleri; sıralama manipülasyonları, sahte yorum mekanizmaları, veri mahremiyeti ihlalleri ve platform sahiplerinin KOBİ'ler aleyhine kurduğu asimetrik güç ilişkileri gibi yeni etik açmazları beraberinde getirmiştir. Koza Han'da esnaf sandıkları ve narh sistemiyle gözetilen hakkaniyet terazisi, modern e-ticaret ekosisteminde salt kâr odaklı algoritmik rasyonalitenin baskısı altında aşınmaya uğramıştır.

Ortaya çıkan bu güven krizini çözümleyebilmek adına dijital dönüşüm olgusu; mühendislik boyutunun ötesinde, kurumsal kuram ve sosyo-teknik sistemler yaklaşımının sunduğu kavramsal mercekle irdelenmelidir. Sosyo-teknik bakış açısı, teknolojik altyapılar (algoritmalar, veri tabanları) ile sosyal yapının (normlar, aktörler, ahlaki değerler) birbirinden ayrılamayacağını ve karşılıklı etkileşim içinde evrildiğini savunmaktadır. Benzer biçimde kurumsal kuram, bir pazar sisteminin sürdürülebilir meşruiyet kazanabilmesi için yalnızca yasal düzenlemelerin yetersiz olduğunu; normatif ve kültürel-bilişsel sütunların, yani toplumsal güveni inşa eden değerlerin sisteme dahil edilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır. Bu kuramsal zemin, Koza Han'ın asırlık fütüvvet normları ile modern e-ticaret platformlarının yazılım mimarisi arasında kavramsal bir köprü kurmaya olanak tanımaktadır.

Bu bağlamda araştırmanın temeli şu şekilde detaylandırılabilir:

Hanlar Bölgesi ve bilhakika Koza Han örneğinde tecessüm eden 124 çıraklık adabı ve 740 fütüvvet kaidesinin ihtiva ettiği doğruluk, emanet, ahde vefa ve teavün (dayanışma) gibi kadim değerlerin (Çağlayan, 2026), modern e-ticaretin algoritmik şeffaflık, veri etiği ve platform yönetişimi süreçlerine

nasıl entegre edilebileceğini kuramsal bir modelle açıklamaktır. Çalışmada ilk olarak ahilik, kurumsal kuram ve sosyo-teknik sistemler yaklaşımına dayanan kuramsal çerçeve çizilecek ve ardından Koza Han ve fütüvvet nizamının kurumsal anatomisine uygun olacak şekilde "e-ticarette değer temelli dijital dönüşüm modeli" teklif edilip son olarak sonuç ve önerilerle çalışma nihayete erdirilecektir.

2. KURAMSAL ÇERÇEVE: AHİLİK, KURUMSAL KURAM VE SOSYO-TEKNİK SİSTEMLER

Ahilik; İslami değerler zemininde bireyin ahlaki olgunlaşmasını sağlarken, üretici-tüketici ilişkilerinde adaleti ve dayanışmayı tesis ederek toplumda güven, huzur ve sosyal istikrarı sağlamayı hedefleyen bir yapı hüviyeti taşımaktadır (Sucu, 1996; Çağlayan, 2025). Fütüvvetnamelerde insan hayatını tanzim eden ahlaki çerçeve toplam 740 kural ile belirlenirken; Ahiliğe mensup her bireyin ve çırakların giyim, alışveriş, yeme içme ve konuşma gibi günlük toplumsal ilişkileri düzenleyen asgari 124 kuralı bilip hayatına tatbik etmesi şart koşulmuştur (Özerkmen, 2004; Demirci 2011). Ahilik o kadar hassas bir yapıdır ki; yalancılar, ayıp arayanlar, haram yiyenler, içki içenler, hayinler, gıybet edenler, sözünde durmayanlar ve kibirlenenler ahilik teşkilatına alınmaz alındıysa da ahilik teşkilatından çıkartılmıştır (Demirci 2011).

Dijital dönüşüm ve e-ticaret olgularıyla geleneksel ticaret ahlakının önemli yapısı olan Ahiliğin kesişimini analiz edebilmek; teknik indirgemecilikten uzak, teknolojiyi sosyal aktörler ve ahlaki normlarla bütünleştiren çok boyutlu bir kuramsal çerçeveyi gerekli kılmaktadır. Bu doğrultuda çalışma, kurumsal kuram ile sosyo-teknik sistemler yaklaşımını müşterek bir kavramsal zemin olarak benimsemektedir. Sosyo-teknik sistemler yaklaşımı; örgütlerin ve pazar yerlerinin yalnızca teknik unsurlardan ya da yalnızca beşerî ilişkilerden ibaret olmadığını, teknik alt sistem ile sosyal alt sistemin karşılıklı etkileşim içinde birlikte yoğrulduğunu savunmaktadır (Geels, 2004). Nitekim dijitalleşme ve veri odaklı dönüşüm süreçlerinde teknolojinin maddi yapısı ile sosyal aktörlerin davranışsal eylemleri birbirinden bağımsız düşünülemez; dijital altyapılar, aktörlerin eylemlerini ve ahlaki pratiklerini görünür kılarak yeniden şekillendiren sosyomateryal düzenekler olarak işlev görür (Leonardi ve Treem, 2020). Bu perspektiften bakıldığında tarihsel Bursa Koza Han; mizan terazileri, kervan lojistiği ve dükkân mimarisinden oluşan teknik altyapının, ahi birliklerinin mesleki kuralları ve toplumsal güven ağlarıyla harmanlandığı erken dönem bir sosyo-teknik ekosistemdir. Günümüz e-ticaret platformları yalnızca sunucular, veri tabanları ve algoritmalardan oluşan teknik kod tabanlarından ibaret olmayıp; teknik unsurlarla kullanıcı davranışlarının, pazar dinamiklerinin ve örgütsel standartların iç içe geçtiği modern sosyo-teknik düzeneklerdir (de Reuver ve diğ., 2018)

Ancak günümüz sanal pazaryerlerinde teknik alt sistemin (algoritmik kâr optimizasyonu), sosyal ve ahlaki alt sistemleri baskılaması neticesinde sistem dengesi bozulmuş ve derin bir güven açığı ortaya çıkmıştır. Ortaya çıkan bu kurumsal aşınmayı anlamlandırmada Kurumsal Kuram[1] ve W. Richard Scott'ın (2014) bu çevçevede kavramsallaştırdığı kurumsal düzenin üç sütunu (düzenleyici, normatif ve kültürel-bilişsel) belirleyici bir açıklama gücü sunmaktadır. Scott'a göre sürdürülebilir bir kurumsal yapı; yalnızca yasal mevzuat ve yaptırımlara dayanan düzenleyici sütun ile ayakta kalamaz; mesleki standartları, hakkaniyeti ve etik görevleri tanımlayan normatif sütun ile paydaşların paylaştığı ortak inanç ve anlam dünyasını oluşturan kültürel-bilişsel sütun ile desteklenmelidir. Tarihsel Hanlar Bölgesi'nde ve Koza Han pratiğinde, fütüvvetnamelerle vazolunan 124 çıraklık edebi ve 740 esnaf kaidesi piyasa aktörlerine sadece hukuki bir zorunluluk olarak bağlı kalmayıp normatif ve bilişsel düzeyde içselleştirilmiş bir otokontrol mekanizması olarak sirayet etmiştir. Modern e-ticaret ekosistemi ise çoğunlukla yasal düzenlemelerin gerisinden gelen düzenleyici sütun ile biçimsel sözleşmelere hapsolmuş; fütüvvetin temsil ettiği ahlaki-normatif denetimden yoksun kalmıştır.

Sonuç olarak Kurumsal Kuram ve Sosyo-Teknik Sistemler teorisinin kesişim noktası; e-ticarette dijital dönüşümün sadece algoritmik bir yazılım dağıtımı olmadığını, aynı zamanda değerlerle teknolojinin birbirine harmanlandığı kurumsal bir meşruiyet inşası olduğunu ortaya koymaktadır (Hinings ve diğ.,

[1] Kurumsal Kuram, örgütlerin ve işletmelerin kâr, maliyet veya verimlilik gibi saf ekonomik rasyonelliğin ötesinde bi durum olarak içinde bulundukları çevrenin yasal kuralları, toplumsal normları, mesleki beklentileri ve kültürel inançlarıyla şekillendiğini savunan bir kuramdır.

2018). Bu kuramsal sentez, kadim Ahilik değerlerinin çağdaş dijital pazar platformlarının algoritmik mimarisine bir "e-ticarette değer temelli dijital dönüşüm modeli" olarak aktarılmasına olanak sağlayacaktır.

3. ÖNERİLEN "E-TİCARETTE DEĞER TEMELLİ DİJİTAL DÖNÜŞÜM MODELİ"

Modern e-ticaret evreninin, işlem maliyetlerini düşüren ve pazar sınırlarını genişleten teknolojik kabiliyetlerine karşın; insani, ahlaki ve normatif bir yönetişim zemininden yoksun olması sebebiyle derin bir algoritmik itimat kriziyle karşı karşıyadır. Salt kâr maksimizasyonuna odaklanan veri rasyonelliği; sanal pazaryerlerinde tüketici aleyhine işleyen manipülatif arayüzleri, rızasız veri madenciliğini, dinamik fiyatlama istismarını ve KOBİ'leri görünmez kılan tekelci algoritmaları olağanlaştırmıştır. Bu noktada sosyo-teknik sistemler perspektifi, teknolojinin toplumsal değerlerden yalıtılamayacağını; sürdürülebilir bir dijital pazar düzeni için teknik mimarinin ahlaki normlarla eşgüdümlü olarak tasarlanması gerektiğini ortaya koymaktadır. Bu doğrultuda geliştirilen "E-Ticarette Değer Temelli Dijital Dönüşüm Modeli", Bursa Koza Han pratiğinde asırlarca ihtisap kanunnameleri ve lonca nizamıyla hayat bulan fütüvvet prensiplerini soyut birer ahlaki temenni olmaktan çıkarıp, çağdaş yazılım ve platform yönetişimine doğrudan eklemlenebilir operasyonel mekanizmalara dönüştürmeyi hedeflemektedir. Model; fütüvvetnamelerde kök salan doğruluk, emanet, narh, teavün ve ahde vefâ ilkelerini modern e-ticaretin algoritmik çarpıklıklarına karşı birer denge unsuru olarak konumlandırmaktadır. Bu durumun izahı aşağıdaki tabloda anlatılmıştır.

Örnekler	Ahilik İlkesi	Koza Han'daki Karşılığı	Modern E-Ticaret Problemi	Önerilen Dijital Dönüşüm Çözümleri
1	Doğruluk ve Hüsn-i Niyet	Malın ayıbını söyleme, hilesiz iş ve ihtisap denetimi	Manipülatif arayüzler, sahte fotoğraf ve görseller, yanıltıcı indirimler, sahte yorumlar	Şeffaf algoritmik sıralama, sahte değerlendirmeleri eleyen denetimli yapay zekâ modelleri
2	Emanet ve İffet (Kul Hakkı)	Tüccarın malının ve itibarının korunması, gizliliğe riayet	Gözetim kapitalizmi, rızasız veri madenciliği, mahremiyet ihlali	Varsayılan gizlilik, veri asimetrisini kaldıran açık veri protokolleri[2]
3	Narh[3] ve İhsan	Fahiş fiyatın önlenmesi, krizde fiyat sabitleme, insani kâr	Dinamik fiyatlama istismarı, tekelci marjlar, algoritmik ayrımcılık	Kriz anlarında algoritmik tavan fiyat denetimi, adil kâr sınırlarını gözeten fiyatlama yazılımları
4	Teavün (Dayanışma)	Esnaf sandıkları, zayıf tüccara sermaye ve borç desteği	Platformların KOBİ'leri ezen komisyonları ve sıralama tekelleri	KOBİ ve yerel üretici görünürlüğünü garanti eden kapsayıcı pazar yeri algoritmaları
5	Ahde Vefâ	Sözleşmelere mutlak sadakat, sözün senet kabul edilmesi	İptal edilen siparişler, satış sonrası destek yetersizliği, iade zorluğu	Akıllı sözleşmeler ile tarafsız, otomatik ve tüketici dostu uyuşmazlık çözümü

4. SONUÇ ve ÖNERİLER

Tarihsel süreçte küresel ipek ticaretinin ve lonca teşkilatının stratejik düğüm noktası olan Bursa Koza Han içinde geçerli olan Ahilik teşkilatı evreni; piyasa ilişkilerini salt maddi bir kâr alanı olmaktan

[2] Kullanıcı verilerinin sisteme girildiği andan itibaren otomatik olarak en yüksek düzeyde korunmasını sağlayan ve büyük platformların veri tekelini kırarak veriye erişimi taraflar arasında adil, şeffaf ve dengeli hale getiren dijital altyapı kurallarıdır.

[3] Narh: Ahilik ve Osmanlı esnaf sisteminde, tüketiciyi korumak ve haksız rekabeti önlemek amacıyla resmi makamlar ve esnaf birliği (lonca) tarafından mallara konulan sabit veya tavan fiyat sınırlandırmasıdır.

çıkarıp güven, adalet ve hüsn-i niyet temelli bir kurumsal otokontrol ağına bağlamıştır. Bu çalışma, Kurumsal Kuram ve Sosyo-Teknik Sistemler yaklaşımının sunduğu kavramsal mercek doğrultusunda, Koza Han'da tecessüm eden kadim Ahilik değerlerinin modern e-ticaret ekosisteminde derinleşen algoritmik güven bunalımına nasıl bütüncül bir alternatif sunabileceğini teorik olarak incelemiştir.

Araştırmanın ulaştığı temel sonuç; günümüz dijital pazaryerlerinde teknik alt sistemin (kâr maksimizasyonu odaklı algoritmalar, veri madenciliği ve manipülatif arayüzler), sosyal ve ahlaki alt sistemleri bütünüyle baskılaması sebebiyle sistemik bir meşruiyet krizinin doğduğudur. Scott'ın kurumsal sütunları çerçevesinde değerlendirildiğinde; modern e-ticaretin çoğunlukla teknolojik hızın gerisinde kalan düzenleyici yasal mevzuata hapsolduğu, buna karşın tarihsel Koza Han pratiğini ayakta tutan normatif ve kültürel-bilişsel otokontrol dinamiklerinden yoksun kaldığı görülmektedir. Bu kurumsal boşluk; gözetim kapitalizmi, dinamik fiyatlama istismarı, sahte yorumlar ve KOBİ'leri ezen platform tekelleri biçiminde somutlaşmaktadır.

Geliştirilen "E-Ticarette Değer Temelli Dijital Dönüşüm Modeli", fütüvvetin beş ilkesini (doğruluk, emanet, narh, teavün ve ahde vefâ) modern yazılım mimarisiyle mezcederek operasyonel bir sentez sunmaktadır. Araştırma neticesinde; dijital dönüşümün salt teknik bir rasyonalite yerine, denetimli yapay zekâ, varsayılan mahremiyet, kapsayıcı algoritmalar ve akıllı sözleşmeler gibi teknik araçlarla insani ve ahlaki değerler zeminine oturtulabileceği; bu sayede e-ticarette hem sürdürülebilir hem de adil bir itimat ekosisteminin inşa edilebileceği sonucuna varılmıştır.

Sonuç bölümünde ortaya konan kurumsal aksaklıklar ve Değer Temelli Dijital Dönüşüm Modeli'nin sunduğu teorik çerçeve doğrultusunda; platform geliştiricileri, politika yapıcılar ve araştırmacılar için modelin beş temel boyutuyla doğrudan irtibatlı şu öneriler geliştirilmiştir:

Algoritmik Doğruluk ve Şeffaflık Standartlarının Geliştirilmesi: Platform yazılımcıları; tüketicileri yanıltan karanlık tasarımları bertaraf edecek şeffaf arama/sıralama algoritmaları inşa etmelidir. Ahilikteki ehl-i hibre (bilirkişi denetimi) mekanizmasına benzer şekilde, sahte yorum ve manipülatif puanlamaları tespit edip eleyen bağımsız ve denetimli yapay zekâ filtreleri zorunlu hale getirilmelidir.

Emanet İlkesi Doğrultusunda Mahremiyet Mimarisi: Dijital pazaryerleri, tüketici verilerini tek taraflı bir gözetim metası olarak işlemek yerine, fütüvvetin emanet ve kul hakkı bilincini yansıtan tasarım gereği ve varsayılan gizlilik ilkelerini benimsemelidir. Düzenleyici kurumlar, platformların veri asimetrisi yaratmasını önleyecek açık veri protokollerini ve KOBİ'lerin veri mülkiyetini koruyan yasal çerçeveleri güçlendirmelidir.

Dinamik Fiyatlamaya Karşı Dijital Narh Denetimi: Serbest piyasa adı altında özellikle kriz, afet veya tekel durumlarında devreye giren fırsatçı dinamik fiyatlama algoritmalarına karşı; Koza Han'daki narh sisteminin modern karşılığı olarak algoritmik tavan fiyat ve adil kâr sınırlarını gözeten akıllı denetim yazılımları geliştirilmeli ve sektörel standartlara bağlanmalıdır.

KOBİ'leri Destekleyen Teavün (Dayanışma) Algoritmaları: Sanal pazar yerlerinde büyük aktörleri kayıran ve küçük üreticileri yüksek komisyonlarla ezen sıralama politikaları yerine; yerel üreticilere ve KOBİ'lere adil vitrin görünürlüğü sağlayan kapsayıcı pazar yeri tasarımları hayata geçirilmelidir. Ayrıca platform gelirlerinden ayrılacak paylarla esnaf sandıklarına benzer dijital risk ve destek fonları teşkil edilmelidir.

Akıllı Sözleşmeler ile Ahde Vefânın Teminat Altına Alınması: Sipariş iptalleri, gecikmeler ve satış sonrası destek süreçlerinde yaşanan güven kayıplarını gidermek adına; tarafların haklarını nesnel kurallarla koruyan blokzincir tabanlı akıllı sözleşmeler uyuşmazlık çözümlerine entegre edilmeli, sözün teknik senet haline geldiği otomatik tazmin mekanizmaları kurulmalıdır.

KAYNAKLAR

Çağlayan, Orhan (2026) Bursa Kalesinin Burcunda Bir Yiğit: Ahi Hasan, İKSAD Yayınları, Ankara.

Çağlayan, Orhan (2025) "Gelenekten Geleceğe Sosyoekonomik Yönüyle Ahilik ve Bursa: Tespitler, Öneriler", 16-18 Mayıs 2025 Dubai, Proceeding Book, e-ISBN: 979-8-89695-092-9, İKSAD Yayınevi, Ankara, ss. 473-478.

De Reuver, M., Sørensen, C., Basole, R. C. (2018). The digital platform: a research agenda. Journal of information technology, 33(2), 124-135.

Demirci, Mustafa (2011). Selçuklu Anadolu'sunda bir insaniyet mektebi: Ahilik. Mehmet Altay Köymen Armağanı, Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınları,(5)

Geels, F. W. (2004). From sectoral systems of innovation to socio-technical systems: Insights about dynamics and change from sociology and institutional theory. Research policy, 33(6-7), 897-920.

Hinings, B., Gegenhuber, T., & Greenwood, R. (2018). Digital innovation and transformation: An institutional perspective. Information and organization, 28(1), 52-61.

Leonardi, P. M., Treem, J. W. (2020). Behavioral visibility: A new paradigm for organization studies in the age of digitization, digitalization, and datafication. Organization studies, 41(12), 1601-1625.

Özerkmen, Necmettin (2004). Ahiliğin tarihsel–toplumsal temelleri ve temel toplumsal fonksiyonlari-sosyolojik yaklaşim. Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, 44(2), 57-78.

Scott, W. R. (2014). Institutions and organizations. Ideas, interests and identities. M@n@gement, 17(2), 136.

Sucu, Mustafa (1996) "Ahi Ocakları ve Bir Ahilik Belgesi", Malatya

AHİ TEŞKİLATINDAN GÜNÜMÜZE KOLEKTİF TEDARİK: ESNAF VE KÜÇÜK PERAKENDECİLERDE YATAY LOJİSTİK İŞ BİRLİĞİ İÇİN KAVRAMSAL BİR ÇERÇEVE

COLLECTIVE SOURCING FROM THE AKHI ORGANIZATION TO THE PRESENT: A CONCEPTUAL FRAMEWORK FOR HORIZONTAL LOGISTICS COLLABORATION AMONG ARTISANS AND SMALL RETAILERS

Doç. Dr. Hüseyin Tamer HAVA

Mudanya Üniversitesi, Sanat ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Lojistik Yönetimi Bölümü

ORCID: 0000-0002-5104-6688

Doç. Dr. Dursun BOZ

Mudanya Üniversitesi, Sanat ve Sosyal Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü

ORCID: 0000-0003-3206-8950

Arş. Gör. Burak OKYAY

Mudanya Üniversitesi, Sanat ve Sosyal Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü

ORCID: 0009-0008-5839-9188

ÖZET

Ahilik, 13. yüzyıldan itibaren Anadolu'da esnaf ve zanaatkârların üretim, ticaret ve meslek ahlakı ilişkilerini düzenleyen kurumsal bir yapı olarak öne çıkmıştır. Ahi geleneğini sürdüren esnaf örgütlenmesinin üstlendiği hammaddenin ortak temini ve paylaştırılması, fiyat ve kalite denetimi ile orta sandığı aracılığıyla risk paylaşımı gibi işlevler, günümüz lojistik literatüründe "yatay iş birliği" olarak tanımlanan uygulamalarla dikkat çekici benzerlikler taşımaktadır. Bu çalışmanın amacı, Ahi teşkilatının tedarik, dağıtım ve yönetişim işlevlerini yatay lojistik iş birliği kavramları çerçevesinde yeniden ele alarak, düşük alım hacmi, yüksek birim lojistik maliyetleri ve zayıf pazarlık gücüyle karşı karşıya olan esnaf ve küçük perakendeciler için değerlere dayalı bir iş birliği çerçevesi önermektir. Kavramsal nitelikteki çalışmada Ahilik ve Osmanlı esnaf örgütlenmesine ilişkin temel kaynaklar ile yatay iş birliği literatürü, bütünleştirici literatür taraması ve tarihsel-karşılaştırmalı analiz yoluyla işlevsel düzeyde eşleştirilmiştir. Analiz, iki yapı arasındaki temel farkın operasyonel düzeyde değil, yönetişim düzeyinde olduğunu göstermektedir: Ahi teşkilatı, yatay iş birliği literatüründe temel engeller arasında değerlendirilen güven eksikliği ve fırsatçılık sorunlarına ahlaki normlar, eğitim, itibar ve topluluk yaptırımı gibi kurumsal mekanizmalar aracılığıyla düşük işlem maliyetli bir çözüm geliştirmiştir. Bu bulgudan hareketle ortak satın alma, ortak depolama, paylaşımlı son mil dağıtımı ve güvene dayalı yönetişim bileşenleri ile destekleyici bir yetkinlik geliştirme bileşeninden oluşan bir çerçeve önerilmektedir. Çerçeve, Ahi ilkelerinin güven üreten işlevlerini yazılı kurallar ve dijital şeffaflık araçlarıyla birleştiren, rekabeti kısıtlayan unsurlarını ise dışarıda bırakan seçici bir aktarımı esas almaktadır. Çalışma; esnaf ve sanatkârlar odaları, kooperatifler ve yerel yönetimler için politika önerileri sunmakta ve çerçevenin ampirik olarak sınanmasına yönelik araştırma soruları ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Ahilik, Yatay Lojistik İş Birliği, Kolektif Tedarik, Küçük Perakendecilik, Güvene Dayalı Yönetişim

ABSTRACT

From the 13th century onwards, Akhism (Ahilik) emerged in Anatolia as an institutional structure that regulated production, trade and professional ethics among artisans and craftsmen. The functions of the guild organization that sustained the Akhi tradition, such as the joint supply and allocation of raw

materials, price and quality control, and risk-sharing through the common fund (orta sandığı), bear striking similarities to practices defined as "horizontal collaboration" in the contemporary logistics literature. The aim of this study is to re-examine the procurement, distribution and governance functions of the Akhi organization through the lens of horizontal logistics collaboration concepts and, on this basis, to propose a value-based collaboration framework for artisans and small retailers facing low purchasing volumes, high unit logistics costs and weak bargaining power. In this conceptual study, core sources on Akhism and Ottoman guild organization were mapped onto the horizontal collaboration literature at the functional level through an integrative literature review and historical-comparative analysis. The analysis shows that the fundamental difference between the two structures lies at the level of governance rather than operations: the Akhi organization developed a low-transaction-cost solution to the problems of distrust and opportunism, which the horizontal collaboration literature identifies as key barriers, through institutional mechanisms such as moral norms, training, reputation and community sanctions. Building on this finding, the study proposes a framework comprising four core components (joint purchasing, joint warehousing, shared last-mile distribution and trust-based governance) and a supporting competence development component. The framework is based on a selective transfer that combines the trust-generating functions of Akhi principles with written rules and digital transparency tools, while excluding their competition-restricting elements. The study offers policy recommendations for chambers of tradesmen and craftsmen, cooperatives and local governments, and puts forward research questions for the empirical testing of the framework.

Keywords: Akhism, Horizontal Logistics Collaboration, Collective Sourcing, Small-Scale Retailing, Trust-Based Governance

1. GİRİŞ

Perakende sektörü son yirmi yılda eş zamanlı olarak iki büyük dönüşüm geçirmiştir. Bir yanda zincir marketlerin ve indirim mağazalarının mahalle ölçeğine kadar yayılması, diğer yanda e-ticaret ve hızlı teslimat platformlarının tüketici beklentilerini yeniden biçimlendirmesi, geleneksel esnafın ve küçük perakendecinin rekabet koşullarını köklü biçimde değiştirmiştir. Büyük perakendeciler rekabet üstünlüklerini önemli ölçüde lojistikten elde etmektedir: Merkezi satın alma ile sağlanan hacim indirimleri, dağıtım merkezleri üzerinden yürütülen konsolide ikmal, planlı rotalarla düşürülen birim taşıma maliyetleri ve veri odaklı stok yönetimi bu üstünlüğün başlıca kaynaklarıdır. Küçük perakendeci ise çoğu zaman küçük partilerle ve sık aralıklarla sipariş vermekte, tedarikçinin dağıtım takvimine bağımlı kalmakta, sınırlı depo alanı nedeniyle ya stoksuz kalmakta ya da sermayesini atıl stoklara bağlamaktadır.

Lojistik ve tedarik zinciri yönetimi literatürü, ölçek dezavantajı yaşayan işletmeler için önemli bir çözüm yolu olarak yatay iş birliğini önermektedir. Yatay iş birliği, tedarik zincirinin aynı kademesinde yer alan ve çoğu zaman birbirinin rakibi olan işletmelerin kaynaklarını, hacimlerini ya da bilgilerini ortak bir amaç için bir araya getirmesini ifade eder (Cruijssen vd., 2007). Ortak satın alma, ortak depolama ve yüklerin birleştirilmesi bu iş birliğinin yaygın biçimleri arasındadır. Ancak literatür, yatay iş birliğinin kuramsal faydalarının uygulamada çoğu zaman gerçekleşemediğini de göstermektedir. Bunun başlıca nedenleri ortaklar arasındaki güven eksikliği, fırsatçı davranış kaygısı, kazançların adil paylaşımına ilişkin belirsizlik ve iş birliğini yönetecek kurumsal bir yapının bulunmamasıdır (Basso vd., 2019; Cruijssen vd., 2007; Pomponi vd., 2015).

Bu bağlamda Türk-İslam iktisat tarihinin önemli kurumlarından biri olan Ahilik dikkat çekici bir başvuru noktası sunmaktadır. Ahi teşkilatı, esnaf ve zanaatkârları yalnızca mesleki bir örgüt olarak değil, aynı zamanda ahlaki ilkelere dayalı bir dayanışma topluluğu olarak bir araya getirmiştir (Çağatay, 1974; Gölpınarlı, 1949–1950). Teşkilatın üstlendiği hammaddenin topluca temin edilip üyeler arasında paylaştırılması, fiyat ve kalite denetimi, dayanışma sandıkları aracılığıyla risk paylaşımı ve üyeler arası ilişkilerin ahlak kurallarıyla düzenlenmesi gibi işlevler, bugünün diliyle ifade edildiğinde, bir yatay iş birliğinin hem operasyonel hem de yönetişim bileşenlerine karşılık gelmektedir. Bu açıdan değerlendirildiğinde Ahilik, yatay iş birliği literatüründe temel engellerden biri olarak tanımlanan güven

sorununa (Cruijssen vd., 2007; Pomponi vd., 2015) yüzyıllar boyunca kurumsal düzeyde bir çözüm geliştirmiş bir yapılanma olarak yorumlanabilir.

Bu çalışma şu araştırma sorusuna yanıt aramaktadır: Ahi teşkilatının tedarik, dağıtım ve yönetişim işlevleri, bugün esnaf ve küçük perakendeciler arasında kurulacak yatay lojistik iş birlikleri için ne tür kurumsal dersler sunmaktadır? Çalışmanın amacı, Ahiliği nostaljik bir bakışla idealize etmek değil, onun işlevsel mantığını çözümleyerek bugüne aktarılabilecek ve aktarılamayacak unsurları ayırt etmek ve bu ayrımdan hareketle uygulanabilir bir kavramsal çerçeve önermektir.

Çalışma kavramsal nitelikte olup bütünleştirici literatür taraması (Snyder, 2019; Torraco, 2005) ile tarihsel-karşılaştırmalı analizi birlikte kullanmaktadır. İlk aşamada Ahilik ve Osmanlı esnaf örgütlenmesine ilişkin temel kaynaklardan teşkilatın tedarik, dağıtım, risk paylaşımı ve yönetişimle ilgili işlevleri derlenmiştir. İkinci aşamada yatay lojistik iş birliği literatüründen iş birliğinin biçimleri, faydaları ve engelleri yapılandırılmış biçimde özetlenmiştir. Üçüncü aşamada iki yapı işlev düzeyinde eşleştirilmiş ve bu eşleştirmeden kavramsal bir çerçeve türetilmiştir. Bu yaklaşım, Jaakkola'nın (2020) kavramsal makale tasarımları arasında yer alan "kuram uyarlama" (*theory adaptation*) türüne uygun düşmektedir: Alan kuramı (*domain theory*) niteliğindeki yatay iş birliği yaklaşımı, kurumsal iktisat ve Ahilik tarihinden beslenen bir yöntem kuramı (*method theory*) merceğiyle yeniden ele alınmakta ve kapsamı genişletilmektedir.

Çalışmanın geri kalanı şu şekilde düzenlenmiştir: İkinci bölümde Ahi teşkilatının tedarik ve dağıtımla ilgili işlevleri ele alınmaktadır. Üçüncü bölümde yatay lojistik iş birliğinin kavramsal arka planı sunulmaktadır. Dördüncü bölümde iki yapı karşılaştırmalı olarak analiz edilmekte, beşinci bölümde önerilen kavramsal çerçeve açıklanmaktadır. Son bölümde ise sonuçlar, politika önerileri, çalışmanın sınırlılıkları ve gelecek araştırma önerileri yer almaktadır.

2. AHİ TEŞKİLATINDA TEDARİK VE DAĞITIM İŞLEVLERİ

2.1. Teşkilatın Yapısı

Ahilik, 13. yüzyılda Anadolu'da Ahi Evran olarak bilinen Şeyh Nasîrüddin Mahmûd'un (ö. 1262) öncülüğünde kurumsallaşan ve kökleri İslam dünyasındaki fütüvvet geleneğine uzanan bir esnaf ve zanaatkâr örgütlenmesidir (Bayram, 1991; Çağatay, 1974; Gölpınarlı, 1949–1950; Kazıcı, 1988). Teşkilat, mesleki bir birliğin ötesinde, üyelerinin gündelik hayatını, ticari davranışını ve ahlaki gelişimini düzenleyen bütüncül bir yapı olarak işlemiştir. Mesleğe giriş yamaklık ve çıraklıkla başlamış, kalfalık ve ustalıkla devam etmiş; her aşamaya geçiş, ustanın ve topluluğun onayına bağlı olmuştur. Teşkilatın başında bulunan ahi ve şeyhler hem mesleki hem de ahlaki otorite işlevi görmüştür.

Ahi teşkilatının toplumsal yaygınlığına ilişkin en ayrıntılı tanıklıklardan biri, 14. yüzyılın ilk yarısında Anadolu'yu dolaşan İbn Battûta'nın seyahatnamesidir. İbn Battûta, uğradığı pek çok şehirde Ahi zaviyelerinde ağırlandığını, bu zaviyelerin yolculara barınak, yiyecek ve güvenlik sağladığını aktarmaktadır (İbn Battûta, 2004). Bu anlatım, Ahi teşkilatının yalnızca üretimle değil, ticaret yolları üzerindeki insan ve mal hareketiyle de ilişkili bir ağ olduğunu göstermesi nedeniyle lojistik açısından da anlamlıdır.

Osmanlı Devleti'nin kuruluş ve klasik dönemlerinde Ahi teşkilatının işlevleri zamanla lonca adı verilen meslek örgütlerine devredilmiş; ahlaki ve törensel öğeler uzun süre korunurken örgütlenmenin idari ve iktisadi boyutu, devletin iaşe, fiyat ve kalite denetimi politikalarıyla daha sıkı biçimde bütünleşmiştir (Genç, 2000; İnalcık, 1973; Kazıcı, 1988). Bu çalışmada "Ahi teşkilatı" terimi, dar anlamdaki Selçuklu-Beylikler dönemi Ahiliğini ve bu geleneği devralan Osmanlı esnaf örgütlenmesini birlikte kapsayacak biçimde, geniş anlamda Ahi ilkelerine dayanan esnaf örgütlenmesini ifade etmek üzere kullanılmaktadır.

2.2. Hammaddenin Ortak Temini ve Paylaştırılması

Ahi geleneğini sürdüren esnaf örgütlerinin en belirgin iktisadi işlevlerinden biri, üretim için gerekli hammaddenin temin edilmesi ve üyeler arasında paylaştırılmasıdır. Esnaf örgütlenmesine ilişkin çalışmalar, pek çok Osmanlı şehrinde gerekli hammaddeyi belirlenmiş fiyatlarla satın alabilen kurumların esnaf birlikleri olduğunu; belirli bir mesleğin hammaddesinin çoğu zaman teşkilat adına ya da teşkilatın denetimi altında satın alınarak üyelere mesleki kapasiteleriyle orantılı biçimde dağıtıldığını

ortaya koymaktadır (Çağatay, 1974; Genç, 2000; Kal'a, 1995; Yıldırım, 2008). Bu uygulama, bir üyenin hammaddeyi toptan alıp diğerlerini piyasadan dışlamasını engellemiş ve küçük üreticinin hammaddeye adil fiyatla erişimini güvence altına almıştır.

Lojistik açısından bakıldığında bu uygulama üç sonuç doğurmaktadır. Birincisi, alım hacminin birleştirilmesi yoluyla küçük üreticiler büyük bir alıcının pazarlık gücüne kavuşmaktadır. İkincisi, hammadde kıtlığı dönemlerinde mevcut arz üyeler arasında adil biçimde bölüşülerek tedarik riskinin tekil üyeler üzerinde yoğunlaşması önlenmektedir. Üçüncüsü, alımların merkezi olarak izlenmesi, istifçilik ve spekülasyon yoluyla fiyat oynaklığı yaratılmasının önüne geçmektedir. Bu üç sonuç, günümüz satın alma gruplarının ve konsorsiyumlarının hedefleriyle doğrudan örtüşmektedir (Schotanus vd., 2010; Tella ve Virolainen, 2005).

2.3. Fiyat ve Kalite Denetimi

Esnaf örgütlenmesinin ikinci önemli işlevi fiyat ve kalite denetimidir. Osmanlı döneminde temel tüketim mallarının fiyatları, kadı tarafından esnafın ve ilgili tarafların görüşü alınarak belirlenen narh ile düzenlenmiştir (Kal'a, 1995; Kütükoğlu, 1983). Narh, maliyet ile makul bir kâr payını esas alan bir fiyat tavanı niteliği taşımış; bu yolla hem tüketicinin korunması hem de esnafın geçiminin sağlanması amaçlanmıştır. Genç (2000), Osmanlı iktisadi düşüncesinin temel ilkelerinden birini "iaşecilik" (provizyonizm) olarak tanımlamakta ve bu ilkeye göre ekonominin öncelikli amacının şehirlerde malların bol, kaliteli ve ucuz biçimde bulunmasını sağlamak olduğunu vurgulamaktadır. Bu ilke, günümüz lojistik terminolojisiyle bir hizmet düzeyi hedefi olarak değerlendirilebilir.

Kalite denetimi ise hem teşkilat içi kurallar hem de ahlaki yaptırımlar yoluyla sağlanmıştır. Hileli, eksik ya da kusurlu mal satan esnaf teşkilat içinde cezalandırılmış; ağır durumlarda meslekten ve topluluktan uzaklaştırılmıştır (Çağatay, 1974). Bu yaptırım mekanizması, ürün kalitesini münferit işletmelerin iradesine bırakmak yerine topluluk düzeyinde bir standart ve itibar sistemine bağlamıştır.

2.4. Dayanışma ve Risk Paylaşımı

Esnaf örgütlerinin "orta sandığı" olarak bilinen ve yiğitbaşının idaresindeki ortak sandıkları, üyelerin katkılarıyla oluşturulan; hastalık, iflas, yangın gibi durumlarda üyelere destek sağlayan ve zaman zaman sermaye ihtiyacı olan esnafa ödünç veren dayanışma araçları olmuştur (Çağatay, 1974; Kal'a, 1995). Bu sandıklar, küçük işletmelerin tek başına taşıyamayacağı riskleri topluluk düzeyinde havuzlayan bir mekanizma işlevi görmüştür. Modern lojistik diliyle ifade edildiğinde orta sandığı, iş birliğine katılan ortakların karşılaştığı aksaklık risklerini paylaşan bir tampon ve ortak yatırım fonu olarak yorumlanabilir.

2.5. Fütüvvetnamelerdeki Ticari Ahlak İlkeleri

Ahi teşkilatının davranış kuralları, fütüvvetname adı verilen metinlerde kayıt altına alınmıştır. Bu metinler, Ahi'nin sahip olması gereken erdemleri, mesleki davranış kurallarını ve teşkilat içi ilişkileri düzenleyen ilkeleri içermektedir (Gölpınarlı, 1949–1950). Ahilik literatüründe sıklıkla aktarılan "eli, beli ve dili bağlı olmak" ifadesi; başkasının malına göz dikmemeyi, iffetli olmayı ve yalan, gıybet ve aldatmadan kaçınmayı özetleyen bir davranış ilkesi olarak bilinmektedir (Çağatay, 1974). Doğruluk, kanaat, cömertlik, müşteriyi aldatmama ve meslektaşa haksızlık etmeme ilkeleri, teşkilat içi ticari ilişkilerin ahlaki zeminini oluşturmuştur.

Ülgener (1951), esnaf ahlakının iktisadi zihniyet üzerindeki etkisini tartışırken bu ahlakın durağanlık ve rekabetten kaçınma gibi sonuçlarına da dikkat çekmiştir. Bu eleştirel bakış, Ahilik ilkelerinin bugüne aktarılmasında seçici olunması gerektiğini göstermesi bakımından önemlidir. Ahi ahlakının güven üreten ve fırsatçılığı sınırlayan öğeleri iş birliği için değerli bir kaynak sunarken, rekabeti kısıtlayan ve yeniliği yavaşlatan öğeleri bugünün piyasa koşullarıyla bağdaşmamaktadır.

3. YATAY LOJİSTİK İŞ BİRLİĞİ: KAVRAMSAL ARKA PLAN

3.1. Tanım ve Kapsam

Tedarik zinciri iş birliği, iki ya da daha fazla bağımsız işletmenin ortak hedeflere ulaşmak için planlama süreçlerini, bilgilerini ve kaynaklarını paylaşması olarak tanımlanmaktadır (Simatupang ve Sridharan,

2002). İş birliği, taraflar zincirin farklı kademelerinde yer aldığında dikey, aynı kademede yer aldığında ise yatay olarak nitelendirilmektedir (Barratt, 2004). Tedarikçi ile perakendeci arasındaki iş birliği dikey iş birliğine, iki perakendecinin ortak satın alma yapması ise yatay iş birliğine örnektir. Mason vd. (2007), yatay ve dikey iş birliğinin birlikte kullanıldığı durumlarda, özellikle taşımacılıkta, kapasite kullanımında önemli iyileşmeler sağlanabileceğini göstermiştir.

Cruijssen vd. (2007) yatay iş birliğini, aynı düzeyde faaliyet gösteren işletmeler arasında lojistik faaliyetlerin ortak yürütülmesine dayanan aktif bir iş birliği olarak tanımlamaktadır. Bu tanımın önemli bir özelliği, iş birliği yapan tarafların çoğu zaman aynı pazarda birbirleriyle rekabet etmeye devam etmesidir. Dolayısıyla yatay iş birliği, rekabet ile iş birliğinin bir arada yürütüldüğü ve literatürde "rekabetçi iş birliği" (*coopetition*) olarak da anılan bir ilişki biçimi niteliği taşımaktadır (Bengtsson ve Kock, 2000).

3.2. Yatay İş Birliğinin Biçimleri

Yatay iş birliği literatürde farklı biçimlerde sınıflandırılmaktadır. Küçük perakendeciler açısından öne çıkan dört biçim bulunmaktadır. Birincisi ortak satın almadır: Aynı ya da benzer ürünleri satın alan işletmeler, sipariş hacimlerini birleştirerek tedarikçiden daha iyi fiyat, teslim ve ödeme koşulları elde eder. Satın alma grupları ya da konsorsiyumlar olarak bilinen bu yapılar, kamu kurumlarından perakendeye kadar geniş bir alanda uygulanmakta ve özellikle küçük ve orta ölçekli işletmeler için ölçek dezavantajını telafi etme aracı olarak görülmektedir (Schotanus vd., 2010; Tella ve Virolainen, 2005). İkincisi ortak depolamadır: İşletmeler depo alanı, ekipman ve personeli paylaşarak sabit maliyetleri düşürür. Üçüncüsü yük birleştirme ve ortak taşımadır: Farklı işletmelerin sevkiyatları aynı araçta birleştirilerek araç doluluk oranı artırılır (Gansterer ve Hartl, 2018). Dördüncüsü ise paylaşımlı son mil dağıtımıdır: Bu biçim, şehir içi teslimatların ortak araç, ortak kurye ya da ortak teslim noktaları üzerinden yürütülmesini ifade eder. Şehir lojistiği literatürü, özellikle yoğun kentsel alanlarda paylaşımın hem maliyet hem de trafik ve emisyon açısından faydalarına dikkat çekmektedir (Savelsbergh ve Van Woensel, 2016).

3.3. Faydalar

Yatay iş birliğinin beklenen faydaları maliyet, hizmet ve sürdürülebilirlik başlıkları altında toplanabilir. Maliyet açısından ölçek ekonomisi, hacim indirimleri ve sabit maliyetlerin paylaşılması öne çıkmaktadır. Hizmet açısından daha sık ve daha güvenilir teslimat, ürün çeşitliliğinin artırılması ve stoksuzluk riskinin azaltılması sağlanabilmektedir. Sürdürülebilirlik açısından ise araç doluluk oranlarının artması, boş seferlerin ve karbon emisyonlarının azalmasına katkıda bulunmaktadır (Basso vd., 2019; Cruijssen vd., 2007). Lojistik hizmet sağlayıcıları arasındaki yatay iş birliklerini inceleyen Schmoltzi ve Wallenburg (2011), maliyet düşürmenin yanı sıra hizmet kapsamının genişletilmesinin de temel motivasyonlar arasında yer aldığını göstermiştir.

3.4. Engeller

Kuramsal faydalarına karşın yatay iş birliklerinin önemli bir bölümü ya hiç kurulamamakta ya da kısa sürede dağılmaktadır. Cruijssen vd. (2007), Flaman lojistik hizmet sağlayıcıları üzerinde yürüttükleri anket çalışmasında uygun bir ortak bulmanın, kazançları adil biçimde belirleyip paylaşmanın ve iş birliğini koordine edecek güvenilir bir tarafı belirlemenin önemli engeller oluşturduğunu saptamıştır. Basso vd. (2019), başarılı uygulama örneklerinin azlığını açıklayan 16 pratik sorunu tasarım, planlama ve operasyon, pazar/iş ve davranış başlıkları altında sınıflandırarak engellerin yalnızca teknik değil, büyük ölçüde davranışsal ve kurumsal nitelikte olduğuna dikkat çekmektedir. Perakende özelinde Hingley vd. (2011), gıda perakendecilerinin tedarik zinciri üzerindeki denetimi korumayı yatay iş birliğinin sağlayacağı maliyet etkinliğinden daha fazla önemsediğini ve bunun dördüncü taraf lojistik (4PL) koordinatörü aracılığıyla kurulacak iş birliklerini sınırladığını göstermiştir. Verstrepen vd. (2009) ise iş birliğinin başarısının yalnızca operasyonel tasarıma değil, stratejik uyuma, yönetişim yapısına ve ilişkinin zaman içindeki yönetimine bağlı olduğunu vurgulamaktadır.

Bu engellerin ortak paydası güvendir. İşlem maliyeti kuramı, tarafların fırsatçı davranma olasılığının iş birliğinin maliyetini artırdığını ve bu nedenle ilişkilerin koruyucu yönetişim mekanizmaları gerektirdiğini ileri sürmektedir (Williamson, 1985). Pomponi vd. (2015), yatay lojistik iş birliklerini

ortaklar arası güven ve iş birliğinin kapsamı boyutlarında üç aşamalı, evrimsel bir çerçeveyle ele almakta; güven arttıkça iş birliğinin daha kapsamlı paylaşım biçimlerine doğru genişleyebildiğini savunmaktadır. Küçük perakendeciler söz konusu olduğunda sorun daha da belirginleşmektedir: Bu işletmeler karmaşık sözleşmeler hazırlayacak ve denetleyecek hukuki ve yönetsel kapasiteden çoğu zaman yoksundur. Dolayısıyla söz konusu işletmeler için etkili olabilecek bir iş birliği modeli, güveni düşük maliyetle üretebilen bir yönetişim yapısını gerektirmektedir.

4. KARŞILAŞTIRMALI ANALİZ

4.1. İşlevlerin Eşleştirilmesi

İkinci ve üçüncü bölümlerde sunulan bulgular işlev düzeyinde karşılaştırıldığında, Ahi teşkilatının iktisadi işlevlerinin önemli bir kısmının yatay lojistik iş birliğinin bileşenleriyle örtüştüğü görülmektedir. Tablo 1 bu eşleştirmeyi özetlemekte ve her işlevin bugüne aktarımında dikkat edilmesi gereken noktaları göstermektedir.

Tablo 1. Ahi Teşkilatı İşlevleri ile Yatay Lojistik İş Birliği Bileşenlerinin Karşılaştırılması

Ahi teşkilatındaki işlev	Tarihsel mekanizma	Yatay iş birliğindeki karşılığı	Bugüne aktarımda dikkat edilecek nokta
Ortak hammadde temini ve paylaştırma	Hammaddenin topluluk adına alınması ve üyeler arasında adil biçimde bölüştürülmesi; üyelerin başkasının aldığı maldan pay talep edebilmesi	Satın alma konsorsiyumu, ortak tedarik, hacim birleştirme	Gönüllü katılım esas olmalı; ortak alım rekabet hukuku sınırları içinde tasarlanmalı
Fiyat ve kalite denetimi	Narh uygulamasına katılım, ürün standartları, hileli mala karşı yaptırım	Ortak kalite standartları, tedarikçi değerlendirme, izlenebilirlik	Fiyat birliği değil, kalite ve hizmet standardı birliği hedeflenmeli
Risk paylaşımı	Orta sandığı, zor duruma düşen üyeye destek, dayanışma	Maliyet ve kazanç paylaşım kuralları, ortak fon ve stok tamponu	Paylaşım kuralı önceden, şeffaf ve yazılı biçimde belirlenmeli
Mesleki hiyerarşi ve eğitim	Yamak–çırak–kalfa–usta aşamaları, ustalığa geçişte topluluk onayı	Ortak yetkinlik geliştirme, iş birliği koordinatörü (orkestratör) rolü	Hiyerarşi yerine yetkinliğe dayalı roller
Ahlaki normlar ve toplulukça yaptırım	Fütüvvet ilkeleri, itibar, topluluktan dışlanma yaptırımı	Güvene dayalı yönetişim, fırsatçılığın önlenmesi	Yazılı kurallar ve dijital şeffaflıkla desteklenmeli; yalnızca ahlaka bırakılmamalı
Kapalı ve düzenlenmiş piyasa	Mesleğe giriş kısıtları, tekel niteliği taşıyan haklar (sonraki dönemde gedik)	—	Aktarılmamalı; modern rekabet ortamıyla bağdaşmaz

Kaynak: Yazarlar tarafından Gölpınarlı (1949–1950), Çağatay (1974), Kütükoğlu (1983), Kal'a (1995), Genç (2000), Cruijssen vd. (2007), Schotanus vd. (2010) ve Hingley vd. (2011) esas alınarak hazırlanmıştır.

Tablo 1'in gösterdiği ilk sonuç, Ahi teşkilatının operasyonel işlevlerinin (ortak tedarik, kalite denetimi, risk paylaşımı) bugünkü yatay iş birliği biçimlerinde doğrudan karşılığının bulunmasıdır. Bu bakımdan

ortak satın alma ya da ortak depolama gibi uygulamalar, esnaf kültürüne yabancı modern yenilikler olarak değil, bu kültürün tarihsel pratiklerinin güncel biçimleri olarak sunulabilir. Bu çerçeveleme, iş birliğine katılım konusunda çekingen davranan esnafın ikna edilmesinde önemli bir iletişim avantajı sağlayabilir.

4.2. Temel Tespit: Güveni Üreten Mekanizma

Karşılaştırmanın en önemli bulgusu, iki yapı arasındaki temel farkın operasyonel düzeyde değil, yönetişim düzeyinde ortaya çıkmasıdır. Modern yatay iş birliği literatürü, iş birliğini sürdürmenin başlıca araçları olarak sözleşmeleri, maliyet paylaşım formüllerini ve bağımsız bir koordinatörü öne çıkarmaktadır (Guajardo ve Rönnqvist, 2016; Hingley vd., 2011; Verstrepen vd., 2009). Ahi teşkilatında ise iş birliğini sürdüren asıl mekanizmalar ortak ahlaki normlar, bu normların eğitim yoluyla içselleştirilmesi, itibar ve topluluk tarafından uygulanan yaptırımlardır.

Bu fark, kurumsal iktisat literatürüyle birlikte değerlendirildiğinde daha da anlamlı hâle gelmektedir. Ostrom (1990), ortak kaynakların yönetiminde başarılı toplulukların, kuralları kendilerinin koyduğu, uyumu kendilerinin izlediği ve kademeli yaptırımlar uyguladığı yapılar olduğunu göstermiştir. Greif (2006) ise Orta Çağ ticaretinde, resmî hukuk düzeninin zayıf olduğu koşullarda ticari güvenin çoğu zaman itibar mekanizmaları ve topluluk temelli yaptırımlarla sağlandığını ortaya koymuştur. Ahi teşkilatı, bu literatürün tarif ettiği türden, topluluk temelli ve düşük işlem maliyetli bir yönetişim yapısının tarihsel bir örneği olarak değerlendirilebilir. Küçük perakendecilerin karmaşık sözleşmeleri yönetme kapasitesinin sınırlı olduğu dikkate alındığında, Ahi modelinin normlara ve itibara dayanan yönetişim anlayışı, modern iş birliklerinin en zayıf halkası olan güven sorununun çözümüne özgün bir katkı sunma potansiyeli taşımaktadır.

4.3. Tarihsel Bağlamın Sınırları

Ahi modelinin bugüne aktarılması bazı önemli sınırlılıkları da beraberinde getirmektedir. Birincisi, tarihsel esnaf örgütlenmesi büyük ölçüde zorunlu üyeliğe, mesleğe girişin sınırlandırılmasına ve devletin fiyat düzenlemesine dayanan kapalı bir piyasa yapısında işlemiştir. Bu unsurlar bugünkü rekabet hukuku ve serbest piyasa koşullarıyla bağdaşmamaktadır; özellikle ortak alımın fiyat birliğine ya da rakiplerin dışlanmasına dönüşmemesi gerekmektedir (Basso vd., 2019; Rekabetin Korunması Hakkında Kanun, 1994). İkincisi, Ahi teşkilatında yaptırımın etkili olmasını sağlayan yoğun sosyal bağlar, bugünün kentsel ve hareketli ticaret ortamında zayıflamıştır. Topluluktan dışlanma yaptırımı, esnafın birbirini yakından tanıdığı küçük ölçekli çarşılarda etkili olabilirken büyük kentlerde aynı gücü taşımayabilir. Üçüncüsü, Ülgener'in (1951) işaret ettiği gibi, esnaf ahlakının rekabetten kaçınan ve yeniliğe kapalı yönleri de bulunmaktadır. Bu nedenle önerilen çerçeve, Ahi ilkelerini olduğu gibi yeniden üretmek yerine, onların güven üreten işlevini modern araçlarla (yazılı kurallar, şeffaf kayıt sistemleri, dijital platformlar) birleştiren seçici bir aktarımı esas almaktadır.

5. ÖNERİLEN KAVRAMSAL ÇERÇEVE

5.1. Çerçevenin Bileşenleri

Karşılaştırmalı analizden hareketle, esnaf ve küçük perakendeciler arasında kurulacak yatay lojistik iş birlikleri için dört temel ve bir destekleyici bileşenden oluşan kavramsal bir çerçeve önerilmektedir. Çerçevenin üç bileşeni (ortak satın alma, ortak depolama ve paylaşımlı son mil dağıtımı) operasyonel düzeyde, dördüncü bileşeni (güvene dayalı yönetişim) ise bu operasyonları bir arada tutan kurumsal düzeyde yer almaktadır. Yetkinlik geliştirme ise diğer bileşenlerin sürdürülebilirliğini sağlayan destekleyici bir bileşen olarak ele alınmıştır. Tablo 2 bileşenleri, içeriklerini, Ahi kökenli dayanaklarını ve olası kurumsal taşıyıcılarını özetlemektedir.

Tablo 2. Ahi İlkelerine Dayalı Yatay Lojistik İş Birliği Çerçevesi

Bileşen	İçerik	Ahi kökenli dayanak	Olası kurumsal taşıyıcı
Ortak satın alma	Benzer ürün gruplarında sipariş hacimlerinin birleştirilmesi; toptancı ve üreticiyle toplu pazarlık	Ortak hammadde temini ve paylaştırma	Esnaf odası, esnaf kooperatifi
Ortak depolama	Mahalle veya çarşı ölçeğinde paylaşımlı depo; stok tamponu ve mevsimsel ürünlerin ortak tutulması	Hanlar ve çarşıların ortak mekân kullanımı	Belediye, kooperatif, çarşı yönetimi
Paylaşımlı son mil dağıtımı	Ortak araç veya ortak kurye sözleşmesi; rotaların ve teslim saatlerinin birleştirilmesi	Dayanışma ve karşılıklı yardım	Belediye, lojistik hizmet sağlayıcı, dijital platform
Güvene dayalı yönetişim	Katılım kuralları, maliyet/kazanç paylaşım formülü, kalite taahhüdü, uyuşmazlık çözümü, itibar kaydı	Fütüvvet ilkeleri, usta onayı, toplulukça yaptırım	Kooperatif yönetimi, esnaf odası, dijital platform
Yetkinlik geliştirme (destekleyici)	Stok yönetimi, sipariş planlama ve dijital araç kullanımında eğitim; deneyimli üyelerin rehberliği	Usta–çırak eğitim geleneği	Esnaf odası, üniversiteler, halk eğitim merkezleri

Kaynak: Yazarlar tarafından geliştirilmiştir.

5.2. Operasyonel Bileşenler

Ortak satın alma, çerçevenin başlangıç noktası olarak önerilmektedir; çünkü faydası hızlı ve ölçülebilir biçimde ortaya çıkmakta, fiziksel varlık paylaşımı gerektirmediği için de güven eşiği görece düşük kalmaktadır. Aynı ürün grubunda faaliyet gösteren esnaf (örneğin bakkallar, kırtasiyeciler ya da hırdavatçılar), belirli ürünlerde siparişlerini birleştirerek toptancıdan ya da üreticiden daha iyi koşullar elde edebilir. Ahi geleneğindeki paylaştırma mantığına uygun olarak, ortak alımdan elde edilen malın ve indirimin üyeler arasında sipariş hacimleriyle orantılı ve şeffaf biçimde dağıtılması gerekmektedir. Nitekim gönüllü katılım ve kazançların hakkaniyete uygun dağıtımı, satın alma gruplarının başarısında kritik etkenler arasında yer almaktadır (Schotanus vd., 2010).

Ortak depolama, ortak satın almanın doğal bir uzantısıdır. Toplu alınan malın tek noktada tutulması ve üyelerin ihtiyaçlarına göre çekilmesi, tek tek dükkânlardaki depo alanı sıkıntısını hafifletmekte ve stokta bağlanan sermayeyi azaltmaktadır. Tarihsel çarşı ve han yapılarının ortak mekân kullanımına dayanan mantığı, bugün belediyelerin ya da kooperatiflerin işlettiği mahalle ölçeğinde paylaşımlı depolarla yeniden hayata geçirilebilir.

Paylaşımlı son mil dağıtımı ise hem ortak depodan dükkânlara ikmali hem de esnafın müşterilerine yaptığı teslimatları kapsamaktadır. Aynı bölgedeki esnafın ortak araç ya da ortak kurye hizmeti kullanması, e-ticaret platformlarının hızlı teslimat avantajına karşı küçük perakendecinin rekabet gücünü artırabilir ve kentsel trafiğin ve emisyonların azaltılmasına katkı sağlayabilir (Gansterer ve Hartl, 2018; Savelsbergh ve Van Woensel, 2016).

5.3. Güvene Dayalı Yönetişim

Çerçevenin özgün katkısı yönetişim bileşenindedir. Bu bileşen, Ahi ilkelerinden türetilen dört kural üzerine kuruludur. Birinci kural şeffaflıktır: Ortak alımların fiyatları, miktarları ve üyeler arasındaki dağılımı tüm üyeler tarafından görülebilir olmalıdır. Bu kural, Ahi teşkilatındaki paylaştırmanın

açıklığına karşılık gelmektedir ve bugün basit bir dijital kayıt sistemiyle düşük maliyetle sağlanabilir. İkinci kural kalite taahhüdüdür: İş birliğine katılan üyeler, ortak alınan ürünlerin saklanması ve müşteriye sunulmasında ortak standartlara uymayı kabul eder. Bu kural, Ahi teşkilatındaki hileli mala karşı yaptırımın güncel karşılığıdır. Üçüncü kural adil paylaşımdır: Maliyet ve kazançların hangi formülle (örneğin hacme orantılı dağıtım ya da Shapley değeri gibi oyun kuramı temelli yöntemlerle) paylaşılacağı iş birliği başlamadan yazılı olarak belirlenmelidir (Guajardo ve Rönnqvist, 2016). Bu kural, orta sandığında olduğu gibi risk paylaşımını da kapsayabilir; örneğin üyelerin katkılarıyla oluşturulan küçük bir fon, gecikmeli ödemeler ya da aksaklıklar için tampon işlevi görebilir. Dördüncü kural ise itibar ve kademeli yaptırımdır: Kurallara uymayan üyeye önce uyarı, ardından geçici olarak iş birliğinden yararlandırılmama, son aşamada ise iş birliğinden çıkarılma gibi kademeli yaptırımlar uygulanır. Bu yapı, Ostrom'un (1990) başarılı ortak kaynak yönetimi için tanımladığı kademeli yaptırım ilkesiyle ve Ahi teşkilatındaki topluluk yaptırımıyla uyumludur.

Bu yönetişim modelinde sözleşmeler ortadan kalkmamakta; ancak iş birliğinin tek dayanağı olmaktan çıkarak ahlaki normları ve itibarı tamamlayan bir konuma gelmektedir. Nitekim Poppo ve Zenger (2002), resmî sözleşmeler ile ilişkisel yönetişimin birbirinin ikamesi değil tamamlayıcısı olarak işlediğini ortaya koymuştur. Böylece küçük işletmelerin karmaşık sözleşme yönetimi yüküne girmeden güvenilir bir iş birliği ortamı oluşturması amaçlanmaktadır. Pomponi vd.'nin (2015) güven ile iş birliği kapsamının birlikte ve kademeli olarak geliştiğini öngören çerçevesi dikkate alındığında, iş birliğinin başlangıç aşamasında yazılı kuralların ve şeffaf kayıtların güven oluşumunu desteklemesi beklenmektedir. Ortak değerlere dayalı güven güçlendikçe ilişkinin daha az resmî mekanizmalarla sürdürülebileceği ve iş birliğinin kapsamının genişletilebileceği öngörülmektedir.

5.4. Kurumsal Taşıyıcılar ve Uygulama Senaryosu

Çerçevenin hayata geçirilmesi için mevcut kurumların taşıyıcı rol üstlenmesi önerilmektedir. 5362 sayılı Kanun çerçevesinde kamu kurumu niteliğinde örgütlenmiş olan esnaf ve sanatkârlar odaları (Esnaf ve Sanatkârlar Meslek Kuruluşları Kanunu, 2005), Ahi geleneğinin bugünkü kurumsal mirasçıları olarak hem güven hem de örgütlenme kapasitesi açısından doğal bir başlangıç noktası oluşturmaktadır. Kooperatifler, ortak alım ve ortak depolama için uygun bir hukuki yapı sunmaktadır (Kooperatifler Kanunu, 1969). Yerel yönetimler, paylaşımlı depo alanları ve kentsel dağıtım düzenlemeleri aracılığıyla altyapı desteği verebilir. Dijital platformlar ise sipariş birleştirme, stok izleme ve şeffaf kayıt tutma işlevlerini düşük maliyetle sağlayabilir. Üniversiteler de iş birliğinin tasarlanması, katılımcıların eğitilmesi ve etkinin ölçülmesi aşamalarında destek sunabilir.

Bursa, çerçevenin sınanması için elverişli bir örnek oluşturmaktadır. Osmanlı döneminde ipek ticaretinin ve Doğu-Batı kervan ticaretinin önemli merkezlerinden biri olan şehir (İnalcık, 1960), tarihî hanları ve çarşı bölgesiyle esnaf kültürünün yaşayan izlerini taşımaktadır. Şehir bugün de yoğun bir esnaf nüfusuna, güçlü meslek örgütlerine ve yerleşik bir çarşı dokusuna sahiptir. Bu koşullar, çerçevenin belirli bir meslek grubunda ve belirli bir bölgede pilot olarak uygulanması için uygun bir zemin sunmaktadır. Önerilen uygulama sırasına göre sürece düşük riskli ortak satın alma ile başlanmalı, güven oluştukça ortak depolamaya, son aşamada ise paylaşımlı dağıtıma geçilmelidir.

6. SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu çalışmada Ahi teşkilatının tedarik, dağıtım ve yönetişim işlevleri, modern yatay lojistik iş birliği kavramları çerçevesinde yeniden ele alınmış ve esnaf ile küçük perakendeciler için Ahi ilkelerine dayalı bir iş birliği çerçevesi önerilmiştir. Karşılaştırmalı analiz iki temel sonuç ortaya koymaktadır. Birincisi, Ahi teşkilatının ortak hammadde temini, fiyat ve kalite denetimi ile risk paylaşımı işlevleri, bugünkü ortak satın alma, ortak kalite standartları ve maliyet-risk paylaşımı uygulamalarının tarihsel karşılıkları olarak değerlendirilebilir. İkincisi ve daha önemlisi, iki yapı arasındaki asıl fark yönetişim düzeyindedir: Ahi teşkilatı, modern yatay iş birliklerinin temel engellerinden biri olan güven sorununa ahlaki normlar, eğitim, itibar ve topluluk yaptırımı yoluyla düşük işlem maliyetli bir yanıt üretmiştir.

Çalışmanın kuramsal katkısı, yatay lojistik iş birliği literatüründe ağırlıklı olarak sözleşme ve koordinasyon odaklı ele alınan yönetişim sorununa, kurumsal iktisat ve iktisat tarihi perspektifinden bir değer ve norm boyutu eklemesidir. Uygulamaya yönelik katkısı ise iş birliğini esnaf kültürüne yabancı

bir yenilik olarak değil, bu kültürün tarihsel pratiklerinin güncel bir biçimi olarak çerçeveleyen ve adım adım uygulanabilecek bir model sunmasıdır.

Çalışmanın bulgularından hareketle şu politika önerileri geliştirilebilir: Esnaf ve sanatkârlar odaları ile üst örgütleri, üyeleri arasında ortak satın alma gruplarının kurulmasına öncülük edebilir ve bu grupların şeffaf kayıt ve paylaşım kurallarını içeren örnek bir yönetişim rehberi hazırlayabilir. Yerel yönetimler, çarşı ve mahalle ölçeğinde paylaşımlı depo ve teslim noktaları için alan tahsis edebilir, kentsel dağıtım planlamasında küçük perakendecilerin ortak dağıtımını teşvik edebilir. Kooperatifçiliği destekleyen kamu kurumları, esnaf kooperatiflerinin ortak lojistik faaliyetlerini destek programlarına dâhil edebilir. Üniversiteler ise iş birliklerinin tasarımında ve esnafın lojistik yetkinliklerinin geliştirilmesinde rol üstlenebilir; bu rol, usta–çırak geleneğinin bilgi aktarımı işlevinin güncel bir karşılığı olarak görülebilir. Tüm bu uygulamalarda ortak alımın rekabet hukuku sınırları içinde tasarlanması ve fiyat birliğine dönüşmemesi özenle gözetilmelidir.

Çalışmanın başlıca sınırlılığı kavramsal niteliğidir; önerilen çerçeve henüz ampirik olarak sınanmamıştır. Ayrıca Ahi teşkilatının işlevleri, farklı dönemlere ve bölgelere ait kaynaklara dayanılarak genel bir düzeyde ele alınmış olup bu işlevlerin dönemsel ve bölgesel farklılıkları ayrıntılı olarak incelenmemiştir. Gelecek çalışmalarda, önerilen çerçevenin esnaf, oda temsilcileri ve kooperatif yöneticileriyle yapılacak derinlemesine görüşmeler yoluyla sınanması, bileşenlerin önem düzeyinin ve uygulanabilirliğinin Delphi yöntemiyle uzman görüşüne dayalı olarak değerlendirilmesi ve belirli bir meslek grubunda pilot uygulama yapılarak maliyet, hizmet düzeyi ve güven göstergeleri üzerindeki etkisinin ölçülmesi önerilmektedir. Fütüvvetnamelerin nitel içerik analizi yoluyla tedarik zinciri yönetişimi boyutlarına göre sistematik olarak kodlanması da çerçevenin tarihsel dayanağını güçlendirecek bir araştırma yönü olarak değerlendirilmektedir.

KAYNAKÇA

Barratt, M. (2004). Understanding the meaning of collaboration in the supply chain. *Supply Chain Management: An International Journal, 9*(1), 30–42. https://doi.org/10.1108/13598540410517566

Basso, F., D'Amours, S., Rönnqvist, M. ve Weintraub, A. (2019). A survey on obstacles and difficulties of practical implementation of horizontal collaboration in logistics. *International Transactions in Operational Research, 26*(3), 775–793. https://doi.org/10.1111/itor.12577

Bayram, M. (1991). *Ahi Evren ve Ahi Teşkilâtı'nın kuruluşu*. Damla Matbaacılık.

Bengtsson, M. ve Kock, S. (2000). "Coopetition" in business networks—to cooperate and compete simultaneously. *Industrial Marketing Management, 29*(5), 411–426. https://doi.org/10.1016/S0019-8501(99)00067-X

Cruijssen, F., Cools, M. ve Dullaert, W. (2007). Horizontal cooperation in logistics: Opportunities and impediments. *Transportation Research Part E: Logistics and Transportation Review, 43*(2), 129–142. https://doi.org/10.1016/j.tre.2005.09.007

Çağatay, N. (1974). *Bir Türk kurumu olan Ahilik* (Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları No. 123). Ankara Üniversitesi Basımevi.

Esnaf ve Sanatkârlar Meslek Kuruluşları Kanunu. (2005, 21 Haziran). *Resmî Gazete* (Sayı: 25852). Kanun No. 5362.

Gansterer, M. ve Hartl, R. F. (2018). Collaborative vehicle routing: A survey. *European Journal of Operational Research, 268*(1), 1–12. https://doi.org/10.1016/j.ejor.2017.10.023

Genç, M. (2000). *Osmanlı İmparatorluğunda devlet ve ekonomi*. Ötüken Neşriyat.

Gölpınarlı, A. (1949–1950). İslam ve Türk illerinde fütüvvet teşkilatı ve kaynakları. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, 11*(1–4), 3–354.

Greif, A. (2006). *Institutions and the path to the modern economy: Lessons from medieval trade*. Cambridge University Press.

Guajardo, M. ve Rönnqvist, M. (2016). A review on cost allocation methods in collaborative transportation. *International Transactions in Operational Research, 23*(3), 371–392. https://doi.org/10.1111/itor.12205

Hingley, M., Lindgreen, A., Grant, D. B. ve Kane, C. (2011). Using fourth-party logistics management to improve horizontal collaboration among grocery retailers. *Supply Chain Management: An International Journal, 16*(5), 316–327. https://doi.org/10.1108/13598541111155839

İbn Battûta. (2004). *İbn Battûta seyahatnâmesi* (A. S. Aykut, Çev.; C. 1–2). Yapı Kredi Yayınları.

İnalcık, H. (1960). Bursa and the commerce of the Levant. *Journal of the Economic and Social History of the Orient, 3*(2), 131–147.

İnalcık, H. (1973). *The Ottoman Empire: The classical age 1300–1600*. Weidenfeld & Nicolson.

Jaakkola, E. (2020). Designing conceptual articles: Four approaches. *AMS Review, 10*(1–2), 18–26. https://doi.org/10.1007/s13162-020-00161-0

Kal'a, A. (1995). Esnaf. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm ansiklopedisi* içinde (C. 11, ss. 423–430). TDV Yayınları.

Kazıcı, Z. (1988). Ahîlik. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm ansiklopedisi* içinde (C. 1, ss. 540–542). TDV Yayınları.

Kooperatifler Kanunu. (1969, 10 Mayıs). *Resmî Gazete* (Sayı: 13195). Kanun No. 1163.

Kütükoğlu, M. S. (1983). *Osmanlılarda narh müessesesi ve 1640 tarihli narh defteri*. Enderun Kitabevi.

Mason, R., Lalwani, C. ve Boughton, R. (2007). Combining vertical and horizontal collaboration for transport optimisation. *Supply Chain Management: An International Journal, 12*(3), 187–199. https://doi.org/10.1108/13598540710742509

Ostrom, E. (1990). *Governing the commons: The evolution of institutions for collective action*. Cambridge University Press.

Pomponi, F., Fratocchi, L. ve Rossi Tafuri, S. (2015). Trust development and horizontal collaboration in logistics: A theory based evolutionary framework. *Supply Chain Management: An International Journal, 20*(1), 83–97. https://doi.org/10.1108/SCM-02-2014-0078

Poppo, L. ve Zenger, T. (2002). Do formal contracts and relational governance function as substitutes or complements? *Strategic Management Journal, 23*(8), 707–725. https://doi.org/10.1002/smj.249

Rekabetin Korunması Hakkında Kanun. (1994, 13 Aralık). *Resmî Gazete* (Sayı: 22140). Kanun No. 4054.

Savelsbergh, M. ve Van Woensel, T. (2016). City logistics: Challenges and opportunities. *Transportation Science, 50*(2), 579–590. https://doi.org/10.1287/trsc.2016.0675

Schmoltzi, C. ve Wallenburg, C. M. (2011). Horizontal cooperations between logistics service providers: Motives, structure, performance. *International Journal of Physical Distribution & Logistics Management, 41*(6), 552–575. https://doi.org/10.1108/09600031111147817

Schotanus, F., Telgen, J. ve de Boer, L. (2010). Critical success factors for managing purchasing groups. *Journal of Purchasing and Supply Management, 16*(1), 51–60. https://doi.org/10.1016/j.pursup.2009.10.002

Simatupang, T. M. ve Sridharan, R. (2002). The collaborative supply chain. *The International Journal of Logistics Management, 13*(1), 15–30. https://doi.org/10.1108/09574090210806333

Snyder, H. (2019). Literature review as a research methodology: An overview and guidelines. *Journal of Business Research, 104*, 333–339. https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2019.07.039

Tella, E. ve Virolainen, V.-M. (2005). Motives behind purchasing consortia. *International Journal of Production Economics, 93–94*, 161–168. https://doi.org/10.1016/j.ijpe.2004.06.014

Torraco, R. J. (2005). Writing integrative literature reviews: Guidelines and examples. *Human Resource Development Review, 4*(3), 356–367. https://doi.org/10.1177/1534484305278283

Ülgener, S. F. (1951). *İktisadi inhitat tarihimizin ahlak ve zihniyet meseleleri*. İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayınları.

Verstrepen, S., Cools, M., Cruijssen, F. ve Dullaert, W. (2009). A dynamic framework for managing horizontal cooperation in logistics. *International Journal of Logistics Systems and Management, 5*(3–4), 228–248. https://doi.org/10.1504/IJLSM.2009.022497

Williamson, O. E. (1985). *The economic institutions of capitalism: Firms, markets, relational contracting*. Free Press.

Yıldırım, O. (2008). Ottoman guilds in the early modern era. *International Review of Social History, 53*(S16), 73–93. https://doi.org/10.1017/S0020859008003611

KÖSEDAĞ ÖNCESİNDE VE SONRASINDA TÜRKİYE SELÇUKLU DEVLETİ'NDE RÜYA GÖRENLER VE RÜYALARIN MAHİYETİ

DREAMERS AND THE NATURE OF DREAMS IN THE ANATOLIAN SELJUK STATE BEFORE AND AFTER THE BATTLE OF KÖSEDAĞ

Dr. Öğr. Üyesi Fatih SARIKAYA

Bandırma Onyedi Eylül Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü, Bandırma/Balıkesir, Türkiye

ORCID ID: 0000-0002-5430-8348

ÖZET

Türkiye Selçuklu Devleti'ne dair kaynaklarda sultanların, devlet adamlarının ve şeyhlerin gördüğü rüyalarla ilgili kayıtlar bulunmaktadır. Bu rüyalar bir sultanın tahta çıkışını, bir kalenin fethini veya bir devlet adamının ölümünü önceden haber vermekte, bazıları ise yaşanmış bir hadiseyi sonradan açıklamaktadır. Bu kayıtlarda rüyayı görenlerin Kösedağ Savaşı'ndan (1243) önce ve sonra farklılık göstermesi dikkatimizi çekmiş ve bizi konuyu araştırmaya sevk etmiştir. Bu çalışmada; rüya kayıtları İbn Bibi, Aksarayi, Ravendi, Yazıcızâde Ali, Eflâkî ve Sipehsalar başta olmak üzere dönemin tarih eserlerinden, menakıbnamelerden ve Bizans kaynaklarından toplanmıştır. Her kayıtta rüyayı kimin gördüğü, ne görüldüğü, nasıl yorumlandığı ve hangi sonuca bağlandığı tespit edilmiş, aynı rüyayı aktaran kaynaklar arasındaki farklar ortaya konmuştur. Ardından iki dönemin rüyaları, rüyayı görenler ve rüyaların mahiyeti açısından karşılaştırılmıştır. Yaptığımız inceleme neticesinde Kösedağ öncesinde rüyayı çoğunlukla sultanın kendisinin gördüğü anlaşılmaktadır. I. Gıyaseddin Keyhüsrev'in, I. Alaeddin Keykubad'ın ve I. İzzeddin Keykavus'un rüyaları bunlardandır. Kösedağ sonrasına ait kayıtlarda ise rüya gören bir Selçuklu sultanına rastlanmamaktadır. Bu dönemde rüyayı bir devlet adamı, bir Moğol komutanı, bir İlhanlı şehzadesi ve Mevlevi çevresine mensup kişiler görmüştür. Meşruiyetle ilgili rüyalar da Kösedağ öncesinde sultanlar, sonrasında ise Pervane Muineddin Süleyman için anlatılmıştır. İbn Bibi'nin anlatımında haksız yere öldürülenlere dair rüyaları her iki dönemde öldürmeyi emreden kişi görmektedir. Ancak bu kişi Kösedağ öncesinde bir sultan, sonrasında ise bir Moğol komutanıdır. Eflâkî'nin I. Alaeddin Keykubad'a atfettiği ve devletin çöküşünü haber veren rüyanın ise sonradan oluşmuş olması daha muhtemel görülmektedir. Bununla birlikte bu rüyaların çoğunun Moğol hakimiyeti döneminde kaleme alınmış eserlerde yer aldığı göz ardı edilmemelidir. Öte yandan Kösedağ öncesinde fütüvvet ehli, Keykubad'ın rüyasında gördüğü Sühreverdi'yi karşılayanlar arasında yer almaktadır. Kösedağ sonrasında ise Keygatu'nun rüyasını Konya'daki fütüvvet ehlinin başı Ahi Ahmed Şah nakletmiştir. IV. Kılıç Arslan'ın ölümünü haber veren rüyayı da ahi bir aileden gelen Hüsameddin Çelebi görmüştür.

Anahtar kelimeler: Türkiye Selçuklu Devleti, Rüya, Meşruiyet, Kösedağ, Ahilik

ABSTRACT

Sources on the Anatolian Seljuk State contain records of dreams seen by sultans, statesmen and sheikhs. These dreams foretell a sultan's accession, the conquest of a fortress or the death of a statesman, while some explain an event after it took place. That the dreamers differ before and after the Battle of Kösedağ (1243) drew our attention to the subject. In this study, the dream records were collected from the historical works, menakıbnames and Byzantine sources of the period, chiefly İbn Bibi, Aksarayi, Ravendi, Yazıcızâde Ali, Eflâkî and Sipehsalar. For each record, the dreamer, the content of the dream, its interpretation and its outcome were determined, and the differences between the sources relating the same dream were shown. The dreams of the two periods were then compared in terms of the dreamers and the nature of the dreams. Our examination shows that before Kösedağ the dreamer was mostly the

sultan himself, as in the dreams of Gıyaseddin Keyhüsrev I, Alaeddin Keykubad I and İzzeddin Keykavus I. After Kösedağ, no Seljuk sultan appears as a dreamer. In this period the dreams were seen by a statesman, a Mongol commander, an Ilkhanid prince and members of the Mevlevi circle. Legitimation dreams were told for the sultans before Kösedağ and for the Pervane Muineddin Süleyman after it. In İbn Bibi's account, dreams about the unjustly killed were seen in both periods by the person who ordered the killing, but this person was a sultan before Kösedağ and a Mongol commander after it. The dream that Eflâkî attributes to Alaeddin Keykubad I, foretelling the collapse of the state, was more probably formed later. Most of these dreams, however, appear in works written under Mongol rule. Moreover, before Kösedağ members of the futuwwa were among those who welcomed Sühreverdi, whom Keykubad had seen in his dream. After Kösedağ, Keygatu's dream was transmitted by Ahi Ahmed Şah, head of the futuwwa members of Konya, and the dream foretelling the death of Kılıç Arslan IV was seen by Hüsameddin Çelebi, who came from an ahi family.

Keywords: Anatolian Seljuk State, Dream, Legitimacy, Kösedağ, Ahi Order

GİRİŞ

İbn Bibi, II. Kılıç Arslan'ın veliaht tayin ettiği oğlu I. Gıyaseddin Keyhüsrev'e verdiği öğütleri aktarırken dünyanın iyiliğini ve kötülüğünü uykudaki rüyalara ve gelip giden gölgeye benzeten bir beyte yer vermektedir.[1] Ancak Türkiye Selçuklu tarihine dair kaynaklarda rüya sadece bu tür benzetmelerde karşımıza çıkmamaktadır. Sultanların tahta çıkışı, fetihler, savaşlar ve ölümlerle ilgili rivayetlerde de rüyalara rastlanmaktadır. Bu rivayetlerde rüyayı kimin gördüğü, rüyanın nasıl yorumlandığı ve neticesinin ne olduğu, rüyanın kaydedildiği kaynağın bakış açısı hakkında da bize malumat vermektedir.

Çalışmamızda Kösedağ Savaşı bir ayrım noktası olarak kabul edilmiştir. Zira Anonim Selçuknâme'ye göre 641 (1243) yılında Kösedağ'da yapılan savaşta Selçuklu ordusu yenilmiş, Sultan II. Gıyaseddin Keyhüsrev önce Konya'ya, oradan da Antalya'ya kaçmıştı.[2] Mürsel Öztürk'ün de belirttiği gibi Moğollarla yapılan barıştan sonra Türkiye Selçuklu Devleti Moğol hakimiyeti altına girmiştir.[3] Bu dönemde sultanları tahta oturtanların artık devlet adamları olduğu, Aksarayi'nin Pervane Muineddin Süleyman için kullandığı padişah-nişân (padişahı tahta oturtan) sıfatından da anlaşılmaktadır.[4] Bu durumda Kösedağ öncesine ve sonrasına ait rüyaları karşılaştırmak, rüyayı görenlerin ve rüyalara yüklenen anlamın bu değişiklikten etkilenip etkilenmediğini anlamamıza yardımcı olacaktır.

Rüyanın Türk devlet geleneğindeki yeri ve hükümdarların meşruiyetini sağlamak için kullanılması çeşitli çalışmalarda ele alınmıştır. Bu çalışmalarda hanedan kurucularının ve atalarının yanında Büyük Selçuklu ve Osmanlı hükümdarlarının rüyaları da incelenmiş, ancak Türkiye Selçuklu sultanlarının rüyalarına yer verilmemiştir.[5] Halil Çetin, Osmanlı saltanat rüyalarını incelediği makalesinde Oğuz, Gazneli ve Selçuklu hanedanlarının kurucularının babalarına atfedilen rüyaların benzerlerine Türkiye

[1] Nâsıruddîn Hüseyn b. Muhammed b. Alî el-Ca'ferî er-Rugadî el-Münşî İbn Bibi 684/1285'ten sonra, *el-Evamirü'l-ala'iye fi'l-umuri'l-ala'iye (Selçukname) I*, çev. Mürsel Öztürk (Ankara: Kültür Bakanlığı, 1996), 31-34.

[2] *Tarîh-i Âl-i Selçuk (Anonim Selçuknâme)*, çev. Halil İbrahim Gök - Fahrettin Coşguner (Ankara: Atıf Yayınları, 2014), 43; *Anadolu Selçukluları Devleti Tarihi III (Anonim Selçuknâme)*, çev. Feridun Nâfiz Uzluk (Ankara, 1952), 32.

[3] İbn Bibi, *el-Evamirü'l-ala'iye fi'l-umuri'l-ala'iye (Selçukname) II*, çev. Mürsel Öztürk (Ankara: Kültür Bakanlığı, 1996), 12 (Mürsel Öztürk'ün girişi).

[4] Kerimüddin Mahmud b. Muhammed Aksarayi 733/1332-33, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, çev. Mürsel Öztürk (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2000), 35. Bu konu aşağıda 2.3 başlığı altında ele alınmıştır.

[5] Abdullah Temizkan - Erhan Aktaş, "Türk Devlet Geleneğinde İktidarın Meşrulaştırılmasında Rüyanın Kullanımı", *Karadeniz Araştırmaları* 33 (Bahar 2012), 13-21; Savaş Kurt - Beyza Kurt, "Türk Devlet Kültüründe Rüya", *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 8/2 (2015), 239-245; Serdar Gündoğdu, "Orta Çağ'da Siyasi Meşruiyet Kaynağı Olarak Rüya", *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* 72 (Eylül 2021), 277-285; Bilen Yılmaz, "Orta Çağ Tarih Yazıcılığında Rüya Motifi: Sultan Sencer ve Cengiz Han Örneği", *Tarihyazımı* 7/1 (Yaz 2025), 22-37.

Selçuklu sultanları ile ilgili kayıtlarda rastlanmadığını belirtmiştir. Çetin, I. Alaeddin Keykubad'ın hapisteyken gördüğü rüyayı ve Gavale kalesindeki rüyayı bu döneme ait saltanat rüyaları olarak değerlendirmiştir.[6] Mehmet Surur Çelepi de Türk halk kültüründe rüyayı incelediği doktora tezinde bu iki rüyayı hükümdarlara gelecekten haber veren efsaneler arasında ele almıştır.[7] Kürşat Koçyiğit, Ortaçağ hakimiyet telakkisinde rüya motifini incelediği tezinde Keykubad'ın dört rüyasını aktarmıştır.[8] Tülay Yürekli de Orta Çağ'da Müslüman Türk devlet adamlarının rüyalarını incelerken Keykubad'ın üç rüyasına ve Şahinşah'ın rüyasına yer vermiştir.[9] Dilek Çelik ve Gülay Karadağ Çınar da Keykubad'ın hapisteyken gördüğü rüyadaki yaşlı adamı Uygur Kağanı Bögü'nün rüyasındaki yaşlı adama benzetmiş, rüyanın Yazıcızâde Ali ve İbn Bibi'deki anlatımlarını da karşılaştırmışlardır.[10] Abdullah Burgu da Selçuklu sultanlarının rüyalarını konu alan makalesinde Keykubad'ın üç rüyasını incelemiştir. Burgu'ya göre Büyük Selçuklularda devletin kuruluşu ile ilgili rüyalar öne çıkarken Türkiye Selçuklularında devletin en güçlü dönemi ve yıkılışı aynı sultanın rüyaları üzerinden anlatılmıştır. Burgu ayrıca Türkiye Selçukluları dönemine ait eserlerde, özellikle Moğol hakimiyetinden sonraki süreçte, devletin çöküşünü yansıtan rüyaların daha fazla yer aldığını ileri sürmüştür.[11] Mustafa Sezer, İbn Bibi'nin eserinin özeti olan Muhtasar-ı Selçuknâme'deki şiirleri incelerken I. Gıyaseddin Keyhüsrev'in rüyalarından bahsettiği manzum mektubu Türkçeye çevirmiştir.[12] Salim Koca, Keykubad'ın tahta çıkışını incelediği makalesinde onun hapiste gördüğü rüyayı ve Gavale kalesindeki rüyayı anlatmıştır.[13] Ahmet Akşit, Eflâkî'nin Keykubad hakkındaki rivayetlerini incelediği makalesinde Harezm ordugahında ve Gavale kalesinde görülen rüyaları tartışmıştır.[14] Tahsin Yazıcı da Gavale kalesindeki rüyanın sonradan meydana gelen olaylardan ilham alınmış bir uydurma olduğunu ifade etmiştir.[15] Mehmet Ali Hacıgökmen, Evhadüddin Kirmânî'nin menakıbındaki Selçuklu tarihine dair bilgileri ele alırken I. İzzeddin Keykavus'un emirlerini yaktırdıktan sonra geceleri korkunç rüyalar gördüğüne değinmiştir.[16] Kemal Taşcı ve Seda Şat da Sipehsalar'ın eserini değerlendirirken Keykubad'ın Harezm ordugahında ve İlhanlı şehzadesi Keygatu'nun Konya'ya yaklaştığında gördüğü rüyaların Mevlevi bakış açısıyla aktarıldığını belirtmişlerdir.[17] Hubeyş et-Tiflisi'nin II. Kılıç Arslan için yazdığı Kâmilü't-Ta'bîr adlı rüya tabirine dair eseri de çeşitli çalışmalara konu olmuştur.[18] Netice itibarıyla bu çalışmalarda Türkiye Selçuklu

[6] Halil Çetin, "Osmanlı Saltanat Rüyaları ve Tarihî Bağlam", *Tarih İncelemeleri Dergisi* 27/1 (Temmuz 2012), 48-49.

[7] Mehmet Surur Çelepi, *Türk Halk Kültüründe Rüya* (Muğla: Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2012), 646-649.

[8] Kürşat Koçyiğit, *Ortaçağ Hakimiyet Telakkisi'nde Rüya Motifi* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2024), 75-77.

[9] Tülay Yürekli, "Orta Çağ'da Müslüman Türk Devlet Adamlarının Rüyaları", *Tarih Araştırmaları Dergisi* 43/76 (2024), 163-164.

[10] Dilek Çelik - Gülay Karadağ Çınar, "Ötüken'den Anadolu'ya Türk Hükümdar Rüyalarındaki Taht, Zafer ve Fetih Muştusu", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi* 118 (Haziran 2026), 133-134.

[11] Abdullah Burgu, "Rüyada Anlatılan Tarih: Selçuklu Sultanlarının Rüyalarında Hâkimiyet İmajı ve Siyasi Dönüşüm", *Genel Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi* 8/18 (Eylül 2026), 949, 956-958.

[12] Mustafa Sezer, "Tematik, Biçemsel ve Edebî Değer Bakımından Muhtasar-ı Selçûknâme'de Geçen Şiirler", *İhya Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi* 11/1 (Ocak 2025), 242-243.

[13] Salim Koca, "Selçuklu İktidarının Belirlenmesinde Rol Oynayan Güçler ve Alâeddîn Keykubâd'ın Türkiye Selçuklu Tahtına Çıkışı", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi* 25 (2009), 8, 17-19.

[14] Ahmet Akşit, "Eflakî'nin Alaeddin Keykubad Hakkındaki Rivayetlerine Dair", *TÜBAR* XI (2002 Bahar), 251-252.

[15] Tahsin Yazıcı, "Manâkıb al-'Ârifîn'in San'at Tarihi Bakımından Değeri", *Belleten* 36/143 (Temmuz 1972), 387-388.

[16] Mehmet Ali Hacıgökmen, "Menâkıb-ı Şeyh Evhadü'd-Dîn-i Kirmânî'de Geçen Selçuklu Tarihi ile İlgili Bilgiler ve Değerlendirilmesi", *Tarih Araştırmaları Dergisi* 34/58 (2015), 554.

[17] Kemal Taşcı - Seda Şat, "Sipehsâlâr Ferîdûn b. Ahmed'in Risâle-i Sipehsâlâr be-Menâkıb-ı Hüdâvendigâr Adlı Eserinin Türkiye Selçuklu Tarihi Bakımından Ehemmiyeti", *Bayburt Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Dergisi* 2 (Eylül 2018), 12, 15, 19-22.

[18] Mevlüt Poyraz, "Hubeyş et-Tiflîsî'nin Hayatı: Biyografi Denemesi", *Akademik-US* 2/1 (Yaz 2018), 79, 91-92; Fatma Nur Bedir, "Hubeyş et-Tiflîsî (1232)", *İslam Medeniyetinde Bilim Öncüleri / Tıp*, ed. Zehra Gençel Efe

rüyaları ya daha geniş bir konunun örnekleri arasında ya da incelenen konu ile birlikte tek tek ele alınmıştır. En çok üzerinde durulan rüyaları da I. Alaeddin Keykubad'ın rüyaları teşkil etmektedir. Çalışmamızda yer verdiğimiz Kösedağ sonrasına ait rüyalardan tespit edebildiğimiz kadarıyla sadece Keygatu'nun rüyası değerlendirilmiştir. Kösedağ öncesine ve sonrasına ait rüyaların, rüyayı görenler ve rüyaların mahiyeti açısından karşılaştırılmadığını da görmekteyiz. Bu durum dikkatimizi çekmiş ve bizi konuyu araştırmaya sevk etmiştir.

Bu çalışmada; Türkiye Selçuklu Devleti'ne dair kaynaklarda yer alan rüya kayıtları Kösedağ öncesi ve sonrası olmak üzere iki dönemde ele alınmış, rüyayı görenlerin ve rüyaların mahiyetinin bu iki dönemde farklılaşıp farklılaşmadığı sorusuna cevap aranmıştır. Bizans kaynaklarında Selçuklu sultanları ile ilgili olarak kaydedilen rüyalar da çalışmamıza dahil edilmiştir. Ayrıca rüyaların fütüvvet ve ahi çevreleri ile bağlantısı da ortaya konulmaya çalışılmıştır.

MATERYAL VE YÖNTEM

Çalışmanın temelini teşkil eden kaynaklar arasında İbn Bibi'nin el-Evamirü'l-ala'iye'si, Aksarayi'nin Müsâmeretü'l-Ahbâr'ı, Ravendi'nin Rahatü's-Sudur'u, Yazıcızâde Ali'nin Selçuk-nâme'si, Anonim Selçuknâme, Eflâkî'nin Âriflerin Menkıbeleri ve Sipehsalar'ın risalesi yer almaktadır. Bunların yanı sıra Müneccimbaşı'nın Câmiu'd-Düvel'inden, Ahmed bin Mahmud'un Selçuk-nâme'sinden, Cenâbî'nin kaleme aldığı eserden ve Hacı Bektaş-ı Veli'nin Vilâyetnâme'sinden de istifade edilmiştir. Selçuklu sultanları ile ilgili olarak kaydedilen rüyaların incelenmesi amacıyla Anna Komnena'nın Alexiad'ını ve Niketas Khoniates'in Historia'sını da tetkik ettik. Kaynakların Türkçe çevirileri esas alınmış olup bu çevirilerde metne ilave edilen ifadeler ise yeri geldikçe belirtilmiştir. Rüyalar hakkında görüş bildiren araştırmalardan da ilgili yerlerde yararlanmaya gayret gösterdik.

Kaynaklar baştan sona okunmak suretiyle rüya, düş, uyku ve gaipten gelen ses ile ilgili bütün kayıtlar tespit edilmiştir. Uyanıkken görüldüğü belirtilen haller ve rüyayı sadece bir benzetme unsuru olarak kullanan ifadeler rüya kaydı olarak kabul edilmemiş, bunlara yeri geldikçe ayrıca değinilmiştir. Her kaydı rüyayı kimin gördüğü, rüyada ne görüldüğü, rüyanın nasıl yorumlandığı ve neticesinin ne olduğu açısından değerlendirmeye tabi tuttuk. Aynı rüyayı aktaran kaynakları karşılaştırarak aralarındaki farkları ortaya koymaya çalıştık. Rüyalar Kösedağ öncesi ve sonrası olmak üzere iki dönemde ve mahiyetlerine göre ele alındıktan sonra, iki döneme ait rüyalar ayrı bir başlık altında karşılaştırılmıştır.

BULGULAR VE TARTIŞMA

1. Kösedağ Öncesinde Rüyalar

1.1. Meşruiyet ve Müjde Rüyaları

II. Kılıç Arslan, ülkesini oğulları arasında paylaştırdığı sırada en küçük oğlu I. Gıyaseddin Keyhüsrev'i kendi yerine tahta geçecek kişi olarak tayin etmiştir.[19] Babasının vefatının ardından Konya'da tahta oturan Keyhüsrev'e karşı ağabeyi Rükneddin Süleymanşah harekete geçmiş ve şehri kuşatmıştır. Bunun neticesinde Konya'yı ağabeyine bırakmak zorunda kalan Keyhüsrev'in bundan sonra takip ettiği güzergah kaynaklarda farklı şekillerde aktarılmaktadır. İbn Bibi'ye göre Sultan, Akşehir yolundan İstanbul'a doğru hareket etmiş, fakat Konya'ya bağlı Lâdik köyü halkının Sultan'ın adamlarıyla çatışması ve adamlarından bazılarının yaralanması üzerine Larende'ye yönelmiştir. Aksarayi ile Ahmed bin Mahmud ise Sultan'ın kuşatmanın sonunda yapılan anlaşma gereğince Elbistan'a gittiğini belirtmektedir. Anonim Selçuknâme'de Keyhüsrev'in kuşatma esnasında gece yarısı Konya'dan ayrılıp

(İstanbul: İlimyurdu Yayıncılık, 2021), 126; İdris Çetin, "Hubeyş et-Tiflisî'nin Hayatı ve Eserleri Üzerine", *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi* 5/2 (2022), 171, 180; Sümeyra Taşkın, "Eski Oğuz Türkçesine Ait Bir Tabirname: Kâmilü't-Ta'bîr", *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi* 27 (Nisan 2022), 129-130; İdris Çetin, "Hubeyş et-Tiflisî'nin Kâmilü't-Ta'bîr'i ve Türkçe Tercümeleri", *Korkut Ata Türkiyat Araştırmaları Dergisi* 12 (Eylül 2023), 683-684.

[19] Aksarayi, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, 23; Ahmed bin Mahmud, *Selçuk-Nâme II*, haz. Erdoğan Merçil (İstanbul: Tercüman 1001 Temel Eser, 1977), 149; Ebu Bekr Necmeddin Muhammed b. Ali b. Süleyman Ravendi 603/1207'den sonra, *Râhat-üs-Sudûr ve Âyet-üs-Sürûr*, çev. Ahmed Ateş (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 3. Basım, 2020), 424 ve 424, çevirmen notu 1.

İstanbul'a gittiği bilgisi yer almaktadır.[20] Bununla birlikte kaynaklar, Sultan'ın memleketinden uzak kaldığı yılların bir kısmını İstanbul'da ve Bizans hakimiyetindeki topraklarda geçirdiği hususunda ittifak etmektedir.[21] Keyhüsrev'in bu dönemine dair dikkat çeken bir kayıt kendi kaleminden çıkmıştır. Zira Sultan, ülkesine dönüp tahta oturduktan sonra Sadreddin Konevi'nin babası Şeyh Mecdeddin İshak'a manzum bir mektup yazmış ve onu memleketine davet etmiştir. Şeyh, Sultan gurbette bulunduğu esnada Anadolu'dan Şam'a göçmüştü. İbn Bibi, mektuptaki beyitleri Sultan'ın kendi yazısından alarak eserine naklettiğini ifade etmektedir.[22] Keyhüsrev mektupta çektiği sıkıntıları dile getirmektedir. Buna göre bazen Şam'da ve Ermeni topraklarında, bazen İstanbul'da ve İznik'te ikamet etmiş, Frenklerle mücadele etmiş, dostları da dünyanın her yerine dağılmıştı. Sultan daha sonra Allah'ın kendisine yeniden lütufta bulunduğunu, iyi rüyalar görmeye başladığını ve bu lütfun tesirini rüyalarında gördüğünü söylemektedir.[23] Mektuba göre bu rüyaların ardından Sultan Alaman tarafına yönelmiştir. Bu esnada müjde getiren biri gelip rakibinin öldüğünü ve ülkenin karıştığını haber vermiş, ülkenin ileri gelenlerinin mektuplarını da teslim etmişti. Her an ilham yolundan bir haber beklediği bu günlerde kendisine aceleyle yola çıkması bildirilmiş, Sultan da deniz kıyısına dönerek Uluborlu tarafına gelmiştir.[24] Nitekim İbn Bibi ile diğer kaynaklar da Rükneddin'in vefatından sonra devlet büyüklerinin Keyhüsrev'i davet etmek için adam gönderdiğini, Sultan'ın da ülkesine dönerek yeniden tahta geçtiğini aktarmaktadır.[25] Aksarayi'ye göre Sultan Uluborlu'ya gelmiş ve burada asker topladıktan sonra Konya'ya yürümüştür.[26] Sultan'ın bizzat kaleme aldığı beyitlerde ise iyi rüyaların, memleketine dönüşünü haber veren müjdeden ve ülke büyüklerinin davetinden önce gelen ilk işaret olduğu görülmektedir. Hatta İbn Bibi de Keyhüsrev'in Konya'da ikinci defa tahta oturuşunu anlatırken gaipten ses verenlerin onun saltanatını öven beyitleri Sultan'ın kulağına ulaştırdığını yazmaktadır.[27]

Keyhüsrev'in saltanatı ile ilgili ikinci rüyayı ise ona takdim edilen Rahatü's-Sudur'un müellifi Ravendi görmüş ve eserinin sonunda müstakil bir başlık altında zikretmiştir. Ravendi, Sultan Tuğrul b. Arslan'ın ölümünden sonra hizmet etmeye layık bir hükümdar bulamadığını ve inzivayı tercih ettiğini belirtmektedir. O günlerde Selçuklu neslinden bir padişahın başa geçmesini arzu ederken bir gece uykuya dalmış, gaipten gelen bir ses de ona Selçuklu soyundan ay gibi parlak bir padişahın ortaya çıktığını haber vermiştir.[28] Sese göre Selçuklu devleti, haber verilen padişahın yedinci atası olan ve Mahmud b. Sebüktekin'in hapsettiği İsrail'den çıkmış, bu devlet dağıldıktan sonra da yine İsrail'in neslinden Süleyman huylu, Nuşirvan ahlaklı, Ömer adaletli ve Keyhusrev faziletli bir sultan gelmişti. Ravendi, rüyadan sevinç içinde uyandığını, eserini ikmal edinceye kadar da bir yıl daha uyumadığını yazmaktadır.[29] Rüyadaki sesin hangi padişahı haber verdiği meselesine gelince; ses, padişahın ismini zikretmemişti. Ravendi de çeşitli bölgelerin haberlerini araştırmış ve öncelikle Rükneddin Süleymanşah'ın cömertliğini duyunca aradığı padişahın o olabileceğini düşünerek eseri onun adına

[20] İbn Bibi, *el-Evamirü'l-ala'iye I*, 50-56; Yazıcızâde Ali, *Selçuk-nâme*, haz. Abdullah Bakır (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Doktora Tezi, 2008), 144-148; Aksarayi, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, 23-24; Ahmed bin Mahmud, *Selçuk-Nâme II*, 149-150; *Anonim Selçuknâme*, çev. Gök - Coşguner, 38; *Anonim Selçuknâme*, çev. Uzluk, 26-27.

[21] Aksarayi, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, 24; Ahmed bin Mahmud, *Selçuk-Nâme II*, 150; *Anonim Selçuknâme*, çev. Gök - Coşguner, 38-39; *Anonim Selçuknâme*, çev. Uzluk, 27; Cenâbî Mustafa Efendi, *Cenâbi'ye Göre Türkiye Selçukluları*, haz. çev. Muharrem Kesik (İstanbul: Selenge Yayınları, 2023), 65-66; İbn Bibi, *el-Evamirü'l-ala'iye I*, 112.

[22] İbn Bibi, *el-Evamirü'l-ala'iye I*, 111 ve 45, çevirmen notu 167; Yazıcızâde Ali, *Selçuk-nâme*, 187.

[23] İbn Bibi, *el-Evamirü'l-ala'iye I*, 111-112 ve 112, çevirmen notu 344; Yazıcızâde Ali, *Selçuk-nâme*, 188-189.

[24] İbn Bibi, *el-Evamirü'l-ala'iye I*, 112-113, 112, çevirmen notu 347 ve 113, çevirmen notu 348; Yazıcızâde Ali, *Selçuk-nâme*, 189-190. Mürsel Öztürk, Alaman'ın Haçlı seferleriyle Anadolu'ya gelmiş Almanlar olması gerektiğini belirtmektedir.

[25] İbn Bibi, *el-Evamirü'l-ala'iye I*, 96-109; Yazıcızâde Ali, *Selçuk-nâme*, 177-186; Aksarayi, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, 24-25; Ahmed bin Mahmud, *Selçuk-Nâme II*, 150; Cenâbî, *Cenâbi'ye Göre Türkiye Selçukluları*, 66-67.

[26] Aksarayi, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, 24.

[27] İbn Bibi, *el-Evamirü'l-ala'iye I*, 109, 112.

[28] Ravendi, *Râhat-üs-Sudûr*, 422-423.

[29] Ravendi, *Râhat-üs-Sudûr*, 423.

yazmaya niyet etmiştir. Lakin Ravendi'ye göre hakikat anlaşılınca Rükneddin'in hükümdarlığı haksız yere elinde tuttuğu, babalarının ise Keyhüsrev'i kendi yerine tahta geçecek kişi olarak tayin ettiği ortaya çıkmıştır. Ravendi bu durumu hakkın dönüp sahibine geldiği şeklinde ifade etmektedir.[30] Bir müddet sonra Şerefü't-tüccar unvanını taşıyan Cemaleddin Ebu Bekr b. Ebi'l-Ala er-Rumi Hemedan'a gelmiş ve Ravendi ile tanışmıştır. Keyhüsrev'in adaletini ve Antalya'yı fethettiğini anlatan bu şahıs, eseri Sultan'ın huzuruna ulaştırmayı da üstlenmiştir.[31] Yazıcızâde Ali de Ravendi'nin bu kitabı Keyhüsrev adına Irak'ta kaleme aldığını ve eserin Anadolu'ya getirildiğini kaydetmektedir.[32] Elde edilen bu malumat, rüyanın belirli bir sultanın adını zikretmeksizin Selçuklu hanedanından bir padişahın ortaya çıktığını haber verdiğini, rüyanın kimi işaret ettiğine ise Ravendi'nin siyasi gelişmeleri öğrendikten sonra karar verdiğini göstermektedir. Netice itibarıyla rüyayı Keyhüsrev'in saltanatına bağlayan kişi, eserini ona takdim eden Ravendi'nin kendisidir.

I. İzzeddin Keykavus döneminde hapsedilen Alaeddin Keykubad'ın tahta çıkışı da bir rüya ile birlikte aktarılmaktadır. Keykubad'ın hapsedildiği yer kaynaklarda farklı şekillerde gösterilmektedir. Aksarayi'ye göre o yedi yıl Minşar kalesinde kalmış, Anonim Selçuknâme'ye göre ise Hayuk kalesine hapsedilmiştir. İbn Bibi'nin kaydına göre ise rüya, Keykubad'ın hapsedildiği ikinci yer olan Malatya'daki Güzerprit kalesinde görülmüştür.[33] Sultan İzzeddin Keykavus vefat edince Melikü'l-ümera Seyfeddin Ayaba, Sultan'ın öldüğünü gösteren işaretlerle birlikte Güzerprit kalesine gitmiştir. Namazını kılıp dua eden Keykubad, bir tepenin üzerinden hızla gelen süvarileri görünce o gece gördüğü rüyayı hatırlamıştır. Rüyasında İbn Bibi'nin latif ve nurani bir yaşlı adam olarak tasvir ettiği bir şahıs ayağındaki bağı çözmüş ve Ömer Muhammed Sühreverdi'nin muhabbetinin her zaman Padişah Alaeddin Keykubad ile olduğunu söylemişti.[34] Yazıcızâde Ali ve Müneccimbaşı'na göre rüyadaki kişi Keykubad'ı bir katıra da bindirmiştir. Müneccimbaşı'nın anlatımında bu şahıs ona saltanatı müjdelemiş ve Sühreverdi'yi unutmamasını istemiştir.[35] Keykubad rüyayı kalbinde iyiye yorumlamış olmasına rağmen süvarileri görünce onların kendisini öldürmeye geldiğini düşünmüş ve bir önceki gece gördüğü rüyanın da boş bir hayalden ibaret olduğunu söylemiştir.[36] Seyfeddin Ayaba ise ona kardeşinin vefat ettiğini ve devlet büyüklerinin onu sultan olarak seçtiğini haber vermiş, bunun üzerine Keykubad, Emir-i Meclis'in emir-i ahuru Oğulbey'in getirdiği ve rüyasında gördüğüne benzeyen bir katıra bindirilerek Sivas'a götürülmüştür.[37] Rüyadaki kişinin kim olduğu ise Halife en-Nasır li-Dinillah'ın saltanat menşuru ile gönderdiği Şihabeddin Ömer es-Sühreverdi'yi Keykubad karşılamaya çıktığında anlaşılmıştır. İbn Bibi'ye göre Keykubad, Şeyh'i karşılamak üzere Konya kadılarından, imamlardan, şeyhlerden, mutasavvıflardan, ayandan, ihvandan ve fütüvvet ehli olan fityandan müteşekkil bir topluluk göndermiş, ardından kendisi de yola çıkmıştı. Şeyh'in yüzünü görünce bunun, zindandan kurtulduğu günün gecesinde rüyasında ayağındaki bağı çıkaran, elinden tutup onu katıra bindiren kişinin yüzü olduğunu söylemiş ve rüyadaki şahsın ona maksadına ulaştığını haber verdiğini de ilave etmiştir.[38] Şeyh

[30] Ravendi, *Râhat-üs-Sudûr*, 423-424 ve 424, çevirmen notu 1.

[31] Ravendi, *Râhat-üs-Sudûr*, 424-425. Antalya'nın fethi için bkz. İbn Bibi, *el-Evamirü'l-ala'iye I*, 115-120 ve 118, çevirmen notu 358; Yazıcızâde Ali, *Selçuk-nâme*, 192-198; Aksarayi, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, 25; *Anonim Selçuknâme*, çev. Gök - Coşguner, 39; *Anonim Selçuknâme*, çev. Uzluk, 27; Cenâbî, *Cenâbi'ye Göre Türkiye Selçukluları*, 68; Mahmut Demir, "Türkiye Selçuklu Sultanı I. İzzeddîn Keykâvus'un Antalya'yı Fethi ve Fetihnâmeleri", *Ortaçağ Araştırmaları Dergisi* 7/2 (Aralık 2024), 598.

[32] Yazıcızâde Ali, *Selçuk-nâme*, 142.

[33] Aksarayi, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, 25; *Anonim Selçuknâme*, çev. Uzluk, 28; İbn Bibi, *el-Evamirü'l-ala'iye I*, 223.

[34] İbn Bibi, *el-Evamirü'l-ala'iye I*, 222-223; Koca, "Selçuklu İktidarının Belirlenmesinde Rol Oynayan Güçler", 8.

[35] Yazıcızâde Ali, *Selçuk-nâme*, 271; Müneccimbaşı Ahmed b. Lütfullah, *Câmiu'd-Düvel, Selçuklular Tarihi II, Anadolu Selçukluları ve Beylikler*, yay. Ali Öngül (İzmir: Akademi Kitabevi, 2001), 58.

[36] İbn Bibi, *el-Evamirü'l-ala'iye I*, 223; Yazıcızâde Ali, *Selçuk-nâme*, 271; Müneccimbaşı, *Câmiu'd-Düvel II*, 58.

[37] İbn Bibi, *el-Evamirü'l-ala'iye I*, 224-226; Yazıcızâde Ali, *Selçuk-nâme*, 272-274; Müneccimbaşı, *Câmiu'd-Düvel II*, 58.

[38] İbn Bibi, *el-Evamirü'l-ala'iye I*, 248-249; Yazıcızâde Ali, *Selçuk-nâme*, 295-296; Koca, "Selçuklu İktidarının Belirlenmesinde Rol Oynayan Güçler", 17.

de o zindan gecesinden beri onu düşündüğünü ifade etmiştir. Müneccimbaşı'nın kaydına göre ise Şeyh, Keykubad'a hapiste bulunduğu günlerde tanıştıklarını söylemiş, Sultan da rüyasını hatırlayıp Şeyh'in yüzüne dikkatle bakınca rüyada kendisine saltanatı müjdeleyen kişinin Şeyh olduğunu anlamıştır.[39] İbn Bibi'ye göre bu karşılaşmanın ardından Sultan, Emir Celaleddin Karatay ve diğer emirler Şeyh'in tarikatına girerek ona intisap etmişlerdir. Müneccimbaşı ise Karatay'ın, emirlerden bir kısmının, şehrin ileri gelenlerinin ve alimlerin Şeyh'ten teberrük hırkası giydiğini nakletmektedir.[40] Bu intisap, Halife en-Nasır li-Dinillah'ın başına geçtiği ve Sühreverdi'nin önde gelen isimlerinden olduğu fütüvvet teşkilatına giriş olarak da değerlendirilmektedir.[41] Bu açıdan bakıldığında Güzerprit'teki rüya, Keykubad'ın tahta çıkışını önceden haber vermekle kalmamış, Sultan ile Halife'nin elçisi arasındaki bağın dayanağı olarak da anlatılmıştır.

İbn Bibi'nin Keykubad'a ait olarak aktardığı ikinci rüya, Akdeniz kıyısındaki Kalonoros, yani Alanya kalesinin fethi ile ilgilidir. Müneccimbaşı bu kuşatmayı 618 (1221-1222) yılında göstermektedir.[42] İbn Bibi'ye göre kale sahibi Kyr Vart, deniz ile dağ arasındaki bu kaleden daha sağlam bir kale bulunmadığını ifade etmekle birlikte, Sultan'ın büyük bir orduyla kalenin yakınına ulaştığını öğrenince memleketinden ayrılacağını anlamıştı. Kuşatmanın başında emirler de kalenin sağlamlığı karşısında üzüntülerini dile getirmişler, Sultan ise onları savaşa teşvik etmişti. Kale iki ay kuşatıldıktan sonra Sultan bir gece her zamanki gibi namazını kılıp Allah'tan kalenin fethini niyaz etmiş, aynı gece de rüyasında güzel yüzlü ve melek çehreli bir şahsın kendisine beyitler okuduğunu görmüştür. Beyitlerde bu kalenin bir benzerinin bulunmadığı, ancak Allah'ın Sultan'ın yardımcısı olduğu ve böyle bir yerin ancak Allah'ın desteğiyle alınabileceği söylenmektedir. Sultan sevinç içinde uyanınca beyitleri bir kağıda yazmış, hatta ertesi gün rüyasını ve beyitleri emirlerine okuyarak gazaya iştirak eden fukaraya yüz baş sığır, bin baş koyun ve 10 bin dirhem gümüş dağıtılmasını emretmiştir.[43] Ancak İbn Bibi'nin kaydına göre o gece rüya gören sadece Sultan değildi. Sultan'a müjde geldiği gece kale sahibine de rüyasında gaipten savunma ve karşı koyma konusunda bir ses gelmişti. Kale sahibi uyanınca ileri gelenlerini toplamıştır. Sultan'ın ordusuna mukavemet edemeyeceklerini, kaderin hükmünden kurtulmanın mümkün olmadığını ve semavi bir güce karşı koymanın akla uygun düşmediğini söylemiştir. Bunun üzerine kendisiyle arasında komşuluk münasebeti bulunan Antalya subaşısı Mübarizeddin Ertokuş'a bir haberci göndermiştir.[44] Yazıcızâde Ali de Sultan'ın rüyasını beyitleriyle birlikte aktarmaktadır. Lakin kale sahibinin aynı gece mukavemetten vazgeçtiğini söylemekle yetinmiş, onun rüyasından bahsetmemiştir. Müneccimbaşı'nın anlatımında da kale sahibinin rüyası yer almamaktadır. Müneccimbaşı'na göre Sultan rüyasını yakınlarına anlattığı sırada Mübarizeddin Ertokuş gelerek kale sahibinin kaleyi teslim etmek istediğini haber vermiş, Keykubad da kalenin ismini kendi adına nispetle Alaiye olarak değiştirmiştir.[45] Bu durumda İbn Bibi'nin anlatımında aynı gece görülen iki rüyanın, kalenin fethini Allah'ın Sultan'a yardımına bağladığını ifade edebiliriz.

İbn Bibi'nin eserinde rüya ile ilgili Kur'an ayetlerine, rüya kaydı bulunmayan fetihlerin anlatıldığı bölümlerde de rastlamaktayız. Müneccimbaşı'nın 625 (1227-1228) yılında gösterdiği Kırım seferinde Melikü'l-ümera Hüsameddin Çoban'ın Suğdak'ı fethettiğini bildiren mektup Sultan Alaeddin Keykubad'a ulaşınca Sultan bu müjdenin her tarafa duyurulmasını emretmiştir. Ertesi gün tertip ettiği mecliste toplanan melik, emir ve büyüklere rütbelerine göre kıymetli elbiseler dağıtmış ve şükür için Yusuf suresinden "Rabbim! Bana hükümranlık verdin, rüyaların yorumunu öğrettin" ayetini tilavet

[39] İbn Bibi, *el-Evamirü'l-ala'iye I*, 249; Müneccimbaşı, *Câmiu'd-Düvel II*, 59.

[40] İbn Bibi, *el-Evamirü'l-ala'iye I*, 251; Müneccimbaşı, *Câmiu'd-Düvel II*, 59.

[41] Koca, "Selçuklu İktidarının Belirlenmesinde Rol Oynayan Güçler", 18-19. Halife en-Nasır'ın ve Sühreverdi'nin fütüvvet teşkilatındaki yeri için bkz. Yaşar Bedirhan, "XII. ve XIII. Yüzyılda Kafkasya'dan Anadolu'ya Göç Eden İlim ve Fikir Adamları", *Turkish Studies* 9/7 (2014), 205.

[42] Müneccimbaşı, *Câmiu'd-Düvel II*, 60; Koçyiğit, *Ortaçağ Hakimiyet Telakkisi'nde Rüya Motifi*, 75.

[43] İbn Bibi, *el-Evamirü'l-ala'iye I*, 259-262; Yazıcızâde Ali, *Selçuk-nâme*, 306-309.

[44] İbn Bibi, *el-Evamirü'l-ala'iye I*, 262.

[45] Yazıcızâde Ali, *Selçuk-nâme*, 308-309; Müneccimbaşı, *Câmiu'd-Düvel II*, 61; Koçyiğit, *Ortaçağ Hakimiyet Telakkisi'nde Rüya Motifi*, 76.

etmiştir.[46] Erzurum'un alınmasından sonra Sultan'ın emriyle Sahib Şemseddin Muhammed İsfahani'nin kaleme aldığı fetih mektubunda ise şehrin kapılarının açıldığı salı sabahı, yine Yusuf suresinden "İşte bu, vaktiyle gördüğüm rüyanın çıkışıdır" ayetiyle anlatılmıştır.[47] Fakat bu iki bölümde Sultan'ın veya başka birinin gördüğü bir rüyadan bahsedilmemektedir. Anlaşıldığı kadarıyla ayetler, Yusuf kıssasındaki rüyanın gerçekleşmesi ile fetihler arasında bir benzerlik tesis etmek maksadıyla kullanılmıştır.

1.2. Tehlikeyi Haber Veren Rüya

I. Alaeddin Keykubad'ın Harezmşah Celaleddin ile mücadelesi esnasında gördüğü rüyayı Mevlevi kaynakları nakletmektedir. Eflâkî'nin aktarımına göre Celaleddin'in Anadolu'ya yöneldiği haberi ulaşınca Sultan, Baha Veled'in türbesini ziyaret ederek ondan himmet niyaz etmiş ve ordusunu hazırlamaya girişmiştir. Harezm ordusu Erzurum sınırına ulaştığı sırada Sultan kıyafetini değiştirmiş ve yanına aldığı birkaç Türk ile birlikte dağ güzergahından Harezm ordugahına girmiştir. Kendilerini Keykubad'dan memnun olmayan bu bölgenin Türkleri şeklinde takdim edince Harezmşah onları iyi karşılamış ve kendilerine bir çadır tahsis etmiştir. Ancak aynı gece Harezmşah bunların Keykubad'ın adamları olabileceğini düşünmüş, Erzurum meliki Muğiseddin'i yanına davet ederek onunla ertesi gün bu şahısların durumunu tetkik etmeye karar vermiştir.[48] O gece Keykubad rüyasında Baha Veled'i görmüştür. Baha Veled ona kalkıp hemen atına binmesini, uyku zamanı olmadığını beyan etmekteydi. Sultan uyanmış, fakat bir gün daha kalıp ardından gitmeyi düşünerek yeniden uykuya dalmıştır. Bu defa Baha Veled elindeki asa ile ona vurarak neden uyuduğunu sormuştur. Uyanan Keykubad adamlarını kaldırmış ve gece yarısı yola koyulmuşlardır. Sabah vaktinde Harezmşah onların gittiğini öğrenip peşlerinden süvari göndermiş, Keykubad da kendi ordusuna ulaşmayı başarmıştır.[49] Sultan bu hadisenin ardından askerlerine Allah'ın yardımı ve Baha Veled'in himmeti ile kuvvetli olduklarını ifade etmiş ve Erzincan'daki Yassıçemen mevkiinde Harezmşah'ı mağlup etmiştir.[50] Sipehsalar da rüyayı aynı minval üzere nakletmektedir. Ancak onun aktarımında Sultan, ordu yola çıkmadan evvel Baha Veled'in huzuruna vararak himmetini niyaz etmiş, ordunun hareketini bildiren ilk kös de onun huzurunda çalınmıştır.[51] Eflâkî'nin anlatımında Baha Veled'in vefat etmiş olması, Sipehsalar'ın anlatımında ise hayatta bulunması kronolojik açıdan mühim bir farklılık teşkil etmektedir. Zira İbn Bibi Yassıçemen savaşını 28 Ramazan 627 (13 Ağustos 1230) tarihinde gösterirken, Eflâkî'ye göre Baha Veled 628 yılı Rebiülahir ayının on sekizinde vefat etmiştir.[52] Dolayısıyla Baha Veled savaş esnasında hayattaydı ve Sipehsalar'ın anlatımı tarihlerle tutarlılık göstermektedir. Nitekim Ahmet Akşit de Eflâkî'nin, Baha Veled'in sağlığında meydana gelen bu savaşı onun ölümünden sonra vuku bulmuş gibi gösterdiğine dikkat çekmektedir.[53] İbn Bibi ise savaştan önce Sultan'ın Kadir gecesini namaz ve dua ile ihya ettiğini, zindanların kapılarını açtırıp ihtiyaç sahiplerine altın dağıttığını ve üç gün oruç tuttuğunu anlatmakla birlikte bir rüyadan bahsetmemektedir.[54] Bu malumatlar ışığında Sultan'ı yakın bir tehlikeden kurtaran rüyaya sadece Mevlevi kaynaklarında rastlanmaktadır. Yassıçemen zaferi de zikredilen kaynaklarda Baha Veled'in himmetine bağlanmaktadır.

---

[46] İbn Bibi, *el-Evamirü'l-ala'iye I*, 342-343 ve 343, çevirmen notu 747; Yazıcızâde Ali, *Selçuk-nâme*, 402; Müneccimbaşı, *Câmiu'd-Düvel II*, 66-67.

[47] İbn Bibi, *el-Evamirü'l-ala'iye I*, 414-416 ve 416, çevirmen notu 825; Yazıcızâde Ali, *Selçuk-nâme*, 491-493.

[48] Ahmet Eflâkî, *Âriflerin Menkıbeleri I*, çev. Tahsin Yazıcı (İstanbul: Hürriyet Yayınları, 1973), 137-138; Feridun bin Ahmed Sipehsalar, *Hazreti Mevlânâ ve Yakınları (Sipehsalar Risalesi)*, çev. Ahmed Avni, sadeleştiren Tahir Galip Seratlı (İstanbul: Elest, 2007), 28-29; Akşit, "Eflakî'nin Alaeddin Keykubad Hakkındaki Rivayetlerine Dair", 251.

[49] Eflâkî, *Âriflerin Menkıbeleri I*, 138-139; Sipehsalar, *Hazreti Mevlânâ ve Yakınları*, 29-30.

[50] Eflâkî, *Âriflerin Menkıbeleri I*, 139; Sipehsalar, *Hazreti Mevlânâ ve Yakınları*, 30; Aksarayi, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, 25; Cenâbî, *Cenâbi'ye Göre Türkiye Selçukluları*, 73-74.

[51] Sipehsalar, *Hazreti Mevlânâ ve Yakınları*, 28-29; Akşit, "Eflakî'nin Alaeddin Keykubad Hakkındaki Rivayetlerine Dair", 251.

[52] İbn Bibi, *el-Evamirü'l-ala'iye I*, 406; Eflâkî, *Âriflerin Menkıbeleri I*, 125.

[53] Akşit, "Eflakî'nin Alaeddin Keykubad Hakkındaki Rivayetlerine Dair", 251.

[54] İbn Bibi, *el-Evamirü'l-ala'iye I*, 403.

1.3. Hükümdarı Pişman Eden Rüya

Kösedağ öncesinde bir hükümdarın kendi işlediği bir suç sebebiyle gördüğü rüyalar I. İzzeddin Keykavus ile ilgilidir. İbn Bibi'nin aktardığına göre Sultan, Halep seferinden Elbistan'a döndükten sonra kendisine karşı oldukları kanaatine vardığı bazı emirlerini bir araya toplamış ve onlar suçları olmadığına dair yemin etseler de ellerini bağlatıp bir eve kapattırarak evin etrafında ateş yaktırmıştır. Ateşten kurtulmaya gayret gösterenler de mızraklarla yeniden ateşe itilmiştir.[55] Cenâbî'ye göre ise Sultan, savaş aletlerini seçmede hata yaptıkları ve savaşta ihmal gösterdikleri gerekçesiyle suçladığı askerlerinden bir grubu bir evde ateşe vermiştir.[56] Aradan bir müddet geçip hadise unutulmaya yüz tuttuğu esnada Sultan kötü rüyalar görmeye başladı. İbn Bibi'nin ifadesine göre Sultan rüyasında kınanıp hakarete uğruyor, uykudan uyanınca da yaptığından pişman oluyordu. Bu beyleri haksız yere ve düşünmeden ölüme gönderdiğini dile getiren Sultan, yanındaki beyleri de kendisine nasihat etmedikleri için kınadı. Beyler ise hadiseyi ilahi takdire bağladılar.[57] Yazıcızâde Ali de rüyayı nakletmektedir; lakin hadisenin yaşandığı gece görülmüş gibi aktarmaktadır.[58] İbn Bibi'nin kaydına göre bu hadisenin verdiği vicdan azabı Sultan'ın hastalanmasına sebep olmuş, doktorların tedavisi netice vermeyince Sultan Sivas'tan Viranşehir'e götürülmüştür. Sultan hastalığı esnasında Sivas'taki darüşşifanın bahçesinde bulunan türbenin kapısına bir yazı işlettirmiş ve ardından vefat etmiştir.[59] Sultan'ın Elbistan'da evin yerine inşa ettirdiği mescide halk arasında Yanıklar Mescidi denildiği de kaydedilmiştir.[60] Mehmet Ali Hacıgökmen'in aktarımına göre Evhadüddin Kirmânî'nin menakıbında Sultan'ın sonu farklı bir şekilde nakledilmektedir. Zikredilen eserde Sultan'ın ölümü, beyleriyle arasında vuku bulan bir olay üzerine öldürmeye karar verdiği beylerin aralarında anlaşıp yemeğine zehir koymasına bağlanmakta ve rüyadan bahsedilmemektedir. Hacıgökmen bu bilginin tarihi olaylara uygun olduğu kanaatini taşımaktadır.[61] İbn Bibi'nin anlatımında ise rüya Sultan'ın pişmanlığını başlatmakta, Sultan'ın hastalığı ve vefatı da işlediği bu suçun verdiği vicdan azabına bağlanmaktadır.

1.4. Çöküşü Önceden Haber Veren Rüyalar

Bizans kaynaklarında da Selçuklu sultanları ile ilgili rüyaların kaydedildiği görülmektedir. Bunlardan ilkini, Anna Komnena'nın anlattığı ve bir Selçuklu sultanının başına gelecekleri önceden haber veren rüya teşkil etmektedir. I. Kılıç Arslan'ın oğlu Şahinşah, İmparator I. Aleksios Komnenos (1081-1118) ile anlaşma yapmıştı. İmparator onu Konya'ya kadar korumak üzere asker vermeyi teklif etmiş, ancak Şahinşah bunu kabul etmeyerek yola çıkmıştır. Yolda bir gece rüyasında yemek yerken etrafını çok sayıda farenin sardığını ve elindekini kapmaya çalıştığını görmüştür. Sultan onları kovalamaya girişince fareler aslanlara dönüşmüş ve onu yere sermiştir. Sultan uyanınca rüyasını yanında bulunan İmparator'un subayına anlatmış, subay da bunların onun düşmanları olduğunu söylemiştir. Ancak Şahinşah bu yoruma inanmayarak tedbir almadan yoluna devam etmiştir.[62] Bir süre sonra kardeşi

[55] İbn Bibi, *el-Evamirü'l-ala'iye I*, 213-215; Hacıgökmen, "Menâkıb-ı Şeyh Evhadü'd-Dîn-i Kirmânî'de Geçen Selçuklu Tarihi", 554.

[56] Cenâbî, *Cenâbi'ye Göre Türkiye Selçukluları*, 71.

[57] İbn Bibi, *el-Evamirü'l-ala'iye I*, 216; Hacıgökmen, "Menâkıb-ı Şeyh Evhadü'd-Dîn-i Kirmânî'de Geçen Selçuklu Tarihi", 554.

[58] Yazıcızâde Ali, *Selçuk-nâme*, 265.

[59] İbn Bibi, *el-Evamirü'l-ala'iye I*, 216-217.

[60] *Anonim Selçuknâme*, çev. Gök - Coşguner, 40; *Anonim Selçuknâme*, çev. Uzluk, 29; Cenâbî, *Cenâbi'ye Göre Türkiye Selçukluları*, 71, çevirmen notu 95; Hacıgökmen, "Menâkıb-ı Şeyh Evhadü'd-Dîn-i Kirmânî'de Geçen Selçuklu Tarihi", 554.

[61] Hacıgökmen, "Menâkıb-ı Şeyh Evhadü'd-Dîn-i Kirmânî'de Geçen Selçuklu Tarihi", 549, 555.

[62] Anna Komnena, *Alexiad: Anadolu'da ve Balkan Yarımadası'nda İmparator Alexios Komnenos Dönemi'nin Tarihi (Malazgirt'in Sonrası)*, çev. Bilge Umar (İstanbul: İnkılâp Kitabevi, 1996), 498-499 ve 498, çevirmen notu 2.

Mesud'un tarafını tutan Poukheas'ın tuzağına düşen Şahinşah kör edilmiş, Konya'ya getirildikten sonra da Mesud'un emriyle öldürülmüştür.[63]

Niketas Khoniates de II. Kılıç Arslan'a karşı yapılan Myriokephalon seferi ile ilgili iki rüyadan bahsetmektedir. İmparator I. Manuel Komnenos (1143-1180) Türklere karşı sefere çıkmayı düşündüğü sıralarda rüyasında gemisiyle Marmara'da gezerken Avrupa ve Asya dağlarının çöktüğünü, geminin parçalandığını, içindekilerin öldüğünü ve sadece kendisinin güçlükle ve yüzerek karaya çıkabildiğini görmüştür. İmparator'un mağlup olacağı yolda ilerlediği gün Mavropulos adında bir tercüman da gördüğü rüyayı ona anlatmıştır. Tercüman rüyasında bir kilisede Tanrı Anası'nın ikonası önünde dua ederken İmparator'a yardıma kimin gideceğini soran bir ses duymuştur. Başka bir sesin gösterdiği kişileri reddeden bu ses, sonunda İmparator'a doğru ilerleyen tehlikenin önüne kimsenin geçemeyeceğini söylemiştir.[64] Khoniates'in anlatımında bu iki rüya, Bizans ordusunun Myriokephalon'da uğradığı mağlubiyeti önceden haber vermektedir.[65]

Selçuklu Devleti'nin çöküşünü haber veren rüyayı da Eflâkî, I. Alaeddin Keykubad'a atfetmektedir. Eflâkî'nin kaydına göre Halife'nin elçisi Şihabeddin Ömer es-Sühreverdi Konya'ya geldiğinde Sultan, Baha Veled ile birlikte Gavale kalesinde bulunmaktaydı. Sühreverdi'nin kaleye getirildiği gece Sultan bir rüya görmüş ve bunu iki şeyhe anlatmıştır. Sultan rüyasında kendi başının altından, göğsünün ham gümüşten, göbeğinden aşağısının tamamen tunçtan, iki kalçasının kurşundan, iki ayağının da kalaydan olduğunu görmüştür. Sühreverdi rüyanın yorumunu Baha Veled'e bırakınca Baha Veled, Sultan yaşadıkça insanların altın gibi kıymetli olacağını, oğlunun zamanında gümüş, torununun zamanında tunç derecesine düşeceklerini söylemiştir. Üçüncü nesilde her tarafın karışacağını, dördüncü ve beşinci nesilde de Rum ülkesinin harap olacağını, Selçuk ailesinin ortadan kalkacağını ve Moğol istilasının dünyayı harabeye çevireceğini haber vermiştir. Eflâkî bu rüyanın yorumlandığı gibi çıktığını söylemektedir.[66] Müneccimbaşı Sühreverdi'nin Konya'ya gelişini 617 (1220-1221) yılında göstermektedir.[67] Salim Koca rüyayı Eflâkî'den aktararak Keykubad'dan sonra olayların bu yorumda olduğu gibi geliştiğini ifade etmektedir.[68] Keykubad gerçekten böyle bir rüya görmüş müdür? Ahmet Akşit, Selçuklu Devleti'nin çöküşünün sebeplerini iyi bilen Eflâkî'nin bunları Baha Veled'in kerametleri olarak sunduğu, Baha Veled'in bu yorumu yapabilmesi için de Keykubad'ın rüya görmesinin Eflâkî tarafından sağlandığı kanaatindedir.[69] Nitekim Eflâkî eserini 718 (1318) yılında yazmaya başlamıştır.[70] Rüyada haber verilen Moğol istilası bu tarihten çok önce gerçekleşmişti. Netice itibarıyla bu rüyanın, Keykubad'dan sonraki çöküşü anlatmak üzere sonradan oluşmuş olması daha muhtemel görülmektedir.

1.5. Bir Türbenin Yapılmasına Vesile Olan Rüya

Hacı Bektaş-ı Veli'nin menkıbelerini ihtiva eden Vilâyetnâme'de bir Selçuklu sultanının annesine atfedilmiş bir rüya kaydına rastlanmaktadır. Zikredilen esere göre Seyyid Battal Gazi'nin mezarı bir müddet belirsizliğini korumuştur. Sultan Alaeddin'in annesi mezarın yerini rüyasında görmüş ve gördüğü yere büyük bir türbe inşa ettirmiştir. Türbenin gerçekten Seyyid Gazi'nin mezarı üzerine yapılıp yapılmadığına dair tereddüt yaşayanların şüpheleri, Hacı Bektaş mezarı ziyaret ettikten sonra izale olmuştur.[71] Abdülbâki Gölpınarlı'nın ifadesine göre Seyyid Battal Gazi, XIII. yüzyılda fütüvvet

[63] Anna Komnena, *Alexiad*, 500-501.
[64] Niketas Khoniates, *Historia (Ioannes ve Manuel Komnenos Devirleri)*, çev. Fikret Işıltan (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1995), 132.
[65] Khoniates, *Historia*, 124-132.
[66] Eflâkî, *Âriflerin Menkıbeleri I*, 134-135.
[67] Müneccimbaşı, *Câmiu'd-Düvel II*, 60.
[68] Koca, "Selçuklu İktidarının Belirlenmesinde Rol Oynayan Güçler", 18-19, dipnot 37.
[69] Akşit, "Eflakî'nin Alaeddin Keykubad Hakkındaki Rivayetlerine Dair", 251-252.
[70] Eflâkî, *Âriflerin Menkıbeleri I*, 9 (Tahsin Yazıcı'nın girişi).
[71] *Manakıb-ı Hacı Bektâş-ı Velî "Vilâyet-nâme"*, haz. Abdülbâki Gölpınarlı (İstanbul: İnkılâp Kitabevi, 1958), 72, 84. Aynı rivayet Ali Nihanî'nin XIX. yüzyılda yazdığı manzum Velayetname'de de yer almaktadır. Bkz. Sedat

ehlinin seyfi kolunu teşkil eden Abdâlân-ı Rûm tarafından pir olarak kabul edilmiştir.[72] Vilâyetnâme'de sultanın annesinin ismi zikredilmemiştir. Sultanın ismi de sadece Alaeddin olarak kaydedilmiştir. Gölpınarlı da eserde Aliyyüddin veya Alaeddin isminin bütün Selçuklu sultanları için kullanıldığını belirtmektedir.[73] Abdullah Burgu ise rüyayı gören şahsı I. Gıyaseddin Keyhüsrev'in eşi ve I. Alaeddin Keykubad'ın annesi Ümmühan Hatun olarak göstermektedir. Mehmet Surur Çelepi de Battal Gazi ve Sarı Saltuk gibi kahramanların türbelerinin inşasında hükümdar ailesinin gördüğü rüyaların ehemmiyetine dikkat çekmiş ve bu rüyayı örnekler arasında değerlendirmiştir.[74] Lakin Gölpınarlı'ya göre Vilâyetnâme, II. Bayezid döneminde, 1481-1501 yılları arasında ve Bektaşi geleneği iyice yerleştikten sonra kaleme alınmıştır.[75] Burgu'nun tespitine göre rüya Kösedağ öncesi döneme aittir. Dolayısıyla rüyanın atfedildiği dönem ile eserin telif edildiği tarih arasında iki asırdan fazla bir zaman farkı bulunmaktadır. Bu rivayette rüyanın türbenin inşasına vesile olduğunu, türbenin doğru yerde yapıldığının da Hacı Bektaş'ın ziyareti ile anlaşıldığını görmekteyiz.

2. Kösedağ Sonrasında Rüyalar

2.1. Tehlikeyi Haber Veren Rüyalar

Kösedağ sonrası dönemde bir devlet adamının gördüğü ve dikkate alınmadığı için sonu ölümle neticelenen rüya, Melikü'l-ümera Şemseddin Hasoğuz'a aittir. II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in vefatının ardından devlet işlerini elinde tutan Sahib Şemseddin Muhammed, Emir-i dad Nusret'in sözlerinin tesirinde kalarak Hasoğuz'dan ve Emir-i candar Esededdin Ruzbeh'ten şüphelenmeye başlamıştır. İbn Bibi'nin kaydına göre Nusret ile Pervane Ebu Bekir Attar, Sahib'in sarayının etrafındaki odalara runud denilen ayak takımının elebaşlarını yerleştirmiş, Sahib de hasta olduğunu söyleyerek birkaç gün yatağa düşmüş gibi görünmüştür.[76] Seher vakti Hasoğuz'un yanına giden Nusret onu hasta Sahib'i ziyarete davet etmiştir. Hasoğuz da o gün kötü rüyalar gördüğünü, bu sebeple aklının karışık ve perişan bir halde olduğunu, yıldızlar açısından da o günün dışarı çıkmaya uygun olmadığını söylemiştir. Bu durum üzerine ziyareti ertesi güne bırakmak istemiştir. Nusret de fazla uykunun aklı baştan aldığını ve şüpheleri artırdığını, bu tür şeylere itibar etmemenin de Hasoğuz'un iyi yanlarından biri olduğunu söyleyerek onu ikna etmiştir.[77] Hasoğuz, Emir-i candar Esededdin Ruzbeh'i de yanına alarak Sahib'in sarayına gitmiş, içeri girdikleri esnada ikisi de Nusret'in işaretiyle pusudan çıkan runud tarafından öldürülmüştür.[78] Yazıcızâde Ali de iki emirin Sahib'in sarayında öldürüldüğünü söylemekle birlikte rüyadan bahsetmemektedir.[79] Anonim Selçuknâme'ye göre hasta rolü yapan Sultan II. İzzeddin Keykavus'tur ve Hasoğuz ile Esededdin Ruzbeh'in yanında on iki emir daha öldürülmüştür. Sultan'ın, bu emirlerin suçsuz olduğu anlaşıldıktan sonra pişman olduğu da kaydedilmiştir.[80] Görüldüğü üzere İbn Bibi, muhtevasını vermediği bu kötü rüyaları Hasoğuz'un başına gelecek tehlikenin habercisi olarak anlatmaktadır. Lakin Hasoğuz, Nusret'in sözlerine itibar ederek bu rüyaları dikkate almamıştır.

Kösedağ sonrasında tehlikeyi haber veren ikinci rüyayı bir Moğol şehzadesi görmüştür. Eflâkî bu hadiseyi Sultan Veled'in müridi Muhammed Sekürci'den, Sipehsalar da Emir Muhammed Sekürci'den nakletmektedir. Buna göre İlhanlı şehzadesi Keygatu, Mevlânâ'nın vefatının ardından Aksaray'a gelmiş ve Konya'nın ileri gelenlerini itaate davet etmek üzere bir elçi göndermiştir. Elçinin Konya'da

---

Kardaş, *Ali Nihanî'nin Manzum Hacı Bektaş-ı Veli Velayetnamesi (İnceleme-Metin-Sadeleştirme-Dizin)* (Ankara: Grafiker Yayınları, 2018), 58, 355-356.

[72] *Vilâyet-nâme*, 126-127 (Abdülbâki Gölpınarlı'nın açıklamaları).

[73] *Vilâyet-nâme*, VII (Abdülbâki Gölpınarlı'nın girişi) ve 113 (Abdülbâki Gölpınarlı'nın açıklamaları).

[74] Burgu, "Rüyada Anlatılan Tarih", 958; Çelepi, *Türk Halk Kültüründe Rüya*, 712.

[75] *Vilâyet-nâme*, XX ve XXV (Abdülbâki Gölpınarlı'nın girişi).

[76] İbn Bibi, *el-Evamirü'l-ala'iye II*, 88-92.

[77] İbn Bibi, *el-Evamirü'l-ala'iye II*, 92.

[78] İbn Bibi, *el-Evamirü'l-ala'iye II*, 93.

[79] Yazıcızâde Ali, *Selçuk-nâme*, 601.

[80] *Anonim Selçuknâme*, çev. Gök - Coşguner, 44.

öldürülmesi üzerine Keygatu şehrin kuşatılmasını, halkın kılıçtan geçirilmesini ve mallarının yağmalanmasını emretmiş, bu durumu işiten Konya halkı da Mevlânâ'nın türbesine sığınmıştır.[81] Keygatu ordusuyla Konya'ya yaklaştığı sırada rüyasında Mevlânâ'yı görmüştür. Mevlânâ türbesinden çıkarak sarığını başından çözmüş, onunla şehrin etrafını çevirmiş, ardından Keygatu'nun otağına girerek boğazına sarılmıştır. Rüyada Mevlânâ ona bu düşünceden vazgeçmesini, aksi halde canını kurtaramayacağını bildirmiştir. Uyanan Keygatu'yu korku içinde gören emirler de şehrin Mevlânâ'ya ait olduğunu, lakin Keygatu'dan korktukları için bunu söyleyemediklerini ifade etmişlerdir. Bunun üzerine askerin geri dönmesi emredilmiş, Keygatu da türbeyi ziyaret ederek kurbanlar kestirmiştir. Eflâkî'nin kaydına göre Keygatu bu ziyaret esnasında Sultan Veled'e intisap etmiştir.[82] Elçiyi öldürenler, Sipehsalar'a göre Arnavutlardan bir grup eşkıya, Eflâkî'ye göre ise ayak takımından bazı kimselerdir.[83] Eflâkî rüyanın ikinci bir rivayetini de Konya'daki fütüvvet ehlinin başı Ahi Ahmed Şah'tan nakletmektedir. Zikredilen rivayette Mevlânâ rüyada Keygatu'nun boğazını sıkarak Konya'nın kendisine ait olduğunu, Keygatu'nun Konya halkı ile bir işi olmadığını bildirmiş, Keygatu da tövbe ederek şehre girip rüyasını şehrin ileri gelenlerine anlatmak istediğini ifade etmiştir. Şehre geldiğinde hediyeleriyle huzuruna çıkan Ahi Ahmed Şah'ın yanında bir şahsın oturduğunu görmüş, lakin Ahi Ahmed Şah kimseyi görmediğini beyan etmiştir. Keygatu bu kişiyi tarif edince Ahi Ahmed Şah onun Mevlânâ olduğunu anlamış, Keygatu da rüyasını anlatarak Ahi Ahmed Şah'ı kendisine baba edindiğini söylemiş ve Konya halkına zarar vermeyeceğine dair söz vermiştir.[84] Anonim Selçuknâme'de Keygatu'nun Argun tarafından Anadolu'ya gönderilişi ve Konya'daki işleri Hâce Nâsıreddin'e bırakarak Akşehir'e gidişi aktarılmakla birlikte bir rüyadan bahsedilmemektedir.[85] Mevlevi kaynaklarında Konya'yı Moğol ordusundan koruyan şahıs Mevlânâ'dır. Rüyayı nakledenler arasında Sultan Veled'in müridi ile Konya'daki fütüvvet ehlinin başının bulunması da dikkat çekici bir husustur.

2.2. Haksız Yere Öldürülenlere Dair Rüyalar

Haksız yere öldürülen devlet adamları ile ilgili rüya, IV. Kılıç Arslan'ın Konya'da tahtta bulunduğu yıllara aittir. İbn Bibi'nin kaydına göre II. İzzeddin Keykavus ikinci defa İstanbul'a gittiğinde Ali Bahadır ile Emir-i ahur Uğurlu asker toplayarak Konya'yı kuşatmışlardır. Pervane Muineddin Süleyman da bazı Moğol askerlerinin yardımıyla onları Altunaba kervansarayında mağlup etmiştir. Ardından Pervane, Keykavus'un tarafını tutan Müstevfi Necibeddin, Müşrif-i Mülk Kıvameddin Erzincani, Kadıasker Celaleddin, Seyfeddin Has Kayıaba, Kerimeddin Alişir, Emir-i silah Bedreddin Gühertaş ve Üstadüddar Emineddin Yakut gibi kalem ve ilim ehlinden müteşekkil bir topluluğu bağlatarak Moğol komutanı Alıncak Noyan'ın yanına göndermiş, Alıncak Noyan da bunların tamamını idam ettirmiştir. Lakin haksız yere öldürülen bu şahıslar geceleyin Alıncak Noyan'ın rüyasında ona gayb aleminden ağır sözler söylemiş, korkulu rüyadan uyanan Alıncak da onların kabirlerinde nur belirtileri görünce Pervane'ye hakaretlerde bulunmuştur.[86] Yazıcızâde Ali de rüyayı nakletmektedir. Müellifin anlatımına göre Alıncak çadırından baktığı esnada kabirlerin üzerine nur indiğini görmüştür.[87] Aksarayi de bu hadiseyi farklı bir şekilde aktarmaktadır. Zira müellife göre Bunsuz ve Zeynü'l-Hac adlı Türk emirleri isyan etmiş, öldürülenlerden Müstevfi Necibeddin, Hamid oğlu Kıvameddin ve Kadıasker de onları kışkırtmakla suçlanmışlardı. Kışkırttıklarını ispat eden bir mektup ele geçirilmediği halde Sultan IV. Kılıç Arslan'ın gazabına uğrayan bu şahıslar idam edilmiş, güvenilir kimseler de birkaç gece peş peşe bunların mezarları üzerinde kümbete benzeyen bir nur görmüşlerdir. Zikredilen güvenilir kimseler, aynı esnada asılan Zeynü'l-Hac'ı da güzel bir bahçede kurulmuş büyük bir çadıra kıymetli elbiselerle götürülürken görmüşlerdir. Bu yeri nasıl bulduğu sorulunca Allah'ın kendisine yapılan kötü muamele sebebiyle ona acıdığını söylemiştir. Mürsel Öztürk bunun rüyada görüldüğünü çevirisinde parantez

[81] Eflâkî, *Âriflerin Menkıbeleri I*, 335; Sipehsalar, *Hazreti Mevlânâ ve Yakınları*, 110.

[82] Eflâkî, *Âriflerin Menkıbeleri I*, 335-336; Sipehsalar, *Hazreti Mevlânâ ve Yakınları*, 110-111.

[83] Sipehsalar, *Hazreti Mevlânâ ve Yakınları*, 110; Eflâkî, *Âriflerin Menkıbeleri I*, 335.

[84] Ahmet Eflâkî, *Âriflerin Menkıbeleri II*, çev. Tahsin Yazıcı (İstanbul: Hürriyet Yayınları, 1973), 74-75.

[85] *Anonim Selçuknâme*, çev. Gök - Coşguner, 60-61.

[86] İbn Bibi, *el-Evamirü'l-ala'iye II*, 164.

[87] Yazıcızâde Ali, *Selçuk-nâme*, 659.

içinde belirtmiştir.[88] Bu durumda İbn Bibi ile Aksarayi, idam edilenlerin neden ve kim tarafından öldürüldüğü konusunda farklı malumatlar vermekle birlikte kabirler üzerinde görülen nur hususunda birleşmektedir. Lakin İbn Bibi'nin anlatımında rüyayı onların öldürülmesini emreden Alıncak Noyan görmekte ve rüya, bu kişilerin haksızlığa uğradığını gösteren bir işaret olarak yer almaktadır.

2.3. Meşruiyetle İlgili Rüyalar

Bir devlet adamını öven rüya, Pervane Muineddin Süleyman ile ilgilidir. Aksarayi'nin kaydına göre Pervane Hurşid'in emirliği sona erince Sahib Mühezzibeddin Ali'nin oğlu Muineddin tam bir bağımsızlığa kavuşmuş ve pervanelik kendisine tevdi edilmiştir. İbn Bibi'nin ifadesine göre de Pervane Nizameddin vezirliği istemeyip naibliği kabul edince pervanelik Muineddin Süleyman'a verilmiştir. Aksarayi onun için cihandarlık ve sultan tayin etme (sultan nişânî) sıfatlarının yanı sıra, padişahı tahta oturtan (padişah-nişân) sıfatını da kullanmaktadır.[89] Bu dönemde Pervane'yi öven şiirler kaleme alan faziletli şahıslar ve alimlerden birisi de Seyyid Şerefeddin'dir. Aksarayi onu şeyhlerin, alimlerin ve seyyidlerin tabi olduğu bir şahsiyet olarak tanıtmaktadır. Seyyid Şerefeddin, Pervane hakkında kaleme aldığı bir şiirde bir gece, gün gibi aşikar olan rüyasında yanına Allah'tan bir velinin geldiğini nakletmektedir. Şiire göre bu veli şairin elini tutarak ondan söz almış ve sahib kıran melikin yanına gitmesini istemiş, şair bu melikin ismini sorunca da veli elini kaldırarak altın suyuyla Süleyman b. Ali yazmıştı.[90] Dolayısıyla şiirde bir devlet adamı olan Pervane'nin ismi Allah'tan gelen bir velinin eliyle yazılmış, kendisinden de sahib kıran melik diye bahsedilmiştir. Mürsel Öztürk'ün belirttiğine göre sahib kıran, kutlu yıldızlar olarak bilinen Müşteri ile Zühre'nin aynı burçta birleştiği anda doğduğuna inanılan kişilere verilen isimdir. Zikredilen tabir bilhassa devlet büyükleri için kullanılmaktadır.[91]

Pervane için yazılan şiirde rüya bir devlet adamını övmekteydi. III. Alaeddin Keykubad döneminde ise bir devlet görevlisinin soyunu reddetmek maksadıyla rüyaya başvurulmuştur. Aksarayi'nin aktarımına göre III. Alaeddin Keykubad'ın ikinci saltanatı esnasında işraf-ı memalik makamına Seyyid Şerefeddin Hamza-i Alevi getirilmişti. Bu şahsın, Pervane için şiir yazan Seyyid Şerefeddin ile aynı kişi olup olmadığı kaynaklardan anlaşılamamaktadır. Aksarayi'ye göre onun ne yiğitlikten (fütüvvet) ne de iyilikten (mürüvvet) bir payı bulunmaktaydı.[92] Sultan'ın fermanlarıyla müsaderelerin ve salma vergilerinin toplanması için Danişmend vilayetine gönderilen Seyyid Hamza, gittiği her yerde halka eziyet etmiştir.[93] Aksarayi ona gönderdiği kasidesinde onu Kerbela olayındaki Yezid ve Şimr'e benzetmiş ve Hz. Peygamber'in "Bize zulmeden bizden değildir" sözünü hatırlatarak bu ahlakla Hz. Ali'nin soyundan geldiğini iddia etmesini eleştirmiştir. Aksarayi gönlü uyanık bir şahsın gördüğü rüyayı da bu kasideye aldığını söylemektedir. Bu kişi sabah vakti rüyasında Hz. Peygamber'i görmüş ve Seyyid Hamza'nın Peygamber'in ailesine yakın olup olmadığını sormuştu. Hz. Peygamber de vallahi, billahi ve tallahi diyerek üç defa yemin etmiş ve Seyyid Hamza'nın kendi ailesinden olmadığını beyan etmişti.[94] Aksarayi kasidenin ardından Hz. Ali soyundan geldiğini iddia eden birinin soyunun doğruluğunun Peygamber'in sünnetine uymasıyla anlaşılacağını, doğru işler yapılmadıkça soy yakınlığının fayda vermeyeceğini Nuh'un oğlu örneğiyle açıklamaktadır.[95]

2.4. Sultanın Ölümünü Önceden Haber Veren Rüya

IV. Kılıç Arslan'ın vefatı ile ilgili rüya Mevlevi kaynaklarında yer almaktadır. Eflâkî, Selçukoğulları devletinin yıkılmasının ve ortadan kalkmasının sebebi olarak Sultan Rükneddin'in, yani IV. Kılıç

[88] Aksarayi, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, 54-55.

[89] Aksarayi, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, 35; İbn Bibi, *el-Evamirü'l-ala'iye II*, 149.

[90] Aksarayi, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, 36.

[91] Aksarayi, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, 36, çevirmen notu 102.

[92] Aksarayi, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, 226.

[93] Aksarayi, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, 230.

[94] Aksarayi, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, 230-231.

[95] Aksarayi, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, 231.

Arslan'ın Mevlânâ'ya intisap ettikten sonra Şeyh Baba-yı Merendi'yi baba edinmesini göstermektedir. Eflâkî'nin kaydına göre Sultan, sarayında tertip edilen bir semada Şeyh Baba'yı baba edindiğini ilan edince Mevlânâ, Sultan onu baba edindiği takdirde kendisinin de başka birini oğul edineceğini söyleyerek meclisten ayrılmıştır.[96] Mevlânâ'nın halifesi Hüsameddin Çelebi'nin gördüğü rüya da bu hadise ile doğrudan ilgilidir. Eflâkî'nin ifadesine göre Sultan'ın Şeyh Baba'yı baba edindiği gün, bundan evvel başka bir sema meclisi daha yapılmıştı. Zikredilen mecliste uykusu gelen Hüsameddin Çelebi, uyku ile uyanıklık arasında beyaz ve büyük bir kuşun kendisini yeşil zümrütten yaratılmış gibi görünen bir dağın tepesine götürdüğünü görmüştür. Dağın tepesinde insan başına benzeyen bir baş bulunmaktaydı. Kendisini Cebrail olarak tanıtan kuş, Hüsameddin'in eline bir kılıç vermiş ve Allah'ın emriyle bu başı vurmasını istemiştir. Hüsameddin Çelebi de bu başı dağın gövdesinden ayırmıştır. Uyanan Hüsameddin'e Mevlânâ, rüyanın tabirini o gün göreceğini söylemiştir. Nitekim Hüsameddin, Sultan'ın Şeyh Baba'yı baba edindiği mecliste onu başı kesik ve ayaklarından asılmış olarak görmüş, Mevlânâ da rüyanın tabirinin bu olduğunu beyan etmiştir.[97] Eflâkî'ye göre birkaç gün sonra emirler Sultan'ı Aksaray'a davet etmişler, Mevlânâ'nın gitmemesini tavsiye etmesine rağmen oraya giden Sultan yay kirişiyle boğdurulmuştur. Sultan boğdurulurken Mevlânâ'nın ismini zikretmiş, Mevlânâ da medresesinde onun cenaze namazını gıyabi olarak kıldırmıştır.[98] Sipehsalar'ın anlatımında ise rüya yer almamaktadır. Ona göre Sultan Bezagu adında bir şeyhi ziyaret edince Mevlânâ başka bir oğul seçeceğini söylemiş, Sultan'ın Mevlânâ'dan af dilemesi maksadıyla Pervane'nin tavsiyesiyle düzenlenen sema meclisinde de Hüsameddin Çelebi Sultan'ı tahtta başsız oturur vaziyette görmüştü. Moğol emirlerinin daveti üzerine Mevlânâ'nın izin vermemesine rağmen Kayseri'ye giden Sultan'ın birkaç gün sonra öldürüldüğü haberi ulaşmıştır.[99] Kemal Taşcı ve Seda Şat, Sipehsalar'ın bu anlatımında Sultan'ın Pervane ve Mevlevilerle arası bozulunca Türkmenlere ve ahilere yönelmesinin eleştirildiği, Bezagu'nun da Türkmen bir ahi olduğu kanaatini taşımaktadır.[100] Bununla birlikte rüyayı gören Hüsameddin Çelebi'nin de ahi bir aileden geldiği anlaşılmaktadır. Zira Eflâkî onun soyunu Ahi Türk'e bağlamakta ve Rum ülkelerinin itibarlı ahilerinin onun baba ve dedelerinin terbiyesinde yetişip bu aileden şerbet içtiklerini kaydetmektedir. Babasını küçük yaşta kaybeden Hüsameddin'i de fütüvvet erbabı yanlarına alarak himaye etmişti. Tahsin Yazıcı ise Hüsameddin'in kendisinin de halk arasında Ahi Türk diye tanındığını ifade etmektedir.[101] Görüldüğü üzere Mevlevi kaynaklarında Sultan'ın vefatı Mevlânâ'dan uzaklaşmasına bağlanmaktadır. Bu ölümü önceden haber veren rüya da ahi bir aileden gelen Hüsameddin Çelebi'ye atfedilmektedir.

2.5. Ölümden Sonra Görülen Rüya

Vefatının ardından rüyada görülen devlet adamı Sahib Fahreddin Ali'dir. Anonim Selçuknâme'nin kaydına göre Sahib Fahreddin Ali Selçuklu hizmetinde elli yıla yakın çeşitli görevlerde bulunmuş, vezirlik makamına getirilmiş ve Mengû Hân ile Bâtû Hân'ın huzuruna birçok defa elçi olarak gönderilmiştir.[102] Aksarayi onun 687 yılı Şevval ayının 25'inde (25 Kasım 1288) Akşehir yakınlarındaki Nadir köyünde vefat ettiğini kaydetmiştir.[103] Eflâkî'nin Mahmud Sahibkıran'dan naklettiğine göre Sahib Fahreddin öldükten sonra Mevlevi çevresinin büyüklerinden biri onu rüyasında son derece sevinçli görmüştür. Rüyayı gören şahıs, Sahib Fahreddin'e hayırlı işler babası diye tanındığını hatırlatmış ve Allah'ın ahirette ona nasıl muamele ettiğini sormuştur. Sahib Fahreddin de yaptığı hayırlı işlerden hiçbirinin kendisine yardım etmediğini beyan etmiştir. İfadesine göre Mevlânâ'nın türbesinin inşası için kendi memleketinden getirdiği bir ağaç türbede kullanılmış, Allah da sadece bu sebeple kendisine

[96] Eflâkî, *Ârîflerin Menkıbeleri I*, 203-204.

[97] Eflâkî, *Ârîflerin Menkıbeleri I*, 205-206.

[98] Eflâkî, *Ârîflerin Menkıbeleri I*, 204-205.

[99] Sipehsalar, *Hazreti Mevlânâ ve Yakınları*, 92-94.

[100] Taşcı - Şat, "Sipehsâlâr Ferîdûn b. Ahmed'in Risâle-i Sipehsâlâr", 19.

[101] Eflâkî, *Ârîflerin Menkıbeleri II*, 165-166 ve 25-26 (Tahsin Yazıcı'nın girişi).

[102] *Anonim Selçuknâme*, çev. Gök - Coşguner, 47; *Anonim Selçuknâme*, çev. Uzluk, 36.

[103] Aksarayi, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, 118-119 ve 119, çevirmen notu 252.

rahmet etmişti. Eflâkî, Sahib Fahreddin'in Mevlânâ vefat ettikten sonra da onun dostlarını ağırladığını, Sultan Veled'e hizmet ettiğini ve Hüsameddin Çelebi'nin gönlünü aldığını, bu sebeple sonunun hayırlı olduğunu da ilave etmektedir.[104] Netice itibarıyla bu rüyada bir devlet adamının ahiretteki durumu, Mevlânâ'nın türbesine ve Mevlevi çevresine yaptığı hizmete bağlanmaktadır.

3. Kösedağ Öncesi ve Sonrası Rüyaların Karşılaştırılması

Kösedağ öncesi döneme ait kayıtlarda rüyayı çoğunlukla sultanın kendisi görmektedir. I. Gıyaseddin Keyhüsrev memleketinden uzakta bulunduğu esnada iyi rüyalar görmüş, I. Alaeddin Keykubad Güzerprit'te, Alanya kuşatmasında ve Harezm ordugahında rüyalar görmüş, I. İzzeddin Keykavus da emirlerini yaktırdıktan sonra kötü rüyalar görmeye başlamıştır. Anna Komnena'nın kaydına göre Şahinşah da başına gelecekleri haber veren bir rüya görmüş, Eflâkî de Gavale kalesindeki rüyayı I. Alaeddin Keykubad'a atfetmiştir. Vilâyetnâme'de bir sultanın annesinin de Seyyid Battal Gazi'nin mezarını rüyasında gördüğü nakledilmektedir. Ravendi de bizzat gördüğü rüyayı Keyhüsrev ile ilişkilendirmiş ve eserini ona takdim ederken anlatmıştır.[105] Kösedağ sonrası döneme ait kayıtlarda rüya gören bir Selçuklu sultanına rastlanmamaktadır. Bu dönemde rüyayı Melikü'l-ümera Şemseddin Hasoğuz, Moğol komutanı Alıncak Noyan, İlhanlı şehzadesi Keygatu, Mevlânâ'nın halifesi Hüsameddin Çelebi ve Mevlevi çevresinin büyüklerinden biri görmüştür. Pervane ve Seyyid Hamza ile ilgili rüyalar da birer şiirde yer almaktadır.[106] Hatta IV. Kılıç Arslan'ın vefatını önceden haber veren rüyayı bile Sultan'ın kendisi değil, Hüsameddin Çelebi görmüştür.[107]

Rüyaların mahiyetinde de iki dönem arasında farklılıkların bulunduğunu görmekteyiz. Kösedağ öncesinde rüyalar çoğunlukla bir sultanın tahta çıkışını veya bir fethi müjdelemekte, sultanın muvaffakiyetini Allah'ın yardımına ve bir şeyhin himmetine bağlamaktadır. Kösedağ sonrasında meşruiyetle ilgili rüya devlet işlerini elinde tutan Pervane Muineddin Süleyman için anlatılmış, Seyyid Hamza hakkında nakledilen rüya da bir devlet görevlisinin seyyidliğini reddetmek maksadıyla kullanılmıştır.[108] Haksız yere öldürülenlere dair rüyalara da her iki dönemde rastlanmaktadır. Kösedağ öncesinde bu rüyaları gören, emirlerini yaktırdıktan sonra pişman olan bir sultan iken, Kösedağ sonrasında devlet adamlarını idam ettiren Alıncak Noyan rüyasında kınanmış, öldürülenlerin kabirleri üzerinde nur görülmüştür.[109] Türbelerle ilgili rüyalara da her iki dönemde rastlanmaktadır. Kösedağ öncesinde bir sultanın annesi rüyasında gördüğü yere türbe inşa ettirmiş, Kösedağ sonrasında Sahib Fahreddin vefatından sonra görüldüğü rüyada Allah'ın rahmetine sadece Mevlânâ'nın türbesine yaptığı hizmet sayesinde kavuştuğunu beyan etmiştir.[110] Buna göre meşruiyetle ilgili rüyalar Kösedağ öncesinde sultanlar, sonrasında Pervane için anlatılmıştır. İbn Bibi'nin anlatımında öldürülenlere dair rüyaları her iki dönemde de öldürmeyi emreden kişi görmektedir. Lakin bu şahıs Kösedağ öncesinde bir sultan, sonrasında bir Moğol komutanıdır. Türbelerle ilgili rüyalarda da Kösedağ öncesinde bir sultanın annesi, sonrasında bir vezir karşımıza çıkmaktadır.

Rüyaların nakledildiği kaynaklar da iki dönem arasında farklılık arz etmektedir. Kösedağ öncesine ait rüyaların çoğu İbn Bibi'de ve onu takip eden Yazıcızâde Ali'de yer alırken, Kösedağ sonrasına ait rüyaların çoğu Eflâkî ve Sipehsalar'ın menakıbnamelerinde ve Aksarayi'de anlatılmaktadır. İbn Bibi eserini II. Gıyaseddin Mesud'un saltanatının ilk yıllarında, Aksarayi 723 (1323) yılında İlhanlıların Anadolu'ya tayin ettiği Emir Timurtaş Noyan adına, Eflâkî de 718 (1318) yılından itibaren kaleme

[104] Eflâkî, *Ârîflerin Menkıbeleri I*, 453-454.
[105] Bu rüyalar yukarıda 1.1, 1.2, 1.3, 1.4 ve 1.5 başlıkları altında ele alınmıştır.
[106] Bu rüyalar yukarıda 2.1, 2.2, 2.3 ve 2.5 başlıkları altında ele alınmıştır.
[107] Bu rüya yukarıda 2.4 başlığı altında ele alınmıştır.
[108] Bu rüyalar yukarıda 1.1 ve 2.3 başlıkları altında ele alınmıştır.
[109] Bu rüyalar yukarıda 1.3 ve 2.2 başlıkları altında ele alınmıştır.
[110] Bu rüyalar yukarıda 1.5 ve 2.5 başlıkları altında ele alınmıştır.

almıştır.[111] Zikredilen üç müellif de eserlerini Moğol hakimiyeti döneminde telif etmişlerdir. Mevlevi kaynaklarında Selçuklu sultanlarının başına gelen hadiseler Mevlânâ'ya ve Baha Veled'e gösterdikleri yakınlıkla ilişkilendirilmektedir. Hatta Eflâkî, IV. Kılıç Arslan'ın Mevlânâ'dan uzaklaşmasını Selçukoğulları devletinin yıkılmasının sebebi olarak göstermektedir. Eflâkî'nin Yassıçemen savaşına dair anlatımındaki kronoloji sorunu ve Gavale kalesinde görülen rüyada eserin telifinden önce vuku bulmuş hadiselerin haber verilmesi de bu rivayetlerin sonradan Mevlevi çevrelerinin bakış açısıyla şekillendiğini düşündürmektedir.[112] Bununla birlikte Kösedağ öncesine ait rüyaların çoğunun da bu dönemde yazılmış olan İbn Bibi'nin eserinde yer aldığı göz ardı edilmemelidir.

Rüya kayıtlarının bir kısmı fütüvvet ve ahi çevreleri ile de doğrudan bağlantılıdır. I. Alaeddin Keykubad'ın rüyasında gördüğü Sühreverdi'yi karşılayanlar arasında fityan da bulunmakta, Sultan'ın ve emirlerin Sühreverdi'nin tarikatına intisap etmesi fütüvvet teşkilatına giriş olarak da değerlendirilmektedir.[113] Keygatu'nun rüyasının ikinci rivayetini nakleden Ahi Ahmed Şah, Konya'daki fütüvvet ehlinin başıdır.[114] IV. Kılıç Arslan'ın vefatını rüyasında önceden gören Hüsameddin Çelebi de ahi bir aileden gelmekte ve fütüvvet erbabının himayesinde yetişmiştir.[115] Aksarayi de Seyyid Hamza'nın yiğitlikten (fütüvvet) payı olmadığını beyan etmektedir.[116] Netice itibarıyla fütüvvet ve ahi çevrelerine mensup kişiler, Kösedağ öncesinde rüyada görülen şeyhi karşılayanlar arasında yer alırken, Kösedağ sonrasında rüyayı nakledenler ve görenler arasında karşımıza çıkmaktadır.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Türkiye Selçuklu Devleti'ne dair kaynaklarda yer alan rüya kayıtlarını Kösedağ öncesi ve sonrası açısından karşılaştırmaya tabi tuttuğumuzda, rüyayı görenlerin iki dönemde farklılık arz ettiğini görmekteyiz. Kösedağ öncesinde rüyaları çoğunlukla sultanlar görmüş, bu rüyalar onların tahta çıkışını, fetihlerini ve başlarına gelecek tehlikeleri önceden haber vermiştir. Kösedağ sonrasında ise kaynaklarda rüya gören bir Selçuklu sultanına rastlanmamaktadır. Bu dönemde rüyayı bir devlet adamı, bir Moğol komutanı, bir İlhanlı şehzadesi ve Mevlevi çevresine mensup kişiler görmüştür. Öyle ki; bir sultanın vefatını önceden haber veren rüya bile Mevlânâ'nın halifesine atfedilmektedir.

Rüyaların mahiyeti de bu değişiklikle birlikte farklılaşmıştır. Kösedağ öncesinde meşruiyetle ilgili rüyalar sultanlar için anlatılırken, Kösedağ sonrasında böyle bir rüya Pervane Muineddin Süleyman'ı övmek maksadıyla kullanılmış, bir başka rüya da bir devlet görevlisinin seyyidliğini reddetmek için nakledilmiştir. Haksız yere öldürülenlere dair rüyaları da İbn Bibi'nin anlatımında her iki dönemde de öldürmeyi emreden kişi görmektedir. Bu şahıs Kösedağ öncesinde bir sultan, sonrasında bir Moğol komutanıdır. Bu durumda öldürülenlere dair rüyaları gören şahsın, rüyanın ait olduğu dönemde gücü elinde bulunduran kişi olduğunu ifade edebiliriz.

Kösedağ sonrasına ait rüyaların çoğunun Moğol hakimiyeti devrinde kaleme alınmış Mevlevi menakıbnamelerinde ve Aksarayi'nin eserinde yer alması da dikkat çekici bir husustur. Bununla birlikte

---

[111] İbn Bibi, *el-Evamirü'l-ala'iye I*, 8 (Mürsel Öztürk'ün girişi); Aksarayi, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, XVI (Mürsel Öztürk'ün girişi); Eflâkî, *Ârifler Menkıbeleri I*, 9 (Tahsin Yazıcı'nın girişi).

[112] Eflâkî, *Ârifler Menkıbeleri I*, 203-204. Yassıçemen savaşı ve Gavale kalesinde görülen rüya yukarıda 1.2 ve 1.4 başlıkları altında ele alınmıştır. Abdülbâki Gölpınarlı, Baha Veled'in Maârif'te anlattığı bir rüyanın Sipehsalar'da ve Eflâkî'de bir rivayete dönüştüğünü belirtmektedir. Bu rivayette Belh'in üç yüz alimi aynı gece Hz. Peygamber'i rüyada görmüş ve ondan Baha Veled'in Sultanü'l-ulema olduğunu duymuştur. Tahsin Yazıcı da bu rivayetin Maârif'teki bir rivayetten alınarak Sultan Veled zamanında oluştuğunu, Sultan Veled'in Veled-nâme'sinden Sipehsalar'a, ondan da Eflâkî'ye geçtiğini ifade etmektedir. *Vilâyet-nâme*, VI (Abdülbâki Gölpınarlı'nın girişi); Eflâkî, *Ârifler Menkıbeleri I*, 21, 36 (Tahsin Yazıcı'nın girişi). Bu rivayet için bkz. Sipehsalar, *Hazreti Mevlânâ ve Yakınları*, 23; Eflâkî, *Ârifler Menkıbeleri I*, 110.

[113] İbn Bibi, *el-Evamirü'l-ala'iye I*, 249, 251; Koca, "Selçuklu İktidarının Belirlenmesinde Rol Oynayan Güçler", 18-19. Halife en-Nasır'ın ve Sühreverdi'nin fütüvvet teşkilatındaki yeri için bkz. Bedirhan, "XII. ve XIII. Yüzyılda Kafkasya'dan Anadolu'ya Göç Eden İlim ve Fikir Adamları", 205.

[114] Eflâkî, *Ârifler Menkıbeleri II*, 74.

[115] Eflâkî, *Ârifler Menkıbeleri II*, 166.

[116] Aksarayi, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, 226.

Kösedağ öncesine ait rüyaların çoğunu nakleden İbn Bibi'nin de eserini bu dönemde telif ettiği göz ardı edilmemelidir. Mevlevi kaynakları Selçuklu sultanlarının başına gelen hadiseleri Mevlânâ'ya ve Baha Veled'e gösterdikleri yakınlıkla ilişkilendirmektedir. Eflâkî'nin anlatımlarındaki kronoloji problemi ve eserin telifinden evvel vuku bulmuş hadiseleri haber veren rüya ise Mevlevi kaynaklarındaki rüyaların bir kısmının sonradan Mevlevi çevrelerinin bakış açısıyla şekillendiğini düşündürmektedir.

Rüyalar ile fütüvvet ve ahi çevreleri arasındaki bağlantı da iki dönemde farklı bir mahiyet arz etmektedir. Kösedağ öncesinde fütüvvet ehli, rüyada görülen şeyhi karşılayanlar arasında yer almaktadır. Kösedağ sonrasında Konya'daki fütüvvet ehlinin başı bir rüyayı nakletmiş, ahi bir aileden gelen Hüsameddin Çelebi de bir sultanın vefatını önceden haber veren rüyayı görmüştür. Buradan hareketle Kösedağ sonrasında ahi çevrelerinin rüyalarla ilgili rivayetlerde daha fazla yer aldığını söyleyebiliriz.

Bu çalışmada kaynakların Türkçe çevirileri esas alınmıştır. İbn Bibi, Aksarayi, Eflâkî ve Sipehsalar'ın Farsça neşirleri ile yapılacak karşılaştırmalar, çevirilerde rüya olarak nakledilen ifadelerin aslını ortaya koyacaktır. Beylikler döneminde kaleme alınan menakıbnameler ve fütüvvetnameler tetkik edildiğinde ise ahi çevrelerinin rüyalarla ilgili rivayetlerdeki konumu ortaya çıkacaktır. Bu konum Selçuklu sonrasında da takip edilebilecektir.

KAYNAKLAR

Ahmed bin Mahmud. (1977). *Selçuk-nâme II* (E. Merçil, Haz.). İstanbul: Tercüman 1001 Temel Eser.

Aksarayi, K. M. (2000). *Müsâmeretü'l-ahbâr* (M. Öztürk, Çev.). Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Akşit, A. (2002). Eflakî'nin Alaeddin Keykubad hakkındaki rivayetlerine dair. *TÜBAR*, *11*, 245-253.

Anna Komnena. (1996). *Alexiad: Anadolu'da ve Balkan Yarımadası'nda İmparator Alexios Komnenos dönemi'nin tarihi (Malazgirt'in sonrası)* (B. Umar, Çev.). İstanbul: İnkılâp Kitabevi.

Anonim. (1952). *Anadolu Selçukluları Devleti tarihi III (Anonim Selçuknâme)* (F. N. Uzluk, Çev.). Ankara.

Anonim. (1958). *Manakıb-ı Hacı Bektâş-ı Velî "Vilâyet-nâme"* (A. Gölpınarlı, Haz.). İstanbul: İnkılâp Kitabevi.

Anonim. (2014). *Tarîh-i Âl-i Selçuk (Anonim Selçuknâme)* (H. İ. Gök ve F. Coşguner, Çev.). Ankara: Atıf Yayınları.

Bedir, F. N. (2021). Hubeyş et-Tiflîsî (1232). Z. Gençel Efe (Ed.), *İslam medeniyetinde bilim öncüleri: Tıp* içinde (ss. 123-128). İstanbul: İlimyurdu Yayıncılık.

Bedirhan, Y. (2014). XII. ve XIII. yüzyılda Kafkasya'dan Anadolu'ya göç eden ilim ve fikir adamları. *Turkish Studies*, *9*(7), 193-213.

Burgu, A. (2026). Rüyada anlatılan tarih: Selçuklu sultanlarının rüyalarında hâkimiyet imajı ve siyasi dönüşüm. *Genel Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi*, *8*(18), 947-962. doi:10.53718/gttad.1967320

Cenâbî Mustafa Efendi. (2023). *Cenâbi'ye göre Türkiye Selçukluları* (M. Kesik, Haz. ve Çev.). İstanbul: Selenge Yayınları.

Çelepi, M. S. (2012). *Türk halk kültüründe rüya* (Doktora tezi). Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Muğla.

Çelik, D. ve Karadağ Çınar, G. (2026). Ötüken'den Anadolu'ya Türk hükümdar rüyalarındaki taht, zafer ve fetih muştusu. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*, *118*, 119-148. doi:10.60163/tkhcbva.1704861

Çetin, H. (2012). Osmanlı saltanat rüyaları ve tarihî bağlam. *Tarih İncelemeleri Dergisi*, *27*(1), 37-68.

Çetin, İ. (2022). Hubeyş et-Tiflisî'nin hayatı ve eserleri üzerine. *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, *5*(2), 169-186. doi:10.47948/efad.1200307

Çetin, İ. (2023). Hubeyş et-Tiflisî'nin Kâmilü't-Ta'bîr'i ve Türkçe tercümeleri. *Korkut Ata Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, *12*, 683-714. doi:10.51531/korkutataturkiyat.1335366

Demir, M. (2024). Türkiye Selçuklu Sultanı I. İzzeddîn Keykâvus'un Antalya'yı fethi ve fetihnâmeleri. *Ortaçağ Araştırmaları Dergisi*, *7*(2), 595-613. doi:10.48120/oad.1509376

Eflâkî, A. (1973a). *Âriflerin menkıbeleri I* (T. Yazıcı, Çev.). İstanbul: Hürriyet Yayınları.

Eflâkî, A. (1973b). *Âriflerin menkıbeleri II* (T. Yazıcı, Çev.). İstanbul: Hürriyet Yayınları.

Gündoğdu, S. (2021). Orta Çağ'da siyasi meşruiyet kaynağı olarak rüya. *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, *72*, 277-286. doi:10.14222/Turkiyat4314

Hacıgökmen, M. A. (2015). Menâkıb-ı Şeyh Evhadü'd-Dîn-i Kirmânî'de geçen Selçuklu tarihi ile ilgili bilgiler ve değerlendirilmesi. *Tarih Araştırmaları Dergisi*, *34*(58), 543-562.

İbn Bibi. (1996a). *El-Evamirü'l-ala'iye fi'l-umuri'l-ala'iye (Selçukname) I* (M. Öztürk, Çev.). Ankara: Kültür Bakanlığı.

İbn Bibi. (1996b). *El-Evamirü'l-ala'iye fi'l-umuri'l-ala'iye (Selçukname) II* (M. Öztürk, Çev.). Ankara: Kültür Bakanlığı.

Kardaş, S. (2018). *Ali Nihanî'nin manzum Hacı Bektaş-ı Veli Velayetnamesi (inceleme-metin-sadeleştirme-dizin)*. Ankara: Grafiker Yayınları.

Khoniates, N. (1995). *Historia (Ioannes ve Manuel Komnenos devirleri)* (F. Işıltan, Çev.). Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Koca, S. (2009). Selçuklu iktidarının belirlenmesinde rol oynayan güçler ve Alâeddîn Keykubâd'ın Türkiye Selçuklu tahtına çıkışı. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, *25*, 1-38.

Koçyiğit, K. (2024). *Ortaçağ hakimiyet telakkisi'nde rüya motifi* (Yüksek lisans tezi). Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Erzurum.

Kurt, S. ve Kurt, B. (2015). Türk devlet kültüründe rüya. *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, *8*(2), 239-246.

Müneccimbaşı Ahmed b. Lütfullah. (2001). *Câmiu'd-düvel, Selçuklular tarihi II, Anadolu Selçukluları ve beylikler* (A. Öngül, Yay.). İzmir: Akademi Kitabevi.

Poyraz, M. (2018). Hubeyş et-Tiflîsî'nin hayatı: Biyografi denemesi. *Akademik-US*, *2*(1), 65-103.

Ravendi, M. b. A. (2020). *Râhat-üs-sudûr ve âyet-üs-sürûr* (3. bs., A. Ateş, Çev.). Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Sezer, M. (2025). Tematik, biçemsel ve edebî değer bakımından Muhtasar-ı Selçûknâme'de geçen şiirler. *İhya Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi*, *11*(1), 231-280. doi:10.69576/ihya.1532101

Sipehsalar, F. b. A. (2007). *Hazreti Mevlânâ ve yakınları (Sipehsalar risalesi)* (A. Avni, Çev., T. G. Seratlı, Sad.). İstanbul: Elest.

Taşcı, K. ve Şat, S. (2018). Sipehsâlâr Ferîdûn b. Ahmed'in Risâle-i Sipehsâlâr be-Menâkıb-ı Hüdâvendigâr adlı eserinin Türkiye Selçuklu tarihi bakımından ehemmiyeti. *Bayburt Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Dergisi*, *2*, 7-64.

Taşkın, S. (2022). Eski Oğuz Türkçesine ait bir tabirname: Kâmilü't-Ta'bîr. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, *27*, 123-139. doi:10.29000/rumelide.1104154

Temizkan, A. ve Aktaş, E. (2012). Türk devlet geleneğinde iktidarın meşrulaştırılmasında rüyanın kullanımı. *Karadeniz Araştırmaları*, *33*, 13-22.

Yazıcı, T. (1972). Manâkıb al-'Ârifîn'in san'at tarihi bakımından değeri. *Belleten*, *36*(143), 385-388.

Yazıcızâde Ali. (2008). *Selçuk-nâme* (A. Bakır, Haz.) (Doktora tezi). Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul.

Yılmaz, B. (2025). Orta Çağ tarih yazıcılığında rüya motifi: Sultan Sencer ve Cengiz Han örneği. *Tarihyazımı*, *7*(1), 22-40.

Yürekli, T. (2024). Orta Çağ'da Müslüman Türk devlet adamlarının rüyaları. *Tarih Araştırmaları Dergisi*, *43*(76), 155-177. doi:10.35239/tariharastirmalari.1409909

TASAVVUFÎ AHLÂKTAN MESLEK AHLÂKINA: AHİLİĞİN MANEVÎ TEMELLERİ

FROM SUFI ETHICS TO PROFESSIONAL ETHICS: THE SPIRITUAL FOUNDATIONS OF AKHISM

Dr. Öğr. Üyesi Tuğba GÖRGÜN

Artvin Çoruh Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Tasavvuf Anabilim Dalı, Artvin, Türkiye

ORCID: 0000-0002-2374-6855

ÖZET

Ahilik, Anadolu'da yalnızca esnaf ve sanatkârların meslekî faaliyetlerini düzenleyen iktisadî bir teşkilatlanma değil, aynı zamanda insanın ahlâkî ve manevî gelişimini esas alan çok yönlü bir eğitim ve toplumsal dayanışma modelidir. Ahiliğin bu niteliğinin şekillenmesinde İslâm ahlâkının yanı sıra tasavvufun ve özellikle fütüvvet geleneğinin önemli bir yeri vardır. Tasavvuf düşüncesinde fütüvvet; cömertlik, diğerkâmlık, fedakârlık, tevazu, doğruluk, vefa, hizmet ve nefsin kötü eğilimleriyle mücadele gibi ahlâkî erdemleri ifade etmektedir. Ahilikte ise bu değerler bireysel manevî terbiyenin sınırlarını aşarak çalışma ve meslek hayatını düzenleyen ilkelere dönüşmüştür. Bu çalışma, tasavvufî ahlâk ile Ahilik arasındaki ilişkiyi fütüvvet ve nefis terbiyesi kavramları merkezinde incelemeyi amaçlamaktadır. Doküman incelemesine dayalı nitel araştırmada tasavvuf ve fütüvvet literatürü ile Ahilik kültürünün temel ahlâk ilkeleri karşılaştırmalı biçimde değerlendirilmiştir. Bu çerçevede tasavvufun insanın iç dünyasını dönüştürmeyi amaçlayan nefis terbiyesi anlayışının Ahilikte doğruluk, güvenilirlik, kanaat, cömertlik, kardeşlik, hizmet ve meslekî sorumluluk şeklinde toplumsal ve iktisadî hayata nasıl yansıdığı ele alınmıştır. Çalışmada Ahilik meslek ahlâkının arka planında yalnızca ekonomik düzeni koruma düşüncesinin değil, insanın ahlâkî olgunlaşmasını merkeze alan tasavvufî bir anlayışın da bulunduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu yönüyle Ahilik, tasavvufî ahlâkın bireysel alandan toplumsal hayata ve çalışma ilişkilerine taşınmasının dikkat çekici örneklerinden biri olarak değerlendirilebilir.

Anahtar Kelimeler: Tasavvuf, Ahilik, Fütüvvet, Nefis Terbiyesi, Meslek Ahlâkı.

ABSTRACT

Akhism was not merely an economic organization regulating the professional activities of artisans and tradesmen in Anatolia; it was also a multidimensional model of moral education and social solidarity. Alongside Islamic ethics, Sufism and particularly the futuwwa tradition played an important role in shaping this character. In Sufi thought, futuwwa encompasses virtues such as generosity, altruism, humility, truthfulness, loyalty, service, and the discipline of the lower self. Within Akhism, these virtues moved beyond individual spiritual formation and became principles regulating work and professional life. This study examines the relationship between Sufi ethics and Akhism with particular reference to futuwwa and the discipline of the self. Using qualitative document analysis, it comparatively evaluates classical and modern literature on Sufism, futuwwa, and Akhism. The analysis focuses on how the Sufi ideal of transforming inner dispositions was reflected in social and economic life through truthfulness, trustworthiness, contentment, generosity, brotherhood, service, and professional responsibility. The study argues that the professional ethics of Akhism cannot be reduced to the protection of economic order; it also rests on a Sufi conception of moral formation that connects the discipline of the self with labor, earning, and social relations. In this respect, Akhism may be understood as a notable historical example of the translation of Sufi ethics from individual formation into professional and social practice.

Keywords: Sufism, Akhism, Futuwwa, Discipline of the Self, Professional Ethics.

GİRİŞ

Ahilik, Anadolu'nun iktisadî ve toplumsal tarihinde esnaf ve sanatkârların örgütlenmesini sağlayan bir kurum olmanın ötesinde, çalışma hayatını ahlâkî ve manevî ilkelerle bütünleştiren bir insan yetiştirme modeli olarak dikkat çekmektedir. Bu yapının teşekkülünde İslâm ahlâkının yanı sıra fütüvvet ve tasavvuf geleneğinin önemli bir yeri bulunmaktadır. Nitekim Ahilikte meslekî yeterlilik ile ahlâkî olgunluk birbirinden bağımsız görülmemiş; insanın çalışma hayatındaki davranışları manevî terbiyesinin bir tezahürü olarak değerlendirilmiştir. Bu sebeple Ahiliğin özgün yönü, yalnızca üretim, ticaret ve esnaf ilişkilerini birtakım kurallara bağlamasında değil, meslekî faaliyeti insanın ahlâkî olgunlaşmasıyla birlikte ele almasında aranmalıdır. Fütüvvetin cömertlik, îsâr, kardeşlik, doğruluk, kanaat ve hizmet gibi erdemleri toplumsal ilişkiler içerisinde görünür kılması da bu anlayışın tarihî ve düşünsel zeminini oluşturmaktadır.

Bu noktada tasavvuf ile Ahilik arasındaki ilişkinin merkezinde nefis terbiyesi bulunmaktadır. Tasavvufî terbiyede insanın yalnızca dış davranışlarının düzenlenmesi yeterli görülmez; davranışın gerisindeki hırs, bencillik, kibir, tamah ve benzeri nefsânî eğilimlerin dönüştürülmesi amaçlanır. Fütüvvet anlayışında insanın din kardeşiyle ilişkisini iyilik, ihsan, paylaşma ve güzel ahlâk temelinde sürdürmesi beklenmektedir (Gülaçar, 2025, s. 118). Bu bakımdan Ahilikte cömertlik, tevazu, doğruluk, güvenilirlik ve hizmet, yalnızca meslek mensuplarının uyması gereken haricî kurallar değil; kişinin kendi nefsiyle kurduğu ilişkinin çarşıya, üretime ve toplumsal hayata yansıyan sonuçlarıdır.

Bu anlayışın en dikkat çekici taraflarından biri, ahlâk ile emeği aynı terbiye sürecinin iki boyutu hâline getirmesidir. Ahilik düşüncesinde çalışma, yalnızca ekonomik kazanç elde etmenin aracı olmadığı gibi ahlâk da çalışma hayatından bağımsız bireysel bir erdemler alanı değildir. İnsanın dünya ve âhiret hayatını birbirinden koparmayan anlayış; insan, eşya ve tabiatla kurulan ilişkide emanet, adalet ve denge düşüncesini öne çıkarmaktadır (Durak & Yücel, 2010, s. 152). Bu nedenle helâl kazanç, emeğe saygı, kaliteli üretim, ölçü ve tartıda doğruluk, ihtiyaç sahibini gözetme ve meslektaşlarla dayanışma gibi ilkeler, ekonomik faaliyetin yanı sıra ahlâkî sorumluluğun da konusu hâline gelmiştir. Böylece tasavvufta kişinin kendi nefsini terbiye etmesiyle başlayan ahlâkî dönüşüm, Ahilikte işin, emeğin ve kazancın terbiye edilmesine kadar genişleyen toplumsal bir nitelik kazanmıştır.

Ahiliğin günümüz açısından taşıdığı değer de tam bu noktada ortaya çıkmaktadır. Ahilik üzerine yapılan çağdaş değerlendirmelerde bu geleneğin yalnızca geçmişte kalmış bir tarihî yapı olarak ele alınmaması, içerdiği dayanışma ve ahlâk anlayışının değişen ekonomik şartlar içerisinde yeniden düşünülmesi gerektiğine dikkat çekilmektedir (Dinç, 2022, s. 210). Bununla birlikte bu çalışmada Ahiliğin günümüz çalışma hayatına aktarılabilecek yönleri, doğrudan modern işletmecilik kavramları üzerinden değil, öncelikle onları mümkün kılan tasavvufî insan ve ahlâk anlayışı üzerinden değerlendirilecektir. Zira Ahiliğin günümüz açısından özgün değerini belirleyen husus, tarihsel uygulamaların biçimsel olarak yeniden üretilmesinden çok, meslekî sorumluluğu insanın ahlâkî olgunlaşmasının bir parçası hâline getiren anlayışının yeniden okunabilmesidir.

Bu çerçevede çalışmanın temel problemi, tasavvufun bireysel manevî terbiyeye ilişkin ilkelerinin Ahilikte nasıl iş ve meslek ahlâkına dönüştüğü sorusudur. Çalışmanın temel tezi, Ahilikte iş ahlâkının dışsal meslek kurallarının toplamından ibaret olmadığı; tasavvufî nefis terbiyesinin emek, kazanç ve meslek ilişkilerindeki toplumsal tezahürü olarak da okunabileceğidir. Bu dönüşüm, fütüvvet ve nefis terbiyesi merkezinde ele alınmış; cömertlik, îsâr, kanaat, doğruluk, güvenilirlik, kardeşlik ve hizmet gibi tasavvufî-fütüvvetî erdemlerin çalışma hayatındaki karşılıkları incelenmiştir. Doküman incelemesine dayanan çalışmada tasavvuf ve fütüvvet literatürü ile Ahilik üzerine yapılan araştırmalar karşılaştırmalı biçimde değerlendirilmiştir. Böylece nefsin terbiyesinden ahlâkî şahsiyete, oradan emeğin, kazancın ve meslekî sorumluluğun ahlâkına uzanan ilişki ortaya konulmaya çalışılmıştır.

MATERYAL VE YÖNTEM

Bu çalışma, doküman incelemesine dayalı nitel bir araştırmadır. Çalışmanın materyalini klasik tasavvuf ve fütüvvet literatürü ile Ahilik, iş ahlâkı ve tasavvuf-iktisat ilişkisini ele alan temel ve güncel araştırmalar oluşturmaktadır. Kaynaklar, çalışmanın temel problemi olan tasavvufî nefis terbiyesinin Ahilikte iş ve meslek ahlâkına nasıl dönüştüğü sorusu doğrultusunda karşılaştırmalı ve tematik olarak

değerlendirilmiştir. İncelemede fütüvvet ve nefis terbiyesi kavramları merkez alınmış; doğruluk, güvenilirlik, kanaat, îsâr, cömertlik, uhuvvet, hizmet, emek ve meslekî sorumluluk temaları üzerinden tasavvufî ahlâk ile Ahilik arasındaki ilişki analiz edilmiştir. Ayrıca Ahiliğin günümüz iş ahlâkı bakımından taşıdığı imkânlar, tarihsel teşkilat yapısını aynen yeniden üretme iddiasından kaçınılarak ahlâkî öz denetim, sorumluluk ve toplumsal güven kavramları çerçevesinde tartışılmıştır.

BULGULAR VE TARTIŞMA

1. Tasavvufî Ahlâkın Fütüvvet ve Ahiliğe Yansıması

Fütüvvet, tasavvuf geleneğinde yalnızca gençlik, yiğitlik ve cömertlikle sınırlı bir kavram olarak değil, kişinin nefsini aşarak başkasını öncelemesini gerektiren bir ahlâk anlayışı şeklinde gelişmiştir. Nitekim tasavvuf çevrelerinde erken dönemlerden itibaren kavramın diğerkâmlık, nefse hâkimiyet, cömertlik ve karşılık beklemeksizin iyilikte bulunma gibi erdemlerle açıklanması dikkat çekmektedir. "Fetâ nefis putunu kırandır" şeklinde aktarılan ifade de fütüvvetin dışa dönük yiğitlikten önce insanın kendi nefsi üzerinde gerçekleştirmesi gereken ahlâkî bir mücadele olarak anlaşıldığını göstermektedir (Sülemî, 2023, s. 104). Sülemî'nin fütüvveti peygamberî ve sahâbî faziletleri kuşatan geniş bir ahlâk alanı içerisinde değerlendirmesi de kavramın tasavvufî muhtevasını belirginleştirmektedir (Sülemî, 2023, ss. 30-31).

Bu yaklaşımda fütüvvetin belirleyici tarafı, ahlâkî erdemlerin teorik düzeyde bırakılmayıp insanın başkalarıyla ilişkisine taşınmasıdır. Îsâr, uhuvvet, cömertlik, doğruluk, kanaat, sabır ve hizmet gibi erdemler, kişinin kendi menfaatini merkeze alan nefsânî eğilimlerini sınırlandırırken aynı zamanda toplumsal ilişkilerinin niteliğini de belirlemektedir. Bu sebeple fütüvvet, tasavvufî ahlâkın bireysel düzeyden toplumsal ilişkilere taşındığı bir alan olarak değerlendirilebilir. Fütüvvet geleneğinde uhuvvetin, kişinin kardeşinin yalnız dünya hayatı için değil âhireti için de gayret göstermesi şeklinde ele alınması, dayanışmanın maddî yardımla sınırlandırılmadığını göstermektedir (Gülaçar, 2025, s. 118).

Fütüvvet ile tasavvuf arasındaki ilişkinin önemli boyutlarından biri de hizmet anlayışıdır. Tasavvufî terbiyede insanın benlik iddiasını azaltan hizmet, fütüvvet içerisinde topluma yönelen bir ahlâk biçimine dönüşmektedir. Fütüvvet anlayışında insanın benmerkezci eğilimlerini aşması; din kardeşiyle ilişkisini iyilik, ihsan, paylaşma ve güzel ahlâk temelinde sürdürmesi beklenmektedir (Gülaçar, 2025, s. 118). Bu yönüyle hizmet ve başkasını gözetme, fütüvvetin bireysel ahlâkı toplumsal ilişkilere taşıyan önemli unsurları arasında yer almaktadır. Bu durum, Ahilikte daha sonra belirginleşecek dayanışma ve başkasını gözetme anlayışının yalnızca iktisadî bir zorunluluktan kaynaklanmadığını; arka planında insanın bencillik ve menfaat merkezli eğilimlerini terbiye etmeyi amaçlayan manevî bir yön bulunduğunu göstermektedir.

Ahiliğin tasavvufî-fütüvvetî zemini, Anadolu'nun dinî ve toplumsal teşkilatlanma sürecinden bağımsız değerlendirilemez. Anadolu'nun siyasî ve toplumsal dönüşüm döneminde Ahiyân-ı Rûm'un yanı sıra Gaziyân-ı Rûm, Abdalân-ı Rûm ve Bacıyân-ı Rûm gibi zümrelerin varlığı, Ahiliğin içerisinde geliştiği daha geniş toplumsal ve tarihsel zemine işaret etmektedir (Köprülü, 1986, ss. 152-158; Tabakoğlu, 1988, s. 106). Bu çerçeve, Ahiliğin yalnızca iktisadî ihtiyaçların ortaya çıkardığı bir esnaf yapılanması olarak değil, Anadolu'nun dinî, ahlâkî ve toplumsal yapılanması içerisinde değerlendirilmesini gerekli kılmaktadır. Böylece fütüvvetin bireysel ahlâkı toplumsal ilişkilere taşıyan yapısı, Ahilikte çalışma ve meslek hayatını da kuşatan kurumsal bir görünüm kazanmıştır.

Tasavvufî fütüvvetin Ahiliğe intikalinde ise söz konusu erdemlerin iş ve meslek hayatının içine yerleştirilmesi belirleyici olmuştur. Ahilikte cömertlik, tevazu, kerem, merhamet, bağışlayıcılık ve bencil olmama gibi insanın iç dünyasına ilişkin erdemlerin yanında, kişinin bir sanat veya meslek sahibi olması, ustalarını örnek alması ve kazancının ihtiyaç fazlasıyla yoksul ve işsizleri gözetmesi gibi somut ilkelerin bulunması bunun göstergesidir (Arslan, 2018, ss. 109-110). Böylece tasavvufî terbiyenin hedeflediği ahlâkî şahsiyet ile iş hayatında kişiden beklenen davranış arasında doğrudan bir bağ kurulmuştur. Bu bakımdan Ahi, ahlâkî kişiliği ile meslekî kimliği birbirinden ayrılan bir kişi değil; yaptığı işi ve kazancını da ahlâkî olgunlaşmasının alanı hâline getiren kişidir.

Bu bütünlüğü fütüvvet ağacı üzerinden yapılan temsil daha açık biçimde ortaya koymaktadır. Fütüvvetin doğruluk toprağında yetişen; kökü tevhid, yaprakları edep ve hayâ, meyvesi evliya sohbeti olan bir ağaca

benzetilmesi, Ahilik ahlâkının yalnızca dış davranışlardan ibaret görülmediğine işaret etmektedir (Arslan, 2018, ss. 109-110). Tevhidin kök, edep ve hayânın yaprak, sohbetin ise meyve olarak konumlandırılması; iş hayatında görünür hâle gelen doğruluk, dayanışma ve cömertlik gibi davranışların daha derindeki bir manevî terbiyeye bağlandığını göstermektedir. Bu açıdan Ahilikte iş ahlâkı, tasavvufî terbiyeden bağımsız bir kurallar bütünü değil; insanın iç dünyasında kazanması beklenen ahlâkî niteliklerin emek, üretim, kazanç ve meslek ilişkilerine yansıyan biçimi olarak değerlendirilebilir.

2. Nefis Terbiyesinden İş ve Meslek Ahlâkına

Tasavvufî ahlâkın temelinde, insanın davranışlarını yalnızca dışarıdan düzenlemek yerine bu davranışları doğuran nefsânî eğilimleri terbiye etme düşüncesi bulunmaktadır. Bu açıdan ahlâk, birtakım kurallara biçimsel olarak uymanın ötesinde, insanın niyetini ve yönelişini dönüştüren bir süreçtir. Fütüvvetin cömertlik, îsâr, tevazu, doğruluk ve başkasını gözetme gibi erdemleri öne çıkarması da bu anlayışla ilişkilidir. Nitekim fütüvvet geleneğinde doğruluk, güvenilirlik, cömertlik, tevazu, nasihat, samimiyet ve vefa temel erdemler arasında sayılmaktadır (Kâşânî, 2023, ss. 55-56). Bu erdemlerin ortak yönü, insanın benmerkezci eğilimlerini sınırlandırarak davranışlarını Hakk'a ve diğer insanlara karşı taşıdığı sorumluluk bilinciyle şekillendirmesidir.

Ahilikte ise bu manevî terbiye anlayışı iş ve meslek hayatına taşınarak daha somut bir nitelik kazanmıştır. Ahinin bir iş veya sanat sahibi olması, kabiliyetine uygun bir meslekte uzmanlaşması, ustalarını örnek alması ve kazancının geçimini aşan kısmıyla ihtiyaç sahiplerini gözetmesi beklenmiştir (Arslan, 2018, ss. 109-110). Burada dikkat çeken husus, meslekî yeterlilik ile ahlâkî olgunluğun birbirinden ayrılmamasıdır. Bir işi iyi yapmak kadar o işi hangi niyetle yaptığı, kazancını nasıl elde ettiği ve kazandığı imkânları diğer insanlarla ilişkisinde nasıl kullandığı da önem taşımaktadır. Dolayısıyla Ahilikte iş ahlâkı, yalnızca iş yerinde uyulması gereken davranış kurallarından ibaret olmayıp kişinin ahlâkî şahsiyetinin çalışma hayatındaki görünümü hâline gelmektedir.

Bu çerçevede nefis terbiyesi ile iş ahlâkı arasında doğrudan bir ilişki kurulabilir. Çünkü iş hayatında ortaya çıkan aşırı kazanç arzusu, haksız rekabet, aldatma, ölçü ve tartıda hile, kalitesiz üretim veya başkasının emeğini gözetmeme gibi davranışlar yalnızca meslekî kuralların ihlali değildir; aynı zamanda insanın menfaat ve hırs karşısındaki tutumuyla ilgilidir. Ahilik ahlâkında doğruluk, güvenilirlik, kanaat ve cömertliğin öne çıkarılması bu bakımdan anlamlıdır. Fütüvvetnâmelerde vefa, doğruluk, güvenilirlik, cömertlik ve tevazu benimsenmesi gereken nitelikler arasında yer alırken yalan ve hile gibi davranışların kabul edilmemesi, meslekî davranışın ahlâkî şahsiyetten bağımsız düşünülmediğini göstermektedir (Kazıcı, 1988, s. 541).

Özellikle kanaat, tasavvufî ahlâktan iş ahlâkına geçişi açıklamak bakımından önemlidir. Kanaat çalışmayı veya kazancı reddetmek değil, kazancı insanın tek gayesi hâline getiren nefsânî ihtirasın sınırlandırılmasıdır. Bu anlayış Ahilikte emeği ve üretimi değersizleştirmemiş; aksine kişinin kendi emeğiyle geçinmesini esas alırken kazancını ahlâkî ölçüler içerisinde tutmasını istemiştir. Böylece çalışma ile manevî hayat arasında bir karşıtlık kurulmamış, çalışmanın kendisi ahlâkî sorumluluğun icra edildiği bir alan hâline gelmiştir. Ahilikte iş ve ticaretle ilgili değerlerin inanç ve ahlâktan koparılmadan ele alınması da bu bütünlüğü desteklemektedir (Arslan, 2018, s. 110).

Kanaatin iktisadî davranış üzerindeki etkisi, tasavvufun insanın iç dünyasında gerçekleştirmeyi amaçladığı dönüşümden bağımsız değildir. Tasavvufî terbiyede rıza, kanaat, gönül tokluğu, merhamet ve diğerkâmlık gibi eğilimlerin geliştirilmesi, insanın maddî imkânlarla kurduğu ilişkinin de ahlâkî bir ölçü içerisinde şekillenmesine zemin hazırlamaktadır (Kayıklık, 2011, ss. 145-146). Bu bakımdan Ahilikte kanaat, kazançtan vazgeçmekten ziyade kazancı hırs ve tamahın belirleyiciliğinden çıkaran bir ahlâkî ölçü olarak okunabilir.

Tasavvufî terbiyenin iktisadî hayattaki karşılığı, insanın yalnız davranışlarının değil, bu davranışları üreten iç yönelişlerinin de dönüşmesini gerektirmektedir. Şimşek, nefis tezkiyesi ve kalp tasfiyesiyle kazanılan sevgi, merhamet, diğerkâmlık, rıza ve kanaat gibi niteliklerin üretim, tüketim, tasarruf, mübadele, yardımlaşma ve helâl kazanç gibi iktisadî davranış alanlarına yansıdığını belirtmektedir (Şimşek, 2022, ss. 507-508). Bu yaklaşım, Ahilikte iş ahlâkının neden yalnızca dışarıdan belirlenen

meslek kurallarına indirgenemeyeceğini ve nefis terbiyesiyle meslekî davranış arasında neden doğrudan bir bağ kurulduğunu açıklamaktadır.

Benzer şekilde îsâr ve cömertlik, kazancın yalnızca bireysel menfaat açısından değerlendirilmesini engelleyen ilkeler olarak iş ahlâkına toplumsal bir boyut kazandırmaktadır. Ahinin ihtiyaç fazlası kazancıyla yoksul ve işsizleri gözetmesinin istenmesi, üretim ve kazanç faaliyetinin toplumsal sorumluluktan bağımsız düşünülmediğini göstermektedir (Arslan, 2018, ss. 109-110). Bu noktada tasavvufî ahlâkın "başkasını kendine tercih etme" yönelimi, Ahilikte ekonomik paylaşım ve dayanışma şeklinde somutlaşmaktadır. Böylece kişinin nefsine karşı geliştirdiği ahlâkî tavır ile mal ve kazanç karşısındaki tutumu aynı terbiye anlayışının iki farklı görünümü hâline gelmektedir.

Bu ilişki Ahilikte iş ahlâkını dış denetimden iç denetime taşıyan önemli bir özellik olarak değerlendirilebilir. Meslekî davranışın yalnızca ceza, yaptırım veya teşkilat kurallarıyla kontrol edilmesi yerine doğruluk, edep, hayâ, kanaat ve Hakk'ın rızasını gözetme gibi değerlerle kişinin kendi davranışını denetlemesi beklenmektedir. Bu nedenle Ahiliğin iş ahlâkına katkısını sadece tarihî esnaf kurallarında değil, işini yapan insanın nasıl bir insan olması gerektiğine verdiği cevapta aramak gerekir. Bu yönüyle Ahilik, tasavvufun nefis terbiyesine dayalı bireysel ahlâk anlayışını emek, üretim ve kazanç alanına taşıyarak ahlâklı insan ile ahlâklı iş arasındaki bağı görünür hâle getirmiştir.

3. Ahilikte İş ve Meslek Ahlâkının Temel İlkeleri

Ahilikte iş ve meslek ahlâkı, çalışma hayatına ilişkin birbirinden bağımsız kuralların toplamından ziyade tasavvufî ve fütüvvetî terbiyenin ekonomik hayatta görünür hâle gelmesi şeklinde değerlendirilebilir. Bu nedenle Ahinin meslek hayatındaki tutumunu belirleyen ilkeler, onun ahlâkî şahsiyetinden ayrı düşünülmemiştir. Doğruluk, güvenilirlik, kanaat, cömertlik ve tevazu gibi fütüvvet erdemleri; emek, üretim, kazanç ve meslekî ilişkiler alanına taşındığında iş ahlâkının temel ölçülerine dönüşmektedir. Nitekim fütüvvet geleneğinde vefa, doğruluk, güvenilirlik, cömertlik, tevazu, nasihat ve samimiyet temel ahlâkî nitelikler arasında sayılmıştır (Kâşânî, 2023, ss. 55-56).

Bu ilkelerin başında doğruluk ve güvenilirlik gelmektedir. Fütüvvet anlayışında doğruluk yalnızca sözün doğru olmasıyla sınırlı değildir; kişinin insanlarla kurduğu ilişkilerde güven telkin eden bir şahsiyet geliştirmesini de gerektirir. Ahilikte bu anlayışın iş hayatına taşınması, üretim ve ticarette aldatmadan kaçınmayı, yapılan işin arkasında durmayı ve meslekî ilişkilerde güveni korumayı gerekli kılmıştır. Dolayısıyla doğruluk, bir taraftan tasavvufî-fütüvvetî ahlâkın kişisel bir erdemi iken diğer taraftan ekonomik ilişkilerin sürdürülebilmesini sağlayan toplumsal bir ilkeye dönüşmektedir. Fütüvvetnâmelerde doğruluk ve güvenilirliğin temel erdemler arasında sayılması da bu ilişkiyi ortaya koymaktadır (Kâşânî, 2023, ss. 55-56).

Ahilik iş ahlâkının diğer bir unsuru emek ve meslek sahibi olmaya verilen değerdir. Ahinin kendi emeğinin ürünü olan bir işle, özellikle de bir sanatla uğraşması gerektiğinin belirtilmesi, çalışmanın yalnızca geçim sağlamaya yarayan ekonomik bir faaliyet olarak görülmediğini göstermektedir. Ayrıca kişinin kabiliyetine uygun bir meslekte yoğunlaşmasının ve mesleğinin ustalarını örnek almasının istenmesi, meslekî ehliyet ile ahlâkî sorumluluğun birlikte düşünüldüğüne işaret etmektedir (Arslan, 2018, s. 109). Bu bakımdan Ahilikte emeğin değer kazanması, sadece üretimde bulunmakla değil, işi hakkıyla yapmakla ilişkilidir. Meslekî yetkinlik böylece ahlâkî sorumluluğun bir parçasına dönüşmektedir.

Kanaat ve ölçülülük ise tasavvufî terbiyenin ekonomik davranış üzerindeki etkisini gösteren önemli ilkelerdendir. Fütüvvet ahlâkında kanaatkârlığın temel erdemlerden biri olarak zikredilmesi, insanın kazanç karşısındaki tutumunun da ahlâkın konusu kabul edildiğini göstermektedir (Gülaçar, 2025, s. 118). Kanaat burada çalışmamak veya kazançtan vazgeçmek anlamına gelmemektedir. Aksine insanın kazanç arzusunu sınırsız bir hırsa dönüştürmemesi ve maddî menfaati diğer ahlâkî değerlerin önüne geçirmemesi anlamı taşımaktadır. Bu yönüyle kanaat, nefis terbiyesi ile iş ahlâkını birbirine bağlayan temel kavramlardan biri olarak görülebilir.

Ahilikte kazancın toplumsal sorumluluktan bağımsız düşünülmemesi de îsâr, cömertlik ve dayanışma ilkelerinde belirginleşmektedir. Ahinin geçimini sağladıktan sonra kazancının fazlasıyla yoksul ve işsizleri gözetmesinin istenmesi (Arslan, 2018, s. 109), ekonomik faaliyetin yalnızca bireysel servet

biriktirme amacıyla değerlendirilmediğini göstermektedir. Tasavvuftaki îsâr anlayışının kişinin kendisi için istediği imkânları başkalarıyla paylaşmasını öne çıkarması, Ahilikte iş ve kazanç alanına taşınarak sosyal dayanışmaya zemin hazırlamıştır. Böylece kazanan insan ile paylaşan insan aynı ahlâkî şahsiyette birleştirilmiştir.

Bu noktada uhuvvet de meslekî ilişkilerin niteliğini belirleyen bir başka fütüvvet ilkesi olarak ortaya çıkmaktadır. Fütüvvet geleneğinde kardeşlik, kişinin kardeşinin dünya ve âhiret iyiliğini gözetmesini gerektiren kapsamlı bir sorumluluk olarak ele alınmıştır (Gülaçar, 2025, s. 118). Bu anlayışın iş hayatındaki karşılığı, meslektaşını yalnızca ekonomik bir rakip olarak değil, kendisine karşı sorumluluk taşıdığı bir kişi olarak görmektir. Böyle bir yaklaşım rekabeti bütünüyle ortadan kaldırmamakla birlikte, onu doğruluk, hakkaniyet ve dayanışma sınırları içerisinde tutmayı amaçlamaktadır. Böylece iş ilişkileri yalnızca çıkarların karşı karşıya geldiği bir alan olmaktan çıkarak ahlâkî ilişkinin de konusu hâline gelmektedir.

Bu ilkeler birlikte değerlendirildiğinde Ahilikte iş ahlâkının üç aşamalı bir yapı gösterdiği söylenebilir: kişinin nefsini terbiye etmesi, bu terbiyenin iş ve kazanç karşısındaki davranışına yansıması ve nihayet bu davranışın toplumsal güven ve dayanışmaya dönüşmesi. Başka bir ifadeyle Ahilikte iş ahlâkının hareket noktası yalnızca "hangi kurala uyulmalıdır?" sorusu değildir; bundan önce "işi yapan insan nasıl bir ahlâkî şahsiyete sahip olmalıdır?" sorusu bulunmaktadır. Bu yaklaşım, Ahiliğin tasavvufî ahlâkla iş ve meslek ahlâkı arasında kurduğu ilişkinin günümüz açısından da üzerinde durulması gereken yönünü oluşturmaktadır.

4. Tasavvufî Ahlâktan Günümüz İş Ahlâkına: Ahiliğin Yeniden Düşünülmesi

Ahiliğin günümüz açısından değerlendirilmesi, tarihsel bir teşkilat modelinin aynı biçimde yeniden kurulmasını değil, bu yapının dayandığı ahlâk anlayışının çağdaş çalışma hayatı açısından yeniden düşünülmesini gerektirmektedir. Nitekim Ahilik üzerine yapılan güncel değerlendirmelerde de meselenin geçmişe yönelik bir nostalji olarak ele alınmaması, Ahiliğin değer dünyası ile geleceğin ekonomik yapısı arasında ilişki kurulması gerektiği vurgulanmaktadır (Dinç, 2022, s. 210). Bu bakımdan Ahiliğin günümüzdeki önemi, tarihsel kurumlarının birebir ihya edilmesinden çok; doğruluk, güven, kanaat, dayanışma, hizmet ve sorumluluk gibi ilkelerin günümüz iş ahlâkı içerisinde nasıl karşılık bulabileceği meselesinde aranmalıdır.

Günümüz açısından üzerinde durulması gereken hususlardan biri, ekonomik faaliyetin amaçlarıyla ilgilidir. Dinç, modern ekonomik dönüşümü değerlendirirken katma değer üretmenin araç olmaktan çıkarılarak zenginleşmenin amaç hâline gelmesini ve dayanışmanın yerini giderek rekabete bırakmasını eleştirmektedir (Dinç, 2022, ss. 215-216). Ahiliğin tasavvufî arka planı bu noktada farklı bir insan ve kazanç anlayışı sunmaktadır. Nefis terbiyesi, kanaat ve îsâr gibi ilkeler kazancı bütünüyle reddetmemekte; buna karşılık kazanç arzusunun insan davranışlarını belirleyen sınırsız bir ihtirasa dönüşmesini engellemeyi amaçlamaktadır. Dolayısıyla Ahilikten günümüz iş ahlâkına taşınabilecek temel yaklaşım, kâr ile ahlâk arasında bir karşıtlık kurmak değil, kâr arayışını ahlâkî sorumluluğun sınırları içerisinde tutmaktır.

Bu bağlamda kanaat ilkesi, günümüz tüketim ve kazanç anlayışı açısından yeniden değerlendirilebilir. Ahilikte ihtiyaçların sürekli artırılması, tüketimin teşvik edilmesi ve israf olumlu karşılanmamış; ekonomik faaliyet bireysel çıkarın yanında toplumsal sorumlulukla birlikte ele alınmıştır. Ahiliğin geliştirdiği iş ahlâkı içerisinde kanaat, alın teri, yardımlaşma, kalite, standardizasyon ve tüketicinin korunması gibi ilkelerin birlikte yer alması bu yaklaşımın yalnızca bireysel bir zühd anlayışına indirgenemeyeceğini göstermektedir (Durak & Yücel, 2010, ss. 160-161). Tasavvufî anlamıyla kanaat, günümüz açısından üretimin terk edilmesi değil; insanın tüketim ve kazançla ilişkisinin ölçü, sorumluluk ve ihtiyaç kavramları etrafında yeniden düşünülmesi şeklinde yorumlanabilir.

Ahiliğin günümüz iş ahlâkı bakımından önem taşıyan bir diğer yönü güven meselesidir. Doğruluk, emanet, vefa ve işin hakkını verme gibi ilkeler yalnızca bireysel faziletler değildir; aynı zamanda ekonomik ilişkilerde güvenin oluşmasına katkı sağlayan ahlâkî unsurlardır. Nitekim fütüvvet ahlâkının oluşturduğu güven ortamının sosyal ve ekonomik ilişkileri güçlendirdiği ve bu değerlerin sosyal sermayenin oluşumuna katkı sağladığı belirtilmektedir (Çelebi, 2025, s. 256). Bu açıdan Ahilik, güven

sorununu yalnızca daha fazla kural ve denetim oluşturma meselesi olarak görmemesi bakımından dikkat çekicidir. Tasavvufî ahlâkın sağladığı iç denetim, kişinin denetlenmediği durumda da doğru davranmasını gerektiren bir sorumluluk bilinci oluşturmaktadır.

Tam da bu noktada Ahiliğin günümüz iş ahlâkına sağlayabileceği en önemli katkılardan biri ortaya çıkmaktadır: dış denetimin iç denetimle tamamlanması. Modern çalışma hayatında hukukî düzenlemeler, meslek standartları, kalite denetimleri ve kurumsal etik ilkeleri elbette gereklidir. Ancak Ahilik tecrübesinin gösterdiği üzere iş ahlâkı yalnızca kuralların varlığına değil, bu kuralları uygulayan kişinin ahlâkî niteliğine de bağlıdır. Tasavvufî nefis terbiyesi tam olarak bu noktada anlam kazanmaktadır. Kişinin hırsını sınırlaması, kendisini sürekli hesaba çekmesi, başkasının hakkını gözetmesi ve yaptığı işi yalnızca maddî karşılığı üzerinden değerlendirmemesi, dışarıdan uygulanan denetimin yanında ahlâkî öz denetim geliştirmesine imkân vermektedir.

Ahlâkî öz denetimin oluşmasında kişinin irade, hürriyet ve sorumluluk bilinci belirleyici bir yere sahiptir. Nurettin Topçu'nun ahlâk anlayışında sorumluluk ile hürriyet arasında doğrudan bir bağ kurulmakta; insanın ahlâkî davranışlarından sorumlu tutulabilmesi hür iradesiyle seçme ve karar verebilmesine bağlanmaktadır (Görgün, 2025, ss. 111-112). Bunun yanında vicdan, kişinin kendi davranışlarını ahlâkî bakımdan değerlendirmesine ve kendisini hesaba çekmesine imkân veren içsel bir mekanizma olarak ele alınmaktadır (Görgün, 2025, s. 116). Bu yaklaşım, Ahilikte meslekî davranışın yalnızca dış denetimle değil, kişinin kendi ahlâkî şahsiyeti ve iç denetimiyle ilişkilendirilmesini açıklamak bakımından önemlidir.

Bu yaklaşım aynı zamanda meslekî başarının ölçüsünü genişletmektedir. Ahilik perspektifinden başarılı bir meslek mensubu yalnızca daha fazla üreten veya kazanan kişi değildir; işini ehliyetle yapan, güven veren, emeğe saygı gösteren, başkasının hakkını gözeten ve kazancının toplumsal sonuçlarının farkında olan kişidir. Ahiliğin sanat, ticaret ve mesleği olgun kişilik, ahlâk ve doğrulukla bütünleştiren yapısı da bu anlayışı desteklemektedir (Durak & Yücel, 2010, s. 161). Böylece meslekî yetkinlik ile ahlâkî yetkinlik birbirinden koparılmamaktadır.

Tasavvuf ile iktisadî hayat arasındaki ilişkinin zihniyet boyutu da burada önem kazanmaktadır. Anadolu'da tasavvufun toplumsal etkisinin iktisadî ve ahlâkî alanlardan bağımsız gelişmediğine dikkat çeken değerlendirmeler, insanın iç dünyasını şekillendiren değerlerle çalışma ve kazanç hayatı arasında ilişki kurulabileceğini göstermektedir (Haksever, 2018, s. 66). Ahilik bu ilişkinin meslekî alandaki somut görünümlerinden biri olarak, ahlâkî şahsiyet ile iktisadî davranışı aynı bütünlük içerisinde değerlendirmeye imkân vermektedir.

Sonuç olarak Ahiliğin günümüz açısından taşıdığı değer, geçmişteki esnaf teşkilatının biçimsel unsurlarını yeniden üretmekten ziyade, işi yapan insanın ahlâkî niteliğini yeniden iş ahlâkı tartışmasının merkezine yerleştirmesinde aranabilir. Tasavvufun nefis terbiyesi, fütüvvetin îsâr ve uhuvvet anlayışı, Ahiliğin ise doğruluk, kanaat, emek, hizmet ve dayanışmaya dayalı iş ahlâkı birlikte düşünüldüğünde bütünlüklü bir çizgi ortaya çıkmaktadır. Bu çizgi nefsin terbiyesinden işin terbiyesine, işin terbiyesinden toplumsal güvene uzanmaktadır. Dolayısıyla Ahilik, günümüz iş ahlâkı tartışmalarına yalnızca tarihsel bir örnek değil, ahlâkî öz denetim ile meslekî sorumluluk arasındaki ilişkiyi yeniden düşünmeye imkân veren bir perspektif sunmaktadır.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu çalışma, Ahilikte iş ve meslek ahlâkının yalnızca esnaf ve sanatkârların faaliyetlerini düzenleyen kurallardan ibaret olmadığını; bu ahlâk anlayışının tasavvuf ve fütüvvet geleneğine dayanan bir insan tasavvuruyla ilişkili olduğunu ortaya koymuştur. Tasavvufta nefis terbiyesiyle başlayan ahlâkî dönüşüm, fütüvvet içerisinde îsâr, uhuvvet, cömertlik, doğruluk, kanaat ve hizmet gibi erdemlerle toplumsal bir boyut kazanmış; Ahilikte ise emek, üretim, kazanç ve meslek ilişkilerine yansıyan bir iş ahlâkı çerçevesine dönüşmüştür.

Bu çerçevede Ahiliğin ayırt edici yönlerinden biri, ahlâklı insan ile ahlâklı iş arasında doğrudan bir ilişki kurmasıdır. Kişinin doğruluğu ticarette güvenilirliğe, kanaati kazanç karşısında ölçülü davranmaya, îsâr ve cömertliği paylaşma ve dayanışmaya, hizmet anlayışı ise toplumsal sorumluluğa yansımaktadır. Böylece meslekî faaliyet, insanın manevî ve ahlâkî gelişiminden bağımsız bir alan olarak görülmemiştir.

Ahilikte iş ahlâkının temelinde, yalnızca yapılan işin sonucunu değil, işi gerçekleştiren kişinin niyetini ve ahlâkî niteliğini de dikkate alan bütüncül bir yaklaşım bulunmaktadır.

Ahiliğin günümüz açısından önemi de bu noktada ortaya çıkmaktadır. Günümüz çalışma hayatında hukukî düzenlemeler, meslek standartları ve kurumsal denetimler gerekli olmakla birlikte iş ahlâkının yalnızca dış denetim mekanizmalarıyla sağlanması yeterli değildir. Ahilik tecrübesi, dış denetimin ahlâkî öz denetimle desteklenmesi gerektiğini hatırlatmaktadır. Nefis terbiyesi, kanaat, doğruluk, güven, emeğe saygı ve başkasının hakkını gözetme gibi ilkeler; kazanç ve rekabetin ahlâkî sorumluluktan kopmaması bakımından bugün de üzerinde düşünülmesi gereken bir değer alanı sunmaktadır.

Ahiliğin günümüz açısından değerlendirilmesi, tarihsel teşkilat yapısının aynen yeniden kurulmasından ziyade, tasavvufî ve fütüvvetî temellerindeki ahlâk anlayışının çağdaş iş ve meslek hayatı bakımından yeniden yorumlanmasını gerektirmektedir. Bu çerçevede Ahilik, nefsin terbiyesi ile meslekî davranış arasında kurduğu bağ sayesinde iş ahlâkını yalnızca dışsal kurallara dayandırmayan bir perspektif sunmaktadır. Günümüz açısından bu perspektifin temel katkısı, meslekî başarıyı kazanç ve üretimle sınırlamadan ahlâkî şahsiyet, sorumluluk, güven ve toplumsal fayda ile birlikte değerlendirmeye imkân vermesidir.

KAYNAKLAR

Arslan, D. (2018). Ahilikte iş ve ticaret ahlâkının Kur'ânî referansları. Uluslararası Ahilikte İş ve Ticaret Ahlâkı Sempozyumu (ss. 103-116). Sivas.

Çelebi, Z. (2025). Sosyal sermayenin oluşturulmasında, refahın tesisinde fütüvvet ahlakı ve bir fütüvvet kurumu olarak Ahilik. VIII. Uluslararası Ahilik Sempozyumu Bildirileri (Cilt 2, ss. 255-280).

Dinç, Y. (2022). 21. asırda Ahilik tasavvuru. Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi, 25(49), 209-221.

Durak, İ., & Yücel, A. (2010). Ahiliğin sosyo-ekonomik etkileri ve günümüze yansımaları. Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 15(2), 151-168.

Görgün, T. (2025). Nurettin Topçu'da ahlâk ve din ilişkisi. Ankara: İlahiyat Yayınları.

Gülaçar, İ. (2025). İbn Mi'mâr'da fütüvvetin kaynağı, şartları ve ahlâkî temelleri. VIII. Uluslararası Ahilik Sempozyumu Bildirileri (Cilt 2, ss. 95-120).

Haksever, A. C. (2018). Sabri Ülgener ve tasavvuf. H. Çiçek & O. Şimşek (Ed.), 1. Uluslararası İslâm Dünyasında Tevhîdî Düşünce Şurası: Kur'an-Sünnet Temelinde Tevhîdî Düşüncenin İçtimai Dünyaya Yön Verişi içinde. Ankara: İLMAR Yayınları.

Kâşânî, A. (2023). Tuhfetü'l-İhvân fî Hasâisi'l-Fityân: Fütüvvet yolunun ilke ve esasları (T. Uluç, Çev.). İstanbul: İber Yayınları.

Kayıklık, H. (2011). Tasavvuf psikolojisi. Ankara: Akçağ Yayınları.

Kazıcı, Z. (1988). Ahîlik. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (Cilt 1, ss. 540-542). İstanbul: TDV Yayınları.

Köprülü, M. F. (1986). Osmanlı İmparatorluğunun kuruluşu. İstanbul: Ötüken Yayınları.

Şimşek, O. (2022). İktisat ve tasavvuf: Tevhîdî düşünce ilmî yöntemi ekseninde iktisat ve tasavvuf ilişkisinin zihniyet kökenleri. A. C. Haksever (Ed.), Sosyal bilimlerde disiplinlerarası çalışmanın imkânı: Tasavvuf örneği içinde (ss. 485-515). Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları.

Sülemî, E. A. M. b. H. (2023). Fütüvvet erdemleri: Fütüvvet ehlinin ahlâkı ve yolu (S. Güzel, Çev.; S. C. Tali, Yay. Haz.). İstanbul: İber Yayınları.

Tabakoğlu, A. (1988). Türk iktisat tarihi. İstanbul: Dergâh Yayınları.

TEMSİL KRİZİ VE DEMOKRATİK MEŞRUİYET BAĞLAMINDA DEVLET DIŞI AKTÖRLER

NON-STATE ACTORS IN THE CONTEXT OF THE CRISIS OF REPRESENTATION AND DEMOCRATIC LEGITIMACY

Emre CON

Karabük Üniversitesi, Safranbolu Şefik Yılmaz Dizdar MYO, Yönetim ve Organizasyon Bölümü, Karabük, Türkiye

ORCID ID: 0000-0002-9344-6890

ÖZET

Temsili demokrasilerde demokratik meşruiyet uzun süre seçimler, temsil kurumları ve anayasal düzen üzerinden açıklanmıştır. Bununla birlikte siyasal partilere ve temsil kurumlarına duyulan güvenin zayıflaması, katılım biçimlerinin çeşitlenmesi, karar alma süreçlerinin çok aktörlü yapılara yayılması ve siyasal taleplerin yalnızca seçim dönemlerinde değil sürekli biçimde görünür hâle gelmesi, temsil ile meşruiyet arasındaki ilişkinin yeniden tartışılmasını gerekli kılmaktadır. Bu süreçte sivil toplum kuruluşları, toplumsal hareketler, meslek örgütleri, savunuculuk ağları, uzmanlık toplulukları ve benzeri devlet dışı aktörler kamusal tartışmalarda ve politika oluşturma süreçlerinde daha görünür hâle gelmiştir. Bu çalışmanın amacı, temsil krizi ile devlet dışı aktörlerin artan siyasal görünürlüğü arasındaki ilişkiyi demokratik meşruiyet açısından incelemektir. Araştırmada kuramsal inceleme yöntemi benimsenmiş; siyasal temsil, temsili demokrasinin krizi, demokratik meşruiyet, kamusal alan, sivil toplum ve seçim dışı temsil literatürü birlikte değerlendirilmiştir. İnceleme sonucunda devlet dışı aktörlerin yükselişinin demokratik meşruiyet krizinin doğrudan nedeni olarak açıklanamayacağı; temsil ilişkisinin seçim anı ve parlamenter kurumlarla sınırlı olmaktan çıkmasının bu aktörleri daha görünür kıldığı sonucuna ulaşılmıştır. Bununla birlikte seçim dışı temsilin varlığı kendi başına demokratik meşruiyet üretmemektedir. Devlet dışı aktörlerin temsil iddialarının demokratik niteliği, kim adına konuştukları, bu ilişkiyi nasıl kurdukları, temsil edilenlerin itiraz ve geri bildirim imkânlarının bulunup bulunmadığı, örgütlerin ne ölçüde şeffaf ve hesap verebilir olduğu ve karar süreçlerine erişimdeki eşitsizlikleri yeniden üretip üretmedikleri üzerinden değerlendirilmelidir. Çalışma, devlet dışı aktörleri demokratik meşruiyetin kaynağı ya da temsili kurumların alternatifi olarak değil, temsil krizinin ortaya çıkardığı yeni meşruiyet sorularını görünür kılan ve belirli koşullarda temsili sistemi tamamlayabilen siyasal aktörler olarak konumlandırmaktadır. Çalışmanın özgün katkısı, seçim dışı temsil iddialarını değerlendirmek üzere literatürden beş bağlantılı ölçütü - temsil iddiasının açıklığı, yetkilendirme ve bağ, hesap verebilirlik ve itiraz edilebilirlik, kapsayıcılık ve eşitlik, siyasal etki ile sorumluluk arasındaki orantılılık - bir arada sunmasıdır.

Anahtar kelimeler: Temsil krizi, demokratik meşruiyet, devlet dışı aktörler, kamusal alan, siyasal temsil.

ABSTRACT

In representative democracies, democratic legitimacy has long been explained primarily through elections, representative institutions and constitutional order. Yet declining trust in political parties and representative institutions, the diversification of political participation, the diffusion of decision-making into multi-actor governance arrangements, and the continuous articulation of political demands beyond election periods have made it necessary to reconsider the relationship between representation and legitimacy. In this context, civil society organizations, social movements, professional associations, advocacy networks, expert communities and other non-state actors have become increasingly visible in public debate and policy processes. This study examines the relationship between the crisis of representation and the growing political visibility of non-state actors from the perspective of democratic

legitimacy. Its central question is whether non-state actors constitute complementary channels of representation capable of alleviating the legitimacy problems of representative democracy or whether they should be understood as actors that transform the scope and criteria of democratic legitimacy itself. The study adopts a theoretical review approach and brings together the literature on political representation, the crisis of representative democracy, democratic legitimacy, the public sphere, civil society and non-electoral representation. The analysis suggests that the rise of non-state actors cannot be treated as the direct cause of the legitimacy crisis; rather, their visibility is related to the transformation of representation beyond the electoral moment and parliamentary institutions. However, the existence of non-electoral representation does not by itself generate democratic legitimacy. The democratic quality of representative claims made by non-state actors depends on whom they claim to represent, how this relationship is constituted, whether represented groups possess opportunities for contestation and feedback, the degree of organizational transparency and accountability, and whether participation reproduces inequalities of access. Accordingly, non-state actors are conceptualized neither as autonomous sources of democratic legitimacy nor as substitutes for representative institutions, but as political actors that make new legitimacy questions visible and, under specific conditions, can complement representative democracy. The study's specific contribution is to synthesize five criteria for assessing non-electoral representative claims: clarity of the claim, authorization and connection to represented groups, accountability and contestability, inclusion and equality, and proportionality between political influence and responsibility.

Keywords: Crisis of representation, democratic legitimacy, non-state actors, public sphere, political representation.

GİRİŞ

Demokrasinin meşruiyet iddiası, yönetilenlerin siyasal kararların oluşumunda doğrudan ya da dolaylı biçimde söz sahibi olduğu kabulüne dayanır. Modern devletin ölçeği, toplumsal farklılaşma ve karar alma süreçlerinin karmaşıklığı doğrudan katılımı sürekli ve genel bir yönetim biçimi olmaktan çıkardığı için temsil, modern demokrasinin temel kurumsal çözümü hâline gelmiştir. Temsil ilişkisi sayesinde yurttaşların siyasal tercihleri seçimler aracılığıyla parlamentolara ve hükümetlere taşınmakta; seçilmişlerin karar alma yetkisi belirli sürelerle sınırlandırılmakta ve yeni seçimlerle yenilenmektedir. Bu düzenek, demokratik yönetimin vazgeçilmez unsurudur. Ancak temsilin yalnızca seçimle görevlendirme olarak kavranması, modern demokrasilerin bugün karşılaştığı meşruiyet sorunlarını açıklamakta yetersiz kalmaktadır. Siyasal taleplerin niteliği, temsil edilen toplumsal kesimlerin çeşitliliği, karar süreçlerinin seçimle oluşmayan kurumlara ve ağlara yayılması ve yurttaşların siyasal sisteme ilişkin beklentilerinin değişmesi, temsilin seçimler arasındaki dönemlerde nasıl işlediğini de önemli hâle getirmiştir.

Türkçe literatürde siyasal temsil üzerine yapılan erken ve doğrudan değerlendirmelerden biri olan Örs'ün (2006) çalışması, temsil kavramının tarihsel süreç boyunca anlam ve işlev değişikliğine uğradığını ve yeni toplumsal hareketlerin güçlenmesiyle birlikte temsil kavramının yeniden düşünülmesinin gerekli hâle geldiğini vurgular. Bu tespit önemlidir; çünkü temsil krizini yalnızca seçmen katılımının azalması ya da siyasal partilere duyulan güvenin zayıflaması olarak değerlendirmek, daha kapsamlı bir dönüşümü gözden kaçırabilir. Temsil edilenlerin kim olduğu, hangi taleplerin temsil edilebilir kabul edildiği, temsilcinin ne ölçüde serbest hareket edebileceği ve temsil ilişkisinin seçim sonrasında nasıl denetlenebileceği, temsilin demokratik niteliğine ilişkin daha eski soruların güncel biçimleridir. Pitkin'in (1967) temsil kavramını biçimsel yetkilendirme ile sınırlamayan yaklaşımı ve Urbinati'nin (2006) temsili demokrasiyi seçimli demokrasiden daha geniş bir siyasal süreç olarak yorumlaması da bu noktada açıklayıcıdır.

Temsil krizine ilişkin tartışmalar Türkiye literatüründe de uzun süredir mevcuttur. Şaylan (2008), temsili liberal demokrasinin krizini toplumsal, iktisadi ve siyasal dönüşümlerle bağlantılı biçimde ele alırken; Nacak (2014), temsili demokrasinin uygulamada karşılaştığı sorunlar karşısında katılımcı demokrasinin tamamlayıcı kapasitesine dikkat çekmektedir. Sala (2016) da temsili demokrasinin meşruiyet sorununu yurttaşların daha fazla katılım talebiyle birlikte değerlendirmektedir. Bu çalışmaların ortak noktası,

seçimlerin demokratik rejimin merkezinde kalmaya devam etmesine karşın siyasal katılımın seçim gününe indirgenemeyeceğini kabul etmeleridir. Temsilin krizini, temsil kurumlarının ortadan kalkması biçiminde değil; seçilmiş kurumların toplumdaki farklı talep, kimlik ve sorunlarla kurduğu ilişkinin yetersizleşmesi biçiminde okumak bu nedenle daha isabetlidir.

Temsil tartışmasının genişlemesi, devlet dışı aktörleri demokratik teori açısından daha görünür hâle getirmiştir. Sivil toplum kuruluşları, toplumsal hareketler, meslek birlikleri, sendikalar, düşünce kuruluşları, savunuculuk ağları, uzmanlık örgütleri ve ulusötesi sivil toplum ağları, doğrudan seçimle yetkilendirilmiş aktörler değildir. Buna rağmen kamusal sorunları gündeme taşıyabilir, karar vericilere bilgi ve uzmanlık sağlayabilir, belirli toplumsal kesimlerin taleplerini ifade edebilir, politika süreçlerini izleyebilir ve yönetenler üzerinde baskı oluşturabilirler. Turhan'ın (2020) devlet dışı aktörlere ilişkin sınıflandırması, dünya siyasetinde devletin ayrıcalıklı konumunu korumasına karşın devlet dışı aktörlerin çeşitli politika alanlarındaki etkisinin arttığını göstermektedir. Ancak siyasal etkideki artış ile demokratik meşruiyet aynı şey değildir. Devlet dışı bir aktörün karar süreçlerinde görünür olması, o aktörün demokratik olarak kimi temsil ettiği ve kime karşı sorumlu olduğu sorusunu kendiliğinden çözmez.

Bu nokta çalışmanın temel problematiğini oluşturmaktadır. Devlet dışı aktörler bir yandan temsili demokrasinin ulaşmakta zorlandığı toplumsal talepleri siyasal gündeme taşıyarak temsili ilişkiyi zenginleştirebilir; diğer yandan seçimle yetkilendirilmemiş olmaları, örgüt içi karar süreçlerinin kapalı olabilmesi, kaynakları güçlü grupların kamusal alanda daha fazla görünürlük kazanması ve "toplum adına konuşma" iddialarının sınırlarının belirsizliği yeni meşruiyet sorunları doğurabilir. Dolayısıyla sivil toplumun veya daha geniş anlamda devlet dışı aktörlerin siyasal süreçlere katılımını başlı başına demokratikleşme göstergesi olarak kabul etmek de, bu aktörleri seçilmiş kurumların meşruiyetini aşındıran rakipler olarak görmek de açıklayıcı değildir. Gümüş (2014) ve Zariç (2018) gibi çalışmaların gösterdiği üzere sivil toplum ile demokrasi arasındaki ilişki normatif olarak olumlu kabul edilse bile bu ilişkinin kendiliğinden, sorunsuz ve tek yönlü olmadığı görülmelidir.

Bu çalışmanın amacı, temsil krizi ile devlet dışı aktörlerin artan siyasal görünürlüğü arasındaki ilişkiyi demokratik meşruiyet perspektifinden kuramsal olarak incelemektir. Çalışmanın temel araştırma sorusu şöyledir: Devlet dışı aktörler, temsili demokrasinin karşı karşıya bulunduğu meşruiyet sorununu hafifleten tamamlayıcı temsil kanalları mı oluşturmakta, yoksa demokratik meşruiyet tartışmalarının kapsamını ve ölçütlerini dönüştüren aktörler olarak mı değerlendirilmelidir? Bu soruya bağlı olarak üç alt soru üzerinde durulmaktadır. Birincisi, temsil krizinin yalnızca seçimli kurumların performansına ilişkin bir sorun olup olmadığıdır. İkincisi, seçim dışı temsil iddialarının hangi ölçütlerle demokratik olarak değerlendirilebileceğidir. Üçüncüsü ise devlet dışı aktörlerin siyasal görünürlüğünün temsili kurumlarla ikame ilişkisi mi, tamamlayıcılık ilişkisi mi kurduğudur.

Çalışmanın temel argümanı, devlet dışı aktörlerin yükselişinin demokratik meşruiyet krizinin nedeni olmadığı; temsil mekanizmalarının yaşadığı dönüşümün ve siyasal katılımın seçim dışındaki biçimlerinin genişlemesinin bu aktörleri daha görünür hâle getirdiğidir. Buna karşılık görünürlük, katılım veya uzmanlık tek başına demokratik meşruiyet sağlamaz. Bir devlet dışı aktörün demokratik niteliği, temsil iddiasının dayanakları, temsil edilenlerle kurduğu ilişki, hesap verebilirlik mekanizmaları, kamusal gerekçelendirme kapasitesi, itiraza açıklığı ve eşit siyasal katılım üzerindeki etkisi birlikte değerlendirilerek tartışılmalıdır. Böyle bir yaklaşım, devlet dışı aktörleri ne demokratik meşruiyetin yeni kaynağı ilan eder ne de onları temsili demokrasinin dışındaki gayrimeşru güçler olarak kategorik biçimde dışlar. Çalışmanın özgün katkısı, Pitkin (1967), Saward (2010), Näsström (2015), Kuyper (2016) ve Fossheim'ın (2022) farklı yönlerden tartıştığı temsil sorunlarını, devlet dışı aktörler için beş boyutlu bir değerlendirme çerçevesinde birlikte ele almasıdır. Bu çerçeve yeni bir temsil kuramı olarak değil, mevcut ölçütlerin karşılaştırmalı bir sentezi olarak önerilmektedir.

Çalışmanın izleyen bölümünde önce yöntem ve incelemenin kapsamı açıklanmakta; ardından siyasal temsilin kavramsal sınırları, temsil krizinin niteliği, demokratik meşruiyetin seçim ötesi boyutları ve kamusal alan tartışmaları ele alınmaktadır. Daha sonra devlet dışı aktörlerin seçim dışı temsil kapasitesi yetkilendirme, hesap verebilirlik, kapsayıcılık, kamusal gerekçelendirme ve sistemik konum bakımından değerlendirilmektedir. Son aşamada, kuramsal incelemenin bulguları bir araya getirilerek

devlet dışı aktörlerin temsili demokrasiyi hangi koşullarda tamamlayabileceği ve hangi durumlarda yeni meşruiyet sorunları yaratabileceği tartışılmaktadır.

ARAŞTIRMA VE BULGULAR

Araştırmanın yöntemi ve kapsamı

Bu çalışma kuramsal inceleme niteliğindedir. Amaç belirli bir ülke, kurum ya da sivil toplum örgütü hakkında ampirik bir sonuç üretmek değil; temsil krizi, demokratik meşruiyet ve devlet dışı aktörler arasındaki ilişkiyi mevcut siyaset teorisi ve sivil toplum literatürü üzerinden kavramsal olarak çözümlemektir. Bu nedenle çalışma, nicel veya nitel saha verisine dayanan bir araştırma olarak tasarlanmamıştır. Literatür, belirli bir nedensel etkinin ölçülmesinden ziyade kavramlar arasındaki ilişkilerin ve farklı kuramsal yaklaşımların karşılaştırılması amacıyla kullanılmıştır. Bu doğrultuda çalışmada bulgu olarak sunulan değerlendirmeler, ampirik verilerden değil, ilgili literatürün karşılaştırmalı ve kavramsal incelemesinden türetilmiştir.

İnceleme dört literatür kümesini birlikte ele almaktadır. Birinci küme, siyasal temsilin anlamı ve temsil ilişkisinin demokratik niteliğine ilişkin çalışmalardır. Bu bağlamda Örs (2006), Pitkin (1967), Urbinati (2006), Saward (2010) ve Näsström (2015) gibi çalışmalar temel alınmıştır. İkinci küme, temsili demokrasinin krizi, katılımcı demokrasi ve meşruiyet sorununa ilişkin Türkçe literatürdür. Şaylan (2008), Sitembölükbaşı (2005), Nacak (2014), Sala (2016) ve Eşki Uğuz ve Yılmaz (2020) bu tartışmanın ana dayanaklarıdır. Üçüncü küme kamusal alan ve sivil toplum ilişkisidir. Burada Gümüş (2014), Zariç (2018), Torun (2020), Güler (2024) ve Sarıca (2026) gibi çalışmalar değerlendirilmiştir. Dördüncü küme ise seçim dışı temsil ve demokratik meşruiyet üzerine uluslararası literatürdür ve Näsström (2015), Kuyper (2016) ve Fossheim (2022) bu bölümde özellikle önem taşımaktadır.

Kaynak seçimi sistematik derleme protokolü iddiası taşımamaktadır. Çalışmanın amacı literatürdeki bütün yayınları eksiksiz biçimde taramak değil, araştırma sorusunu açıklamak bakımından kuramsal ağırlığı bulunan ve doğrudan ilgili çalışmaları karşılaştırmalı biçimde kullanmaktır. Bu nedenle literatür taraması, kavramsal uygunluk ve araştırma sorusuyla doğrudan bağlantı esas alınarak yürütülmüştür. Özellikle Türkçe kaynakların ağırlıklı tutulması, tartışmanın Türkiye'deki siyaset bilimi ve kamu yönetimi literatürüyle bağının görünür kılınması açısından bilinçli bir tercihtir. Uluslararası literatür ise seçim dışı temsil konusunda Türkçe literatürde daha sınırlı işlenen bazı ayrımları kuramsal olarak derinleştirmek amacıyla kullanılmıştır.

Siyasal temsilin kavramsal çerçevesi

Siyasal temsil, modern demokrasinin en tanıdık fakat en tartışmalı kavramlarından biridir. Temsil en yalın biçimiyle bir kişi veya grubun başka kişi ya da gruplar adına siyasal süreçte bulunması olarak anlaşılabilir. Ancak "adına bulunma" ilişkisinin nasıl kurulacağı, temsilcinin ne ölçüde bağımsız davranabileceği, temsil edilenlerin iradesinin nasıl anlaşılacağı ve temsilcinin hesap vermesinin hangi mekanizmalarla sağlanacağı konusunda tek bir yaklaşım yoktur. Örs (2006), kavramın tarihsel gelişimini incelerken temsilin hem anlam hem de işlev bakımından farklı dönemlerde değiştiğini, bu nedenle tek boyutlu bir tanımın yetersiz kaldığını göstermektedir. Temsilin modern demokrasiyle ilişkisinin güçlü olması da kavramın seçimlere indirgenebileceği anlamına gelmez.

Pitkin'in (1967) klasik ayrımı burada önemini korumaktadır. Pitkin, temsilin biçimsel yetkilendirme ve hesap verebilirlik boyutlarının yanında betimleyici, sembolik ve özsel boyutlarına da dikkat çeker. Bu çerçeve açısından seçimin demokratik temsil için temel bir yetkilendirme mekanizması olduğu açıktır fakat temsilin niteliği yalnızca seçilme anıyla belirlenmez. Temsilcinin temsil edilenlerin çıkarları doğrultusunda hareket edip etmediği, onların farklılaşan görüşlerini siyasal sürece taşıyıp taşımadığı ve temsil ilişkisinin zaman içinde nasıl sürdürüldüğü de önemlidir. Dolayısıyla demokratik temsilin seçim günü başlayan ve aynı gün tamamlanan bir hukuki yetki devri olarak anlaşılması, temsil ilişkisinin siyasal niteliğini daraltır.

Urbinati (2006) bu noktadan hareketle temsili demokrasiyi seçimli demokrasiden ayırır. Ona göre temsil, devlet ile toplum arasında sürekli bir siyasal ilişki kurar; temsil edilenlerin yargıları, talepleri ve kamusal tartışmaları seçim dönemleri arasında da temsil sürecinin parçasıdır. Bu görüş, temsil krizinin

anlaşılmasında iki sonuç doğurur. Birincisi, seçimlerin düzenli yapılması tek başına temsil ilişkisinin sağlıklı işlediğini kanıtlamaz. İkincisi, temsil edilenlerin seçimler arasında siyasal sistemle temas kurabildikleri kanallar demokratik temsilin tamamlayıcı unsurlarıdır. Devlet dışı aktörlerin yükselişi tam da bu ikinci alanda önem kazanmaktadır.

Saward'ın (2010) temsil iddiası yaklaşımı, seçim dışı temsil tartışmasına daha doğrudan bir açılım getirir. Temsil, yalnızca önceden belirlenmiş bir topluluğun çıkarlarını taşıyan sabit bir ilişki değil; aktörlerin belirli bir grup, değer veya çıkar adına konuşma iddiasında bulunduğu ve bu iddiaların muhataplar tarafından kabul, ret veya itirazla karşılanabildiği bir süreçtir. Bu yaklaşım sivil toplum kuruluşlarını, toplumsal hareketleri ve uzmanlık ağlarını temsil teorisinin dışında bırakmak yerine onların hangi temsil iddialarını kurduklarını araştırmayı mümkün kılar. Ne var ki temsil kavramının bu şekilde genişletilmesi, her temsil iddiasının demokratik olduğu anlamına gelmez. Temsil iddiasında bulunmak ile demokratik temsilci olmak aynı şey değildir.

Näsström (2015) seçim ötesi temsil tartışmasını tam bu ayrım üzerine kurar. Seçimle yetkilendirilmemiş aktörlerin modern demokraside temsil iddiasında bulunması olağandışı değildir. Sorun, bu iddialardan hangilerinin demokratik sayılabileceğidir. Näsström'ün yaklaşımı, devlet dışı aktörler açısından önemli bir sonuç doğurmaktadır: Seçimsizlik, temsil iddiasını baştan geçersiz kılmaz fakat seçim dışı temsilin demokratik olup olmadığının ayrıca gerekçelendirilmesi gerekir. Bu gerekçelendirme, seçimli temsilin basit bir kopyası olarak düşünülemez. Seçim dışı aktörler farklı yetkilendirme, katılım ve hesap verme mekanizmalarına dayanabilirler ancak demokratik değerlendirmeden muaf değildirler.

Bu nedenle siyasal temsil iki düzeyde ele alınmalıdır. Birinci düzey, devletin genel ve bağlayıcı karar alma yetkisini kullanan seçilmiş temsilcilerle ilgilidir. Bu düzeyde seçim, siyasal eşitlik ve anayasal sorumluluk vazgeçilmezdir. İkinci düzey ise siyasal gündem oluşturma, talepleri görünür kılma, belirli gruplar adına savunuculuk yapma, karar süreçlerine bilgi taşıma ve iktidarı denetleme gibi işlevleri yerine getiren seçim dışı aktörlerle ilgilidir. İkinci düzeyin varlığı birincinin yerine geçtiği anlamına gelmez. Asıl kuramsal sorun, bu iki düzeyin demokratik sistem içinde nasıl ilişkilendirileceğidir.

Temsili demokrasinin krizi ve meşruiyet sorunu

Temsil krizi kavramı, literatürde farklı olguları aynı anda ifade etmek için kullanılmaktadır. Siyasal partilere ve parlamentolara duyulan güvenin azalması, seçmen ile temsilci arasındaki mesafenin büyümesi, siyasal katılımın geleneksel örgütlerden daha geçici ve konu odaklı hareketlere kayması, kararların seçilmiş kurumların dışındaki uzmanlık ve yönetişim yapılarında alınması ve yurttaşların temsil edilmediklerine ilişkin algılarının güçlenmesi bu olgulardan bazılarıdır. Bu farklı süreçleri demokrasinin genel bir krizinin göstergeleri olarak değerlendirmek yerine, temsil ilişkisinin hangi boyutlarında sorun yaşandığını ayırt etmek gerekir.

Şaylan'ın (2008) temsili liberal demokrasinin krizi üzerine kapsamlı değerlendirmesi, krizin yalnızca kurumsal tasarım sorunu olmadığını; iktisadi ve toplumsal dönüşümlerle birlikte ele alınması gerektiğini hatırlatmaktadır. Temsil kurumları belirli tarihsel koşullar içinde oluşmuş, siyasal partiler ve parlamentolar toplumsal talepleri belli biçimlerde örgütlemiştir. Toplumsal yapının, iletişim biçimlerinin ve siyasal mobilizasyonun değişmesiyle birlikte aynı temsil mekanizmalarının beklentileri karşılamakta zorlanması şaşırtıcı değildir. Bu durum temsili demokrasiyi gereksiz kılmaz fakat onun kendi meşruiyetini yalnızca seçimlerin varlığıyla açıklama kapasitesini sınırlar.

Nacak (2014), temsili demokrasinin sorun alanlarını katılımcı demokrasiyle birlikte değerlendirirken katılımcılığı temsili modelin bütün sorunlarını ortadan kaldıran bir alternatif olarak değil, temsil sistemini daha işlevsel hâle getirebilecek tamamlayıcı bir yönelim olarak ele almaktadır. Sala (2016) da yurttaşların yönetime daha fazla katılım talebinin, temsili demokrasinin meşruiyet tartışmasıyla bağlantılı olduğunu belirtir. Bu iki çalışma, devlet dışı aktörlerin önemini anlamak açısından yararlıdır çünkü sivil toplum kuruluşları ve diğer devlet dışı aktörler, katılımın kurumsal siyaset dışında gerçekleşebildiği başlıca kanallardan biridir.

Eşki Uğuz ve Yılmaz (2020), İlhan Tekeli'nin çalışmalarından hareketle temsili demokrasi ile katılımcı demokrasi arasındaki ilişkiyi sivil toplum kuruluşları ve yerel yönetimler üzerinden tartışmaktadır. Burada dikkat çekici olan, katılımcı demokrasinin temsili demokrasinin yerine yerleştirilmemesidir.

Temsil ve katılım birbirini dışlayan modeller olarak değil, demokratik performansın güçlendirilmesinde iç içe geçebilecek mekanizmalar olarak düşünülmektedir. Bu yaklaşım, devlet dışı aktörleri seçilmiş kurumların rakibi olarak değil, belirli koşullarda temsil sürecini zenginleştirebilecek aktörler olarak ele almaya imkân verir.

Temsil krizini tanımlarken iki aşırı uçtan kaçınmak gerekir. Birinci uç, seçimlerin devam etmesini temsil sorununun bulunmadığının kanıtı saymaktır. Düzenli seçimler demokratik rejimin vazgeçilmez koşuludur ancak temsil edilenlerin siyasal süreçle bağının zayıflaması, hesap verebilirlik sorunları ve karar süreçlerinin kapalılaşması seçimler arasında da yaşanabilir. İkinci uç ise temsil kurumlarına yönelik her memnuniyetsizliği demokrasinin bütünüyle meşruiyetini kaybettiği şeklinde yorumlamaktır. Temsili kurumların eleştirisi ile demokratik ilkelere desteğin azalması aynı şey değildir. Dolayısıyla "temsil krizi" bu çalışmada bir rejim çöküşü iddiası değil, temsil ilişkisinin yerleşik kanallarının artan toplumsal ve siyasal beklentileri karşılamada zorlanması anlamında kullanılmaktadır.

Bu tanım, devlet dışı aktörlerin yükselişiyle kriz arasında daha dikkatli bir bağ kurmayı sağlar. Devlet dışı aktörler temsil krizinin nedeni değil, daha çok temsilin merkezinin tek başına parlamenter ve partisel kanallardan oluşmadığı bir siyasal ortamın belirtisidir. Aynı zamanda bu aktörlerin yükselişi, temsil krizinin çözümü olarak da görülmemelidir. Çünkü temsil kanallarının çoğalması temsil kalitesini otomatik olarak artırmaz. Bazı gruplar daha fazla örgütlenme ve kaynak kapasitesine sahipken bazı kesimler kamusal alanda görünürlük dahi kazanamayabilir. Bu nedenle temsil krizinin aşılması, yalnızca temsil süreçlerine daha fazla aktörün dâhil edilmesine değil; bu süreçlerin daha eşit, açık ve hesap verebilir hâle gelmesine bağlıdır.

Demokratik meşruiyetin seçimlerin ötesindeki boyutları

Demokratik meşruiyet, en genel anlamıyla siyasal iktidarın yönetme hakkının kabul edilebilir gerekçelere dayanmasıdır. Demokratik rejimlerde bu gerekçenin merkezinde halk egemenliği ve siyasal eşitlik bulunur. Seçimler, yurttaşların eşit oy hakkıyla yöneticileri belirlemesine ve değiştirebilmesine olanak verdiği için meşruiyetin temel kurumsal dayanağıdır. Ancak demokratik meşruiyetin seçimlerden ibaret sayılması, kararların seçimler arasındaki dönemde nasıl alındığı, kimlerin sürece erişebildiği, karar vericilerin ne ölçüde hesap verdiği ve siyasal taleplerin nasıl kamusallaştığı gibi soruları dışarıda bırakır.

Müzakereci demokrasi literatürü bu eksikliği, meşruiyeti kararların yalnızca kim tarafından alındığıyla değil, hangi süreçlerden geçerek oluşturulduğuyla ilişkilendirerek ele almıştır. Sitembölükbaşı (2005), liberal demokrasinin meşruiyet sorununa yönelik müzakereci demokrasi tartışmasını değerlendirirken siyasal kararların gerekçelendirilmesi, katılım ve kamusal tartışma boyutlarını öne çıkarır. Bu yaklaşım açısından meşruiyet, çoğunluğun tercihini belirlemekle sınırlı değildir. Kararların etkilenenlerce tartışılabildiği ve gerekçelerin kamusal olarak sınanabildiği bir süreç de önemlidir. Böyle bir çerçeve devlet dışı aktörlere demokratik teoride yer açar, ancak onları kendiliğinden meşru ilan etmez.

Habermas'ın kamusal alan yaklaşımı, siyasal meşruiyet ile toplumdaki iletişim süreçleri arasındaki ilişkiyi açıklamak bakımından önemlidir. Torun (2020), Habermas'ın kamusal alan kavrayışını rasyonel politik irade oluşumunun zemini olarak ele alırken, bireylerin özel alandan çıkarak kamusal sorunları eşit yurttaşlar olarak tartışabildiği bir alanın demokratik önemini vurgular. Kamusal alanın işlevi doğrudan devlet yetkisini kullanmak değil; toplumsal sorunların görünür hâle gelmesi, görüşlerin oluşması ve siyasal sistem üzerinde iletişimsel baskı yaratılmasıdır. Bu ayrım, devlet dışı aktörlerin demokratik rolü bakımından son derece önemlidir.

Sarıca (2026), Habermas'ın kamusal alan kavramı bağlamında sivil toplum kuruluşlarının kamusal müzakereye katılımını incelerken STK'ların devlet ile toplum arasındaki iletişimde aracı bir rol üstlenebildiğini belirtmektedir. Bununla birlikte örgütsel kapasite ve dışsal hegemonik etkenlerin sivil toplum kuruluşlarının kamusal alandaki eylem kapasitesini ve toplumsal meşruiyetini etkilediğini de vurgulamaktadır. Bu çift yönlü sonuç, bu çalışmanın temel yaklaşımını destekler. Sivil toplumun kamusal alana katılması demokratik açıdan değerlidir ancak örgütün kamusal alanda bulunması ile temsil iddiasının demokratikliği birbirinden ayrılmalıdır.

Demokratik meşruiyetin seçim dışındaki boyutları katılım ve erişim, kamusal gerekçelendirme ve hesap verebilirlik üzerinden değerlendirilebilir. Yurttaşların yalnızca oy verme değil, gündem oluşturma ve karar süreçlerini etkileme imkânlarına sahip olması demokratik katılım açısından önem taşır. Bunun yanında siyasal kararların tartışmaya açık olması ve karar vericilerin gerekçelerini kamusal olarak açıklayabilmesi, iktidarın keyfî kullanımını sınırlayan bir işlev görür. Demokratik hesap verebilirlik, seçim dönemleriyle sınırlı olmayıp karar alma süreçlerinin şeffaflığı, yöneticilerin kararlarını kamuoyu önünde gerekçelendirmesi ve yurttaşların bu kararları sorgulayabilmesi yoluyla süreklilik kazanmaktadır.

Bu üç boyut devlet dışı aktörleri demokratik meşruiyet tartışmasına sokar fakat aynı zamanda onlara yönelik ölçütler üretir. Bir sivil toplum örgütü daha geniş katılım kanalları açabilir, fakat kendi iç işleyişinde katılımcı olmayabilir. Bir savunuculuk ağı karar vericileri kamusal gerekçe sunmaya zorlayabilir fakat kendi finansman kaynaklarını veya karar süreçlerini açıklamayabilir. Bir uzmanlık kuruluşu yüksek nitelikli bilgi sağlayabilir fakat temsil ettiği iddia edilen gruplarla bağ kurmadan onların adına konuşabilir. Bu nedenle devlet dışı aktörlerin demokratik katkısı işlevsel ve koşulludur; statülerinden otomatik olarak türemez.

Devlet dışı aktörlerin kapsamı ve demokratik siyasetteki konumu

"Devlet dışı aktör" kavramı geniş ve heterojen bir kategoriye işaret eder. Uluslararası ilişkiler literatüründe çok uluslu şirketlerden sivil toplum kuruluşlarına, uluslararası savunuculuk ağlarından silahlı gruplara kadar oldukça farklı yapılar bu başlık altında ele alınabilir. Bu çalışmanın demokratik temsil ve meşruiyet odağı nedeniyle kavram daha sınırlı kullanılmaktadır. İncelemenin esasını sivil toplum kuruluşları, toplumsal hareketler, meslek ve çıkar örgütleri, savunuculuk ağları, uzmanlık toplulukları ve kamusal politika süreçlerinde devlet dışında yer alan örgütlü aktörler oluşturmaktadır. Şirketler veya silahlı devlet dışı aktörler, demokratik temsil iddiasının kurucu örnekleri olmadıkları için çalışmanın merkezinde değildir.

Turhan (2020), devlet dışı aktörlerin dünya siyasetindeki yükselişini, devlet merkezli yaklaşımın açıklama sınırlarıyla birlikte ele almaktadır. Devlet, hukukî ve siyasal yetki bakımından temel aktör olmayı sürdürürken, devlet dışı aktörlerin belirli politika alanlarında etki üretme kapasitesinin arttığı açıktır. Devlet dışı aktörlerin artan görünürlüğü, küresel sorunların çeşitlenmesi, iletişim olanaklarının genişlemesi ve karar alma süreçlerinin giderek daha çok aktörü içermesiyle birlikte değerlendirilebilir. Ancak devlet dışı aktörlerin etkisinin artması, devlet ile aynı demokratik meşruiyet ölçütlerine sahip oldukları anlamına gelmez.

Sivil toplum kavramına ilişkin Türkçe literatür, bu noktada iki farklı vurgu sunmaktadır. Aslan (2010) sivil toplumu devlet ile aile arasında, gönüllü ve çoğulcu örgütlenmelerin bulunduğu bir alan olarak ele alırken sivil toplumun demokratik işlevlerini vurgulamaktadır. Buna karşılık aynı çalışma, sivil toplumun her durumda demokratik nitelik taşımayabileceğine de dikkat çeker. Zariç (2018) de sivil topluma yalnızca normatif-demokratik değerler yüklemenin kavramı idealize etme riski taşıdığını belirtmektedir. Bu uyarılar, "devlet dışı" olmanın "demokratik" olmakla özdeşleştirilmemesi gerektiğini açık biçimde göstermektedir.

Gümüş (2014), demokrasilerde sivil toplum ile devlet arasındaki ilişkinin güçlendirilmesinin çoğulculuk, katılım ve özgür ifade açısından önemli olduğunu ancak uygulamada hem devlet hem de sivil toplum kaynaklı sorunların ortaya çıkabildiğini göstermektedir. Devletin sivil alanı aşırı biçimde kontrol etmesi, sivil toplumun özerkliğini zayıflatabileceği gibi; sivil toplum örgütlerinin iç işleyişindeki demokratik eksiklikler, dar grup çıkarlarının kamusal yarar olarak sunulması veya siyasal iktidarla aşırı yakınlaşma da sivil toplumun demokratik katkısını sınırlayabilir. Bu nedenle devlet-sivil toplum ilişkisinin, sivil topluma kendiliğinden demokratik bir nitelik atfeden tek yönlü bir yaklaşımla açıklanması yeterli değildir.

Devlet dışı aktörler demokratik siyasette ifade ve görünürlük, aracılık ve denetim işlevleri üstlenebilir. Örgütlü aktörler belirli sorunları kamusal gündeme taşıyarak siyasal sistemin dikkatini bu alanlara yöneltebilir; yurttaşlar ile kamu kurumları arasında bilgi, talep ve geri bildirim akışına aracılık edebilirler. Karar vericilerin faaliyetlerini izlemeleri, bilgi talep etmeleri ve kamuoyu oluşturmaları da

hesap verme baskısının güçlenmesine katkı sağlayabilir. Bununla birlikte temsil iddiası bu işlevlerden daha ileri bir normatif anlam taşır çünkü bu durumda aktör yalnızca görüş belirtmemekte, belirli kişi veya gruplar adına konuştuğunu ileri sürmektedir.

Bu ayrım pratikte sıkça bulanıklaşmaktadır. Bir çevre örgütü belirli bir ekolojik soruna ilişkin uzmanlık sunarken aynı zamanda "gelecek kuşaklar" adına konuşabilir; bir engelli hakları örgütü belirli bir grubun deneyimlerini gündeme taşırken bütün engellileri temsil ettiği izlenimi yaratabilir; bir meslek örgütü üyelerinin çıkarlarını savunurken kamusal yarar adına iddiada bulunabilir. Bu iddiaların demokratik değeri, yalnızca içeriğin ahlaki olarak olumlu görülmesine dayanamaz. Temsil iddiasının dayanağı, temsil edilenlerin söz hakkı ve örgütün hesap verebilirliği ayrıca değerlendirilmelidir.

Kamusal alan, sivil toplum ve temsil ilişkisinin genişlemesi

Kamusal alan kavramı, devlet dışı aktörlerin demokratik rolünün anlaşılmasında aracılık sağlayan en önemli kavramsal köprülerden biridir. Kamusal alanın demokratik değeri, devletin dışında ortaya çıkan toplumsal görüşlerin kamusal tartışma yoluyla siyasal sisteme ulaşabilmesinden kaynaklanır. Torun'un (2020) Habermas değerlendirmesinde vurgulandığı üzere kamusal alan, bireylerin eşit yurttaşlar olarak ortak sorunlar hakkında görüş oluşturabildikleri ve siyasal iradenin iletişimsel olarak biçimlendiği bir alandır. Bu alan devlet iktidarını doğrudan kullanmaz fakat iktidarın hangi meseleleri dikkate alacağı ve kararlarını hangi gerekçelerle savunacağı üzerinde etkili olabilir.

Bu çerçevede sivil toplum kuruluşları kamusal alanın tek aktörü değil, örgütlü bileşenlerinden biridir. Toplumsal sorunları tanımlayabilir, belirli grupların deneyimlerini kamuoyuna taşıyabilir ve dağınık talepleri daha görünür hâle getirebilirler. Eşki Uğuz ve Yılmaz'ın (2020) Tekeli üzerinden yaptığı değerlendirmede sivil toplum kuruluşlarının kamu alanındaki etkinliğinin çoğulculuk ve bireylerin kamusal özne hâline gelmesi açısından taşıdığı önem vurgulanmaktadır. Buradaki demokratik değer, sivil toplum kuruluşlarının devletin yerine karar vermesinde değil, devlet ile toplum arasındaki temsil ve iletişim ilişkisini yoğunlaştırmasındadır.

Güler'in (2024) Türkiye'de sivil toplum kuruluşlarının karar mekanizmalarına katılımını ele alan çalışması ise sayı ve çeşitlilikteki artışın etkili siyasal aracılıkla aynı anlama gelmediğini göstermektedir. Sivil toplum kuruluşları karar süreçlerine erişimde, toplumla düzenli ilişki kurmada ve karar mercileriyle etkili iletişim geliştirmede sınırlılıklarla karşılaşabilmektedir. Bu tespit, temsil krizi bağlamında önemlidir. Devlet dışı aktörlerin çoğalması, toplum ile karar vericiler arasındaki mesafenin otomatik olarak azaldığını göstermez. Kurumsal kapasite, katılım kanallarının açıklığı ve toplumla kurulan gerçek bağ, nicelikten daha belirleyici olabilir.

Kamusal alanın idealize edilmesine ilişkin eleştiriler de burada dikkate alınmalıdır. Kamusal tartışmaya katılım için gereken zaman, eğitim, örgütsel kapasite, maddi kaynak, medya erişimi ve uzmanlık toplum içinde eşit dağılmamaktadır. Dolayısıyla biçimsel olarak herkese açık bir kamusal alan, fiilen belirli aktörlerin daha güçlü olduğu bir alan hâline gelebilir. Sarıca'nın (2026) örgütsel kapasite ve hegemonik dış etkenlere yaptığı vurgu da bu sorunu görünür kılar. Devlet dışı aktörlerin demokratik meşruiyeti değerlendirilirken yalnızca "katılım var mı?" sorusu değil, "kim katılabiliyor, kimin sesi duyuluyor ve kimlerin sesi kurumsal kapasite eksikliği nedeniyle görünmez kalıyor?" soruları da sorulmalıdır.

Kamusal alan yaklaşımı, temsil krizine karşı önemli bir düzeltme sunar: Demokratik temsil yalnızca parlamentoda gerçekleşmez. Ancak bu düzeltme, parlamentonun veya seçilmiş temsilcilerin önemsizleştiği anlamına gelmez. Kamusal alanda oluşan taleplerin bağlayıcı kararlara dönüşmesi hâlâ anayasal kurumlar, yasama ve yürütme mekanizmaları aracılığıyla gerçekleşir. Bu nedenle devlet dışı aktörlerin en güçlü demokratik işlevi, temsilci kurumların yerine geçmek değil; onların gündemlerini açmak, bilgi tabanlarını genişletmek, toplumla bağlarını güçlendirmek ve hesap verebilirliklerini artırmaktır.

Seçim dışı temsil ve temsil iddiasının demokratik sınırları

Seçim dışı temsil, bu çalışmanın merkezindeki en kritik kavramlardan biridir. Geleneksel temsil anlayışı, demokratik temsilciyi seçilmiş temsilciyle özdeşleştirme eğilimindedir. Bunun önemli bir gerekçesi vardır. Seçim, yurttaşların eşit oyla temsilci belirlemesini ve temsilcileri dönemsel olarak

görevden uzaklaştırabilmesini sağlayan güçlü bir yetkilendirme ve yaptırım mekanizmasıdır. Buna karşın siyasal yaşamda seçimle göreve gelmemiş birçok aktör, belirli kesimler adına konuşmakta ve karar süreçlerini etkilemektedir. Bu durumun görmezden gelinmesi, fiilî siyasal temsil pratiklerinin önemli bir bölümünü teori dışına iter.

Näsström (2015), seçim dışı temsil iddialarının modern demokrasiye bütünüyle yabancı olmadığını ancak bunların demokratik sayılması için ayrıca normatif ölçütlere ihtiyaç bulunduğunu savunur. Buradaki temel nokta, temsilin "seçilmiş olmak" ile tamamen özdeşleştirilmemesi fakat seçimsizliğin de demokratik meşruiyet sorusunu ortadan kaldırmamasıdır. Bir sivil toplum örgütünün belirli bir grup adına konuşması, o grubun bütün üyeleri tarafından açık biçimde yetkilendirilmiş olduğu anlamına gelmeyebilir. Bu nedenle yetkilendirme, seçim dışı temsilin en önemli sorunlarından biridir.

Fossheim (2022), yönetişim ağlarındaki seçilmemiş temsilcileri inceleyerek seçim dışı demokratik temsilin sürekli temsilci-temsil edilen etkileşimi, birden çok yetkilendirme kaynağı ve müzakereci hesap verebilirlik mekanizmaları üzerinden kurulabileceğini göstermektedir. Bu bulgu, seçim dışı temsilin demokratik niteliğini değerlendirmek için yararlı bir çerçeve sunar. Üyelik, örgütsel seçim, açık katılım, ilgili gruplarla sürekli istişare, temsil iddiasının kamusal olarak kabul görmesi veya belirli bir alandaki deneyim ve uzmanlık farklı türde dayanaklar oluşturabilir. Ancak bunların hiçbiri tek başına yeterli değildir.

Kuyper (2016) seçim dışı temsilcilerin tek tek aktörler olarak değil, daha geniş demokratik sistem içindeki konumlarına göre değerlendirilmesi gerektiğini savunmaktadır. Sistemik yaklaşım, farklı aktörlerden aynı demokratik işlevi bekleme hatasını azaltır. Örneğin bir savunuculuk örgütünün genel seçimle iktidara gelmiş bir hükümet kadar geniş bir yetkilendirmeye sahip olması beklenemez. Buna karşılık örgütün belirli bir sorunu gündeme taşıma, ihmal edilen bir grubun sesini duyurma veya karar süreçlerini izleme işlevi demokratik sistem açısından değerli olabilir. Burada önemli olan, aktörün fiilî siyasal gücü ile sahip olduğu demokratik denetim arasındaki orandır.

Seçim dışı temsilin demokratik niteliğini değerlendirmek, öncelikle temsil iddiasının kapsamını ve dayanağını sorgulamayı gerektirir. Aktörün kimi temsil ettiğini ileri sürdüğü ve bu ilişkinin hangi yetkilendirme veya kabul mekanizmasına dayandığı burada temel önemdedir. "Toplum", "halk", "kadınlar", "gençler", "çevre", "tüketiciler" veya "gelecek kuşaklar" gibi geniş kategoriler adına ileri sürülen temsil iddialarında bu sorun daha belirgin hâle gelir. Bunun yanında temsil edilenlerin aktörün iddialarına itiraz edip edemediği, aktörün kaynakları, kararları ve faaliyetleri konusunda ne ölçüde hesap verebilir olduğu ve karar sürecindeki ağırlığının temsil ettiği kesimle kurduğu bağla ne ölçüde örtüştüğü de dikkate alınmalıdır.

Bu sorular, devlet dışı aktörlerin siyasal sisteme katılımını sınırlandırmak için değil, katılımın demokratik niteliğini değerlendirmek için gereklidir. Çünkü "sivil toplum adına konuşma" ile "sivil toplumun temsil ettiği kesimlerin konuşabilmesi" arasında önemli bir fark vardır. İlki örgütü, diğeri ise temsil edilenlerle kurulan ilişkiyi merkeze almaktadır. Demokratik temsil bakımından ilişki merkezli anlayış daha güçlüdür. Temsilcinin meşruiyetini kendi statüsünden değil, temsil edilenlerle sürdürülebilir ve denetlenebilir bir ilişki kurabilmesinden türetir.

Demokratik meşruiyet açısından yetkilendirme ve hesap verebilirlik

Yetkilendirme, temsil ilişkisinin demokratik niteliğini belirleyen ilk ölçüttür. Seçimlerde yetkilendirme biçimsel ve genel bir mekanizma aracılığıyla gerçekleşir. Devlet dışı aktörlerde ise daha parçalı biçimler söz konusudur. Üyelik temelli örgütlerde iç seçimler, genel kurullar ve üyelerin karar süreçlerine katılımı güçlü bir yetkilendirme sağlayabilir. Belirli bir dezavantajlı grup adına çalışan örgütlerde ise üyelik kadar, ilgili topluluklarla düzenli istişare ve geri bildirim süreçleri önem kazanır. Uzmanlık kuruluşlarında yetkilendirme daha çok bilgi ve mesleki yeterlilik üzerinden kurulabilir; ancak uzmanlık, toplumsal temsil iddiasıyla karıştırılmamalıdır.

Örgütün belirli bir konuda uzman olması, o konuda etkilenen bütün kişiler adına konuşma yetkisi verdiği anlamına gelmez. Örneğin teknik bir politika alanında uzman görüşü, kararın bilgi kalitesini artırabilir; fakat kararın dağılımsal sonuçları ve değer tercihleri bakımından siyasal tartışma yine gereklidir. Bu nedenle uzmanlık, demokratik karar sürecinin bilgi girdilerinden biri olarak görülmeli, temsil edilenlerin

tercihlerini ikame eden bir meşruiyet kaynağına dönüştürülmemelidir. Devlet dışı aktörlerin profesyonelleşmesi arttıkça bu ayrım daha da önem kazanır.

Hesap verebilirlik ise temsil iddiasının sürekliliğini sağlayan ikinci ölçüttür. Seçilmiş temsilciler açısından seçimler geriye dönük bir yaptırım olanağı sağlar. Devlet dışı aktörlerde aynı tür mekanizma bulunmasa da örgütsel hesap verebilirlik farklı biçimlerde kurulabilir. Üyelerin yöneticileri değiştirebilmesi, mali bilgilerin yayımlanması, karar süreçlerinin açıklanması, temsil edilen gruplarla düzenli toplantılar yapılması, kamuoyundan gelen eleştirilere cevap verilmesi ve temsil iddialarının düzeltilebilir olması bu mekanizmalardan bazılarıdır.

Gümüş'ün (2014) sivil toplum-devlet ilişkisi üzerine değerlendirmeleri, sivil toplumun demokratik sistem içinde denetleyici bir rol üstlenirken kendisinin de demokratik ilkeler bakımından sorgulanması gerektiğini düşündürmektedir. Devleti şeffaflık ve hesap verebilirlik açısından eleştiren bir örgütün kendi iç işleyişinin kapalı olması normatif bir çelişki yaratır. Benzer şekilde Güler'in (2024) karar mekanizmalarına katılıma ilişkin bulguları, sivil toplumun toplumla karar mercileri arasındaki aracı rolünü yerine getirebilmesi için sadece kurumsal varlığın değil, etkili iletişim ve temsil kapasitesinin de gerekli olduğunu göstermektedir.

Yetkilendirme ve hesap verebilirlik arasındaki ilişki, seçim dışı temsil bakımından döngüseldir. Temsilci, başlangıçta belirli bir örgütsel veya toplumsal dayanağa sahip olabilir; fakat temsil ilişkisinin demokratikliği zaman içinde temsil edilenlerin geri bildirimleriyle yenilenmediğinde zayıflar. Dolayısıyla seçim dışı temsilde meşruiyet bir defada kazanılan ve sonra kalıcılaşan bir statü değil, temsil edilenlerle ilişkinin sürdürülmesine bağlı bir süreç olarak düşünülmelidir. Bu yaklaşım, devlet dışı aktörlerin meşruiyetini yalnızca kuruluş biçimine veya hukuki statüsüne dayandırmaktan daha açıklayıcıdır.

Kapsayıcılık, eşitlik ve örgütlü çıkarların asimetrisi

Devlet dışı aktörlerin demokratik meşruiyete katkısı tartışılırken en çok gözden kaçırılan sorunlardan biri eşitsizliktir. Sivil toplumun çoğulcu yapısı, farklı görüşlerin örgütlenebilmesi bakımından demokratik bir avantajdır fakat bütün toplumsal kesimlerin eşit örgütlenme kapasitesine sahip olduğu varsayımı gerçekçi değildir. Maddi kaynak, eğitim, zaman, profesyonel kadro, medya erişimi ve siyasal bağlantılar gibi unsurlar örgütler arasında önemli farklılıklar yaratır. Bu nedenle siyasal karar süreçlerinin daha fazla sivil toplum katılımına açılması, kaynakları güçlü aktörlerin etkisini de artırabilir.

Aslan (2010) ve Zariç (2018), sivil toplumun demokratik değerlerle ilişkisinin koşullu olduğunu vurgularken bu idealizasyon sorununa işaret etmektedir. Sivil toplum alanında yer almak bir örgütü otomatik biçimde çoğulcu, eşitlikçi veya demokratik yapmaz. Örgütlerin kendi içlerinde oligarşik eğilimler geliştirmesi, belirli liderlerin uzun süreli hâkimiyeti, üyelerin karar süreçlerinden uzaklaşması veya dış finansman kaynaklarının gündem üzerindeki belirleyiciliği mümkündür. Dolayısıyla sivil toplumun devlete karşı özerkliği kadar, toplum içindeki farklı kesimlere karşı açıklığı da demokratik değerlendirmeye dâhil edilmelidir.

Kapsayıcılık sorunu temsil iddiasının kapsamıyla daha da belirginleşir. Belirli bir örgüt kendi üyelerini temsil ettiğini söylediğinde temsil ilişkisinin sınırları görece açıktır. Fakat "kadınlar", "gençler", "engelliler", "çevre", "yoksullar" veya "sivil toplum" adına konuşulduğunda temsil edilen kategori genişler ve homojenleştirici bir risk doğar. Bu grupların kendi içlerindeki sınıfsal, bölgesel, ideolojik veya deneyimsel farklılıklar tek bir örgütün söylemi altında görünmezleşebilir. Demokratik temsil bu nedenle temsil edilenlerin çoğulluğunu tanıyan, kendi sınırlarını açıklayan ve alternatif temsil iddialarına açık bir yapı gerektirir.

Bu noktada siyasal eşitlik ilkesi, yalnızca herkesin oyunun eşit olmasıyla sınırlı değildir. Kamusal gündemi etkileyebilme fırsatlarının aşırı biçimde eşitsizleşmesi de demokratik meşruiyet açısından sorun yaratabilir. Devlet dışı aktörlerin politika süreçlerine katılımı kurumsallaştırılırken hangi örgütlerin masaya davet edildiği, davet kriterlerinin açık olup olmadığı, örgütsüz kesimlerin nasıl dikkate alınacağı ve karşıt görüşlerin temsil edilip edilmediği önem taşır. Aksi durumda "katılımcılık", karar alma sürecine daha önce etkili olan aktörlerin resmî olarak dâhil edilmesinden ibaret kalabilir.

Bu nedenle kapsayıcılık, mümkün olan bütün aktörlerin aynı anda karar masasında bulunması anlamında değil; karar sürecinin farklı çıkar ve deneyimlere açık olması, dışlanan kesimlerin sesinin duyulabilmesi ve katılım düzeneklerinin güçlü aktörlerce kapatılmaması anlamında düşünülmelidir. Devlet dışı aktörler bu koşulları güçlendirdikleri ölçüde demokratik meşruiyete katkı sunabilir; mevcut eşitsizlikleri yeniden ürettikleri ölçüde ise temsil krizini azaltmak yerine derinleştirebilirler.

Devlet dışı aktörlerin temsili demokrasiyi tamamlama kapasitesi

Devlet dışı aktörlerin temsili demokrasiye sağlayabileceği önemli katkılardan biri, resmî siyasal gündemin dışında kalan sorunları görünür hâle getirebilmeleridir. Temsili kurumların gündemi, siyasal partilerin öncelikleri, seçim rekabeti ve bürokratik işleyiş nedeniyle sınırlı olabilir. Sivil toplum kuruluşları ve toplumsal hareketler, resmî gündemde yer almayan sorunları görünür kılabilir. Bu işlev özellikle düşük siyasal ağırlığa sahip gruplar açısından önemlidir. Bir sorunun kamusal olarak adlandırılması ve tartışılır hâle gelmesi, temsil ilişkisinin ilk aşamasıdır. Kamusal görünürlük olmadan taleplerin seçilmiş kurumlara taşınması güçleşir.

Devlet dışı aktörlerin bir diğer katkısı, karar süreçlerine bilgi ve uzmanlık taşıyabilmeleridir. Karar vericiler bütün politika alanlarında aynı derecede ayrıntılı bilgiye sahip olamaz. Meslek örgütleri, uzmanlık kuruluşları ve sahada çalışan sivil toplum örgütleri, politika sorunlarının uygulamadaki sonuçlarına ilişkin bilgi sağlayabilir. Ancak bu katkının demokratik değeri, uzmanlığın siyasal tercihlerin yerine geçirilmemesine bağlıdır. Bilgi, farklı seçeneklerin sonuçlarını anlamaya yardımcı olur; hangi sonucun tercih edileceği ise değer ve çıkar çatışmalarını içeren siyasal bir meseledir.

Devlet dışı aktörler, temsil edilenlerle seçilmiş kurumlar arasındaki iletişimin süreklilik kazanmasına da katkı sağlayabilir. Eşki Uğuz ve Yılmaz'ın (2020) Tekeli üzerinden çizdiği çerçeve, sivil toplumun bireyleri kamusal özne hâline getirebilme kapasitesini önemser. Yurttaşların yalnızca seçimlerde oy veren bireyler değil, seçimler arasında da görüş oluşturan ve bunu siyasal alana taşıyan aktörler olması, temsili demokrasinin toplumsal bağını güçlendirebilir. Bu anlamda devlet dışı aktörlerin işlevi parlamenter temsilin yerini almak değil, temsil edilenlerin seçim dönemleri dışında da siyasal süreçlerle ilişki kurabilmesine aracılık etmektir.

Devlet dışı aktörlerin demokratik katkısı, karar süreçlerinin izlenmesi ve denetlenmesi bakımından da ortaya çıkabilir. Devlet dışı aktörler kamu politikalarının uygulanmasını izleyebilir, bilgi talep edebilir, ihlalleri gündeme taşıyabilir ve karar vericileri açıklama yapmaya zorlayabilir. Bu işlev, seçimler arasındaki dönemde hesap verebilirliğin devam etmesine katkı sağlar. Demokratik sistemde iktidarın yalnızca seçim günü denetlenmesi yeterli değildir. Kamusal eleştiri ve izleme, seçilmiş yöneticilerin sahip olduğu yetkinin keyfîleşmesini engelleyen toplumsal mekanizmalardır.

Çoğulculuk, devlet dışı aktörlerin temsili demokrasiye katkı sağlayabileceği bir başka boyuttur. Farklı devlet dışı aktörlerin bir arada varlığı, tek bir "halk iradesi" varsayımının altında görünmez hâle gelebilecek toplumsal farklılıkları açığa çıkarabilir. Temsil edilen toplum homojen değildir, aynı konuda farklı çıkarlar ve değerler bulunabilir. Devlet dışı aktörlerin çoğulluğu, bu farklılıkların siyasal alanda görünür olmasını sağlayabilir. Ancak bu katkı, daha önce belirtildiği gibi örgütlenme kapasitesindeki eşitsizliklerin dikkate alınmasını gerektirir.

Devlet dışı aktörlerin gündem oluşturma, bilgi ve uzmanlık sağlama, siyasal iletişimi güçlendirme, izleme ve denetleme ile çoğulculuğu geliştirme işlevleri, temsili demokrasiyi tamamlayıcı niteliktedir. Bu aktörlerin demokratik katkısı, seçilmiş kurumların yerine geçmelerinden değil, söz konusu kurumların toplumsal taleplere daha duyarlı, karar alma süreçlerinde daha açık ve faaliyetlerinde daha hesap verebilir olmalarına katkı sağlamalarından kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla devlet dışı aktörler ile temsili demokrasi arasındaki ilişki, birbirine alternatif iki temsil biçimi olarak değil, farklı temsil ve katılım mekanizmalarının birbirini destekleyebildiği bir bütünlük içinde değerlendirilmelidir.

Devlet dışı aktörlerin yaratabileceği meşruiyet sorunları

Devlet dışı aktörlerin demokratik katkısı kadar yaratabileceği sorunları da tartışmak gerekir. Devlet dışı aktörler açısından ortaya çıkan temel meşruiyet sorunlarından biri öz-yetkilendirmedir. Bir örgüt herhangi bir seçim veya açık katılım mekanizmasına dayanmadan belirli bir topluluk adına konuşabilir.

Özellikle ulusal veya uluslararası düzeyde güçlü görünürlüğe sahip kuruluşlarda bu sorun daha belirgin olabilir. Örgütün amaçlarının savunulmaya değer olması, temsil iddiasının demokratik olarak geçerli olduğunu kanıtlamaz. Demokratik meşruiyet açısından "iyi amaç" ile "meşru temsil" ayrı meselelerdir.

Profesyonelleşme ile temsil edilen kesimlerle kurulan ilişkinin zayıflaması arasındaki gerilim de demokratik temsil açısından önem taşımaktadır. Sivil toplum kuruluşları politika süreçlerinde etkili olabilmek için uzman kadrolara, proje yönetimine ve teknik bilgiye ihtiyaç duyabilir. Profesyonelleşme örgütün kapasitesini artırırken üyeler veya temsil edilen topluluklarla günlük bağın zayıflamasına da yol açabilir. Böyle bir durumda örgüt karar vericilerle daha sık temas kurarken adına konuştuğu kesimlerle daha seyrek temas kurabilir. Temsilin demokratik niteliği açısından bu ters ilişki dikkate alınmalıdır.

Bir başka meşruiyet sorunu, örgütlerin finansman yapısı ile bağımsızlıkları arasındaki ilişkiden kaynaklanmaktadır. Devlet, uluslararası kuruluşlar, özel sektör veya bağışçılar tarafından sağlanan kaynaklar sivil toplumun faaliyetlerini mümkün kılabilir ancak finansman yapısı örgütün gündemini ve önceliklerini etkileyebilir. Demokratik meşruiyet bakımından önemli olan finansmanın belirli bir kaynaktan gelmesi değil, bu ilişkinin şeffaf olması ve temsil iddiasının finansman bağımlılıkları nedeniyle temsil edilenlerin taleplerinden kopup kopmadığının denetlenebilmesidir.

Karar süreçlerine erişimin hangi aktörlere ve hangi ölçütlere göre açıldığı da demokratik meşruiyet açısından dikkate alınması gereken bir sorundur. Kamu kurumlarının sivil toplumla istişare süreçleri oluşturması olumlu olmakla birlikte, hangi örgütlerin davet edildiği ve hangi görüşlerin sistematik olarak dışarıda bırakıldığı belirleyicidir. Güler'in (2024) Türkiye bağlamındaki değerlendirmesi, sivil toplumun karar mekanizmalarına katılımında yapısal sınırlılıklar bulunduğunu göstermektedir. Katılımın kurumsal olarak düzenlenmesi, açık kriterler ve çoğulculuk olmadan yapılırsa demokratik katılım yerine seçilmiş bir grup aktörün sürekli erişimine dönüşebilir.

Devlet dışı aktörlerin politika süreçlerindeki etkisi arttıkça karar yetkisi ile siyasal sorumluluk arasındaki ilişki de önem kazanmaktadır. Devlet dışı aktörler politika süreçlerini etkileyebilir fakat aldıkları veya etkiledikleri kararların sonuçlarından seçilmiş yöneticiler kadar doğrudan sorumlu tutulmayabilir. Bu durum özellikle yönetişim ağlarında önemlidir. Karar yetkisi ile sorumluluk arasında kopukluk oluştuğunda yurttaşların "kime hesap soracağı" belirsizleşir. Devlet dışı aktörlerin katkısı bu nedenle karar süreçlerinin saydamlığıyla birlikte düşünülmelidir.

Ayrıca sivil toplumun temsil kurumlarındaki zayıflıkları tek başına telafi edebileceği yönündeki beklenti de sorunludur. Güçlü sivil toplum, zayıf parlamento, etkisiz siyasi partiler veya düşük hukuki hesap verebilirliğin yerine geçemez. Devlet dışı aktörler demokratik sistemin tamamlayıcı unsurlarıdır; anayasal yetki ve siyasal sorumluluk taşıyan kurumların yerine ikame edilmeleri demokratik sorumluluk zincirini daha da belirsizleştirebilir. Temsil krizinin çözümü, temsili kurumları devre dışı bırakmak değil, bu kurumlarla toplum arasındaki ilişkiyi güçlendirmektir.

Türkiye literatürü açısından devlet dışı aktörler ve temsil krizi

Türkiye'deki literatür incelendiğinde, temsil krizi ile sivil toplum arasındaki ilişkinin çoğunlukla katılımcı demokrasi, yerel yönetimler, yönetişim ve kamusal alan başlıkları üzerinden tartışıldığı görülmektedir. Doğrudan "seçim dışı temsil" kavramı etrafında kurulan çalışmalar daha sınırlıdır. Bu durum bir eksiklik olmakla birlikte mevcut literatür, devlet dışı aktörlerin demokratik rolünü anlamaya yetecek önemli bir birikim sunmaktadır. Örs'ün (2006) siyasal temsil kavramını tarihsel ve çağdaş boyutlarıyla ele alması, temsili demokrasinin yeni toplumsal hareketler karşısında yeniden düşünülmesi gerektiğini gösteren erken bir referans olarak değerlendirilebilir.

Şaylan (2008), temsil krizinin daha geniş siyasal ve iktisadi bağlamını tartışırken demokratik temsilin yalnızca teknik seçim düzenlemeleriyle çözülemeyecek bir sorun olduğuna işaret etmektedir. Nacak (2014) ve Sala (2016), katılımcı demokrasi arayışını temsili demokrasinin meşruiyet ve işleyiş sorunlarıyla ilişkilendirir. Bu çizgi, temsil krizinin çözümünü temsilin ortadan kaldırılmasında değil, yurttaş katılımının güçlendirilmesinde görür. Devlet dışı aktörlerin siyasal rolü de bu bağlamda anlam kazanır.

Tekeli'nin sivil toplum ve katılımcı demokrasi üzerine çalışmaları, Eşki Uğuz ve Yılmaz'ın (2020) değerlendirmesinde temsili ve katılımcı demokrasinin birbirini dışlayan iki model olarak ele alınmaması gerektiği fikrini öne çıkarır. Bu yaklaşım Türkiye bağlamında özellikle önemlidir. Sivil toplum kuruluşlarının güçlendirilmesi, parlamenter temsili değersizleştirmek anlamına gelmediği gibi, yerel ve katılımcı mekanizmaların geliştirilmesi de genel siyasal temsilin yerine ikame edilemez. Demokratik derinleşme farklı temsil ve katılım düzeylerinin birbirine bağlanmasıyla mümkündür.

Gümüş (2014), Aslan (2010) ve Zariç (2018) ise sivil toplumu normatif olarak aşırı idealize etmeyen bir çizgi sunmaktadır. Sivil toplumun demokrasiyi destekleme potansiyeli güçlü olmakla birlikte, sivil alanın kendi içindeki demokratik sorunlar ve devlet-sivil toplum ilişkisinin niteliği bu potansiyelin gerçekleşmesini belirler. Bu yaklaşım, devlet dışı aktörlerin demokratik meşruiyet açısından değerlendirilmesi için kritik önemdedir. Çünkü temsili demokrasinin krizinden hareketle sivil topluma otomatik meşruiyet atfetmek, çözmeye çalışılan temsil sorununu farklı bir düzlemde yeniden üretme riski taşır.

Güler'in (2024) Türkiye'de sivil toplum kuruluşlarının karar mekanizmalarına katılımı üzerine yaptığı değerlendirme, örgüt sayısı ile temsil gücü arasında doğrudan ilişki kurulamayacağını göstermektedir. Toplum ile karar mercileri arasında etkili iletişim kurulamaması, sivil toplumun temsil işlevini sınırlar. Sarıca (2026) ise kamusal müzakereye katılımı Habermasçı kamusal alan yaklaşımı üzerinden ele alırken sivil toplum kuruluşlarının örgütsel kapasite ve hegemonik çevresel faktörlerden etkilendiğini göstermektedir. Bu iki çalışma birlikte okunduğunda, devlet dışı aktörlerin demokratik rolünün yalnızca hukuki olarak var olmalarına değil, toplumsal bağlarına ve kamusal alandaki etkileşim biçimlerine bağlı olduğu görülür.

Türkiye literatürü bu çalışmanın araştırma sorusuna iki yönlü cevap vermektedir. Bir yandan devlet dışı aktörler katılım, çoğulculuk, kamusal tartışma ve devlet-toplum iletişimi bakımından temsili demokrasiyi tamamlayabilir. Diğer yandan örgütlerin kendi temsil kapasitesi, iç demokratik yapısı, erişim eşitsizlikleri ve karar süreçleriyle ilişkisi sorgulanmadan bu katkı varsayılamaz. Dolayısıyla Türkiye bağlamında da "daha fazla sivil toplum: daha fazla demokratik meşruiyet" biçimindeki doğrusal varsayım yerine, katılımın niteliğini ve temsil ilişkisinin hesap verebilirliğini merkeze alan bir değerlendirme gereklidir.

Kuramsal bulguların sentezi

Kuramsal inceleme, temsil krizi ile devlet dışı aktörlerin yükselişi arasında doğrudan bir nedensellik kurulamayacağını göstermektedir. Devlet dışı aktörlerin siyasal görünürlüğündeki artış, temsili demokrasinin krizini yaratan tekil bir neden değil; siyasal temsilin seçim anı ve parlamenter kurumların ötesine taşan dönüşümünün bir sonucudur. Toplumsal taleplerin daha çeşitli kanallarda ifade edilmesi, kamusal alanın çoğullaşması ve politika süreçlerinin ağ yapıları içinde yürütülmesi bu görünürlüğü artırmaktadır.

Bu çerçevede devlet dışı aktörlerin temsili demokrasinin alternatifi olarak değerlendirilmesi de isabetli değildir. Seçilmiş kurumlar genel ve bağlayıcı karar alma yetkisini halktan seçimler aracılığıyla alan yapılardır. Devlet dışı aktörler ise çoğunlukla daha sınırlı, konuya özgü veya belirli toplumsal kesimlere dayanan temsil iddiaları taşır. Bu iki temsil biçimi aynı demokratik işleve sahip değildir. Devlet dışı aktörlerin güçlü olduğu bir sistem, seçilmiş kurumların zayıflığını otomatik olarak telafi edemez.

Devlet dışı aktörlerin demokratik meşruiyete katkısı ise işlevsel ve koşullu bir nitelik taşımaktadır. Gündem oluşturma, bilgi üretme, siyasal iletişimi güçlendirme, iktidarı izleme ve çoğulculuğu artırma işlevleri temsili sistemi destekleyebilir. Ancak bu işlevlerin demokratik değeri, örgütlerin temsil edilenlerle bağının niteliğine, şeffaflık ve hesap verebilirlik düzeyine, kamusal alana erişimdeki eşitsizlikleri azaltıp azaltmadığına ve alternatif görüşlere açıklığına bağlıdır.

Seçim dışı temsilin demokratik niteliğini değerlendirirken seçimli temsilin bütün mekanizmalarını aynen aramak gerekli değildir ancak bu durum demokratik ölçütlerden vazgeçilebileceği anlamına gelmez. Seçim dışı temsilin demokratikliği; yetkilendirme, sürekli etkileşim, geri bildirim, itiraz edilebilirlik, hesap verebilirlik ve temsil iddiasının sınırlarının açıklığı üzerinden değerlendirilebilir. Fossheim (2022) ve Kuyper'ın (2016) çalışmaları, seçim dışı temsilin farklı demokratik mekanizmalarla

güvence altına alınabileceğini fakat bu aktörlerin daha geniş demokratik sistem içindeki konumunun dikkate alınması gerektiğini göstermektedir.

Kuramsal tartışmanın ortaya koyduğu önemli ayrımlardan biri de kamusal görünürlük ile demokratik meşruiyetin özdeşleştirilemeyeceğidir. Bir örgütün medyada sık görünmesi, politika yapıcılara erişebilmesi veya uzman olarak kabul edilmesi onun belirli bir topluluğu demokratik biçimde temsil ettiğini kanıtlamaz. Benzer şekilde küçük veya düşük görünürlüklü bir örgütün demokratik değeri de yalnızca erişim gücüyle ölçülemez. Demokratik meşruiyet, temsil ilişkisinin niteliğiyle ilgilidir; görünürlük ise siyasal etkinin göstergelerinden yalnızca biridir.

Temsil krizi açısından asıl mesele, devlet dışı aktörlerin siyasal süreçlere katılıp katılmaması değildir çünkü bu aktörler çağdaş demokrasilerde zaten siyasal süreçlerin bir parçasıdır. Daha anlamlı soru, hangi aktörlerin hangi karar süreçlerine hangi sıfatla katıldığı, temsil iddialarının nasıl denetlendiği ve seçilmiş kurumlarla sorumluluk ilişkisinin nasıl kurulduğudur. Bu çerçevede demokratik meşruiyet, seçim merkezli klasik anlayışın terk edilmesi değil; seçimlerin yanına kamusal gerekçelendirme, hesap verebilirlik, katılım ve itiraz kanallarının eklenmesi olarak düşünülmelidir.

Son olarak devlet dışı aktörlerin artan siyasal görünürlüğü, demokratik meşruiyet tartışmasını yalnızca meşruiyetin kaynağı üzerinden değil, meşruiyetin üretildiği ve sınandığı süreçler üzerinden de düşünmeyi gerekli kılmaktadır. Demokratik meşruiyetin kurucu dayanağı halk egemenliği ve siyasal eşitlik olmaya devam eder. Ancak bu dayanakların somut siyasal yaşama yansıması yalnızca seçim sandığında değil, kararların oluşturulması, gerekçelendirilmesi, uygulanması ve denetlenmesi aşamalarında da sınanır. Devlet dışı aktörlerin önemi, bu aşamalardaki temsil boşluklarını ve meşruiyet taleplerini görünür kılmalarından kaynaklanmaktadır.

Literatürden türetilen değerlendirme ölçütleri

Yukarıdaki tartışmalar birlikte okunduğunda devlet dışı aktörlerin demokratik temsil kapasitesini değerlendirmede beş ölçütün sürekli öne çıktığı görülmektedir. Buradaki amaç yeni bir demokrasi modeli veya temsil kuramı geliştirmek değil; Pitkin'in (1967) temsil boyutları, Saward'ın (2010) temsil iddiası yaklaşımı, Näsström'ün (2015) seçim ötesi temsil sorusu, Fossheim'ın (2022) etkileşim ve hesap verebilirlik tartışması ile Kuyper'ın (2016) sistemik değerlendirmesinden hareketle literatürde farklı başlıklar altında ele alınan ölçütleri bir araya getirmektir. Böylece devlet dışı aktörlerin demokratik temsil kapasitesi, bu aktörlere peşinen olumlu ya da olumsuz bir nitelik atfedilmeden değerlendirilebilir. İlk boyut temsil iddiasının açıklığıdır. Aktör kimi, hangi konuda ve hangi sınırlar içinde temsil ettiğini açık biçimde ortaya koymalıdır. Temsil iddiası genişledikçe bu iddianın dayanağının da daha açık biçimde gösterilmesi gerekir.

İkinci boyut yetkilendirme ve bağdır. Temsil edilenlerle örgüt arasındaki ilişkinin niteliği incelenmelidir. Üyelik, iç seçim, açık katılım, düzenli danışma, anketler, forumlar, yerel örgütlenme veya doğrudan deneyim gibi mekanizmalar bu bağı güçlendirebilir. Burada tek bir ideal yöntem yoktur; önemli olan örgütün kendi temsil iddiasına uygun bir ilişki kurmasıdır. Bir meslek örgütü üyelik temelli yetkilendirmeye dayanabilirken, gevşek bir toplumsal hareket daha açık ve yatay geri bildirim mekanizmalarına dayanabilir.

Üçüncü boyut hesap verebilirlik ve itiraz edilebilirliktir. Temsil edilenler örgütün iddialarını, yöneticilerini veya önceliklerini değiştirebilmekte midir? Örgüt eleştirilere cevap vermekte ve faaliyetlerinin gerekçelerini açıklamakta mıdır? Demokratik temsil, temsil edilenlerin yalnızca pasif bir referans grubu olarak kullanılmadığı, temsilcinin de denetlenebildiği bir ilişki gerektirir. Özellikle profesyonel sivil toplum kuruluşlarında temsil edilenlerle kurumsal yöneticiler arasındaki mesafe arttıkça bu boyut daha önemli hâle gelir.

Dördüncü boyut kapsayıcılık ve eşitliktir. Örgütün siyasal süreçteki varlığı, farklı seslerin kamusal alana girmesine mi katkı sağlamakta, yoksa zaten güçlü aktörlerin etkisini mi pekiştirmektedir? Bu soruya yalnızca örgütün iç yapısına bakarak cevap verilemez; karar sürecinin bütünü değerlendirilmelidir. Kuyper'ın (2016) sistemik yaklaşımının önemi de buradadır. Demokratik değer, bir aktörün tek başına özelliklerinden değil, daha geniş temsil sisteminde hangi boşluğu doldurduğu veya hangi eşitsizliği pekiştirdiğinden de etkilenir.

Beşinci boyut sorumluluk ile siyasal etkinin orantılılığıdır. Bir aktör karar süreçlerini ne kadar güçlü biçimde etkiliyorsa, şeffaflık ve hesap verebilirlik beklentisi de o kadar artmalıdır. Yalnızca görüş sunan küçük bir yerel dernek ile düzenleme süreçlerinde sürekli yer alan büyük bir ulusal ya da ulusötesi kuruluş aynı düzeyde sorumluluk taşımaz. Bu ilke, seçim dışı temsilin demokratik denetimini aktörün statüsüne değil, fiilî siyasal etkisine bağlar.

Bu beş boyut birlikte kullanıldığında, devlet dışı aktörlerin demokratik meşruiyete katkısını daha dengeli değerlendirmek mümkündür. Bir aktör bütün boyutlarda kusursuz olmak zorunda değildir; seçilmiş kurumlar da demokratik pratiğin bütün ideallerini eksiksiz karşılamaz. Bu ölçütler, devlet dışı aktörlerin hangi koşullarda demokratik katkı sağladığını ve hangi durumlarda temsil sorunlarının ortaya çıktığını değerlendirmeyi kolaylaştırmaktadır. Böylece devlet dışı aktörlerin değerlendirilmesi soyut bir sivil toplum övgüsünden veya seçim merkezli katı bir dışlamadan çıkarak, somut temsil ilişkilerine dayalı bir incelemeye dönüşür.

SONUÇ

Bu çalışma, temsil krizi ile devlet dışı aktörlerin artan siyasal görünürlüğü arasındaki ilişkiyi demokratik meşruiyet bağlamında incelemiştir. Çalışmanın çıkış noktası, çağdaş temsili demokrasilerde meşruiyetin yalnızca seçimlerin varlığıyla açıklanmasının giderek yetersiz kalmasıdır. Bu yetersizlik seçimlerin önemini azaltmamakta; tersine, seçimle kurulan temsil ilişkisinin seçimler arasında hangi mekanizmalarla sürdürüldüğü sorusunu daha önemli hâle getirmektedir. Siyasal temsilin tarihsel ve kavramsal gelişimi, temsilin basit bir yetki devrinden daha geniş bir ilişki olduğunu göstermektedir.

Temsil krizini demokratik sistemin bütününe ilişkin genel bir meşruiyet kaybı olarak yorumlamak yerine, temsil eden ile temsil edilen arasındaki yerleşik bağların değişen toplumsal ve siyasal koşullar altında yetersizleşmesi olarak değerlendirmek daha açıklayıcıdır. Türkçe literatürde Şaylan (2008), Nacak (2014), Sala (2016) ve Eşki Uğuz ve Yılmaz (2020) gibi çalışmalar temsili demokrasinin karşı karşıya bulunduğu sorunları katılım, sivil toplum ve yeni demokrasi arayışlarıyla birlikte ele almaktadır. Bu literatürün ortak yönü, temsili kurumları ortadan kaldırmak yerine temsilin daha katılımcı ve sürekli bir ilişki hâline gelmesi gerektiğine işaret etmesidir.

Devlet dışı aktörler bu dönüşümün önemli fakat tek başına yeterli olmayan bileşenleridir. Sivil toplum kuruluşları, toplumsal hareketler, meslek örgütleri ve savunuculuk ağları kamusal sorunları görünür kılabilir, bilgi sağlayabilir, temsil edilmeyen veya az temsil edilen kesimlerin taleplerini gündeme taşıyabilir ve karar vericileri hesap vermeye zorlayabilir. Bu işlevler, temsili demokrasinin toplumsal bağını güçlendirebilir.

Çalışmanın temel sonucu, devlet dışı aktörlerin yükselişinin demokratik meşruiyet krizinin nedeni olmadığı gibi bu krizin kendiliğinden çözümünü de oluşturmadığıdır. Bu aktörler, temsil ilişkisinin seçim merkezli klasik sınırlarının ötesine taşındığını ve demokratik meşruiyetin farklı süreçlerde sınandığını görünür kılmaktadır. Seçim dışı temsilin demokratik niteliği, temsil iddiasının açıklığı, temsil edilenlerle kurulan bağ, yetkilendirme, hesap verebilirlik, itiraz edilebilirlik, kapsayıcılık ve siyasal etkinin sorumlulukla dengelenmesi gibi ölçütlerle değerlendirilmelidir.

Bu sonuç, devlet dışı aktörlerin seçilmiş kurumlarla aynı demokratik statüye yerleştirilmesini gerektirmez. Seçilmiş parlamentolar ve hükümetler genel ve bağlayıcı karar alma yetkisini halktan seçimler aracılığıyla alır. Devlet dışı aktörlerin meşruiyet iddiaları ise çoğu zaman daha sınırlı, konuya özgü ve ilişkisel niteliktedir. Bu farklılık demokratik sistem için bir zayıflık olmak zorunda değildir. Aksine farklı aktörlerin farklı demokratik işlevler üstlenmesi, bu işlevlerin sınırları açık olduğu sürece temsil sistemini güçlendirebilir.

Çalışmanın araştırma sorusuna verilebilecek yanıt, devlet dışı aktörlerin temsili demokrasiyi tamamlayıcı işlevleri ile demokratik meşruiyetin kapsamını ve değerlendirme ölçütlerini dönüştürücü etkileri arasında bir tercih yapmayı gerektirmemektedir. Devlet dışı aktörler belirli koşullarda temsili demokrasinin meşruiyet sorunlarını hafifleten tamamlayıcı temsil ve katılım kanalları oluşturabilir. Bununla birlikte onların daha geniş kuramsal önemi, demokratik meşruiyetin yalnızca seçimle yetkilendirme üzerinden değil, seçimler arasındaki kamusal tartışma, hesap verme, siyasal erişim ve temsil edilenlerin itiraz kapasitesi üzerinden de düşünülmesini zorunlu kılmalarıdır. Bu anlamda devlet

dışı aktörler demokratik meşruiyetin yeni kaynağı değil, meşruiyetin seçimler arasındaki süreçlerde nasıl sınandığını görünür kılan aktörlerdir.

Bu yaklaşım sivil toplumu normatif olarak idealize etmediği gibi devlet dışı aktörlerin demokratik katkısını da küçümsemez. Sivil toplum alanında güç, kaynak ve görünürlük eşitsizlikleri bulunabilir; örgütler kendi içlerinde demokratik olmayabilir veya toplum adına konuşma iddialarını aşırı genişletebilir. Bu nedenle sivil toplumun demokratik değerini korumanın yolu onu demokratik değerlendirmeden muaf tutmak değil, temsil ilişkilerinin niteliğini görünür ve tartışılabilir kılmaktır.

Gelecek çalışmalar açısından iki araştırma yönü önemlidir. İlk olarak, Türkiye'de seçim dışı temsil iddialarının belirli politika alanlarında ampirik olarak incelenmesi gerekmektedir. Çevre, kadın politikaları, engelli hakları, kent politikaları, göç, eğitim veya sosyal politika gibi alanlarda hangi sivil toplum aktörlerinin kim adına temsil iddiasında bulunduğu; bu iddiaların temsil edilen gruplarca nasıl karşılandığı ve karar vericilerin hangi örgütleri muhatap aldığı karşılaştırmalı biçimde araştırılabilir. İkinci olarak, karar süreçlerine sivil toplum katılımının yalnızca varlığı değil, erişim eşitliği ve hesap verebilirlik üzerindeki sonuçları ölçülmelidir. Böylece temsil krizi tartışması soyut bir demokrasi memnuniyetsizliği söyleminden çıkarılarak somut temsil ilişkileri üzerinden değerlendirilebilir.

Sonuç olarak temsil krizinin temel meselesi devlet dışı aktörlerin siyasal sisteme dâhil olup olmaması değildir. Çağdaş siyasal sistemlerde bu aktörler zaten kamusal karar süreçlerinin çeşitli aşamalarında bulunmaktadır. Asıl mesele, bu katılımın demokratik meşruiyetle nasıl ilişkilendirileceğidir. Temsili demokrasinin geleceği, seçimleri aşan katılım biçimlerini seçimlerin alternatifi hâline getirmekte değil, seçimli temsil, kamusal tartışma, sivil toplum katılımı ve hesap verebilirlik arasında daha açık, eşit ve denetlenebilir bağlar kurulmasında aranmalıdır.

KAYNAKÇA

Aslan, S. (2010). Sivil toplum ve demokrasi. Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 15(2), 357–374.

Eşki Uğuz, H., & Yılmaz, F. H. (2020). İlhan Tekeli'nin fikriyatında temsili demokrasinin krizine bir yanıt olarak sivil toplum kuruluşları ve yerel yönetimler. İDEALKENT, 11(29), 316–330. https://doi.org/10.31198/idealkent.682923

Fossheim, K. (2022). How can non-elected representatives secure democratic representation? Policy & Politics, 50(2), 243–260. https://doi.org/10.1332/030557321X16371011677734

Güler, A. (2024). Türkiye'de sivil toplum kuruluşlarının karar mekanizmalarına katılımı. Akademik Hassasiyetler, 11(24), 98–119. https://doi.org/10.58884/akademik-hassasiyetler.1332682

Gümüş, A. T. (2014). Demokrasilerde sivil toplum ve devlet–sivil toplum ilişkisinde karşılaşılabilecek sorunlar. Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 18(3), 529–572.

Kuyper, J. W. (2016). Systemic representation: Democracy, deliberation, and nonelectoral representatives. American Political Science Review, 110(2), 308–324. https://doi.org/10.1017/S0003055416000095

Nacak, O. (2014). Temsili demokrasinin sorun alanları ve çözüm noktasında yeni bir model: Katılımcı demokrasi. Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 32, 194–214.

Näsström, S. (2015). Democratic representation beyond election. Constellations, 22(1), 1–12. https://doi.org/10.1111/1467-8675.12123

Örs, B. (2006). Siyasal temsil. İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, 35, 1–22.

Pitkin, H. F. (1967). The concept of representation. University of California Press.

Sala, B. (2016). Yeni demokrasi arayışları ve Türkiye'de yerel yönetim politikaları. İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi, 5(6), 1716–1728. https://doi.org/10.15869/itobiad.257535

Sarıca, A. (2026). Jürgen Habermas'ın kamusal alan kavramı bağlamında sivil toplum kuruluşlarının kamusal müzakerelere katılımı. Uluslararası Beşeri ve Sosyal Bilimler İnceleme Dergisi, 10(1), 5–16. https://doi.org/10.55243/ihssr.1955354

Saward, M. (2010). The representative claim. Oxford University Press. https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199579389.001.0001

Sitembölükbaşı, Ş. (2005). Liberal demokrasinin çıkmazlarına çözüm olarak müzakereci demokrasi. Akdeniz Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 5(10), 139–162.

Şaylan, G. (2008). Temsili liberal demokrasinin önlenemez krizi. İmge Kitabevi Yayınları.

Torun, T. (2020). Jürgen Habermas'ın kamusal alan kavrayışı: Rasyonel politik irade oluşumu. Kaygı. Bursa Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi, 19(1), 220–238. https://doi.org/10.20981/kaygi.619184

Turhan, Y. (2020). Actors in world politics: A taxonomy and the legal personality of NGOs. OPUS International Journal of Society Researches, 16(32), 5153–5175. https://doi.org/10.26466/opus.821835

Urbinati, N. (2006). Political representation as a democratic process. Redescriptions, 10(1), 18–40. https://doi.org/10.7227/R.10.1.3

Zariç, S. (2018). Demokratikleşme açısından sivil toplum ve Osmanlı'dan Türkiye Cumhuriyeti'ne konumu. Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 31, 303–314. https://doi.org/10.30794/pausbed.414968

DİJİTAL DÖNÜŞÜMÜN GİRİŞİMCİLİK ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ

Öğr.Gör. Hayrettin TELLİ

Karabük Üniversitesi, Safranbolu Şefik Yılmaz Dizdar Meslek Yüksekokulu, Büro Hizmetleri ve Sekreterlik Bölümü, Karabük, Türkiye

ORCID ID: 0000-0001-5717-1247

Öğr.Gör. Emre CON

Karabük Üniversitesi, Safranbolu Şefik Yılmaz Dizdar Meslek Yüksekokulu, Yönetim ve Organizasyon Bölümü, Karabük, Türkiye

ORCID ID: 0000-0002-9344-6890

ÖZET

Bu çalışma, dijital dönüşümün girişimcilik faaliyetlerini hangi mekanizmalar üzerinden etkilediğini ve bu etkilerin neden girişimler arasında farklılaştığını incelemektedir. Anlatısal literatür derlemesi kapsamında dijital girişimcilik, iş modeli yeniliği, KOBİ'lerin dijital yetkinlikleri, platform ekonomisi ve yapay zekâ konularındaki seçilmiş akademik yayınlar ile Türkiye'ye ilişkin resmî göste

rgeler tematik olarak karşılaştırılmıştır. İnceleme, dijital teknolojilerin sağladığı olanakları, işletmelerin bu olanaklardan yararlanma kapasitesini ve kurumsal-piyasa koşullarını birbirinden ayıran üç düzeyli bir değerlendirme çerçevesine dayanmaktadır.

Değerlendirme, dijital araçların pazara erişimi ve ürün denemelerini kolaylaştırabildiğini ancak sürdürülebilir değerin müşteri ihtiyacının doğru tanımlanması, veri ve insan kaynağı yönetimi, finansman, güvenlik ve iş modeli uyumuyla ilişkili olduğunu göstermektedir. Türkiye'deki KOBİ araştırmaları ve resmî istatistikler, dijital araç kullanımının işletme ölçeği ve sektöre göre farklılaştığına işaret etmektedir. Çalışmanın katkısı, dijitalleşmeyi otomatik başarı olarak ele almak yerine teknoloji, örgütsel yetkinlik ve çevresel koşullar arasındaki ilişkileri birlikte yorumlamasıdır. İncelemenin sonuçları nedensel etki tahmini değil, mevcut araştırmaların karşılaştırmalı kavramsal sentezidir.

Anahtar Kelimeler: Dijital dönüşüm, girişimcilik, dijital yetkinlik, iş modeli inovasyonu, KOBİ, yapay zekâ.

ABSTRACT

This study examines the mechanisms through which digital transformation shapes entrepreneurial activity and why its outcomes differ across ventures. Using a narrative literature review, selected studies on digital entrepreneurship, business model innovation, SME digital capabilities, platform ecosystems, and artificial intelligence are compared thematically alongside official indicators from Türkiye. The analysis adopts a three-level interpretive framework distinguishing technological opportunities, firm-level capabilities, and institutional and market conditions.

The synthesis suggests that digital tools may facilitate market access, experimentation, and customer engagement, but sustainable value creation depends on the identification of customer needs, organizational learning, data governance, financing, security, and business model alignment. Research on Turkish SMEs and official statistics indicate substantial differences across firm sizes and sectors. Rather than equating technology adoption with entrepreneurial success, the paper offers an integrated conceptual interpretation of the interaction among technology, organizational capabilities, and external conditions. Its findings are not causal estimates but a comparative synthesis of selected literature.

Keywords: Digital transformation, entrepreneurship, digital capability, business model innovation, SMEs, artificial intelligence.

1. GİRİŞ

Dijital teknolojilerin üretim, pazarlama, finansman ve müşteri ilişkilerine nüfuz etmesi, girişimcilik faaliyetlerinin kuruluş ve büyüme biçimlerini değiştirmektedir. Bu değişimi açıklamak için teknolojik araç edinimi ile işletmenin değer yaratma süreçlerini yeniden tasarlaması arasında ayrım yapmak gerekir. Dijital dönüşüm, iş süreçleri, müşteri ilişkileri ve gelir modellerinin teknolojik olanaklarla yeniden örgütlenmesini içerirken, bu dönüşümün gerçekleşmesinde işletmelerin dijital yetkinlik ve olgunluk düzeyleri de önem taşımaktadır (Boz ve Serinkan, 2022).

Girişimcilik bakımından bu ayrımın önemi, teknolojik erişim ile girişim performansının farklı kavramlar olmasından kaynaklanır. Çevrim içi bir satış kanalına sahip olmak, ürünün müşteriye zamanında teslim edildiğini, müşteri edinme maliyetinin karşılandığını veya nakit akışının sürdürülebilir olduğunu göstermez. Bu nedenle dijital dönüşümün etkileri, araçların varlığına değil, girişimin faaliyetlerini nasıl yeniden örgütlediğine ve elde edilen sonuçlara bakılarak değerlendirilmelidir.

Bu çalışmanın araştırma sorusu şudur: Dijital teknolojiler girişimcilik faaliyetlerini hangi mekanizmalar aracılığıyla dönüştürmekte ve bu dönüşüm neden bütün girişimlerde aynı sonuçları doğurmamaktadır? Soru, teknoloji kullanımını girişimcilik performansıyla özdeşleştiren açıklamaların ötesine geçmeyi gerektirir. Örneğin aynı çevrim içi satış kanalını kullanan iki işletmenin müşteri edinme maliyeti, sipariş karşılama kapasitesi ve kârlılığı farklı olabilir. Dolayısıyla teknolojiye erişim ile ekonomik değer yaratma arasındaki ara süreçlerin açıklanması önemlidir.

Bu doğrultuda çalışma üç düzeyli bir kavramsal okuma önermektedir. Birinci düzey, bulut bilişim, platformlar, veri analitiği ve yapay zekâ gibi teknolojilerin oluşturduğu olanakları kapsamaktadır. İkinci düzey, girişimin bu olanakları değer önerisine dönüştürebilmesini sağlayan yönetsel, dijital ve örgütsel yetkinliklerdir. Üçüncü düzey ise rekabet, altyapı, düzenlemeler, finansmana erişim ve platform yönetişimi gibi işletme dışı koşullardır. Bu çerçeve yeni ve ampirik olarak sınanmış bir kuram olarak değil, literatürdeki farklı bulguları karşılaştırmak için kullanılan bir sentez aracı olarak sunulmaktadır (Abuseta, Iyiola ve Aljuhmani, 2025; Boz ve Serinkan, 2022; Sırkıntıoğlu Yıldırım ve Durukan, 2023).

Araştırma, dijital dönüşümün girişimcilikle ilişkisini açıklayan seçilmiş yayınların tematik olarak karşılaştırıldığı anlatısal bir literatür derlemesidir. İncelenen kaynak kümesi 15 akademik çalışma ile Türkiye İstatistik Kurumu ve Ticaret Bakanlığının iki resmî yayını olmak üzere 17 kayıttan oluşmaktadır. Akademik yayınlar 2022–2025 yıllarına, resmî yayınlar 2025–2026 yıllarına aittir. Kaynaklar, girişimcilik veya KOBİ'lerle doğrudan ilişki, teknolojik fırsat ve örgütsel yetkinlik mekanizmalarını açıklama, Türkiye bağlamına katkı ve dönüşümün risklerini tartışma ölçütleri çerçevesinde değerlendirilmiştir. Bu ölçütler geriye dönük olarak kaynak kümesinin kapsamını tarif etmektedir; önceden belirlenmiş sistematik eleme protokolü olarak sunulmamaktadır.

Çözümlemede önce kavramsal çalışmaların sunduğu mekanizmalar, ardından nitel ve nicel araştırmaların bağlama özgü bulguları, son olarak Türkiye'ye ilişkin resmî göstergeler karşılaştırılmıştır. Kullanılan veri tabanları, arama dizgileri ve ilk taramada ulaşılan toplam kayıt sayısı için doğrulanabilir bir tarama günlüğü bulunmadığından bu bilgiler sonradan oluşturulmamıştır. Bu nedenle derleme sistematik veya kapsamlı tarama iddiası taşımaz; kaynak seçimi yanlılığı ve güncel literatürdeki bazı çalışmaların dışarıda kalmış olması mümkündür. Bibliyometrik sonuçlar, nitel gözlemler, nicel ilişkiler ve idarî istatistikler aynı kanıt düzeyinde yorumlanmamıştır.

Bu sentezde her iddia, dayandığı kanıt türü dikkate alınarak değerlendirilmiştir: Boz ve Serinkan (2022) ile Uğur ve Ataseven (2022) kavramsal açıklamalara; Bilgiç ve Göktaş (2024) ile Mirza ve Cıngı (2024) bağlama özgü nitel gözlemlere; Abuseta vd. (2025) ve Zheng vd. (2023) belirli örneklemlerde incelenen nicel ilişkilere; TÜİK (2025) ile Ticaret Bakanlığı (2026) ise tanımlanmış kapsamları içindeki betimleyici göstergelere katkı sağlamaktadır. Bu ayrım, bir kaynağın sunduğu gözlemin bütün girişimler için nedensel sonuç gibi yorumlanmasını önlemek amacıyla kullanılmıştır. Üç düzeyli çerçeve teknoloji–örgüt–çevre yaklaşımına yakın bir sentez aracıdır; özgün veya ampirik olarak doğrulanmış bir kuram iddiası taşımaz.

Metnin ikinci ve üçüncü bölümlerinde kavramsal temel kurulmakta, dördüncü bölümde girişimcilik üzerindeki etki mekanizmaları incelenmektedir. Beşinci bölüm potansiyel yararların gerçekleşme

koşullarını, altıncı bölüm risk ve sınırları, yedinci bölüm yapay zekânın özgül rolünü, sekizinci bölüm Türkiye bağlamını, dokuzuncu bölüm ise işletmeler için uygulanabilir stratejileri değerlendirmektedir. Sonuçta araştırma sorusuna üç düzeyli çerçeve üzerinden yanıt verilmektedir.

2. DİJİTAL DÖNÜŞÜM KAVRAMI

2.1. Dijitalleşme ve Dijital Dönüşüm

Dijitalleştirme, analog bilginin sayısal biçime dönüştürülmesini; süreçlerin dijitalleşmesi, mevcut faaliyetlerin dijital araçlarla yürütülmesini; dijital dönüşüm ise işletmenin değer yaratma, sunma ve gelir elde etme biçimlerinin yeniden düzenlenmesini ifade eder. Bu ayrım, teknoloji edinimini stratejik dönüşümle özdeşleştirmemek açısından önemlidir. Bu çerçevede Uğur ve Ataseven (2022), dijital dönüşümü iş modeli değişiklikleriyle ilişkilendirerek işletme faaliyetlerinin bütünsel değerlendirilmesinin önemine dikkat çekmektedir.

Dijital dönüşümün işletme stratejisiyle ilişkisi, teknik yatırımların ötesinde örgütsel öğrenmeyi ve değişim yönetimini gündeme getirmektedir. Dijital dönüşüm sürecindeki insan ilişkilerini inceleyen Tavas, Ayyıldız ve Kuzkaya (2022), örgüt içi ilişkilerin dönüşümden ayrı düşünülemeyeceğine dikkat çekmektedir. Girişimci açısından bu durum, çalışanların yeni uygulamalara katılımını ve karar süreçlerinin yeniden düzenlenmesini gerekli kılar.

Örneğin muhasebe belgelerinin elektronik ortama aktarılması dijitalleştirmeye; sipariş ve stok takibinin bütünleştirilmesi süreçlerin dijitalleşmesine; müşteri ilişkileri ile gelir modelinin abonelik temelli bir hizmet etrafında yeniden kurulması ise dijital dönüşüme örnek olabilir. Bu örnekler dönüşümün derecelerini açıklamak amacıyla verilmiştir, her işletmenin aynı aşamalardan geçeceği varsayılmamaktadır.

Dönüşümün temel bileşenleri; işletme düzeyinde insan kaynağı, teknolojik altyapı, süreç tasarımı, veri yönetimi, paydaş ilişkileri ve yönetişim olarak ele alınabilir. Bu sınıflandırma burada literatürde tartışılan örgütsel boyutları açıklamak için kullanılan analitik bir düzenleme olmakla birlikte belirli bir kamu kurumunun resmî altı maddelik modelinin doğrudan aktarımı değildir. İnsan kaynağı olmadan yazılım kullanımı sınırlı kalabilir; veri yönetişimi olmadan müşteri analitiği güven sorunları doğurabilir; tedarikçilerle bütünleşme olmadan ise operasyonel verimlilik hedefi gerçekleşmeyebilir.

2.2. Dijital Dönüşümün Temel Teknolojileri

Dijital platformlar, e-ticaret pazar yerleri, sosyal medya ağları ve uygulama mağazaları üzerinden girişimcilerin müşterilerle ve iş ortaklarıyla bağlantı kurmasına aracılık eder. Bununla birlikte platformun erişim avantajı, fiyatlandırma ve müşteri verileri üzerindeki denetimin işletme dışında kalması gibi stratejik ödünleşmeler içerir (Etemad, 2023).

Bulut bilişim bilgi işlem kaynaklarının esnek kullanımını; büyük veri ve analitik, müşteri ve süreç verilerinden örüntü çıkarılmasını; nesnelerin interneti fiziksel faaliyetlerden veri elde edilmesini; otomasyon ise tekrar eden işlemlerin standartlaştırılmasını destekleyebilir. Bu araçlar aynı işlevi görmez. Bir yazılım girişimi için bulut altyapısının erişilebilirliği kritik olabilirken imalatçı bir KOBİ'de sensör verilerinin üretim planlamasına bağlanması daha belirleyici olabilir. Bu nedenle teknoloji seçimi, sektör ve sorun tanımıyla birlikte yapılmalıdır.

Teknolojik araçların birbirini tamamlaması, dönüşümün uygulama düzeyindeki temel meselesidir. Bir girişim çevrim içi sipariş almayı kolaylaştırdığı hâlde stok bilgisini güncel tutamıyorsa satış hacmi büyürken iptal ve iade maliyetleri artabilir. Dolayısıyla işletme ihtiyaçları, teknolojilerin bağımsız özelliklerinden önce süreçler arasındaki bağımlılıklar üzerinden tanımlanmalıdır.

Birlikte çalışabilirlik yalnızca teknik bir bağlantı sorunu değildir. Müşteri ilişkileri yazılımının yararı, kayıtların doğru tutulmasına, çalışanların bu kayıtları yorumlayabilmesine ve elde edilen bilginin ürün ya da hizmet kararlarına aktarılmasına bağlıdır. KOBİ literatüründe dijital dönüşümün başarısı da teknoloji, örgütsel kapasite ve çevresel koşulların birleşimiyle açıklanmaktadır (Krismajayanti, Darma, Mahyuni ve Martini, 2024).

2.3. Dijital Dönüşümün İşletmeler Açısından Önemi

Dijital dönüşümün işletme açısından önemi, yalnızca işlem hızında değil, iş modeli ve örgütsel hazırlık üzerindeki etkilerinde aranmalıdır. Sırkıntıoğlu Yıldırım ve Durukan (2023), KOSGEB desteği bağlamında imalatçı KOBİ'lerin dijital dönüşümünü nicel olarak incelerken Çevik Aka (2024), KOBİ yöneticilerinin Endüstri 4.0 sürecine ve dijital dönüşüm fırsatlarına ilişkin değerlendirmelerini SWARA yöntemiyle ele almaktadır. Bu iki araştırma farklı sorulara ve yöntemlere dayandığı için sonuçları tek bir etki ölçüsü gibi birleştirilemez; birlikte ele alındıklarında yönetsel öncelikler ve işletme hazırlığının önemini tartışmaya imkân verir.

İşletme açısından dijital olgunluk, yalnızca sahip olunan teknoloji sayısını değil, bu teknolojilerin stratejiye, süreçlere ve çalışan davranışlarına yerleşme düzeyini ifade eder. Örneğin iki işletme aynı bulut yazılımını satın alsa bile birinin veriyi karar toplantılarında düzenli kullanması, diğerinin yalnızca kayıt tutması farklı olgunluk düzeylerine işaret eder. Bu nedenle dönüşümün değerlendirilmesinde araç edinimi yerine süreç performansı, müşteri deneyimi, çalışan yetkinliği ve risk yönetimi birlikte izlenmelidir.

2.4. Yapay Zekâ Çağında Ürün Yönetiminin Dönüşümü

Geleneksel yazılım sistemleri çoğunlukla önceden tanımlanmış kurallar ve iş akışlarıyla çalışırken bazı yapay zekâ sistemleri veriden öğrenerek bağlama göre farklı çıktılar üretebilmektedir. Bu durum ürün yönetiminde veri kalitesi, modelin izlenmesi, insan denetimi ve güvenilirlik gibi konuları önemli hâle getirmektedir.

Yapay zekâ içeren ürünlerde tasarım ve ürün yönetimi, klasik özellik geliştirme yaklaşımından daha geniş bir sorumluluk alanına sahiptir. Kullanıcı gereksinimlerinin belirlenmesi, veri kullanımının meşruiyeti, çıktının doğruluğunun sınanması, model davranışının izlenmesi ve gerektiğinde insan müdahalesinin sağlanması birlikte düşünülmelidir. Bu değerlendirme, yapay zekâya özgü ürün yönetimi için normatif bir uygulama çerçevesidir; doğrudan bir ampirik başarı sonucu olarak sunulmamaktadır.

Örneğin müşteri hizmetlerinde üretken yapay zekâ kullanan bir girişim, yalnızca yanıt süresini değil yanlış yanıt oranını, kullanıcı şikâyetlerini ve hassas veri paylaşımı riskini de izlemelidir. Hız kazanımı, güven kaybıyla birlikte gerçekleşiyorsa ürünün ekonomik değeri azalabilir. KOBİ'lerde yapay zekâ benimsenmesini ele alan çalışma, verimlilik olasılıklarının dijital beceri, altyapı ve veri yönetişimiyle birlikte değerlendirilmesi gerektiğini vurgulamaktadır (Hamid ve Artha, 2025).

Bu ürünlerde kalite ölçümü, yalnızca teknik doğruluğu değil kullanıcı açısından hatanın sonuçlarını da dikkate almalıdır. Örneğin düşük riskli bir metin önerisiyle ödeme veya hak sahipliği kararını etkileyen bir öneri aynı kabul ölçütleriyle değerlendirilmemelidir. Bu ayrım, yedinci bölümdeki girişimcilik uygulamalarına geçiş için ürün düzeyinde bir risk sınıflandırması sağlar.

3. GİRİŞİMCİLİK KAVRAMI VE DİJİTAL GİRİŞİMCİLİK

3.1. Girişimcilik Kavramı

Girişimcilik, ekonomik ve toplumsal ihtiyaçları karşılamak amacıyla yeni fikirlerin ürün veya hizmetlere dönüştürülmesini içeren bir süreçtir. Girişimci ise bu süreçte fırsatları fark eden, kaynakları bir araya getiren ve belirsizlik altında karar alan kişidir.

Girişimciliğin dijital bağlamda incelenmesi, bireyin fırsatları değerlendirme biçimiyle işletmenin örgütlenme özelliklerini birbirinden ayırmayı gerektirir. Özay ve Bayrak Kök (2022), Türkiye'deki dijital girişim örneklerini girişimcinin özellikleri, işletmenin yapısı ve girişimcilik süreci açısından incelemektedir. Bu yaklaşım, bireysel girişimcilik niteliklerinin tek başına işletmenin kaynaklarını ve piyasa koşullarını açıklayamayacağını göstermesi bakımından önemlidir.

Girişimcilik faaliyetinin ayırt edici yönü, belirsizlik altında sınırlı kaynaklarla bir değer önerisini sınamaktır. Dijital araçlar müşteriyle ilk teması kolaylaştırabilir ancak ödeme isteği, hizmeti sunma kapasitesi ve gelir sürekliliği ayrı ayrı doğrulanmalıdır. Bu nedenle girişimciye ilişkin özellikler ile girişimin ölçülebilir iş sonuçları aynı analiz düzeyinde ele alınmamalıdır.

3.2. Dijital Girişimcilik

Dijital girişimcilik, girişimcilik faaliyetlerinin dijital teknolojiler ve dijital platformlar kullanılarak gerçekleştirilmesini ifade etmektedir. Dijital girişimcilikte işletmenin ürünü, hizmeti, satış kanalı veya iş modelinin önemli bir bölümü dijital teknolojilere dayanmaktadır.

Dijital girişimcilik ile geleneksel bir işletmenin dijital satış kanalı oluşturması arasında analitik bir ayrım bulunmaktadır. Dijital doğan girişimlerde yazılım, veri veya platform iş modelinin kurucu unsurudur; mevcut işletmenin çevrim içi satışa başlamasında ise ilk aşamada dağıtım kanalı değişmektedir. Ancak işletme müşteri verilerini ürün tasarımına ve gelir modeline entegre ettikçe bu ayrım zamanla bulanıklaşabilir. Dolayısıyla dijital girişimcilik sabit bir işletme türünden çok dijital teknolojinin değer yaratmadaki rolü üzerinden incelenmelidir.

Platformlar, farklı kullanıcı grupları arasında etkileşimi kolaylaştırırken işlem kuralları üzerinde önemli denetim gücüne sahip olabilir. Etemad (2023) uluslararası girişimcilikte çok taraflı platformların ekosistem etkilerini tartışmaktadır. Bu kavramsal tartışma, platform erişiminin sınır ötesi büyümeyi kolaylaştırabilmesiyle birlikte komisyon, görünürlük ve veri erişimi bakımından yeni bağımlılıklar doğurabileceğine işaret etmektedir.

3.3. Dijital Girişimciliğin Özellikleri

Dijital girişimciliğin ayırt edici özelliklerinden biri, müşteriyle kurulan ilişkinin ürün geliştirme sürecine daha kısa aralıklarla geri besleme sağlayabilmesidir. Özay ve Bayrak Kök (2022), dijital girişimcilik örneklerini girişimci ve işletme özellikleri bakımından inceleyerek bu sürecin çok boyutlu niteliğini göstermektedir. Kullanım verileri, müşteri görüşmeleri ve ürün denemeleri, belirsizlik altında karar vermeyi destekleyen farklı bilgi kaynaklarıdır.

Dijital girişimlerin ortak özellikleri hız, yinelemeli geliştirme, ağ bağlantıları ve veri kullanımı olarak özetlenebilse de bunların etkisi faaliyet alanına göre değişmektedir. Eğitim yazılımında kullanıcı geri bildirimine göre hızlı bir arayüz değişikliği yapılabilirken finans veya sağlık teknolojilerinde güvenlik, doğrulama ve mevzuat gereklilikleri daha uzun süreçler gerektirebilir. Bu nedenle hızın kendisi değil, uygun hızda öğrenme ve güvenilir ürün sunma kapasitesi önemlidir.

Dijital iş modellerinin maliyet yapıları homojen değildir. Yazılım ürünlerinde aynı çözümün ek kullanıcılara sunulması görece düşük ek maliyet gerektirebilirken fiziksel ürün satışında depolama, teslimat ve iade işlemleri sürer. Dolayısıyla "dijital girişim" tanımı, işletmenin hangi maliyetleri ortadan kaldırdığını değil, hangi faaliyetlerinin dijital araçlarla yürütüldüğünü gösterir.

4. DİJİTAL DÖNÜŞÜMÜN GİRİŞİMCİLİK ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ

4.1. Yeni Girişimcilik Fırsatlarının Ortaya Çıkması

Dijital dönüşüm, yeni girişimcilik alanlarını yalnızca mevcut ürünlerin çevrim içi satışına indirgemeden genişletmektedir. Çevrim içi eğitim platformları, dijital sağlık uygulamaları, finansal teknoloji çözümleri, yapay zekâ destekli yazılımlar ve dijital içerik hizmetleri bu olası alanlara örnektir. Bununla birlikte bir sektörün teknolojik olarak gelişmesi, o sektörde kurulacak her girişimin ekonomik bakımdan başarılı olacağı anlamına gelmez.

Yeni girişimcilik fırsatları, teknolojik olanakların karşılanmamış müşteri ihtiyaçlarıyla eşleştiği noktada oluşur. Salik Ata (2024), dijital girişimcilik literatürünün farklı araştırma temaları etrafında geliştiğini bibliyometrik olarak ortaya koymaktadır. Bu çalışma alanın araştırma gündemini gösterir, tekil bir girişimin performansına ilişkin nedensel kanıt sunmaz.

Yeni fırsatların ortaya çıkışı üç aşamada ele alınabilir: Teknolojik imkânın fark edilmesi, çözümün somut kullanıcı ihtiyacıyla eşleştirilmesi ve bu eşleşmenin ekonomik bakımdan sınanması. Bir yapay zekâ aracının teknik olarak üretilebilmesi, müşterilerin o araç için ödeme yapacağını göstermez. Benzer şekilde bir e-ticaret platformuna katılmak, hedef müşteri grubunun satın alma davranışlarını anlamadan kalıcı gelir oluşturmayabilir. Girişimcilik fırsatı, teknik çözüm ile doğrulanmış talebin kesişiminde şekillenir.

Araştırma türleri arasındaki fark, fırsatların değerlendirilmesinde önemlidir. Bibliyometrik haritalama kavramsal eğilimleri ortaya koyarken Zheng, Yuan, Li ve Jiang (2023) Çin'deki mikro, küçük ve orta ölçekli işletmelerin dijital dönüşümü ile performansı arasındaki ilişkiyi mekânsal bir yaklaşımla incelemektedir. Dolayısıyla literatürdeki konu çeşitliliği ile işletme düzeyindeki ampirik ilişkiler birbirinin yerine kullanılmamalıdır.

4.2. İş Modellerinin Değişimi

İş modeli inovasyonu, yalnızca fiziksel satışın çevrim içi ortama aktarılması değil, girişimin müşteriye sunduğu değeri, bu değeri üretme biçimini ve gelir elde etme mekanizmasını yeniden düzenlemesidir. Örneğin bir yazılım girişiminin tek seferlik lisans satışından aboneliğe geçmesi gelir akışının sürekliliğini ve müşteriyle ilişki biçimini değiştirirken, bir imalatçı KOBİ'nin platform üzerinden satış yapması başlangıçta yalnızca dağıtım kanalını değiştirebilir. Değer önerisi, faaliyet yapısı ve gelir modeli birlikte yenilenmedikçe her dijital kanal değişikliği iş modeli inovasyonu olarak değerlendirilmemelidir. Uğur ve Ataseven (2022) dönüşümün iş modelleriyle ilişkisini ele alırken Strilets, Materynko ve Sokil (2023) dijital platformların KOBİ'lerin iş modellerini yeniden yapılandırmasına aracılık eden mekanizmaları tartışmaktadır. Bu çalışmalar, dijital araçların işletmenin değer yaratma ve gelir elde etme mantığıyla birlikte değerlendirilmesi gerektiğini desteklemektedir.

4.3. Pazarlama ve Müşteriye Erişim

Dijital pazarlama, girişimcilere müşteri gruplarını tanımlama, farklı mesajları sınama ve kampanya sonuçlarını izleme olanağı sunar. Bununla birlikte hedefleme araçlarının erişilebilirliği, reklam harcamasının kendiliğinden düşük olacağı veya müşteri ediniminin kârlı gerçekleşeceği anlamına gelmez. E-ticarete yeni başlayan KOBİ'lerin pazarlama iletişimini nitel olarak inceleyen Mirza ve Cıngı (2024), bu faaliyetlerin işletme bilgi ve uygulamalarıyla birlikte değerlendirilmesi gerektiğini göstermektedir.

Dijital pazarlamanın ayırt edici yönü, müşteri etkileşimlerinin ölçülebilmesi ve kampanyaların daha kısa aralıklarla değiştirilebilmesidir. Ancak gösterim, tıklama ve takipçi sayısı gibi görünürlük ölçütleri satış, tekrar satın alma ve kârlılık göstergeleriyle aynı anlama gelmez. Müşteri edinme maliyeti yükselirken çevrim içi erişimin artması, pazarlama faaliyetinin ekonomik verimliliğinin zayıfladığına işaret edebilir. Bu nedenle pazarlama kararlarında gösterge seçimi iş modelinin hedeflerine bağlanmalıdır.

Mirza ve Cıngı'nın (2024) nitel incelemesi, e-ticarete yeni başlayan KOBİ'lerin pazarlama iletişimi uygulamalarını işletme deneyimleri üzerinden anlamaya katkı sağlar. Ancak bu tasarımdan Türkiye'deki bütün girişimler için ortalama müşteri edinme maliyeti, satış artışı veya reklam yatırımının getirisi hesaplanamaz. İşletmelerin kendi performansını değerlendirmesi için kampanya verilerinin gerçekleşen satış ve müşteri ilişkileri kayıtlarıyla eşleştirilmesi gerekir.

Kampanya performansında zaman ufku açıkça tanımlanmalıdır. İlk satışa odaklanan kısa dönemli gösterge, müşterinin yeniden satın alma davranışını veya uzun dönemli değerini ölçmez. Bu ayrım bir araştırma bulgusu olarak değil, ölçüm tasarımına ilişkin bir uygulama önerisi olarak sunulmaktadır.

4.4. İnovasyon ve Ürün Geliştirme

Dijital ürün geliştirmede kısa deneme döngüleri ancak müşteri ihtiyaçları doğru yorumlandığında ve geri bildirimler kararlara yansıtıldığında değer yaratır (Özay ve Bayrak Kök, 2022). Bu nedenle dijital araçların sağladığı hız, öğrenme ve ürün-pazar uyumu kapasitesinden ayrı düşünülmemelidir.

Dijital araçlar prototip geliştirme ve geri bildirim toplama maliyetini azaltabilir. Bununla birlikte hızlı deneyler ancak hangi varsayımın test edildiği açık olduğunda öğrenme üretir. Bir girişim ilk kullanıcıların isteklerini bütün pazarın tercihi gibi yorumlarsa ürün geliştirme yönünü yanlış belirleyebilir. Bu nedenle kullanım verileri, müşteri görüşmeleri, iade ve şikâyet kayıtları ile ödeme davranışları birlikte değerlendirilmelidir.

İnovasyonun ekonomik karşılığı, yeni bir özelliğin eklenmesinden ziyade müşteri sorununun daha etkili çözülmesidir. Dijital teknoloji kullanımı ile iş modeli inovasyonu arasındaki ilişkiyi Türkiye'deki imalatçı KOBİ yöneticilerinden elde edilen verilerle inceleyen Abuseta vd. (2025), örgütsel çeviklik ve

bilgiyi özümseme kapasitesinin aracı rolüne işaret etmektedir. Bu sonuç belirli bir örneklem ve araştırma tasarımıyla sınırlıdır ancak teknolojik yatırımın işletme içi yetkinliklerle birlikte değerlendirilmesi gerektiği yönündeki açıklamayı güçlendirmektedir.

4.5. Veriye Dayalı Karar Verme

Veriye dayalı karar verme, girişimcinin önemli varsayımlarını gözlenebilir göstergelerle karşılaştırmasını sağlar. Örneğin mağaza ziyaretleri yükselirken satın alma oranı düşüyorsa fiyatlandırma, ödeme deneyimi veya ürünün hedef kitleyle uyumu ayrı ayrı incelenmelidir. Bu kullanım, verinin tek başına karar vermesinden çok örgütsel öğrenme kapasitesiyle ilişkilidir. Abuseta vd. (2025), dijital teknolojiler ile iş modeli inovasyonu arasındaki ilişkide çeviklik ve bilgiyi özümseme kapasitesini inceleyerek teknolojik bilginin örgütsel yetkinliklerden bağımsız yorumlanmaması gerektiğini göstermektedir.

Veri temelli kararların kalitesi, kullanılan kayıtların doğruluğuna, güncelliğine, kapsamına ve işletmenin veriyi yorumlama yetkinliğine bağlıdır. Platformlar aracılığıyla edinilen müşteri bilgisi, platformun erişime açtığı alanlarla sınırlı olabilir. Etemad (2023), çok taraflı platformların girişimcilik ekosistemindeki aracılık rolünü tartışmaktadır. Buradan hareketle veri erişiminin işletmenin doğrudan denetiminde olup olmadığı ayrıca sorgulanmalıdır. Bu son değerlendirme, çalışmanın platform tartışmasından türetilen analitik bir çıkarımdır; doğrudan ölçülmüş bir veri kalitesi etkisi değildir.

Temsil sorunu, özellikle yalnızca etkin kullanıcıların kayıtlarına dayanıldığında belirginleşir. Hizmeti terk eden müşterilerin yaşadığı güçlükler veri kümesinde görünmeyebilir. Bu nedenle kullanım istatistikleri, müşteri görüşmeleri, şikâyetler ve ayrılma nedenleriyle karşılaştırılmalıdır. Burada önerilen çoklu veri kullanımı, belirli bir araştırmada doğrulanmış performans artışı iddiası değil, seçilim yanlılığına karşı ihtiyatlı bir karar ilkesi olarak sunulmaktadır.

4.6. Rekabet ve Ölçeklenebilirlik

Çevrim içi pazara erişim coğrafi sınırları azaltabilir ancak rakiplerin de aynı müşteriye ulaşmasını kolaylaştırır. Dijital girişimlerin rekabet üstünlüğü bu nedenle yalnızca çevrim içi varlığa değil; farklılaştırılmış değer önerisine, güvenilir hizmete ve müşteri ilişkilerinin sürekliliğine dayanır. Özellikle uluslararası pazarlarda dil, ödeme altyapısı, lojistik, müşteri desteği ve mevzuat uyumu büyümenin ek maliyetleridir.

Ölçeklenebilirlik, satış hacmindeki artışın aynı oranda maliyet artışı yaratmadan karşılanabilmesidir. Bunun değerlendirilmesi için kullanıcı sayısı tek başına yeterli değildir. Müşteri edinme maliyeti, sipariş başına katkı, müşteri kaybı ve hizmet kapasitesi birlikte incelenmelidir. Platform üzerinden görünürlük kazanmak, bu göstergeler olumlu seyretmediğinde sürdürülebilir büyüme anlamına gelmez.

Büyümenin başka bir sınırı, talep artışıyla hizmet kalitesinin aynı hızda yönetilememesidir. Örneğin yazılım hizmetinin kullanıcı kapasitesi kolayca artırılabilirken müşteri desteği, kurulum veya mevzuata uyum için insan emeği gerekebilir. Bu nedenle ölçeklenme analizinde hangi faaliyetin otomatikleştiği ve hangi faaliyetin kullanıcı sayısıyla birlikte büyümeye devam ettiği ayrı ayrı belirlenmelidir.

4.7. Finansmana Erişim

Dijitalleşme, girişimin finansal işlemlerini yönetme biçimini değiştirebilir ancak tahsilat altyapısı ile büyüme sermayesine erişim farklı sorunlardır. Çevrim içi ödeme kanalları tahsilat ve işlem takibine ilişkin operasyonel seçenekler sunarken dış finansman ihtiyacı işletmenin nakit döngüsü, yatırım planı ve risk profiliyle ilişkilidir. İncelenen kaynak kümesinde dijital kitle fonlamasının Türkiye'deki girişim finansmanı üzerindeki etkisini doğrudan ölçen bir araştırma bulunmadığından bu mekanizma hakkında ampirik sonuç ileri sürülmemektedir.

Finansman kararında girişimin gelişim aşaması ve kaynağın kullanım amacı ayırt edilmelidir. Örneğin kısa vadeli tahsilat ihtiyacı, yazılım geliştirme yatırımı ve yeni pazara girişin finansmanı aynı araçlarla karşılanmayabilir. Dijital kanallarda görünürlük kazanılması yatırımcı güvenini veya kaynak bulunabilirliğini tek başına kanıtlamaz. Bu açıklamalar, finansman etkisine ilişkin bağımsız bir bulgu

değil, iş modeli ve örgütsel kapasite tartışmalarından türetilen analitik bir ayrımdır (Krismajayanti vd., 2024; Uğur ve Ataseven, 2022).

Bu kaynak kümesinden dijital kanalların kredi onayı, yatırım alma olasılığı veya sermaye maliyeti üzerindeki etkisi hesaplanamaz. Bu nedenle finansman başlığında ortaya konan ilişki, doğrulanmış bir sonuçtan çok sınanabilir bir araştırma sorusu niteliğindedir. Gelecek araştırmalarda finansman türü, işletme yaşı, ölçek ve sektör ayrıştırılarak dijital kanal kullanımının sonuçları karşılaştırılmalıdır.

5. DİJİTAL DÖNÜŞÜMÜN GİRİŞİMCİLERE SAĞLADIĞI AVANTAJLAR

Dördüncü bölüm dijital teknolojilerin girişimcilik faaliyetlerini hangi mekanizmalarla etkileyebileceğini göstermiştir. Bu bölümün sorusu farklıdır: Söz konusu olanakların işletme için net faydaya dönüşmesi hangi koşullara bağlıdır? Seçilmiş literatür, teknolojinin iş süreçleriyle uyumu, çalışan yetkinliği, ölçülebilir ekonomik sonuçlar ve platformla kurulan ilişkinin niteliği üzerinden değerlendirmeye elverişlidir (Krismajayanti vd., 2024; Uğur ve Ataseven, 2022).

Birinci koşul, teknolojik uygulamanın açık bir işletme problemiyle eşleştirilmesidir. Örneğin sipariş karşılama süresi uzun olan bir girişimde yalnızca reklam bütçesini artırmak, operasyonel sorunu büyütebilir. Buna karşılık sipariş, stok ve müşteri iletişimi süreçlerinin bütünleştirilmesi hizmet kalitesini iyileştirebilir. Buradaki yarar tek bir teknolojiden değil, faaliyetler arasındaki eşgüdümden doğar. İş modeli düzeyindeki bu bütünleşme gereksinimi Uğur ve Ataseven'in (2022) kavramsal tartışmasıyla uyumludur.

İkinci koşul, dijital olgunluk ve örgütsel öğrenmedir. Boz ve Serinkan (2022) KOBİ'lerin dijital yetkinlik ve olgunluk boyutlarını ele alırken Sırkıntıoğlu Yıldırım ve Durukan (2023) imalatçı KOBİ'lerde dönüşüm tutumları ve destek koşullarına odaklanmaktadır. Bu araştırmaların yöntemleri ve örneklemleri aynı değildir, dolayısıyla ortak bir nicel etki büyüklüğü sunmazlar. Bununla birlikte her ikisi de teknoloji ediniminin işletme hazırlığından bağımsız değerlendirilemeyeceğine işaret etmektedir.

Üçüncü koşul, avantajların maliyet ve risklerle birlikte ölçülmesidir. Hızlı müşteri hizmeti yanlış yanıt riskini, kişiselleştirme mahremiyet sorununu, bulut altyapısı esneklik sağlarken sağlayıcı bağımlılığını beraberinde getirebilir. Bu nedenle net fayda, kısa vadeli operasyonel kazanımlar kadar güvenilirlik, dayanıklılık ve toplam sahip olma maliyeti üzerinden değerlendirilmelidir. KOBİ'lerde dönüşümün başarı etkenlerini inceleyen Krismajayanti vd. (2024), bireysel, örgütsel ve çevresel koşulların birlikte önem taşıdığını göstermektedir.

Dördüncü koşul, kazanımların dağılımıdır. Dijital pazara erişim artarken faydanın ne kadarının girişimde, ne kadarının platform, teknoloji sağlayıcısı veya aracı kuruluşta kaldığı sorgulanmalıdır. Platformların çok taraflı yapısı ve aracı konumu bu dağılımı etkileyebilir (Etemad, 2023). Böylece avantaj analizi yalnızca işletme içi verimliliği değil, değer zincirindeki pazarlık gücünü de kapsar.

6. DİJİTAL DÖNÜŞÜMÜN GİRİŞİMCİLİK AÇISINDAN RİSKLERİ VE SINIRLILIKLARI

6.1. Dijital Beceri Eksikliği

Dijital beceri eksikliği, yalnızca bir yazılımı kullanamamakla sınırlı değildir. İşletmenin veri kayıtlarını doğru tutması, temel güvenlik önlemlerini uygulaması, dijital pazarlama sonuçlarını yorumlaması ve teknolojik seçeneklerin maliyetini değerlendirmesi de farklı yetkinlikler gerektirir. Küçük girişimlerde bu görevler sınırlı sayıdaki çalışan arasında dağıtıldığından beceri açığı süreçlerin bütününü etkileyebilir. Bu bağlamda Bilgiç ve Göktaş (2024), Start-up Okulu örneği üzerinden dijital girişimcilik yetkinlik ve becerilerini nitel olarak inceleyerek konunun girişimci deneyimleri açısından değerlendirilmesine katkı sunmaktadır.

Beceri geliştirme stratejisinde öncelik, işletmenin yürüttüğü somut görevlere verilmelidir. Örneğin e-ticaret yapan bir işletmede sipariş verisinin doğruluğu ve müşteri şikâyetlerinin sınıflandırılması; imalatçı bir KOBİ'de ise üretim verilerinin yorumlanması ve sistemler arası bilgi aktarımı daha önemli olabilir. Eğitim saatini tek başarı ölçütü saymak yerine işlem hatası, görev tamamlama süresi ve çalışanların bağımsız uygulama becerisi izlenebilir. Bu göstergeler öneri niteliğindedir, Bilgiç ve Göktaş'ın (2024) nitel çalışmasından evrensel bir verimlilik katsayısı çıkarılmamaktadır.

6.2. Finansman ve Maliyet Sorunları

Dijital yatırımın toplam maliyeti yalnızca ilk yazılım veya donanım bedelinden oluşmaz. Bakım, lisans yenileme, veri taşıma, çalışan eğitimi, sistem bütünleştirme ve güvenlik giderleri yatırımın ömrü boyunca devam edebilir. Bu nedenle sınırlı sermayesi olan girişimlerin aşamalı uygulama ve pilot deneme yöntemleriyle maliyet ve yararı karşılaştırması uygun olabilir.

Kamu destekleri bu maliyet baskısını hafifletebilir ancak bir programın varlığı, programdan yararlanan işletmelerin performansının otomatik olarak yükseldiğini göstermez. KOSGEB desteği bağlamında imalatçı KOBİ'lerin dijitalleşme tutumlarını inceleyen Sırkıntıoğlu Yıldırım ve Durukan (2023) çalışması da destek mekanizmalarının işletmelerin dijital dönüşüme yönelik hazırlıkları ve uygulama koşullarıyla birlikte ele alınması açısından değerlendirilebilir.

Sınırlı sermayeye sahip işletmelerde ayrı bir risk, satın alma kararından önce ihtiyaçların yanlış tanımlanması ve sonradan çözüm değiştirme esnekliğinin kaybedilmesidir. Kullanılmayan özelliklere dayalı bir hizmet paketi işletmenin kaynaklarını bağlayabilir, verinin başka sisteme aktarılmasının güç olması veya sözleşmedeki fesih koşulları ise daha uygun bir çözüme geçişi geciktirebilir. Bu nedenle yatırım öncesinde ihtiyaçların doğrulanması, sağlayıcıdan çıkış seçeneklerinin incelenmesi ve sistemin mevcut iş akışlarıyla uyumunun küçük ölçekli bir denemede değerlendirilmesi gerekir. Bu kararların aşamalı uygulanışı dokuzuncu bölümde ele alınmaktadır.

6.3. Siber Güvenlik ve Veri Gizliliği

Dijital ortamda müşteri ve işlem verilerinin artması, güvenlik ve gizlilik yükümlülüklerini önemli hâle getirmektedir. Bu derlemenin kaynak kümesinde siber olayların sıklığını, maliyetini veya belirli güvenlik kontrollerinin etkisini doğrudan ölçen bir çalışma bulunmamaktadır. Dolayısıyla bu alt bölüm, güvenlik performansına ilişkin ampirik bir sonuç değil, dijital girişimlerin faaliyet sürekliliği açısından dikkate alması gereken risklerin kavramsal değerlendirmesidir.

Siber güvenlik girişim açısından yalnızca teknik sistemlerin korunması değil; müşteri güveninin, faaliyet sürekliliğinin ve ticari itibarın korunmasıdır. Yetki sınırlandırması, güçlü kimlik doğrulama, yedekleme, çalışan farkındalığı, veri saklama süreleri ve olaylara müdahale planı birlikte ele alınmalıdır. Kısıtlı bütçeye sahip küçük işletmeler için bu önlemlerin önceliklendirilmesi, olası zararın büyüklüğü ve gerçekleşme olasılığı üzerinden yapılabilir.

Siber güvenlik ile veri gizliliği birbirini tamamlayan fakat aynı olmayan sorumluluklardır. Güvenlik, yetkisiz erişim ve hizmet kesintisini önlemeyi amaçlarken; gizlilik, kişisel verinin hangi amaçla ve hangi sınırlar içinde kullanılacağını da kapsar. Girişimcinin yalnızca teknik koruma araçlarına odaklanması, veri toplama ve saklama kararlarının doğurduğu yönetsel ve hukuki sorumlulukları ortadan kaldırmaz.

6.4. Teknolojik Değişime Uyum

Teknolojik değişime uyumun temel riski, işletmenin kaynaklarını sürekli yenilenen araçlara dağıtırken asıl müşteri ve süreç sorununu gözden kaçırmasıdır. Her yeni uygulama mevcut sistemlerle bütünleşme, personelin yeniden öğrenmesi ve sözleşme yükümlülükleri bakımından maliyet yaratabilir. Bu nedenle teknolojik eğilimler, işletmenin stratejik ihtiyaçları ve mevcut altyapısıyla uyumu açısından değerlendirilmelidir.

Örgütsel çeviklik ve bilgiyi özümseme kapasitesinin iş modeli inovasyonuyla ilişkisini Türkiye'deki imalatçı KOBİ'lerde inceleyen Abuseta vd. (2025), teknoloji kullanımının etkisini açıklarken işletme içi yetkinliklerin önemini ortaya koymaktadır. Bu bulgu, teknolojik uyumun yalnızca donanım yenileme olarak görülmemesi gerektiğine ilişkin tartışmayı destekler ancak her sektörde aynı büyüklükte etki bekleneceği anlamına gelmez.

Teknolojik uyumun kritik sınırı, bir uygulamadan çıkışın maliyetidir. Veri taşınabilirliği, çalışanların belirli yazılıma bağımlılığı ve tedarikçi sözleşmeleri değişiklik kararını güçleştirebilir. Bu nedenle uyum yetkinliği, yalnızca yeni çözümü benimseme hızını değil, mevcut çözümden ayrılabilme esnekliğini de kapsar. Bu çıkarım, platform aracılığı ve örgütsel yetkinlik literatürünün birlikte okunmasına dayanmaktadır (Strilets vd., 2023; Krismajayanti vd., 2024).

6.5. Artan Rekabet ve Platform Bağımlılığı

Platform bağımlılığı satışların tek bir kanalda yoğunlaşmasının ötesinde, müşteri verisine erişim, görünürlük ve fiyatlandırma üzerindeki denetimle ilişkilidir. Platform algoritmalarındaki değişiklikler, komisyon oranları veya hizmet koşulları girişimin müşteri edinme maliyetini etkileyebilir. Etemad (2023), çok taraflı platformların girişimcilik ekosistemindeki rolünü tartışırken fırsatların yanında güç ve bağımlılık ilişkilerinin de dikkate alınmasını gerektiren bir çerçeve sunmaktadır.

Bağımlılık riskinin yönetilmesi platformları bütünüyle terk etmeyi gerektirmez. İşletmenin kendi internet sitesi ve müşteri ilişkileri kanallarını geliştirmesi, satış kanallarını çeşitlendirmesi ve mümkün olan ölçüde kendi müşteri bilgisini yönetmesi seçenekler arasındadır. Bununla birlikte kanal çeşitlendirme ek operasyon maliyeti doğurabilir. Dolayısıyla tercih, mevcut platformdan sağlanan yararla alternatif kanalların maliyetinin karşılaştırılmasına dayanmalıdır.

7. YAPAY ZEKÂNIN GİRİŞİMCİLİK ÜZERİNDEKİ ETKİSİ

Yapay zekâ, girişimcilikte görevlerin yürütülmesini ve yeni ürünlerin değer önerisini etkileyebilir. Ancak üretken yapay zekâ örneklerinin yaygınlaşması, girişimlerde ölçülmüş verimlilik veya kârlılık artışı anlamına gelmez. Bu bölüm ürünün teknik kalite kontrollerini yeniden sıralamak yerine, yapay zekânın girişimin gelir modeli, çalışan rolleri ve dış hizmet sağlayıcılarla ilişkisi üzerindeki olası sonuçlarını incelemektedir.

Yapay zekânın girişimcilik üzerindeki etkileri, görev düzeyi ve iş modeli düzeyi olarak ikiye ayrılabilir. Görev düzeyinde metin taslağı hazırlama, müşteri taleplerini sınıflandırma, kod önerisi sunma veya satış verilerini özetleme gibi faaliyetlerde zaman kazanımı mümkün olabilir. İş modeli düzeyinde ise kişiselleştirilmiş hizmetler, akıllı karar destek sistemleri ve veri temelli ürünler yeni değer önerileri oluşturabilir. İkinci düzeyde ürünün güvenilirliği ve müşterinin ödemeye razı olduğu değer daha kapsamlı biçimde sınanmalıdır.

Hamid ve Artha (2025), Yogyakarta'daki mikro, küçük ve orta ölçekli işletmeler bağlamında yapay zekâ benimsenmesine ilişkin fırsatları, engelleri ve etik değerlendirmeleri ele almaktadır. Bu araştırmanın coğrafi ve kavramsal kapsamı, sonuçlarının Türkiye'deki girişimlere doğrudan aktarılmasına izin vermez. Bu nedenle metin oluşturma, kod önerisi veya müşteri iletişimi gibi görevlerde beklenen zaman kazancı burada doğrulanmış bir etki olarak değil, işletme düzeyinde sınanması gereken olası yarar olarak değerlendirilmektedir.

Girişimcilik bakımından yapay zekâ ürününün ayrı bir değerlendirme boyutu, ekonomik sorumluluğun dağılımıdır. Model çıktısını sağlayan teknoloji şirketi, ürünü müşteriye sunan girişim ve son kullanıcı arasındaki sorumluluk sınırları sözleşme ve hizmet tasarımında açıklığa kavuşturulmalıdır. Özellikle üçüncü taraf modellerine dayanan girişimlerde hizmet kesintisi, fiyat değişikliği ve model güncellemeleri maliyet yapısını etkileyebilir. Bu değerlendirme ampirik bir performans bulgusu değil, iş modeli ve platform bağımlılığı tartışmalarından türetilen bir risk analizidir (Etemad, 2023; Krismajayanti vd., 2024).

Yapay zekânın örgütsel etkileri, görevlerin çalışanlar arasında yeniden dağıtılması ve nihai karar sorumluluğunun tanımlanmasıyla ilişkilidir. Dijital dönüşümün insan ilişkileri boyutunu kavramsal olarak ele alan Tavas vd. (2022), teknolojik değişimin çalışan rolleriyle birlikte değerlendirilmesine yönelik bir çerçeve sunmaktadır. Bu çerçeveden hareketle girişimci açısından önemli olan, hangi işlemlerde otomatik çıktının kullanılacağını ve hangi durumlarda insan onayının gerekli olacağını belirlemektir.

Yapay zekâ uygulamalarına ilişkin gelecek araştırmalar, farklı görevlerin farklı sonuç ölçütleri gerektirdiğini dikkate almalıdır. Müşteri hizmetlerinde yanıt doğruluğu ve şikâyet oranı, yazılım geliştirmede hata düzeltme süresi, veri analizinde ise kararın isabeti karşılaştırılabilir. Görev karmaşıklığı, çalışan deneyimi ve doğrulama için harcanan emek kontrol edilmeden yalnızca işlem süresindeki azalma toplam verimlilik artışı olarak yorumlanmamalıdır. Bu öneri araştırma tasarımına ilişkindir, mevcut kaynak kümesinden türetilmiş bir nicel etki tahmini değildir.

8. TÜRKİYE'DE DİJİTAL GİRİŞİMCİLİK VE DİJİTAL DÖNÜŞÜM

Türkiye'de dijital dönüşümün niteliği, sektörlere ve işletme ölçeğine göre farklılaşmaktadır. İmalatçı KOBİ'lerde üretim ve süreç verilerinin bütünleştirilmesi öne çıkarken, çevrim içi hizmet sunan girişimlerde müşteriye erişim ve dijital pazarlama daha belirleyici olabilmektedir. Sırkıntıoğlu Yıldırım ve Durukan (2023), imalatçı KOBİ'lerin dijitalleşme tutumlarını ve KOSGEB desteğine yaklaşımlarını incelemiş; Mirza ve Cıngı (2024) ise e-ticarete yeni başlayan KOBİ'lerin pazarlama iletişimi deneyimlerini nitel olarak değerlendirmiştir.

TÜİK'in 2025 Girişimlerde Bilişim Teknolojileri Kullanım Araştırması'na göre en az 10 çalışanı bulunan girişimlerde web sitesi sahipliği %56,5, ücretli bulut bilişim kullanımı %20,4 düzeyindedir. Web sitesi sahipliği 10–49 çalışanlı girişimlerde %52,4 iken 250 ve üzeri çalışanlı girişimlerde %92,5'tir (Türkiye İstatistik Kurumu [TÜİK], 2025). Araştırmanın en az 10 çalışanı bulunan girişimleri kapsaması nedeniyle bu oranlar mikro işletmelerin veya yeni kurulan girişimlerin tamamına genellenemez. Ayrıca teknoloji kullanımı, tek başına girişim performansı göstergesi değildir.

Ticaret Bakanlığının 2025 yılına ilişkin yayımladığı rapora göre Türkiye'de toplam e-ticaret hacmi 4,57 trilyon TL'yi aşmış, perakende e-ticaret hacmi yaklaşık 2,46 trilyon TL'ye ulaşmıştır (Ticaret Bakanlığı, 2026). Bu tutarlar dijital kanallardaki işlem değerini göstermektedir; yeni girişimlerin pazar payını, reel büyümeyi veya hayatta kalma oranını ölçmemektedir.

Boz ve Serinkan (2022), Türkiye'de KOBİ'lerin dijital yetkinlik ve olgunluk düzeylerinin geliştirilmesini e-ticaretten daha fazla yararlanabilmeleri açısından önemli görmektedir. Mirza ve Cıngı'nın (2024) nitel araştırması ise e-ticarete başlayan işletmelerin pazarlama iletişimi süreçlerinde bilgi eksikliği ve farklı sektörlerde değişen kârlılık koşullarıyla karşılaştığını göstermektedir. Bu bulgular birlikte ele alındığında dijital pazara giriş ile bu pazarda sürdürülebilir biçimde faaliyet gösterme birbirinden ayrılmalıdır.

Kamu desteklerinin etkisini değerlendirirken programın varlığı ile işletme performansına katkısı birbirinden ayrılmalıdır. Sırkıntıoğlu Yıldırım ve Durukan (2023), KOSGEB desteği bağlamında imalatçı KOBİ'lerin dijital dönüşümünü araştırmıştır. Bu çalışma, finansal araçların işletmelerin tutumları ve dönüşüm uygulamalarıyla birlikte incelenebileceğini göstermektedir ancak bütün destek programlarının etkili olduğuna ilişkin genel bir sonuç çıkarılmasına izin vermez.

Türkiye'deki bulgular, üç düzeyli kavramsal çerçevenin neden gerekli olduğunu göstermektedir. Birinci düzeyde dijital altyapı ve pazar kanalları yaygınlaşmaktadır. İkinci düzeyde işletme büyüklüğü, dijital olgunluk ve yönetsel beceriler farklılaşmaktadır. Üçüncü düzeyde kamu destekleri, rekabet koşulları ve platform ilişkileri girişimlerin seçeneklerini etkilemektedir. Bu yorum mevcut kaynakların karşılaştırmalı okunmasına dayanmaktadır. Türkiye'de bütün girişimler üzerinde sınanmış bir nedensel model olarak değerlendirilmemelidir.

Türkiye açısından politika önceliği, tek tip teknoloji teşvikinden çok sektör ve işletme ölçeğine göre farklılaşan ihtiyaçların belirlenmesidir. E-ticarete yeni başlayan bir mikro işletme için pazarlama ve temel veri yönetimi öncelikli olabilirken imalatçı bir KOBİ için üretim sistemlerinin bütünleştirilmesi ve çalışan eğitimi daha kritik olabilir. Destek programlarının değerlendirilmesinde yararlanıcı sayısı kadar uygulama sonrasında ölçülen süreç ve performans değişimleri de önemlidir.

9. GİRİŞİMCİLER VE KOBİ'LER İÇİN DİJİTAL DÖNÜŞÜM STRATEJİLERİ

Dijital dönüşüm stratejisi, teknoloji satın alma listesinden ziyade işletmenin hangi sorunu, hangi kaynakla ve hangi ölçülebilir sonuç için çözeceğini belirleyen bir karar süreci olarak tasarlanmalıdır. Bu bölümde önerilen aşamalar, önceki bölümlerde incelenen yetkinlik, risk ve iş modeli mekanizmalarından türetilmiş uygulama önerileridir, bağımsız bir saha araştırmasıyla etkinliği kanıtlanmış standart bir reçete olarak sunulmamaktadır.

İlk aşama mevcut durumun değerlendirilmesidir. Girişimci, müşteri edinme, sipariş karşılama, üretim, stok, tahsilat ve müşteri hizmetleri süreçlerinde en fazla zaman veya kaynak kaybının nerede oluştuğunu belirlemelidir. Ardından mevcut yazılımlar, çalışan becerileri, veri kalitesi ve güvenlik önlemleri gözden geçirilmelidir. Bu aşamada sorunun teknoloji eksikliğinden mi, iş süreci tasarımından mı yoksa personel

yetkinliğinden mi kaynaklandığı ayrıştırılmalıdır. Bu tanılama aşaması, dijital olgunluk ve işletme hazırlığının teknoloji ediniminden ayrı değerlendirilmesine ilişkin KOBİ bulgularına dayanan bir uygulama çıkarımıdır (Boz ve Serinkan, 2022; Sırkıntıoğlu Yıldırım ve Durukan, 2023).

İkinci aşama önceliklendirme ve pilot uygulamadır. Her işletmenin aynı anda yapay zekâ, otomasyon ve ileri analitik yatırımı yapması gerekmez. Beklenen fayda, toplam maliyet, uygulama süresi, çalışan gereksinimi ve güvenlik riski birlikte değerlendirilerek sınırlı kapsamlı bir deneme seçilebilir. Pilot uygulama için başlangıç düzeyi kaydedilmeli ve başarı ölçütü önceden tanımlanmalıdır. Böylece sonradan yalnızca olumlu göstergelerin seçilmesi riski azaltılabilir. Pilot seçiminin gerekçesi, dönüşümün başarısını etkileyen örgütsel ve çevresel engellerin birlikte değerlendirilmesi gereğidir (Krismajayanti vd., 2024).

Üçüncü aşama çalışanların ve yöneticilerin yetkinliklerinin geliştirilmesidir. Eğitim, genel teknoloji tanıtımıyla sınırlı kalmamalı; işletmenin kullandığı araçlara ve karşılaştığı sorunlara bağlanmalıdır. Bilgiç ve Göktaş (2024) dijital girişimcilik becerilerini eğitim bağlamında incelerken Sırkıntıoğlu Yıldırım ve Durukan (2023) işletme tutumları ve destek mekanizmalarını araştırmaktadır. Bu çalışmalar birlikte değerlendirildiğinde eğitim ve yatırım kararlarının eş zamanlı planlanması makul bir stratejik çıkarımdır.

Dördüncü aşama veri ve güvenlik yönetişimidir. Hangi verinin neden toplandığı, kimlerin erişebileceği, ne kadar süre saklanacağı ve ihlal durumunda nasıl hareket edileceği açıklığa kavuşturulmalıdır. Platform veya bulut sağlayıcısıyla çalışılıyorsa hizmet sürekliliği, veri taşınabilirliği ve sözleşme koşulları değerlendirilmelidir. Bu hazırlık, dijitalleşmenin doğurabileceği bağımlılık ve güvenlik risklerini tamamen ortadan kaldırmasa da yönetilebilir hâle getirebilir. Veri taşınabilirliği ve sağlayıcı bağımlılığına ilişkin öneri, çok taraflı platformların girişim üzerindeki yönetişim etkilerine ilişkin tartışmadan türetilmiştir (Etemad, 2023); belirli bir güvenlik önleminin etkililiği bu çalışmada test edilmemiştir.

Beşinci aşama ekonomik etkinin izlenmesidir. Örneğin pazarlama uygulamalarında yalnızca tıklama sayısı değil müşteri edinme maliyeti ve tekrar satın alma; operasyon uygulamalarında yalnızca işlem hızı değil hata oranı ve toplam maliyet; yapay zekâ uygulamalarında ise yalnızca otomasyon oranı değil doğruluk ve insan denetimi yükü de izlenmelidir. Başlangıç ölçümü bulunmadan sonraki değişimin yatırıma atfedilmesi güçleşir. Ölçümlerin iş modeliyle eşleştirilmesi Uğur ve Ataseven'in (2022) iş modeli yaklaşımıyla; işletme içi öğrenme boyutu ise Abuseta vd. (2025) tarafından incelenen çeviklik ve özümseme kapasitesiyle ilişkilidir.

Altıncı ve son aşama, uygulamanın gözden geçirilmesi ve uyarlanmasıdır. Pilot denemede belirlenen göstergeler başlangıç düzeyiyle karşılaştırılmalı; beklenen yararı sağlamayan çözümler değiştirilmeli, kapsamı daraltılmalı veya sonlandırılmalıdır. Başarılı uygulamalar yaygınlaştırılırken çalışan kapasitesi, müşteri talebi ve dış çevre koşulları yeniden değerlendirilmelidir. Böylece dönüşüm tek seferlik teknoloji satın alımı değil, ölçüme dayalı örgütsel öğrenme süreci hâline gelir. Son aşama, örgütsel öğrenmenin ve uyarlanabilirliğin önemine ilişkin sentezden çıkarılmaktadır (Abuseta vd., 2025; Krismajayanti vd., 2024). Önerilen altı aşamalı çerçeve, ilgili literatürün sentezine dayanmakta olup aşamaların sırası ve etkililiği henüz ampirik olarak sınanmamıştır.

10. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Araştırma sorusuna verilen temel yanıt şudur: Dijital dönüşüm girişimcilik fırsatlarını genişletir fakat fırsatın sürdürülebilir ekonomik değere dönüşmesi, teknolojik olanakların örgütsel yetkinliklerle kullanılması ve dış çevre koşullarıyla uyumlu bir iş modeline bağlanmasıyla ilişkilidir. İncelenen kaynaklar bu mekanizmaları farklı yöntemlerle ele aldığı için çalışma tek bir ortalama etki veya evrensel başarı katsayısı üretmemektedir.

Birinci düzeyde teknoloji, girişimcilik faaliyetlerinin yapılabilirlik sınırlarını değiştirmektedir. Bulut hizmetleri başlangıç altyapısını esnekleştirebilir, platformlar müşteriye erişimi kolaylaştırabilir, veri analitiği karar süreçlerine bilgi sağlayabilir ve yapay zekâ belirli görevleri destekleyebilir. Ancak teknolojik olanak, doğrulanmış müşteri talebi veya sürdürülebilir gelir anlamına gelmez. Bu nedenle

dijitalleşmenin ilk etkisi, başarıyı garanti etmekten çok girişimcinin kullanabileceği araç ve seçenekleri genişletmesidir.

İkinci düzeyde örgütsel yetkinlikler belirleyicidir. İşletmenin strateji geliştirme, çalışanlarını eğitme, veriyi yorumlama, müşteri geri bildiriminden öğrenme ve iş modelini yenileme kapasitesi teknolojinin sonucunu şekillendirir. Türkiye'deki KOBİ araştırmaları dijital yetkinlik ve işletme tutumlarına dikkat çekerken (Boz ve Serinkan, 2022; Sırkıntıoğlu Yıldırım ve Durukan, 2023), Türkiye'deki imalatçı KOBİ'ler üzerine gerçekleştirilen bir başka ampirik çalışma örgütsel çeviklik ve bilgiyi özümseme kapasitesinin iş modeli inovasyonuyla ilişkisini göstermektedir (Abuseta vd., 2025). Araştırmaların kapsamları farklı olsa da ortak yorum, teknolojinin etkisinin işletme içi kapasiteden bağımsız olmadığıdır.

Üçüncü düzeyde kurumsal ve piyasa koşulları girişimin hareket alanını belirlemektedir. Finansman imkânları, dijital altyapı, sektör düzenlemeleri, rekabet yoğunluğu ve platformların kuralları aynı teknoloji yatırımının farklı işletmelerde farklı sonuçlar vermesine neden olabilir. Platformlar erişimi kolaylaştırırken veri ve görünürlük üzerinde bağımlılık oluşturabilir; dijital pazarlama ölçülebilirlik sağlarken müşteri edinme maliyetini artırabilir. Dolayısıyla dönüşümün fırsatları ve riskleri birbirinden bağımsız değil, çoğu zaman aynı mekanizmanın iki yönüdür (Etemad, 2023; Krismajayanti vd., 2024).

Türkiye bağlamında resmî göstergeler, işletme ölçekleri arasında teknoloji kullanımı farklarının bulunduğunu ve e-ticaretin ekonomik büyüklüğünü göstermektedir (Ticaret Bakanlığı, 2026; TÜİK, 2025). Ancak bu göstergeler dijital dönüşümün girişim başarısı üzerindeki nedensel etkisini ölçmez. Yerli akademik araştırmaların nitel ve nicel bulguları, resmî istatistiklerin açıklayamadığı beceri, tutum ve uygulama süreçlerini anlamaya katkı sunmaktadır. Bu nedenle Türkiye'ye ilişkin değerlendirmelerde kaynakların ölçtüğü olgular arasındaki ayrım korunmalıdır.

Çalışmanın katkısı yeni bir kuram geliştirmek değildir. Katkı, teknoloji–örgüt–çevre eksenindeki bilinen ayrımı girişimcilik kararlarıyla eşleştirmesi ve kanıt türlerini açıkça ayırmasıdır. Teknolojik erişim bir imkânı, işletme yetkinliği bu imkânın uygulanma kapasitesini, piyasa ve kurum koşulları ise değerin elde tutulabilme sınırlarını açıklar. Böylece bir platforma katılma, dijital araç satın alma veya yapay zekâ kullanma olgularının tek başına girişim başarısı göstergesi sayılamayacağı ortaya konur.

Uygulama açısından girişimcilerin teknoloji yatırımlarını somut müşteri ve süreç sorunlarına bağlaması, çalışan becerilerini geliştirmesi, toplam maliyeti hesaplaması, veri güvenliğini planlaması ve performansı uygun göstergelerle izlemesi önerilmektedir. Politika yapıcılar açısından ise tek tip desteklerden ziyade sektör ve işletme ölçeğine göre farklılaşan beceri, altyapı ve finansman gereksinimlerinin belirlenmesi önem taşımaktadır. Bu öneriler, çalışmanın literatür sentezinden türetilmiştir; belirli bir programın etkililiğini doğrudan test etmemektedir.

Bu çalışma, 15 akademik yayın ve iki resmî kaynağa dayanan anlatısal bir derleme olması nedeniyle belirli sınırlılıklar taşımaktadır. Kaynak seçiminin sistematik bir tarama protokolüne dayanmaması, bulguların kapsamlılığı ve genellenebilirliği açısından dikkate alınmalıdır. Ayrıca incelenen çalışmaların yöntem ve kapsam bakımından farklılaşması, bulguların ortak bir etki büyüklüğü üzerinden değerlendirilmesini sınırlandırmaktadır. Gelecekte Türkiye'deki girişimleri sektör ve işletme ölçeğine göre inceleyen boylamsal araştırmalar, dijital dönüşüm ile girişim performansı arasındaki ilişkide örgütsel yetkinliklerin ve çevresel koşulların rolünü daha ayrıntılı biçimde ortaya koyabilir.

KAYNAKÇA

Abuseta, H., Iyiola, K., & Aljuhmani, H. Y. (2025). Digital technologies and business model innovation in turbulent markets: Unlocking the power of agility and absorptive capacity. *Sustainability, 17*(12), 5296. doi:10.3390/su17125296

Bilgiç, Ö. E., & Göktaş, P. (2024). Dijital girişimciliğin yetkinlik ve becerileri üzerine nitel bir araştırma: Start-up okulu örneği. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (49), 227–265. doi:10.61904/sbe.1490995

Boz, N., & Serinkan, C. (2022). Türkiye'de dijital girişimcilik ve KOBİ'ler. *Girişimcilik İnovasyon ve Pazarlama Araştırmaları Dergisi, 6*(12), 102–117. doi:10.31006/gipad.1204002

Çevik Aka, D. (2024). Evaluation of the change in perspectives of SME executives towards the Industry 4.0 process and opportunities in digital transformation with the SWARA method. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (67), 45–53. doi:10.18070/erciyesiibd.1276967

Etemad, H. (2023). The increasing prevalence of multi-sided online platforms and their influence on international entrepreneurship: The rapid transformation of entrepreneurial digital ecosystems. *Journal of International Entrepreneurship, 21*, 1–30. doi:10.1007/s10843-023-00331-8

Hamid, E. S., & Artha, B. (2025). Artificial intelligence adoption in micro, small, and medium enterprises: Evidence, barriers, and Islamic ethical reflections for Muslim entrepreneurs in Yogyakarta. *Journal of Islamic Economics Lariba, 11*(2), 1967–1998. doi:10.20885/jielariba.vol11.iss2.art26

Krismajayanti, N. P. A., Darma, G. S., Mahyuni, L. P., & Martini, I. A. O. (2024). Drivers, barriers and key success of digital transformation on SMEs: A systematic literature review. *Journal of Accounting and Strategic Finance, 7*(1), 158–180. doi:10.33005/jasf.v7i1.505

Mirza, E., & Cıngı, M. (2024). E-ticarete yeni başlayan KOBİ'lerin pazarlama iletişimi çalışmaları: Nitel bir inceleme. *Erciyes Akademi, 38*(3), 676–704. doi:10.48070/erciyesakademi.1496117

Özay, E., & Bayrak Kök, S. (2022). Yeni nesil girişimcilik örneği olarak dijital girişimcilik ve girişimcilerin dijital özellikleri. *Pamukkale Üniversitesi İşletme Araştırmaları Dergisi, 9*(1), 211–246. doi:10.47097/piar.1105979

Salik Ata, N. (2024). Dijital girişimcilik kavramına ilişkin literatürün VOSviewer kullanılarak haritalandırılması. *International Journal of Management and Administration, 8*(15), 29–40. doi:10.29064/ijma.1426540

Sırkıntıoğlu Yıldırım, Ş., & Durukan, L. (2023). İmalatçı KOBİ'lerin dijital dönüşümü: KOSGEB desteği özelinde nicel bir araştırma. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 13*(3), 905–930. doi:10.18074/ckuiibfd.1280479

Strilets, V., Materynko, V., & Sokil, A. (2023). Intermediary mechanisms for reconfiguring the capabilities of digital platforms to create innovative business models for SMEs. *Market Infrastructure,* (73), 101–106. doi:10.32782/infrastruct73-18

Tavas, O., Ayyıldız, Y., & Kuzkaya, E. (2022). Dijital dönüşüm sürecinde insan ilişkilerine örgütler bağlamında kavramsal bakış. *Girişimcilik İnovasyon ve Pazarlama Araştırmaları Dergisi, 6*(11), 46–56. doi:10.31006/gipad.1099045

Ticaret Bakanlığı. (2026). *Türkiye'de e-ticaretin görünümü raporu: 2025 yılı sonuçları.* https://ticaret.gov.tr/data/6a02f2c7269de183c0b98bc4/T%C3%BCrkiye%27de%20E-Ticaretin%20G%C3%B6r%C3%BCn%C3%BCm%C3%BC%20Raporu%202025.pdf

Türkiye İstatistik Kurumu [TÜİK]. (2025). *Girişimlerde bilişim teknolojileri kullanım araştırması, 2025 (Haber Bülteni No. 54012)*. https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Girisimlerde-Bilisim-Teknolojileri-Kullanim-Arastirmasi-2025-54012

Uğur, A., & Ataseven, B. (2022). Dijital dönüşümün iş modelleri üzerindeki etkisi. *Journal of Research in Business, 7*(2), 354–375. doi:10.54452/jrb.1038044

Zheng, B., Yuan, Y., Li, H., & Jiang, Y. (2023). A study of digital transformation and MSMEs performance from a spatial perspective: Evidence from China. *Journal of Economics and Management, 45*, 319–343. doi:10.22367/jem.2023.45.13

ARTIFICIAL INTELLIGENCE AND THE FUTURE OF LANGUAGE EDUCATION: APPLICATIONS, CHALLENGES, AND OPPORTUNITIES

Rahem Samiya[1]

[1]*University, University of Hassiba Benbouali-Chlef, Faculty of Letters and Arts*

ABSTRACT

Artificial intelligence (AI) is increasingly transforming language education by enabling personalized learning, adaptive instruction, automated assessment, and interactive communication. This review examines the current applications, educational contributions, challenges, and future opportunities associated with the integration of AI into language education, with particular attention to the linguistic and pedagogical specificities of Arabic-language learning contexts. The review discusses major AI-driven technologies, including natural language processing, intelligent tutoring systems, conversational agents, large language models, automatic speech recognition, text-to-speech technologies, and automated learner-output analysis. These technologies provide new opportunities for individualized instruction, real-time feedback, pronunciation training, vocabulary development, grammar learning, and formative assessment. They can also enhance learner engagement, autonomy, accessibility, and continuity of learning beyond conventional classroom environments. Nevertheless, the effective integration of AI remains constrained by linguistic diversity, morphological complexity, orthographic ambiguity, limited high-quality linguistic resources, dialectal variation, data scarcity, and concerns related to accuracy, bias, privacy, ethics, and cultural appropriateness. The review further examines emerging developments involving large language models, multimodal learning, augmented reality, and human–AI collaborative teaching. Particular emphasis is placed on the need to maintain the pedagogical role of educators while using AI as an assistive and adaptive technology rather than as a replacement for human instruction. Overall, AI offers substantial potential to reshape language education toward more personalized, inclusive, interactive, and data-informed learning environments. Realizing this potential requires interdisciplinary collaboration among educators, linguists, AI researchers, and educational institutions, together with robust ethical and pedagogical frameworks.

Keywords: Artificial intelligence; Language education; Large language models; Personalized learning; AI-assisted language learning..

TECVİD İLMİNİN TARİHSEL GELİŞİMİ VE TEMEL KAVRAMLARI
HISTORICAL DEVELOPMENT AND BASIC CONCEPTS OF TAJWID

Yusuf AYDIN

Iğdır Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı
Kur'an-ı Kerim'i Okuma ve Kıraat, Iğdır, Türkiye

ORCID: 0009-0006-0545-4177

Dr. Bünyamin Arvasi

Iğdır İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri

Kur'ân-ı Kerim Okuma ve Kıraat Ana Bilim Dalı

ORCID ID: https://orcid.org/0000-0003-0108-267X

ÖZET

Tecvid ilmi, Kur'ân harflerinin doğru telaffuz edilmesini ve okuyuş sırasında ortaya çıkan ses ilişkilerini konu edinmektedir. Okuyuşun sözlü olarak aktarılması ile bu aktarımı açıklayan kavramların yazılı eserlerde düzenlenmesi, tarihsel gelişimin farklı yönlerini oluşturmaktadır. Araştırmanın amacı, tecvid literatürünün oluşumunu seçilmiş müellifler ve eserler üzerinden incelemek, temel kavramları tanım ve uygulama şartları bakımından karşılaştırmaktır. Çalışmada sözlü öğretimin yazılı açıklamalarla ilişkisi, bağımsız tecvid eserlerinin özellikleri ve temel kavramların hangi ses olaylarını açıkladığı üzerinde durulmuştur. Kavramların ilk kullanım tarihlerini belirlemek araştırmanın kapsamı dışında tutulmuştur.

Araştırma, nitel doküman incelemesi olarak hazırlanmıştır. İnceleme malzemesini akademik makaleler ve TDV İslâm Ansiklopedisi maddeleri oluşturmaktadır. Kaynaklar tarihsel gelişim, kavramların açıklanması ve modern ölçülendirme tartışmaları çerçevesinde değerlendirilmiştir. Tarihsel bölümde Hâkânî, Mekkî b. Ebû Tâlib, Dânî ve İbnü'l-Cezerî'nin eserlerine ilişkin yayımlanmış bilgiler incelenmiştir. Kavram bölümünde mahreç, sıfat, medd, izhâr, idğâm, iklâb, ihfâ, gunne ve kalkale ele alınmıştır. Müelliflerin dönemleri ile eserlerin telif tarihleri birbirinden ayrılmıştır. Klasik eserler hakkındaki değerlendirmeler ikincil kaynaklara dayanmaktadır. Ses kaydı üzerinde ölçüm veya öğrencilerle uygulama araştırması yapılmamıştır. İnceleme, sözlü öğretim ile yazılı açıklamanın birbirini tamamlayan işlevler taşıdığını göstermektedir. Seçilen tarihsel örneklerde manzum metin, şerh ve ayrıntılı açıklama gibi farklı eser türleri bulunmaktadır. Temel kavramların tek bir sınıflandırma ölçütüne dayanmadığı görülmüştür. Mahreç sesin çıkarıldığı yeri, sıfat sesin niteliğini, medd uzatmayı, nûn sâkin ve tenvin hükümleri ise harflerin karşılaşmasındaki okuyuşu açıklamaktadır. Meddin oluşma şartı ile uzatma miktarının ayrı değerlendirilmesi gerektiği anlaşılmaktadır. Modern ölçülendirme önerileri kıraat ve okuyuş hızı gibi değişkenler belirtilerek ele alınmalıdır. Tecvid öğretiminde kısa tanım, uygulama şartı ve benzer kavramlarla karşılaştırmanın birlikte kullanılması önerilmektedir. Yazılı açıklamalar dinleme ve öğretici düzeltmesiyle desteklenmelidir. Önerilerin öğretimdeki etkisi bu çalışmada sınanmamıştır. Bulgular incelenen kaynakların kapsamıyla sınırlıdır.

Anahtar Kelimeler: Tecvid, Kur'ân tilaveti, tecvid tarihi, tecvid kavramları, sözlü aktarım.

ABSTRACT

Tajwid concerns the correct pronunciation of Qur'anic letters and the sound relationships that arise during recitation. The oral transmission of recitation and the organisation of explanatory concepts in written works represent different aspects of its historical development. This study examines the formation of tajwid literature through selected scholars and works and compares basic concepts in terms of their definitions and conditions of application. It considers the relationship between oral teaching and

written explanation, the characteristics of independent tajwid works, and the sound phenomena described by key concepts. Establishing the first occurrence of each term falls outside its scope.

The study uses qualitative document analysis. Its material consists of academic articles and entries in the TDV Encyclopaedia of Islam. Sources were examined under historical development, conceptual explanation, and modern debates on measurement. The historical discussion considers published accounts of works by al-Khaqani, Makki ibn Abi Talib, al-Dani, and Ibn al-Jazari. The conceptual discussion covers articulation points, letter characteristics, madd, izhar, idgham, iqlab, ikhfa, ghunna, and qalqala. Scholars' lifetimes were distinguished from composition dates. Assessments of classical works rely on secondary sources. No recordings were measured and no teaching experiment was conducted.

The analysis indicates that oral teaching and written explanation have complementary functions. The selected examples include verse texts, commentaries, and extended discussions. The concepts describe different aspects of recitation: sound location, sound quality, lengthening, and encounters between letters. The condition producing a type of madd should be distinguished from its duration. Modern measurement proposals require attention to recitation traditions and reading speed. Teaching should connect concise definitions with application conditions and comparisons between related concepts, supported by listening and teacher feedback. The educational effects of these suggestions were not tested. Findings remain limited to the sources examined.

Keywords: Tajwid, Qur'anic recitation, history of tajwid, tajwid terminology, oral transmission.

1 GİRİŞ

Tecvid, Kur'ân harflerinin çıkış yerlerini ve ses özelliklerini gözeterek okumayı konu edinen bir ilimdir. Tilavette harflerin birbirinden ayrılması, seslerin gerekli ölçüde uzatılması ve kelimeler arasındaki geçişlerin doğru yapılması amaçlanmaktadır. Tecvidin tanımında sesin güzel çıkarılmasına yer verilse de güzel ses tek başına yeterli görülmemektedir. Okuyuşun belirli kurallara uygun olması beklenmektedir. Kur'ân'ın tertil üzere okunmasına ilişkin ifadeler de tilavetin düzenli ve dikkatli yapılmasıyla ilişkilendirilmektedir (Çetin, 2011).

Tecvidin tarihi incelenirken okuyuş uygulaması ile bu uygulamayı açıklayan terimler arasında ayrım yapılmalıdır. Bir kuralın sonraki bir eserde adlandırılmış olması, ilgili okuyuşun aynı dönemde ortaya çıktığını göstermemektedir. Yazılı metinlerin tarihi, uygulamanın tarihine ilişkin bilgi verir. Uygulamanın başlangıcını tek başına belirlemez. Hâkânî'nin manzumesi ile Mekkî b. Ebû Tâlib'in eseri, tecvid konularının bağımsız metinlerde ele alınmasının farklı örnekleridir (Çetin, 1997; Altıkulaç, 2003).

Tecvid kitaplarında yer verilen konuların sınırları her eserde aynı değildir. Çakır ve Demirtaş Atış'ın (2023) Arapça, Türkçe ve İngilizce eserler üzerinden yürüttükleri incelemede bazı kitapların harflerin telaffuzuna odaklandığı, bazılarının Kur'ân okumayla ilgili daha geniş bilgiler içerdiği belirtilmiştir. Öğretime yönelik açıklamalar, kıraat meseleleri ve tilavetle ilgili bilgiler aynı kitapta toplanabilmektedir. Eserin bütün içeriği ile tecvidin temel inceleme alanı arasında ayrım yapılması gerekmektedir.

Araştırmanın amacı, tecvid ilminin tarihsel gelişimini temel kavramlarla birlikte incelemektir. Çalışmada üç soruya cevap aranmaktadır: Okuyuşun sözlü aktarımı yazılı tecvid literatürüyle nasıl ilişkilidir? Tecvidin bağımsız eserlerde ele alınması hangi örnekler üzerinden izlenebilir? Mahreç, sıfat, medd, izhâr, idğâm, iklâb, ihfâ, gunne ve kalkale kavramları okuyuşun hangi yönlerini açıklamaktadır? Soruların birlikte ele alınmasıyla tarih anlatısı ile kavram tanımları arasında bağ kurulması amaçlanmıştır.

2 MATERYAL VE YÖNTEM

Araştırma, yayımlanmış metinlerin incelenmesine dayanan nitel bir doküman incelemesi olarak hazırlanmıştır. İnceleme malzemesini tecvid, kıraat tarihi ve temel okuyuş kavramlarıyla ilgili akademik

makaleler ile TDV İslâm Ansiklopedisi maddeleri oluşturmaktadır. Kaynak seçiminde yazarın belirtilmesi, yayın bilgilerinin kontrol edilebilmesi ve içeriğin araştırma sorularından en az biriyle doğrudan ilişkili olması esas alınmıştır.

Metinler üç başlık altında incelenmiştir. İlk başlıkta sözlü öğretim ve bağımsız tecvid eserlerinin oluşumu değerlendirilmiştir. İkinci başlıkta temel kavramların tanımları ve uygulanma şartları ele alınmıştır. Üçüncü başlıkta eserlerin kapsamına ve okuyuş sürelerinin açıklanmasına ilişkin modern tartışmalar incelenmiştir. Tarihsel bölümde eser adı, müellif, dönem ve eserin literatürdeki yeri; kavram bölümünde tanım, uygulama şartı ve yakın kavramlardan farkı dikkate alınmıştır.

Klasik eserler hakkındaki değerlendirmeler, bu eserleri tanıtan akademik yayınlar üzerinden yapılmıştır. Yazma nüshalar arasında karşılaştırma veya metin neşri gerçekleştirilmemiştir. Kaynaklarda nakledilen erken dönem bilgilerinin tamamı aynı kesinlik düzeyinde kabul edilmemiştir. Bir müellifin yaşadığı tarih ile eserinin telif tarihi birbirinin yerine kullanılmamıştır. Tablodaki ölüm tarihleri ilgili âlimlerin dönemini göstermektedir.

Araştırmada insan katılımcılardan veri toplanmamış ve ses kaydı üzerinde ölçüm yapılmamıştır. Bulgular, incelenen yayınların karşılaştırmalı değerlendirilmesinden elde edilmiştir. Öğretime ilişkin öneriler uygulama araştırmasıyla sınanmış sonuçlar değildir. Kaynaklarda yer alan ayrımların öğretimde nasıl kullanılabileceğine ilişkin değerlendirmelerdir. Çalışma, bütün literatürü kapsayan sistematik derleme olarak sunulmamıştır.

3 BULGULAR VE TARTIŞMA

3.1 Sözlü öğretim ve yazılı literatürün oluşumu

Kur'ân öğretiminde semâ öğrencinin hocanın okuyuşunu dinlemesini, arz öğrendiği okuyuşu hocasına sunmasını ifade etmektedir. Öğrenci sesi duymakta, tekrar etmekte ve okuyuşuna ilişkin düzeltme almaktadır. Tecvidin uygulama yönü, yazılı açıklamaların yanında doğrudan öğretimi gerekli kılmıştır. Kuralların kitaplara geçirilmesi, hoca ile öğrenci arasındaki aktarımın ortadan kalktığı anlamına gelmemektedir (Çetin, 2011).

Sözlü aktarım ile yazılı açıklamanın işlevleri farklıdır. Yazılı bir tanım, okuyucuya hangi kuralın uygulanacağını bildirebilir. Sesin nasıl çıkarıldığını göstermesi daha sınırlıdır. Öğrencinin bir terimi bilmesi ile terimin karşılığı olan sesi doğru çıkarması aynı beceri değildir. Yazılı metin, öğretim sırasında başvurulan açıklamaları düzenleyen bir araç olarak ele alınabilir.

Ebû Müzâhim el-Hâkânî'nin (ö. 325/937) el-Kasîdetü'r-râiyye adlı eseri, tecvid meselelerini ayrı bir metinde toplayan erken örneklerdendir. Elli bir beyitten oluşan manzumede doğru okuyuş, öğreticinin yeterliği ve bazı tilavet kuralları ele alınmıştır. Metin bütün tecvid konularını kapsayan ayrıntılı bir kitap niteliğinde değildir. Dânî'nin kaside üzerine şerh yazmış olması, kısa öğretim metinlerinin sonraki dönemlerde açıklanarak kullanıldığını göstermektedir (Çetin, 1997).

Mekkî b. Ebû Tâlib (ö. 437/1045), tecvid literatüründe er-Ri'âye li-tecvîdi'l-kırâ'e ve tahkîki lafzi't-tilâve adlı eseriyle anılmaktadır. Eser, tecvidin bağımsız çalışma konusu olarak ele alınmasının önemli örnekleri arasında gösterilmektedir. Mekkî'nin kıraat rivayetleri ile tecvid üzerine farklı eserler hazırlaması, ilişkili konuların ayrı kitaplarda işlenebildiğini göstermektedir (Altıkulaç, 2003).

Ebû Amr ed-Dânî'nin (ö. 444/1053) et-Tahdîd fi'l-itkân ve't-tecvîd adlı kitabı, tecvid konularının bağımsız işlendiği eserler arasındadır. Harflerin mahreçleri, idğâm, vakıf ve ibtidâ gibi konulara ilişkin başka eserlerinin de bulunması, okuyuşla ilgili meselelerin farklı inceleme başlıkları altında ele alındığını göstermektedir. Mekkî ile Dânî arasında doğrudan aktarım ilişkisi bulunduğu dönem yakınlığına dayanılarak ileri sürülemez (Çetin, 1993; Altıkulaç, 2003).

İbnü'l-Cezerî'nin (ö. 833/1429) et-Temhîd fî ilmi't-tecvîd ve el-Mukaddimetü'l-Cezeriyye adlı eserleri sonraki literatürün önemli başvuru metinlerindendir. et-Temhîd'in 1368 yılında tamamlandığı ve tecvid konularını on bölümde ele aldığı belirtilmektedir. Manzum Mukaddime'de mahreç, sıfat, idğâm, gunne, medd ve vakıf gibi başlıklar işlenmiştir. Eser üzerine şerhlerin yazılması, kavramların kısa metinler ve açıklayıcı çalışmalar yoluyla aktarılmasının bir örneğidir (Altıkulaç, 1999).

Tablo 1. Tecvid literatüründe seçilmiş müellifler ve eserler

Müellif (ölüm tarihi)	**Eser**	**Literatürdeki yeri**
Hâkânî (325/937)	el-Kasîdetü'r-râiyye	Elli bir beyitlik erken manzum metin
Mekkî (437/1045)	er-Ri'âye	Bağımsız tecvid eseri
Dânî (444/1053)	et-Tahdîd	Tecvidin ayrı eserde ele alınması
İbnü'l-Cezerî (833/1429)	et-Temhîd; el-Mukaddime	Mensur ve manzum anlatım

Kaynak: Çetin (1993, 1997) ve Altıkulaç (1999, 2003) temel alınarak düzenlenmiştir.

Tablo 1'deki eserler, tek bir çizgi üzerinde birbirinin yerine geçen metinler olarak görülmemelidir. Manzume, şerh ve açıklayıcı eser farklı ihtiyaçlara karşılık vermektedir. Kısa metinler kavramları toplu biçimde sunarken şerhler açıklama alanını genişletmektedir. İncelenen örneklerde kısa öğretim metinleri ile ayrıntılı açıklamalar birlikte yer almaktadır.

3.2 Mahreç ve sıfat kavramları

Mahreç harfin çıkarıldığı yeri, sıfat harfin çıkarılışı sırasında ortaya çıkan ses özelliğini ifade etmektedir. Aynı bölgeden çıkarılan harfler farklı sıfatlar taşıyabilmektedir. Mahreç bilgisi sesin yerini, sıfat bilgisi sesin niteliğini açıklamaktadır. Harflerin ses özelliklerinin belirlenmesi, Arapça dışındaki dilleri konuşanların Kur'ân öğretiminde de önemli bir yer tutmuştur (Sarı, 1997).

Mahreç ve sıfatın ayrı başlıklarda öğretilmesi, uygulamada birbirinden koparılmalarını gerektirmez. Bir harfin çıkış yerinin doğru bulunması, diğer ses özelliklerinin kendiliğinden doğru uygulanacağı anlamına gelmez. Öğretimde harfin hangi noktadan çıkarıldığı ile o noktada nasıl seslendirildiği birlikte izlenmelidir. İşitilen ses ile öğretilen sesin karşılaştırılması gerekir.

Harfler arasındaki ilişki idğâmın sınıflandırılmasında da kullanılmaktadır. Mahreç ve sıfatları aynı harfler mütemâsil, mahreçleri aynı fakat sıfatları farklı harfler mütecânis, mahreç veya sıfat yönünden yakın harfler mütekārib olarak açıklanmaktadır. Bu sınıflar karıştırıldığında idğâm türlerinin tanımı belirsizleşmektedir (Sarı, 2000).

3.3 Medd ve uzatma kavramları

Medd, sesin med harfi aracılığıyla uzatılmasını ifade etmektedir. Elif, vâv ve yâ gerekli şartlarda med harfi görevi üstlenmektedir. Eliften önce üstün, sâkin vâvdan önce ötre, sâkin yâdan önce esre bulunması temel şartlardır. İlave uzatma sebebi olmadan yapılan uzatma medd-i tabîîdir. Hemze veya sükûn sebebiyle ortaya çıkan ilave uzatmalar fer'î medler içinde açıklanmaktadır (Sarı, 2003).

Tablo 2. Med türleri ve oluşma şartları

Med türü	**Oluşma şartı**
Medd-i tabîî	İlave hemze veya sükûn sebebi bulunmaması
Medd-i muttasıl	Aynı kelimede hemze
Medd-i munfasıl	Sonraki kelimede hemze
Medd-i lâzım	Kalıcı sükûn
Medd-i ârız	Duruş sebebiyle oluşan sükûn

Med türü	Oluşma şartı
Medd-i lîn	Öncesi üstün olan sâkin vâv veya yâdan sonra sükûn

Kaynak: Sarı (2003). Tablo, uzatma miktarlarını değil oluşma şartlarını göstermektedir.

Meddin adı ile miktarı ayrı bilgiler olarak ele alınmalıdır. Tablo 2, med türlerinin oluşma şartlarını göstermektedir. Türün belirlenmesi, bütün okuyuşlarda aynı sürenin uygulanacağı anlamına gelmemektedir. Med harfi ile hemzenin aynı kelimede bulunması muttasıl meddi tanımlamaktadır. Sürenin açıklanması için takip edilen kıraat ve öğretim yolunun belirtilmesi gerekir (Sarı, 2003; Akdemir, 2018).

Akdemir (2018), med mertebeleriyle ilgili farklı ölçülendirme yaklaşımlarını incelemektedir. Aslî med için bir elif ve iki hareke karşılığının esas alındığını belirtmektedir. Okuyuş hızının değişmesi ile medler arasındaki oranın değişmesi aynı işlem değildir. Bir anlatımda elif, diğerinde hareke kullanılması da sayılar doğrudan karşılaştırılarak değerlendirilemez. Ölçü biriminin neyi ifade ettiği açıklanmalıdır.

Med türlerinin tümünü tek miktarla açıklamak, sebep ve süre arasındaki ayrımı kapatmaktadır. Öğretim metninde önce meddin oluşma şartı gösterilmelidir. Süre izlenen okuyuşa göre ayrıca açıklanmalıdır. Öğrencinin bir meddi tanıması ile onu tutarlı ölçüde uygulaması farklı değerlendirme basamaklarıdır.

3.4 Nûn sâkin ve tenvin hükümleri

İzhâr, harfin sesinin açık biçimde çıkarılmasıdır. Nûn sâkin veya tenvinden sonra boğaz harflerinden biri geldiğinde nûn sesi diğer harfe katılmadan okunmaktadır. Yaygın anlatımda hemze, hâ, hı, ayn, gayn ve he bu grupta gösterilmektedir. İzhârın nûn sâkin ve tenvin dışındaki kullanımları da bulunmaktadır (Çetin, 2001).

İdğâm, iki harften ilkinin ikincisine katılarak okunmasıdır. Nûn sâkin ve tenvinle ilgili kullanım, idğâmın bütün kapsamını oluşturmamaktadır. Kavram, mahreç ve sıfat yönünden aynı veya yakın harflerin karşılaşmasında görülen farklı okuyuşları da açıklamaktadır. Özel kullanım ile genel tanım birbirinden ayrılmalıdır (Sarı, 2000).

İklâb, bâ harfinden önce gelen nûn sâkin veya tenvinin mîm sesine çevrilmesidir. Nûn ile bâ aynı kelimede veya ayrı kelimelerde bulunabilmektedir. Oluşan mîm sesinin gunne ile icrası ve bâya geçişi uygulamanın açıklanmasında önem taşımaktadır. Kavramın adı değişmeyi, şartı ise belirli bir harf karşılaşmasını göstermektedir (Madazlı, 2000).

İhfâ, nûn sâkin veya tenvinin gunne korunarak tam bir şeddeleme yapılmadan okunmasıdır. Yaygın açıklamada izhâr ile idğâm arasında bir eda olarak tanımlanmaktadır. İhfâ harflerinin sayısı on beştir. Nûnla ilgili dil ihfâsı ile sâkin mîmden sonra bâ geldiğinde uygulanan dudak ihfâsı ayrı tutulmalıdır (Çetin, 2000).

Tablo 3. Nûn sâkin ve tenvin hükümlerinin karşılaştırılması

Hüküm	Temel ses ilişkisi	Kaynak
İzhâr	Sesin açık okunması	Çetin (2001)
İdğâm	Sonraki harfe katılma	Sarı (2000)
İklâb	Bâdan önce mîm sesine dönüşme	Madazlı (2000)
İhfâ	Gunne korunarak gizleme	Çetin (2000)

Not: Tanımlar nûn sâkin ve tenvin bağlamında özetlenmiştir.

Kavramların karşılaştırılması, aynı başlangıç unsurunun sonraki harfe göre farklı kurallarla açıklandığını göstermektedir. Ayrım bir sesin açık kalması, başka bir sese katılması, dönüşmesi veya gizlenmesi üzerinden kurulmuştur. Öğretimde kural adının ardından karşılaşan harflerin gösterilmesi, tanım ile uygulama arasındaki bağı belirginleştirebilir.

3.5 Gunne ve kalkale

Gunne, nûn ve mîmle ilgili geniz sesidir. İhfâ, iklâb ve bazı idğâm uygulamalarının açıklanmasında gunneye başvurulmaktadır. Gunne ile medd aynı ses olayı değildir. Medd uzatmayı, gunne genizden gelen ses niteliğini ifade etmektedir. Gunnede de süre bulunduğu için iki kavram öğretimde birlikte anılabilmektedir (Sarı, 1996).

Kalkale, bâ, cîm, dâl, tâ ve kāf harfleri sâkin olduğunda belirginleşen bir ses özelliğidir. Harfin mahrecinin kapanıp açılmasıyla ilgili olarak açıklanmaktadır. Kavramın nûn sâkin ve tenvin hükümleri altında verilmesi kapsam yönünden uygun değildir. Kalkale ilgili beş harfin ses özelliğidir (Sarı, 1997).

Gunne ve kalkalenin ayrı başlıkta ele alınması kavramların sınıflandırılması açısından gereklidir. Bir kitapta konuların art arda bulunması, bunların aynı gruba ait olduğunu göstermez. Başlık düzeni kavramın harfin niteliğini mi, belirli bir karşılaşmadaki okuyuşu mu, yoksa sesin süresini mi açıkladığına göre kurulmalıdır.

3.6 Modern açıklamalar ve ölçülendirme tartışması

Modern tecvid literatüründe kapsamın genişlemesi ile yeni bir okuyuş kuralının ortaya çıkması birbirinden ayrılmalıdır. Çakır ve Demirtaş Atış (2023), modern eserlerde tecvid başlığı altında farklı türde bilgilerin toplandığını göstermektedir. Bir kitabın Kur'ân tarihi veya tilavet adabı içermesi, bu konuların harflerin telaffuzuyla aynı nitelikte olduğu anlamına gelmez.

Aydın (2025), med ve gunne sürelerinin saniye cinsinden açıklanabilmesini tartışmaktadır. Çalışmada elif, hareke ve parmak miktarı gibi ölçüler değerlendirilmiş, süreyi daha somut anlatmaya yönelik bir yaklaşım önerilmiştir. Araştırmanın kapsamı kıraat imamları ve tarikler arasındaki bütün icra farklılıklarını içermemektedir. Önerilen ölçülendirme bütün okuyuşlar için ortak standart olarak sunulmamalıdır.

Sayısal ölçüm öğretimde yardımcı araç olarak düşünülebilir. Kullanılacak ölçümün hangi okuyuş hızında, hangi kıraat rivayetinde ve hangi kural için geçerli olduğu açıklanmalıdır. Tek bir okuyucunun kaydından alınan süreler yeterli karşılaştırma yapılmadan genel kural hâline getirilmemelidir. Bu araştırmada ses kaydı ölçülmediği için belirli bir saniye değeri önerilmemiştir.

3.7 Genel değerlendirme

İncelenen yayınlar iki farklı türde bilgi sunmaktadır. Tarihsel kaynaklar müellif, eser ve aktarım hakkında bilgi vermektedir. Kavram maddeleri belirli okuyuşun tanımını ve şartlarını açıklamaktadır. Bir kavramın tanımının bilinmesi, o kavramın ilk defa ne zaman kullanıldığını göstermemektedir. Tarihsel iddia için kelimenin belirli bir metindeki kullanımı, metnin tarihi ve bağlam birlikte incelenmelidir.

Sözlü öğretim ile yazılı açıklama birbirini dışlayan iki aşama olarak ele alınamaz. Bağımsız tecvid eserleri farklı türlerde hazırlanmıştır. Temel kavramlar tek bir sınıflandırma ölçütüne dayanmamaktadır. Mahreç yerle, sıfat nitelikle, medd süreyle, nûn sâkin ve tenvin hükümleri harfler arasındaki karşılaşmayla ilgilidir.

Araştırmanın sınırlılığı, klasik metinler hakkındaki bilgilerin yayımlanmış tanıtım ve incelemeler üzerinden değerlendirilmiş olmasıdır. Her terim için ilk kullanım tarihi belirlenmemiştir. Öğretime ilişkin önerilerin öğrenci başarısına etkisi ölçülmemiştir. Klasik eserlerin belirli baskıları veya yazma nüshaları üzerinden yapılacak karşılaştırmalar daha dar ve güçlü sonuçlar sağlayabilir.

4 SONUÇ VE ÖNERİLER

Tecvid ilminin gelişimi, doğru okuyuşun aktarılması ve okuyuş kurallarının yazılı olarak açıklanması birlikte ele alınarak değerlendirilmiştir. Sözlü öğretimin sürdürülmesi ile bağımsız eserlerin

hazırlanması arasında tamamlayıcı ilişki görülmektedir. Hâkânî'nin manzumesi, Mekkî ve Dânî'nin eserleri ile İbnü'l-Cezerî'nin çalışmaları tecvid bilgisinin farklı metin türleri içinde ele alındığı örneklerdir.

Temel kavramlar okuyuşun farklı yönlerini açıklamaktadır. Mahreç ve sıfat harfin çıkarılışını, medd uzatmayı, izhâr ve idğâm gibi hükümler harflerin karşılaşmasını konu edinmektedir. Gunne ve kalkale belirli ses özelliklerini açıklayan kavramlardır. Tanım, uygulama şartı ve kavramlar arasındaki fark birlikte verildiğinde konu düzeni daha açık kurulabilmektedir.

Tecvid öğretiminde önce kavramın kısa tanımının, ardından oluşma şartının ve uygulama örneğinin verilmesi önerilmektedir. Benzer kavramlar karşılaştırılmalıdır. Medd konusunda tür ile miktar ayrı ele alınmalı, kullanılan ölçünün hangi okuyuşa dayandığı belirtilmelidir. Yazılı açıklamalar dinleme, tekrar ve öğretici düzeltmesiyle desteklenmelidir.

İleride yapılacak çalışmalarda bir veya iki kavram seçilerek belirli klasik eserler üzerinden ayrıntılı inceleme yürütülebilir. Eserlerdeki tanım, örnek ve kullanım şartları aynı ölçütlerle karşılaştırılabilir. Ses kaydına dayanan araştırmalarda okuyuş hızı, rivayet ve ölçüm yöntemi açıkça belirtilmelidir.

KAYNAKLAR

Akdemir, M. A. (2018). Kıraat ilmi eğitim-öğretiminde med mertebeleri ve ölçüleri bağlamında oluşan ekoller. *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 45, 15–50.* https://dergipark.org.tr/tr/pub/neuifd/article/401108

Altıkulaç, T. (1999). İbnü'l-Cezerî. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (Cilt 20, ss. 551–557). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.* https://islamansiklopedisi.org.tr/ibnul-cezeri

Altıkulaç, T. (2003). Mekkî b. Ebû Tâlib. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (Cilt 28, ss. 575–576). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı.* https://islamansiklopedisi.org.tr/mekki-b-ebu-talib

Aydın, H. İ. (2025). Tecvid ilmindeki bazı mertebelerin güncel zaman ölçülerinden "saniye"ye göre belirlenebilirliğiyle ilgili bir inceleme. *Yakın Doğu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 11(1), 122–144.* https://doi.org/10.32955/neu.ilaf.2025.11.1.06

Çakır, F., & Demirtaş Atış, Z. (2023). Modern dönemde yazılan tecvid eserlerinden hareketle tecvidin konusu. *Tefsir Araştırmaları Dergisi, 7(1), 196–213.* https://doi.org/10.31121/tader.1230277

Çetin, A. (1993). Dânî. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (Cilt 8, ss. 459–461). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.* https://islamansiklopedisi.org.tr/dani

Çetin, A. (1997). Hâkānî, Mûsâ b. Ubeydullah. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (Cilt 15, ss. 165–166). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.* https://islamansiklopedisi.org.tr/hakani-musa-b-ubeydullah

Çetin, A. (2000). İhfâ. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (Cilt 21, s. 532). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.* https://islamansiklopedisi.org.tr/ihfa

Çetin, A. (2001). İzhar. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (Cilt 23, s. 506). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.* https://islamansiklopedisi.org.tr/izhar--tecvid

Çetin, A. (2011). Tecvid. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (Cilt 40, ss. 253–254). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.* https://islamansiklopedisi.org.tr/tecvid--kuran

Madazlı, A. (2000). İklâb. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (Cilt 22, s. 27). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.* https://islamansiklopedisi.org.tr/iklab

Sarı, M. A. (1996). Gunne. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (Cilt 14, ss. 195–196). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.* https://islamansiklopedisi.org.tr/gunne

Sarı, M. A. (1997). Harf [Tefsir]. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (Cilt 16, ss. 163–165). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.* https://islamansiklopedisi.org.tr/harf--alfabe#2-tefsir

Sarı, M. A. (2000). İdgam. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (Cilt 21, ss. 471–472). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.* https://islamansiklopedisi.org.tr/idgam

Sarı, M. A. (2003). Med. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (Cilt 28, ss. 288–289). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı.* https://islamansiklopedisi.org.tr/med

BÜYÜKŞEHİR BELEDİYELERİNİN YAPAY ZEKÂ DESTEKLİ HİZMETLERİNDE ESNAFIN YERİ

THE PLACE OF TRADESPEOPLE IN THE AI-SUPPORTED SERVICES OF METROPOLITAN MUNICIPALITIES

Dr. Öğr. Üyesi İsmail Safa AYDIN

Karabük Üniversitesi / Safranbolu Şefik Yılmaz Dizdar MYO / Yönetim ve Organizasyon (Kamu Yönetimi), Karabük, Türkiye

ORCID: 0000-0002-4716-8586

ÖZET

Yapay zekânın son yıllarda gösterdiği hızlı gelişimle birlikte yerel yönetimlerin yapay zekâ destekli hizmet sunumu da yaygınlaşmaktadır. Bu konuda yürütülen akademik çalışmalar artmakla birlikte, bu çalışmalarda hizmetlerin hangi yararlanıcı gruplarına ulaştığı sorusu ikinci planda kalmaktadır. Özellikle esnaf ve küçük işletmelerin mevcut akademik çalışmalarda ayrı bir kategori olarak ele alınmadığı tespit edilmiştir. Bu boşluk yalnızca Türkçe literatürle sınırlı olmayıp yapay zekâ ile zanaatkârlık ve küçük işletme ekonomisi arasındaki ilişkiyi inceleyen uluslararası çalışmalarda da görülmektedir. Bu çalışmanın amacı büyükşehir belediyelerinin yapay zekâ destekli hizmetlerinde esnafın yerinin belirlenmesidir. Çalışmada nitel doküman analizi yöntemi kullanılmıştır. Mevcut akademik çalışmalar, belediyelerin resmî web siteleri, TÜİK verileri, ulusal düzeydeki program belgeleri ve basın kaynakları taranarak esnafa doğrudan ya da dolaylı olarak yönelen yapay zekâ destekli uygulamalar betimsel içerik analizi ile sınıflandırılmıştır. Bulgulara göre belediyelerin yapay zekâ uygulamaları ağırlıklı olarak trafik, bilgilendirme-yönlendirme ve eğitim alanlarında yoğunlaşmaktadır. Esnafa yönelik doğrudan bir hizmet kategorisi mevcut veri setlerinde yer almamaktadır. Esnafla ilişkili olarak tespit edilen tek örnek, İzmir Büyükşehir Belediyesi'nin esnaf odası yöneticilerine yönelik yapay zekâ eğitimidir. TÜİK verileri küçük ölçekli işletmelerde yapay zekâ kullanım oranının büyük işletmelere göre belirgin biçimde düşük olduğunu göstermektedir. KOBİ'lere yönelik yapay zekâ destekli girişimler ise TOBB-Meta iş birliği ve KOSGEB kredi programı gibi ulusal düzeydeki uygulamalar aracılığıyla yürütülmekte, bu programlar esnafı ayrıca hedeflememektedir. Sonuç olarak yerel yönetimlerin yapay zekâ stratejilerinde esnafın kapsanmasına yönelik önerilerde bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Büyükşehir Belediyeleri, Yapay Zekâ, Esnaf, Yerel Yönetim, Kamu Hizmeti.

ABSTRACT

With the rapid development of artificial intelligence in recent years, the delivery of AI-supported services by local governments has also become more widespread. Although the academic studies on this subject are increasing, the question of which beneficiary groups these services reach remains in the background. In particular, it has been found that tradespeople and small businesses are not treated as a distinct category in the existing academic studies. This gap is not confined to the Turkish literature; it is also observed in international studies examining the relationship between AI, artisanship, and the small-business economy. The aim of this study is to determine the place of tradespeople within the AI-supported services of metropolitan municipalities. Qualitative document analysis was used in the study. Existing academic studies, municipalities' official websites, TurkStat data, national-level programme documents, and press sources were reviewed, and AI-supported applications directed directly or indirectly at tradespeople were classified through descriptive content analysis. The findings show that municipal AI applications concentrate mainly on traffic, information and guidance, and education, while no direct service category for tradespeople appears in the existing datasets. The only tradesperson-related example identified is an AI training programme that İzmir Metropolitan Municipality delivered to the executives of chambers of tradesmen and craftsmen. TurkStat data indicate that AI use among

small-scale enterprises is markedly lower than among large enterprises. AI-supported initiatives for SMEs, in turn, are carried out through national-level programmes such as the TOBB-Meta partnership and KOSGEB's credit programme, and these programmes do not specifically target tradespeople. As a result, recommendations are made for including tradespeople in the AI strategies of local governments.

Keywords: Metropolitan Municipalities, Artificial Intelligence, Tradespeople, Local Government, Public Service.

GİRİŞ

Türkiye'de büyükşehir belediyelerinin hizmet sunumunda yapay zekâ destekli uygulamalara verdiği önem artmaktadır. Trafiğin yönetiminden atık toplamaya, vatandaş başvurularının yanıtlanmasından kentsel planlamaya kadar çeşitli alanlarda yapay zekâ temelli çözümler geliştirilmektedir. Bu dönüşüm yerel yönetimlerin kurumsal kapasitesini ve hizmet kalitesini etkilemekte, kamu hizmetlerinde yapay zekâya ilişkin literatür de genişlemektedir (Reis, Santo ve Melão, 2019). Son yıllarda yürütülen çalışmalar arasında Özcan ve Parlak (2026), Türkiye'deki büyükşehir belediyelerinin yapay zekâ kullanımını incelemiş ve 90 projeyi sektörel dağılımlarıyla birlikte ortaya koymuştur. Çalışmada projelerin yaklaşık yarısının İstanbul, Gaziantep ve İzmir tarafından yürütüldüğü, sekiz büyükşehir belediyesinde ise yapay zekâ kullanan bir proje belirlenemediği ortaya çıkmıştır. Araştırmaya göre aradaki bu durumun İstanbul'da mali kapasite ve teknolojik imkânlardan, Gaziantep ve İzmir'de ise yapay zekâya özgü kurumsal yapılanmalardan kaynaklandığı belirtilmiştir. Uysal ve Öztürk (2024) 29 büyükşehir belediyesinin bilgi işlem yetkililerine uyguladıkları ankette yapay zekâ teknolojilerinin yerel kamu hizmetlerinde henüz yaygın biçimde kullanılmadığını ve yetkililerin tamamının ulaşım ve şehir içi trafiği yapay zekâ için en elverişli hizmet alanı olarak değerlendirdiğini belirlemiştir. Virdil ve Uzun (2026) ise 30 büyükşehir belediyesinde 103 yapay zekâ destekli uygulama belirlemiş, bunların yaklaşık üçte birinin ulaşım hizmetlerinde toplandığını ve dağılımın belediyeler arasında homojen olmadığını bildirmiştir.

Konuya ilişkin önemli bir gösterge TÜİK'in (2026) Yapay Zekâ İstatistikleri 2026 bülteninde yer almaktadır. 10 ve üzeri çalışana sahip olan girişimlerden herhangi bir yapay zekâ teknolojisi kullandığını bildirenlerin oranı Türkiye genelinde 2021'de %2,7 iken 2026'da %14,0'a yükselmiştir. Ancak bu artış işletme büyüklüğüne göre eşit dağılmamaktadır. 10-49 çalışanı olan girişimlerde oran %12,8 iken 250 ve üzeri çalışanı olan girişimlerde %37,1'dir. Esnaf ise çoğunlukla bu eşiğin altındaki mikro ölçekli işletmelerden oluştuğundan resmî istatistiklerde yapay zekâ kullanımı bakımından büyük ölçüde görünür değildir. Dolayısıyla ölçek farkı esnaf için daha da belirgin olabilir, ancak bunu gösterecek bir veri bulunmamaktadır.

Büyükşehir belediyelerinin yapay zekâ uygulamalarını derleyen iki çalışmada (Özcan ve Parlak, 2026; Virdil ve Uzun, 2026) uygulamalar sektörel başlıklar altında sınıflandırılmıştır. Özcan ve Parlak'ın (2026) çalışmasında projeler trafik, bilgilendirme-yönlendirme, eğitim, afet ve güvenlik, toplu taşıma, altyapı, çevre, turizm ve tarım gibi başlıklara ayrılmıştır. Bu sınıflandırmalarda yapay zekâ destekli hizmetlerin hangi toplumsal gruplara ulaştığı ayrı bir analiz konusu olarak ele alınmamış, esnaf ve küçük işletmeler gibi belirli bir yararlanıcı grubuna yönelik hizmetler ayrı bir kategori olarak değerlendirilmemiştir.

Benzer bir durum güncel yerel yönetim çalışmalarında da görülmektedir. Uzun (2025), Bursa'nın beş ilçe belediyesinde yapay zekâ destekli e-hizmetlerin geliştirilmesini incelemiştir. Çalışmada uygulamaların henüz erken aşamada olduğu ve ağırlıklı olarak şikâyet yönetimi ile vatandaş bilgilendirme gibi genel işlevlerle sınırlı kaldığı tespit edilmiş, esnafa yönelik bir bulguya yer verilmemiştir. Uluslararası literatürde ise yapay zekâ ile esnaf ve zanaatkâr ekonomisi arasındaki ilişki kamu hizmeti sunumundan bağımsız olarak incelenmiştir. Eglash vd. (2020) insan-makine iş birliğinin zanaatkârlık mesleklerinin ekonomik ve çevresel sürdürülebilirliğine katkısını tartışmıştır. Nafizah, Roper ve Mole (2024) mikro işletmelerin yapay zekâ ve makine öğrenimini benimsemesinin yenilik getirilerini araştırmıştır. Pop-Cohuţ (2026) yapay zekâ destekli tasarım araçlarının geleneksel zanaatkârlıkla bütünleştirilmesini ele almıştır. Chotisarn ve Phuthong (2025) ise yapay zekâ ve mikro,

küçük ve orta ölçekli işletmeler yazınını bibliyometrik analizle incelemiş ve bu alanın hızla büyüdüğünü ortaya koymuştur. Yigitcanlar vd. (2024) 170 yerel yönetimde 262 yapay zekâ uygulamasını inceleyerek Çin (62), ABD (53) ve Birleşik Krallık'ın (45) en fazla örneğe sahip ülkeler olduğunu belirlemiştir. Ancak çalışma, yerel yönetim sınırları içindeki özel işletmeleri kapsam dışında bırakmıştır. Bu çalışmaların hiçbirinde esnafın yapay zekâ destekli hizmetlerle ilişkisi yerel yönetimler ya da kamu hizmeti sunumu çerçevesinde ele alınmamıştır.

Bu çalışmanın amacı büyükşehir belediyelerinin yapay zekâ destekli hizmetlerinde esnafın yerinin belirlenmesidir. Çalışmanın önemi iki noktada ortaya çıkmaktadır. Birincisi, esnafa yönelik yapay zekâ destekli uygulamaların mevcut akademik çalışmalarda ayrı bir kategori olarak yer almaması bu alanın sistematik biçimde incelenmesini gerekli kılmaktadır. İkincisi, ulusal düzeyde TOBB ve ilgili kurumlar aracılığıyla yürütülen KOBİ odaklı yapay zekâ girişimlerinin varlığı, yerel düzeydeki durumun bu girişimlerle birlikte değerlendirilmesini anlamlı hale getirmektedir. Bu kapsamda çalışmada üç soruya yanıt aranmıştır. Büyükşehir belediyelerinin yapay zekâ destekli hizmet envanterinde esnaf ne ölçüde yer almaktadır? Esnafa yönelik doğrudan ya da dolaylı uygulama örnekleri nelerdir? Yerel düzeydeki durum ulusal düzeydeki esnaf ve KOBİ odaklı girişimlerle nasıl bir ilişki içindedir?

MATERYAL VE YÖNTEM

Araştırmanın Modeli

Araştırmada nitel araştırma yaklaşımı benimsenmiş ve doküman analizi yöntemi kullanılmıştır. Doküman analizi, araştırılan konuya ilişkin bilgi içeren yazılı belgelerin sistematik biçimde incelenmesini sağlamaktadır. Bu doğrultuda mevcut akademik çalışmalar, belediyelerin resmî belgeleri ve kamuya açık kaynaklar ikincil veri olarak değerlendirilmiştir. Araştırma betimleyici bir çerçevede kurgulanmış ve esnafın büyükşehir belediyelerinin yapay zekâ destekli hizmetlerindeki yeri bu çerçevede ortaya konulmuştur.

Veri Kaynakları

Araştırmada üç grup veri kaynağından yararlanılmıştır. Birincisi büyükşehir belediyelerinin yapay zekâ kullanımını inceleyen akademik çalışmalardır. Bunların başında Özcan ve Parlak'ın (2026) 90 projelik ve Virdil ve Uzun'un (2026) 103 uygulamalık veri setleri gelmektedir. İkincisi büyükşehir belediyelerinin resmî web siteleridir. Üçüncüsü ise akademik çalışmalarda yer almayan güncel uygulamaları belirlemek amacıyla taranan basın ve haber kaynaklarıdır. Bunların yanı sıra işletme büyüklüğüne göre yapay zekâ kullanımını gösteren TÜİK (2026) ve Eurostat (2025) verileri ile TOBB, KOSGEB, China Daily'nin Şanghay haberi ve Alman El Sanatları Merkezî Birliği'nin (ZDH) program bilgileri de kullanılmıştır. Uluslararası karşılaştırma için amaçlı örnekleme yoluyla iki ölçüte göre ülke seçilmiştir. Birincisi, yerel yönetimlerin yapay zekâ uygulamalarına ilişkin belgelenmiş örnek sayısının en yüksek olduğu Çin, ABD ve Birleşik Krallık'tır (Yigitcanlar vd., 2024). İkincisi, esnaf ve zanaat örgütlenmesi bakımından Türkiye'ye kurumsal benzerlik gösteren Almanya ve Fransa'dır. Bu örnekler ilgili kurumların duyuruları ile basın kaynaklarından derlenmiştir. Bu nedenle ülke örnekleri kurumsal duyuru ve haberlere dayanmakta olup genelleme amacı taşımamaktadır.

Verilerin Toplanması ve Analizi

Veri toplama sürecinde öncelikle akademik çalışmalardaki veri setlerinde yer alan hizmetler sektörel dağılımlarına göre incelenmiş ve esnafa doğrudan ya da dolaylı olarak atıfta bulunan bir kategorinin bulunup bulunmadığı belirlenmiştir. Daha sonra otuz büyükşehir belediyesinin resmî web sitelerinde, arama motoru üzerinden "esnaf" ve "yapay zekâ" anahtar sözcükleriyle ayrı ayrı tarama yapılmış, ardından "esnaf", "KOBİ", "ticaret" ve "zanaatkâr" gibi alternatif terimlerle, ayrıca "dijital", "e-ticaret" ve "esnaf odası" gibi sözcüklerle büyükşehir bazında genel bir tamamlayıcı tarama gerçekleştirilmiştir. Bu tarama sonucunda ulusal düzeydeki TOBB ve KOSGEB girişimleri belirlenmiştir. Elde edilen veriler betimsel içerik analizi ile sınıflandırılmış, yerel ve ulusal düzey karşılaştırması bu sınıflandırma üzerinden yapılmıştır.

BULGULAR

Büyükşehir Belediyelerinin Yapay Zekâ Destekli Hizmet Envanterinde Esnafın Yeri

Özcan ve Parlak'ın (2026) 90 projelik veri seti incelendiğinde projelerin en fazla trafik alanında (24 proje, %26,67) yoğunlaştığı görülmektedir. Bunu bilgilendirme-yönlendirme (11 proje, %12,22) ve eğitim (9 proje, %10,00) izlemekte, afet ve güvenlik ile toplu taşıma alanlarında ise her birinde 8 proje (%8,89) bulunmaktadır. İdari işleyiş ve altyapı altışar, çevre beş, turizm ve tarım dörder, kültürel ve sosyal üç, engelliler ise iki proje ile veri setinde yer almaktadır. Ekonomi, ticaret, esnaf ya da KOBİ başlıklı ayrı bir kategori bulunmamaktadır. Virdil ve Uzun'un (2026) 103 uygulamalık veri setindeki on iki ana hizmet kategorisi arasında da esnafa ya da yerel ekonomiye yönelik bir kategori yer almamaktadır. Özcan ve Parlak (2026) veri setine yalnızca belediyelerin ya da ilgili kamu kuruluşlarının yapay zekâ olarak adlandırdığı uygulamaları almıştır; dolayısıyla esnafa dolaylı yarar sağlayan ancak bu adla sunulmayan uygulamalar veri setinin dışında kalmış olabilir. Bu durum esnafın büyükşehir belediyelerinin yapay zekâ uygulamalarında bağımsız bir yararlanıcı grubu olarak henüz görünür hâle gelmediğini düşündürmektedir.

Esnafa Yönelik Doğrudan ve Dolaylı Yapay Zekâ Destekli Uygulama Örnekleri

Otuz büyükşehir belediyesinin resmî web sitelerinde yapılan tarama ile basın taraması, esnafa doğrudan yönelen bir yapay zekâ destekli hizmete rastlanmadığını göstermektedir. Taramada yapay zekâ ile ilgili sayfaların ağırlıklı olarak belediye personeli eğitimi, gençlik merkezleri, trafik ve ulaşım, afet ve çağrı merkezi uygulamalarına ait olduğu görülmüştür. Yapay zekâ ile esnaf arasında tespit edilen ilişki bir eğitim faaliyetidir. İzmir Büyükşehir Belediyesi Esnaf ve Sanatkârlar Şube Müdürlüğü koordinasyonunda faaliyet gösteren İzmir Esnaf Kurulu, Ağustos 2026'da belediye personeli ile İzmir Esnaf ve Sanatkârlar Odaları Birliği'ne bağlı odaların başkan ve yöneticilerine dört günlük bir yapay zekâ eğitimi düzenlemiştir. Eğitimde yazışma, içerik üretimi, sunum hazırlama, raporlama ve veri analizi gibi işler için yapay zekâ araçları tanıtılmıştır (İzmir Büyükşehir Belediyesi, 2026). Eğitim esnafın kendisine değil esnaf örgütlerinin yöneticilerine yöneliktir ve duyuruda somut bir devam programı yer almamaktadır. Aynı belediyenin yönetici ve personele yönelik yapay zekâ eğitimlerinde ise esnaf ya da halk hedef kitle olarak anılmamaktadır (DHA, 2026). Antalya'da bir ilçe belediyesi olan Muratpaşa Belediyesi de 2026 Temmuz'unda girişimcilere yönelik yapay zekâ ile marka oluşturma eğitimi düzenleyeceğini duyurmuştur (Antalya Haber Al, 2026). Bu bulgular esnafın yapay zekâ destekli belediye hizmetleriyle esnaf örgütleri üzerinden dolaylı biçimde temas ettiğini düşündürmektedir. Yapılan tarama kapsamlı bir döküm niteliği taşımamakta, diğer belediyelerde benzer uygulamaların bulunma ihtimali göz ardı edilmemektedir.

Büyükşehir belediyeleri esnafa yönelik dijital hizmetleri ise yapay zekâdan önce başlatmıştır. Bursa Büyükşehir Belediyesi 2020'de yerel esnafı bir araya getiren ve vatandaşların esnaftan sipariş verebildiği bir internet sitesi açmıştır (Sabah, 2020). Ankara Büyükşehir Belediyesi 2021'de kâr amacı gütmeyen ve komisyonsuz Lezzet Ankara sipariş platformunu hizmete almış, ilk altı günde 546 restoran kaydolmuştur (BirGün, 2021). Bu platformların yapay zekâ içerdiğine ilişkin kamuya açık bir bilgiye rastlanmamıştır. Bu durum büyükşehir belediyelerinde esnaf odaklı dijital hizmet deneyiminin bulunduğunu, ancak bunun yapay zekâ destekli bir hizmete dönüşmediğini düşündürmektedir. Bursa Esnaf ve Sanatkârlar Odaları Birliği (BESOB) bünyesinde yürütülen Dijital Gelişim Ofisi projesi, Uludağ Üniversitesi ve Bursa Teknik Üniversitesi ortaklığıyla esnafa ücretsiz dijital pazarlama, e-ticaret ve sosyal medya ile web sitesi alanlarında destek sunmuş, haberin yayımlandığı Aralık 2024'te 200'e yakın esnafa ulaşmıştır (Son Dakika, 2024). Proje, basında Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı'nın kalkınma ajansları aracılığıyla yürüttüğü Sosyal Gelişmeyi Destekleme Programı kapsamında tanıtılmış (TRT Haber, 2023), proje sahibi tarafından ise Bursa Eskişehir Bilecik Kalkınma Ajansı'nın desteklediği belirtilmiştir (Besob Akademi, 2024). Projede yapay zekâ içeriğine ve belediyenin yürütücü ya da finansör rolüne ilişkin bir bilgiye rastlanmamış, tanıtım toplantısına Bursa Büyükşehir Belediyesi Başkanvekili'nin katıldığı belirtilmiştir (TRT Haber, 2023). Antalya Büyükşehir Belediyesi 2018'de Antalya Esnaf ve Sanatkârlar Odaları Birliği ile esnaf çalıştayı düzenlemiş, ancak haberde dijital ya da yapay zekâ içerikli bir başlıktan söz edilmemektedir (Son Dakika, 2018). Samsun Büyükşehir

Belediyesi'nin 2026'da kalkınma ajansı ve ticaret odalarıyla yürüttüğü dijital girişimcilik eğitimleri de girişimci adaylarına yöneliktir ve haberde yapay zekâya değinilmemektedir (Habertürk, 2026).

Yerel ve Ulusal Düzeydeki Esnaf ve KOBİ Odaklı Girişimlerin Karşılaştırılması

Yerel düzeydeki bu sınırlı görünürlüğe karşılık KOBİ'lere yönelik yapay zekâ destekli girişimler ulusal düzeyde daha belirgindir. TOBB, Habitat Derneği ve Meta iş birliğiyle 2026 yılında başlatılan Meta ile Yapay Zekâ Dönüşümü Programı kapsamında ilk etapta 1.000 orta ölçekli işletmeye ücretsiz yapay zekâ eğitimi verilmesi planlanmıştır (Posta, 2026). Sürece Ticaret Bakanlığı da dâhil olmuştur. KOSGEB'in Yapay Zekâ Kredisi ise Teknogirişim Rozeti sahibi KOBİ'lere, kurumun hizmet sağlayıcılar listesindeki firmalardan yapay zekâ hizmeti almaları için 500 bin ile 5 milyon TL arasında faizsiz kredi sağlamaktadır (KOSGEB, 2026). Bu programlar esnafı ayrıca hedeflememekle birlikte yapay zekâ destek mekanizmalarının Türkiye'de büyükşehir belediyeleri düzeyinde değil merkezî kurumlar düzeyinde yoğunlaştığını göstermektedir. Merkezî düzeyde yapay zekâ esnafa bir denetim aracı olarak da ulaşmıştır. Hazine ve Maliye Bakanlığı'nın 1 Ekim 2025'te uygulamaya aldığı KURGAN sistemi, işletmelerin ticari faaliyetlerini yapay zekâ destekli analizlerle değerlendirmektedir. Antalya'da yapılan bir bilgilendirme toplantısına ilişkin habere göre denetimlerde amacın ceza vermekten çok bilgilendirme ve rehberlik olduğu belirtilmiştir (Ekonomi Gazetesi, 2025).

İşletme Ölçeği ve Ülke Örnekleri Bakımından Karşılaştırma

TÜİK (2026) verilerine göre yapay zekâ kullanan girişimlerin oranı 2026'da %14,0'dır. Bu oran 10-49 çalışanlı girişimlerde %12,8, 50-249 çalışanlı girişimlerde %17,0 ve 250 ve üzeri çalışanlı girişimlerde %37,1'dir. Yapay zekâ en çok telekomünikasyon, programlama ve bilişim faaliyetlerinde (%63,7) kullanılmaktadır. Kullanım amaçları arasında pazarlama veya satış (%51,0) ilk sırada yer almaktadır. Yapay zekâyı kullanmayıp kullanmayı düşünen girişimler en önemli engel olarak uzmanlık eksikliğini (%72,3) göstermiştir. Bunu hukuki belirsizlikler (%66,4) ve veri koruma endişeleri (%65,4) izlemiştir. Bu veriler 10 ve üzeri çalışanı olan girişimleri kapsadığından esnafın büyük bölümü kapsam dışında kalmaktadır.

Eurostat'a (2025) göre Avrupa Birliği'nde girişimlerin %19,95'i yapay zekâ kullanmaktadır. Bu oran küçük işletmelerde %17, orta ölçekli işletmelerde %30,36 ve büyük işletmelerde %55,03'tür. Eurostat verileri de TÜİK gibi 10 ve üzeri çalışanı olan girişimleri kapsamaktadır. Aynı referans yılı (2025) esas alındığında Türkiye'de oran %7,5 iken AB ortalaması %19,95'tir (TÜİK, 2026; Eurostat, 2025). Eurostat'ın 2026 verisi henüz yayımlanmadığından 2026 değeri (%14,0) AB ile karşılaştırılmamıştır. Bununla birlikte her iki veri setinde de yapay zekâ kullanımının işletme büyüklüğü arttıkça belirgin biçimde yükseldiği görülmektedir. OECD'nin (2025) G7 için hazırladığı tartışma belgesi de KOBİ'lerde yapay zekâ benimsemesinin büyük işletmelere göre düşük kaldığını ve başarılı benimseme için bağlantı, veri-algoritma-hesaplama gücü, beceri ve finansman olmak üzere dört önkoşulun gerekli olduğunu belirtmektedir.

Çin'de yerel yönetimler yapay zekâyı küçük işletmelere doğrudan destekle ulaştırmaktadır. Vaughn (2025), Pekin, Şanghay ve Şenzen'in işletmelerin bulut hesaplama ve yapay zekâ altyapısı maliyetini karşılayan hesaplama gücü kuponları dağıttığını ve bu kuponların genellikle yaklaşık 140-200 bin dolar değerinde olduğunu, Zhejiang'ın ise 8 milyon yuana kadar maliyeti karşılamayı teklif ettiğini belirtmektedir. China Daily'ye (2026) göre Şanghay Ekonomi ve Bilgilendirme Komisyonu yetkilisi, KOBİ'ler için hesaplama, veri ve model kuponlarının dağıtımının sürdürüleceğini belirtmiş, yapay zekâ ajanlarının KOBİ'lerce kullanımına yönelik programı ise Çin KOBİ Derneği başlatmıştır. Almanya'da esnafa yönelik destek, Alman El Sanatları Merkezî Birliği'nin sitesinde tanıtılan Mittelstand-Digital Zentrum Handwerk aracılığıyla sağlanmaktadır. Merkezde yapay zekâ 2024'ten itibaren önem kazanmış, beş yıllık proje süresi ise 2026'da sona ermektedir (ZDH, 2026).

Fransa'da esnafa yönelik yapay zekâ desteği ulusal düzeyde ve meslek örgütleri aracılığıyla yürütülmektedir. Hükûmetin 2025'te açıkladığı Osez l'IA planı, yapay zekâ kullanan çok küçük işletmelerin oranını (%8) 2030'a kadar %50'ye çıkarmayı hedeflemektedir. Plan kapsamında Ticaret ve Sanayi Odaları ile Fransa'nın kamu yatırım bankası Bpifrance'la çalışacak elçiler farkındalık etkinlikleri düzenleyecek, Bpifrance'ın sunduğu uzman danışmanlık hizmetinin maliyetinin %40'ı karşılanacaktır

(Cheminat, 2025). Fransa Genel Girişimler Müdürlüğü'nün (DGE, 2026) analiz yazısında France Num verilerine dayanılarak zanaatkâr işletme yöneticilerinin %27'sinin yapay zekâ aracı kullandığı belirtilmektedir. Destek zanaat odaları, France Num ve Bpifrance tarafından sağlanmakta, raporda yerel yönetimlerden söz edilmemektedir.

Birleşik Krallık ve ABD'de ise yerel yönetimler doğrudan rol almaktadır. Londra Belediye Başkanlığı (2026), Haziran ayında üç yıl boyunca yılda 4 milyon sterlin olmak üzere toplam 12 milyon sterlinlik bir destek paketi açıklamıştır. Paket yapay zekâ hazırlık değerlendirmesi, mentorluk ve çalıştayları kapsamaktadır. Aberdeen Şehir Meclisi, CodeBase ile 2025'in ilk çeyreğinde yürütülmek üzere duyurduğu AI Navigator programını Birleşik Krallık Ortak Refah Fonu ile finanse etmiştir. Programa katılım için en az beş çalışan ve 500 bin sterlini aşan ciro koşulu aranmıştır (Aberdeen Business News, 2024). Telford ve Wrekin Konseyi de 2025'te küçük ve orta ölçekli işletmelere yönelik AI LaunchPad programını duyurmuştur (Telford & Wrekin Council, 2025). ABD'de New York Belediyesi 2023'te küçük işletme sahiplerinin ruhsat ve izin sorularını yanıtlayan MyCity Business Services sohbet robotunu hizmete almıştır (Pattison-Gordon, 2023). West Palm Beach Belediyesi'nin Küçük İşletme Programları Ofisi ise Mayıs 2026'da girişimcilere yönelik uygulamalı bir yapay zekâ çalıştayı düzenleyeceğini duyurmuştur (City of West Palm Beach, 2026). Aberdeen örneğinde olduğu gibi yerel programların bir bölümü çalışan sayısı ve ciro koşulları nedeniyle mikro işletmeleri dışarıda bırakabilmektedir. Bu örnekler esnafa ve küçük işletmelere yönelik yapay zekâ desteğinin Almanya ve Fransa'da meslek örgütleri ve merkezî kurumlar, Çin, Birleşik Krallık ve ABD'de ise yerel yönetimler eliyle yürütüldüğünü göstermektedir.

TARTIŞMA, SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu çalışmada büyükşehir belediyelerinin yapay zekâ destekli hizmetlerinde esnafın yeri incelenmiştir. Bulgular, esnafın bu hizmetler içinde ayrı ve görünür bir yararlanıcı grubu olarak yer almadığını, yapay zekâ uygulamalarının ise ağırlıklı olarak trafik, bilgilendirme-yönlendirme ve eğitim alanlarında yoğunlaştığını göstermektedir. Nitekim Özcan ve Parlak'ın (2026) 90 projelik veri setinde bu üç alan 44 projeyle (%48,9) ilk üç sırayı oluşturmakta, Virdil ve Uzun'un (2026) 103 uygulamalık veri setinde ise ulaşım (33) ve vatandaş iletişim hizmetleri (16) ilk iki sırada yer almaktadır. Virdil ve Uzun (2026), uygulamaların çok miktarda sürekli veri üreten, hızlı karar gerektiren ve operasyonel süreçlerin iyileştirilmesine ihtiyaç duyulan alanlarda toplandığını belirtmektedir. Belediyelerin esnafla ilişkisi ise başlıca ruhsat, denetim ve vergi, resim ve harç tahsili gibi düzenleyici ve mali işlemlere dayanmaktadır (5393 sayılı Belediye Kanunu, md. 15). Büyükşehirlerde sıhhî işyerlerinin, ikinci ve üçüncü sınıf gayrisıhhî müesseselerin ve umuma açık istirahat ve eğlence yerlerinin ruhsatlandırılması ve denetlenmesi ise ilçe belediyelerinin görevidir (5216 sayılı Büyükşehir Belediyesi Kanunu, md. 7). Bu nedenle esnafın büyükşehir düzeyindeki veri setlerinde görünmemesi kısmen bu görev dağılımıyla ilişkili olabilir; ilçe belediyelerindeki uygulamaların incelenmesi ayrı bir araştırma konusudur. Buna karşılık KOBİ'lere yönelik yapay zekâ destek girişimlerinin ulusal düzeyde yürütülmesi, bu desteklerin yerel değil merkezî düzeyde yoğunlaştığına işaret etmektedir. Çin, Birleşik Krallık ve ABD'de yerel yönetimlerin esnafa ve küçük işletmelere doğrudan yapay zekâ desteği vermesi, Almanya ve Fransa'da ise bu desteğin meslek örgütleri ve merkezî kurumlarca yürütülmesi, Türkiye için iki farklı karşılaştırma noktası oluşturmaktadır.

Esnafın belediyelerin yapay zekâ hizmetlerinde sınırlı yer almasının üç olası nedeni bulunmaktadır. Birincisi, belediyelerin yapay zekâ yatırımlarını görünürlüğü yüksek ve geniş kitleleri ilgilendiren trafik ve toplu taşıma gibi hizmetlere yöneltmesidir. İkincisi, esnafa yönelik hizmetlerin büyük ölçüde ruhsat, vergi ve denetim gibi düzenleyici işlevlerle sınırlı kalması ve bu alanın yenilikçi uygulamalara açık bir hizmet alanı olarak görülmemesidir. Üçüncüsü, esnaf ve KOBİ destek politikalarının ulusal düzeyde yürütülmesinin yerel yönetimleri bu alanda ayrı bir girişime yöneltmemesidir. Bu nedenler çalışmanın doküman verilerinden hareketle yapılmış çıkarımlar olup ayrıca sınanması gerekmektedir. Ayrıca resmî istatistiklerin 10 ve üzeri çalışanı olan girişimlerle sınırlı olması esnafın yapay zekâ kullanımının ölçülememesine yol açmaktadır.

Bu doğrultuda büyükşehir belediyelerinin yapay zekâ stratejilerinde esnafı kapsayacak düzenlemelere gidilmesi önerilmektedir. Belediyeler ruhsat ve vergi süreçlerinin yanı sıra esnafın pazarlama, stok

yönetimi ve müşteri erişimi gibi ihtiyaçlarına yönelik yapay zekâ destekli danışmanlık ve bilgilendirme hizmetleri geliştirebilir. Ayrıca TOBB ve ilgili kurumlarca yürütülen KOBİ odaklı girişimlerle yerel yönetimler arasında eşgüdüm sağlanması esnafın bu süreçlerden daha etkin yararlanmasına katkı sunabilir. İzmir örneği belediyelerin esnafa yönelik yapay zekâ desteğini esnaf örgütleri aracılığıyla başlatabileceğini göstermektedir. Bursa ve Ankara'daki esnaf platformları da yapay zekâ destekli bir danışmanlık katmanıyla genişletilebilir. Çalışmanın betimleyici bulguları, esnafın yapay zekâ destekli belediye hizmetlerine ilişkin algı ve beklentilerini ele alacak sonraki çalışmalar için bir zemin oluşturmaktadır. Sonuç olarak esnaf, büyükşehir belediyelerinin yapay zekâ destekli hizmetlerinde henüz belirgin bir yere sahip olmayan, ancak bu hizmetlerden yararlanma potansiyeli taşıyan bir yararlanıcı grubudur.

KAYNAKLAR

Aberdeen Business News (2024, 25 Kasım). *Council partnership to offer AI programme for local SMEs*. https://aberdeenbusinessnews.co.uk/council-partnership-to-offer-ai-programme-for-local-smes/

Antalya Haber Al (2026, 11 Temmuz). *ASSİM'den yapay zekayla marka oluşturma eğitimi*. https://www.antalyahaberal.com/assimden-yapay-zekayla-marka-olusturma-egitimi-107198h.htm

Besob Akademi (2024). *TİSK'ten BESOB DGO'ya ödül*. https://besobakademi.com/tisk-ten-besob-dgo-ya-odul

BirGün (2021, 17 Haziran). *Ankara Büyükşehir'in 'Lezzet Ankara' uygulaması esnafı memnun etti*. https://www.birgun.net/haber/ankara-buyuksehir-in-lezzet-ankara-uygulamasi-esnafi-memnun-etti-348665

Cheminat, J. (2025, 1 Temmuz). Le gouvernement présente son plan Osez l'IA dans les entreprises. *LeMondeInformatique*. https://www.lemondeinformatique.fr/actualites/lire-le-gouvernement-presente-son-plan-osez-l-ia-dans-les-entreprises-97309.html

China Daily (2026, 21 Temmuz). *New initiative helps SMEs better leverage AI agents*. Shanghai International Service Portal'da yayımlanmıştır. https://english.shanghai.gov.cn/en-WAICHighlights/20260721/ede6a6bf283c4065a032adc5b41a7ca2.html

Chotisarn, N. ve Phuthong, T. (2025). A bibliometric analysis insights into the intellectual dynamics of artificial intelligence for the micro, small, and medium enterprises. *Cogent Business & Management, 12*(1), 2491684. https://doi.org/10.1080/23311975.2025.2491684

City of West Palm Beach (2026). *City launches AI Business Essentials workshop on real-world results*. https://www.wpb.org/News-Folder/News-2026/040626-AI-Business-Essentials

DGE (2026, 7 Ekim). *Intelligence artificielle et artisanat : usages, conditions de réussite et cadre de confiance*. Direction générale des Entreprises. https://www.entreprises.gouv.fr/decryptages-de-nos-experts/intelligence-artificielle-et-artisanat-usages-conditions-de-reussite-et

DHA (2026, 18 Temmuz). *İzmir Büyükşehir'de yapay zeka seferberliği*. Demirören Haber Ajansı. https://www.dha.com.tr/yerel-haberler/izmir/izmir-buyuksehirde-yapay-zeka-seferberligi-2911834

Eglash, R., Robert, L., Bennett, A., Robinson, K. P., Lachney, M. ve Babbitt, W. (2020). Automation for the artisanal economy: enhancing the economic and environmental sustainability of crafting professions with human–machine collaboration. *AI & Society, 35*(3), 595-609. https://doi.org/10.1007/s00146-019-00915-w

Ekonomi Gazetesi (2025, 15 Ekim). *Antalyalı esnafa KURGAN uygulaması anlatıldı*. https://www.ekonomigazetesi.com/sehirler/yapay-zeka-destekli-vergi-denetimi-esnaf-icin-dijital-donusum-oldu-61975

Eurostat (2025). *Use of artificial intelligence in enterprises*. Statistics Explained. Avrupa Komisyonu (Veriler Aralık 2025'te alınmıştır). https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Use_of_artificial_intelligence_in_enterprises

Habertürk (2026, 19 Şubat). *'Ev Eksenli Çalışma ve Dijital Girişimcilik Eğitimleri' tamamlandı*. https://yerel-haberler.haberturk.com/samsun-haberleri/ev-eksenli-calisma-ve-dijital-girisimcilik-egitimleri-tamamlandi-116676571

İzmir Büyükşehir Belediyesi (2026, 15 Ağustos). *Büyükşehir'den esnaf temsilcilerine yapay zekâ eğitimi*. https://www.izmir.bel.tr/tr/Haberler/buyuksehir-den-esnaf-temsilcilerine-yapay-zek%C3%A2-egitimi/59175/156

KOSGEB (2026). *Yapay Zekâ Kredisi*. T.C. Küçük ve Orta Ölçekli İşletmeleri Geliştirme ve Destekleme İdaresi Başkanlığı. https://www.kosgeb.gov.tr/site/tr/genel/destekdetay/9414/yapay-zek-kredi-programi

Londra Belediye Başkanlığı (2026, 8 Haziran). *Mayor unveils £12m AI support package to help London's small businesses boost productivity and growth*. https://www.london.gov.uk/mayor-unveils-ps12m-ai-support-package-help-londons-small-businesses-boost-productivity-and-growth

Nafizah, U. Y., Roper, S. ve Mole, K. (2024). Estimating the innovation benefits of first-mover and second-mover strategies when micro-businesses adopt artificial intelligence and machine learning. *Small Business Economics, 62*, 411-434. https://doi.org/10.1007/s11187-023-00779-x

OECD (2025). *AI adoption by small and medium-sized enterprises: OECD discussion paper for the G7*. OECD Publishing. https://doi.org/10.1787/426399c1-en

Özcan, K. E. ve Parlak, B. (2026). Büyükşehir belediyelerinde yapay zekâ kullanımı. *Kamu Yönetimi ve Teknoloji Dergisi, 8*(1), 114-131. https://doi.org/10.58307/kaytek.1830789

Pattison-Gordon, J. (2023, 16 Ekim). NYC releases AI action plan, business-focused AI chatbot. *GovTech*. https://govtech.com/artificial-intelligence/nyc-releases-ai-action-plan-business-focused-ai-chatbot

Pop-Cohuţ, I.-C. (2026). The hybrid artisan: Integrating AI-powered design tools with traditional craftsmanship for sustainable creative entrepreneurship. *Sustainability, 18*(16), 8456. https://doi.org/10.3390/su18168456

Posta (2026, 14 Haziran). *KOBİ'lerin yapay zekâ dönüşümüne destek*. https://www.posta.com.tr/ekonomi/kobilerin-yapay-zeka-donusumune-destek-3003255

Reis, J., Santo, P. E. ve Melão, N. (2019). Impacts of artificial intelligence on public administration: A systematic literature review. *2019 14th Iberian Conference on Information Systems and Technologies (CISTI)* (ss. 1-7). IEEE. https://doi.org/10.23919/CISTI.2019.8760893

Sabah (2020, 30 Aralık). *İşte Vefa belediyeciliği*. https://www.sabah.com.tr/yasam/iste-vefa-belediyeciligi-5307460

Son Dakika (2018, 18 Kasım). *3. Esnaf Çalıştayı*. https://www.sondakika.com/guncel/haber-3-esnaf-calistayi-11448313/

Son Dakika (2024, 13 Aralık). *BESOB'dan Dijital Gelişim Projesi*. https://www.sondakika.com/ekonomi/haber-besob-dan-dijital-gelisim-projesi-18152067/

Telford & Wrekin Council (2025, 18 Eylül). *Businesses invited to apply for fully funded AI support program*. https://newsroom.telford.gov.uk/news/businesses-invited-to-apply-for-fully-funded-ai-support-program

TRT Haber (2023, 5 Ağustos). *Bursa'da esnaf ve sanatkârlara e-ticaret ile dijital gelişim desteği verilecek*. https://www.trthaber.com/haber/guncel/bursada-esnaf-ve-sanatkarlara-e-ticaret-ile-dijital-gelisim-destegi-verilecek-786501.html

TÜİK (2026). *Yapay Zekâ İstatistikleri, 2026* (Haber Bülteni, Sayı: 62066, 2 Ekim 2026). Türkiye İstatistik Kurumu. https://veriportali.tuik.gov.tr/tr/press/62066

Uysal, Y. ve Öztürk, K. (2024). Büyükşehir belediyeleri perspektifinden yerel kamu hizmetlerinde yapay zekâ kullanımı üzerine değerlendirmeler. *Uluslararası Sosyal ve Ekonomik Çalışmalar Dergisi, 5*(2), 269-287. https://doi.org/10.62001/gsijses.1523313

Uzun, T. (2025). *Belediyelerde e-hizmetlerin geliştirilmesinde yapay zekâ kullanımı: Bursa'nın 5 ilçe belediyesi örneği* (Lisansüstü tez). Bursa Teknik Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü. https://acikerisim.btu.edu.tr/items/c3c1dbcf-d03e-4f8c-aedd-a489fc4008e5

Vaughn, S. (2025, 10 Eylül). *From vouchers to visas: China's innovative plan for AI dominance*. Foreign Policy Research Institute. https://www.fpri.org/article/2025/09/from-vouchers-to-visas-chinas-innovative-plan-for-ai-dominance/

Virdil, B. ve Uzun, A. (2026). Yerel hizmetlerde yapay zekâ kullanımı: Türkiye'de büyükşehir belediyelerine yönelik bir araştırma. *Akademi Sosyal Bilimler Dergisi, 13*(3), 274-293. https://doi.org/10.65083/asbider.1986377

Yigitcanlar, T., David, A., Li, W., Fookes, C., Bibri, S. E. ve Ye, X. (2024). Unlocking artificial intelligence adoption in local governments: Best practice lessons from real-world implementations. *Smart Cities, 7*(4), 1576-1625. https://doi.org/10.3390/smartcities7040064

ZDH (2026). *Mittelstand-Digital Zentrum Handwerk*. Zentralverband des Deutschen Handwerks. https://www.zdh.de/ueber-uns/fachbereich-wirtschaft-energie-umwelt/digitalisierung-im-handwerk/digitalisierungsinitiativen-im-handwerk/mittelstand-digital-zentrum-handwerk/

Mevzuat

5216 sayılı Büyükşehir Belediyesi Kanunu (2004, 23 Temmuz). Resmî Gazete, Sayı: 25531. https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=5216&MevzuatTur=1&MevzuatTertip=5

5393 sayılı Belediye Kanunu (2005, 13 Temmuz). Resmî Gazete, Sayı: 25874. https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=5393&MevzuatTur=1&MevzuatTertip=5

THE EXPRESSIVE POTENTIAL OF MORPHOLOGICAL TRANSPOSITION IN ENGLISH STYLISTICS

Yunusova Mohigul

[1] EFL Teacher, Department of English Language Teaching, Ferghana Specialized Boarding School 1, Ferghana, 150100, Uzbekistan

Ferghana City Boarding School 1

EFL Teacher

ORCID iD: https://orcid.org/0009-0001-9393-3816

ABSTRACT

This article examines the expressive and emotional potential of morphological transposition in English stylistics, drawing on the theoretical frameworks of V.V. Zhukovska and Efimov. Morphological transposition is a stylistic phenomenon in which grammatical categories, such as number, gender, tense, aspect, and degree, are deliberately shifted from their conventional norms to convey heightened connotations, vivid imagery, and subjective evaluation. Rather than treating these deviations as grammatical errors, stylistic analysis classifies them as expressive mechanisms that transform neutral language structures into artistic devices. Through a qualitative analysis of selected literary excerpts from Ernest Hemingway, Charles Dickens, Lewis Carroll, and Samuel Taylor Coleridge, this study investigates how various parts of speech acquire emotional-evaluative values. Specifically, the research analyzes the stylistic effects of pluralizing uncountable and abstract nouns, deploying the Historic Present to create narrative immediacy, violating non-gradable adjective rules for expressive effect, and achieving stylistic gender shifts through personification. The paper also explores morphological wordplay, including false segmentation, affixational coinages, conversion, and blending, and contrasts these features with agglutinative structures. The findings show that morphological transposition bridges purely functional grammar and poetic expressiveness, enriching literary discourse, characterization, and narrative dynamics.

Keywords: Morphological transposition, denotative vs. connotative meaning, stylistic potential, Historic Present, personification, morphological wordplay, stylistic syntax.

YÜKSEK TEKNOLOJİ İHRACATI DIŞ TİCARET DENGESİNİ GÜÇLENDİRİYOR MU? 23 GELİŞMİŞ VE GELİŞMEKTE OLAN ÜLKE ÜZERİNE PANEL VERİ ANALİZİ

DOES HIGH-TECHNOLOGY EXPORT STRENGTHEN THE TRADE BALANCE? A PANEL DATA ANALYSIS OF 23 DEVELOPED AND DEVELOPING COUNTRIES

Doç. Dr. Mehmet Barış ASLAN

Bingöl Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, Bingöl, Türkiye

Çalışma Alanı: İktisat

ORCID ID: [https://orcid.org/0000-0003-3783-4079]

ÖZET

Yüksek teknoloji ürünlerinin dış ticaretteki ağırlığının artması, ülkelerin ihracat yapısının niteliği ve dış ticaret performansı açısından önem taşımaktadır. İhracatın teknolojik yapısındaki bu dönüşümün ülkelerin dış ticaret dengesine ne ölçüde ve hangi yönde yansıdığı ise üzerinde durulması gereken bir diğer konudur. Bundan yola çıkarak hazırlanan çalışmanın amacı, yüksek teknoloji ihracatı ile dış ticaret dengesi arasındaki ilişkiyi gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerden oluşan 23 ülkelik bir panel üzerinden incelemektir. Analiz, 2007–2023 dönemini kapsayan dengeli panel veri setine dayanmaktadır. Dış ticaret dengesi bağımlı değişken olarak ele alınırken yüksek teknoloji ihracatı temel açıklayıcı değişken; ekonomik büyüme, enflasyon ve ticari açıklık ise kontrol değişkenleri olarak modele dahil edilmiştir. Yapilan analizlerde öncelikle yatay kesit bağımlılığı sınanmış, ardından Levin–Lin–Chu (LLC) ve Im–Pesaran–Shin (IPS) panel birim kök testleri uygulanmıştır. Ticari açıklık değişkenine ilişkin birim kök bulguları nedeniyle bu değişken modelde birinci farkıyla kullanılmıştır. Hausman testi rassal etkiler modelinin kullanılmasını desteklemiştir. Diagnostik testlerde heteroskedastisite ve birinci dereceden otokorelasyon tespit edildiğinden nihai tahminler ülke düzeyinde küme-dirençli standart hataların kullanıldığı tesadüfi etkiler modeliyle elde edilmiştir. Sonuçlar, yüksek teknoloji ihracatının dış ticaret dengesi ile pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı bir ilişkiye sahip olduğunu göstermiştir (β=0,116; p=0,020). Enflasyonun katsayısı negatif ve anlamlı bulunurken ekonomik büyüme ile ticari açıklıktaki değişimin katsayıları istatistiksel olarak anlamlı değildir. Ana bulgunun hata yapısına karşı duyarlılığını değerlendirmek amacıyla Panel-Corrected Standard Errors (PCSE–Panel Düzeltilmiş Standart Hatalar) yaklaşımı AR(1) yapısıyla sağlamlık kontrolü olarak uygulanmıştır. PCSE tahmininde de yüksek teknoloji ihracatının pozitif ve anlamlı katsayısı korunmuştur (β=0,126; p=0,006). Böylece ana modelde elde edilen ilişkinin yönü ve istatistiksel anlamlılığı alternatif tahmin yaklaşımında da doğrulanmıştır. Bulgular, yüksek teknoloji ihracatının daha güçlü bir dış ticaret dengesiyle ilişkili olduğuna ve ihracatın teknolojik niteliğinin ülkeler açısından dış ticaret performansı bakımından önem taşıdığına işaret etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Yüksek Teknoloji İhracatı, Dış Ticaret Dengesi, Panel Veri Analizi, Rassal Etkiler

ABSTRACT

The increasing weight of high-technology products in foreign trade is important in terms of the quality of countries' export structures and their foreign trade performance. The extent to which, and the direction in which, this transformation in the technological structure of exports is reflected in countries' trade balances is another issue that requires attention. Based on this, the aim of the study is to examine the relationship between high-technology exports and the trade balance using a panel of 23 developed and developing countries. The analysis is based on a balanced panel dataset covering the 2007–2023 period. While the trade balance is treated as the dependent variable, high-technology exports are the main explanatory variable; economic growth, inflation, and trade openness are included in the model as control variables. In the analyses, cross-sectional dependence was tested first, followed by the Levin–

Lin–Chu (LLC) and Im–Pesaran–Shin (IPS) panel unit root tests. Due to the unit root findings for the trade openness variable, this variable was used in the model in first differences. The Hausman test supported the use of the random-effects model. Since heteroskedasticity and first-order autocorrelation were detected in the diagnostic tests, the final estimates were obtained using a random-effects model with country-level cluster-robust standard errors. The results showed that high-technology exports have a positive and statistically significant relationship with the trade balance (β=0.116; p=0.020). While the coefficient of inflation was found to be negative and significant, the coefficients of economic growth and the change in trade openness were not statistically significant. To evaluate the sensitivity of the main finding to the error structure, the Panel-Corrected Standard Errors (PCSE) approach was applied with an AR(1) structure as a robustness check. In the PCSE estimation, the positive and significant coefficient of high-technology exports was also preserved (β=0.126; p=0.006). Thus, the direction and statistical significance of the relationship obtained in the main model were also confirmed under the alternative estimation approach. The findings indicate that high-technology exports are associated with a stronger trade balance and that the technological quality of exports is important for countries' foreign trade performance.

Keywords: High-Technology Exports, Trade Balance, Panel Data Analysis, Random Effects

ENERJİ YOĞUNLUĞU VE JEOPOLİTİK RİSK ARASINDAKİ NEDENSELLİK İLİŞKİSİ: PANEL VERİ ANALİZİ

THE CAUSALITY RELATIONSHIP BETWEEN ENERGY INTENSITY AND GEOPOLITICAL RISK: A PANEL DATA ANALYSIS

Mehmet Barış ASLAN

Bingöl Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, Bingöl, Türkiye

ORCID ID: https://orcid.org/0000-0003-3783-4079

ÖZET

Jeopolitik risklerin enerji piyasaları ve makroekonomik göstergeler üzerindeki etkileri giderek daha fazla önem kazanırken, enerji kullanım yapısındaki değişimlerin jeopolitik risk dinamikleriyle ilişkisi daha sınırlı biçimde incelenmektedir. Bundan yola çıkarak hazırlanan çalışmanın amacı, enerji yoğunluğu ile jeopolitik risk arasındaki nedensellik ilişkisini panel veri yaklaşımıyla araştırmaktır. Analiz, 23 ülkenin 2007–2022 dönemine ait yıllık verilerinden oluşan 368 gözlemli, dengeli panel veri setine dayanmaktadır. Ampirik süreçte öncelikle tanımlayıcı istatistikler ve korelasyon yapısı incelenmiş, ardından ülkeler arasındaki yatay kesit bağımlılığı Pesaran testiyle sınanmıştır. Yatay kesit bağımlılığının tespit edilmesi üzerine değişkenlerin durağanlık özellikleri ikinci nesil CIPS panel birim kök testiyle araştırılmıştır. Sonuçlar, enerji yoğunluğu, jeopolitik risk, ekonomik büyüme ve enflasyonun düzeyde durağan, ticari açıklığın ise birinci farkında durağan olduğunu göstermektedir. Çalışmanın temel değişkenleri olan enerji yoğunluğu ve jeopolitik riskin düzeyde durağan olması üzerine nedensellik ilişkisi, yatay kesit bağımlılığına karşı 500 bootstrap tekrarına dayalı Dumitrescu–Hurlin panel Granger nedensellik testiyle incelenmiştir. Bulgular, jeopolitik riskten enerji yoğunluğuna doğru bir ve iki gecikmede anlamlı nedensellik bulunmadığını göstermektedir. Buna karşılık, enerji yoğunluğundan jeopolitik riske doğru nedenselliğin bir gecikmede %10 düzeyinde, iki gecikmede ise %5 düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı olduğunu ortaya koymuştur. Gerçekleştirilen diagnostik testler ise yatay kesit bağımlılığı, değişen varyans ve birinci dereceden otokorelasyonun varlığını ortaya koymuştur. Bu nedenle ilişkinin işareti ve büyüklüğü Driscoll–Kraay standart hatalarının kullanıldığı sabit etkiler modeliyle değerlendirilmiştir. Tahmin sonuçları, gecikmeli enerji yoğunluğu ile jeopolitik risk arasında negatif ve istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunduğunu göstermektedir. Bu sonuç, enerji kullanımı ile jeopolitik kırılganlıklar arasındaki dinamik bağın politika analizlerinde birlikte değerlendirilmesinin önemine işaret etmektedir. Bulgular, enerji yoğunluğunun geçmiş değerlerinin gelecekteki jeopolitik risk hareketleri açısından öngörüsel bilgi taşıdığını, ancak bu ilişkinin yapısal nedensellik olarak yorumlanmaması gerektiğini ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Jeopolitik Risk, Enerji Yoğunluğu, Dumitrescu–Hurlin Nedensellik Testi, CIPS, Driscoll–Kraay

ABSTRACT

While the effects of geopolitical risks on energy markets and macroeconomic indicators have attracted increasing attention, the relationship between changes in energy-use patterns and geopolitical risk dynamics has been examined more narrowly. Against this background, this study investigates the predictive causality relationship between energy intensity and geopolitical risk using a panel-data approach. The analysis is based on a strongly balanced panel of 368 annual observations for 23 countries over 2007–2022. The empirical procedure first examines descriptive statistics and correlations and then tests cross-sectional dependence across countries using the Pesaran test. Because cross-sectional dependence is detected, the stationarity properties of the variables are investigated with the second-generation CIPS panel unit-root test. The results indicate that energy intensity, geopolitical risk, economic growth, and inflation are stationary in levels, whereas trade openness is stationary in first

differences. Since the two main variables are stationary in levels, their predictive relationship is examined using the Dumitrescu–Hurlin panel Granger non-causality test with 500 bootstrap replications robust to cross-sectional dependence. No significant causality is found from geopolitical risk to energy intensity at either one or two lags. In contrast, causality from energy intensity to geopolitical risk is statistically significant at the 10% level with one lag and at the 5% level with two lags. Diagnostic tests also indicate cross-sectional dependence, heteroskedasticity, and first-order autocorrelation. Therefore, the sign and magnitude of the relationship are evaluated with a fixed-effects model using Driscoll–Kraay standard errors. The estimates show a negative and statistically significant relationship between lagged energy intensity and geopolitical risk. Overall, past energy-intensity values contain predictive information for subsequent geopolitical-risk movements, although this finding should not be interpreted as evidence of structural causality.

Keywords: Geopolitical Risk, Energy Intensity, Dumitrescu–Hurlin Causality Test, CIPS, Driscoll–Kraay

CESARETİ VE SEVGİSİ İLE UMUDA YOLCULUĞUN HİKAYESİNİN ADIDIR KADIN OLMAK

BEING A WOMAN IS THE NAME OF THE STORY OF A JOURNEY TOWARD HOPE, DRIVEN BY COURAGE AND LOVE

Perihan GÖZÜM

Doç. Dr., Çankırı Karatekin Üniversitesi, Kurşunlu Adalet MYO, Hukuk Bölümü,

ORCID ID: 0000-0003-1174-8500

Rabia Azra GÖZÜM

Ufuk Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü

ORCID ID:0009-0002-4674-6492

Nurver USLUER

Hacettepe Üniversitesi, Fizik Bölümü

ORCID ID: 0009-0002-4189-7208

Zeynep Kübra GÖZÜM

Atılım Üniversitesi, İşletme Fakültesi, Kamu Yönetimi ve Siyaset Bilimi Bölümü

ORCID ID:0009-0004-0718-6482

ÖZET

Bu bildirinin amacı; kadına yönelik şiddetin ve milyonlarca sesi duyulamayan kadının ve dünyanın farklı yerlerinde baskı, dışlanma, utanç ve tüm suçluluk duygusu üzerinde olan kadınların aslında ne kadar güçlü ve sessizliğinin ardında olan cesaretleri ile sevgilerinin ve tükenmeyen enerjilerinin ve annelik duygularının her türlü zorbalığın üstesinden gelebilecek potansiyele sahip olduklarının hatırlanmasına yardımcı olabilmektir. Bir kadının bedenine, emeğine ve hayatı üzerinde tüm kurulan baskı ve kontrol kurma isteğine rağmen maalesef yapılan ve en sık rastlanan moobing unsuru, duygusal moobingin ta kendisidir. Ve bunun farkına varmasıdır. Toplumların en temel yapı taşlarını kadınlar oluşturmaktadır. Ancak istenilen düzeyde hak ettiği değeri maalesef hiçbir zaman alamamıştır. Kadınlarımızın hak ettiği değeri aldığı, barış içinde huzurlu ve anne şefkatini hisseden sağlıklı çocukların yetiştiği güzel bir dünya temennisi elbette ki sadece kadınlarımızın değil tüm toplumun arzusudur muhakkak.

Sonuç olarak; kadına yönelik şiddet ve toplum baskısının olmadığı kadınlarımızın sevgisi ile güçlendirildiği, huzurlu toplumların olduğu, vicdanlı ve cesaretli kadınlarımızın sevgileri ile ördükleri bu güçlü bağı büyütüp çoğalttıkları, değer görüp, değer verdikleri mutlu bir toplumda yer almaları hepimizin sorumluluğundadır. Umuda yolculuğun hikayesinde baş rol olan kadınlarımızdır. Sevgileri ve cesaretleri ile bitmek tükenmek bilmeyen şefkat ve merhamet duyguları ile güzellikleri inşaa etmek, çiçek gibi kalplerde umudu yeşertmek mutlu ve sevilen bir aile ile mümkündür. Bunun temeli de her kadının kendi iç dünyasında mutlu ve huzurlu olması ve sağlıklı genç nesiller yetiştirmesi kadınlarımızın elinde olacaktır.

Anahtar Kelimeler: Kadın- Sevgi- Toplum-Cesaret.

ABSTRACT

The purpose of this statement is to help remind us that women—despite the violence against them and the millions of women whose voices go unheard, as well as those living under oppression, exclusion,

shame, and a sense of guilt in various parts of the world—are actually incredibly strong. Their courage, love, and inexhaustible energy, hidden behind their silence, along with their maternal instincts, possess the potential to overcome any form of oppression. Despite all the pressure and attempts to exert control over a woman's body, labor, and life, the most common and frequently encountered form of bullying is, unfortunately, emotional bullying itself. And it is crucial to recognize this. Women form the very foundation of societies. Yet, they have unfortunately never received the value they deserve to the extent they should. The hope for a beautiful world where our women receive the value they deserve, where children grow up in peace and harmony, feeling a mother's compassion, is undoubtedly not just the desire of our women but of the entire society.

In conclusion, it is the responsibility of us all to ensure that our women have a place in a happy society—one free from violence against women and social pressure, where they are empowered by love; where peaceful communities thrive; and where our conscientious and courageous women nurture and strengthen the powerful bonds they weave through their love, valuing and being valued in turn. Our women are the leading figures in this journey of hope. Building beauty with their love and courage, and nurturing hope in hearts as tender as flowers, is possible through a happy and beloved family. The foundation of this lies in every woman finding happiness and peace within herself and raising healthy, young generations—a task that rests in the hands of our women.

Keywords: Woman - Love - Society - Courage.

ÇEVRESEL KİMLİK, İKLİM DEĞİŞİKLİĞİ BİLİNCİ VE TOPLUMSAL UYUM İLİŞKİLERİNE YÖNELİK KAVRAMSAL BİR ÇERÇEVE ÖNERİSİ

A PROPOSED CONCEPTUAL FRAMEWORK FOR THE RELATIONSHIPS AMONG ENVIRONMENTAL IDENTITY, CLIMATE CHANGE AWARENESS, AND SOCIETAL ADAPTATION

***Emre TOSUN*[1]**

[1]Dr. Öğr. Üyesi, Kırklareli Üniversitesi, Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksekokulu, Tıbbi Hizmetler ve Teknikler, Kırklareli, Türkiye.

[1]ORCID ID: https://orcid.org/ 0000-0003-1537-5940

***Kadir ÇAVUŞ*[2]**

[2]Dr. Öğr. Üyesi, Artvin Çoruh Üniversitesi, Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksekokulu, Tıbbi Hizmetler ve Teknikler, Artvin, Türkiye

[2]ORCID ID: https://orcid.org/0000-0003-3105-7993

***Meryem AKBULUT BAKIR*[3]**

[3] Dr. Öğr. Üyesi, Yozgat Bozok Üniversitesi, Çekerek Fuat Oktay Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksekokulu, Tıbbi Hizmetler ve Teknikler, Yozgat, Türkiye.

[3]ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-1299-7421

***Bereket Bülent AYKER*[4]**

[4] Dr. Öğr. Üyesi, Trabzon Üniversitesi, Şalpazarı Meslek Yüksekokulu, Mülkiyet Koruma ve Güvenlik, Trabzon, Türkiye.

[4]ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-7832-7332

ÖZET

İklim değişikliğine toplumsal uyumun anlaşılması, çevresel ve yapısal koşulların yanı sıra bireylerin doğayla kurdukları bağların, bilinç düzeylerinin ve psikolojik süreçlerinin birlikte değerlendirilmesini gerektirmektedir. Çevresel kimlik, bireyin doğal çevreyle ilişkisini benliğinin bir parçası olarak görmesini ifade ederken iklim değişikliği bilinci, iklim değişikliğinin nedenleri, sonuçları ve bu sorunla mücadele yollarına ilişkin farkındalığı kapsamaktadır. Bu çalışmanın amacı, çevresel kimlik ile iklim değişikliği bilincinin toplumsal uyumla ilişkilerini öz-yeterlilik, hazırlık ve endişe kavramları çerçevesinde tartışmak ve gelecekteki araştırmalar için kavramsal bir çerçeve sunmaktır. Çalışma, ilgili kuramsal açıklamalar ve ampirik araştırmaların anlatısal derleme yaklaşımıyla ele alınmasına dayanmaktadır. İncelemenin odağını çevresel kimliğin iklim değişikliği bilinciyle ilişkisi ve bu iki kavramın öz-yeterlilik, hazırlık ve endişeyle bağlantıları oluşturmaktadır. Bu kavramlar, toplumsal uyumla ilişkili psikolojik ve davranışsal unsurlar olarak değerlendirilmektedir. Önerilen çerçevede çevresel kimlik, bireyin iklim değişikliğine yönelik ilgisi ve bilinciyle ilişkili bir unsur olarak ele alınmaktadır. İklim değişikliği bilincinin ise bireyin bu sorunla mücadele edebilme konusundaki öz-yeterlilik algısıyla, hazırlık davranışlarıyla ve iklim değişikliğinin olası sonuçlarına ilişkin endişesiyle bağlantılı olabileceği düşünülmektedir. Bu nedenle çevresel kimlik ve bilincin, söz konusu psikolojik ve davranışsal unsurlarla ilişkilerinin birlikte incelenmesi önerilmektedir. Bu doğrultuda, çevresel kimliğin öz-yeterlilik, hazırlık ve endişeyle ilişkilerinde iklim değişikliği bilincinin açıklayıcı bir rol oynayabileceği öne sürülmektedir. Bu önerinin gelecekte ampirik araştırmalarla sınanması gerekmektedir. Sunulan kavramsal çerçevenin, gelecekte bu ilişkileri inceleyecek araştırmalara kuramsal bir temel oluşturması hedeflenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Çevresel Kimlik, İklim Değişikliği Bilinci, Toplumsal Uyum, Öz-Yeterlilik, Hazırlık, Endişe.

ABSTRACT

Understanding societal adaptation to climate change requires consideration of individuals' connections with nature, levels of awareness, and psychological processes, alongside environmental and structural conditions. Environmental identity refers to the extent to which individuals regard their relationship with the natural environment as part of their sense of self, whereas climate change awareness encompasses awareness of the causes and consequences of climate change and ways to address it. This study aims to discuss the relationships of environmental identity and climate change awareness with societal adaptation through the concepts of self-efficacy, preparedness, and concern, and to offer a conceptual framework for future research. The study draws on a narrative review approach to examine relevant theoretical explanations and empirical research. It focuses on the relationship between environmental identity and climate change awareness, as well as their connections with self-efficacy, preparedness, and concern. These concepts are considered psychological and behavioral factors associated with societal adaptation. Within the proposed framework, environmental identity is considered a factor associated with individuals' interest in and awareness of climate change. Climate change awareness, in turn, is proposed to be related to individuals' perceived self-efficacy in addressing this issue, their preparedness behaviors, and their concern about its potential consequences. Accordingly, the relationships of environmental identity and awareness with these psychological and behavioral factors are proposed to be examined together. In this context, climate change awareness is proposed to play an explanatory role in the relationships between environmental identity and self-efficacy, preparedness, and concern. This proposition requires testing in future empirical research. The proposed conceptual framework is intended to provide a theoretical foundation for future studies examining these relationships.

Keywords: Environmental İdentity, Climate Change Awareness, Societal Adaptation, Self-Efficacy, Preparedness, Concern.

GİRİŞ

Küresel ölçekte tüm insanlığı ilgilendiren en önemli sorunlardan biri olarak iklim değişikliği gelmektedir. Bu sorun özellikle sanayi devriminden sonra giderek yıkıcı etkilerini artırmıştır. Son yıllarda yaşanan klimatolojik, hidrolojik ve meteorolojik afetlerin sayısal olarak artması bunun açık bir göstergesidir (WMO, 2026). Küresel iklim değişikliğinin yalnızca çevresel bir sorun olarak algılanması yetersizdir. Günümüzde neden olduğu sorunlara bakıldığında aynı zamanda toplumsal bir sorun olduğu görülmektedir. Sıcaklık artışı ve buna bağlı gelişen orman yangınları, deniz seviyesinde artış, okyanusların asitlenmesi ve en önemlisi kuraklık gibi afetler toplumun dinamiklerini derinden etkilemektedir. Bu yüzden iklim değişikliği fenomeni ele alınırken pek çok parametreyi ilgilendirdiği göz önünde bulundurulmalıdır. Hükümetlerarası İklim Değişikliği Paneli (IPCC) ve Dünya Meteoroloji Örgütü (WMO) gibi önde gelen kuruluşlar her yıl yayınladıkları raporlar ve istatistiksel verilerle sorunun büyüklüğünü açıkça ortaya koymaktadır. Dünya üzerindeki neredeyse tüm toplumlar bu sorundan etkilenmeye başlamıştır. Ülkemize bakıldığında artan orman yangınları, sel felaketleri vb. acil durumların sayısındaki ve niteliğindeki artış herkesin gözü önündedir (WMO, 2026; IPCC, 2023).

İklim değişikliğine neden olan parametrelerin daha çok sanayi devriminden sonra ortaya çıktığı aşikârdır. Mevcut veriler, dünyanın dengesindeki bozulmanın 1800'lü yıllardan sonra başladığını açıkça ortaya koymaktadır (IPCC, 2023). Artan sera gazı miktarı, hızlı nüfus artışı, ormansızlaşma, fosil yakıt kullanımının artması ve atıklar, günümüzde ortaya çıkan bu sorunun temellerini oluşturmuştur. Bunlar insan kaynaklı nedenler olmakla birlikte, iklim değişikliğinin doğal kaynaklı nedenleri de vardır.Güneş aktivitesindeki değişimler, okyanus ve atmosfer döngüleri, volkanik patlamalar ve dünyanın yörünge değişimleri gibi durumlar doğal nedenlerdir. Günümüzde daha çok etkili olan ise insan kaynaklı nedenlerdir. İklim araştırmaları yapan kurum ve kuruluşlar da bu durumu destekleyen raporlar sunmaktadır (WMO, 2026, IPCC, 2023).

WMO raporları incelendiğinde, son yıllarda iklim değişikliğine bağlı olarak ortaya çıkan sorunların istatistiksel olarak çarpıcı olduğu görülmektedir. Örneğin sera gazı seviyesindeki artış 2025 yılında da devam etmiştir. Bu durum dünyanın enerji dengesinin bozulmasına ve buna bağlı olarak farklı ekosistemlerin etkilenmesine neden olmaktadır. 2025 yılı aynı zamanda kayıtlara geçen en sıcak ikinci veya üçüncü yıllardan biri olmuştur. Okyanus ısısı 2025 yılında rekor seviyeye ulaşmış ve bu durum okyanuslarda yaşayan canlıları önemli ölçüde etkilemeye devam etmektedir. Deniz seviyesi yükselmiş, buna bağlı olarak deniz buzu seviyesindeki gerileme sürmüştür. Bu durum aşırı hava olaylarında artışa yol açmış ve toplumu çeşitli yönlerden etkilemiştir (WMO, 2026). IPCC ve WMO'nun ortak bildirisinde iklim değişikliği ve buna bağlı etkiler şu şekilde özetlenmiştir:

Atmosferde giderek artan sera gazı oranı, özellikle karbondioksit (CO2) seviyesi; yeryüzünü, atmosferi, okyanusları ve büyük buzulları önemli ölçüde etkilemektedir. Bu etki okyanus asitlenmesi, buzul kaybı, deniz seviyesinde artış ve sıcaklıkların yükselmesiyle kendini göstermektedir. Bu etkiler, domino taşı düzeneğinde olduğu gibi kendilerine bağlı yıkıcı etkilere neden olmaktadır. Sıcak ve soğuk hava dalgaları, kuraklık, fırtınalar, tropikal siklonlar ve yangınlar bu etkilerin bazılarıdır. Sonuç olarak bu zincir, en sonunda toplumda önemli yıkımlara yol açmaktadır. Bunların başında gıda sektöründe bozulma, yoksulluğun artması, sağlık sorunları, temiz suya erişimde sıkıntı, iklim göçü, toplumsal eşitsizlik, ekosistemde bozulma ve biyoçeşitlilikte kayıp gibi ciddi sorunlar gelmektedir (WMO, 2026). Girişin başında da belirtildiği üzere, iklim değişikliğine bağlı sorunlar yalnızca çevresel değil aynı zamanda toplumsal sorunlardır.

İklim değişikliğine bağlı sorunların çözümünde en çok önerilen iki yol vardır: uyum ve azaltım. Azaltım ayağında, iklim değişikliğine neden olan faktörlerin ortadan kaldırılmasına ya da en aza indirilmesine yönelik çalışmalar ön plana çıkmaktadır. Uyumda ise geri döndürülmesi güç durumlara karşı artık onunla yaşamayı öğrenme ilkesi ön plandadır. Uyumun genel tanımına bakıldığında, iklim değişikliğinin kaçınılmaz etkilerine karşı yeni bir düzen oluşturmak ve mümkün olduğu durumlarda olumsuz sonuçları fırsata çevirmek hedeflenir. İklim değişikliğine uyum politikasında teknik önlemlerin yanı sıra toplumsal temelli bir süreç de söz konusudur (IPCC 2007; IPCC 2022). Toplumun psikolojik ve davranışsal bakımdan yapacağı hazırlıklar da uyumun bir parçasıdır. IPCC, 2007 tarihli raporunda uyumu şu şekilde tanımlamıştır: "Uyum, gerçekleşen ya da beklenen iklimsel uyaranlara veya etkilerine karşı doğal ve insan sistemlerinde yapılan ayarlamadır. Zararı hafifletmeyi veya fırsatları değerlendirmeyi amaçlar." Buradan anlaşılacağı üzere, mevcut koşulları değiştiremediğimiz durumlarda onunla yaşamayı öğrenme teması çok rahat ortaya çıkmaktadır. Bu yüzden iklim değişikliğine uyum sadece kurumsal değil aynı zamanda toplumsaldır.

Bireylerin doğayla kurdukları ilişkinin gücü ise onların aslında çevresel kimliklerine yönelik bir belirteçtir. Doğaya duyulan saygı, onunla özdeşleşme ve koruma içgüdüsü, bireylere ait çevresel kimliğin oluşmasında etkili bir kavramdır (Clayton, 2003). Bir diğer önemli unsur ise bilinçtir. İklim değişikliği ve buna bağlı gelişen aşırı olayların kontrol altına alınmasında üzerine düşeni yapan birey ve toplumların iklim değişikliği bilinç seviyelerinin yüksek olması beklenir. Bu iki kavramın da iklim değişikliğine uyumu etkilemesi beklenir.

Bu noktada çalışmanın amacı genel hatlarıyla ortaya çıkmaktadır. Çevresel kimlik ve iklim değişikliği bilincinin iklim değişikliğine uyumla olan ilişkisini değerlendirmek ve aralarındaki muhtemel bağlantı üzerine tartışmak temel amaçlardan biridir. Aynı zamanda bu üç değişken arasındaki ilişkinin ampirik çalışmalara temel oluşturması da bu çalışmanın bir diğer önemli amacıdır. Kısaca bu çalışmanın amacı, çevresel kimlik ve iklim değişikliği bilincinin toplumsal uyumla ilişkilerini öz-yeterlilik, hazırlık ve endişe çerçevesinde tartışmak ve gelecekteki araştırmalara temel oluşturacak kavramsal bir çerçeve sunmaktır№

YÖNTEM

Bu çalışmanın amacı çevresel kimlik ve iklim değişikliği bilincinin uyum ile ilişkili öz-yeterlik, hazırlık ve endişe ile olan bağlantılarını kavramsal olarak incelemektir. Araştırma, türü bakımından anlatısal derleme niteliğindedir. Bu kapsamda, söz konusu üç değişkenin alan yazındaki kavramsal ve kuramsal karşılıkları incelenmiş, değişkenler arasındaki olası ilişkileri ortaya koymak amacıyla literatür taraması gerçekleştirilmiştir (Green ve ark., 2006).

Literatür taramasında Google Scholar, Web of Science ve Scopus veri tabanlarından yararlanılmıştır. Tarama sürecinde "çevresel kimlik", "iklim değişikliği bilinci" ve "iklim değişikliğine uyum" anahtar kelimeleri ile bunların İngilizce karşılıkları kullanılmıştır. Elde edilen yayınların seçiminde bilimsel nitelikleri, araştırmanın kapsamıyla ilişkileri ve çalışmanın amacıyla örtüşme düzeyleri dikkate alınmıştır. Araştırmanın ele aldığı üç değişken arasındaki ilişkiyi doğrudan inceleyen çalışmaların sınırlı olması nedeniyle, değişkenleri ayrı ayrı ele alan veya bu değişkenlerle ilişkili kavramları inceleyen yakın konulu araştırmalar da değerlendirmeye dâhil edilmiştir. Bu çalışmalardan elde edilen bulgular doğrultusunda değişkenler arasındaki olası ilişkiler üzerine çıkarımlarda bulunulmuştur. (Green ve ark., 2006). Araştırmanın amacı ve kapsamıyla örtüşmeyen ya da bilimsel açıdan yeterli değerlendirme yapılmasına olanak sağlayacak nitelikte bilgi sunmayan yayınlar kapsam dışında bırakılmıştır.

Literatür incelemesinde yalnızca ampirik araştırmalarla sınırlı kalınmamış, kuramsal çalışmalar da değerlendirmeye dâhil edilmiştir. Böylece çevresel kimlik, iklim değişikliği bilinci ve iklim değişikliğine uyum değişkenlerinin kavramsal temelleri ile bu değişkenler arasındaki olası ilişkilerin farklı araştırma yaklaşımları çerçevesinde ele alınması amaçlanmıştır.

İncelenen yayınlardan elde edilen bulgular, temel kavramlar ve değişkenler arasındaki olası ilişkiler çerçevesinde değerlendirilmiş ve bütüncül bir yaklaşımla yorumlanmıştır. Bununla birlikte, söz konusu değişkenler arasındaki ilişkileri doğrudan ele alan çalışmaların sınırlı olması, araştırmanın temel kısıtlılıklarından birini oluşturmuştur. Bu durum, literatürden elde edilen bulguların karşılaştırılmasını ve değişkenler arasındaki ilişkiler hakkında kapsamlı çıkarımlarda bulunulmasını güçleştirmiştir.

BULGULAR

Araştırmada ele alınan üç değişkene ilişkin literatür incelendiğinde, değişkenler arasındaki ilişkiler konusunda farklı sonuçlara ulaşıldığı görülmektedir. Bazı çalışmalar bu ilişkileri olumlu yönde değerlendirirken, bazıları negatif yönlü ilişkiler ortaya koymuştur. Ayrıca, bu üç kavramı birlikte ele alan çalışmaların yetersiz olması literatürde önemli bir boşluk oluşturmaktadır.

Çevresel kimlik, motivasyonel bir kaynak olarak değerlendirilebilir (Clayton, 2003; Clayton ve ark., 2021) ve bu nedenle iklim değişikliği bilincini olumlu yönde etkilemesi beklenebilir. Ancak bu iki kavram arasındaki ilişkiyi doğrudan inceleyen çalışmaların sınırlı olması nedeniyle bu konuda yalnızca çıkarımda bulunulabilir. Bazı çalışmalarda çevresel kimliğin iklim dostu davranışları güçlü biçimde etkilediği sonucuna ulaşılmıştır. Bu bulgudan hareketle, iklim dostu davranışların bilinçli bireylerden beklenebileceği düşünülebilir (Vesely ve ark., 2021). Ayrıca, çevresel kimliğin afet risk algısı üzerinde de etkili olduğu görülmüştür. Bu durumun, iklim değişikliğine bağlı olayların neden olabileceği afetlere karşı alınacak tedbirleri de etkilemesi beklenmektedir. Dolayısıyla bilinçli toplumların bu doğrultuda davranış sergileyeceği düşünülebilir (George ve Gupta, 2024). Ancak bu değerlendirmeler, incelenen çalışmalardan elde edilen dolaylı çıkarımlardır ve kesin sonuçlar olarak değerlendirilmemelidir.

Çevresel kimliğin iklim değişikliğine uyum üzerindeki etkisi değerlendirildiğinde, bu değişkenin uyum sürecinde etkili olabileceği düşünülmektedir. Bazı çalışmalarda çevresel kimliğin psikolojik uyumu etkileyebildiği sonucuna ulaşılmıştır (Halkos ve Gkargkavouzi, 2025). Bu bulgulardan hareketle, çevresel kimliğin iklim değişikliğine uyum sağlama konusunda da etkili olabileceği çıkarımında bulunulabilir.

Çevresel kimlik, iklim değişikliği bilinci ve iklim değişikliğine toplumsal uyum kavramları birlikte değerlendirildiğinde, bireylerin kendilerini doğayla özdeşleştirmelerinin iklim değişikliğine ilişkin farkındalık ve algılarıyla ilişkili olabileceği görülmektedir. Çevresel kimliğin iklim değişikliğine ilişkin algı ve inançlarla pozitif yönde ilişkili olması, doğayla kurulan bağın iklim değişikliğinin anlaşılması açısından önemli olabileceğini düşündürmektedir. Bu bağlamda, iklim değişikliği bilincinin çevresel kimlik ile iklim değişikliğine toplumsal uyum arasındaki ilişkide rol oynayabileceği değerlendirilebilir. Bununla birlikte, bu ilişkinin yönü ve iklim bilincinin aracılık rolü mevcut bulgularla kesin olarak ortaya konulamamakta, ampirik olarak incelenmesi gerekmektedir (Pinho, 2025; Perera ve ark., 2022; Nartova ve ark., 2022; Kiral ve ark., 2023).

Genel olarak alan yazın incelendiğinde, üç kavram arasında çeşitli ilişkilere işaret eden bulgular bulunmaktadır. Ancak bu değişkenler arasındaki ilişkileri doğrudan veya dolaylı olarak ele alan

çalışmalar sınırlıdır. Üç değişkeni birlikte inceleyen çalışmaların yetersiz olması, aralarındaki ilişkilerin ampirik olarak araştırılmasını gerekli kılmaktadır.

SONUÇ

Bu araştırma çevresel kimlik, iklim değişikliği bilinci ve iklim değişikliğine uyum arasındaki muhtemel ilişkileri alan yazın çerçevesinde değerlendirmek amacıyla yapılmıştır. İncelenen bilimsel yayınlar, bu üç değişkenin birbiriyle ilişkili olabileceğine göstermekle birlikte, aralarındaki ilişkileri doğrudan ele alan bilimsel yayınların sınırlı olduğunu görülmüştür. Mevcut alan yazında değişkenler arasındaki ilişkiler konusunda farklı ve sınırlı sonuçların olması, bu ilişkilerin daha kapsamlı biçimde araştırılmasını gerekli kılmaktadır.

Çevresel kimliğin bireylerin çevreye yönelik tutum ve davranışlarını etkileyebilen bir parametre olduğu göz önünde bulundurulduğunda, iklim değişikliği bilinci üzerinde de etkili olabileceği düşünülmektedir. Fakat, çevresel kimlik ile iklim değişikliği bilinci arasındaki ilişkiyi doğrudan inceleyen çalışmaların yeterli olmaması, bu konuda kesin bir değerlendirme yapılmasını güçleştiren bir faktördür. Benzer şekilde, çevresel kimliğin iklim dostu davranışlar ve afet risk algısıyla ilişkili olduğunu ortaya koyan çalışmalar mecvuttur. Bu değişkenin iklim değişikliğine uyum süreciyle de ilişkili olabileceği düşünülmektedir. Ancak bahsedilen çıkarımlar, mevcut alan yazın taramasından elde edilen dolaylı sonuçlara dayanmaktadır.

İklim değişikliği bilinci de birey ve toplumun iklim değişikliğinin nedenlerini, olası etkilerini ve neden olacağı muhtemel riskleri anlamaları ve davranışa yansıtmaları açısından önem taşımaktadır. Bununla birlikte, iklim değişikliği konusunda bilgi ve farkındalık sahibi olmanın her zaman uyum davranışına dönüşeceğini söylememiz doğru bir çıkarım olmayabilir. Bu yüzden iklim değişikliği bilinci ile iklim değişikliğine uyum arasındaki ilişkinin, diğer bireysel ve toplumsal parametrelerle birlikte değerlendirilmesi daha doğru bir yaklaşım olacaktır. Bu kapsamda, iklim değişikliği bilincinin çevresel kimlik ile iklim değişikliğine uyum arasındaki olası ilişkide nasıl bir rol üstleneceğinin araştırılması ve farklı türde araştırma yöntemleriyle incelenmesi önem kazanmaktadır.

Çalışmanın temel çıkarımlarından biri, çevresel kimlik, iklim değişikliği bilinci ve iklim değişikliğine uyum değişkenlerinin birlikte değerlendirilmesinin, bu kavramlar arasındaki olası ilişkilerin daha iyi anlaşılmasına katkı sağlayacağının düşünülmesidir. Özellikle iklim değişikliği bilincinin, çevresel kimlik ile iklim değişikliğine uyum arasındaki ilişkide aracı bir rol üstlenebileceği araştırmacılar tarafından düşünülen bir çıkarımdır. Fakat mevcut alan yazında konuyla alakalı sınırlı kaynak olması nedeniyle bu olasılığın doğrulanmış bir sonuç olarak değerlendirilmesi mümkün değildir. Söz konusu ilişkinin niteliğinin ve olası aracılık mekanizmasının ortaya konulabilmesi için ampirik araştırmalarla sınanmasına ihtiyaç duyulmaktadır.

Bu çalışmanın önemli sınırlılıklarından biri, üç değişken arasındaki ilişkileri doğrudan inceleyen çalışmaların yeterli sayıda olmamasıdır. Bu durum, mevcut araştırma bulgularının karşılaştırılmasını ve değişkenler arasındaki ilişkilerin kapsamlı biçimde değerlendirilmesini güçleştiren bir faktördür. Ayrıca çalışmanın anlatısal derleme türünde olması nedeniyle ulaşılan değerlendirmeler, literatürdeki bulguların araştırmacılar tarafından yorumlanmasına dayanmaktadır. Dolayısıyla bu çalışma, değişkenler arasında kesin ilişkiler ortaya koymaktan ziyade, mevcut bilgileri bir araya getirerek gelecekteki araştırmalar için değerlendirme çerçevesi hazırlayan ve temel oluşturan bir çalışmadır.

Sonuç olarak, çevresel kimlik, iklim değişikliği bilinci ve iklim değişikliğine uyum arasındaki olası ilişkilerin daha ayrıntılı biçimde incelenmesi, alan yazında önemli bir boşluğun doldurulmasına katkı sağlayabilir. Gelecekte yapılacak araştırmalarda, üç değişkenin birlikte ele alındığı ampirik çalışmaların yapılması ve aralarındaki ilişkilerin uygun araştırma yöntemleriyle test edilmesi önerilmektedir. Özellikle iklim değişikliği bilincinin olası aracılık rolünün yapısal eşitlik modellemesi gibi yöntemlerle incelenmesi, bu konudaki kuramsal değerlendirmelerin ampirik bulgularla desteklenmesine olanak sağlayabilir. Ayrıca farklı toplumsal gruplarda yürütülecek araştırmalar, çevresel kimlik ve iklim değişikliği bilincinin iklim değişikliğine uyum süreciyle nasıl ilişkili olduğunun daha kapsamlı biçimde anlaşılmasına katkıda bulunabilir.

KAYNAKLAR

Stepan Vesely, Torsten Masson, Parissa Chokrai, Anna M. Becker, Immo Fritsche, Christian Kløckner, Lorenza Tiberio, Giuseppe Carrus, & Angelo Panno (2021). Climate change action as a project of identity: Eight meta-analyses. Global Environmental Change, 70. https://doi.org/10.1016/j.gloenvcha.2021.102322

George, P. R., & Gupta, V. (2024). Environmental identity and perceived salience of policy issues in coastal communities: a moderated-mediation analysis. *Policy Sciences*, *57*(4), 787-822. https://doi.org/10.1007/s11077-024-09547-4

Clayton, S., Czellar, S., Nartova-Bochaver, S., Skibins, J. C., Salazar, G., Tseng, Y. C., Irkhin, B., & Monge- Rodriguez, F. S. (2021). Cross-cultural validation of a revised environmental identity scale. Sustainability, 13(4), 2387. https://doi.org/10.3390/su13042387

Clayton, S. (2003). Environmental identity. A conceptual and operational definition. In S. Clayton & S. Opotow (Eds.), Identity and the natural environment: The psychological significance of nature (p. 45–65). Massachusetts Institute of Technology.

Halkos, G., & Gkargkavouzi, A. (2025). Exploring the relationship among environmental identity, eco-emotions, perceived nature restorativeness, and psychological adaptation to climate change.

Pinho, M. (2025). Climate change anxiety and pro-environmental behaviours: Disentangling gender disparities. Frontiers in Sociology, 10, 1589501. https://doi.org/10.3389/fsoc.2025.1589501

Perera, C. R., Kalantari, H., & Johnson, L. W. (2022). Climate change beliefs, personal environmental norms and environmentally conscious behaviour intention. Sustainability, 14(3), 1824. https://doi.org/10.3390/su14031824

Nartova-Bochaver, S. K., et all. (2022). The role of environmental identity and individualism/collectivism in predicting climate change denial: Evidence from nine countries. Journal of Environmental Psychology, 84, 101899. doi: 10.1016/j.jenvp.2022.101899

Kiral Ucar, G., Gezici Yalcin, M., Özdemir Planalı, G., & Reese, G. (2023). Social identities, climate change denial, and efficacy beliefs as predictors of pro-environmental engagements. Journal of Environmental Psychology, 91, 102144. doi: 10.1016/j.jenvp.2023.102144

Green, B. N., Johnson, C. D., & Adams, A. (2006). Writing narrative literature reviews for peer-reviewed journals: Secrets of the trade. Journal of Chiropractic Medicine, 5(3), 101–117. https://doi.org/10.1016/S0899-3467(07)60142-6

Intergovernmental Panel on Climate Change. (2007). Climate change 2007: Impacts, adaptation and vulnerability. Cambridge University Press.

Intergovernmental Panel on Climate Change. (2022). Climate change 2022: Impacts, adaptation and vulnerability. Cambridge University Press. https://www.ipcc.ch/report/ar6/wg2/

Intergovernmental Panel on Climate Change. (2023). Climate change 2023: Synthesis report. https://www.ipcc.ch/report/ar6/syr/

World Meteorological Organization. (2026). State of the global climate 2025. https://wmo.int/publication-series/state-of-global-climate/state-of-global-climate-2025

STRATEGIC OPERATIONS AND ROUTE SELECTION IN MULTIMODAL LOGISTICS: A TWO-CORRIDOR COMPARATIVE ANALYSIS

İzzet Ege GÜRE[1]

[1] *Yeditepe University, Department of Logistics Management, Faculty of Business, Istanbul, Türkiye*

ORCID ID: 0009-0007-2675-6032

Prof. Dr. Erkut AKKARTAL[2]

[2] *Yeditepe University, Istanbul, Türkiye*

ORCID ID:0000-0002-7090-4449

ABSTRACT

This study evaluates strategic route selection in multimodal container logistics through two separate origin–destination cases: Türkiye–Dammam via King Abdullah Port or Jeddah Islamic Port, and Türkiye–Kigali via Dar es Salaam or Mombasa. The analysis uses a 20-tonne cargo load in a 40-foot high-cube container and combines publicly available shipping schedules, inland-distance publications, corridor performance studies, indicative freight rates and transparent emission calculations. For Dammam, a common reference-route model estimates distances of 3,683.8 and 3,893.3 km and direct transport emissions of approximately 3.56 and 3.76 tonnes of CO_2 equivalent. For Kigali, ten paired MSC schedules retrieved on 20 October 2026 indicate average planned maritime transit times of approximately 39 days to Dar es Salaam and 24 days to Mombasa. A separate East African Community time-release study reports mean port-to-Kigali clearance and transit times of approximately 23 and 17 days, respectively. Public 40-foot high-cube freight indicators and historical inland charges are used to derive a cost break-even condition rather than claim a verified through rate. Scenario-based sensitivity analysis demonstrates that lower distance, earlier delivery and lower baseline freight charges need not produce the same choice once delivery windows and operational surcharges are considered. The study concludes that route selection must respect comparable measurement boundaries and the customer's total-logistics objectives rather than rely on the shortest scheduled sailing alone.

Keywords: multimodal logistics; strategic route selection; Saudi Arabia; Rwanda; transit time; per-tonne freight cost; emissions; sensitivity analysis.

1. INTRODUCTION

Multimodal freight routing is a managerial choice among networks rather than a purely geographical shortest-path problem. A carrier itinerary may include transshipment, customs release, container availability, truck dispatch and border clearance; consequently, a lower-distance route need not be the fastest or least expensive end-to-end solution. Disruptions in the Red Sea and changes in service networks increase the value of transparent comparisons of time, cost, reliability and environmental performance (UN Trade and Development, 2025).

This paper asks: under which conditions does the apparently faster or shorter multimodal route cease to be the preferred strategic option? Two deliberately separate cases are considered. In the first, cargo moves from the Marmara region of Türkiye to Dammam through two Saudi Red Sea gateway ports. In the second, cargo moves from Tekirdag (Asyaport) to the landlocked destination of Kigali through competing East African seaports. Four pathways are not ranked against each other because Dammam and Kigali are different destinations. Instead, two within-destination comparisons test a common decision framework.

2. MATERIALS AND METHODS

Strategic route selection requires a consistent definition of service boundaries. Scheduled port-to-port sailing time is different from vessel-berth-to-inland-terminal time; neither is automatically equivalent to a contractual delivery promise. Reliability can be assessed from observed variations only when comparable realised operational data exist. Under uncertainty, scenario-based sensitivity analysis evaluates specified outcomes without attributing unsupported probabilities to future disruptions.

The Global Logistics Emissions Council (GLEC) Framework and ISO 14083 provide methodological principles for accounting across transport modes (Smart Freight Centre, 2025; International Organization for Standardization, 2023). This study uses a common tonne-kilometre factor model for screening purposes. It does not claim a carrier-specific, fully ISO-conformant life-cycle inventory. Similarly, publicly advertised or aggregated freight indicators are distinguished from executable commercial quotations.

2.1 Decision context: cost, time and reliability

In a maritime–road chain, the chosen seaport affects the terminal where containers become available for inland release. The relevant monetary result is not solely the ocean tariff: it is the sum of origin costs, ocean freight, destination terminal charges, customs and clearance expenses, inland haulage and any inventory or lateness impact. A container arriving five days earlier can still be operationally unattractive if the consignee has no unloading capacity, the shipment is subject to free-time constraints, or scarce trucking capacity delays release. Conversely, even a modest sea-freight premium may be worthwhile when the cargo has a time-critical delivery window. These trade-offs justify the explicit surcharge and customer-window parameters used below.

This distinction is particularly important for the present cases. Both Saudi alternatives terminate in Dammam, whereas both East African alternatives terminate in Kigali. Within each destination, an option can be rejected if it violates mandatory border, capacity or delivery constraints, and the remaining option set can be compared by economic and environmental criteria. The cases are not interchangeable: Saudi road legs cross a national inland network, while Kigali-bound road services involve different national corridors and border processes. A coherent research design preserves these distinctions rather than assuming that a single ranking of four unrelated destinations is meaningful.

2.2 Data and methodology

2.2.1 Study design, sources and units

The reference shipment contains 20 tonnes of cargo in one dry 40-foot high-cube (40HC) container. Dammam inland distances come from an MSC public Gulf-connection document. Sea-distance reference legs are constructed from published Tekirdag–Port Said and Port Said–Saudi port distances (Mediterranean Shipping Company [MSC], 2026a; ArcNautical, 2026a, 2026b, 2026c). The ArcNautical Tekirdag location is a geographic proxy for the Marmara departure area; the calculated lengths are not measurements of a specific MSC Asyaport sailing. East African sea times were transcribed from ten MSC point-to-point itineraries with matching departure dates from Asyaport between 24 October and 12 December 2026 (MSC, 2026b; retrieved 20 October 2026). The East African Community (EAC, 2026) supplies measured 2024 clearance-and-transit observations from vessel berthing to Kigali inland container depot. Road geometry is cross-checked against CMA CGM's publicly displayed Eco Calculator road-stage distances (CMA CGM, 2026); company-internal AGL presentations are not reproduced as published evidence.

For commercial comparison, Globy listings captured on 20 October 2026 display indicative MSC 40HC ocean prices of USD 3,512 for Dar es Salaam and USD 2,912 for Mombasa. Their list labels the origin Tekirdag, but the corresponding detail pages also show "Mersin" alongside the Tekirdag code TRTEK. This unresolved origin-label mismatch prevents verification that the quoted products are the same sailing as the MSC schedule observations. Accordingly, the prices are used only for a conditional screening and break-even calculation, not as verified Asyaport tariffs or final all-inclusive rates (Globy, 2026). Other Globy Saudi-market listings repeat an identical Hapag-Lloyd rate for differently labelled ports and show

contradictory destination codes; these are excluded from the Dammam route-cost comparison. Historical road charge references are taken from the Central and Northern Corridor Transport Observatory reports for 2023 (CCTTFA, 2025; NCTTCA, 2024).

2.2.2 Calculations and uncertainty treatment

Cost per tonne is c = C/m, where C represents identically scoped container charges and m = 20 tonnes. Transport-stage greenhouse gas emissions in tonnes CO_2-equivalent are calculated as E = m × (d_sea × f_sea + d_road × f_road) / 1,000; d is distance in kilometres and f is the applicable kg CO_2e per tonne-kilometre factor. The common 2026 UK screening factors used for the Saudi case are f_sea = 0.01612 and f_road = 0.10356 kg CO_2e/(tonne-km) (Department for Energy Security and Net Zero, 2026). These are average freight activity factors, not full fuel-life-cycle or carrier-specific measurements. For Kigali, the same road factor is applied to road segments only, because comparable vessel-specific maritime inputs are not established for the MSC services. Scheduled, measured, historical, indicative and assumed observations are distinguished throughout. Time statistics are displayed to the nearest whole day for readability; rounding does not change the underlying source figures or model calculations.

2.2.3 Decision criteria and reproducibility

Four criteria are retained: (i) total and modal distance, (ii) planned and independently measured time, (iii) cost per tonne within a stated charge boundary, and (iv) modelled carbon emissions. Operational variability is described using measured clearance/transit statistics where available; differences among advertised schedules are not treated as actual service delay distributions. The adopted method is scenario-based sensitivity analysis. A new expert survey or probabilistic risk model was not performed, so no subjective weights or event probabilities are presented as empirical estimates. Instead, the model specifies cost and service thresholds at which a selection would change.

All reported monetary examples specify the included cost components and the load factor of 20 tonnes; a 40HC container is one physical unit rather than two separate freight bookings. The road distances adopted from CMA CGM for Kigali are geography-screening figures, even though the carrier's illustrative ocean service differs from the MSC sailing used for time comparison. Different carriers' full carbon footprints are therefore not merged. A visual record of schedules, public tariff screens, source dates and the two corridor reports forms the study's reproducible audit trail.

2.3 RESULTS AND DISCUSSION

2.3.1 Dammam: King Abdullah Port versus Jeddah

MSC reports 1,354 km from King Abdullah to Dammam and 1,432 km from Jeddah to Dammam, with estimated road transit of two days in each case (MSC, 2026a). Using a common Port Said waypoint yields maritime reference lengths of approximately 2,329.8 and 2,461.3 km. Applying the same 20-tonne payload and screening emission factors gives the following comparison. These route lengths are reference calculations, not realised vessel itineraries.

Table 1. Dammam case: matched geometry and modelled transport emissions.

Metric	King Abdullah–Dammam	Jeddah–Dammam
Reference maritime distance (km)	2,329.8	2,461.3
Public road distance (km)	1,354	1,432
Combined reference distance (km)	3,683.8	3,893.3
Road time, scheduled estimate	2 days	2 days
Sea-stage CO_2e (t; model)	0.75	0.79

Metric	King Abdullah–Dammam	Jeddah–Dammam
Road-stage CO_2e (t; model)	2.80	2.97
Combined direct CO_2e (t; model)	3.56	3.76

King Abdullah is 209.5 km shorter in this common geographic reference and approximately 0.20 tonnes CO_2e (5.4%) lower under the stated factor assumptions. This is a distance-and-emissions comparison, not a claim that its actual MSC vessel and final delivery always outperform Jeddah. To demonstrate the importance of customer delivery windows, consider two purely illustrative final-delivery times, 12 days for King Abdullah and 18 days for Jeddah, with identical baseline charges of 100 index units per tonne. Assume holding cost h = 3 index units/(tonne-day) for early arrival and lateness cost v = 5 index units/(tonne-day). For a day-12 target, the generalised costs are 100 and 130; for a day-18 target, they are 118 and 100. For whole-day delivery targets, the preferred option changes at day 16 (the exact mathematical break-even falls between days 15 and 16). No observed schedule or commercial quote is implied by these hypothetical values.

2.3.2 Kigali: Dar es Salaam versus Mombasa

The two East African pathways connect Asyaport to competing ports, followed by road distribution to the same inland market. The ten paired MSC sea schedules give Dar es Salaam values of 35, 41, 37, 44, 38, 36, 33, 46, 44 and 38 days, versus 27, 23, 22, 31, 25, 23, 20, 24, 23 and 24 days for Mombasa. Both sets include transshipment. Mombasa is faster in each sampled planned sailing; the mean advantage is 15 days. These figures measure variation across advertised services, not the standard deviation of actual vessel delays.

Table 2. The ten matched public MSC schedule observations (days; departures in 2026).

Asyaport departure	**Dar es Salaam**	**Mombasa**	**Difference**
24 October	**35**	**27**	**8**
28 October	**41**	**23**	**18**
8 November	**37**	**22**	**15**
13 November	**44**	**31**	**13**
19 November	**38**	**25**	**13**
21 November	**36**	**23**	**13**
24 November	**33**	**20**	**13**
4 December	**46**	**24**	**22**
6 December	**44**	**23**	**21**
12 December	**38**	**24**	**14**
Arithmetic mean (rounded, days)	**39**	**24**	**15**

The EAC time-release study supplies a separate operational lens: average clearance plus inland transit from vessel berthing to Kigali ICD was approximately 23 days for the Dar es Salaam corridor and 17 days for the Mombasa corridor, with standard deviations of approximately 8 and 6 days (EAC, 2026, Tables 32 and 16). The EAC observations refer to 2024 operations, so they are presented alongside, not simply added to, late-2026 MSC sailing estimates.

Table 3. Kigali case: publicly sourced indicators (different boundaries and periods).

Indicator	Dar es Salaam	Mombasa
MSC mean planned sea transit; 10 departures (rounded)	**39 days**	**24 days**
MSC observed schedule range	**33–46 days**	**20–31 days**
EAC mean: vessel berth to Kigali ICD (rounded)	**23 days**	**17 days**
EAC standard deviation for same interval (rounded)	**8 days**	**6 days**
Reference road distance (CMA CGM)	**1,461 km**	**1,569 km**
Road-stage CO_2e: common 20-t model	**3.03 t**	**3.25 t**
Globy indicative MSC ocean freight, 40HC	**USD 3,512**	**USD 2,912**
2023 published inland transport rate	**USD 3,480**	**USD 3,900**

Dar es Salaam has a 108-km shorter indicative road connection and a road-stage emissions advantage of approximately 0.224 t CO_2e, but Mombasa performs better in the observed MSC service offerings and the EAC historical clearance-and-transit measures. Neither the road-stage emissions nor the EAC port-release observations establish the complete carbon footprint or final delivery schedule for an individual 2026 booking.

2.3.3 Economic sensitivity and managerial choice

The Globy indicative ocean-rate difference is USD 600 per container, equivalent to USD 30 per tonne for the assumed load, favouring Mombasa before omitted charges. A clean break-even rule is: choose Mombasa on the freight-cost component only if its additional inland and destination-related charges relative to Dar es Salaam are below USD 600 per container. The published 2023 inland-charge references differ by USD 420 in the opposite direction (USD 3,900 from Mombasa versus USD 3,480 from Dar es Salaam), illustrating how an apparently lower ocean rate can be partly offset by land transport. Since these figures arise from different years and potentially different equipment or inclusions, they are compared for sensitivity, not combined into a certified present-day delivered rate.

For a common customer requested delivery date D, the generalised per-tonne decision cost is $K_i = c_i + h \times \max(0, D - T_i) + v \times \max(0, T_i - D) + r_i$. Here c_i is a comparably scoped baseline logistics cost per tonne, T_i is the modelled delivery time in days, h is holding cost per tonne-day if goods arrive before D, v is lateness cost per tonne-day, and r_i is any specified extra per-tonne cost for disruption or operational

risk. All terms of K_i must share the same monetary unit. Under the stated Saudi example ($c_1 = c_2 = 100$, $T_1 = 12$, $T_2 = 18$, $h = 3$ and $v = 5$), $100 + 3(D - 12) = 100 + 5(18 - D)$ gives $8D = 126$

within $12 \leq D \leq 18$. Thus, among whole-day delivery targets, option 1 is cheaper through day 15 and option 2 from day 16. The model assigns no probabilities to geopolitical disruption events.

2.3.4 Distinguishing schedule, port and road uncertainties

A key operational implication comes from the time-release results. For Mombasa, the EAC records an average of approximately 12 days between vessel berthing and physical exit from the port; only subsequently does cargo proceed through Malaba and Katuna to Kigali. For Dar es Salaam, extensive port and inland-depot release activities account for a substantial share of the vessel-berthing-to-Kigali interval (EAC, 2026). Hence, shortening the sea connection alone does not eliminate the risk of a longer inland clearance chain. These are measured 2024 averages, and using them as certain 2026 terminal dwell times would overstate their predictive precision.

Variation between two scheduled sailings is also conceptually different from transport unreliability. The interval 20–31 days in the Mombasa schedule sample indicates the choice of different advertised services; it does not imply that a vessel advertised at 20 days would probably arrive eleven days late. Only actual shipment records comparing scheduled and realised event dates could support such a claim. The EAC standard deviations, by contrast, represent dispersion in a separately defined observed customs-and-transport process. For planners, the justified use of these statistics is to flag exposure and request realistic buffers, not to add two unrelated standard deviations or invent a single failure probability.

2.3.5 Two numerical break-even examples

The Saudi delivery-window example establishes an explicit preference threshold under hypothetical cost and final-delivery assumptions: option 2 becomes cheaper from day 16 when delivery targets are specified in whole days. Kigali supplies a separate monetary threshold. The USD 600 gap between the listed MSC ocean-freight indicators is equivalent to USD 30/tonne for 20 tonnes. Ignoring all common components, if the Mombasa option has more than USD 600 per container in extra road, port and destination costs relative to Dar es Salaam, its listed ocean-rate advantage disappears.

As a purely counterfactual illustration, combining the 2023 inland charge references (USD 3,480 versus USD 3,900) with the later freight indicators gives USD 6,992 and USD 6,812 per container (USD 349.60 and USD 340.60 per tonne), before omitted cost items. Such mixed-date sums are not observed contemporaneous door-to-door prices, and no robust overall cost winner can be asserted from them.

Table 4. Explicit sensitivity thresholds under the stated model boundaries.

Case	Baseline difference	Reversal condition
Dammam; illustrative time/cost	**12 vs 18 days; same 100-unit/tonne base**	**For whole-day targets, B is favoured from day 16 under assumed h = 3, v = 5**
Kigali; indicative ocean cost	**Mombasa USD 600 less per 40HC**	**Mombasa inland/other charge premium above USD 600 removes ocean-cost advantage**
Kigali; road carbon model	**Dar es Salaam ~0.224 t less road CO_2e**	**Total-emissions ranking cannot be established until comparable MSC ocean emissions are calculated**

In managerial terms, Dammam is a test of delivery-date and routing trade-offs; Kigali is a test of ocean-network advantage versus inland processes. The recommended route is conditional on the required final delivery date and a verified component-by-component landed-cost quotation. A purchasing or operations manager should document which criterion controls the decision, obtain a complete cost scope and confirm whether a rate relates to the same physical origin as the schedule. Without these controls, a nominally cheaper shipping price can lead to a misleading route decision.

3. CONCLUSION AND RECOMMENDATIONS

The analysis demonstrates two different patterns. In Saudi Arabia, King Abdullah is shorter and produces fewer modelled direct transport emissions than Jeddah in a common reference-route calculation; nevertheless, a delivery-window cost scenario can favour the later alternative. In East Africa, Mombasa shows a 15-day average advantage across ten sampled MSC planned sea connections and lower public indicative ocean freight, while Dar es Salaam offers a shorter road distance and lower historical inland transport charges. The EAC's measured port-to-Kigali data also show that release and inland-border performance must be considered independently of vessel schedules.

For route planners, the practical sequence is to define a common origin, destination, equipment and cargo load; distinguish scheduled from actual times; align price inclusions; calculate modal emissions using consistent boundaries; then test delivery-date and surcharge thresholds. Important limitations are the small non-random schedule sample, unverified Globy origin labels, differences between 2023 inland charges and October 2026 freight indicators, and the absence of measured maritime emissions for the MSC Kigali services. A later study can use booked door-to-door quotes and shipment tracking to construct fully comparable actual total-cost and total-emissions inventories. The present contribution is a transparent, replicable framework for route selection with explicit data boundaries, without treating assumed disruption scenarios as observed events.

REFERENCES

ArcNautical. (2026a). Port of Jeddah: Routed sea distances. https://www.arcnautical.com/ports/jeddah/

ArcNautical. (2026b). Port of King Abdullah: Routed sea distances. https://www.arcnautical.com/ports/king-abdullah/

ArcNautical. (2026c). Port of Tekirdag: Routed sea distances. https://www.arcnautical.com/ports/tekirdag/

CMA CGM. (2026). Point-to-point schedules and Eco Calculator: Road-stage distances to Kigali via Dar es Salaam and Mombasa (public search retrieved 20 October 2026). https://www.cma-cgm.com/ebusiness/schedules

Central Corridor Transit Transport Facilitation Agency (CCTTFA). (2025). Central Corridor Transport Observatory Annual Report 2023 (Table 8). https://centralcorridor-ttfa.org/wp-content/uploads/2025/05/Central-Corridor-Transport-Observatory-Annual-Report-2023-English.pdf

Department for Energy Security and Net Zero. (2026). Greenhouse gas reporting: Conversion factors 2026. https://www.gov.uk/government/publications/greenhouse-gas-reporting-conversion-factors-2026

East African Community (EAC). (2026). Regional Time Release Study: Northern and Central Corridor (March; Tables 16 and 32). https://fliphtml5.com/syunk/izvh/Final_EAC_Regional_Time_Release_Study_Report_Northern_and_Central_Corridor_March_2026/

Globy. (2026). Freight rate calculator: October 2026 indicative 40HC Mediterranean Shipping Company rates to Dar es Salaam and Mombasa (screenshots retrieved 20 October 2026). https://globy.com/freight-calculator/

International Organization for Standardization. (2023). ISO 14083:2023: Quantification and reporting of greenhouse gas emissions arising from transport chain operations. https://www.iso.org/standard/78864.html

Mediterranean Shipping Company (MSC). (2026a). Inland connections to the Gulf from King Abdullah and Jeddah Islamic ports. https://www.msc.com/-/media/files/msc-cargo/msc-solutions/trades/east-west-network/inland-gulf/inland-transport-to-middle-east-from-saudi.pdf

Mediterranean Shipping Company (MSC). (2026b). Point-to-point search-a-schedule: Tekirdag (Asyaport)–Dar es Salaam and Tekirdag (Asyaport)–Mombasa, 10 matched departures (retrieved 20 October 2026). https://www.msc.com/en/search-a-schedule

Northern Corridor Transit and Transport Coordination Authority (NCTTCA). (2024). 19th Northern Corridor Transport Observatory Report (2023 performance; Table 34). https://top.ttcanc.org/uploads/attachments/clzax0v8l054e0ipnu3qrjw35-19th-top-design-english-final.pdf

Smart Freight Centre. (2025). GLEC Framework for Logistics Emissions Accounting and Reporting (Version 3.2). https://smartfreightcentre.org/page/glec

UN Trade and Development. (2025). Review of maritime transport 2025. https://unctad.org/publication/review-maritime-transport-2025

AFETLERDE ÇOCUKLARIN TAHLİYE GÜVENLİĞİ: RİSKLER VE STRATEJİLER

EVACUATION SAFETY OF CHILDREN IN DISASTERS: RISKS AND STRATEGIES

Bereket Bülent AYKER[1]

Dr. Öğr. Üyesi, Şalpazarı Meslek Yüksekokulu, Mülkiyet Koruma ve Güvenlik Bölümü, Trabzon, Türkiye.

[1]*ORCID ID: 0000-0002-7832-7332*

ÖZET

Afetlerden etkilenen gruplar arasında yer alan çocuklar, yaş ve gelişim özellikleri nedeniyle yetişkinlere kıyasla farklı risklerle karşılaşabilmektedir. Afet yönetiminin temel unsurlarından biri olan tahliyede ise tehlike ve uyarıların algılanması, talimatların takip edilmesi, uygun güzergâhın kullanılması ve güvenli alana ulaşılması çocuklar açısından çeşitli güçlükler oluşturabilmektedir. Çocukların yaş ve gelişim düzeyleri, hareket ve karar verme kapasiteleri, yetişkin desteğine gereksinimleri ve ailelerinden ayrılma olasılıkları tahliye sırasında karşılaşabilecekleri güçlükleri artırabilmektedir. Bu çalışma, afetlerde çocukların tahliye süreçlerini etkileyen riskleri, çocuklara özgü gereksinimleri ve bu gereksinimlere yönelik tahliye stratejilerini bütüncül bir yaklaşımla değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Bu amaç doğrultusunda konuya ilişkin ulusal ve uluslararası bilimsel literatür taranmış ve ulaşılan bilgiler çalışmanın temel başlıkları çerçevesinde derlenmiştir. İncelenen literatürde, çocukların yaş ve gelişim özelliklerinin tahliye davranışları üzerindeki etkisinin yanı sıra güvenli tahliyeyi güçleştiren fiziksel, çevresel ve davranışsal etmenlerin öne çıktığı görülmektedir. Ayrıca okul ortamlarında tahliye, engelli ve kronik sağlık sorunu bulunan çocukların gereksinimleri, yetişkin ve öğretmen rehberliği ile tahliye eğitimleri ve tatbikatlar ele alınan temel konular arasında yer almaktadır. Çocukların güvenli tahliyesi, yalnızca tehlikeli alandan fiziksel olarak uzaklaştırılmalarıyla sınırlı değildir. Tahliye öncesi hazırlıktan güvenli alana ulaşma, takip ve aile üyeleriyle yeniden birleştirmeye kadar uzanan süreçte çocukların güvenliğinin gözetilmesi önem taşımaktadır. Bu doğrultuda çocuklara özgü gereksinimlerin tahliye planlarına dahil edilmesi ve uygulamalı eğitimlerle desteklenmesi, sürecin etkinliği açısından temel gereklilikler arasında yer almaktadır. Sonuç olarak çocuk odaklı tahliye stratejilerinin afet planlamasına dâhil edilmesi, tahliye sırasında karşılaşılabilecek güçlüklerin azaltılması ve çocukların güvenli biçimde korunması açısından önem taşımaktadır.

Anahtar Kelimeler: Afet, Çocuklar, Tahliye, Kırılganlık, Afet Hazırlığı

ABSTRACT

Children, as one of the groups affected by disasters, may face different risks compared with adults due to their age and developmental characteristics. During evacuation, which is one of the fundamental components of disaster management, perceiving hazards and warnings, following instructions, using appropriate evacuation routes, and reaching a safe area may present various challenges for children. Children's age and developmental levels, mobility and decision-making capacities, need for adult support, and the possibility of separation from their families may increase the difficulties they encounter during evacuation. This study aims to evaluate, through a holistic approach, the risks affecting children's evacuation processes during disasters, child-specific needs, and evacuation strategies addressing these needs. For this purpose, national and international scientific literature on the subject was reviewed, and the information obtained was compiled within the framework of the main themes of the study. The reviewed literature indicates that, in addition to the effects of children's age and developmental characteristics on evacuation behaviors, physical, environmental, and behavioral factors that hinder safe evacuation are particularly prominent. In addition, evacuation in school settings, the needs of children with disabilities and chronic health conditions, adult and teacher guidance, evacuation education, and drills are among the main topics addressed. The safe evacuation of children is not limited to their

physical removal from hazardous areas. Ensuring children's safety throughout the process, from pre-evacuation preparedness to reaching a safe area, monitoring, and reunification with family members, is important. Accordingly, incorporating child-specific needs into evacuation plans and supporting them through practical training are among the essential requirements for the effectiveness of the process. In conclusion, integrating child-centered evacuation strategies into disaster planning is important for reducing potential difficulties during evacuation and ensuring the safety and protection of children.

Keywords: Disaster, Children, Evacuation, Vulnerability, Disaster Preparedness

GİRİŞ

Toplumda can kayıplarına ve yaralanmalara neden olan, çevresel, ekonomik, sosyal ve fiziksel kayıplar doğuran, yaşamın olağan işleyişini kesintiye uğratan ve mevcut yerel kaynaklarla başa çıkılamayan olayların sonuçlarına afet adı verilmektedir (Kaya ve Ayker, 2023; UNISDR, 2009). Afetler, toplumda farklı düzeylerde etkilenmeye ve kayıplara yol açmaktadır. Çocuklar bu süreçte hassas gruplar arasında yer almaktadır (Ayker ve Kaya, 2024; Kuran vd., 2020; Sadeghloo ve Mikhak, 2022). Çocuklar, deprem, siklon, sel ve tsunami gibi doğa kaynaklı afetlerin yanı sıra çatışma, kıtlık ve salgınlar sonucunda meydana gelen can kayıplarından etkilenen gruplar arasında yer almaktadır (Mathers vd., 2023). Kuraklık da çocukların yaşamını tehdit eden tehlikelerden biri olup Somali'de Ocak 2022–Haziran 2024 döneminde kuraklığa bağlı can kayıplarının tahminen %41'ini beş yaş altı çocukların oluşturduğu bulunmuştur (UNICEF, 2025). Dünya genelinde milyonlarca çocuk çatışmalar (UNICEF, 2026a), doğa kaynaklı afetler ve iklim krizinin etkileri nedeniyle yaşadıkları yerleri terk etmek zorunda kalmaktadır (United Nations, 2026). Afetlerin yaşandığı dönem ve sonrasındaki süreçte çocuklar, en hassas gruplar arasında yer almaktadır. İklime bağlı gerçekleşen afetleri de içeren iklimsel etkiler nedeniyle küresel ölçekte çok sayıda çocuk ciddi risklerle karşı karşıya kalmaktadır. Afetler, çocukların eğitime erişimini, yeterli beslenmesini ve sağlık desteği almasını sekteye uğratmaktadır. Çocuklar, temel sosyal destekten ve korunma imkânlarından yoksun kalabilir. Ayrıca güvenli olmayan koşullarla karşılaşabilirler (UNICEF, 2026b).

Çocukların bedensel ve ruhsal özellikleri ile gelişim düzeylerinin yetişkinlerden farklı olması, tehlikeler karşısındaki savunmasızlıklarını artırabilmektedir (Chung ve Shannon, 2005; CDC, 2024a). Çocuklar, yaş ve gelişim özellikleri ile yetişkin desteğine ihtiyaç duymaları nedeniyle afetlerin fiziksel, psikolojik ve eğitimsel etkilerine karşı daha savunmasız kalabilmektedir. Afetler, çocukların yaralanmasına, yaşamlarını yitirmesine, yakınlarından ayrı kalmasına, yaşadıkları yerleri terk etmek zorunda kalmasına, psikolojik açıdan olumsuz etkilenmesine ve eğitimlerinin kesintiye uğramasına neden olabilmektedir. Ayrıca bu etkilerin boyutu, çocukların beslenme ve barınma koşulları ile yaşadıkları ve eğitim gördükleri yapıların güvenliğine göre farklılaşabilmektedir. Beslenme gereksinimlerinin yeterince karşılanamaması, eğitim yapılarının yıkıma uğraması, öğrenci ve öğretmenlerin başka bölgelere taşınmak zorunda kalması, sık okul değiştirme ve çocuklardan daha fazla çalışmasının beklenmesi karşılaştıkları güçlükleri ağırlaştırabilmektedir (Peek, 2008).

Çocuklar, afet anında nasıl hareket edecekleri konusunda kendilerinden sorumlu yetişkinlerin rehberliğine ihtiyaç duymaktadır. Yaş ve gelişim özelliklerine bağlı olarak kişisel ve ailesel bilgilerini paylaşmakta ya da acil durumda iletişim kuracakları kişilere ulaşmakta güçlük yaşayabilmektedir. Tahliye sırasında hareketlerini desteklemek amacıyla ek yardım ya da özel ekipman gerekebilmektedir. Sorumlu yetişkinlerin afetlere yönelik hazırlıklarının yetersiz olması ise çocukları afetlere karşı daha savunmasız bırakabilmektedir (Save the Children, 2015).

Afetlerde çocukların tahliye güvenliğinin sağlanması, karşılaşabilecekleri riskleri azaltmaya yönelik koruyucu önlemlerin geliştirilmesini gerektirmektedir. Bu önlemlerin planlanmasında çocukların yaşları, gelişim düzeyleri ve destek gereksinimleri esas alınmalıdır. Ayrıca, çocuklara rehberlik edecek aile üyeleri ve öğretmenlerin tahliye sürecine yönelik hazırlıkları da bu planlamanın bir parçası olarak ele alınmalıdır.

Bu çalışmanın amacı, afetlerde çocukların güvenli biçimde tahliye edilmesini güçleştiren koşulları mevcut literatür doğrultusunda değerlendirmek ve çocukların gereksinimlerine uygun koruyucu yaklaşımların geliştirilmesine katkı sunmaktır.

AFETLERDE ÇOCUKLARIN TAHLİYE GÜVENLİĞİNİ ETKİLEYEN RİSKLER

Yaş ve Gelişim Özelliklerinden Kaynaklanan Riskler

Çocuklar anatomik, fizyolojik ve gelişimsel özellikleri nedeniyle afetlerin etkilerine karşı daha duyarlı olabilmektedir. Çocukların solunum yollarının zemine daha yakın olması, bu seviyede biriken bazı kimyasal ve biyolojik maddelere solunum yoluyla maruziyetlerini artırabilmektedir. Yetişkinlere kıyasla daha hızlı solunum yapmaları da bu maddelerin zararlı etkilerini ağırlaştırabilmektedir. Çocuklarda deri tabakalarının ince olması da zararlı maddelerle temasın olumsuz etkilerine karşı hassasiyeti artırabilmektedir. Vücut sıvılarındaki kayıplara karşı daha hassas olabilmektedir. Ayrıca çocukların dolaşımındaki kan miktarının yetişkinlere göre daha az olması, fiziksel travma sonrasında şok ve yaşam kaybı riskini artırabilmektedir. Kriz anında çocukların motor becerilerinin henüz yeterince gelişmemiş olması, tehlikeli alandan uzaklaşmalarını güçleştirebilmektedir. Hareket edebilseler dahi bilişsel gelişim düzeyleri, olayı kavramalarını ve uygun koruyucu davranışları belirlemelerini sınırlayabilmektedir. Karşılaştıkları tehlikeler ise psikolojik travmaya yol açabilmektedir (Gaines ve Leary, 2004).

Çevre ve iklim kaynaklı tehlikeler, çocukların temel gereksinimlerinin karşılanmasını güçleştirerek savunmasızlıklarını artırmaktadır. Çocukların bu tehlikelerden etkilenme biçimleri yetişkinlerden farklılık göstermektedir. Kendilerini fiziksel olarak koruma ve tehlikelerle başa çıkma kabiliyetlerinin sınırlı olması nedeniyle aşırı hava olayları, sel ve kuraklığın yanı sıra zehirli maddelere maruziyetten yetişkinlere kıyasla daha fazla etkilenmektedir. Vücut ısısını düzenleme kapasitelerinin sınırlı olması, organlarının gelişimini sürdürmesi ve toksik maddeleri vücuttan uzaklaştırma mekanizmalarının henüz olgunlaşmaması, sıcaklık değişimleri ve kimyasal maruziyet karşısındaki hassasiyetlerini artırmaktadır. Birim vücut ağırlığı başına su ve besin gereksinimlerinin daha yüksek oranda olması ve daha hızlı solunum yapmaları, toksik maddelerin etkilerini ağırlaştırabilmektedir. Ayrıca çocuklar, iklim değişikliğiyle ilişkili hastalıklara ve kirli su yoluyla bulaşan enfeksiyonlara karşı da duyarlı olabilmektedir (Rees vd., 2021).

Okullarda Tahliye Güvenliği: Fiziksel ve Beşerî Riskler

Çocuklar, günün önemli bir kısmını okulda geçirmekte ve bu süre içerisinde meydana gelen afetlerden olumsuz etkilenebilmektedir (Ayker, 2025). Okulları etkileyen deprem (Maurer ve Oblitas, 2001; Bastidas ve Petal, 2012; Torres vd., 2019; UNICEF, 2019), tsunami (Shaw, 2013), yangın (Davarani vd., 2020) ve heyelan (Luna vd., 2011) afet türleri çok sayıda öğrencinin yaşamını yitirmesine neden olmuştur. 2013 yılında Tayvan'da meydana gelen deprem sırasında okul binalarını terk etmeye çalışan en az 37 öğrenci yaralanmıştır (Torres vd., 2019). 2015 yılında Afganistan'da meydana gelen deprem sonucunda bir okulda 12 öğrenci hayatını kaybetmiştir. Deprem esnasında yaşanılan izdiham sonucunda da en az 38 öğrenci yaralanmıştır. Olaydan sağ kurtulan çocukların korku hissettikleri bildirilmiştir (UNICEF, 2015). 2019 yılında Nijerya'da bir okulun da faaliyet gösterdiği dört katlı yapının yıkılması sonucunda, çoğu çocuk olmak üzere 20 kişi yaşamını yitirmiş ve 40 kişi yaralanmıştır. Binanın olay öncesinde üç kez yıkılması gereken yapılar arasında olduğu ortaya çıkmıştır. 2018'de Sudan'da yoğun yağış ve selin etkisiyle bir okulun duvarı çökmüştür. Olay sonucunda üç öğrenci yaşamını yitirirken sekiz öğrenci yaralanmıştır (Torres vd., 2019). İran'da okul ve yurt yangınlarını inceleyen bir çalışmada, dört okulda yangın çıkış yollarının kapalı olması nedeniyle öğrencilerin tahliye edilemediği ve incelenen kurumlarda yangınlara bağlı öğrencilerin yaşamını yitirdiği tespit edilmiştir (Davarani vd., 2020).

Yapısal risklerin yanı sıra, yapısal olmayan elemanlardan kaynaklanan riskler de çocukların tahliye güvenliğini olumsuz etkileyebilmektedir. Okullardaki kürsü gibi sınıf donanımları ile laboratuvarlarda kullanılan kimyasal maddeler, cam malzemeler ve elektronik cihazlar yapısal olmayan risklerin kaynakları arasında yer almaktadır. Cam malzemelerin kırılması tahliye sırasında yaralanma riski oluşturabilmektedir (AFAD, 2011). Yeterince sabitlenmeyen tavan bileşenleri, asılı nesneler, mobilyalar ve ekipmanlar düşme ya da devrilme sonucunda yaralanmalara ve tahliye güzergâhlarının

kapanmasına neden olabilmektedir. Ayrıca mutfak malzemelerinin devrilmesi gaz kaçağı, yangın ve altyapı sistemlerinin işleyişinde aksama riski oluşturabilmektedir. Bu riskler göz önünde bulundurulduğunda güvenli tahliye ve binaya ulaşım için kapıların ve çıkış yollarının açık tutulması önem taşımaktadır (Governors Office of Emergency Services, 2003).

Yapılan bir simülasyon çalışmasında, anaokulu binalarındaki merdiven basamaklarının boyutu, merdiven ile koridorun konumsal ilişkisinin ve yığılma oluşabilecek koridordan merdivene geçiş alanlarının tasarımının çocukların tahliye verimliliğini etkilediği belirlenmiştir. Çalışma bulguları, merdiven genişliğinin belirli bir düzeyi aşması durumunda tahliye süresinin uzayabildiğini göstermiştir (Zhou vd., 2020).

Danimarka'daki gündüz bakım merkezlerinde tahliye uygulamalarını inceleyen bir çalışmada, çocukların hareket hızlarının ve destek ihtiyaçlarının yaşa göre farklılaştığı görülmüştür. Yatay zeminde çocukların yetişkinlerden, küçük yaştaki çocukların ise büyük çocuklardan daha yavaş ilerledikleri gözlenmiştir. Çocukları her gün kullandıkları ve erişime uygun tırabzanı bulunan spiral merdivende, diğer merdivenlere kıyasla daha hızlı ilerledikleri saptanmıştır. Ayrıca merdivenden başlangıçta hızla inen çocukların, merdiven ve çevresinde yığılma arttıkça hareket hızının yavaşladığı kaydedilmiştir (Larusdottir ve Dederichs, 2011). Larusdottir'in (2014) çalışmasına göre tahliye tatbikatında, 3–6 yaş grubundaki çocukların dış ortama açılan kilitli kapıyı açamadıkları ve bir yetişkin kapıyı açana değin kapı önünde biriktikleri gözlenmiştir. Ayrıca bir çocuğun yetişkinler tarafından fark edilmeden bodrum katına doğru ilerlediği, ardından geri dönüp diğer çocuklara katılarak tahliye olduğu kaydedilmiştir. Bazı çocukların tahliye için belirlenen acil çıkış kapısı yerine alışık oldukları ana kapıya yöneldikleri saptanmıştır.

Tahliye uygulamasını inceleyen bir çalışmada, farklı sınıflardan çocukların aynı merdivende bir araya gelmesiyle yoğunluğun arttığı ve ilerlemenin yavaşladığı gözlenmiştir. Merdiven girişlerinde yığılmanın belirginleştiği ön plana çıkmıştır. Çalışmada öğretmenlerin öğrencilerin tahliye sürecine öncülük ettiği, merdivenlerden inişlerini desteklediğini ve sakinleşmelerine yardımcı oldukları ortaya çıkmıştır. Ayrıca tahliye sırasında merdivenlerden inen 4–5 yaşındaki çocukların, 5–6 yaş grubuna kıyasla tırabzanlardan daha fazla destek aldığı ve daha yavaş ilerlediği kaydedilmiştir (Yao, vd, 2023). Bu bulgu, merdiven tasarımında ve tahliye planlamasında çocukların yaşa göre değişen hareket hızları ile destek gereksinimlerinin birlikte dikkate alınmasının önemine işaret etmektedir.

Yapılan bir başka çalışmada, tahliye uygulamaları sırasında çocuklar arasında itişmeler yaşandığı ve bir çocuğun düşmesinin arkasındaki çocukların da düşmesine yol açabildiği belirtilmiştir. Bu esnada çocukların büyük çoğunluğunun durma talimatını yerine getirmediği ifade edilmiştir (Zhang vd., 2020).

Okullarda meydana gelen afetlerin olumsuz etkileri engelli çocuklar açısından da söz konusudur (Ayker, 2025). Engelli bireyler; görme, işitme, konuşma, hareket etme, bilgi edinme ve anımsama gibi işlevlerde kısmi veya tam kısıtlılık yaşayan kişileri kapsamaktadır. Bazı kronik hastalıklar ile duyusal, bilişsel ve ruhsal kısıtlılıklar ilk bakışta fark edilmeyebilir. İşitme ve bilişsel işlevlerdeki kısıtlılıklar, bu bireylerin sözlü bilgilendirmeleri algılamasını, yardım alanlarına ilişkin yönlendirme işaretlerini fark etmesini ve gıda gibi temel gereksinimlerini nereden karşılayacağını anlamasını güçleştirebilmektedir (Kailes ve Enders, 2007). Engelli çocuklar, afet sürecinde kaynaklara erişimde güçlükler yaşayabilmektedir. Bu durum, tehlikeler karşısındaki kırılganlıklarını artırabilmektedir. İşaret diline yer verilmeden sunulan sözlü yönlendirmeler, işitme güçlüğüne sahip çocuklar açısından olumsuz bir durum oluşturabilmektedir (Ronoh vd., 2015). Deprem gibi uyarı süresinin sınırlı olduğu aniden meydana gelen afetlerde, engelli çocuklar koruyucu davranışları gerçekleştirmede ve tehlikeli alandan uzaklaşmada güçlük yaşayabilmektedir. Hareket kabiliyeti sınırlı çocukların depremde sıranın altındaki boşluğa geçmesi, bir anda gerçekleşen sel sırasında daha yüksek kesimlere çıkması ve tsunami afetinde daha yüksek konumdaki tahliye bölgelerine koşma durumu mümkün olmayabilmektedir (Peek ve Stough, 2010).

Sinabung Yanardağı patlamasından etkilenen okullarda yürütülen çalışmada, öğretmenlerin ve okul personelinin ilk yardım, tahliye ve afetlere hazırlık konularındaki yeterliliklerinin sınırlı olduğu bildirilmiştir. Öğrencilerin panik ve korkuyla baş etmelerine yardımcı olma konusunda öğretmenlerin yetersiz kaldığı ifade edilmiştir. Ayrıca tahliye sürecine yönelik erken uyarı sistemleri bakımından okullardaki olanakların yetersiz olduğu belirtilmiştir (Muzani vd., 2022). Yapılan bir çalışmada,

anaokulu öğretmenlerinin bilgilendirme yapılan tahliye tatbikatlarında uyarılara gecikmeden ve uygun biçimde karşılık verdiği belirlenmiştir. Buna karşılık, habersiz gerçekleştirilen tatbikatlarda anonsların yeterince işitilememesi veya uyarıların anlamının bilinmemesi nedeniyle öğretmenlerin bazı uyarılara tepki vermediği saptanmıştır. Bu durumun tahliyeye başlamada gecikmelere yol açtığı ortaya çıkmıştır (Najmanová ve Ronchi, 2023). Öğretmenlerle yürütülen bir çalışmada, katılımcıların %13,2'sinin daha önce afet hazırlığına yönelik eğitim almadıkları bulunmuştur (Uhm ve Oh, 2018). Anaokulu ve ilkokul öğretmenlerini kapsayan başka bir araştırmada ise katılımcıların %31,1'inin afet yönetimi ve ilk yardım konusunda eğitim almadıkları ortaya çıkmıştır (Kaya ve Ayker, 2023). Yangın güvenliğine odaklanan bir çalışmanın bulgularına göre öğretmenlerin %54,5'i daha önce yangın güvenliğine yönelik eğitim almamış ve %25'inin ise yangın tatbikatı tecrübesine sahip olmadığı tespit edilmiştir (Ishak cd., 2023). Öğretmenlerin afet yönetimi, tahliye, ilk yardım ve yangın güvenliği konularındaki eğitim eksikliklerinin, öğrencilerin ve okul personelinin güvenliğine ilişkin riskleri artırabileceği değerlendirilmektedir. Söz konusu yetersizlikler, tehlikenin zamanında fark edilmesini, tahliyenin başlatılmasını ve güvenli biçimde yürütülmesini güçleştirebilir. Ayrıca öğretmenlerin, öğrencilerin duygusal tepkilerini yönetme ve yardıma ihtiyaç duyan kişilere uygun müdahalede bulunma kapasitelerini sınırlandırarak afetlerin olumsuz sonuçlarını ağırlaştırabilir.

Aileden Ayrılma ve Yeniden Birleşme Sürecine İlişkin Riskler

Afet ve acil durumlar, çocukların ailelerinden veya bakımlarından sorumlu kişilerden ayrı kalmasına yol açabilir. Tahliye veya sığınma gereksinimi ortaya çıktığında, çocuklar eğitim ya da sosyal etkinlikler nedeniyle ailelerinden farklı mekanlarda olabilir. Bu durumların yanı sıra aileleriyle aynı ortamda bulunan çocuklar, herhangi bir acil durum söz konusu olduğunda bakımından sorumlu yetişkinlerden ayrı kalabilir (CDC, 2024b).

Afetler, herhangi bir zamanda ortaya çıkarak aile bireylerinin birbirlerinden ayrı kalmasına neden olabilmektedir. Bu bireylerin yeniden bir araya gelme durumu, afetin özelliklerine bağlı olarak farklılaşabilmektedir. Çocukların eğitim saatlerinde meydana gelen afetler, ailelerin yeniden birleşme ihtiyacının artmasına yol açabilmektedir. Aile üyelerinin birleşmesi; afetin niteliğine, gerçekleşme zamanına ve süresine, çevresel etkenlere ve temel hizmetlerin kullanılabilirliğine bağlı olarak farklılaşabilmektedir. Kendisi hakkında bilgi veremeyen kişilerin aileleriyle yeniden bir araya gelmesinde güçlükler yaşanabilir (Spectorsky vd., 2024).

Afetlerin yol açtığı karmaşa ve olası kaynak yetersizlikleri, yalnız kalan çocukların aileleriyle ya da bakımlarından sorumlu kişilerle yeniden buluşturulmasını yetkililer açısından güçleştirebilmektedir (Gubbins ve Kaziny, 2018). Çocuklar, yaşlarına ve gelişim düzeylerine bağlı olarak kendilerini ya da yakınlarını tanımakta güçlük yaşayabilir. Küçük yaştaki çocuklar, alışık olmadıkları yerlerde korku yaşayabilir ve bildiklerini paylaşmakta tereddüt edebilir (Faan, 2014). Aileyle yeniden buluşmayı güçleştiren bu koşullar, bakım ve destek gereksinimleri bulunan engelli çocuklar açısından ayrıca değerlendirilmelidir.

Afet sonrasındaki süreçte ailelerinden ya da bakım sağlayan kişilerden ayrı kalan engelli çocuklar, hayati risk taşıyan durumlara maruz kalabilir (Peek ve Stough, 2010). Yanında sorumlu bir yetişkin bulunmayan çocukların kaçırılma riski daha yüksek olabilir (UNICEF, 2026c). Engelli çocukların yaşamlarını sürdürebilmeleri, kullandıkları destekleyici araçları yitirmeleri ve ihtiyaç duydukları hizmetlerden yararlanamamaları nedeniyle tehlikeye girebilir (Miles, 2013).

GÜVENLİ TAHLİYE SÜRECİNE YÖNELİK HAZIRLIK ve UYGULAMALAR

Okullarda tehlike ve risk değerlendirmeleri yapılmalıdır. Bina ve kullanıcılarının güvenliğini ele alırken yakın çevre ve mahalle ölçeğindeki tehlike ve risklerin analizini ve haritalanmasını da kapsamalıdır (Ellena, 2010).

Yapılan bir araştırmada, okulların afet dayanıklılığının yapısal bileşenler, yapısal olmayan bileşenler, işlev ve süreçlere ilişkin unsurlar ve fiziki olanaklar olmak üzere dört boyutta ele alındığı görülmektedir. Eğitim çalışmalarının, iletişim kanallarının, planlama faaliyetlerinin ve yönetim kapasitesinin geliştirilmesi, kurumsal afet hazırlığın güçlendirilmesinde katkı sağlayabilir. Öğrencilerin afet risklerini

kavramalarına ve bu riskleri azaltmaya yönelik beceriler kazanmalarına katkı sunan eğitimler, edindikleri bilgileri aileleriyle ve toplumla paylaşmalarını da destekleyebilir (Mirzaei vd., 2019).

İkamet edilen konutlar ve eğitim alınan okullar, afetlerin etkilerine maruz kalınabilecek yapılar arasında yer almaktadır. Bu yapılarda güvenliğin sağlanmasında hem yapısal hem de yapısal olmayan elemanlar hayati önem taşımaktadır. Bu yapıların inşasında Yapı Denetim Kanunu, İmar Kanunu ve İmar Yönetmeliğinde belirtilen esaslara uyulmalıdır (AFAD, 2019). Konut içerisindeki (AFAD, 2011) ve okullardaki mobilyalar gibi yapısal olmayan elemanların sabitleme işleminin sağlanması deprem sırasında yaralanma ve ölüm olasılığını azaltabilir. Gerçekleştirilecek bu önlemler tahliye süresinin kısalmasına katkı sağlayabilir (Polat ve Gül, 2023).

Fiziksel korunma çerçevesinde sunulan eğitimlerde, afetlere dayanıklı yapıların inşasına yönelik önlemler, kapıların dış alana doğru açılması, çıkış yollarının geçişi engelleyen unsurlardan arındırılması ve altyapının olası tehlikelere yönelik dayanacak nitelik taşıması gibi eğitim faktörleri yer almalıdır (Petal, 2007). Merdivenlerde korkuluk kullanımına yer verilmesi önerilmektedir (Zhou vd., 2020).

Türkiye'de binaların yangın güvenliğine yönelik tasarım esasları, Binaların Yangından Korunması Hakkında Yönetmelik ile düzenlenmektedir. Binanın özellikleri ve yönetmelikteki koşullar doğrultusunda; yangın algılama, uyarı ve söndürme sistemleri, taşınabilir yangın söndürme cihazları, kaçış yolları, kaçış merdivenleri, kaçış yolu kapıları ile acil durum aydınlatması ve yönlendirme işaretleri tasarım sürecinde dikkate alınmalıdır (Binaların Yangından Korunması Hakkında Yönetmelik, 2007). Okulların yangına dayanıklı kapılar, gaz akışını kesen vanalar, alarm sistemleri ve yangın söndürücü tüpler ile hortum gibi ekipmanlarla donatılması gerektiğini vurgulamıştır. Ayrıca bu donanımların belirli aralıklarla kontrol edilmesi ve söndürme tüplerinin dolumlarının yenilenmesi gerektiğine dikkat çekmiştir (Mirzaei vd., 2019).

Okullarda yangın güvenliği, binanın kullanım özelliklerine uygun planlama, tehlikelerin giderilmesi, düzenli denetimler ve eğitimli personelin görevlendirilmesiyle desteklenmelidir. Güvenli tahliye için güzergâhlar belirlenmeli ve öğrenciler bu güzergâhlar hakkında bilgilendirilmelidir. Yangın tehlikesine yönelik tatbikatlar gerçekleştirilmelidir. Okulun tahliyesi için geçen süreyi de kapsayacak şekilde yangın tatbikatlarının tüm süreçleri belgelendirilmelidir. Binanın yangını algılama, bildirme, söndürme ve kontrol altına alma sistemleriyle donatılması ve bu sistemlerin işlerliğinin düzenli olarak kontrol edilmesi gerekmektedir (Hassanain, 2006).

Aile afet planları, konut ve çevresindeki olası tehlike ve riskler değerlendirilerek çocuklar dâhil tüm aile bireylerini kapsayacak biçimde hazırlanmalıdır. Aile üyelerinin yeniden buluşabilmesi için evde, evin dışında ve mahalle dışında bir araya gelecekleri yerler önceden kararlaştırılmalıdır. Afet öncesinde okul ve çocuk bakımıyla ilişkili kurumlarda iletişim sağlanacak kişiler ile aile bireylerinin ulaşabileceği birincil ve alternatif irtibat kişileri belirlenmelidir. Her aile üyesi için acil durumda ulaşılacak kişilerin ve sağlık bilgilerinin yer aldığı kartlar hazırlanmalıdır. Konutun farklı tehlikeler karşısında güvenle tahliye edilebileceği güzergâhlar öğrenilmeli ve geçişi engelleyen unsurlar giderilmelidir. Ayrıca, konut dışında sığınılabilecek güvenli bir alanın nerede olduğu bilinmelidir. Aile bireyleri, tahliye yollarını, toplanma noktalarını ve barınaklar ile geçici barınma alanlarına nasıl ulaşacaklarını önceden öğrenmelidir. Planlama, alternatif tahliye rotalarını ve karşılaşılabilecek tehlikeye uygun barınma seçeneklerini kapsamalıdır. Yerel düzeydeki tahliye ve ulaşım planları hakkında yetkili acil durum görevlilerine danışılmalıdır. Savunmasız kişiler de gözetilerek tüm bireylerin erken uyarı sistemlerine yönelik bilgilendirilmesi ve tahliye koşullarını dikkate alması desteklenmelidir. Yetkili personeller güvenli olduğunu belirtmeden konuta dönüş gidilmemelidir. Aile bireyleri, yaşadıkları binanın yapısını, yangına karşı önlemlerini ve ilgili yerel düzenlemeleri öğrenmelidir. Konuttaki sistemlerin bakımı ile pencerelerin ve tahliye yollarının güvenli kullanımı her yıl değerlendirilmelidir (International Federation of Red Cross and Red Crescent Societies and Save the Children, 2018).

Çocuklar, afet öncesinde risklerin belirlenmesi, tahliye hazırlıkları ve eğitim faaliyetlerinde, afet sırasında çevredeki kişilerin tehlikeden haberdar edilmesi ve tahliyeye yardımcı olunmasında, afet sonrasında ise yeniden inşa çalışmalarında rol alabilmektedir (Peek, 2008). Çocuklar ve gençler, yerel paydaşlarla iş birliği içinde hazırlanan okul acil durum planlarının hazırlık ve müdahaleye ilişkin tüm aşamalarına dâhil edilmelidir (Mutch, 2014). Okul afet ve acil durum planlarında, karşılaşılabilecek

tehlikelere uygun güvenli toplanma yerleri ve bu alanlara ulaşılacak tahliye yolları tanımlanmalıdır. Tahliyeye yönelik ilkeler başkalarını itme durumundan kaçınarak, düzenli ve sessiz biçimde ilerleme ile tahliye edilen binaya yeniden girmemeyi kapsamalıdır (UNISDR Asia and the Pacific, 2010). Afet risklerinin azaltılmasına yönelik eğitimler, aralarında engelli öğrencilerin de bulunduğu öğrenci topluluğuna, ailelere, öğretmenlere ve okulun idari çalışanlarına yönelik düzenlenmelidir. Ayrıca sunulan teorik eğitim programları tatbikat uygulamalarıyla desteklenmelidir (Ayker, 2025). Okul personellerine yönelik ilk yardım, öğrencilerin gözetilmesi, psikososyal destek hizmetleri, hafif seviye arama kurtarma çalışmaları, öğrencilerin ailelerine ulaşabilmelerinin desteklenmesi, (Bastidas ve Petal, 2012), yangına müdahale ve tahliye faaliyetlerini kapsamalıdır. Bu çalışmalarda görev alacak personeller ilgili eğitimleri tamamlamış ve gerekli belge ya da mesleki yeterliliğe sahip olmalıdır (Ayker, 2025). Deprem, yangın ve diğer acil durumlar türlerinde sergilenmesi gereken davranışlar çocuklara kazandırılmalıdır. Ayrıca besin maddelerini içeren acil durum çantaları hazırlanmalı ve uygun yerlerde hazır bulundurulmalıdır (Nager, 2009).

Engelli çocukların afetlere hazırlığında, mevcut koşullara uygun tahliye planlarının oluşturulması önem taşımaktadır. Uyarılar, görme engelli çocuklara sesli ve işitme engelli çocuklara ise titreşimli ya da yanıp sönen görsel materyallerle iletilmelidir. Fiziksel engeli bulunan çocuklar için yanıp sönen ışıklarla uyarı veren görsel sistemlerin kullanılması önerilmektedir. Dil ve konuşma ya da zihinsel engeli bulunan çocuklar sesli ve görsel uyarılardan haberdar olabilirler (T.C. İstanbul Valiliği, AFAD ve İPKB, 2023).

Afetlere yönelik hazırlık çalışmaları, tahliye sırasında ebeveynler ya da öğretmenlerin rehberliğinde uygulanacak doğru davranışlarla tamamlanmalıdır. Yetişkinlerin yönlendirmeleri çocukların yaşları, gelişim düzeyleri ve özel gereksinimleri dikkate alınarak yapılmalıdır.

Deprem Sırasında Korunma ve Tahliye Stratejileri

Depremin sarsıntısı yaşanmaya başladığı anda bina içinde bulunan çocuklar dış ortama ya da yapı içindeki başka alana koşmadan diz üstü çökülmelidir. Sağlam bir masanın altına sığınarak baş ve boyunlarını koruyacak şekilde kapanılmalıdır. Sarsıntı boyunca masa sıkı bir şekilde tutulmalıdır. Çevrede sığınılabilecek bir masa yoksa iç duvarın ya da devrilme riski taşımayan alçak konumdaki bir mobilyanın yanında eğilerek baş ve boyun kollarla koruma altına alınmalıdır. Cam nesnelerden ya da düşme riski taşıyan unsurlardan uzak durulmalıdır. Tekerlekli sandalye kullanan kişiler tekerlekleri sabitlemeli, sandalyeye bağlı olmayan eşyaları uzaklaştırmalı ve kolları yastık yardımıyla baş ve boyunlarını koruma altına almalıdır (CDC, 2026). Sarsıntı boyunca çıkışlara, merdivenlere ve balkonlara yönelinmemelidir. Asansör kullanımından kaçınılmalıdır. Acil haller dışında telefonla iletişim kurulmamalıdır. Kibrit gibi materyaller kullanılmamalı ve elektrik düğmeleriyle ilgili herhangi bir işlem yapılmamalıdır. Önceden planlanan çıkış yolu izlenerek acil durum çantası ve gerekli eşyalarla birlikte yapı hızla tahliye edilmelidir. Sonrasında ise toplanma alanına intikal edilmelidir. Sarsıntılar sona erene kadar hasar görmüş yapılara girmekten kaçınılmalıdır (AFAD, 2018a).

Yangın Sırasında Korunma ve Tahliye Stratejileri

Çocuklar, yetişkin desteği olmadan duman alarmıyla karşılaştıklarında izlemeleri gereken adımlar hakkında bilgi sahibi olmalıdır (FEMA, 2023). Yangın fark edildiğinde sakin kalınarak alarm düğmesi etkinleştirilmelidir. 112 Acil Çağrı Merkezi aranarak yangın hakkında bilgi ve gerçekleştiği konum belirtilmelidir. Söndürme girişimleri mevcut olanaklarla ve kimsenin güvenliği riske atılmadan sağlanmalıdır. Kapalı ortamlardaki yangının yayılımının sınırlandırılması için pencere ve kapılar kapalı tutulmalıdır. Çıkışın mümkün olmadığı durumlarda yatak altına ya da dolap içlerine gizlenmek yerine pencereden yardım istenmelidir. Dumanlı ortamda yere yakın ilerlenmeli ve soluk alırken ağız ile burun nemlendirilmiş bir bez örtülmelidir. Dumanın ya da yanma kokusunun geldiği odanın kapısıyla temas edilmemeli ve kapı kapalı tutulmalıdır. Giysilerin tutuşması hâlinde koşmaktan kaçınılarak hareket kesilmeli, yere uzanıp yuvarlanma davranışı uygulanmalı ve battaniye türü bir örtü kullanılarak alevlerin üzeri kapatılmalıdır (AFAD, 2018b).

Sel Sırasında Korunma ve Tahliye Stratejileri

Su yatakları ve çukur alanlar hızla boşaltılarak yüksek ve güvenli kesimlere geçilmelidir. Su seviyesi bir anda değişebileceğinden dolayı suyun içerisine girilmemelidir. Elektrik çarpması riskine karşı

elektrik tesisatı ve ekipmanlarından uzak durulmalıdır (AFAD, 2026). Yürümek veya yüzmek amacıyla sel sularına girilmesinden kaçınılmalıdır. Bodrum katlarını kısmen su basması bile çocuklar açısından sağlık riski taşıyabilir (UNICEF, 2026c). Sel sularında insan ve hayvan kaynaklı atıkların yanı sıra moloz gibi fiziki tehlikeler de bulunabilir. Bu sularla temas söz konusu olduğunda eller sabun ve temiz suyla yıkanmalı ya da dezenfektanla temizlenmelidir (CDC, 2026).

SONUÇ ve ÖNERİLER

Çocukların afetlerde güvenli biçimde tahliye edilebilmesi, fiziksel koşulların uygunluğu, bireysel gereksinimlerin gözetilmesi ve yetişkinlerin etkin rehberliğinin birlikte sağlanmasını gerektirmektedir. Bu unsurlardan herhangi birindeki yetersizlik, diğer alanlarda alınan önlemlerin uygulanmasını güçleştirebilir. Dolayısıyla yapı güvenliği, tahliye planlaması ve eğitim faaliyetleri birbirini destekleyecek biçimde yürütülmelidir.

Okullarda tahliye hazırlıkları, planların uygulanabilirliği ve çocukların gereksinimlerini karşılama düzeyi üzerinden değerlendirilmelidir. Tatbikatlarda tahliye süresinin yanı sıra yönlendirmelerin anlaşılabilirliği, geçiş alanlarında oluşan yoğunluk ve yardım gereksinimlerinin karşılanması da dikkate alınmalıdır. Belirlenen aksaklıklar doğrultusunda fiziksel düzenlemelerin, tahliyede görev alan öğretmenler ve diğer okul personelleri arasındaki görev paylaşımının ve eğitim içeriklerinin gözden geçirilmesi önerilmektedir. Böylece tatbikatlar, hazırlıkların geliştirilmesine yön veren bir değerlendirme aracı olarak kullanılabilir.

Çocuklara kazandırılan bilgi ve becerilerin koruyucu davranışlara dönüşebilmesi için onlara rehberlik eden yetişkinlerin de yeterli hazırlığa sahip olması gerekmektedir. Öğretmenlere, okul personellerine ve ailelere yönelik eğitimler, tahliyeyi başlatma ve yürütme, çocukların duygusal tepkilerine uygun yaklaşma ve ihtiyaç duyulan yardımı sunma becerilerini geliştirmelidir. Deprem, yangın ve sel sırasında izlenecek davranışlar, her afet türünde korunma ve tahliyenin hangi koşullarda gerçekleştirileceği açıklanarak öğretilmelidir. Çocukların hazırlık çalışmalarına katılımı ise yaşları ve gelişim düzeyleri gözetilerek desteklenmelidir.

Engelli çocuklara yönelik düzenlemeler, tahliye planlarının hazırlanması aşamasından itibaren sürece dâhil edilmelidir. Uyarıların algılanması, yönlendirmelerin anlaşılması ve güvenli alana ulaşılması için gereken destek, bireysel farklılıklar gözetilerek belirlenmelidir. Destekleyici araçlara erişim ve bu araçların kullanımı tahliye sonrasında da sürdürülmelidir. Tahliye planları, farklı destek gereksinimleri bulunan çocukların güvenli alana ulaşmasını sağlayacak şekilde düzenlenmelidir.

Aileden ayrılma olasılığına yönelik hazırlıklar, okul ve aile afet planları arasında bağlantı kurulmasını gerektirmektedir. İletişim kurulacak kişilerin ve buluşma noktalarının önceden belirlenmesi, çocukların kişisel ve sağlık bilgilerinin erişilebilir tutulmasıyla desteklenmelidir. Kendisi ya da yakınları hakkında bilgi aktaramayan çocukların yeniden birleşme sürecinde ihtiyaç duyabilecekleri yardım ayrıca planlanmalıdır. Tahliye sonrasında çocukların gözetimi, aileleriyle güvenli biçimde yeniden buluşturulmalarına kadar sürdürülmelidir.

KAYNAKÇA

AFAD. (2011). Depreme karşı yapısal olmayan risklerin azaltılması. T.C. Başbakanlık Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı, İstanbul.

AFAD. (2018a, 28 Şubat). *Deprem Anında Neler Yapmalısınız?* https://www.afad.gov.tr/deprem-aninda-neler-yapmalisiniz adresinden erişildi.

AFAD. (2018b, 28 Şubat). *Yangınlara Karşı Alınması Gereken Önlemler*. https://www.afad.gov.tr/yanginlara-karsi-alinmasi-gereken-onlemler adresinden erişildi.

AFAD. (2019, 18 Ağustos). Afete Dirençli Yapılaşmanın Önemi. https://www.afad.gov.tr/afete-direncli-yapilasmanin-onemi adresinden alındı.

AFAD. (2026). *Sel*. https://www.afad.gov.tr/afadem/sel adresinden erişildi.

Ayker, B. B ve Kaya, A. A. (2024). *Afetlerde Eğitim*. Afşin Ahmet KAYA (Ed.). Afet Yönetimi El Kitabı (2. Baskı) içinde (s. 281-314). Ankara: Gazi Kitabevi.

Ayker, B. B. (2025). *Eğitim Kurumlarında Afet Yönetimi Kapsamında Karşılaşılan Güncel Sorunlar*. Afşin Ahmet KAYA (Ed.). Afet Yönetiminde Güncel Sorunlar içinde (s. 49-70). Ankara : Gazi Kitabevi.

Bastidas, P. & Petal, M. (2012). Assessing school safety from disasters a global baseline report. *ISDR Thematic Platform for Knowledge and Education 2012.* Switzerland: UNISDR.

Binaların Yangından Korunması Hakkında Yönetmelik. (2007). https://mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/21.5.200712937.pdf adresinden alındı.

CDC. (2024a, 24 Ekim). *About Children in Disasters*. https://www.cdc.gov/children-and-school-preparedness/about/index.html adresinden erişildi.

CDC. (2024b, 25 Ekim). Reunification with Children After a Disaster or Emergency. https://www.cdc.gov/children-and-school-preparedness/before-during-after/reunification.html adresinden alındı.

CDC. (2026, 21 Ağustos). *Safety Guidelines: During an Earthquake*. https://www.cdc.gov/earthquakes/safety/stay-safe-during-an-earthquake.html adresinden erişildi.

CDC. (2026, 28 Ağustos). *Floodwater Safety*. https://www.cdc.gov/natural-disasters/psa-toolkit/floodwater-safety.html adresinden erişildi.

Chung, S., & Shannon, M. (2005). Hospital planning for acts of terrorism and other public health emergencies involving children. *Archives of disease in childhood*, *90*(12), 1300-1307.

Davarani, E. R., Nekoei-Moghadam, M., Daneshi, S., Khanjani, N., & Kiarsi, M. (2020). Review of school fires in Iran: the causes, consequences and lessons learned. . *Annals of burns and fire disasters*, 33(1), 53.

Ellena, G. (2010). *Disaster and emergency preparedness: guidance for schools.* Washington DC, USA: International Finance Corporation ve World Bank Group.

Faan, N. B. (2014). Family reunification after disasters. *Clinical Pediatric Emergency Medicine*, *15*(4), 334-342.

FEMA. (2023, 1 Nisan). https://www.usfa.fema.gov/prevention/home-fires/at-risk-audiences/children/ adresinden erişildi.

Gaines, S. K. & Leary, J. M. (2004). Public health emergency preparedness in the setting of child care. *Family & Community Health*, 27(3), 260-265.

Governors Office of Emergency Services. (2003). *Safer Schools: Guide and Checklist for Nonstructural Earthquake Hazards in California Schools*. California.

Gubbins, N., & Kaziny, B. D. (2018). The importance of family reunification in pediatric disaster planning. *Clinical Pediatric Emergency Medicine*, *19*(3), 252-259.

Hassanain, M. A. (2006). Towards the design and operation of fire safe school facilities. *Disaster Prevention and Management: An International Journal*, *15*(5), 838-846.

International Federation of Red Cross and Red Crescent Societies and Save the Children. (2018). Public awareness and public education for disaster risk reduction: Action-oriented key messages for households and schools. (Second edition – Updated and revised). International Federation of Red Cross and Red Crescent Societies and Save the Children.

Ishak, M. S. S., Samad, N. I. A., Hamzah, N. A., Nawi, M. N. M., & Shaari, J. (2023). Understanding the Level of Awareness and Knowledge of Fire Safety Among Kindergarten Teachers in Perak, Malaysia. *Malaysian Journal of Medicine & Health Sciences*, *19*, 183.

Kailes, J. I., & Enders, A. (2007). Moving beyond "special needs" A function-based framework for emergency management and planning. *Journal of Disability Policy Studies*, *17*(4), 230-237.

Kaya, A. A., & Ayker, B. (2023). Assessment of knowledge, emotion, and attitude levels of kindergarten and elementary school teachers on the disaster management and pediatric first aid. *Disaster Medicine and Public Health Preparedness*, *17*, e130.

Kaya, A. A., & Ayker, B. B. (2023). *Disaster Management (Warning and Alarm Signs, Early Warning Systems)*. Bekir PARLAK and Kadir Caner DOĞAN (Eds.). Management of Special Areas in Public Administration (pp. 381-406). Lyon, France: Livre de Lyon.

Kuran, C. H. A., Morsut, C., Kruke, B. I., Krüger, M., Segnestam, L., Orru, K., ... & Torpan, S. (2020). Vulnerability and vulnerable groups from an intersectionality perspective. *International Journal of disaster risk reduction*, *50*, 101826.

Larusdottir, A. R. (2014). Evacuation of Children: Focusing on daycare centers and elementary schools. Technical University of Denmark, Department of Civil Engineering. BYG Rapport R-295.

Larusdottir, A. R., & Dederichs, A. S. (2011). A step towards including children's evacuation parameters and behavior in fire safe building design. *Fire safety science*, *10*(187-195), 23.

Luna, E. M., Luna, G. D. A., Molina, J. G. J., & Molina, F. G. J. (2011). *Recovery status report: The southern Leyte landslide 2006.* Japan: Center for Disaster Preparednes.

Mathers, C., Castanheira, H. C., Sohn, H., You, D., Hug, L., Pelletier, F., & Gerland, P. (2023). Age-Sex Patterns of Crisis Deaths: Towards a more standard mortality estimation approach. Working paper. United Nations Children's Fund: New York.

Maurer, R., & Oblitas, K. (2001). *Gujarat earthquake recovery program assessment report.* . India: Joint Report by the World Bank and the Asian Development Bank To the Governments of Gujarat and India.

Miles, S. (2013). Education in times of conflict and the invisibility of disability: a focus on Iraq?. *Disability & Society*, *28*(6), 798-811.

Mirzaei, S., Mohammadinia, L., Nasiriani, K., Dehghani, T. A., Rahaei, Z., Falahzadeh, H., & Amiri, H. R. (2019). School resilience components in disasters and emergencies: a systematic review.

Mutch, C. (2014). The role of schools in disaster preparedness, response and recovery: what can we learn from the literature? *Pastoral Care in Education*, 32(1), 5-22.

Muzani, M., Fatimah, A. N., Imsa, M. A., & Casmana, A. R. (2022, August). The obstacles hierarchy of school disaster preparedness implementation in Mount Sinabung area, Indonesia. In *Frontiers in Education* (Vol. 7, p. 842990). Frontiers Media SA.

Nager, A. L. (2009). Family reunification—concepts and challenges. *Clinical pediatric emergency medicine*, *10*(3), 195-207.

Najmanová, H., & Ronchi, E. (2023). Experimental data about the evacuation of preschool children from nursery schools, Part I: Pre-movement behaviour. *Fire safety journal*, *138*, 103798.

Peek, L. (2008). Children and disasters: Understanding vulnerability, developing capacities, and promoting resilience—An introduction. *Children Youth and Environments*, *18*(1), 1-29.

Peek, L., & Stough, L. M. (2010). Children with disabilities in the context of disaster: A social vulnerability perspective. *Child development*, *81*(4), 1260-1270.

Petal, M. (2007). Disaster risk reduction education material development, organization, and evaluation. *Regional Development Dialogue*, *28*(2), 1.

Polat, A. I., & Gül, M. (2023). An analysis of mitigation measures for furniture in education buildings to prevent earthquake hazards. *Journal of Interior Design and Academy*, *3*(1), 77-95.

Rees, N., Barkhof, M., Burdziej, J., Lee, S., & Riley, H. (2021). The Climate Crisis Is a Child Rights Crisis: Introducing the Children's Climate Risk Index. *UNICEF*: New York.

Ronoh, S., Gaillard, J. C., & Marlowe, J. (2015). Children with disabilities and disaster risk reduction: a review. *International Journal of Disaster Risk Science*, *6*(1), 38-48.

Sadeghloo, T., & Mikhak, H. (2022). Analyzing the impacts and experiences of children in disaster. *International Journal of Disaster Risk Reduction*, *76*, 103000.

Save the Children. (2015). Foundation for Sustainable Parks and Recreation. *Protecting Children in Emergencies: A Guide for Parks and Recreation Professionals*. Washington.

Shaw, R. (2013). *Disaster recovery as a development vehicle*. Rajib Shaw (Ed.) In Disaster Recovery: Used or Misused Development Opportunity (p.p. 411-429). Tokyo: Springer Japan .

Spectorsky, K., Lin, A., Charney, R., & Chung, S. (2024). Advancing United States-Based Child and Family Reunification Disaster Science. *NAM perspectives*, *2024*, 10-31478.

T.C. İstanbul Valiliği, AFAD ve İPKB. (2023). Engelli Bireyler İçin Afet ve Acil Durum Planlama Rehberi. İstanbul Sismik Riskin Azaltılması ve Acil Durum Hazırlık Projesi (İSMEP). (Danışman: Onur KURT; Hazırlayan: Zuhal Nakay).

Torres J., Anglès L., Grimaz S., & Malisan P. (2019). *UNESCO Guidelines for Assessing Learning Facilities in the Context of Disaster Risk Reduction and Climate Change Adaptation. Volume 1 - Introduction to learning facilities assessment and to the VISUS methodology Paris.* Paris: UNESCO.

Uhm, D., & Oh, H. S. (2018). Disaster preparedness of child care teachers: a cross-sectional study in South Korea. *Disaster medicine and public health preparedness*, *12*(3), 321-328.

UNICEF. (2015, 18 Kasım). *UNICEF: In Afghanistan, mending spirits and providing warmth.* https://www.preventionweb.net/news/unicef-afghanistan-mending-spirits-and-providing-warmth adresinden alındı.

UNICEF. (2025). From insight to action: an update on mortality patterns in Somalia. *LSHTM, SIMAD, UNICEF, WHO*. https://www.unicef.org/somalia/reports/mortality-patterns adresinden alındı.

UNICEF. (2026a). *Displacement*. https://data.unicef.org/topic/child-migration-and-displacement/displacement/ adresinden alındı.

UNICEF. (2026b*). Disaster risk reduction and recovery.* https://www.unicef.org/disaster-risk-reduction-and-recovery adresinden alındı.

UNICEF. (2026c). *Flood safety information.* https://www.unicef.org/parenting/emergencies/flood-safety-information adresinden erişildi.

UNICEF. (2026c). Protecting children with disabilities during armed conflict. https://www.unicef.org/stories/disabilities-armed-conflict adresinden alındı.

UNISDR Asia and the Pacific. (2010). Guidance Notes School Emergency and Disaster Preparedness.

UNISDR. (2009). 2009 UNISDR Terminology on Disaster Risk Reduction. Geneva, Switzerland: United Nations International Strategy for Disaster Reduction.

United Nations. (2026, 13 Ekim). *Global action to end violence against children is lagging behind risks: UN expert*. https://news.un.org/en/story/2026/10/1168582 adresinden alındı.

Yao, Y., Lu, W., & Wang, L. (2023). Experimental study on evacuation behaviour of children in a three-storey kindergarten. *Heliyon*, *9*(6).

Zhang, J., Li, H., Hu, Y., & Song, W. (2020). Evacuation characteristics of preschool children through bottlenecks. *Collective Dynamics*, *5*, 253-261.

Zhou, J., Jia, X., & Jia, J. (2020, March). Effects of different staircase design factors on evacuation of children from kindergarten buildings analyzed via agent-based simulation. In *Healthcare* (Vol. 8, No. 1, p. 56). MDPI.

OSMANLI DÖNEM DİZİLERİNDE AHİLİĞİN HALK HUKUKU AÇISINDAN TEMSİLİ: VEFA SULTAN DİZİSİ ÖRNEĞİ

THE REPRESENTATION OF THE AHI ORDER IN OTTOMAN-ERA TV SERIES FROM THE PERSPECTIVE OF FOLK LAW: THE CASE OF THE VEFA SULTAN SERIES

Hatice Nida HIZARCIOĞLU

Uzman, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Halk Bilimi Bölümü, Ankara, Türkiye.

ORCID ID: https://orcid.org/0009-0002-1405-6040

ÖZET

Bu çalışmada, tarihsel ve kültürel değerleri bünyesinde barındıran Vefa Sultan dizisinin birinci sezonunda yer alan esnaf, çarşı ve toplumsal yaşam sahneleri, Türk-İslam medeniyetinin önemli iktisadi ve ahlaki yapılanmalarından biri olan Ahilik teşkilatı ve fütüvvet kültürü bağlamında incelenmiştir. Çalışmanın temel amacı, dizide temsil edilen esnaf ilişkileri, ticari uygulamalar, toplumsal dayanışma biçimleri ve ahlaki değerlerin Ahilik anlayışıyla ilişkisini ortaya koymaktır. Bu doğrultuda Ahilikteki meslek ahlakı, toplumsal sorumluluk, yardımlaşma, dayanışma ve sosyal denetim anlayışının dizide nasıl temsil edildiği değerlendirilmiştir. Nitel araştırma yöntemlerinden doküman incelemesi ve görsel analiz tekniklerinin kullanıldığı çalışmada, dizinin birinci sezonunda yer alan ilgili sahneler; mekân kurguları, karakterler arası ilişkiler, mesleki uygulamalar, ritüeller ve toplumsal etkileşimler açısından ele alınmıştır. İnceleme kapsamında selamlaşma kültürü, emanete riayet, ticarette dürüstlük, hilesiz kazanç, esnaf dayanışması, isâr (kardeşini kendine tercih etme), tok gözlülük, cömertlik, adalet, güvenilirlik, ilme ve manevi mirasa hürmet ile kolektif yardımlaşma gibi temalar değerlendirilmiştir. Bunun yanı sıra, bireysel davranışların toplumsal normlarla düzenlenmesi ve bu normların ihlaline karşı geliştirilen tutumlar, Ahilikteki sosyal denetim ve yaptırım anlayışı ile halk hukuku kavramı çerçevesinde ele alınmıştır. Araştırma sonucunda, dizideki söz konusu temaların Ahilik ve fütüvvet anlayışında öne çıkan ahlaki ve iktisadi ilkelerle büyük ölçüde örtüştüğü; esnaf ve toplum arasındaki ilişkilerin yalnızca ekonomik çıkar temelinde değil, güven, dayanışma, hakkaniyet ve karşılıklı sorumluluk ilkeleri doğrultusunda temsil edildiği tespit edilmiştir. Çalışma, Vefa Sultan dizisinin Ahilik değerlerini, fütüvvet kültürünü ve toplumsal düzen anlayışını görsel anlatı yoluyla nasıl temsil ettiğini ortaya koyması ve görsel medyanın tarihsel ve kültürel değerlerin aktarımındaki rolüne dikkat çekmesi bakımından önem taşımaktadır. Bu bağlamda çalışma, Ahiliğin yalnızca esnaf teşkilatlanmasına ilişkin bir yapı olmadığını, aynı zamanda bireylerin davranışlarını ahlaki ilkeler doğrultusunda yönlendiren ve toplumsal düzeni koruyan bir anlayış sunduğunu göstermektedir. Dizideki örnekler, bu değerlerin gündelik yaşamda görünür kılındığını ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Ahilik, Halk Hukuku, Vefa Sultan, Ticaret Ahlakı, Toplumsal Dayanışma.

ABSTRACT

In this study, scenes depicting tradespeople, the marketplace, and social life in the first season of the series Vefa Sultan—which embodies historical and cultural values—are examined within the context of the Ahilik organization and fütüvvet (chivalry/virtue) culture, both of which represent significant economic and ethical structures of Turkish-Islamic civilization. The primary objective of the study is to reveal the relationship between the Ahilik philosophy and the tradesperson relations, commercial practices, forms of social solidarity, and moral values represented in the series. Accordingly, the study evaluates how the Ahilik concepts of professional ethics, social responsibility, mutual aid, solidarity, and social oversight are portrayed in the series. Employing qualitative research methods—specifically document review and visual analysis techniques—the study analyzes relevant scenes from the first season in terms of spatial settings, interpersonal relationships, professional practices, rituals, and social

interactions. The analysis covers themes such as the culture of greeting, trustworthiness regarding entrusted goods, honesty in trade, fair earnings, solidarity among tradespeople, isâr (preferring one's brother over oneself), contentment, generosity, justice, reliability, respect for knowledge and spiritual heritage, and collective mutual aid. Furthermore, the regulation of individual behavior by social norms and the attitudes adopted toward the violation of these norms are examined within the framework of Ahilik concepts regarding social oversight and sanctions, as well as the notion of customary law. The research concludes that the themes in the series largely align with the ethical and economic principles central to the Ahilik and fütüvvet traditions; It has been determined that the relationships between tradesmen and society are portrayed not merely on the basis of economic interests, but in line with principles of trust, solidarity, fairness, and mutual responsibility. The study is significant in that it reveals how the series Vefa Sultan depicts the values of Ahilik, the culture of futuwwa and the concept of social order through visual narrative, while also highlighting the role of visual media in transmitting historical and cultural values. In this context, the study demonstrates that Ahilik is not merely a structure related to the organization of tradesmen, but also presents a philosophy that guides individual behavior in accordance with moral principles and preserves social order. Examples from the series reveal how these values are manifested in daily life.

Keywords: Ahilik, Folk Law, Vefa Sultan, Business Ethics, Social Solidarity.

GİRİŞ

Ahilik, yüzyıllar boyunca esnaf ve sanatkârların liderliğini üstlenen, onları sistematik bir yapıda örgütleyen ve devlet kurma süreçlerine katkıda bulunan önemli tarihi bir müessesedir. (Aydın, 2025, ss, 118) Temelini İslam medeniyetinin fütüvvet anlayışından alan bu sistem; dürüstlüğü, diğergamlığı, kul hakkına riayeti ve sanatta liyakati esnafın en temel vasıfları olarak kabul etmiştir. Günümüz modern dünyasında bireyselleşen ekonomik yaklaşımlara alternatif olarak, Ahilik'in barındırdığı bu kolektif ve ahlaki değerlerin yeniden hatırlanması ve genç nesillere aktarılması hayati bir önem taşımaktadır. Ahilik, tarihsel olarak yalnızca esnaf ve zanaatkârları bir araya getiren ekonomik bir örgütlenme değil, aynı zamanda meslek ahlakını, toplumsal dayanışmayı ve şehir yaşamındaki ilişkileri düzenleyen bir kurum olarak değerlendirilebilir. Ahilik, Anadolu'da esnaf ve sanatkârları mesleki bir yapı içinde örgütleyen, ekonomik faaliyetleri toplumsal ve ahlaki sorumluluklarla birlikte ele alan tarihî bir teşkilattır. Fütüvvet geleneğiyle ilişkili bu yapı; mesleki eğitim, dayanışma ve meslek kurallarının uygulanması gibi işlevler üstlenmiştir (Kazıcı, 1988, ss. 540–542; Özerkmen, 2004). Ahilikte dürüstlük, cömertlik, yardımlaşma ve mesleki yeterlilik, esnafın topluma karşı sorumluluklarıyla birlikte değerlendirilmiştir (Çağatay, 1974). Ahilik teşkilatındaki kuralların uygulanması, esnaf ilişkilerinde düzen ve güven oluşturmayı amaçlayan bir iç denetim yapısıyla desteklenmiştir. Meslek ilkelerine aykırı davranışlar karşısında uygulanan yaptırımlar, teşkilatın kendi işleyişi içindeki denetim araçları olarak ele alınabilir (Aydın, 2025, ss. 123–126). Bu çalışmada "halk hukuku" kavramı, topluluk içinde kabul gören ve gündelik meslek ilişkilerini düzenleyen ortak norm ve teamüller anlamında kullanılmaktadır. Bu yaklaşım, Ahilik uygulamalarını devletin resmî hukukuyla özdeşleştirmeden, esnaf topluluğundaki kuralların ve denetimin işleyişini incelemeye imkân verir. Ahiliğin toplumsal işlevleri ekonomik yaşamla sınırlı değildir. Özerkmen (2004), Ahiliği dinî, ahlaki, siyasi, eğitsel ve sosyokültürel yönleri bulunan tarihî bir kurum olarak değerlendirir. Ahî kelimesinin Arapçada "kardeşim" anlamındaki *ahî* sözcüğüyle ve Türkçedeki "cömert" anlamındaki *akı* kelimesiyle ilişkilendirildiğine dair açıklamalar, Ahilikte kardeşlik ve cömertlik değerlerinin önemine işaret eder (Çağatay, 1974, ss. 2–3; Kazıcı, 1988, ss. 540–542). Bu çalışmanın amacı, *Vefa Sultan* dizisinin birinci sezonunda yer alan seçilmiş sahneleri ve esnaf ilişkilerini Ahilik değerleri bakımından incelemektir. Çözümlemede dürüstlük, dayanışma, mesleki sorumluluk ve topluluk içi denetim gibi temaların dizide nasıl temsil edildiği ele alınacaktır. Dizideki anlatım, tarihsel Ahilik uygulamalarının eksiksiz bir yansıması olarak değil, geçmişe ait toplumsal değerlerin görsel bir yapımda nasıl yorumlandığını gösteren bir temsil olarak değerlendirilecektir. Böylece Ahilik ilkeleri ile dizideki anlatı arasındaki ilişki, halk hukuku yaklaşımı çerçevesinde tartışılacaktır. Kültürel değerlerin, kurumsal tarihlerin ve geçmişteki bu yapısal disiplinin kitlelere ulaştırılmasında en etkili araçlardan biri de şüphesiz televizyon dizileri ve sinema gibi görsel medya unsurlarıdır. Bu doğrultuda ele alınan "Vefa Sultan" dizisi, yansıttığı dönem, çarşı atmosferi ve

karakter kurgularıyla geçmişin iktisadi, ahlaki ve manevi iklimini günümüze taşıyan nitelikli bir yapım olarak öne çıkmaktadır. Bu çalışmanın amacı, "Vefa Sultan" dizisinin birinci sezonunda yer alan spesifik sahneleri ve esnaf ilişkilerini çözümleyerek; yukarıda zikredilen töre, dürüstlük, emanet bilinci ve sosyal dayanışma gibi Ahilik ilkelerinin senaryo düzeyinde nasıl somutlaştırıldığını ve toplumsal hafızayı diri tutmadaki rolünü akademik bir perspektifle ortaya koymaktır.

Vefa Sultan (Şeyh Vefâ) Tarihî ve Tasavvufî Kimliği

Muslihuddin Mustafa, Şeyh Vefâ olarak tanınan on beşinci yüzyıl mutasavvıf, âlim ve şairidir. Konya'da doğmuş, öğrenimini Edirne'de sürdürmüş ve Zeyniyye tarikatı içinde yetişmiştir. Edirne'de Debbağlar İmamı'ndan, Bursa'da ise Zeyniyye tarikatının kurucusu Şeyh Abdüllatif el-Kudsî'den ders almış; daha sonra Mısır ve Hicaz'a gitmiştir. Vefatından sonra onun adıyla anılan Vefâiyye kolunun oluşmasında etkili olmuştur (Erdoğan, 1941, ss. 16–20; Öngören, 2020, ss. 269–270).

Konya'da irşat faaliyetlerinde bulunan Şeyh Vefâ, İstanbul'un fethinden sonra kendi adıyla anılan semte yerleşmiş ve Fatih Sultan Mehmed'in desteğini görmüştür. Onun adına bölgede cami ve külliye yapıları oluşturulmuştur. İstanbul'a geliş tarihi kesin olmamakla birlikte, bu yerleşmenin Karamanoğlu İbrahim Bey'in 1464'teki ölümünden sonra gerçekleşmiş olabileceği belirtilmektedir (Erdemir, 2007, ss. 147–148; Öngören, 2020, s. 270).

Şeyh Vefâ, tasavvufî faaliyetlerinin yanı sıra şiir ve mûsikiyle de ilgilenmiştir. Makâm-ı Sülûk, Sâz-ı İrfân, Evrâd-ı Vefâ ve Rûznâme adlı eserlerinin olduğu düşünülmektedir (Erdoğan, 1941, ss. 16–20). Çevresinde dönemin tanınmış âlimleri ve sanatçıları bulunmuştur. 1491'de İstanbul'da vefat etmiş ve kendi adıyla anılan külliyenin hazîresine defnedilmiştir (Öngören, 2020, s. 271).

Vefâ Sultan Dizisi: Vefâ Sultan, Muslihuddin Mustafa'nın ilim ve irfan yolculuğunu konu alan tarihî bir dizidir. Yapım, onun çevresindeki insanlarla ilişkileri ve dönemin toplumsal yaşamı üzerinden Osmanlı İstanbul'undaki manevi ve kültürel dünyayı dramatik bir anlatımla ele alır. Dizinin ilk sezonu TRT 1'de 1 Mart 2025'te, ikinci sezonu da 18 Şubat 2026'da yayınlanmıştır. Türkiye Radyo Televizyon Kurumu (TRT 1) ekranlarında izleyiciyle buluşan ve dijital yayın platformu Tabii üzerinden de erişime sunulan "Vefa Sultan" adlı tarihi-manevi dram türündeki televizyon dizisinin yapımcısı Miray Yapımdır. Dizinin yönetmenliğini Gürsel Ateş ve Ahmet Toklu yürütmüş; senaryosu ise tarihsel kurgu alanındaki çalışmalarıyla bilinen Ozan Bodur tarafından kaleme alınmıştır. Dizinin geniş oyuncu kadrosunda; ana karakter olan Muslihuddin Mustafa'yı (Vefa Sultan) İsmail Ege Şaşmaz canlandırırken, kendisine Alper Türedi (Şeyh Kudsî), Suat Sungur (Zinnur Efendi), Derda Yasir Yenal (Celaleddin) ve Merve Üçer (Belinay) gibi güçlü isimler eşlik etmiştir. Makalenin yazıldığı Ekim 2026 tarihi itibariyle Vefâ Sultan dizisine dair akademik yayın Eyüp İnce'nin "Seyr ü Sülûk Anlatısı Bağlamında Dijitalleşme ve Tasavvufun Temsili: Vefâ Sultan Dizisi Örneği" adlı makalesidir. İlgili çalışmada mürşid-mürid ilişkisine dayalı seyr ü sülûk eğitim geleneğinin dijital kültür içinde metaforlar üzerinden nasıl yansıtıldığı incelenmiştir.

MATERYAL VE YÖNTEM

Bu çalışmanın materyali, Vefa Sultan dizisinin birinci sezonunda incelenen çarşı, esnaf ve toplumsal yaşam sahneleridir. Özellikle dürüstlüğe dayalı ticaret, emanete hıyanet etmemek, yardımlaşmak, esnaf dayanışması, selamlaşma ve dinî günlerdeki ortak etkinlikleri içeren kesitler incelenmiştir. Çalışmada yöntem olarak, nitel araştırma desenlerinden görsel analiz ve doküman incelemesi teknikleri tercih edilmiştir. Bu doğrultuda, yapımın birinci sezonundan seçilen spesifik esnaf, çarşı ve derviş sahneleri (zaman kodları baz alınarak); Ahilik teşkilatının temel ahlaki kuralları, Türk töresi ve fütüvvetnamelerdeki cezai-toplumsal müeyyideler ekseninde sistematik bir analiz süzgecinden geçirilmiştir.

BULGULAR

(1.sezon- 2.bölüm- 42:05 sn)

Vefa Sultan (1.sezon- 2.bölüm)

Pazara gelen iki derviş; aktardan önce kil, alaca sabunu sonra da buhur suyu ister. Aktar, Ahilerin dürüstlük ilkesine sadık kalarak buhur suyundan sadece bir adet kaldığını söyler ve dervişlere onu da verir.

(1.sezon- 2.bölüm- 43:30 sn)

Eş zamanlı olarak aktardan bir başka müşteri de buhur suyu ister. Oradaki dervişlerden bir tanesi empati örneği sergileyerek aldıkları buhuru, diğer müşteriye hediye eder. Böylece hem Ahilik hem tasavvuf geleneğindeki yardımlaşmanın ve kendisini başkasına tercih etme anlamındaki "isar" kavramının da o dönemdeki toplum anlayışında yaşadığı görülmektedir. Ayrıca karakterler arasındaki bu güven ilişkisi, Ahilik felsefesinin en temel direği olan sadakat ve dürüstlük (hıyanet ve yalan kapısını bağlama) ilkesinin de somut bir göstergesidir.

(1.sezon- 3.bölüm- 18:36 sn)

3.bölüm

Eski müderris Mustafa'ya istediği kokuları eksiksiz biçimde veren ıtriyatçı, işini en güzel şekilde yaptığını göstermektedir. Aynı zamanda Mustafa isimli müşterisine insanı, insan yapan en güzel rayihanın ilim ve edep olduğunu veciz bir dille anlatarak Ahilikteki "Halktan yana gaflet kapısını bağlamak" ilkesinin yaşamasına katkı sağlamaktadır.

(1.sezon- 3.bölüm- 29:11 sn)

Dizi kahramanı eski müderris Mustafa, tasavvufun özünü anlatan eserler almak üzere kitapçıya girer. Dükkân sahibi, Mustafa'ya tasavvufun "hal ilmi" olduğunu, kitaplardan öğrenilemeyeceğini söyler. Kitapçı böyle bir yöntemle Ahilik'teki dürüstlük ve hakkaniyet ilkesine bağlı kalmış, dizi kahramanına doğru yolu tarif etmiştir. Bu sahne vesilesiyle Ahilik kültüründeki "Hidayet ve uyanıklık kapısını açmak" kaidesinin de toplumda mevcut olduğu görülmektedir. Ayrıca alışverişte pazarlık sünnetini yerine getiren Mustafa'ya da itiraz etmeyen kitapçı vesilesiyle nebevi metotlara bağlılık ilkesinin Ahilik bağlamında toplumda yaşadığı görülmektedir.

(1.sezon- 4.bölüm- 51:46 sn)

4.Bölüm

Eski müderris Mustafa; ıtriyatçı dükkanına gelerek divit, hokka ve mürekkep ister. Müşterisinin istediği şeyleri veren esnaf, Ahilik kültüründeki "Hidayet ve uyanıklık kapısını açmak" ilkesi gereğince nasihat ederek aradığı şeyin ne olduğunu sorar. En mühim olanın insanın kendisini bilmek olduğunu eski müderrise hatırlatırken aynı zamanda "tevazu ve alçakgönüllülük kapısını açmak" kaidesinin de toplumda verilen nasihatler ve güzel örneklerle yaşatıldığı görülmektedir.

(1.sezon- 5.bölüm- 28:18 sn)

5.bölüm

Dervişlerin çarşıda esnaf ve halk ile selamlaşması, fütüvvetname geleneğinin ve Ahilik teşkilatının kurucu unsurlarından olan "toplumsal bağları güçlendirme ve güler yüzlülük" ilkesiyle doğrudan örtüşmektedir. Ahilikte çarşı ve pazar sadece maddi bir ticaret alanı değil; ahlakın, kardeşliğin ve maneviyatın yaşatıldığı bir mekandır. Sahnede görülen bu Nebevi usul (sünnet), Ahiliğin "yalan, hile ve hıyanet kapısını bağlayıp; doğruluk, sadakat ve vefa kapısını açma" felsefesinin pratik bir tezahürüdür. Selam, esnaf ile halk arasında güven iklimini inşa eden en temel harçtır. Ahilik kültüründe bir esnafın kendisine verilen selamı aynı güzellikle alması, müşteriyi veya yoldan geçeni sadece bir kazanç kapısı olarak görmediğinin, bilakis ona insanî ve ahlâkî bir değer atfettiğinin kanıtıdır. Bu sahneler, iktisadi hayatın merkezine ahlakı koyan Ahilik normlarının ve tasavvuf ehlinin rehberliğinin, toplumsal huzuru ve dayanışmayı nasıl canlı tuttuğunu somut bir şekilde gözler önüne sermektedir.

(1.sezon- 5.bölüm- 33:00 sn)

Itriyatçının eski müderris Mustafa'ya aradığı kokuyu takdim ederken ona nasihat etmeyi ihmal etmediği sahne, Ahilik teşkilatının en temel direklerinden biri olan "usta-çırak ilişkisi ve mesleki rehberlik (nasihat)" müessesesini açıkça gözler önüne sermektedir. Itriyatçının, "kibir kokusunu kapatmaya hiçbir esansın yetmeyeceğini" ifade etmesi, fütüvvetnamelerde şiddetle menedilen "bencillik ve gurur kapısını bağlamak; tevazu ve alçakgönüllülük kapısını açmak" ilkesinin sanatsal ve sarsıcı bir dışavurumudur. Bu sahnede somutlaşan üslup, Ahilik'teki meslek loncalarının yalnızca maddi birer alışveriş ve kâr merkezi olmadığını; aksine ticari faaliyetlerin yanında insanî çerçevede güzel ahlakı yaşatmayı, nitelikli ve erdemli insan yetiştirmeyi gaye edinen eğitim kurumları olduğunu kanıtlamaktadır. Itriyatçının salt bir satıcı gibi davranmayıp muhatabının manevi noksanlığına zarafetle ayna tutması, Ahilik felsefesindeki esnafın aynı zamanda bir cemiyet rehberi olduğu gerçeğini akademik olarak doğrulamaktadır.

(1.sezon- 6.bölüm- 18:31 sn)

6.Bölüm:

Eski müderris Mustafa, elindeki yükü bir esnafa emanet istemektedir. Bunun için bir dükkân sahibine selam verip maruzatını bildirir.

(1.sezon- 6.bölüm- 18:44 sn)

Eski müderrisin bu isteğini olumlu biçimde karşılayan esnaf, Mustafa'nın emanetini alıp o gelene kadar uygun bir yerde muhafaza eder. Derviş Mustafa'nın, esnafa selam vererek çarşıya girmesi; Ahilik ahlakının (fütüvvet) temel taşlarından biri olan toplumsal bağları güçlendirme ve barış iklimini yayma (selamlaşma) düsturuna doğrudan örnek teşkil eder. Sahnede Derviş Mustafa'nın elindeki deri tabakasını esnafa teslim etmesi ve esnafın bu metayı "emanete riayet" ilkesiyle muhafaza edeceğini

beyan etmesi, Ahilik teşkilatının yalnızca ekonomik bir birlik değil, aynı zamanda yüksek ahlaki normlara dayalı bir inanç sistemi olduğunu kanıtlar. Fütüvvetnâmelerde esnafın en temel vasıflarından biri olarak zikredilen “emanete hıyanet etmeme” ve “sözüne sadık olma” ilkeleri, bu sahnede deri tabakasının korunması taahhüdü üzerinden somutlaştırılmıştır.

(1.sezon- 7.bölüm- 09:35 sn)

7.bölüm:

Hanım müşteri, koku satın almak amacıyla dükkânı ziyaret eder. Mekânın sahibi Belinay Hatun, sergilediği tutumla fütüvvet ahlakının ticarî alandaki yaşayan bir örneğini sunar. Ahilik kültüründe esnafın müşteriyi aldatmaması, malın kusurunu gizlememesi ve her şartta hakkaniyetle hareket etmesi esas alınmıştır. Sahnede satıcı genç kızın, müşterilerin taleplerini Ahilik'teki dürüstlük ilkesine sadık kalarak karşılaması, onlara "ticari hileden uzak" ve en kaliteli esansları sunması bu durumun açık bir göstergesidir. En güzel kokuların, müşterilerin ihtiyaçlarına ve ticaretin içeriğine (tarifine) uygun biçimde tanıtılması; sadece kâr odaklı değil, doğru, dürüst ve ahlâkî kurallara uygun bir alışveriş zeminini inşa etme gayretidir. Bu bağlamda sahne, Ahilik’teki “doğru ve hilesiz kazanç” düsturunu ve müşteriye gösterilmesi gereken saygı ve liyakati mükemmel şekilde yansıtmaktadır.

(1.sezon- 9.bölüm- 17:20 sn)

9.Bölüm:

Bu sahnede, dervişler, Ahilik ve tasavvuf kültürünün en yüksek ahlâkî mertebelerinden biri olan "isâr" (kardeşini kendine tercih etme) ilkesi bağlamında alışveriş yapmaktadır. Ahilik teşkilatının temel yapı taşlarından biri olan fütüvvet anlayışı, bencil iktisadî dürtüleri reddeder; kazancın ve ticaretin merkezine toplumsal dayanışmayı koyar. Dervişlerin bu ahlâkî vizyonla hareket ederek alışveriş yapmaları ve elde edilen imkanlarla ihtiyaç sahiplerine destek olmaları, Ahilik'teki infak, cömertlik ve sosyal adalet mekanizmasını doğrudan somutlaştırmaktadır. Bu bağlamda ilgili sahne, Ahilik rejiminde ticaretin sadece mal değiş tokuşundan ibaret olmadığını, toplumsal refahı ve kimsesizleri korumayı hedefleyen manevi bir yardımlaşma köprüsü olduğunu akademik düzeyde ortaya koymaktadır.

(1.sezon-13.bölüm- 26:47 sn)

13.bölüm:

Alışveriş yapmak için çarşıya gelen derviş, gerekli listeyi esnafa vermiştir. Esnaf, ihtiyaçların bir kısmını kendi dükkânından temin ettikten sonra geri kalanlar için dervişi, yan taraftaki komşusuna yönlendirmiş; yüce gönüllülük sergileyip onun da kazanç elde etmesini istemiştir. Ahilik sisteminde bir esnafın, komşusu henüz siftah yapmamışken gelen müşteriyi ona yönlendirmesi veya bir tüketicinin esnafın genel refahını gözeterek harcamalarını bölüştürmesi "tok gözlülük" ilkesinin toplumsal hayata yansımasıdır. Bu bağlamda ilgili sahne; rızkın yalnızca maddî bir kazanç savaşı değil, ilahî bir taksimat olduğu bilincini ve esnafın birbirinin rakibi değil, hamisi ve destekçisi olduğu hakikatini akademik bir perspektifle ortaya koymaktadır.

(1.sezon-21.bölüm- 42:37 sn)

21.bölüm:

Sahnede Vefa Sultan, kitapçı dükkanını satın alırken ilme ve içindeki değerli eserlere hürmeten o mekânın piyasa ederinin üzerinde bir meblağ ödemiştir. Bu tavır, kâr odaklı materyalist ticaret mantığını tamamen reddeden ahlaki bir duruştur. Ahilik teşkilatında iktisadî faaliyetler yalnızca maddiyata dayanmaz; insana, emeğe ve ecdadın bıraktığı manevi değerlere sahip çıkma vesilesi olarak görülür. Vefa Sultan'ın bu cömert ve koruyucu yaklaşımı, fütüvvetnamelerde sıklıkla zikredilen "ecdada hürmet", "insana saygı" ve "hoşgörü" düsturlarının ticarî hayattaki en somut tezahürüdür. Maddî kazancın önüne kültürel sürekliliğin ve ilme verilen değerin konulması, Ahilik felsefesinin parayı bir amaç değil, toplumsal yapıyı ihya etmek için bir araç olarak kabul ettiğini açıkça ortaya koymaktadır.

(1.sezon-28.bölüm- 23:10 sn)

Mahallede, mübarek Kadir gecesinin gelmesi nedeniyle esnaflar; el ele verip her yere kandiller asmış, o uhrevî havanın toplumun her kesiminde yaşatılmasına gayret etmiştir. Bu sahne, Ahilik teşkilatının ve fütüvvet kültürünün en temel yapı taşlarından biri olan "toplumsal dayanışma" ve "dayanışma ahlakı" ilkelerini mükemmel bir biçimde yansıtmaktadır. Mahallede mübarek bir günün (kandil) gelişi vesilesiyle tüm çarşı esnafının rekabetçi ve bireysel kaygıları bir kenara bırakarak el ele vermesi, müşterek bir sevinç ve ikram iklimi inşa etmesi dikkat çekicidir.

(1.sezon-28.bölüm- 32:42 sn)

Kadir gecesi nedeniyle toplumsal bazda coşku ve sevinçle kutlanan kandilde çocuklara esnaf tarafından hediye ve şekerlerin verildiği bu sahnede görülmektedir. Ahilik rejiminde esnaf, sadece ticarî bir aktör değil, aynı zamanda mahallenin sosyal, kültürel ve manevi koruyucusudur. Sahnede esnafın el birliğiyle yiyecekler hazırlaması ve özellikle çocukları sevindirmek amacıyla hediyeler sunması, fütüvvetnamelerde sıklıkla vurgulanan "cömertlik","şefkat" ve "diğergamlık" düsturlarının pratik birer tezahürüdür. Bu kolektif yardımlaşma eylemi, Osmanlı mahalle kültüründe iktisadî hayatın inanç ritüelleriyle nasıl harmanlandığını ve Ahilik teşkilatının toplumsal barışı, kardeşliği ve nesiller arası bağları diri tutmadaki işlevsel rolünü akademik düzeyde açıkça ortaya koymaktadır.

TARTIŞMA

Ahilik normlarının ve halk hukukunun çarşı pratiklerine yansıması bağlamında dizi sahneleri analiz edilmiştir.

Dürüstlük İlkesi, Hakkaniyet ve "İsâr" Kavramı

Dizinin 1. Sezon 2. Bölümündeki (42:05-43:30) iki derviş ve aktar arasındaki buhur suyu sahnesi, Ahilik hukukunun "hıyanet ve yalan kapısını bağlama; sadakat ve dürüstlük kapısını açma" düsturunun açık bir yansımasıdır. Aktarın elinde son kalan ürünü saklamadan, dürüstçe beyan ederek dervişlere vermesi, serbest piyasa ekonomisinin "fırsatçılık" eğilimine karşı halk hukukunun ahlaki seviyesini göstermektedir (Tabakoğlu, 2015).

Aynı esnada gelen bir başka müşteriye dervişlerden birinin kendi hakkından vazgeçerek ürünü hediye etmesi, tasavvufi ve hukuki bir terim olan "işar" (kardeşini kendine tercih etme) kavramının toplumsallaşmış halidir. Halk hukuku açısından bu durum, bireysel mülkiyet ve tüketim arzusunun, toplumsal uzlaşı ve adalet lehine gönüllü olarak esnetilebileceğini, çarşının sadece bir ticaret alanı değil, hukuki-insani bir güven bölgesi olduğunu kanıtlar.

Bilgi, Edep ve Ticari Ahlakta Hakikatin Beyanı

1. Sezon 3. Bölümde (18:36 ve 29:11) eski müderris Mustafa ile ıtriyatçı ve kitapçı arasında geçen diyaloglar, Ahilikteki mesleki liyakat ve rehberlik ilkelerini örnekler. Itriyatçının işini eksiksiz yapması ve en güzel rayihanın "ilim ve edep" olduğunu vurgulaması, Ahilikteki "halktan yana gaflet kapısını bağlamak" ilkesiyle örtüşür. Esnaf, müşterisine sadece maddi bir meta satmaz; halkın yanlışa düşmesinin önüne geçen sosyal denetim figürü olarak davranır (Öztürk, 2002).

Kitapçının ise Mustafa'ya tasavvufun kitaplardan ziyade bir "hal ilmi" olduğunu söyleyerek ticari kaygıları bir kenara bırakması, halk hukukunun "doğruluk ve hilesiz kazanç" normunu yansıtır. Kitapçı, daha fazla kitap satarak kâr elde etmek yerine, müşterisine hakikati söyleyerek "hidayet ve uyanıklık kapısını" açmıştır. Ayrıca pazarlık sünnetine itiraz edilmemesi, nebevi metotların örfi hukuk ve alışveriş usulleri üzerindeki kurucu etkisini sergilemektedir.

Tevazu, Alçakgönüllülük ve Esnafın Eğitici Rolü

1. Sezon 4. Bölüm (51:46) ve 5. Bölümdeki (33:00) ıtriyatçı sahneleri, Ahilik loncalarındaki hiyerarşik yapı ve "usta-çırak/pir-mürid" ilişkisinin topluma yayılmış biçimidir. Esnafın divit hokka isteyen Mustafa'ya "en mühim olanın insanın kendisini bilmesi" olduğunu hatırlatması ve "kibir kokusunu kapatmaya hiçbir esansın yetmeyeceğini" belirtmesi, fütüvvetnamelerde yer alan "bencillik ve gurur kapısını bağlamak; tevazu ve alçakgönüllülük kapısını açmak" kaidesinin sanatsal temsilidir.

Halk hukuku perspektifinden esnaf, sadece bir satıcı değil, aynı zamanda toplumun ahlaki standardını korumakla görevlidir. (Ekinci, 1991). Kibir ve gurur, toplumsal bağları zedeleyen ve hukuki uyuşmazlıklara zemin hazırlayan negatif olgular olduğundan, Ahilik hukuku bu tür manevi noksanlıkları esnafın nasihatleri vasıtasıyla daha pazar evresinde törpülemektedir.

Çarşıdaki Sosyal Sermaye: Selamlaşma ve Emanet Hukuku

1. Sezon 5. Bölüm (28:18) ve 6. Bölümdeki (18:31-18:44) sahneler; çarşını, mekânsal olarak hukuki ve toplumsal güven iklimini nasıl inşa ettiğini ortaya koymaktadır. Dervişlerin pazar esnafıyla selamlaşması, fütüvvet geleneğinin "toplumsal bağları güçlendirme ve güler yüzlülük" ilkesinin

gereğidir. Halk hukukunda selam, taraflar arasında gizli bir barış ve güven sözleşmesi anlamı taşımaktadır. Selamı alan esnaf, karşısındakine zarar vermeyeceğini ve adaletle davranacağını beyan etmiş olur (Çağatay, 1989).

Mustafa'nın elindeki deri tabakasını bir esnafa emanet bırakması ve esnafın bunu tereddütsüz kabul edip koruması ise doğrudan halk hukukundaki "vedia (emanet) hukuku" ve fütüvvetnamelerdeki "emanete hıyanet etmeme" ilkesidir. Resmi sözleşmelere ve şahitlere gerek duyulmaksızın, sadece ahlaki bir referansla malın muhafaza altına alınması, Ahilik rejiminin topluma aşıladığı yüksek hukuki güvenin somut bir kanıtıdır.

Ticarette Cinsiyet Rolleri ve Sosyal Adalet (İnfak)

1. Sezon 7. Bölüm (09:35) ve 9. Bölüm (17:20) kesitleri, Ahiliğin kadın kolu olan Bâciyân-ı Rûm (Anadolu Bacıları) geleneğine ve teşkilatın sosyal adalet misyonuna ışık tutmaktadır. Belinay Hatun'un dükkânında hanım müşteriye malın kusurunu gizlemeden, ticari hileden uzak ve liyakatle esans satması, kadınların da Ahilik hukukuna uygun biçimde sosyal hayatta aktif şekilde rol aldıklarını göstermektedir (Güllülü, 1992). Malın tarifine ve ihtiyaca uygun sunulması, tüketici haklarının halk hukukundaki erken dönem yansımalarından biridir. Son olarak 9. Bölümde dervişlerin yine "kendisi yerine kardeşine öncelik tanıma" anlamındaki "İsar" bilinciyle hareket edip kazançlarını ihtiyaç sahipleriyle paylaşması, Ahiliğin yalnızca bir esnaf örgütlenmesi değil, infak ve cömertlik mekanizmalarıyla zengin-fakir uçurumunu kapatmayı hedefleyen sosyal güvenlik kurumu olduğunu akademik olarak teyit etmektedir.

İktisadî Dayanışma, "Siftah Hukuku" ve "Tok Gözlülük" İlkesi

Dizinin 1. Sezon 13. Bölümündeki (26:47) dervişin alışveriş listesi ve esnafın müşteriyi yan komşusuna yönlendirmesi sahnesi, Ahilik iktisat hukukunun en özgün kurumlarından biri olan "siftah geleneğini" ve halk hukukundaki yansımasını somutlaştırmaktadır. Ahilik halk hukuku, esnafın birbirini yok etmesini değil, korumasını ve karşılıklı yardımlaşmayı önceler. (Çağatay, 1989)

Esnafın, rızkın ilahi bir taksimat olduğuna inanarak komşusunun da kazanç elde etmesini istemesi, fütüvvetnamelerde zikredilen "tok gözlülük (kanaat)" ve "bencillik kapısını bağlama" ilkesinin çarşıdaki tezahürüdür. Halk hukuku açısından bu durum, esnaf loncalarının kendi içlerinde geliştirdikleri otonom bir "gelir dengeleme ve sosyal barış" mekanizmasıdır. Ticaret, bir kazanç savaşı olmaktan çıkarılarak, komşunun hakkını gözeten zımni bir hukuki sözleşmeye dönüştürülmüştür.

Değer Hukuku, "Kıymet-i Takdiriyye" ve İlme Hürmet

1. Sezon 21. Bölümde (42:37) Vefa Sultan'ın kitapçı dükkanını satın alırken piyasa rayicinin üzerinde bir bedel ödemesi, Ahilik ahlakının maddi değerler ile manevi kıymetler arasında kurduğu dengeyi gösterir. Klasik hukuk ve ticaret mantığı, bir malın değerini arz-talep dengesine göre belirlerken; fütüvvet hukuku, emeğe, ecdada ve özellikle ilme verilen değeri piyasa şartlarının üstünde tutar. Vefa Sultan'ın bu yaklaşımı, fütüvvetnamelerde geçen "ecdada hürmet ve insana saygı" düsturunun ticari akitlerdeki uygulamasıdır. Halk hukuku perspektifinden bakıldığında, mülkiyetin devri sırasında gönüllü olarak yüksek meblağ ödenmesi, kültürel mirasın ve ilmi hafızanın korunması amacıyla yapılan bir nevi "sosyal koruma ve himaye" tasarrufudur. Para bir amaç değil toplumsal yapıyı, ilmi ve sanatı ihya etmenin bir aracı olarak dizide işlenmiştir.

Kamusal Örfi Hukuk: Dinî Ritüeller ve Çarşı Dayanışması

1. Sezon 28. Bölümdeki (23:10 ve 32:42) Kadir gecesi ve kandil sahneleri, Ahilik teşkilatının çarşıyı sadece ekonomik değil kamusal mekân olarak da düzenlediğini kanıtlar. Esnafın bir araya gelerek sokakları kandillerle süslemesi ve kolektif bir ikram iklimi yaratması, "dayanışma ahlakı" ve "toplumsal uzlaşı" normunun pratik bir göstergesidir. Halk hukuku, toplumun mukaddes saydığı günlerde bireysel kâr elde etme isteğini askıya alan toplumsal normlar üretir. Esnafın çocuklara hediyeler ve şekerler dağıtması, fütüvvetnamelerdeki "cömertlik, şefkat ve diğergamlık" ilkelerinin hayatın içinde yaşatılarak çocukların karakterlerine yerleşmesine olanak sağlar. Bu sahne, Osmanlı mahalle hukukunda esnafın yalnızca ticari bir figür değil; tüm toplum için "sosyal güvenlik kuruluşu" gibi çalıştığını akademik düzeyde doğrulamaktadır.

SONUÇ

Bu çalışmada, "Vefa Sultan" televizyon dizisinin birinci sezonu üzerinden gerçekleştirilen sosyo-kültürel analiz; Türk-İslam medeniyetinin iktisadi, ahlaki ve toplumsal temeli olan Ahilik ve fütüvvet ilkelerinin görsel medyada ne denli güçlü bir biçimde işlendiğini ortaya koymuştur. İncelenen spesifik sahneler neticesinde; ticari hayatta dürüstlük, emanete riayet, isâr kültürü, diğergamlık, ecdada ve ilme hürmet gibi köklü düsturların, yalnızca geçmişe ait birer tarihi veri olmadığı, aksine modern iktisadi hayattaki ahlaki yozlaşmaya karşı günümüzde de yaşayan birer toplumsal reçete niteliği taşıdığı görülmüştür. Ayrıca selamlaşma, yardımlaşma ve dayanışmanın manevi değerlerle harmanlandığında toplumun mayasını olumlu yönde nasıl değiştirip dönüştürdüğü gözlemlenmiştir. "Vefa Sultan" dizisi, esnafın birbirini rakip değil kardeş olarak gördüğü, kazancın merkezine parayı değil insanı ve muhabbeti koyduğu o adil iklimi kitlelere aktararak toplumsal hafızanın canlandırılmasına, manevî değerlerin gelecek nesillere dijital kültürle birlikte yansıtılmasına katkı sunmuştur.

ÖNERİLER

Araştırma bulgularından hareketle görsel medyanın tarihi ve kültürel değerlerin aktarımındaki dönüştürücü gücü göz önüne alınarak, "Vefa Sultan" gibi fütüvvet ahlakını merkezine alan yapımların eğitim müfredatlarında (özellikle meslek ahlakı ve değerler eğitimi derslerinde) tamamlayıcı birer materyal olarak kullanılmasının faydalı olacağı düşünülmektedir. İnternet çağında, toplumsal kültürün değerlerini gelenekten geleceğe taşıma noktasında Ahilik ögelerinin de yer aldığı daha fazla sinema ve dizi filmlerinin yapılması önerilmektedir. Böylece yeni nesillerin, toplumun kadim manevi unsurlarından ve bilge şahsiyetlerinden haberdar olması sağlanacaktır. Ayrıca gelecek çalışmalarda, Ahilik ve esnaf kültürü temalı televizyon yapımlarının izleyici üzerindeki algısal ve davranışsal etkilerini ölçmeye yönelik ampirik ve saha odaklı (anket veya mülakat yöntemine dayalı) akademik araştırmaların yapılması, literatürün derinleşmesi bakımından hayatî bir önem arz etmektedir.

Kaynaklar

Aydın, Ö. (2025). Ahi birliklerinin örgütlenmesi ve yönetim sistemi: Denetim mekanizmaları ve ceza uygulamaları. *Cumhuriyet Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, 49*(2), 117–128. https://cujos.cumhuriyet.edu.tr/tr/pub/article/1583683

Çağatay, N. (1974). *Bir Türk kurumu olan ahilik*. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi.

Çağatay, N. (1989). *Bir Türk kurumu olan ahilik*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Ekinci, Y. (1991). *Ahilik* (3. bs.). Ankara: Sistem Ofset.

Erdoğan, A. (1941). *Fâtih Mehmed devrinde İstanbul'da bir Türk mütefekkiri Şeyh Vefa: Hayatı ve eserleri*. İstanbul: Ahmed İhsan Matbaası.

Erdemir, A. (2007). Muslihu'd-din Mustafa İbn Vefâ. *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi, Özel Sayı*, 144–152. https://isamveri.org/pdfdrg/D02696/2007/2007_ERDEMIRA.pdf

İnce, E. (2026). Seyr ü sülûk anlatısı bağlamında dijitalleşme ve tasavvufun temsili: Vefâ Sultan dizisi örneği. *Tetkik, 10*, 547–589. https://doi.org/10.55709/tetkik.1933979

Kazıcı, Z. (1988). Ahilik. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Cilt 1, ss. 540–542). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı. https://islamansiklopedisi.org.tr/ahilik

Öngören, R. (2020). Muslihuddin Mustafa. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Cilt 31, ss. 269–271). Ankara: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi. https://islamansiklopedisi.org.tr/muslihuddin-mustafa

Özerkmen, N. (2004). Ahiliğin tarihsel-toplumsal temelleri ve temel toplumsal fonksiyonları: Sosyolojik yaklaşım. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, 44*(2), 57–78. https://izlik.org/JA72FM78MU

Öztürk, N. (2002). Ahilik teşkilatı ve günümüz ekonomisi, çalışma hayatı ve iş ahlakı açısından değerlendirilmesi. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 7*, 43–54. https://dergipark.org.tr/tr/pub/dpusbe/article/65220

Tabakoğlu, A. (2015). *Türkiye iktisat tarihi* (13. bs.). İstanbul: Dergâh Yayınları.

TRT 1. (2025, 20 Şubat). *Vefa Sultan 1 Mart'ta TRT 1 ekranlarında başlıyor*. Erişim adresi: https://www.trt1.com.tr/haber/trt1den-haberler/vefa-sultan-1-martta-trt-1-ekranlarinda-basliyor-26427340

EFFECT OF PERSONALITY TRAITS AND SOCIAL FACTORS ON STUDENTS' CHOICE OF ESTATE MANAGEMENT AS CAREER PATH

Adamu Muhammad LIMAN

Department of Estate Management, School of Environmental Technology,

Federal Polytechnic Bauchi, Nigeria.

Mohammed Ishaq MOHAMMED

Department of Estate Management & Valuation, Faculty of Environmental Technology,

Abubakar Tafawa Balewa University, Bauchi, Nigeria

Habu Mallam BABA

Department of Estate Management & Valuation, Faculty of Environmental Technology,

Abubakar Tafawa Balewa University, Bauchi, Nigeria

ABSTRACT

Academic and career choice process is a deliberate and rational one, wherein individuals select a path that aligns with their personal interests, aptitudes, and long-term aspirations. This study examined the effect of personality traits and social factors on students' choice of Estate Management and valuation as a course of study at Abubakar Tafawa Balewa University (ATBU), Bauchi. A descriptive survey research design was adopted, and a structured questionnaire, developed on a five-point Likert scale and administered via Google Forms, was used to elicit data from the study population. A total of 132 valid responses were retrieved and analysed using descriptive statistics (frequencies, percentages, means and standard deviations) and inferential statistics (multiple regression analysis), with the reliability of the research instrument confirmed through Cronbach's Alpha coefficients ranging from 0.854 to 0.935. Findings revealed that all four evaluated personality traits recorded moderate mean scores, with Conscientiousness (M = 3.08) rated highest and Extraversion (M = 3.05) rated lowest, indicating a fairly balanced personality profile among the students. The social factors profile showed that respondents were predominantly male (63.6%) and from low-to-medium income households (79.6% combined), with Financial Considerations (M = 3.11) exerting the strongest environmental influence, ahead of Peer and Social Influence, Access to Information, and Parental Influence. The level of students' course choice was found to be moderate (Grand Mean = 3.05), with only 10.6% of respondents enrolled as a first choice, while 48.5% were assigned or changed to the course by the University and 40.9% entered as a second choice. The regression analysis showed that personality traits and social factors jointly explained 59.6% of the variance in students' course choice level ($R^2 = 0.596$, $F(8,123) = 22.669$, $p < 0.001$). Access to Information ($\beta = 0.429$) and Peer and Social Influence ($\beta = 0.374$) emerged as the strongest positive predictors, followed by Financial Considerations ($\beta = 0.196$) and Openness to Experience ($\beta = 0.193$), while Parental Influence ($\beta = -0.241$) had a significant negative effect. The study concluded that environmental and social factors factors, rather than personality traits alone, are the primary drivers of students' course choice, and recommended enhanced pre-admission career guidance, improved access to career information, and greater sensitivity to parental pressure in shaping students' academic decisions.

Keywords: career, estate management, personality traits, social factors, university

SOCIAL ENTERPRISES IN ROMANIA: TRENDS, PROFILES AND CONTRIBUTIONS TO THE INTEGRATION OF VULNERABLE PEOPLE

PhD. Student Elena Denisa Mateevici

Romanian Academy, School of Advanced Studies of the Romanian Academy, Doctoral School of Economic Sciences, National Institute for Economic Research "Costin C. Kiriţescu", Institute of National Economy, Bucharest, Romania

ORCID NO: https://orcid.org/0009-0002-4344-419X

Assoc. Prof. Dr. Ivona Răpan

Romanian Academy, Institute of National Economy, Bucharest, Romania

ORCID NO: https://orcid.org/0000-0001-8436-9494

Felicia Micu

„Elina Matei Basarab" Economic Technological High School, Rm. Sărat, Buzău, Romania

ORCID NO: https://orcid.org/0009-0002-9401-6582

ABSTRACT

Social enterprises represent an increasingly relevant component of the Romanian economy, combining economic activities with social objectives and contributing to employment opportunities for disadvantaged groups. Their development is closely linked to the broader challenges of inclusive economic growth, labour market participation and territorial disparities. However, the distribution and characteristics of social enterprises across Romania reveal differences that may influence their capacity to support the socio-economic integration of vulnerable people.

This paper aims to examine the evolution, structural characteristics and territorial distribution of social enterprises in Romania, with particular emphasis on their role in facilitating labour market integration. The research adopts a descriptive and comparative approach, drawing on statistical data and institutional sources to identify sectoral trends, organisational profiles and regional differences. Particular attention is given to work-integration social enterprises and their contribution to employment opportunities for individuals facing barriers to participation in the conventional labour market.

The analysis considers the relationship between the economic characteristics of social enterprises and their social mission, highlighting the importance of organisational development and territorial context in understanding their potential contribution to inclusive employment. It also examines the uneven development of the sector and the structural challenges that may limit the accessibility of social enterprise initiatives for vulnerable groups.

By providing an economically oriented overview of the Romanian social enterprise sector, the study contributes to a better understanding of its development patterns and relevance for labour market inclusion. The findings are intended to inform further research and policy discussions concerning social economy development, regional disparities and sustainable employment opportunities for vulnerable populations.

Keywords: social enterprises; social economy; labour market integration; vulnerable groups; regional disparities.

JEL Classification: L31, J21, R12, I38.

1. INTRODUCTION

Social enterprises combine entrepreneurial activities with explicit social objectives, prioritising social value creation alongside economic sustainability (Defourny & Nyssens, 2010a). Their hybrid organisational nature creates opportunities to address labour market exclusion while requiring a balance between financial viability and social impact (Battilana & Lee, 2014). Work-integration social enterprises (WISEs) are particularly relevant in this context, providing employment, vocational training and professional support for individuals facing barriers to conventional employment, including long-term unemployed people and persons with disabilities (Davister et al., 2004).

At the European level, social enterprises are increasingly recognised as contributors to inclusive employment, social innovation and territorial cohesion (European Commission, 2021). Their development depends on institutional frameworks, access to resources and national economic conditions (OECD, 2022). In Romania, Law No. 219/2015 on the Social Economy established the legal framework for recognising and certifying social enterprises and social insertion enterprises (Romanian Parliament, 2015). Nevertheless, the Romanian sector reflects diverse organisational traditions and institutional arrangements that extend beyond formally certified entities (Lambru & Petrescu, 2019).

The period 2016–2025 provides the institutional context for examining Romanian social enterprises following the introduction of this legislation. However, the empirical analysis focuses primarily on 2024 and the first quarter of 2025, using recent administrative evidence rather than a continuous annual statistical series. This distinction allows recent developments to be interpreted within the broader institutional evolution of the sector without assuming statistically verified long-term trends.

Territorial disparities and the limited availability of outcome-based indicators represent important challenges in assessing the sector's contribution to inclusive employment. Differences in regional economic conditions and institutional capacity may influence the geographical distribution of certified enterprises, while administrative data on certification and employment do not independently demonstrate organisational sustainability or long-term labour market integration (Lambru & Petrescu, 2019; OECD, 2023). Against this background, the study examines the institutional development, organisational characteristics and territorial distribution of social enterprises in Romania, with particular emphasis on labour market integration. It pursues three objectives: (1) identifying the structural characteristics and recent developments of the formally recognised sector; (2) examining territorial disparities in the distribution of certified social enterprises; and (3) assessing the documented employment contribution of social insertion enterprises to vulnerable groups, distinguishing immediate employment indicators from longer-term integration outcomes.

The research adopts a descriptive and comparative approach based on secondary statistical data, administrative records and institutional publications, primarily from the National Agency for Employment (ANOFM, 2025a, 2025b, 2025c), complemented by the Barometer of the Social Economy – 2025 Edition and relevant European institutional sources. While the period 2016–2025 provides the broader institutional context, the empirical analysis focuses primarily on 2024 and the first quarter of 2025. The analysis considers cumulative and valid certifications, organisational characteristics, territorial distribution and employment indicators concerning vulnerable individuals within social insertion enterprises. Descriptive statistics, percentage calculations and territorial comparisons are used to identify structural patterns and differences. Given the variations in reference periods, administrative definitions and data coverage, the findings are interpreted as descriptive evidence rather than as indicators of causal relationships or statistically verified long-term trends. By integrating institutional, organisational, territorial and employment-related indicators, the study highlights the distinction between formal certification and documented employment outcomes, with implications for inclusive labour market policies.

2. THEORETICAL AND INSTITUTIONAL FRAMEWORK OF SOCIAL ENTERPRISES

Conceptual Foundations and Economic Characteristics of Social Enterprises

Social enterprises constitute a distinctive organisational model within the social economy, combining market-oriented activities with explicit social objectives. Their emergence reflects the evolution of third-

sector organisations and social entrepreneurship in response to unmet social needs (Borzaga & Defourny, 2001; Mair & Martí, 2006). Rather than being defined exclusively by legal status, social enterprises are characterised by the interaction between economic activities, social missions and governance arrangements (Defourny & Nyssens, 2010a, 2010b).

Their hybrid nature creates specific organisational challenges, particularly in balancing financial sustainability with social value creation (Doherty et al., 2014). Economic activities generate resources necessary to sustain social objectives, while governance mechanisms influence accountability and the risk of mission drift (Ebrahim et al., 2014). Consequently, organisational performance cannot be assessed solely through financial indicators but also requires consideration of social outcomes and institutional arrangements (Young, 2012).

Work-integration social enterprises (WISEs) represent a specialised model that combines productive activities with employment, vocational training and professional support for disadvantaged individuals (Davister et al., 2004). Their sustainability depends on maintaining viable economic activities while addressing the specific employment needs of vulnerable groups.

Social Enterprises within the European Institutional Framework

The European institutional framework increasingly recognises social enterprises as contributors to employment, social innovation and territorial cohesion. The European Commission's (2021) Social Economy Action Plan emphasises access to finance, institutional recognition and supportive conditions for social economy organisations. Similarly, the OECD (2022) highlights the importance of appropriate legal frameworks in facilitating their development.

Despite these common policy objectives, European social enterprises operate within diverse national regulatory systems and welfare traditions. Differences in legal recognition, public support and organisational models influence their development and complicate cross-country comparisons (European Commission, 2020; Defourny & Nyssens, 2010b). The distinction between certified enterprises and organisations pursuing similar social objectives without formal recognition is particularly relevant when interpreting administrative statistics.

Social enterprises may also face additional operating costs associated with training, workplace adaptation and support for vulnerable employees. Although public funding and institutional support can help address these constraints, long-term sustainability requires viable market activities and organisational capacity (Doherty et al., 2014; European Commission, 2021).

The Romanian Legal and Institutional Framework

In Romania, Law No. 219/2015 on the Social Economy established the legal basis for recognising social enterprises and social insertion enterprises, including their certification and monitoring procedures (Romanian Parliament, 2015). The legislation distinguishes general social enterprises from social insertion enterprises, which specifically target the socio-professional integration of vulnerable individuals. Following the legislative amendments introduced in 2022, social insertion enterprises must ensure that vulnerable employees or cooperative members represent at least 30% of their workforce and account for at least 30% of total working time. They must also provide accompanying measures, including professional counselling, vocational training and workplace adaptation (Romanian Parliament, 2015, 2022).

Romania's social economy extends beyond formally certified organisations, encompassing associations, foundations, cooperatives and mutual aid structures. Lambru and Petrescu (2019) emphasise the historical diversity of these organisational forms and the influence of institutional transformations and European policy instruments on sectoral development. Consequently, administrative certification data capture only the formally recognised segment of a broader social economy.

The Romanian framework provides an institutional basis for inclusive employment, but certification alone does not demonstrate financial sustainability or measurable social impact. Assessing the sector therefore requires complementary evidence on organisational characteristics, economic performance and employment outcomes.

3. INSTITUTIONAL DEVELOPMENT AND STRUCTURAL PROFILES OF SOCIAL ENTERPRISES IN ROMANIA (2016–2025)

The institutional development of Romanian social enterprises during 2016–2025 reflects the implementation of the national certification framework, European funding opportunities and changes in the economic environment. Following the adoption of Law No. 219/2015, three contextual stages can be distinguished: the initial implementation of certification procedures (2016–2019), the disruptions associated with the COVID-19 pandemic and subsequent legislative adjustments (2020–2022), and more recent developments involving funding and employment policy initiatives (2023–2025) (Romanian Parliament, 2015, 2022; European Commission, 2021). This periodisation provides an institutional perspective rather than a statistically verified account of sectoral growth, as the empirical analysis focuses primarily on administrative evidence from 2024 and the first quarter of 2025.

According to the National Agency for Employment (ANOFM, 2025a, 2025c), a cumulative total of 2,946 social enterprise attestations and 230 social insertion enterprise certificates had been issued by 31 March 2025, of which 1,665 and 45, respectively, remained valid. Table 1 presents the main certification indicators for December 2024 and March 2025, highlighting the distinction between cumulative administrative recognition and valid certification status.

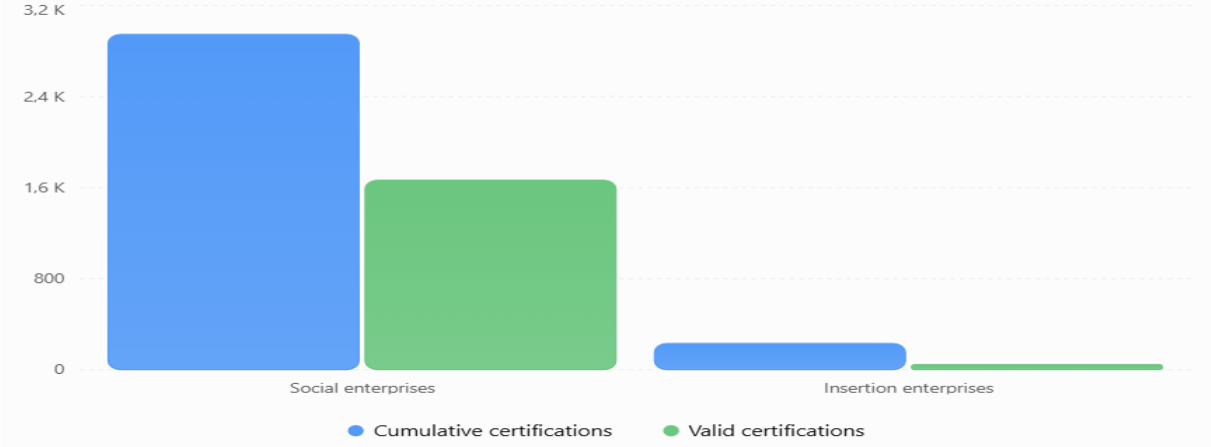
Table 1. Certification indicators for Romanian social enterprises, 2024–2025

Indicator	Value	Reference date
Cumulative social enterprise attestations	2,936	31 Dec. 2024
Cumulative social insertion enterprise certificates	228	31 Dec. 2024
Cumulative social enterprise attestations	2,946	31 Mar. 2025
Valid social enterprise attestations	1,665	31 Mar. 2025
Cumulative social insertion enterprise certificates	230	31 Mar. 2025
Valid social insertion enterprise certificates	45	31 Mar. 2025

Source: Authors' compilation based on ANOFM (2025a, 2025c), annual activity report for 2024 and press release of 14 May 2025. Figures are cumulative or valid-status counts, as specified; they do not represent annual numbers of operating enterprises.

As illustrated in Figure 1, approximately 56.5% of cumulative social enterprise attestations and 19.6% of social insertion enterprise certificates remained valid in March 2025. These proportions reflect administrative certification status rather than organisational survival, since the expiration or withdrawal of certification does not necessarily imply the cessation of economic activity. The difference between cumulative and valid certifications highlights the importance of examining the continuity of formal recognition, although the available data do not establish whether discontinuity results from financial difficulties, organisational changes or administrative factors.

Figure 1. Cumulative and valid social enterprise certifications, March 2025

Source: Authors' representation based on ANOFM (2025c). Social insertion enterprise certificates constitute a distinct certification category and should not be added to social enterprise attestations to estimate the number of unique organisations.

Beyond certification indicators, the organisational structure of Romanian social enterprises reveals considerable diversity. According to ANOFM (2025a), the 2,936 cumulative attestations recorded by December 2024 included associations, foundations, cooperatives, mutual aid organisations and other eligible legal entities, as detailed in Table 2.

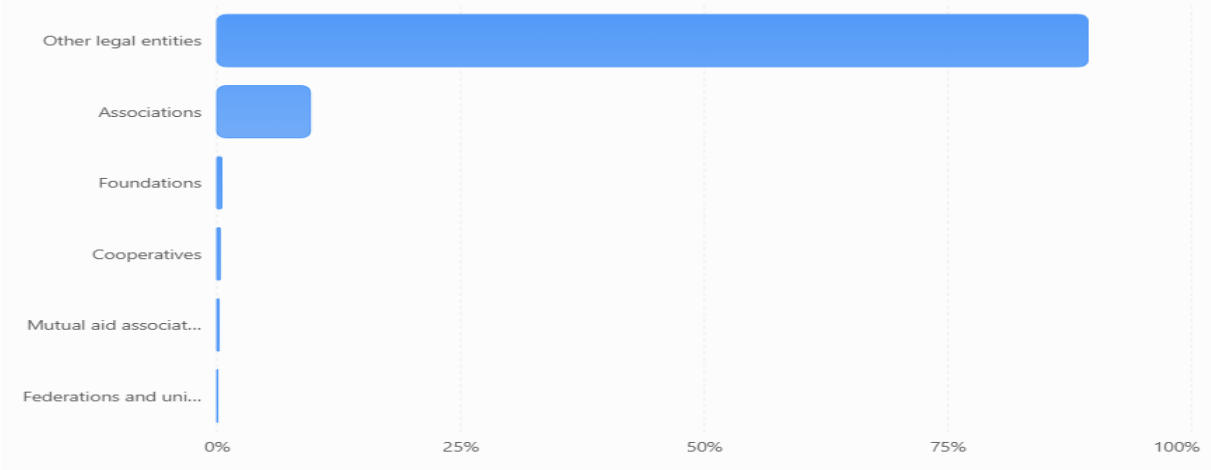
Table 2. Distribution of social enterprise attestations by legal category, December 2024

Legal category	Number	Share (%)
Other legal entities	2,624	89.37
Associations	281	9.57
Foundations	14	0.48
Cooperative societies	9	0.31
Employees' mutual aid associations	6	0.20
Federations	1	0.03
Unions of legal entities	1	0.03
Total	2,936	100.00

Source: Authors' calculations based on ANOFM (2025a), Annual Activity Report for 2024. Percentages are rounded to two decimal places. The data refer to cumulative attestations recorded by legal category, not exclusively to attestations valid at year-end.

As shown in Figure 2, entities classified under other legal categories accounted for 89.37% of cumulative attestations, while associations represented 9.57%. This distribution indicates that formally recognised social entrepreneurship extends beyond traditional non-profit structures, consistent with the organisational diversity identified by Lambru and Petrescu (2019). Nevertheless, the broad administrative classification of other legal entities limits the interpretation of their economic characteristics, as legal form alone does not establish financial sustainability, employment capacity or social impact.

Figure 2. Organisational structure of social enterprise attestations in Romania, 2024 (%)

Source: Authors' calculations based on ANOFM (2025a). Federations and unions are combined for visual clarity.

The predominance of broadly classified legal entities also raises questions concerning the economic sustainability of the sector. Social enterprises must reconcile financial viability with social objectives, while potentially incurring additional costs related to training, workplace adaptation and support for vulnerable employees. These characteristics reflect the managerial and governance challenges associated with hybrid organisations (Doherty et al., 2014; Ebrahim et al., 2014). Although certification provides formal recognition, it does not guarantee adequate financing, market competitiveness or organisational continuity.

These challenges are particularly relevant to social insertion enterprises, which combine productive activities with responsibilities towards vulnerable employees. Their relatively limited number of valid certificates highlights the need to investigate the conditions associated with maintaining this specialised status. However, the available aggregate data are insufficient to assess profitability, productivity or employment sustainability across the sector. A more comprehensive evaluation would require enterprise-level financial indicators and employment outcomes, alongside administrative certification data.

4. TERRITORIAL DISTRIBUTION AND REGIONAL DISPARITIES OF SOCIAL ENTERPRISES IN ROMANIA

Regional Patterns in the Development of Social Enterprises

The territorial distribution of social enterprises is an important dimension of inclusive economic development, particularly in countries marked by regional disparities. In Romania, differences in economic performance, labour market conditions, entrepreneurial infrastructure and institutional capacity may influence the establishment and development of social enterprises. Against the broader institutional background of 2016–2025, this analysis focuses on recent evidence, particularly from 2024, to examine geographical inequalities in the distribution of certified social enterprises and their potential implications for access to inclusive employment.

Romania comprises eight NUTS 2 development regions—North-East, South-East, South-Muntenia, South-West Oltenia, West, North-West, Centre and Bucharest-Ilfov—which differ in economic structure, urbanisation, employment opportunities and access to entrepreneurial resources. These disparities may affect both the demand for socially oriented initiatives and the capacity of local institutions to support their development.

The *Barometer of the Social Economy – 2025 Edition* documents an uneven distribution of certified social enterprises across Romanian counties, with concentrations in certain areas and limited representation in others (Iftimoaei & Gabor, 2025). Such differences suggest that territorial development

is shaped not only by social needs but also by access to financing, institutional support and entrepreneurial resources. Economically stronger areas may offer more favourable conditions for enterprise development, whereas disadvantaged territories may face greater demand for labour market integration alongside more substantial barriers to establishing and sustaining social enterprises. However, the available evidence describes recent territorial disparities rather than demonstrating consistent geographical trends throughout 2016–2025.

County-Level Concentration and Territorial Inequalities

The geographical distribution of certified social enterprises in Romania reveals considerable territorial disparities, reflecting differences in the spatial concentration of formally recognised social entrepreneurship. Evidence from the Barometer of Social Economy – 2025 Edition provides a basis for examining these differences at county level, using administrative information on certified social enterprises in 2024 (Iftimoaei & Gabor, 2025).

Table 3. Selected county-level differences in the distribution of certified social enterprises in Romania, 2024

County	Development region	Number
Alba	Centre	202
Cluj	North-West	108
Prahova	South-Muntenia	77
Timiș	West	60
Bacău	North-East	29
Ilfov	Bucharest-Ilfov	1

Source: Authors' compilation based on Iftimoaei and Gabor (2025), Barometer of Social Economy – 2025 Edition, p. 58.

The selected county-level indicators reveal substantial differences in the territorial concentration of certified social enterprises. Alba recorded 202 enterprises, compared with 108 in Cluj, 77 in Prahova, 60 in Timiș, 29 in Bacău and only one in Ilfov. Within this selection, the number recorded in Alba was approximately 1.87 times that of Cluj and 2.62 times that of Prahova.

These figures illustrate the concentration of formally recognised social entrepreneurship within specific local economic and institutional environments. However, they should not be interpreted as a comprehensive ranking of all Romanian social economy organisations, since the figures refer to certified enterprises and depend on the reference date and administrative criteria used.

Territorial concentration may reflect several interacting factors. Counties with established entrepreneurial networks, active civil society organisations and greater experience in accessing European funding may offer more favourable conditions for developing social enterprises. Institutional partnerships involving local authorities, employment agencies, educational institutions and non-governmental organisations may also facilitate the establishment and consolidation of socially oriented businesses.

Nevertheless, a high number of social enterprises within a county does not necessarily indicate stronger labour market integration outcomes. The economic scale of enterprises, the number of vulnerable employees, the duration of employment and the accessibility of their services are equally important dimensions. Therefore, the assessment of territorial inequalities should move beyond absolute

organisational counts towards indicators that capture the relationship between social enterprise activity and regional socio-economic needs.

Regional Labour Market Conditions and Social Enterprise Development

Regional labour market disparities provide an important context for evaluating the potential contribution of social enterprises to inclusive employment. Eurostat (2026) reports persistent differences in employment performance across European NUTS 2 regions, including Romania, where regional labour market conditions remain heterogeneous. The European Commission's regional analysis also identifies differences in economic development, employment and exposure to poverty or social exclusion across Romanian regions.

These differences are particularly relevant for individuals facing multiple barriers to employment. In regions characterised by limited job opportunities, insufficient transport infrastructure or restricted access to vocational training, social enterprises may provide alternative pathways into economic activity. However, their capacity to respond to local needs depends on the availability of financial resources, institutional partnerships and sustainable markets for their goods and services.

An important analytical issue concerns the potential mismatch between the territorial concentration of social enterprises and the geographical distribution of vulnerable populations. Areas with high levels of social vulnerability may not necessarily have the organisational infrastructure required to develop social entrepreneurship initiatives. Conversely, counties with more developed entrepreneurial ecosystems may attract a greater number of social enterprises even where conventional employment opportunities are comparatively more accessible.

This relationship suggests that regional development policies should consider both the demand for inclusive employment and the local capacity to establish sustainable social enterprises. The integration of social entrepreneurship into regional employment strategies may be particularly relevant in territories where conventional labour market mechanisms are insufficient to address persistent exclusion.

Implications for Territorial Cohesion and Inclusive Development

The uneven distribution of social enterprises has important implications for territorial cohesion. While the concentration of social enterprises in certain counties may facilitate the development of specialised networks and institutional partnerships, limited representation in other areas may restrict access to socially oriented employment opportunities. From a policy perspective, strengthening the territorial accessibility of social enterprises requires measures adapted to local economic conditions. These may include improving access to financing, supporting partnerships between public institutions and social enterprises, developing entrepreneurial competencies and facilitating access to markets through socially responsible procurement.

Particular attention should be given to rural and economically disadvantaged territories, where social enterprises may contribute to employment diversification, local service provision and community development. Nevertheless, such contributions depend on organisational sustainability and should not be assumed solely from the establishment of new enterprises. The territorial evidence therefore supports the need for a differentiated approach to social economy development in Romania. Rather than focusing exclusively on increasing the number of certified organisations, public policies should also address regional differences in entrepreneurial capacity, institutional support and labour market accessibility.

Overall, the geographical distribution of Romanian social enterprises highlights the interaction between economic opportunities, institutional resources and social inclusion needs. The findings provide a basis for examining the extent to which these organisations contribute to employment opportunities for vulnerable individuals, particularly through social insertion enterprises.

5. CONTRIBUTIONS TO THE LABOUR MARKET INTEGRATION OF VULNERABLE PEOPLE

Social Enterprises as Instruments of Inclusive Employment

The contribution of social enterprises to labour market integration represents one of the most important dimensions of their economic and social relevance. In contrast to conventional enterprises, whose employment decisions are primarily influenced by productivity requirements and market competitiveness, social enterprises incorporate social inclusion objectives into their organisational strategies. Their activities may therefore create employment opportunities for individuals who experience persistent barriers to participation in the conventional labour market.

The theoretical relevance of this organisational model is particularly evident in the case of work-integration social enterprises (WISEs). These organisations combine productive economic activities with employment, vocational training and individualised support for disadvantaged workers. Their integration function may involve transitional employment, intended to facilitate subsequent participation in the open labour market, or more permanent employment opportunities adapted to individual capacities and support needs (Davister et al., 2004).

From an economic perspective, the contribution of WISEs extends beyond the direct creation of jobs. Participation in productive activities may support human capital accumulation, professional experience and the development of transferable competencies. Such outcomes are particularly relevant for individuals affected by long-term unemployment, disabilities, low educational attainment or limited previous employment experience. Furthermore, access to stable employment may contribute to financial independence and reduce the risk of persistent social exclusion.

Nevertheless, the relationship between social enterprise participation and sustainable labour market integration is neither automatic nor uniform. Employment outcomes depend on the characteristics of beneficiaries, the quality of professional support, organisational resources and the availability of suitable employment opportunities. Consequently, evaluating the contribution of social enterprises requires distinguishing between immediate employment outputs and longer-term integration outcomes.

Work-Integration Social Enterprises in the Romanian Context

In Romania, the institutional framework for work integration is primarily associated with social insertion enterprises, which represent a legally recognised category of social enterprises. Law No. 219/2015 on the Social Economy, as subsequently amended, establishes specific conditions concerning the employment of vulnerable individuals and the provision of accompanying measures intended to facilitate socio-professional integration (Romanian Parliament, 2015, 2022).

These requirements distinguish social insertion enterprises from other social enterprises whose activities may pursue broader community, environmental or social objectives without directly targeting the employment of disadvantaged individuals.

The Romanian model recognises that labour market exclusion frequently results from interconnected disadvantages. Individuals facing employment barriers may require more than access to a vacant position; they may also benefit from professional counselling, workplace adaptation, skills development and assistance in addressing difficulties that affect their capacity to maintain employment.

Social insertion enterprises are therefore expected to combine their economic activities with support mechanisms that respond to the specific needs of vulnerable employees. This approach reflects the understanding that sustainable labour market integration involves both the creation of employment opportunities and the development of conditions that enable individuals to remain economically active.

The administrative evidence presented in Section 3 indicates that, by 31 March 2025, Romania had recorded 230 social insertion enterprise certificates cumulatively, of which 45 remained valid (ANOFM, 2025c). The relatively limited number of valid certificates suggests that this specialised segment represents a small component of the formally recognised social enterprise sector.

However, these figures should not be interpreted as a direct measure of the number of vulnerable people employed or successfully integrated. A social insertion enterprise certificate identifies an organisation meeting specific administrative requirements, whereas employment impact must be assessed using information on beneficiaries, working arrangements, employment duration and subsequent labour market trajectories.

Employment Opportunities for Vulnerable Groups: Empirical Evidence

The assessment of employment contributions requires indicators that capture the actual participation of vulnerable individuals in social enterprise activities. In this respect, the ANOFM report on social enterprises and social insertion enterprises for 2024 provides relevant evidence concerning employment within the specialised insertion segment.

According to ANOFM (2025b), social insertion enterprises reported an average monthly workforce of 281 employees or cooperative members in 2024, including an average of 141 individuals belonging to vulnerable groups. Vulnerable employees accounted for approximately 50.1% of total employment, while their working time represented approximately 52% of total working time.

These findings indicate that vulnerable individuals represented a substantial proportion of employment within the reporting social insertion enterprises. Furthermore, both indicators exceeded the minimum legal thresholds established for this organisational category.

Nevertheless, the figures should be interpreted within their specific administrative scope. They represent average monthly employment reported by social insertion enterprises, rather than the total number of distinct vulnerable individuals employed during the year. Moreover, they do not provide sufficient information to determine the duration of individual employment relationships, transitions to conventional employment or changes in beneficiaries' economic well-being.

The available evidence therefore supports the conclusion that Romanian social insertion enterprises provide direct employment opportunities for vulnerable individuals. However, it does not establish the extent to which these opportunities produce sustainable long-term labour market integration.

Mechanisms Supporting Socio-Economic Integration

The contribution of social enterprises to labour market inclusion may be understood through several interconnected mechanisms. First, direct employment provides vulnerable individuals with opportunities to participate in productive economic activities and obtain labour income. Second, workplace experience and professional training may contribute to the development of competencies that improve future employability. Third, individualised support can help address barriers associated with limited work experience, social difficulties or workplace adaptation.

Davister et al. (2004) emphasise the diversity of work-integration models across Europe, demonstrating that integration objectives can be pursued through different combinations of employment, training and support services. This diversity suggests that the effectiveness of social insertion enterprises should be evaluated in relation to their organisational objectives and the characteristics of the individuals they support.

In Romania, accompanying measures are particularly relevant because labour market vulnerability may involve overlapping economic and social disadvantages. Professional counselling, training opportunities and support in maintaining employment can complement the direct provision of jobs. However, the existence of these mechanisms does not necessarily demonstrate their effectiveness without corresponding evidence on beneficiaries' outcomes.

From a broader economic perspective, successful labour market integration may contribute to increasing labour force participation, strengthening household income and reducing dependence on social assistance. Such effects are consistent with the European Commission's (2021) recognition of social enterprises as contributors to employment and social cohesion. Nevertheless, quantifying these benefits in Romania would require longitudinal information on employment trajectories, earnings and the costs associated with integration programmes.

Limitations and Conditions for Sustainable Labour Market Integration

Despite their potential contribution to inclusive employment, Romanian social enterprises face structural constraints that may limit the scale and sustainability of their activities. Financial vulnerability, limited access to markets, administrative requirements and difficulties in recruiting specialised personnel can affect organisational performance and the continuity of employment opportunities.

These challenges may be particularly significant for social insertion enterprises, which must reconcile commercial competitiveness with the additional responsibilities associated with supporting vulnerable workers. Their capacity to provide stable employment depends not only on institutional recognition but also on sustainable revenues, effective management and access to appropriate support mechanisms.

Territorial disparities further complicate the integration process. As discussed in Section 4, areas characterised by limited economic opportunities may also experience difficulties in attracting financing and developing viable social enterprise initiatives. Consequently, the regions with the greatest need for inclusive employment may not necessarily possess the institutional and economic resources required to sustain such organisations.

The European Commission (2021) identifies access to finance, supportive regulatory frameworks and market opportunities as important conditions for the development of the social economy. These dimensions are equally relevant for Romania, where the sustainability of social insertion enterprises should be assessed alongside their capacity to provide meaningful employment opportunities.

Overall, the available evidence indicates that social insertion enterprises constitute a relevant, although relatively limited, institutional mechanism for supporting vulnerable individuals' participation in economic activity. Their contribution is demonstrated most directly through reported employment, while their longer-term effects on professional integration, income stability and social inclusion remain insufficiently documented.

This distinction is essential for evaluating the role of social enterprises within Romania's inclusive employment policies. Future research should therefore prioritise longitudinal employment indicators, beneficiary-level outcomes and comparisons between different organisational and territorial contexts.

6. DISCUSSION

Interpretation of the Main Findings

The analysis of Romanian social enterprises, situated within the institutional framework of 2016–2025 and supported primarily by empirical evidence from 2024 and the first quarter of 2025, highlights the relationship between formal certification, organisational characteristics, territorial disparities and inclusive employment. The findings provide a descriptive assessment of the recent configuration of the formally recognised social enterprise sector rather than a comprehensive longitudinal evaluation of its development. They indicate that administrative recognition provides a basis for identifying and monitoring social enterprises, while also demonstrating the importance of distinguishing certification status from organisational sustainability and measurable employment outcomes.

The distinction between cumulative and valid certifications represents one of the most relevant findings. According to ANOFM (2025c), 2,946 social enterprise attestations had been issued by March 2025, of which 1,665 remained valid. This difference suggests that the development of the sector should be assessed not only through the creation of new organisations but also through their capacity to maintain institutional recognition and economic activity. However, certification discontinuity cannot be considered direct evidence of business failure, since organisations may continue operating without maintaining their certified status.

The organisational structure of the sector also reveals significant heterogeneity. As discussed in Section 3, the predominance of entities classified under broad legal categories indicates that Romanian social entrepreneurship extends beyond traditional associations, foundations and cooperative organisations. This finding is consistent with the multidimensional understanding of social enterprises proposed by Defourny and Nyssens (2010a, 2010b), according to which social entrepreneurship cannot be defined exclusively through legal form, but must also be examined in relation to economic activities, social objectives and governance arrangements.

Territorial differences represent another important dimension. The concentration of certified social enterprises in particular counties suggests that their development is influenced by local entrepreneurial ecosystems, institutional resources and access to financing. These differences may generate a mismatch between the geographical distribution of social enterprises and the territorial concentration of vulnerable

populations. Consequently, increasing the number of social enterprises at national level does not necessarily ensure equitable access to inclusive employment opportunities across regions.

The employment evidence provides a more direct indication of the sector's social contribution. In 2024, vulnerable individuals represented approximately 50.1% of the average monthly workforce reported by social insertion enterprises (ANOFM, 2025b). This finding confirms that the specialised insertion segment provides employment opportunities for disadvantaged individuals. Nevertheless, the available aggregate data do not establish whether these opportunities lead to sustained employment, increased earnings or successful transitions into the conventional labour market.

Taken together, the findings indicate that the contribution of Romanian social enterprises should be assessed through three complementary dimensions: institutional development, economic sustainability and measurable social outcomes. The interaction between these dimensions is essential for understanding the sector's actual contribution to inclusive economic growth.

Comparison with the European Literature

The findings are broadly consistent with European research emphasising the importance of institutional environments in shaping the development and performance of social enterprises. Defourny and Nyssens (2010a, 2010b) argue that social enterprises operate within diverse institutional configurations, where economic objectives, social missions and governance arrangements interact. The Romanian experience illustrates the relevance of this perspective, particularly through the coexistence of different legal forms and the distinction between general social enterprises and specialised social insertion enterprises.

The European Commission (2021) identifies access to finance, market opportunities, institutional recognition and organisational capacity as essential conditions for strengthening the social economy. These priorities are particularly relevant to Romania, where the gap between cumulative and valid certifications raises questions about the continuity of institutional participation. However, the available data do not establish the extent to which financial constraints explain this gap.

The results also correspond to the European literature on work-integration social enterprises, which emphasises the diversity of organisational models and the importance of combining productive employment with professional support (Davister et al., 2004). In Romania, the specialised legal status of social insertion enterprises provides an institutional mechanism for implementing this approach, although their limited representation within the certified sector suggests that the scale of this model remains restricted.

A further issue concerns the measurement of social outcomes. The OECD (2023) emphasises that assessing social impact requires moving beyond organisational activities towards evidence of the additional social value generated. This distinction is particularly relevant for Romania, where administrative statistics provide information on certification and employment but are less informative about long-term integration outcomes.

Therefore, the Romanian experience reflects broader European challenges associated with balancing entrepreneurial sustainability, institutional recognition and social objectives. At the same time, its territorial inequalities and administrative characteristics require policy responses adapted to the national context.

Policy Implications for Sustainable and Inclusive Development

The findings suggest several implications for the development of Romanian social economy policies. First, institutional support should prioritise not only the establishment of new social enterprises but also their medium- and long-term sustainability. Financial instruments, entrepreneurial training and business development services may contribute to strengthening organisational capacity and reducing dependence on temporary funding.

Second, territorial disparities indicate the importance of geographically differentiated support mechanisms. Public interventions should consider regional labour market conditions, local

entrepreneurial infrastructure and the concentration of vulnerable populations. Such an approach could improve the accessibility of social enterprise initiatives in economically disadvantaged areas.

Third, stronger integration between social economy policies and active labour market measures could enhance the employment contribution of social insertion enterprises. Cooperation between employment agencies, local authorities, educational institutions and social enterprises may facilitate vocational training, recruitment and continued professional support.

Fourth, the development of a consistent social impact monitoring framework would improve the assessment of policy effectiveness. The OECD (2023) recommends strengthening methodological guidance, evidence collection and organisational capacity for impact measurement. For Romania, this could involve monitoring employment duration, beneficiary characteristics, transitions to conventional employment and changes in labour income, while avoiding disproportionate administrative burdens on smaller enterprises.

These priorities are aligned with the European Social Economy Action Plan, which promotes supportive institutional conditions, access to finance, capacity building and improved recognition of the sector (European Commission, 2021).

Research Limitations and Future Directions

The present study has several limitations. First, its descriptive and comparative methodology relies predominantly on secondary statistical information and administrative records. Consequently, the findings identify patterns and relationships but do not establish causal effects between social enterprise development and labour market integration.

Second, the available indicators are not uniformly comparable throughout 2016–2025. Differences between cumulative certifications, valid certificates and employment statistics limit the possibility of constructing a consistent longitudinal assessment. In particular, the empirical evidence presented in this study is concentrated in 2024 and the first quarter of 2025 rather than covering every year with equivalent indicators.

Third, the administrative definition of certified social enterprises does not encompass all organisations operating according to social economy principles. Therefore, the findings primarily describe the formally recognised sector and should not be generalised to the entire Romanian social economy.

Fourth, the absence of comprehensive beneficiary-level longitudinal information limits the assessment of sustainable employment outcomes. Future studies could address this limitation by combining administrative records with enterprise-level surveys and individual employment trajectories.

Further research should also examine the relationship between regional economic conditions and social enterprise concentration using comparable NUTS 2 indicators. Longitudinal and multivariate approaches could help determine whether differences in regional income, unemployment, urbanisation and institutional support are associated with the establishment and sustainability of social enterprises.

Overall, these limitations do not diminish the relevance of the descriptive findings but define the boundaries within which they should be interpreted. The study contributes to understanding the institutional and territorial characteristics of Romanian social enterprises while identifying the additional evidence required to assess their long-term contribution to inclusive employment.

7. CONCLUSIONS

The present study examined the institutional development, structural characteristics, territorial distribution and employment-related contributions of social enterprises in Romania. The period 2016–2025 provided the broader institutional and historical framework, while the empirical analysis focused primarily on administrative and statistical evidence from 2024 and the first quarter of 2025. The findings offer an overview of the recent configuration of the formally recognised social enterprise sector, highlighting challenges related to organisational sustainability, territorial inequalities and the measurement of employment outcomes among vulnerable populations.

The analysis indicates that the development of Romanian social enterprises has been influenced by the implementation of Law No. 219/2015, European funding opportunities and the gradual consolidation of institutional support mechanisms. By March 2025, a cumulative total of 2,946 social enterprise attestations had been issued, of which 1,665 remained valid (ANOFM, 2025c). This difference underlines the importance of distinguishing between administrative certification and the sustainable operation of social enterprises.

Territorial disparities represent another significant finding. The uneven geographical distribution of certified social enterprises suggests that access to entrepreneurial resources, institutional support and local economic opportunities may influence their development. Consequently, regions characterised by greater social vulnerability do not necessarily benefit from a corresponding concentration of social enterprise initiatives, highlighting the need for territorially differentiated support policies.

Regarding labour market integration, social insertion enterprises provide a relevant mechanism for creating employment opportunities for disadvantaged individuals. In 2024, vulnerable people represented approximately 50.1% of the average monthly workforce reported by these organisations (ANOFM, 2025b). Although this finding demonstrates their direct contribution to inclusive employment, the available data remain insufficient to assess long-term employment stability, income improvements or transitions into the conventional labour market.

From a policy perspective, strengthening the Romanian social enterprise sector requires an integrated approach combining financial sustainability, institutional cooperation, access to markets and targeted employment support. Particular attention should be given to disadvantaged territories and to the development of monitoring instruments capable of assessing both economic performance and social outcomes.

The study is limited by its reliance on secondary administrative data and the absence of a continuous, fully comparable statistical series covering the entire 2016–2025 period. Consequently, its empirical findings primarily describe the situation observed in 2024 and the first quarter of 2025, rather than establishing long-term trends or causal relationships. Future research should incorporate comparable annual certification data, enterprise-level economic indicators and longitudinal employment trajectories to provide a more comprehensive assessment of social enterprise development and its contribution to sustainable labour market integration.

Overall, social enterprises represent a potentially valuable component of Romania's inclusive development strategy. However, their long-term contribution depends not merely on increasing the number of certified organisations, but on strengthening their economic viability, territorial accessibility and capacity to generate sustainable employment opportunities for vulnerable populations.

REFERENCES

1. Battilana, J., & Lee, M. (2014). Advancing research on hybrid organizing: Insights from the study of social enterprises. *Academy of Management Annals, 8*(1), 397–441. https://doi.org/10.1080/19416520.2014.893615

2. Borzaga, C., & Defourny, J. (Eds.). (2001). *The emergence of social enterprise*. Routledge.

3. Davister, C., Defourny, J., & Grégoire, O. (2004). *Work integration social enterprises in the European Union: An overview of existing models* (EMES Working Paper No. 04/04). EMES European Research Network. https://emes.net/content/uploads/publications/PERSE_04_04_Trans-ENG.pdf

4. Defourny, J., & Nyssens, M. (2010a). Conceptions of social enterprise and social entrepreneurship in Europe and the United States: Convergences and divergences. *Journal of Social Entrepreneurship, 1*(1), 32–53. https://doi.org/10.1080/19420670903442053

5. Defourny, J., & Nyssens, M. (2010b). Social enterprise in Europe: At the crossroads of market, public policies and third sector. *Policy and Society, 29*(3), 231–242. https://doi.org/10.1016/j.polsoc.2010.07.002

6. Doherty, B., Haugh, H., & Lyon, F. (2014). Social enterprises as hybrid organizations: A review and research agenda. *International Journal of Management Reviews, 16*(4), 417–436. https://doi.org/10.1111/ijmr.12028

7. Ebrahim, A., Battilana, J., & Mair, J. (2014). The governance of social enterprises: Mission drift and accountability challenges in hybrid organizations. *Research in Organizational Behavior, 34*, 81–100. https://doi.org/10.1016/j.riob.2014.09.001

8. European Commission. (2020). *Social enterprises and their ecosystems in Europe: Comparative synthesis report*. Publications Office of the European Union.

9. European Commission. (2021). *Building an economy that works for people: An action plan for the social economy* (COM/2021/778 final). https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:52021DC0778

10. Eurostat. (2026). *Employment rates by NUTS 2 region* [Data set, lfst_r_lfe2emprt]. https://doi.org/10.2908/lfst_r_lfe2emprt

11. Iftimoaei, C., & Gabor, V.-R. (2025). *The barometer of the social economy: 2025 edition*. Social Financing Association. https://finantaresociala.ro/media/raport_pdfs/Raport_de_cercetare_BES_editia_2025_final_EN_compressed.pdf

12. Lambru, M., & Petrescu, C. (2019). *Social enterprises and their ecosystems in Europe: Country report—Romania*. Publications Office of the European Union. https://doi.org/10.2767/481622

13. Mair, J., & Martí, I. (2006). Social entrepreneurship research: A source of explanation, prediction, and delight. *Journal of World Business, 41*(1), 36–44. https://doi.org/10.1016/j.jwb.2005.09.002

14. National Agency for Employment (ANOFM). (2025a). *Annual activity report of the National Agency for Employment for 2024* [Report in Romanian]. https://www.anofm.ro/categorie/raportul-de-activitate/

15. National Agency for Employment (ANOFM). (2025b). *Report on the activities of social enterprises and work-integration social enterprises for 2024* [Report in Romanian]. https://www.anofm.ro/categorie/raportul-de-activitate/

16. National Agency for Employment (ANOFM). (2025c, May 14). *May: The month dedicated to promoting the social economy* [Press release in Romanian]. https://www.anofm.ro/wp-content/uploads/2025/05/Comunicat-de-presa-Economie-sociala-2025.pdf

17. OECD. (2022). *Designing legal frameworks for social enterprises: Practical guidance for policy makers*. OECD Publishing. https://doi.org/10.1787/172b60b2-en

18. OECD. (2023). *Policy guide on social impact measurement for the social and solidarity economy*. OECD Publishing. https://doi.org/10.1787/270c7194-en

19. Romanian Parliament. (2015). Law No. 219 of July 23, 2015, on the social economy [Legislation in Romanian]. *Official Gazette of Romania*, No. 561. https://legislatie.just.ro/public/detaliidocument/170086

20. Romanian Parliament. (2022). Law No. 240 of July 20, 2022, approving Government Emergency Ordinance No. 33/2022 amending and supplementing Law No. 219/2015 on the social economy [Legislation in Romanian]. *Official Gazette of Romania*, No. 736.

21. Young, D. R. (2012). The state of theory and research on social enterprises. In B. Gidron & Y. Hasenfeld (Eds.), *Social enterprises: An organizational perspective* (pp. 19–46). Palgrave Macmillan.

FISCAL POLICY UNDER ECONOMIC UNCERTAINTY: FISCAL MULTIPLIERS AND DEBT SUSTAINABILITY

Prof. Dr. Habil. Laura Diaconu (Maxim)

"Alexandru Ioan Cuza" University of Iasi, Faculty of Economics and Business Administration, Department of Economics and International Relations, Iasi, Romania

ORCID: 0000-0001-5745-3850

Prof. Dr. Habil. Mihai-Bogdan Petrișor

"Alexandru Ioan Cuza" University of Iasi, Faculty of Economics and Business Administration, Department of Finance, Money and Public Administration, Iasi, Romania

ORCID: 0000-0002-5821-3004

ABSTRACT

In this paper we intend to investigate how economic uncertainty can change the effects of fiscal policy and, at the same time, affects the sustainability of public debt. The main argument is that the fiscal multiplier cannot be considered a fixed value. The effect of a change in government spending or the primary balance on output depends on the economic situation in which the policy is implemented and on the existing level of public debt. Therefore, the purposes of our paper are to estimate these differences and to assess whether fiscal measures that support economic activity in the short run can also be consistent with a sustainable debt path in the medium term in the European Union states.

In order to achieve our goals, the analysis focuses on three research questions. The first question is: Is the fiscal multiplier larger during periods of weak economic activity and smaller when uncertainty is high within the Eu states? The second one is: Does a high debt-to-GDP ratio reduce the effect of fiscal expansion on output in EU? The third one refers to the fiscal adjustment, more precisely: What fiscal adjustment is required to stabilize the debt ratio when economic growth, interest rates and fiscal multipliers are subject to adverse changes in the EU states?

In the empirical analysis we use annual data, for the period 2000-2024, regarding GDP, fiscal variables, public debt, interest rates, inflation and economic uncertainty. With the help of a state-dependent regression, we determined the fiscal multipliers. The estimated effects are then incorporated into a debt-sustainability framework, where alternative growth, interest-rate and multiplier scenarios are used to determine the primary balance required to stabilize the debt-to-GDP ratio.

Keywords: Fiscal Policy, Economic Uncertainty, Fiscal Multipliers, Debt Sustainability

THE ETHICAL ASPECT OF CHOOSING GRAMMATICAL STRUCTURES IN FOREIGN-LANGUAGE COMMUNICATION

Takuova Zarina Serikovna

Doctoral student in the educational program 8D01719 – "Foreign Language: Two Foreign Languages" of Gumilyev Eurasian National University

Bulatbayeva Kulzhanat Nurymzhanovna

Doctor of Pedagogical Sciences, Associate Professor at the Department of Humanities and Natural Sciences, Institute of Education, Abai Kazakh National Pedagogical University (NJSC);

Chief Researcher at the Y. Altynsarin National Academy of Education

Dr. Intakhab Alam Khan

Professor of Education (promoted by the Scientific Council)
King Abdulaziz University
Jeddah, Saudi Arabia

ABSTRACT

This article examines the ethical aspect of selecting grammatical structures in foreign-language communication. The study's relevance stems from the need to shift from a formal understanding of grammar as a system of rules to viewing it as a tool for organizing socially and professionally significant verbal interaction. Within the framework of the author's concept of communicative grammar – developed in the dissertation research titled "Linguodidactic Foundations of English Communicative Grammar in the Context of Modern Teaching Technologies" – a grammatical construction is viewed not only as a means of expressing specific content but also as a tool for realizing the speaker's communicative intent and regulating relationships between the participants in communication.

Particular attention is paid to the interrelationship between the semantic type of the elementary utterance, communicative intention, and the choice of grammatical form. The paper substantiates the premise that the same propositional information can be conveyed through various grammatical constructions differing in terms of the degree of assertiveness, distancing, explicitness of the agent, modality, and the degree of communicative pressure exerted on the addressee. Drawing on examples such as English constructions involving modal verbs, interrogative and imperative structures, active and passive voice, and expressions of evaluation and disagreement, the study reveals the role of grammatical choice in upholding principles of respect for the interlocutor, communicative responsibility, the avoidance of communicative harm, and the preservation of the opportunity for a response.

A methodological model is proposed for developing students' ability to evaluate grammatical structures based on three interrelated parameters: grammatical correctness, communicative adequacy, and ethical appropriateness. It is demonstrated that incorporating an ethical component into communicative grammar instruction allows for the expansion of the traditional "correct form – correct meaning" formula into a model comprising "communicative meaning – semantic types of elementary utterances – grammatical form – speech act – socio-ethical effect."

Keywords: communicative grammar, foreign-language communication, ethics of communication, grammatical choice, semantic types of elementary utterances, communicative intention, speech act, modality, politeness, professional communication, grammatical construction.

INTRODUCTION

Modern foreign language instruction aims to develop the learner's ability not only to construct grammatically correct utterances but also to use linguistic resources appropriately for specific

communicative situations. This requirement is particularly significant in the context of professionally oriented training, as foreign-language communication involves interaction between individuals with varying social statuses, professional backgrounds, communicative intentions, and cultural mindsets.

The traditional approach to teaching grammar focuses primarily on formal correctness – such as the choice of tense, word order, sentence type, modal verb, voice, or syntactic structure. However, a grammatically correct utterance is not always communicatively appropriate. Moreover, it may be unsuitable given the nature of the relationship between the participants in the interaction.

For example, the utterances "Give me the report" and "Could you send me the report, please?" may convey a similar communicative intent – requesting a document – yet they differ in their degree of directness and the communicative pressure exerted on the addressee. Similarly, "You are wrong" and "I'm not sure I completely agree with you" may serve the same communicative purpose – expressing disagreement – but have different interpersonal effects.

In the concept of communicative grammar developed as part of the dissertation research, the starting point of instruction is not the grammatical rule but the communicative meaning. The author's proposed sequence is as follows: professional situation → meaning → semantic types of elementary utterances → grammatical form → speech act. This logic allows for viewing a grammatical construction as the result of a conscious choice of linguistic means based on the communicative task.

It seems appropriate to supplement this model with an additional component: the ethical effect of the speech act. In this case, the communicative model can be represented as follows: communicative situation → communicative intention → semantic types of elementary utterances → grammatical form → speech act → ethical effect.

1. The grammatical construction as a means of social action

In the functional-communicative approach, a grammatical form cannot be viewed solely as a formal method of combining words. The choice of a grammatical construction is linked to how the speaker organizes interaction with the addressee.

The same content can be conveyed in various ways: "You must send the document today"; "You should send the document today"; "Could you send the document today?"; "I would appreciate it if you could send the document today." From the perspective of formal grammar, all four constructions are correct. However, their communicative impact differs.

The first construction conveys a high degree of obligation. The second presents the requirement as a recommendation or a normative expectation. The third frames the action as a request. The fourth further reduces the directness of the imposition and emphasizes a respectful attitude toward the addressee.

Consequently, a grammatical choice is simultaneously a choice of communicative strategy. For foreign language teaching methodology, it is important to move from a general concept of politeness to an operational analysis of a specific grammatical form.

2. The Ethical Aspect of Grammatical Choice

In the present study, the ethical aspect of choosing grammatical constructions is understood as the speaker's ability to select a linguistic form while taking into account not only the subject matter of the utterance but also the rights, interests, status, emotional state, and communicative position of the addressee.

However, ethical conduct is not limited to formal politeness. An ethically appropriate statement must take into account the communicative goal, the degree of impact, the status of the participants, the communicative distance, and the potential consequences of the choice for the addressee.

Thus, a single grammatical form cannot be deemed ethically correct in isolation from its context. For example, the phrase "You must submit the report by Friday" might be entirely appropriate when an instructor is conveying an official requirement to students. Yet, in a professional interaction between peers of equal status, the same phrasing could be perceived as overly directive.

3. Semantic types of elementary utterances as the basis for the ethically oriented choice of grammatical form

In the author's conceptual framework, semantic types of elementary utterances are viewed as functional-semantic units that link a specific meaning to a linguistic form. This makes it possible to present the ethical component not as supplementary information, but as an integral part of the process of selecting a grammatical construction.

For example, the semantic type of elementary statements representing "the subject and their socio-ethical action" can be realized through various grammatical means: "Students should respect academic integrity"; "Students must respect academic integrity"; "Students are expected to respect academic integrity"; "Students are encouraged to respect academic integrity."

All four statements share a common socio-ethical content, yet their communicative effects differ.

Construction	Communicative significance	Ethical effect
Students must…	mandatory nature	high degree of directiveness
Students should…	necessity/recommendation	moderate impact
Students are expected to…	social/institutional expectation	shifting the focus from the individual to the norm
Students are encouraged to…	encouragement through support	minimization of pressure

Thus, the semantic type of elementary utterances makes it possible to preserve the semantic invariant while simultaneously allowing the student to choose various grammatical ways of realizing it. The ability to alter the linguistic form while maintaining the underlying semantic model is one of the fundamental principles of the developed technology.

4. Modality as a primary resource for the ethical regulation of communication

Modality plays a significant role in the ethically oriented selection of grammatical structures. The model proposed in the dissertation incorporates the use of a modal paradigm encompassing actual actions, necessity, possibility, and desire—for example: "students learn – students should learn – students can learn – students would like to learn."

From an ethical perspective, modality makes it possible to regulate the degree of assertiveness in a statement. Consider the following examples: "You must change the presentation"; "You should change the presentation"; "You could change the presentation"; "You might consider changing the presentation."

The first statement expresses an obligation. The second, a recommendation. The third, a possibility. The fourth is the most detached suggestion to consider a change.

However, acting ethically does not mean constantly softening one's language. An ethical choice requires aligning the degree of assertiveness with the actual communicative situation. If a mandatory safety requirement is being violated, excessive softness may be unethical: "You must wear protective equipment." Conversely, if an instructor is offering a student a recommendation regarding their presentation, an overly directive tone might infringe upon the principle of autonomy—for instance, saying "You must rewrite this section." More appropriate alternatives might be "You could revise this section" or "You might consider revising this section."

5. Expressing disagreement: grammar as a means of maintaining communicative interaction

The significance of grammatical choice is particularly evident when expressing disagreement. In professional communication, a direct "You are wrong" can lead to a breakdown in constructive interaction.

Alternative grammatical structures make it possible to keep the dialogue going: "I'm not sure I completely agree with you"; "I don't think this approach would be effective"; "It seems that there may be another way to solve the problem"; "I would suggest considering another approach."

The construction "I would suggest..." is particularly significant when compared to "I suggest...". While both forms are grammatically correct, the use of "would" softens the assertiveness of the statement. Consequently, grammar instruction should involve comparing not only the formal characteristics of these constructions but also their communicative implications.

6. Active and passive voice as a choice of communicative focus

The choice between active and passive constructions can also carry ethical significance. Let us compare "The manager made a mistake" and "A mistake was made." In the first instance, the agent of the action is explicitly stated; in the second, the agent is not named.

The passive construction "The report was submitted late" may serve as a neutral way to convey a fact. However, it can also be used to conceal the agent: "Several important requirements were ignored." In such cases, the absence of the agent makes it impossible to assign responsibility.

Consequently, when teaching the active and passive voices, it is necessary to develop not only the grammatical skill of transforming the active into the passive but also the ability to answer the question: why is the agent of the action mentioned or left unmentioned? Ethical communication entails a conscious approach regarding whom the speaker presents as the agent of the action and whom they leave outside the focus of the utterance.

7. Interrogative structures and respect for the addressee's autonomy

The interrogative form also carries ethical significance. Consider the following examples: "Can you help me?"; "Could you help me?"; "Would you mind helping me?"; "I was wondering if you could help me." While all these structures can be used to request assistance, they differ in their degree of directness and the communicative distance they establish.

In a professional setting, "Can you send me the document?" might be natural between colleagues. However, when addressing an unfamiliar specialist, a superior, or a client, a structure such as "Could you please send me the document?" or "I was wondering if you could send me the document" may be preferable.

Consequently, instruction in interrogative structures must incorporate the concept of the social variability of grammatical forms. Students need to understand that a question is not merely a means of obtaining information; it can simultaneously serve as a request, a suggestion, a check, a demand, a request for clarification, or an expression of diplomatic disagreement.

8. The Ethics of Grammatical Choice in Professionally Oriented Communication

The ethical component takes on particular significance in the context of a professionally oriented foreign language. In professional communication, students encounter situations involving requesting and providing information, making recommendations, expressing disagreement, offering criticism, negotiating, assigning duties, resolving conflicts, presenting results, and interacting with clients and colleagues.

For instance, in the hospitality industry, "You need to wait here" might be replaced with "Could you please wait here for a moment?" If a customer needs to be informed of a restriction, "You cannot enter this area" could – depending on the context – be rephrased as "I'm afraid this area is currently restricted to staff." The core information remains, yet the negative, directive tone is softened.

A similar dynamic applies to academic communication: "Your answer is incorrect" → "There seems to be a problem with this answer" → "Let's look at this answer again." The final phrasing shifts the focus from evaluating the student personally to collaboratively addressing the task at hand.

9. From Grammatical Correctness to Ethical Appropriateness

In the traditional educational system, students often answer the question: "Is the sentence grammatically correct?" However, for real-world communication, additional questions must be asked: Does it express the intended meaning? Is it appropriate for the situation? Does it reflect the relationship between the speakers? What effect might it have on the addressee?

Thus, assessment criteria can be expanded beyond grammatical correctness to include semantic, communicative, pragmatic, and ethical appropriateness.

Level	The main question
Grammatical	Is the sentence constructed correctly?
Semantic	Does it convey the necessary meaning?
Communicative	Does it correspond to the speaker's intention?
Pragmatic	Is it appropriate for the situation and the participants?
Ethical	Does it take into account the interests and autonomy of the addressee?

10. A Methodological Model for Teaching the Ethical Choice of Grammatical Constructions

Drawing on the principles of communicative grammar, it is proposed to incorporate an ethical component into a three-stage model.

Stage 1. Reception. The student identifies the following sequence: communicative situation → semantic type of elementary utterances → grammatical construction → communicative effect. For example, in a situation where a manager asks an employee to modify a report, the student analyzes the constructions "You must change the report," "You should change the report," and "Could you revise the report?" and determines the differences in the degree of assertiveness.

Stage 2. Transformation. The student alters the grammatical form while preserving the communicative meaning: "You must send the information today" → "You should send the information today" → "Could you send the information today?" → "I would appreciate it if you could send the information today." Crucially, the discussion must address not only the change in grammatical form but also the shift in communicative impact.

Stage 3. Production. The student independently selects a grammatical structure for a professional scenario. For example: "A colleague has made a mistake in a report. You need to ask them to correct it without causing conflict." A possible response: "I think there may be a small problem with this section. Could you have another look at it?" Here, the student independently chooses a structure that conveys the request and modality, softens the tone, and maintains professional rapport.

11. Digital technologies as a means of developing ethical-grammatical competence

The ethical component can also be integrated into the digital technologies employed in the dissertation. For example, the "Intentional Sorting" technique can be expanded to include a task in which the student categorizes structures not only according to communicative intent but also according to the degree of communicative impact.

Sample task: arrange the following expressions from the most categorical to the most tentative: "Send me the report"; "You must send me the report"; "You should send me the report"; "Could you send me the report?"; "I would appreciate it if you could send me the report." After sorting them, the student identifies which expression is the most direct, which implies an obligation, which conveys a request, and which minimizes communicative pressure.

Another option is the "Grammatical Noise Filter" technique, where the student must identify not a grammatical error, but a communicative-ethical impropriety – for example, a student telling a professor, "You must explain this rule again." The student's task is to propose more appropriate alternatives and explain the differences.

Such tasks make it possible to transform the digital environment from a means of practicing form into a tool for fostering conscious speech behavior.

12. Criteria for the development of ethically oriented communicative-grammatical competence

To assess learning outcomes, the use of four criteria is proposed: grammatical correctness, semantic adequacy, communicative appropriateness, and ethical adequacy.

Criterion	Indicator
Grammatical correctness	correct construction of a structure
Semantic adequacy	correspondence of a construction to the required semantic type of elementary utterances
Communicative appropriateness	alignment with the communicative task and situation
Ethical appropriateness	consideration of the addressee's status, autonomy, and position

An advanced level implies that the student independently defines the communicative task, selects the appropriate semantic type of elementary utterances, identifies several possible grammatical forms, distinguishes their degrees of assertiveness, takes into account the status of and relationships between the participants, anticipates the addressee's potential reaction, chooses the construction best suited to the situation, and is able to explain their grammatical choice.

Conclusion

The ethical aspect of the choice of grammatical structures broadens the traditional understanding of communicative grammar. Grammatical form serves not only as a means of expressing content but also as a tool for organizing interpersonal interaction.

Within the framework of the concept developed in this dissertation, this premise can be expressed through the following sequence: communicative situation → meaning → semantic type of elementary utterances → grammatical form → speech act. The ethical perspective supplements this with an additional component: the socio-communicative effect.

This results in the formation of an expanded model: SITUATION → INTENTION → SEMANTIC TYPE OF ELEMENTARY UTTERANCES → GRAMMATICAL CHOICE → SPEECH ACT → ETHICAL EFFECT.

Such an approach makes it possible to move away from the view of grammar as a neutral set of forms. The choice between *must* and *should*, *can* and *could*, a direct and an indirect request, an active and a passive construction, or a categorical and a softened expression of disagreement is, at the same time, a choice of a specific way of interacting with the addressee.

However, making an ethical choice does not imply a mechanical preference for the softest or most indirect phrasing. Communicatively responsible foreign language proficiency entails the ability to align the degree of assertiveness with the actual situation. In some instances, a direct "must" is justified and necessary, whereas in others, it exerts undue pressure. Consequently, the fundamental principle lies not in "softening" one's speech per se, but in appropriately balancing communicative intent, the situation, grammatical form, and social impact.

Incorporating an ethical component into communicative grammar instruction fosters a higher level of foreign-language communicative-grammatical competence, enabling students not only to speak correctly but also to choose precisely how to express themselves in a manner that is appropriate, responsible, and considerate of the interlocutor.

References

1. Brown P., Levinson S. C. Politeness: Some Universals in Language Usage. Cambridge: Cambridge University Press, 1987.

2. Leech G. N. Principles of Pragmatics. London: Longman, 1983.

3. Hyland K. Stance and engagement: a model of interaction in academic discourse // Discourse Studies. 2005. Vol. 7. No. 2. P. 173–192.

4. Biber D., Johansson S., Leech G., Conrad S., Finegan E. Longman Grammar of Spoken and Written English. Harlow: Longman, 1999.

5. Council of Europe. Common European Framework of Reference for Languages: Learning, Teaching, Assessment – Companion Volume. Strasbourg: Council of Europe, 2020.

6. Council of Europe. Mediation – Common European Framework of Reference for Languages.

THE SPECIAL EDUCATION SCHOOLS MANAGEMENT IN THE CAMBODIAN CONTEXT

***Keo Phally*[1], *Moeurn Chantrea*[2]**

(1) Graduate School, Asia Euro University, Phnom Penh, Cambodia

(2) Faculty of Education, Royal University of Phnom Penh

ABSTRACT

This exploratory study examines the primary management and operational obstacles facing special education schools in Cambodia. Using a qualitative approach, semi-structured interviews were conducted with 18 key informants across all special schools in Cambodia and relevant stakeholders (comprising special education school managers, teachers, development partners, government officials, and non-governmental organizations). Data were analyzed using thematic coding. The analysis yielded five systemic barriers which are interrelated as follows: (1) human resources and professional development, (2) curriculum and teaching methods, (3) academic facilities and physical infrastructure, (4) classroom management and behavioral support, and (5) budget and community involvement. The provision of special education in Cambodia operates in a state of structural triage between top-down inclusive policy mandates and bottom-up resource and capacity deficiencies. The findings indicate that national policy reforms should move away from mainstreaming without capacity toward four key actions: decentralizing the special school teacher pipeline, standardizing tactile and visual communication systems (such as Khmer Sign Language and Braille), setting mandatory accessibility infrastructure benchmarks, and formalizing community-based co-responsibility funding models.

Keywords: special education, school management, Cambodia, qualitative research, inclusive education barriers

TECHNOLOGY-ENHANCED PEDAGOGY FOR TEACHING ABSTRACT CHEMISTRY CONCEPTS AT THE SECONDARY SCHOOL LEVEL: A REVIEW

Faseela Thoombath

Research Scholar

Department of Teacher Training and Non- Formal Education, IASE

Jamia Millia Islamia, New Delhi

Dr Mohammad Tanweer

Assistant Professor

Department of Teacher Training and Non- Formal Education, IASE

Jamia Millia Islamia, New Delhi

ABSTRACT

Technology-enhanced pedagogy bridges the gap between abstract chemical theories such as the particulate nature of matter, atomic structure, and molecular geometry and students' sensory perception by linking macroscopic observations to sub-microscopic representation. Teachers' technological, pedagogical, and collaborative skills are key factors in improving students' learning outcomes. In this paper a review on the Technology-Enhanced Pedagogy for Teaching Abstract Chemistry Concepts at the Secondary School Level is presented. This study aims to identify the major types of technology-enhanced pedagogical strategies used by teachers at secondary school level. A total of 30 studies were analyzed through a literature search in three inter-disciplinary databases: Web of Science, Scopus, and American chemical society. Results show that most researchers are interested in chemistry topics related to the particulate nature of matter and use digital learning technologies, to mainly create and present visualizations of simulations and models of structural elements of matter and their phenomena and also finds that AR and VR applications were most extensively investigated among the identified types of technologies adopted in chemical education, while the major focus areas were associated with virtual chemistry laboratories, visualization and interaction with chemical structures, and classroom hands-on activities**.**

Key words: Pedagogical Strategies, Technology Integration, Chemical Education,21st Century Skills, Abstract Chemistry Concepts

AN ASSESSMENT OF THE IMPACT OF CATTLE RUSTLING, ARMED BANDITRY AND KIDNAPPING IN NORTH-WESTERN NIGERIA:THE CASE OF ZAMFARA STATE, 2011-2023

Musa Ahmad Madawaki

Department of History and International Studies

Federal University, Birnin-Kebbi, Kebbi State Nigeria

ABSTRACT

Conflict between farmers and herders is a common phenomenon among agricultural societies in Africa; equally cattle rustling are a tradition of herding communities in some parts of the world. However, the changing relation between farmers and herders in recent years is a new development, and so is the changing nature of cattle theft among the herders. The use of sophisticated weapons by cattle rustlers, the killings, the destruction of properties which accompanied it; and the kidnapping for ransom are new in north western Nigeria until 2011. Cattle rustlers had now become armed bandit and kidnappers that not only steal animals, but killed, destroyed properties and kidnap individuals for ransom. This activities greatly affected communities through displacement, loss of human lives and livelihood. Food security and poverty is worsened as agriculture and other rural economic activities were grossly destroyed. This paper uses historical methodology, a qualitative research that relied on primary and secondary data to analyse and assess the impact of these activities which befall North-Western Nigeria, particularly in Zamfara state from 2011 -2023.

Key Words: cattle rustling, Armed Banditry, Kidnapping, Impact, North-Western Nigeria

INVESTIGATING THE NEXUS BETWEEN INVENTORY CONTROL PRACTICES AND PRODUCTIVITY OF MANUFACTURING SMES IN NORTH-CENTRAL NIGERIA

Igba D. Richard, Dewua Philip PhD, and Ikima Doosuur PhD

Department of Business Administration, Rev. Fr. Moses Orshio Adasu University, Makurdi Benue State, Nigeria.

ABSTRACT

Effective inventory control is essential for maintaining production continuity, minimizing inventory costs, and enhancing productivity among manufacturing Small and Medium Enterprises (SMEs). However, many manufacturing SMEs in North-Central Nigeria continue to experience inventory-related challenges arising from inappropriate re-order levels, inadequate minimum stock levels, and excessive maximum stock levels, which constrain productivity. This study examined the effect of inventory control practices on the productivity of manufacturing SMEs in North-Central Nigeria. A survey research design was adopted, and data were collected from 168 management personnel of seven selected manufacturing SMEs using a census technique. Of the 168 questionnaires administered, 146 valid responses were obtained, representing an 86.9% response rate. Data were analyzed using multiple regression analysis. The findings revealed that inventory re-order level had a significant positive effect on productivity ($\beta = .307$, $t = 3.360$, $p = .001 < .05$). Minimum inventory level also had a significant positive effect ($\beta = .609$, $t = 3.015$, $p = .003 < .05$), while maximum inventory level significantly influenced productivity ($\beta = .417$, $t = 2.926$, $p = .004 < .05$). The study concludes that inventory control practices significantly enhance SME productivity, with minimum inventory level exerting the strongest influence. The study contributes empirical evidence on the distinct effects of inventory control dimensions on SME productivity in North-Central Nigeria. It recommends appropriate re-order points, adequate minimum stock levels, and reasonable maximum stock thresholds to improve resource utilization and productivity.

Keywords: Inventory Control Practices, Inventory Re-order Level, Minimum Inventory Level, Maximum Inventory Level, Productivity, Manufacturing SMEs.

INSTITUTIONALIZED EXCLUSION: A CRITICAL ANALYSIS OF THE TALIBAN'S NEW CRIMINAL LAW AND ITS IMPACT ON VULNERABLE COMMUNITIES

Dr. Kanchal Gupta

Senior Associate Professor, School of Law UPES Dehradun

ABSTRACT

The replacement of the Taliban regime in Afghanistan, in 2021 apparent a significant change in the legal and governance structures of the country. One of the most debated developments is the introduction of a new criminal legal framework grounded in the Taliban's interpretation of Islamic law. While the Taliban authorities present these regulations as a mechanism for maintaining moral order and social discipline, they have drawn intense criticism from the international community for undermining human rights protections and institutionalizing discrimination. This article will critically examine the Taliban's new criminal law, highlighting its effects on vulnerable communities, such as women and religious minorities, lower socio-economic groups, and individuals accused of moral or ideological deviance. The article contends that the new framework has systematically marginalises vulnerable populations, through analysis of the substantive provisions of the law and its structural characteristics, emphasising on gender-based restrictions, class-based legal hierarchies, and barriers to justice access. The article will also look at how these laws don't fit with international human rights standards and principles like equality before the law, protection from discrimination, and guarantees of a fair trial. The analysis ultimately concludes that the Taliban's criminal law not only fails to protect vulnerable communities but actively reinforces systems of exclusion and social control.

Keywords: Afghanistan, Taliban criminal law, vulnerable communities, gender discrimination, human rights

1. Introduction

The collapse of the Afghan Republic in August 2021 and the subsequent rise of the Taliban have marked a notable shift in the political and legal landscape of the country. The Taliban have quickly dissolved the various structures of the old constitutional government and replaced them with a new system of governance. This new system of governance is based on the Taliban's understanding of the principles of the Sharia.

One of the major controversies of the Taliban regime is the introduction of a new criminal law regime for the country. The Criminal Procedural Regulations for Courts contain 119 articles, 3 chapters, and 10 sections. The Taliban government has claimed this new criminal law regime to be an attempt to create a moral order, eradicate corruption, and dispense justice according to the principles of the Sharia. Nevertheless, various human rights organizations have claimed this new criminal law regime to be a major blow to the protection of basic human rights.

In the study of law, the term "vulnerable" is used to refer to those who are disadvantaged in the social, economic, political, or cultural spheres. It is a basic tenet of a criminal law regime to include provisions to safeguard the rights of the vulnerable. The Taliban's criminal law regime seems to have included discrimination against the people of the country.

2. The Taliban's Legal Framework and Ideological Foundations

The Taliban's rule of law is founded on a strict interpretation of religious law (Sharia) and is supplemented by aspects of Afghan tradition. The rule of law is largely in the hands of religious scholars or interpreters who apply religious principles to decide the appropriate level of punishment. The current Taliban rule of law differs from the previous Afghan model in that there is no integration of statutory law or international law. The current rule of law focuses on religious law and morality. Often, criminal

law involves not just actions against the individual or the community but also actions that are considered immoral. This approach to law has a strong influence on the treatment of vulnerable communities. Instead of a rights-based approach to law, which focuses on equality, the Taliban's approach focuses on conformity to social norms and male dominance.

3. Gender-Based Exclusion and the Marginalization of Women

One of the most criticized aspects of the Taliban criminal law is its treatment of women. The legal framework reinforces patriarchal standards by granting extensive authority to male guardians while severely restricting women's autonomy.

1. Normalization of Domestic Violence

Based on the law, husbands are allegedly allowed to discipline their wives under particular situations. Domestic violence in marriage is considered a criminal offense when there is severe physical damage, for instance, the fracture of bones. The provisions are geared towards the normalization of domestic violence by limiting the situations through which victims of domestic violence can access justice. The provisions essentially dissuade victims of domestic violence from seeking justice while at the same time upholding male dominance in the home.

Under the New Criminal Procedural Regulations for Courts, Article 32 provides: "If a husband strikes his wife with excessive beating resulting in fracture, injury, or the appearance of bruising on her body, and the wife proves her claim before the judge, the husband is deemed a criminal; the judge shall sentence him to fifteen days of imprisonment." The provisions demonstrate a more severe penalty for the abuse of animals than for the abuse of the integrity of the female body.

2. Restrictions on Women's Freedom of Movement

This implies that if a woman leaves the marital home without the consent of her husband or male guardian, she is liable to be punished through criminal law. According to Article 34 of the New Criminal Procedural Regulations for Courts, the judge shall sentence the two to three months of imprisonment.[7]

This severely impacts the ability of women to leave an abusive marital relationship, access vital health care services, pursue individual economic or educational goals, and function as members of society. The criminalization of individual movement through the new criminal law promotes gender inequality.

3. Barriers to Accessing Justice

Women who want to report the commission of a crime face the added procedural difficulty of having to make court appearances with a male guardian. The guardian could be the same man the woman is trying to report to the authorities, or her father or brother. These barriers greatly impede the ability of victims of domestic violence and forced marriage to seek legal protection from the authorities.

4. Women Life is Less valued than Animals

Under Article 70 of the new criminal procedural regulations for courts, the act of coercing animals and birds to fight is criminalized, and the perpetrator is punishable by five months of imprisonment. This article says, "A person who causes animals such as dogs, camels, sheep, and similar animals, and birds such as chickens, quail, and partridge, etc., to fight is considered a criminal, and the judge should sentence him to five months of imprisonment."

This disparity in treatment between crimes committed against women and crimes committed against animals sends out the message that, in the Taliban code, crimes against women are not considered as heinous as crimes against animals. This hierarchical approach to crimes mirrors the Taliban's general ideology, where women are not considered legal entities and are offered minimum protection.

4. Institutionalization of Social Hierarchy and Class-Based Justice

Another controversial aspect of the Taliban's criminal law is, the classification of society into hierarchical social groups. Reports suggest that punishments may vary depending on the offender's social status.[9] The Afghan society is divided into "free" and "enslaved" persons and further the

population is classified into four classes: religious scholars, elites such as tribal elders and merchants, the middle class, and lower class. The punishment or the legal action will be decided according to the class of the person.

Article 9 of The New *Criminal Procedural Regulations for Courts* **:** Tazeer (discretionary punishments determined by an authority) with regard to the status of the offender, has the following levels:

- **Tazeer for first-degree people**: in the form of a warning and awareness-raising; that is, the person is informed that they have committed such and such acts.
- **Tazeer for the elite, such as tribal elders and merchants**: through a formal warning and summoning to the court.
- **Tazeer for the middle class of society**: by summoning to the court and imprisonment.
- **Tazeer for the lower class of society**: through threats and beating; e.g. 39 lashes.

Enslave is also mentioned in **Article 15 of** The new *Criminal Procedural Regulations for Courts*, Whether the offender is free or enslaved-male or female- Muslim or non-Muslim-adult or child, if a crime has no prescribed fixed punishments prescribed under Sharia i.e., Hadd, the offender shall be subjected to *tazeer* for that same offense. This system contradicts the fundamental legal principle of **equality before the law**, which is the foundation of modern legal systems.

5. Exclusion of Religious and Ideological Minorities

The Taliban's criminal code includes provisions for the criminalization of belief or actions deemed incompatible with the government's interpretation of Islam. Article 58 of the newly introduced Criminal Procedural Regulations for Courts states:

“The judge shall sentence an apostate woman, for the purpose of compelling her to accept Islam, to life imprisonment, accompanied by ten lashes every three days.” These crimes have been broadly defined. This increases the risk of arbitrary enforcement of the law, leading to the persecution of religious minorities.

One of the notable instances of the consequences of unfounded religious charges is the 2015 murder of Farkhunda Malikzada. She was lynched by a mob who falsely accused her of desecrating the Quran. It was later found to be an unfounded accusation. This incident highlighted the fact that unfounded religious charges often lead to the swift mobilization of a mob, leading to a heinous crime against an individual. The provisions of Article 58 of the Taliban's criminal code legitimize this danger, putting women at risk of arbitrary arrest, torture, and persecution. The religious minorities who might be affected by this provision include the Shi'a Muslim sect. The provisions of this law are a blatant challenge to the right to religious freedom.

6. Weak Procedural Safeguards and Fair Trial Concerns

Another issue is the insufficiency of strong procedural protection mechanisms in the criminal justice process. Modern criminal justice systems place great importance on the presumption of innocence, the right to legal representation, and protection against coerced confessions. However, there are claims that the Taliban courts rely on confessions and testimony as evidence, and the procedural protection mechanisms are lacking. This affects the vulnerable in society, such as the socially and politically powerless.

7. Impact on Other Vulnerable Communities

Although women represent the most visibly affected group, but other vulnerable populations also face substantial challenges under the new criminal law.

1. Ethnic Minorities

There are several ethnic groups in Afghanistan, such as the Tajiks, Uzbeks, and Hazaras. Some of the ethnic groups have, in the past, been victims of discrimination and have witnessed some acts of violence. Without proper legal protection, they are likely to face discrimination in the administration of justice.

2. Economically Marginalized Populations

Individuals from lower socio-economic backgrounds often lack access to legal resources and representation. This increases the likelihood of harsher penalties or wrongful convictions.

8. Conflict with International Human Rights Law

The criminal legislation of the Taliban is a source of concern regarding its compliance with international human rights standards. The major international conventions have accepted principles that are in direct contradiction to the discriminatory provisions in the criminal legislation of the Taliban. For example, the Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination Against Women requires that all States must remove prejudices against women. However, the provisions regarding domestic discipline and the restrictions on the freedom of women are in contradiction with these requirements.

Article 7 of the Universal Declaration of Human Rights asserts that all persons are equal before the law and are entitled to equal protection without any kind of discrimination. However, the system of punishment based on social class is in contradiction with this.

Articles 18 and 19 of the International Covenant on Civil and Political Rights provide for the freedom of religion and freedom of expression. However, the criminal legislation regarding religious beliefs is in contradiction with these.

9. Structural Exclusion and Gender Apartheid

The cumulative result of Taliban legal policy has prompted a wide range of scholars and activists to suggest that the Taliban regime is one that institutionalizes gender discrimination, at times even going as far as gender apartheid. This criminal law is supplemented by other restrictions on women's education, work, and public presence. Together, they create a legal regime in which women and other vulnerable populations are subject to near-total exclusion.

10. Conclusion

Significantly, the Taliban's new criminal law represents a major shift in the legal landscape of Afghanistan. However, despite the Taliban's claims of establishing moral governance, the criminal law has several worrying aspects concerning the protection of vulnerable sections of society. Analyzing the new criminal law, it is evident that it enshrines gender discrimination, social hierarchy, restrictions on religious freedoms, and the lack of procedural justice, which are all crucial for ensuring justice and fairness in criminal trials. Rather, it seems that the Taliban's criminal law has been designed to promote and protect their ideology and male supremacy. Therefore, it is evident that the Taliban's criminal law is totally against internationally accepted human rights and International Humanitarian Law.

References

1. United Nations Assistance Mission in Afghanistan. (2023). *Human rights in Afghanistan: Annual report*.

2. Human Rights Watch. (2024). *Afghanistan under Taliban rule: Legal and social changes*.

3. Amnesty International. (2023). *Afghanistan: Women's rights under Taliban governance*.

4. Johnson, T., & DuPreez, P. (2022). *Islamic law and governance in Afghanistan*. Oxford University Press.

5. Wardak, A. (2021). *Legal pluralism and Islamic justice in Afghanistan*. Cambridge University Press.

6. Amnesty International. (2023). *Afghanistan: Gender discrimination under Taliban rule*.

7. Human Rights Watch. (2024). *Restrictions on women's movement in Afghanistan*.

8. United Nations Assistance Mission in Afghanistan. (2023). *Access to justice for women in Afghanistan*.

9. International Crisis Group. (2024). *Taliban governance and social hierarchy*.

10. United States Commission on International Religious Freedom. (2023). *Religious freedom in Afghanistan*.

11. Human Rights Watch. (2023). *Fair trial concerns in Taliban courts*.

12. Minority Rights Group International. (2023). *Ethnic minorities in Afghanistan*.

13. Universal Declaration of Human Rights, 1948.

14. Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination Against Women, 1979.

15. International Covenant on Civil and Political Rights, 1966.

16. Badran, M. (2022). Gender apartheid and the Taliban's legal framework. *Journal of International Human Rights*, 19(2), 115–132.

THE COMKNET PROJECT FOR SOCIAL AND ECONOMIC DEVELOPMENT

David WORTLEY

ORCID : 0000-0001-5598-6987

Mr David John Wortley FRSA, 360in360 Immersive Experiences, Alderton, United Kingdom

ABSTRACT

The Community Commerce and Knowledge Network (ComKnet) project in the United Kingdom was a successful implementation of Community Informatics in a rural community. ComKnet was a £250k project funded in 1998 by the UK Govt's MMDP (Multimedia Demonstreator Program) designed to encourage the adoption of multimedia technologies and the internet by SMEs.

The ComKnet project was devised by an SME called Mass Mitec in the rural village of Lubenham, near Market Harborough in rural Leicestershire. Mass Mitec was led by by the author of the project, David Wortley. The essence of a project was the development of a community web portal designed to encourage both knowledge sharing and local trading. The idea was based on the notion that every community has hidden skills and talents that might be harnessed better through digital technologies.

The ComKnet project became designated as a Govt Flagship exemplar of good practice thorugh its successful use of technology to build on the cultural heritage of the region. The famous travel entrepreneur, Thomas Cook, who arguably was the Founder of modern tourism was living in Market Harborough when he realised the potential of the communications technology of the 1840s, the steam railways, to transform the lives of ordinary people.

This presentation tells the ComKnet story and how it led to the founding of the Serious Games Institute at Coventry University as a platform for the Regional Development of the West Midlands.

Keywords: community informatics, culture, heritage, digital innovation

SHARIAH-COMPLIANT ISLAMIC MICROFINANCE ADOPTION FOR SUSTAINABLE HALAL SMEs: AN INTEGRATED FRAMEWORK FOR MALAYSIA AND INDONESIA

Doç. Dr. Md Mahfujur Rahman

Institute of Halal Management, Islamic Business School, Universiti Utara Malaysia, Malaysia

ABSTRACT

The growth of the halal economy has led to the growing demand for financial solutions that are not only available to small and medium-sized businesses (SMEs) but also compliant with Shariah principles and able to facilitate sustainable business practices. However, the uptake of Islamic microfinance by halal small and medium-sized businesses has been inconsistent, while studies exist either on Islamic microfinance, Islamic fintech, halal certification, financial literacy, governance, or sustainability.

This paper is conceptual and presents what was identified from the literature searching conducted with the help of the LeapSpace tool and proposes an integrated ecosystem framework for the Malaysia and Indonesia. The integrative literature review and narrative-thematic synthesis method were used to complete the study. Only those papers were chosen that were relevant to the adoption behavior of halal SMEs, products of Islamic economy, digital implementation, halal environment, governance, and sustainability outcomes.

The analysis suggests that four conditions influence the adoption process: behavioral orientation, strategies of institutions, technology, and governance facilitation. Although religiosity and awareness of halal are the drivers of value alignment, the levels of financial literacy, efficiency perception, trust, affordability, quality of services, technological readiness, and Shariah compliance act as determinants of the conversion of that preference into the use of the product in reality. Malaysia has a better formal structure of implementing sharia compliance, but needs greater efficiency of halal business support and financing. Indonesia is able to build a broader Islamic microfinance network, but faces certain challenges with coordination. The proposed model includes country context as a factor and sustainability as an outcome, unlike research that studies the importance of sharia compliance merely as a factor determining performance.

The study contributes to the theoretical foundation of future empirical comparisons and strategies that are focused on halal certification, Islamic financing, digital tools, and aid in the development of SMEs.

Keywords: Islamic microfinance; halal SMEs; Shariah compliance; financial literacy; Islamic fintech; governance; sustainability; Malaysia; Indonesia

DIGITAL PRESENCE AND PRELIMINARY INDICATORS OF INNOVATION IN THE TOURIST ACCOMMODATION SECTOR: AN EMPIRICAL MAPPING OF THE SHKODRA MARKET

Doriana Deda [1] **, *Gjovalin Deda*** [2]

[1] *Department of Finance, Faculty of Economy, "Luigj Gurakuqi" University, Shkodër, Albania*

[2] *Department of Computer Science, Faculty of Information Technology, "Aleksander Moisiu" University, Durrës, Albania.*

ABSTRACT

This article presents a preliminary analysis, based on secondary data, of the extent of innovation and digital presence in the tourist accommodation sector in Shkodër, as a first step towards the operationalization of the conceptual model proposed in the framework of a doctoral study on innovation as a strategic tool for tourism development in Albania. Through the collection and cleaning of public data from Google Maps, 422 unique units were identified, of which 409 were classified as accommodation units valid for analysis. The results show a market dominated by hotels and villas, with an average rating of 4.66 out of 5, but with a limited extent of digital amenities: only 33.5% of accommodation units feature free Wi-Fi and only 14.9% have a website registered in Google Maps. These findings provide initial evidence on the market structure and digital presence of the sector, supporting the need for direct measurement of innovation at the enterprise level. The article discusses the methodological limitations of secondary data and how these findings can inform the construction of the research instrument in the first phase of the quantitative study.

Keywords: innovation, tourism, accommodation, digital presence, Shkodra, secondary data, market mapping

1. Introduction

Albanian tourism is experiencing a rapid growth phase: approximately 10.2 million foreign citizens entered in 2023, approximately 11.7 million foreign citizens entered Albania in 2024 and approximately 11.1 million foreign citizens entered in the first ten months of 2025 (figures that include all arrivals of foreign nationals, not just tourists). This growth is accompanied by structural challenges known in the literature: seasonality, geographical concentration of demand, need for product diversification and small and medium-sized enterprises (SMEs) with limited resources to innovate (Hjalager, 2002, 2010; Sundbo et al., 2007). In the framework of a broader doctoral project on the implementation of innovation as a strategic tool for tourism development in Albania, one of the first objectives set is to measure the extent and types of innovation, including the level of adoption of digital technologies, in tourism businesses. Before constructing and distributing the structured questionnaire of the quantitative phase, it is useful to have an initial picture, however limited, of the market: how diverse the offer is, what services and amenities are advertised, and how much digital presence (website, online reviews) businesses have. This article aims to do just that: to provide a preliminary empirical mapping of the accommodation market in the city of Shkodra, using public data from Google Maps, as a pilot exercise that informs the construction of the research instrument and illustrates some of the questions that will then be tested systematically with primary data.

2. Theoretical framework and brief literature review

Innovation in business is understood as the implementation of a new or significantly improved product, process, marketing method or organizational practice (OECD/Eurostat, 2005, 2018), continuing the Schumpeterian tradition of "new combinations" of resources (Schumpeter, 1934). In the tourism sector, the intangible nature of the service, the large weight of SMEs and the relative ease of imitation make

innovation largely gradual and non-technological, which requires empirical approaches to measure it (Hjalager, 2010; Gomezelj, 2016). The Technology–Organization–Environment (TOE) framework (Tornatzky & Fleischer, 1990) argues that technology adoption depends on the characteristics of the technology itself, on organizational readiness and on external environmental pressures, including institutional support. The literature on technologies and the tourist experience (Buhalis & Law, 2008; Gretzel et al., 2015; Neuhofer et al., 2014) well documents the potential of digitalization, personalization and co-creation of experiences, but this evidence comes mainly from developed economies. For the Albanian context, İplik et al. (2014) and especially Hasaj & Kruja (2016) identify the main barriers to innovation in tourism enterprises: cost and limited access to financing, lack of qualified personnel and weak internal demand for new products. These barriers presumably also explain the low level of digital presence that this article aims to empirically observe in the Shkodra data. The comprehensive literature review conducted within the framework of the project proposal identifies six gaps (theoretical, contextual, thematic-temporal, sustainability as a result, methodological and policy). This article specifically addresses the contextual (G2: little new evidence for Albania) and thematic (G3: adoption of measured technologies at the enterprise level) gap, providing descriptive data from a specific market before undertaking the full quantitative measurement envisaged in the draft proposal.

3. Methodology

3.1 Data access and source

The study uses a descriptive, quantitative approach, based on secondary data, collected from Google Maps via the Instant Data Scraper tool. Data collection was carried out on September 20, 2026, by conducting eight separate searches according to accommodation categories: “hotels in Shkodra”, “accommodation in Shkoder”, “apartments in Shkoder”, “bed and breakfast in Shkoder”, “guest house in Shkoder”, “hostels in Shkoder”, “resorts in Shkoder” and “villas in Shkoder”. The use of several categorized searches aimed to increase the coverage of the accommodation offer, as a single generic search on Google Maps can only return a limited subset of results. The resulting database is interpreted as a platform-based market mapping, and not as an official exhaustive census of accommodation units in Shkoder. It represents units that were publicly identifiable through Google Maps at the time of data collection and, therefore, should not be considered a complete count of the entire accommodation sector in the studied territory.

This approach was chosen to create an initial empirical picture of the market structure, the variety of accommodation categories, service characteristics and the digital presence of identifiable units on the platform. The data collected serve as a basis for further descriptive analysis and as a reference point for the subsequent phase of the study, which envisages the collection of primary data at the enterprise level.

3.2 Cleaning and removing duplicates

All eight files were merged into a single database. Each row was identified by the business name; rows that referred to the same name (e.g. a villa found in both the "villas" and "accommodation" searches) were merged into a single entity, keeping the row with the highest number of reviews as the primary source of fields and combining the list of amenities from all the findings. From the 679 raw rows, 422 unique entities were obtained. The category was defined by the Google Maps "type" field (e.g. " 3-star hotel " → Hotel); 13 results that did not represent accommodation (restaurants, bike rental agencies, etc.) were kept separately labeled as "Non-accommodation" and excluded from further analysis.

3.3 Indicators analyzed

For each unit, the following were extracted: category, number of stars (when reported), average rating (1–5), number of reviews, minimum price indicated per night (in lek), list of amenities declared by the business itself (e.g. free Wi-Fi, parking, breakfast, pool), and presence or absence of a website linked to the Google Maps profile. Amenities and presence of the website were used as proxy indicators of the characteristics of the offer and digital presence, which can inform the further operationalization of the innovation dimensions. These indicators do not replace the planned questionnaire, but provide an initial reference point.

4. Results

4.1 Market structure

Of the 422 unique units, 172 (40.8%) are classified as hotels, 109 (25.8%) as villas, 54 (12.8%) as apartments, 40 (9.5%) as hostels, 18 (4.3%) as guesthouses, 8 (1.9%) as bed & breakfasts, 6 (1.4%) as campsites and only 2 (0.5%) as resorts. Table 1 summarizes the main indicators by category.

Category	unit	Average rating	Reviews (total)	Average price/night (ALL)
Hotel	172	4.59	22,024	4,526
Villa	109	4.66	1,352	20,558
Apartment	54	4.90	667	3,378*
Hostel	40	4.50	1,813	2,444
Hospice	18	4.76	713	3.257
Bed and Breakfast	8	4.81	216	4,000
Resort	2	4.35	517	5,341
Camping	6	4.68	460	2,813

**Only one apartment out of 54 reported a price in Google Maps data; the value is not representative for the category.*

The average overall rating (for units with at least one review, n = 315) is 4.66 out of 5, with 29,500 reviews collected in total. The average price shown, for units that report it (n = 211, roughly half of the market), is around 7,061 lekë/night, with a lot of variation by category — from around 2,444 lekë for hostels to over 20,000 lekë for villas, which usually accommodate large groups and are not directly comparable to individual rooms.

4.2 Presence of amenities as an indicator of diversification

Only 165 out of 409 accommodations (40.3 %) have at least one amenity listed by Google. Among them, the most common amenities are free Wi-Fi (33.5 % of all accommodations), air conditioning (29.3%), free parking (21.5%), and free breakfast (9.0%). Amenities with more clearly innovative added value, such as a swimming pool (3.4 %), a spa (0.2%), or a gym (0.5%), are almost invisible. This distribution suggests that in the information publicly declared on Google Maps, basic amenities are more visible than amenities related to experience differentiation.

4.3 Digital presence monitored through Google Maps

Only 61 out of 409 accommodation units (14.9%) have a website listed on their Google Maps profile, while 53 units (13.0%) display a public phone number. These indicators represent the digital presence observed through Google Maps and should not be interpreted as a comprehensive measure of the actual digital presence of businesses. Even taking into account that some businesses may operate primarily through online booking platforms, such as Booking.com or Airbnb, or through social networks without having a dedicated website, the majority of the analyzed market does not display a direct digital entry

point listed on their Google Maps profile. This is in line with the barriers identified by Hasaj & Kruja (2016) for the limited technological and human capacities of Albanian tourism SMEs and suggests that the adoption of more advanced technologies, such as AI and AR, the direct object of the doctoral project proposal, should be measured directly through primary data. For this reason, the presence of a website on Google Maps is used in this study as an observable proxy of digital presence and not as a full measurement of the digital transformation of the enterprise.

4.4 Higher performance units

The ten units with the highest weighted rating (all with 5.0 / 5 and over 65 reviews) span different categories — guesthouses, hotels, and villas — suggesting that the high performance perceived by the customer is not limited to a single price segment or category, but may be more related to other factors (service, personalization, location) that the questionnaire planned in the quantitative phase aims to measure directly.

5. Discussion

The findings of this preliminary mapping provide initial empirical evidence on the structure of the accommodation market in Shkodër and on the digital presence observed through Google Maps. The results should be interpreted as an empirical snapshot of the market at the time of data collection and not as a comprehensive measurement of the real level of innovation or digital transformation of enterprises.

Market structure and diversification of supply. The first finding is that the analyzed market is numerically dominated by hotels and villas, which account for 40.8% and 25.8% of the 422 units identified before excluding non-accommodation results, respectively. In interpretation , this indicates a market structure characterized by both the standardization of some traditional forms of accommodation and the presence of alternative forms of supply, such as apartments, hostels, guesthouses and B&B. However, the data used do not allow determining whether this diversity of categories translates directly into product or service innovation. In relation to the literature , Hjalager (2002, 2010) and Sundbo et al. (2007) treat innovation in tourism as a process that can manifest itself through changes in products, services, processes and new ways of organizing the supply. The implication for future research is that the questionnaire should directly measure the types of enterprise innovation and not rely solely on the accommodation category as its indicator.

Amenities and service differentiation. The second finding is that only 165 of the 409 accommodation units available for analysis (40.3 %) had at least one amenity listed on Google Maps. Free Wi-Fi was the most common amenity, present in 33.5 % of units, while amenities such as swimming pools, spas and gyms appeared in much lower percentages. In interpretation , this suggests that the information publicly declared on the platform is dominated by an offer based mainly on basic services, while forms of differentiation related to experience and additional services appear less frequently . However, the absence of an amenity on Google Maps cannot be considered as evidence of its absence in the business. In relation to the literature , the conceptualization of innovation in tourism by Hjalager (2010) and Gomezelj (2016) supports the need to analyze innovation beyond a single technological indicator and to consider different dimensions of the product and service. The implication is that the quantitative phase instrument should include questions that directly measure service diversification, new product development, and practices related to the tourist experience.

Digital presence observed through Google Maps. The third and most important finding of the mapping is that only 61 out of 409 accommodation units (14.9%) had a website linked to their Google Maps profile, while 53 units (13.0%) displayed a public telephone number. In interpretation , these data indicate a limited level of direct digital presence observable on the platform. This result should not be interpreted as a general lack of digital presence, as businesses can use Booking.com, Airbnb, social networks or other digital channels without having a website registered on Google Maps. In relation to the literature , Buhalis and Law (2008), Gretzel et al. (2015) and Neuhofer et al. (2014) highlight the importance of digital technologies in information management, interaction with tourists and creation of improved experiences. In the Albanian context, Hasaj and Kruja (2016) identify technological, human

and financial constraints among others as barriers to innovation in tourism enterprises. The implication is that the low level of observable digital presence justifies the need for a more direct measurement of technological readiness, use of digital technologies and adoption of more advanced technologies, including AI and AR, in the next phase of the study.

Link to research gaps. The findings relate in particular to two gaps identified in the doctoral project proposal: the contextual gap (G2), which is related to the lack of new and systematic evidence for Albania, and the thematic gap (G3), which is related to the measurement of technological adoption at the enterprise level. In interpretation , the very need to build an empirical base from public Google Maps data indicates that standardized evidence on the market structure and digital presence of accommodation units in Shkodër is still limited. In relation to the literature , this is in line with the argument that innovation in tourism is a multidimensional phenomenon and that technological adoption should be analyzed in relation to technology characteristics, organizational readiness and the external environment, as also suggested by the Technology–Organization–Environment (TOE) framework (Tornatzky & Fleischer, 1990). The implication is that the results of this mapping can be used to inform the operationalization of variables and the structure of the quantitative doctoral study instrument.

Limitations and interpretation of results. The results should be read within the limitations of the method used. The data from Google Maps reflect the information that the business or platform has chosen to make public and not necessarily the actual practices of the enterprise. The absence of a website or a registered amenity does not necessarily imply their absence in practice. Also, the price was only available for a portion of the units and some values were identified as data anomalies. Finally, the study represents a measurement at a single point in time, in September 2026, and is limited to the Shkodra accommodation market. For this reason, the database should be interpreted as a platform-based market mapping and not as an official exhaustive census of the accommodation sector. Despite these limitations, the value of this study lies in its function as an exploratory phase and as a basis for subsequent research. The data can be used to inform the sampling of the quantitative phase, to identify the main categories of units that should be represented in the sample, and to formulate more specific questions on digital technologies, AI, AR, service diversification, and barriers to innovation. In this sense, mapping does not replace the primary measurement of innovation, but serves as an empirical baseline and a complementary source for triangulating future results.

6. Conclusions and directions for future research

This study provided a preliminary empirical mapping of the Shkodra tourist accommodation market, based on public data collected from Google Maps. From 679 raw results identified through eight categorized searches, 422 unique units were obtained, of which 409 were classified as accommodation units valid for further analysis, while 13 results were identified as non-accommodation units and excluded from the analysis. This database should be interpreted as a **platform-based market mapping** , reflecting the units publicly identifiable through Google Maps at the time of data collection, and not as an official exhaustive census of the accommodation sector in Shkodra.

Key findings show a diverse market, numerically dominated by hotels and villas, while the average rating of units with at least one review was 4.66 out of 5. At the same time, the data shows a limited presence of differentiated amenities and a relatively low level of digital presence observed through Google Maps. Only 33.5% of accommodation units had free Wi-Fi listed, while only 14.9% had a website linked to their Google Maps profile. These indicators should be considered as **observable proxies** and not as comprehensive measurements of the real level of innovation or digital transformation of enterprises.

In terms of research, the results support the importance of two gaps identified in the doctoral project proposal: the contextual gap, related to the lack of standardized empirical evidence for Albania, and the thematic gap, related to the need to measure technological adoption at the enterprise level. The mapping carried out shows that public data from digital platforms can provide a useful **empirical baseline** to understand the market structure and identify dimensions that require more in-depth measurement.

However, the results cannot be used to draw direct conclusions about the real level of innovation of enterprises. The absence of a website or an amenity on Google Maps does not necessarily mean its absence in practice, as businesses may use booking platforms, social networks or other digital channels. Furthermore, the study represents a snapshot at a single point in time, September 2026, and is limited to the Shkodra accommodation market. These limitations determine the exploratory character of the study and limit the generalizability of the results beyond the analyzed context.

As a next step, the doctoral project will develop and pilot the structured questionnaire **"Implementation of innovation in tourism"** , which aims to directly measure, at the enterprise level, the drivers, barriers and effects of innovation, as well as the real level of adoption of digital technologies, including AI and AR. In this phase, the mapping data will serve as preliminary information for structuring the sample, formulating questions and identifying dimensions that require verification through primary data.

A further direction of research is the periodic repetition of this mapping and its expansion to other Albanian tourist cities. Such a standardized baseline could be used as a complementary and repeatable indicator for monitoring changes in the supply structure and observed digital presence of the accommodation sector. In combination with primary data collected through the questionnaire, this approach would enable triangulation of evidence and a more complete understanding of how innovation and digitalization affect tourism development in Albania.

Reference

Buhalis, D., & Law, R. (2008). Progress in information technology and tourism management: 20 years on and 10 years after the Internet— The state of eTourism research. Tourism Management, 29(4), 609–623.

Gomezelj, D. O. (2016). A systematic review of research on innovation in hospitality and tourism. International Journal of Contemporary Hospitality Management, 28(3), 516–558.

Gretzel, U., Sigala, M., Xiang, Z., & Koo, C. (2015). Smart tourism: foundations and developments. Electronic Markets, 25(3), 179–188.

Hasaj, A., & Kruja, D. (2016). Barriers to innovation in Albanian tourism enterprises. Mediterranean Journal of Social Sciences, 7(3), 76–84.

Deda, Gj., Zaka, O., "A Way to Internet Collect Data, 'Related to a Specific Subject'. The Special Case: For Albanian Agritourism Users Data," WSEAS Transactions on Environment and Development, vol. 20, pp. 810-819, 2024, DOI:10.37394/232015.2024.20.76.

Deda, G., Zaka, O., (2025). Analysis Of Agrotourism Centers And Agricultural Producers In Shkodra Region: Interconnection And Opportunities For Rural Tourism Development. 2nd International Beyşehir Gastronomy Culture and Tourism Congress April 25-26, 2025 / Konya, Turkey. Full text Book II.

Hjalager, A.-M. (2002). Repairing innovation defectiveness in tourism. Tourism Management, 23(5), 465–474.

Succurro, M. (2026). Digital transformation in tourism SMEs: A strategic imperative in the evolving business landscape. Journal of Industrial and Business Economics, 53, 941–985. https://doi.org/10.1007/s40812-026-00395-2

Hjalager, A.-M. (2010). A review of innovation research in tourism. Tourism Management, 31(1), 1–12.

Neuhofer, B., Buhalis, D., & Ladkin, A. (2014). A typology of technology-enhanced tourism experiences. International Journal of Tourism Research, 16(4), 340–350.

OECD/Eurostat. (2005). Oslo Manual: Guidelines for Collecting and Interpreting Innovation Data (3rd ed .). OECD Publishing.

OECD/Eurostat. (2018). Oslo Manual: Guidelines for Collecting, Reporting and Using Data on Innovation (4th ed .). OECD Publishing.

Schumpeter, J.A (1934). The Theory of Economic Development. Harvard University Press.

Sundbo, J., Orfila-Sintes, F., & Sørensen, F. (2007). The innovative behaviour of tourism firms—Comparative studies of Denmark and Spain. Research Policy, 36(1), 88–106. https://doi.org/10.1016/j.respol.2006.08.004

Tornatzky, L.G, & Fleischer, M. (1990). The Processes of Technological Innovation. Lexington Books.

World Tourism Organization / national database (INSTAT) — foreign arrivals statistics, 2023–2025.

Institute of Statistics (INSTAT). (2024). Movements of citizens in Albania, December 2023. INSTAT.

Institute of Statistics (INSTAT). (2025). Movements of citizens in Albania, December 2024. INSTAT.

Institute of Statistics (INSTAT). (2025). Movements of citizens in Albania, October 2025. INSTAT.

THE PERCEPTION PREMIUM: WHY CONSUMER INFLATION EXPERIENCE CAN DIVERGE FROM OFFICIAL INFLATION

PhD Student Liliana-Diana Ciobotariu

Alexandru Ioan Cuza University of Iasi, Romania

ORCID: 0009-0006-4610-6689

ABSTRACT

This paper examines the gap between perceived and official inflation by combining a qualitative review of the literature with a temporal empirical analysis of inflation developments. The study introduces the Perception Premium, defined as the difference between perceived and official inflation, and develops three complementary concepts: the Inflation Reference Point, the Affordability Gap and the Necessity Effect. Together, these concepts explore how individual price references, household financial pressure and the composition of inflation may contribute to differences between statistical measures and consumer experience. The empirical analysis compares perceived and official inflation over time, with particular attention to similar official inflation rates observed at different stages of the inflationary cycle. The results show that similar official inflation rates can coexist with different levels of perceived inflation and Perception Premium. The findings suggest that contemporaneous headline inflation alone may not fully capture consumers' experience of price developments, particularly during disinflation. The proposed framework provides a basis for further empirical investigation of the relationship between inflation measurement, affordability and consumer perceptions.

Keywords: perceived inflation; official inflation; Perception Premium; Inflation Reference Point; Affordability Gap; Necessity Effect; disinflation.

AN INTER-STATE COMPARATIVE ANALYSIS OF REGIONAL DISPARITIES IN FINANCIAL INCLUSION ACROSS INDIAN STATES

Dr.Chaitanya C Damu[1]

Assistant Professor, Department of Economics, S.M College, TMBU Bhagalpur

ABSTRACT

Financial inclusion is a key driver of inclusive development in India. India has accomplished notable progress in financial inclusion through initiatives such as banking sector reforms, digital payments, and welfare-linked bank accounts. Despite these initiatives and national-level improvements by the government and the RBI, large regional disparities in financial inclusion persist across indian states and regions. Both southern and western states performed better than their eastern and central counterparts in digital penetration and banking usage. This paper attempts to measure state-level financial inclusion, analyse the subsequent regional inequality in financial inclusion, identify its structural determinants and examine its policy implications using data from various secondary sources such as RBI, NSSO, PLFS, Census and World Bank Findex. The study calls for a more balanced approach that combines physical banking infrastructure with affordable digital services, financial literacy, accessible credit, and region-specific policy interventions for addressing these disparities in financial inclusion in the country.

Key Words: Financial Inclusion; Regional Disparities; Inter-State Inequality; Digital Financial Services; Banking Access; Financial Literacy; Inclusive Growth; India

THE ROLE OF SELF-EFFICACY IN THE RELATIONSHIP BETWEEN ENTREPRENEURIAL EDUCATION AND START-UP INTENTIONS

Dr. Padmalosani Dayalan & Dr. Edukondala Rao Jetti

Faculty, College of Economics and Business Administration

University of Technology and Applied Sciences, Ibra

Sultanate of Oman

ABSTRACT

Entrepreneurial education plays an important role in developing students' knowledge, skills, attitudes, and intentions toward starting a business. However, exposure to entrepreneurship education alone may not necessarily lead students to develop strong start-up intentions. One important factor that may explain this relationship is entrepreneurial self-efficacy, which refers to an individual's confidence in their ability to successfully perform entrepreneurial tasks and overcome challenges associated with starting and managing a business. This study examines the role of self-efficacy in the relationship between entrepreneurial education and start-up intentions among university students. The study proposes that entrepreneurial education can enhance students' entrepreneurial knowledge and competencies, which in turn may strengthen their confidence in identifying opportunities, developing business ideas, managing resources, taking calculated risks, and initiating entrepreneurial activities. The study further examines whether entrepreneurial self-efficacy mediates the relationship between entrepreneurial education and students' intention to establish a start-up. The proposed framework provides a multidimensional perspective on how educational experiences can influence entrepreneurial intentions through the development of students perceived entrepreneurial capabilities. The findings are expected to provide useful insights for universities, educators, and entrepreneurship-support institutions in designing educational programmes that not only provide theoretical knowledge but also strengthen students' confidence and readiness to pursue entrepreneurial careers.

Keywords: Entrepreneurial Education; Entrepreneurial Self-Efficacy; Start-up Intentions; Entrepreneurial Intention; University Students; Entrepreneurship Education; Entrepreneurial Skills; Oman

POLİKRİZ ORTAMINDA TEDARİK ZİNCİRİ DAYANIKLILIĞI: YAPISAL KIRILGANLIK NEDENLERİNİN BALIK KILÇIĞI DİYAGRAMIYLA MODELLENMESİ

SUPPLY CHAIN RESILIENCE IN A POLYCRISIS ENVIRONMENT: MODELING THE STRUCTURAL CAUSES OF FRAGILITY USING A FISHBONE DIAGRAM

Dr. Öğr. Üyesi Zafer DURAN

Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi, Gazipaşa Mustafa Rahmi Büyükballı Meslek Yüksekokulu, İşletme Yönetimi Programı, Antalya, Türkiye

ORCID ID: 0000-0002-7227-4196

ÖZET

Günümüzde ekonomik, çevresel, toplumsal ve teknolojik pek çok kriz eş zamanlı olarak ortaya çıkmakta ve birbirlerini besleyerek etkilerini artırmaktadır. Polikriz olarak ifade edilen bu durum, tedarik zincirlerini aynı anda farklı tehditlere maruz bırakarak kesintilere karşı daha kırılgan hale getirmektedir. Bununla birlikte tedarik zincirlerinin sahip olduğu yapısal kırılganlıklar, kesintilerin zincir boyunca yayılmasına ve etkilerinin büyümesine neden olmaktadır. Ancak söz konusu yapısal kırılganlıklar literatürde dağınık bir biçimde ele alınmakta, benzer nedenler farklı kavramlarla ifade edilmekte ve yeterince sistematik bir şekilde sınıflandırılmamaktadır. Bu çalışmada tedarik zinciri dayanıklılığını olumsuz bir şekilde etkileyebilecek yapısal kırılganlıklar balık kılçığı diyagramıyla modellenerek literatürdeki bu sınırlılığın giderilmesine katkı sunulması amaçlanmıştır. Bu doğrultuda Web of Science veri tabanında sistematik bir literatür taraması gerçekleştirilerek konuya ilişkin çalışmalar içerik analizine tabi tutulmuştur. Tarama işleminde 712 kayda ulaşılmış, belge türü ve dil ölçütlerine yönelik gerçekleştirilen filtreleme işlemi sonucunda 581 çalışma ön değerlendirmeye alınmıştır. Dahil etme ve dışlama ölçütleri doğrultusunda gerçekleştirilen değerlendirme sonucunda ise 70 makalenin çalışma bağlamına uygun olduğu belirlenmiş ve içerik analizi bu çalışmalar üzerinden gerçekleştirilmiştir. Analizler sonucunda 40 kırılganlık nedeni belirlenmiş, bu nedenler ağ yapısı ve tasarım, tedarikçi ve kaynak bağımlılığı, operasyonel kısıtlar, talep ve piyasa koşulları, yönetişim, kurumsal ve coğrafi koşullar ile bilgi ve teknoloji olmak üzere yedi ana kategoride sınıflandırılmıştır. Çalışma kapsamında oluşturulan balık kılçığı modeliyle literatürde dağınık bir şekilde yer alan yapısal kırılganlık nedenlerini bir araya getirerek tedarik zincirlerinin polikriz ortamında bozucu olaylardan etkilenmesine yol açan yapısal faktörlere ilişkin kapsamlı bir neden haritası sunulmuştur.

Anahtar kelimeler: Tedarik zinciri dayanıklılığı, Yapısal kırılganlık nedenleri, Balık kılçığı diyagramı

ABSTRACT

Today, numerous economic, environmental, social, and technological crises are occurring simultaneously, reinforcing one another and intensifying their impacts. This situation, referred to as a polycrisis, exposes supply chains to multiple threats simultaneously, making them more fragile to disruptions. Furthermore, the structural fragilities inherent in supply chains cause disruptions to propagate throughout the chain and amplify their impacts. However, these structural fragilities are addressed in a fragmented manner in the literature, similar causes are expressed using different concepts, and they are not classified sufficiently systematically. This study aimed to address this limitation in the literature by modeling structural vulnerabilities that may adversely affect supply chain resilience using a fishbone diagram. Accordingly, a systematic literature review was conducted using the Web of Science database, and relevant studies were subjected to content analysis. The search identified 712 records, of which 581 studies were included in the preliminary assessment following filtering based on document type and language criteria. Following an assessment based on the inclusion and exclusion criteria, 70 articles were determined to be relevant to the scope of the study, and content analysis was conducted on these articles. The analyses identified 40 causes of fragility, which were classified into seven main

categories: network structure and design, supplier and resource dependence, operational constraints, demand and market conditions, governance, institutional and geographical conditions, and information and technology. Through the fishbone model developed within the scope of the study, a comprehensive causal map of the structural factors that make supply chains susceptible to disruptive events in a polycrisis environment was presented by bringing together the structural causes of fragility scattered throughout the literature.

Keywords: Supply chain resilience, Structural causes of fragility, Fishbone diagram

GİRİŞ

Tedarik zincirleri, hammaddenin temininden ürün ve hizmetlerin nihai kullanıcıya ulaştırılmasına kadar geçen süreçte farklı işletmeleri, çeşitli taşıma modları ve bilgi sistemleri aracılığıyla birbirine bağlayan çok katmanlı ağlardır. Bu ağlar işletmelerin küresel ölçekte ihtiyaç duydukları kaynaklara erişmesini ve ürettikleri ürünler ile hizmetleri farklı coğrafyalarda yaşamını sürdüren tüketicilere ulaştırmalarını sağlayarak küresel ölçekte faaliyet göstermelerine olanak tanımaktadır. Üretim ve dağıtım faaliyetlerinin farklı coğrafyalara yayılması ise tedarik zincirlerinin çok sayıda paydaşı kapsayacak şekilde genişlemesine yol açmaktadır. Bu durum tedarik zincirlerinde faaliyetlerin çok fazla işletmeye ve bağlantıya bağımlı hale gelmesine neden olmaktadır. Dolayısıyla zincir daha karmaşık hale gelmekte ve bir noktada oluşabilecek bir aksaklık zincirin tamamına yayılabilmektedir. Ayrıca zincirde yer alan paydaşların sayısı arttıkça zincir kesintilere karşı daha duyarlı hale gelmektedir (Stonebraker vd., 2009). Bu durum günümüz tedarik zincirlerinde dayanıklılığı stratejik bir konu haline getirmektedir. Zira tedarik zincirlerinin faaliyetlerini kesintisiz bir şekilde sürdürebilmeleri, karşılaştıkları aksaklıkla baş edebilmeleri ve yaşanabilecek kesintilerin ardından faaliyetlerini sürdürebilmeleri büyük ölçüde dayanıklılıklarına bağlıdır.

Günümüzde işletmeler ekonomik, çevresel, toplumsal ve teknolojik pek çok krizin eş zamanlı olarak yaşandığı bir iş ortamında faaliyetlerini sürdürmek durumundadır. Üstelik bu krizler birbirlerini etkileyerek ortaya çıkan sorunların daha geniş alanlara yayılmasına ve etkilerinin büyümesine neden olmaktadır. Polikriz olarak adlandırılan bu durum, tedarik zinciri faaliyetlerinin krizlerin iç içe geçtiği ve sıradanlaştığı bir ortamda sürdürülmesini zorunlu kılmaktadır. Örneğin jeopolitik bir çatışma, enerji ve hammadde arzının azalmasına ve üretim kapasitesinin düşmesine yol açarken aynı andan yaşanan iklim kaynaklı bir olay, enerji altyapısına ve hammadde tedariğine ekstra zarar vererek üretim ve dağıtım süreçlerinde yeni kesintilere neden olabilmektedir. Bu tür durumların son dönemde sık yaşanıyor olması, tedarik zinciri faaliyetlerinin sürekli olarak kriz koşullarında sürdürülmesine ve dolayısıyla da dayanıklılığı her daim tedarik zinciri gündeminde yer almasına neden olmaktadır.

Polikriz, ekonomik, çevresel, jeopolitik, toplumsal ve teknolojik farklı krizlerin eş zamanlı olarak ortaya çıktığı, birbirleriyle etkileşerek etkilerini artırdığı ve tek tek değerlendirildiklerinde ortaya çıkaracakları sonuçlardan daha ağır sonuçların oluştuğu bir durumu ifade etmektedir (Katıtaş, 2026). Polikriz durumunun en önemli özelliği, bir krizin başka bir krizi ortaya çıkması veya sonuçlarının ağırlaşmasına neden olmasıdır. Dolayısıyla böyle bir ortamda krizler birbirini besleyerek etkilerini büyütmektedir. Bununla birlikte krizlerin kaynakları, gelişim yönleri ve etki alanları iç içe girerek neden-sonuç bağıntılarının anlaşılmasını güçleştirmektedir. Buna karşın tedarik zincirleri sahip oldukları yapıları nedeniyle polikrizlerin en belirgin şekilde gözlemlendiği sistemlerden biridir. Üretim, ticaret, ulaşım, finans ve enerji gibi farklı alanlarla temas halinde olan bu sistemler, ortaya çıkan krizlere doğrudan maruz kalmakta ve bu krizlerin etkilerinin işletmeler, sektörler ve coğrafyalar arasında yayılmasına aracılık etmektedir. NÖrneğin bir üretim tesisinde meydana gelen kapasite kaybı, aynı bölgede dahi olmayan farklı işletmelerde girdi eksikliğine yol açabilmekte ya da bir bölgedeki limanda yaşanan aksaklık, farklı coğrafyalardaki üretim ve dağıtım planlarını bozabilmektedir. Bununla birlikte bir tehdide maruz kalmak ile ciddi ve uzun süreli bir kesinti yaşamak aynı anlama gelmemektedir. Bir tedarik zincirinde yaşanan aksaklık zincirdeki akışı tamamen kesebilirken aynı olayın yaşandığı başka bir tedarik zinciri söz konusu olaydan sınırlı düzeyde etkilenebilir. Burada söz konusu tedarik zincirlerini farklılaştıran nokta sahip oldukları dayanıklılıktır.

Tedarik zinciri dayanıklılığı, bir kesinti ile karşılaşıldığında üretim ve dağıtım akışlarını sürdürebilmenin yanı sıra değişen koşullara uyum sağlayarak kabul edilebilir bir performans düzeyine hızla geri dönebilme kapasitesini ifade etmektedir (Li ve Xu, 2024). Dolayısıyla bir tedarik zincirinin ne ölçüde dayanıklı olduğu, maruz kaldığı riskleri ne ölçüde absorbe edebildiği (Bruckler vd., 2024,), kırılmalara ne kadar hızlı yanıt verebildiği ve değişen koşullar altında kendini ne ölçüde yeniden yapılandırabildiği (Ke vd., 2023) üzerinden anlaşılabilmektedir. Bununla birlikte tedarik zincirinin dayanıklılık kapasitesi, maruz kaldığı kesintilerin niteliği ve şiddeti kadar, yapısından kaynaklanan kırılganlıklara da bağlıdır. Zira tedarik zincirlerinde az sayıda tedarikçiye aşırı bağımlı olunması, stokların olabildiğince düşük tutulması, paydaşlar arasındaki bilgi paylaşımının sınırlı düzeyde olması gibi nedenler meydana gelen bir kesintinin etkilerini ağırlaştırarak zincirin faaliyetlerini sürdürmesini ve toparlanmasını zorlaştırabilmektedir. Bu nedenle tedarik zinciri dayanıklılığı kesintilere karşı gösterilen tepkilerin yanı sıra tedarik zincirini bu kesintilerin etkilerine açık hale getiren yapısal kırılganlıkların da dikkatle irdelenmesi gerekmektedir.

Tedarik zinciri kırılganlığı, bir işletmeyi kesintilere karşı duyarlı hale getiren temel faktörleri ifade etmektedir (Pettit vd., 2010). Tedarik zincirinin yapısında, operasyonlarında ve yönetim süreçlerinde kesinti öncesinde mevcut olan bazı koşullar, bozucu olayların etkilerini ağırlaştırarak zincirin faaliyetlerini sürdürmesini ve kesintilerin ardından toparlanmasını zorlaştırabilmektedir. Dolayısıyla polikriz ortamında yaşanan kesintilerin kapsamı ve süresi, karşılaşılan tehdidin niteliği kadar tedarik zincirinin bu tehdidi karşılamasını ve sınırlandırmasını güçleştiren yapısal kırılganlıklara bağlı olarak değişmektedir. Nitekim üretim işletmelerine odaklı çalışmalar tedarikçi yapısı, üretim kapasitesi, stok politikaları, bilgi paylaşımı ve operasyonel bağımlılıklar gibi hususlara dikkat çekerken (Sharma vd., 2023; Deshpande vd., 2023), gıda ve tarımsal ürünleri konu edinen çalışmalar ürünlerin bozulabilirliği, depolama koşulları ve faaliyetlerin zamanında gerçekleştirilmesi gibi hususlar üzerinde durmaktadır (Karwasra vd., 2024; Yang vd., 2024; Annisa vd., 2025). Sağlık ürünlerine yönelik çalışmalar ise üretim ve tedariğin merkezleşmesine, uzun tedarik sürelerine ve kalite gerekliliklerine dikkat çekmektedir (Malta vd., 2025; Socal vd., 2025). Buna karşın mevcut literatür tedarik zincirlerinin genelinde kırılganlığa neden olan hususların sınıflandırılmasına ilişkin sınırlı düzeyde bilgi sağlamaktadır. Bu çalışmada tedarik zincirlerinde kırılganlığa yol açan yapısal nedenler balık kılçığı diyagramıyla modellenerek literatürdeki bu sınırlılığın giderilmesine katkı sağlanması amaçlanmaktadır. Bu doğrultuda çalışma kapsamında Web of Science veri tabanında sistematik bir tarama gerçekleştirilerek bu amaca hizmet edebilecek içeriği sahip makaleler içerik analiziyle incelenmiş ve tedarik zincirlerini kırılgan hale getiren hususlar balık kılçığı diyagramı üzerinde sınıflandırılmıştır.

METODOLOJİ

Çalışmanın bu bölümünde benimsenen yöntem ve analizlerde kullanılan makalelerin nasıl belirlendiğine yönelik ayrıntılara yer verilmiştir.

Araştırmanın Tasarımı

Bu çalışma, tedarik zincirlerini kırılganlaştıran yapısal nedenlerin literatür doğrultusunda belirlenmesine yönelik gerçekleştirilmiş bir araştırmadır. Araştırmada Web of Science veri tabanında sistematik bir tarama gerçekleştirilmiş, tarama işleminin ardından seçilen makaleler içerik analizi yöntemiyle incelenmiştir. İnceleme işleminin ardından tedarik zincirlerini kırılganlaştıran yapısal nedenler balık kılçığı diyagramıyla modellenmiştir.

Araştırmanın Yöntemi

Bu araştırma, sistematik literatür taramasına dayalı nitel bir araştırma desenine sahiptir. Araştırma kapsamında tedarik zincirlerini kırılganlaştıran yapısal nedenleri ele alan makaleler içerik analiziyle incelenerek literatüre dayalı bir çıkarım elde dilmeye çalışılmıştır. Söz konusu işlem sırasında literatür taraması PRISMA kılavuzuna uygun olarak gerçekleştirilmiş, araştırmanın içeriğine uygun olduğu belirlenen makaleler içerik analizi ile incelenmiştir.

PRISMA kılavuzu, esasen sağlık bilimleri alanında sistematik literatür analizlerinin nasıl raporlanmasına yönelik geliştirilmiş bir standart olmakla birlikte sosyal bilimler alanında da sıklıkla kullanılmaktadır (Yavuz, 2022). PRISMA, esasen sistematik olarak gerçekelştirilen literatür

taramalarına ilişkin sonuçların raporlanmasında kullanılan bir kontrol listesidir. Bu çalışmada da gerçekleştirilen literatür taramasına ilişkin detayların sunulmasında bu protokol yol gösterici olarak kullanılmıştır. Tarama ve eleme süreci sonucunda araştırma kapsamına alınan makaleler ise içerik analizi yöntemiyle incelenmiştir.

İçerik analizi, yazılı materyallerde yer alan verilerin belirli kurallar çerçevesinde kodlanmasına, benzer içeriklerin kategoriler altında bir araya getirilmesine ve böylece incelenen içerikteki temel örüntülerin ortaya çıkarılmasına dayanan yaklaşıma sahiptir (Sallan Gül ve Kahya Nizam, 2021). Bu yöntemde temel amaç, incelenen içerikte doğrudan görülebilen ya da yoruma dayalı olarak ortaya çıkarılabilen örüntüleri düzenli bir şekilde ortaya koymaktır. Analiz işlemleri esnasında veriler araştırmanın amacı doğrultusunda kodlanmakta, ilişkili kodlar kategoriler altında sınıflandırılmakta ve elde edilen kategoriler arasındaki ilişkiler yorumlanarak incelenen olguya ilişkin açıklamalar yapılmaktadır. Bu bağlamda çalışmada literatür taraması sonucu belirlenen makaleler içerik analiziyle incelenerek tedarik zinciri kırılganlığına yol açan hususlara ilişkin ifadeler kodlanmış ve oluşturulan kategoriler değerlendirilerek tedarik zinciri kırılganlığının temel nedenleri ve bu nedenleri oluşturan alt nedneler belirlenmiştir. Belirlenen ana ve alt nedneler, tedarik zinciri kırılganlığının kaynaklarını ve bu kaynaklar arasındaki yapıyı haritalandırabilmek amacıyla balık kılçığı diyagramında bir araya getirilmiştir.

Neden-sonuç diyagramı olarak da bilinen balık kılçığı diyagramı, 1960'lı yıllarda Kaoru Ishikawa tarafından geliştirilen, kalite ile ilgili problemlerin nedenlerinin belirlenerek neden-sonuç ilişkisinin kurulabilmesini sağlayan bir yöntemdir. (Avuçalmaz ve Turanoğlu Şirin, 2024). Uygulamada problem ile nedenleri arasındaki ilişkiler ifade edilmekte ve balık iskeletine benzeyen bir tasarım ile görselleştirilmektedir. Diyagramda incelenen problem balığın baş kısmında, probleme yol açan temel neden grupları ana kılçıklarda, bu grupları oluşturan alt nedenler ise alt kılçıklarda gösterilmektedir. Üretim ortamlarında insan, makine, yöntem, malzeme, ölçüm ve çevre gibi kategorilere dayanan sınıflandırması yaygın olarak kullanılsa da bu sınıflandırma standart değildir. Ana kılçıkların sayısı ve adları incelenen problemin niteliğine ve araştırmanın kapsamına göre farklılaştırılabilir (Barsalou, 2023). Yöntemin bu esnekliği, diyagramın farklı problemlerde kullanılabilmesine olanak vermektedir. Bu çalışmada tedarik zincirlerini kırılganlaştıran yapısal nedenler ele alındığı için çalışma kapsamında geliştirilen diyagram da bu doğrultuda oluşturulmuştur.

İçerik analizi sırasında metinler kodlanırken YÖK'ün Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Faaliyetlerinde Üretken Yapay Zekâ Kullanımına Dair Etik Rehberi'nde belirtilen şeffaflık ve araştırmacı sorumluluğu ilkeleri gözetilerek OpenAI şirketi tarafından geliştirilen ChatGPT 6.1 adlı üretken yapay zekâ aracından yararlanılmıştır. Analiz sırasında kodlama ve sınıflandırma kararları araştırmacı tarafından verilmiştir.

Tarama Stratejisi

Tarama işlemi 8 Ağustos 2026 tarihinde Web of Science veri tabanında gerçekleştirilmiştir. Arama stratejisi oluşturulurken tedarik zinciri ve tedarik ağı kavramları kırılganlık ifade eden terimlerle birleştirilmiştir. Kırılganlığın nedenlerini ortaya koyan çalışmalara ulaşabilmek amacıyla faktör, neden, sürücü, öncül ve belirleyici kavramları kullanılmış, yazılım ve bilgi sistemleri alanındaki çalışmaları kapsam dışında tutabilmek için bu alana özgü sözcükler arama dışında tutulmuştur. Bu doğrultuda tarama işleminde kullanılan arama ifadesi, şu şekilde oluşturulmuştur:

(("supply chain*" OR "supply network*") NEAR/5 (vulnerab* OR fragil*)) AND (driver* OR factor* OR source* OR cause* OR antecedent* OR determinant* OR characteristic*) NOT ("software supply chain*" OR "software vulnerab*" OR "open source software")

Tarama işleminin sonucunda 712 kayda ulaşılmıştır. Belge türü makale olarak filtrelendiğinde bu sayı 583'e, sadece İngilizce olacak şekilde filtreleme yapıldığında ise 581'e düşmüştür. Filtreleme işleminde zaman kısıtlaması uygulanmayarak yayınlar eski ve yeni gibi bir ayrıma tabi tutulmamıştır.

Dahil Etme ve Dışlama İşlemleri

Filtreleme işleminin ardından çalışmaların özetleri dahil etme kriterleri üzerinden incelenerek analiz için uygun olup olmadıklarına karar verilmiştir. Bu işlem esnasında çalışmaların tedarik zincirini inceliyor

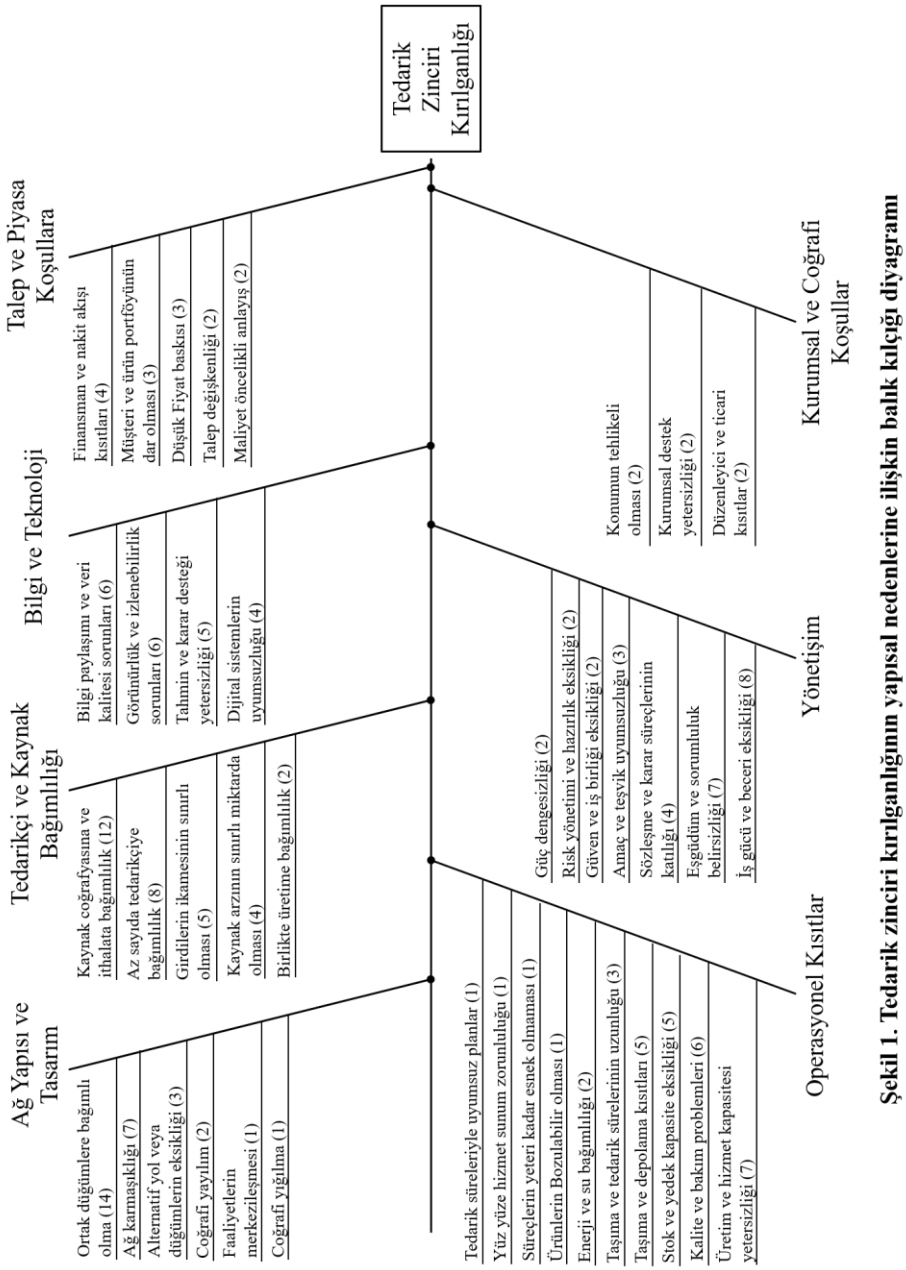
olması temel ölçüt olarak kabul edilmiştir. Bu doğrultuda ağ yapısı, kaynak bağımlılığı, kapasite, bilgi akışı, yönetim ve ilişkiler gibi kesintiden önce var olan koşulları inceleyen ve bunların kırılganlıkla bağlantısını veriler, modeller veya literatür sentezi üzerinden açıklayan çalışmalar değerlendirmeye alınmıştır. Tedarik zincirindeki ilişkilerle ilgili olmayan, işletme veya ülke düzeyindeki genel göstergeleri inceleyen çalışmalar ise kapsam dışında tutulmuştur. Benzer şekilde tedarik zinciri riskleriyle ilgili konuları işlemesine rağmen bu konuları kırılganlıklarla ilişkilendirmeyen makaleler de kapsam dışında tutulmuştur. Ayrıca yapısal kırılganlığa yol açabilecek konulara değinmeyen çalışmalar da dikkate alınmamıştır. Bu işlemler sonucunda 87 çalışmanın detaylı incelemeye alınabileceği. Fakat bu 87 çalışmanın beşinin tam metnine erişilememiş, iki çalışmanın ise kitap bölümü olduğu anlaşılmıştır. Ayrıca bir çalışmanın da bibliyografik kimliği doğrulanamamıştır. Bu nedenle bu çalışmalar inceleme dışında tutulmuştur. Bu işlemlerin ardından 79 makale değerlendirmeğe alınmıştır. Bu aşamada ise dokuz makalede tedarik zinciri kırılganlığıyla ilişkilendirilebilecek yapısal nedenlere ilişkin kodlanabilir metinler bulunamadığı için bu dokuz makale analiz edilecek makaleler arasından çıkartılmıştır. Dolayısıyla içerik analizi bu işlemlerin ardından değerlendirme havuzunda kalan 70 makale üzerinden yürütülmüştür.

BULGULAR

Dahil etme ve hariç tutma işlemlerinin ardından değerlendirme havuzunda kalan 70 makale içerik analizine tabi tutulmuştur. Söz konusu analizde ilk olarak makalelerin bulgular ve tartışma bölümleri ve içerisinde yer alan tablo ve şekiller incelenerek kırılganlıkla ilişkilendirilebilecek metin parçaları belirlenmiştir. Seçilen ifadeler kaydedilmiş, benzer anlama sahip metinler aynı kod altında toplanmıştır. İçerisinde birden fazla yapısal nedene ilişkin bilgi içeren metinler ise içerdiği yapısal nedenleri temsil eden kodlarla kodlanmıştır. Bir başka deyişle bu metinler birden fazla kod kümesine dahil edilmiştir.

Bu işlemlerin ardından 40 yapısal neden belirlenmiş ve her bir yapısal neden kaç farklı makalede geçiyorsa makale sayısı kadar frekanslandırılmıştır. Bu işlem esnasında bir yapısal neden bir makalede kaç kez geçerse geçsin bir kez sayılmıştır ve zincirinin hangi yönüyle ilişkili olduğu dikkate alınarak gruplandırılmıştır. Birden fazla kategoriyle ilişkili olabilecek yapısal nedenlerin sınıflandırılmasında ise ortaya çıkardıkları sonuçlardan ziyade tanımladıkları durum esas alınmıştır. Bu işlemler esnasında oluşturulan kategoriler içerdiği yapısal nedenlere uygun olarak ağ yapısı, tedarikçi ve kaynak bağımlılığı, operasyonel kısıtlar, talep ve piyasa koşulları, yönetişim, kurumsal ve coğrafi koşullar ile bilgi ve teknoloji olarak adlandırılmıştır. Bu işlemlerin ardından tedarik zincirlerini kırılganlaştıran yapısal nedenlere ilişkin balık kılçığı diyagramı Şekil 1'deki gibi oluşturulmuştur.

Şekil 1'de görüleceği üzere incelenen makalelerde en sık karşılaşılan yapısal kırılganlık nedeni ortak düğümlere bağımlı olma ve kaynak coğrafyasına olan bağımlılık olmuştur. Söz konusu nedenlerden sırasıyla 14 ve 12 makalede bahsedilmektedir. Bu durum günümüz tedarik zincirlerinin geniş coğrafyalarda çok sayıda paydaşla faaliyetlerini sürdüren bir organizasyon yapısına sahip olmalarıyla ilişkilendirilebilir. Ayrıca yine diyagram incelendiğinde bazı sorunların başka sorunlara yol açabiliyor olacağı akla gelmektedir. Örneğin düşük maliyet baskısı, kalite sorunlarını beraberinde getiriyor olabilir. Bununla birlikte söz konusu diyagram sadece incelenen makalelerde belirtilen yapısal nedenleri yansıtmaktadır. Bu nedenle çalışmada elde edilen bulgular, tedarik zincirlerine ilişkin işleyişin bir projeksiyonu gibi düşünülmemelidir.

Şekil 1. Tedarik zinciri kırılganlığının yapısal nedenlerine ilişkin balık kılçığı diyagramı

SONUÇ

Günümüzde tedarik zincirleri hammaddenin temininden ürün ve hizmetlerin nihai kullanıcılara ulaştırılmasına kadar geçen süreçte farklı coğrafyalarda faaliyet gösteren işletmelerin taşıma ağları ve bilgi sistemleriyle birbirine bağlandığı çok katmanlı ağlar olarak çalışmaktadır. Bu durum herhangi bir noktada meydana gelebilecek bir problemin zincirin tamamına yayılmasına zemin hazırlamaktadır. Dolayısıyla günümüzde tedarik zincirleri aksaklıklara karşı son derece duyarlı bir haldedir. Bununla birlikte günümüzün iş ortamı, ekonomik, çevresel, toplumsal ve teknolojik pek çok krizin eş zamanlı olarak yaşandığı bir ortama sahiptir. Polikriz olarak adlandırılan bu ortam, tedarik zinciri faaliyetlerinin krizlerin iç içe geçerek birbirinin etkisini artırdığı ve bu durumun sıradanlaştığı bir ortamda sürdürülmesini zorunlu kılmaktadır. Nitekim jeopolitik bir çatışma, enerji ve hammadde arzının azaltarak taşıma maliyetlerinin yükselmesine ve üretim kapasitesinin daralmasına yol açarken aynı andan yaşanan iklim kaynaklı bir olay, ulaşımı olumsuz bir şekilde etkileyerek üretim ve dağıtım süreçlerinde kesintilere neden olabilmektedir. Bu nedenle tedarik zincirinde dayanıklılık son derece stratejik bir konu konumundadır. Bununla birlikte dayanıklık zincirin maruz kaldığı kesintilerin niteliği

ve şiddeti kadar, yapısından kaynaklanan kırılganlıklara da bağlı bir olgudur. Bu nedenle tedarik zincirini kesintilerin etkilerine açık hale getiren yapısal kırılganlıkların neler olduğunun bilinmesi önem arz etmektedir.

Bu çalışmada tedarik zincirine ilişkin literatür sistematik bir şekilde incelenerek tedarik zinciri kırılganlığına ilişkin mevcut çalışmalarda yer alan yapısal kırılganlık nedenleri balık kılçığı diyagramıyla sınıflandırılmıştır. Söz konusu incelemede Web of Science veri tabanında PRISMA raporlama klavuzuna uygun olarak sistematik bir tarama gerçekleştirilmiş, tespit edilen 712 çalışma içerisinden gerekli elemeler yapılarak 70 makale içerik analizine tabi tutulmuştur. Gerçekleştirilen içerik analizinde 40 yapısal neden tespit edilmiş ve bunlar ağ yapısı, tedarikçi ve kaynak bağımlılığı, operasyonel kısıtlar, talep ve piyasa koşulları, yönetişim, kurumsal ve coğrafi koşullar ile bilgi ve teknoloji olmak üzere yedi kategori altında sınıflandırılmıştır. Analizler esnasında operasyonel kısıtlar kategorisinde yer alan yapısal nedenlerle ilgili 32, tedarikçi ve kaynak bağımlılığı kategorisinde yer alan yapısal nedenler 31, ağ yapısı ve yönetişim kategorilerinde yer alan yapısal nedenlerde 28'er, bilgi ve teknoloji kategorisinde yer alan yapısal nedenlerde 21, talep ve piyasa koşullarında 14, kurumsal ve coğrafi koşullarda yer alan nedenlerde ise 6 kayda rastlanmıştır. Yine analizler sırasında ortak düğümlere bağımlı olma ve kaynak coğrafyasına olan bağımlılık sırasıyla 14 ve 12 makalede gözlenerek en sık gözlenen kırılganlık nedenleri olarak öne çıkmıştır. Çalışma kapsamında belirlenen yapısal kırılganlık nedenleri göz önünde bulundurularak tedarik zinciri yöneticilerinin ve politika yapıcıların polikriz ortamında dikkate almaları gereken hususlara yönelik aşağıdaki öneriler geliştirilmiştir.

- Tedarikçi seçiminde sadece aday işletme dikkate alınmamalı, adayın bağımlılıkları da dikkatle incelenmelidir. Özellikle çeşitlendirme yapmak adına yeni bir tedarikçi ağa dahil edilmek istendiğinde alternatif tedarikçilerin aynı kaynağa bağımlı olup olmadıkları araştırılmalıdır.

- Stok ve yedek kapasiteye ilişkin kararlar, girdinin temin süresi ve üretim açısından taşıdığı önem göz önünde bulundurularak verilmelidir. Olası bir kesinti halinde sistemdeki akışın tamamen durmasına ya da büyük ölçüde yavaşlamasına neden olabilecek ürünlere ilişkin stok kararları dikkatle verilmelidir.

- Satın alma ve yatırım kararlarında düşük maliyet gözetilirken bunun arz sürekliliğine olan etkisi de dikkate alınmalıdır. Fiyat baskısının tedarikçilerin bakım, kalite ve yedek kapasite yatırımlarını sınırladığı durumlarda, sözleşme ve ödeme koşulları gözden geçirilmelidir.

- Kesinti durumlarında alınacak aksiyonlara ilişkin hususlar önceden belirlenmelidir. Ulaşım yollarının bağlantıları dikkatle irdelenmeli, alternatif ulaşım yollarının zincirin diğer aşamalarındaki erişim ve çalışma koşullarıyla uyumlu olması sağlanmalıdır.

- Bilgi paylaşımında hangi verinin, kim tarafından ve ne sıklıkla güncelleneceği net bir şekilde belirlenmelidir. Stok, kapasite ve teslimat gibi faaliyetlere ilişkin bilgilerinin işletmeler arasında tutarlı biçimde paylaşılabilmesi için işletmeler arasındaki uyumsuzluklar giderilmelidir.

- Politika yapıcılar belirli bölgelerden arz edilen ürünleri belirleyerek bu girdilerde yaşanabilecek kesintilerin oluşturabileceği etkilere yönelik tedbirler almalıdır. Kaynak çeşitlendirmeye veya üretim kapasitesini artırmaya yönelik desteklerin artırılması, bağımlılıkları azaltmak adına gerekli girdilerin ülke içinden arz edilebilmesini teşvik edici mekanizmalara öncelik vermelidir.

- Temel mal ve hizmetlerin tedarikinde fiyatlandırma ve kamu ihale koşulları gözden geçirilerek arz sürekliliğini zayıflatan uygulamalara son verilmelidir.

- Altyapı ve ulaşım yatırımları yapılarak coğrafi bölgelere ulaşımı çeşitlendirecek alternatif ulaşım araçlarının kullanımı teşvik edilmelidir.

- Ulaşım ve tedarik faaliyetlerinden sorumlu kamu kurumları küresel kesintilere karşı ortak hazırlık planları oluşturmalı ve bu planlar çeşitli senaryolarda sınanarak gerekli iyileştirmeler yapılmalıdır.

Bu çalışmanın bazı kısıtları bulunmaktadır. Öncelikle çalışma, sadece Web of Science veri tabanında taranan dergilerde yayınlanmış makaleleri inceleyerek tedarik zincirlerinin karşılaştıkları yapısal

kırılganlıkları belirlemeye çalışmıştır. Diğer veri tabanlarında yer alan makalelerin incelemeye alınmaması, analizlerde elde edilen bulguları etkilemiş olabilir. Bununla birlikte bu çalışmada bir saha araştırmasından ziyade literatür üzerine bir inceleme yapılmıştır. Bu durum çalışmanın sadece literatüre yansımış yapısal kırılganlık nedenlerini ele almış olmasına neden olmaktadır. Dolayısıyla sahada henüz literatüre yansımamış kırılganlık nedenleri bulunabilir. Çalışmanın bir diğer kısıtı da içerik analizinden kaynaklanmaktadır. Söz konusu analizde kodlama işlemi bağımsız başka bir kodlayıcı tarafından denetlenmediği için yapılan kodlama işlemi için güvenilirlik ölçümü yapılamamıştır. Bu nedenlerden dolayı çalışmada tespit edilen yapısal nedenler, doğrudan polikrize özgü faktörler olarak yorumlanmamalıdır. Sunulan öneriler ise uygulanacakları sektörün ve tedarik zincirinin koşulları gözetilerek değerlendirilmelidir.

KAYNAKLAR

Annisa, W. N., Guritno, A. D., & Sukartiko, A. C. (2025). Risk Mitigation of Fresh Milk Supply Chain Based on Vulnerability Analysis in Boyolali Regency, Indonesia. *J. agriTECH, 45(1), 19–30.* http://doi.org/10.22146/agritech.85945

Avuçalmaz, E., & Turanoğlu Şirin, B. (2024). Bankacılık Sektöründe Süreç İyileştirme Üzerine Bir Uygulama. *Yönetim Bilimleri Dergisi*, *22*(52), 656-681. https://doi.org/10.35408/comuybd.1351122

Barsalou, M. (2023). Case study in hypothesis prioritization with Ishikawa diagrams. *Management Systems in Production Engineering*, *31*(4), 381-388. https://doi.org/10.2478/mspe-2023-0042

Bruckler, M., Wietschel, L., Messmann, L., Thorenz, A., & Tuma, A. (2024). Review of metrics to assess resilience capacities and actions for supply chain resilience. *Computers & Industrial Engineering*, *192*, 110176. https://doi.org/10.1016/j.cie.2024.110176

Deshpande, S., Hudnurkar, M., & Rathod, U. (2023). An exploratory study into manufacturing supply chain vulnerability and its drivers. *Benchmarking: An International Journal*, *30*(1), 23-49. https://doi.org/10.1108/BIJ-04-2021-0233

Karwasra, K., Soni, G., Mangla, S. K., & Kazancoglu, Y. (2024). Assessing dairy supply chain vulnerability during the Covid-19 pandemic. *International Journal of Logistics Research and Applications*, *27*(11), 2378-2396. https://doi.org/10.1080/13675567.2021.1910221

Katıtaş, G. (2026). Polikriz Çağı: Küresel Sistemin Aşırı Bağlantılılığı ve Yapısal Kırılganlığı. *TESAM Akademi Dergisi*, *13*(2), 805-840. https://doi.org/10.30626/tesamakademi.1834639

Ke, Y., Lu, L., & Luo, X. (2023). Identification and formation mechanism of key elements of supply chain resilience: Exploration based on grounded theory and verification of SEM. *PlosOne*, *18*(11), e0293741. https://doi.org/10.1371/journal.pone.0293741

Li, Z., & Xu, M. (2024). Global supply chain resilience: Facts, rationales and responses. *Economic and Political Studies*, *12*(3), 345-361. https://doi.org/10.1080/20954816.2024.2369419

Malta, M., Christian, M., & Cadwallader, A. B. (2025). Oncology drug shortages: impacts, policy reforms, and advocacy imperatives. *The Cancer Journal (Sudbury, Mass.)*, *31*(5), e0784. https://doi.org/10.1097/PPO.0000000000000784

Pettit, T. J., Fiksel, J., & Croxton, K. L. (2010). Ensuring supply chain resilience: development of a conceptual framework. *Journal of Business Logistics*, *31*(1), 1-21. https://doi.org/10.1002/j.2158-1592.2010.tb00125.x

Sallan Gül, S. S., & Kahya Nizam, Ö. (2021). Sosyal bilimlerde içerik ve söylem analizi. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (42), 181-198. https://doi.org/10.30794/pausbed.803182

Sharma, S. K., Srivastava, P. R., Kumar, A., Jindal, A., & Gupta, S. (2023). Supply chain vulnerability assessment for manufacturing industry. *Annals of Operations Research*, *326*(2), 653-683. https://doi.org/10.1007/s10479-021-04155-4

Socal, M. P., Sun, Y., Ballreich, J. M., Lambert, J. D., Dai, T., & Dada, M. (2025). US antibiotic importation and supply chain vulnerabilities. *JAMA Health Forum*, *6*(10), e253871. https://doi.org/10.1001/jamahealthforum.2025.3871

Stonebraker, P. W., Goldhar, J., & Nassos, G. (2009). Weak links in the supply chain: measuring fragility and sustainability. *Journal of Manufacturing Technology Management, 20*(2), 161-177. https://doi.org/10.1108/17410380910929600

Yang, M., Qu, S., Ji, Y., & Abdoulrahaman, D. (2024). Vulnerability of fresh agricultural products supply chain: Assessment, interrelationship analysis and control strategies. *Socio-Economic Planning Sciences*, *94*, 101928. https://doi.org/10.1016/j.seps.2024.101928

Yavuz, N. (2022). Sosyal bilimlerde sistematik literatür analizi. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (51), 347-360. https://doi.org/10.30794/pausbed.1134606

TEDARİK ZİNCİRİNDE DİJİTAL İKİZ KULLANIMI GÜVENLİ Mİ? BAĞLANTILI SİSTEMLERİN RİSKLERİ ÜZERİNE KAVRAMSAL BİR DEĞERLENDİRME

IS THE USE OF DIGITAL TWIN IN SUPPLY CHAINS TRUSTWORTHY? A CONCEPTUAL ASSESSMENT OF THE RISKS OF INTERCONNECTED SYSTEMS

Dr. Öğr. Üyesi Zafer DURAN

Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi, Gazipaşa Mustafa Rahmi Büyükballı Meslek Yüksekokulu, İşletme Yönetimi Programı, Antalya, Türkiye

ORCID ID: 0000-0002-7227-4196

ÖZET

Dijital ikizler, tedarik zincirlerinin fiziksel süreçlerini sanal ortamda modelleyerek faaliyetlerin gerçek zamanlı izlenmesine ve alınacak kararların olası sonuçlarının önceden değerlendirilmesine olanak sağlamaktadır. Bu özelliği sayesinde zincirde yer alan işletmeler değişen koşullara daha hızlı yanıt verebilme ve kaynaklarını daha etkin kullanabilme fırsatı elde etmektedir. Ancak tedarik zincirlerinin bağlantılı yapısı, dijital ikiz kullanımı sırasında zincirin tamamını etkileyebilecek bazı riskler doğurmaktadır. Bu çalışmada söz konusu riskler kavramsal bir çerçevede ele alınarak tedarik zincirlerinde dijital ikiz kullanımının güvenilirliği değerlendirilmiştir. Bu doğrultuda tedarik zinciri dijital ikizlerinin karşı karşıya olduğu riskler literatür göz önünde bulundurularak siber güvenlik, veri kalitesi ve güvenilirliği, veri gizliliği ve kullanım hakkı, modelleme ve karar güvenilirliği, yönetsel ve örgütsel riskler ile hukuki ve etik riskler olmak üzere altı grupta sınıflandırılmış ve her bir risk grubunun tedarik zincirleri üzerindeki olası etkileri tartışılmıştır. Yapılan değerlendirmelerde dijital ikizlerin tedarik zincirleri için son derece değerli bir araç olduğu, buna karşın tedarik zincirlerinin bağlantılı yapısı nedeniyle herhangi bir noktada karşılaşılabilecek bir olumsuzluğun zincir boyunca yayılarak tüm paydaşları etkileyebileceği anlaşılmıştır. Bu bağlamda dijital ikizlerin tedarik zincirlerinde sağlıklı ve etkin bir şekilde kullanılabilmesi için güvenilir altyapılar üzerinde kurulması, veri paylaşımına ilişkin yetki ve sorumlulukların açık biçimde belirlenmesi, kullanılan modellerin düzenli olarak sınanması ve model tarafından üretilen çıktıların dikkatle değerlendirilmesi gerektiği sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar kelimeler: Tedarik zinciri dijital ikizi, Dijital ikiz riskleri, Tedarik zinciri risk yönetimi

ABSTRACT

Digital twins enable real-time monitoring of activities and assessment of the potential consequences of decisions before they are made by modeling supply chain processes in a virtual environment. This capability allows companies within the supply chain to respond more quickly to changing conditions and use their resources more efficiently. However, the interconnected structure of supply chains creates risks that may affect the entire chain when using digital twins. This study conceptually examines these risks and evaluates the reliability of digital twin use in supply chains. Accordingly, the study examined supply chain digital twin risks in six categories based on the relevant literature: cybersecurity, data quality and reliability, data privacy and usage rights, modeling and decision reliability, managerial and organizational risks, and legal and ethical risks. The assessment found that digital twins are highly valuable for supply chains; however, because supply chains are interconnected, an adverse event at any point may spread throughout the chain and affect all stakeholders. In this context, it was concluded that the reliable use of digital twins in supply chains requires their deployment on reliable infrastructure, clearly defined authorities and responsibilities regarding data sharing, regular validation of the models used, and careful evaluation of the outputs generated by these models.

Keywords: Supply chain digital twin, Digital twin risks, supply chain risk management

GİRİŞ

Tedarik zincirlerinin etkin bir şekilde yönetilebilmesi için zincir boyunca doğru kararların alınması gerekmektedir. Doğru kararları ise tedarik zincirinin içinde bulunduğu koşullar ve durum iyi bir şekilde bilindiğinde alınabilmektedir. Depodaki stoklar sistemdekilerden farklı olduğunda ya da bir tedarikçiye ilişkin bilgiler güncelliğini yitirdiğinde ne kadar özen gösterilirse gösterilsin alınan kararlar yeterince iyi olamamaktadır. Bu noktada dijital ikizler, ağın belirli bir andaki durumunu sanal ortamda modelleyerek kararların daha gerçekçi verilerle alınabilmesini sağlamaktadır. Dijital ikizler sayesinde siparişin durumu ve sevkiyat hareketleri anlık olarak modele aktarılarak tedarik zincirinin mevcut durumu gerçek zamanlı bir şekilde izlenebilmektedir.

Dijital ikiz, fiziksel bir öğenin veya sistemin gerçek zamanlı olarak izlenebilen, analiz edilebilen ve kontrol edilebilen sanal bir kopyasıdır (Menon vd., 2023). Dolayısıyla dijital ikiz fiziksel varlık ile dijital model arasında sürekli veri akışına dayalı çalışan dinamik bir sistem konumundadır (Grieves ve Vickers, 2017). Bu sistemde sensörler ve bağlantılı cihazlar vasıtasıyla fiziksel ögelerden elde edilen veriler dijital modele aktarılmakta, model üzerinde gerçekleştirilen simülasyonlardan elde edilen sonuçlar ise fiziksel ögelere ilişkin karar ve kontrol süreçlerinde kullanılmaktadır (Jiang vd., 2021). Bir başka deyişle sanal model, fiziksel varlıkta meydana gelen değişikliklere göre sürekli güncellenmektedir. Bu durum dijital ikizi, fiziksel bir varlığın belirli bir andaki durumunu gösteren statik dijital modellerden ayırmaktadır (Tao vd., 2019). Dijital ikiz sayesinde fiziksel bir sistemin durumu anlık olarak izlenebilmekte, koşullar değiştiğinde nasıl bir tepki vereceği simüle edilerek alınacak kararların sonuçları önceden değerlendirilebilmektedir (Jiang vd., 2021).

Dijital ikiz, ulaşım, envanter, talep ve kapasite verilerine dayalı olarak fiziksel tedarik zincirini temsil etmekte ve bu özelliği sayesinde tedarik zincirlerinde planlama ve gerçek zamanlı kontrol kararları için kullanılabilmektedir (Ivanov ve Dolgui, 2021). Bununla birlikte tedarik zincirleri koşulların sürekli değiştiği dinamik sistemlerdir. Bu nedenle tedarik zincirleri sadece geçmiş veriler üzerinde yönetildiğinde performansı düşebilmektedir. Bu bağlamda dijital ikiz teknolojisi, tedarik zincirine ilişkin fiziksel ögelerden gelen verilerin anlık olarak sanal modelde güncellenmesini sağlayarak tedarik zinciri performansının artırılmasına katkı sağlamaktadır. Zira bir sevkiyat geciktiğinde ya da beklenmeyen bir sipariş geldiğinde bu durumun zincirin tamamında nasıl bir etki oluşturduğunun anlık olarak görülmesine olanak tanımaktadır. Bu avantajı sayesinde dijital ikizlerin taşıma planlama, envanter yönetimi, üretim planlama, depo yönetimi, malzeme elleçleme ve araç yönlendirme gibi farklı tedarik zinciri faaliyetlerinde kullanılabilmektedir. Örneğin depo yönetiminde envanter bilgilerinin gerçek zamanlı bir şekilde izlenerek depolama politikalarının düzenlenmesi ve ürünlerin depodan alınmasına ilişkin süreçlerin planlanmasında dijital ikizden etkin bir şekilde yararlanılabilmektedir. Benzer şekilde malzeme elleçleme işlemlerinde depolama alanlarının belirli bölümlerindeki operasyonel süreçlerin yönetimi, araçların sevk işlemi, araç filolarının izlenmesi, kontrol edilmesinde ve çizelgelenmesinde dijital ikiz üzerinden gerçekleştirilebilmektedir (Gerlach vd., 2021). Çok kademeli envanter yönetiminde ise dijital ikiz tedarikçiden müşteriye kadar uzanan tedarik zincirini temsil ederek farklı envanter ve tedarik politikalarının denenmesi ve bunların tedarik zinciri performansı üzerindeki sonuçlarının değerlendirilmesi işleminde kullanılabilmektedir (Binsfeld ve Gerlach, 2022). Ayrıca herhangi bir kesinti meydana geldiğinde bu kesintinin zincir boyunca nasıl bir yayılım göstereceği ve tedarik zinciri performansı üzerinde ne tür etkiler oluşturabileceği de yine dijital ikizlerle değerlendirilebilmektedir (Ivanov ve Dolgui, 2021).

Dijital ikiz, tedarik zincirin anlık olarak takibini mümkün kılsa da zincirin farklı noktalarından üretilen verilerle sürekli olarak beslenmektedir. Bu durum bazı güvenlik risklerini beraberinde getirmesine neden olmaktadır. Zira fiziksel sistemden gelen veriler ağ geçitleri ve bilgi sistemleri üzerinden dijital ikize aktarılmaktadır. Bu aktarım sırasında verinin gizliliği veya bütünlüğü zarar görebilmekte ve iletişim kanalları siber saldırılara maruz kalabilmektedir. Nitekim dijital ikiz uygulamalarında karşılaşılan güvenlik sorunlarının veri gizliliği, veri güvenliği, veri yönetimi, veri altyapısı ve standardizasyon gibi farklı alanlara yayıldığı görülmektedir (Kuštelega vd., 2024). Dahası veri toplayan cihazların ya da IoT ağ geçitlerinin kötü niyetli kişiler tarafından ele geçirilmesi veya yanıltıcı verilerin sisteme aktarılması, dijital ikizin yanlış veriler üzerinden tedarik zincirini modellemesine neden olmaktadır (Homaei vd., 2024). Dolayısıyla böyle bir durumda dijital ikizde üretilen kararlar, tedarik

zincirinin gerçek durumuyla çelişen kararlar olabilmektedir. Özellikle IoT cihazlarının işlem ve şifreleme kapasitesindeki sınırlılıklar, dijital ikizlere aktarılan verilerin korunmasını zorlaştırabilmektedir (El-Hajj vd., 2024). Bununla birlikte tedarik zincirleri çok sayıda aktörün eş zamanlı olarak faaliyetlerini sürdürdüğü bir ağ anlayışına sahip olduğundan zincirin herhangi bir noktasında yaşanabilecek bir zafiyet zincirin tamamında olumsuz sonuçlar doğurabilmektedir. Bu çalışmada dijital ikizlerin tedarik zincirlerinde kullanımından kaynaklanan güvenlik riskleri bağlantılı sistemler çerçevesinde ele alınarak verinin üretildiği cihazlardan dijital modele aktarılmasına ve farklı tedarik zinciri aktörleri arasında paylaşılmasına kadar uzanan süreçte ortaya çıkabilecek güvenlik açıkları eleştirel bir bakış açısıyla ele alınmıştır.

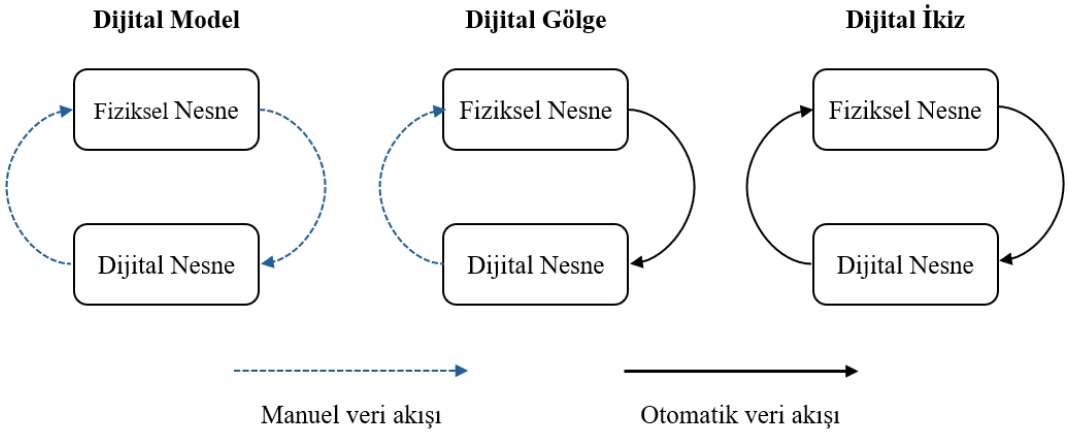
DİJİTAL İKİZ TEKNOLOJİSİ

Dijital ikiz teknolojisinin kökleri NASA'nın Apollo programında uzay araçlarının modeller ve simülasyonlar aracılığıyla izlenmesine ilişkin uygulamaya dayanmaktadır. Söz konusu uygulamada uzayda görev yapan araçtan elde edilen veriler, aracın dünyadaki ikiz modeline aktarılarak olası sorunlar simüle edilmiş ve sonuçlara ilişkin tahminler üretilmiştir. Bugünkü anlayışa uygun ilk kavramsal model ise Michael Grieves tarafından 2002 yılında ürün yaşam döngüsü yönetimi kapsamında ortaya atılmıştır. Buna karşın dijital ikiz terimi ilk kez 2010 yılında John Vickers tarafından NASA'nın teknoloji yol haritasında yer almıştır. Zaman içerisinde dijital ikiz teknolojilerinde yaşanan gelişmeler çeşitli kuruluşların bu alana odaklanmasına ve söz konusu teknolojileri süreçlerinin ayrılmaz bir parçası haline getirmelerine yol açmıştır. Örneğin General Electric şirketi, rüzgar çiftlikleri ve lokomotiflerde fiziksel varlıkların dijital modellerini operasyonel verilerle bütünleştirerek bu teknolojinin endüstriyel uygulamadaki öncülerinden biri olmuştur (Tao vd., 2019). İlerleyen yıllarda nesnelerin interneti (IoT) ve bulut bilişim gibi teknolojilerde yaşanan gelişmelerin etkisiyle dijital ikiz uygulamaları hızla yaygınlaşmış, üretim ve hizmet sektörünün pek çok alanında dijital ikiz sıklıkla kullanılır hale gelmiştir.

Dijital ikiz kavramına ilişkin literatürde uzlaşılmış tek bir tanım bulunmamaktadır. Bununla birlikte tanımlar genellikle fiziksel varlığın dijital temsili ile fiziksel ve dijital temsil arasındaki veri bağlantısı etrafında şekillenmektedir. Kavrama ilişkin ilk tanımlardan birinde Glaessgen ve Stargel (2012), dijital ikizi fiziksel sistemin yaşamını yansıtan çok-fizikli, çok ölçekli ve olasılıksal bir simülasyon olarak ele almaktadır. Bu yaklaşım dijital ikizin modelleme ve simülasyon yönüne odaklanmaktadır. İlerleyen dönemlerde dijital ikize ilişkin tanım daha çok fiziksel varlık ile dijital ortam arasındaki bağıntı üzerinden açıklanmaya çalışılmıştır. Örneğin Brenner ve Hummel (2017) dijital ikizi gerçek bir fabrika, makine, işçi vb. için oluşturulan ve bağımsız olarak genişletilebilen, otomatik olarak güncellenebilen ve gerçek zamanlı erişilebilen bir kopya olarak ele alırken Bruynseels vd. (2018), belirli bir fiziksel varlığın durumunu dinamik olarak yansıtan dijital modelle eşleşmiş bir mühendislik paradigması olarak görmektedir. Tao vd. (2019), dijital ikizi siber ve fiziksel alanların kesintisiz bir şekilde bütünleşmesine dayanan bir yapı olarak değerlendirirken, Fuller vd. (2020) fiziksel varlık ile sanal karşılığı arasındaki verinin iki yönde aktarılabilmesini kavramın temel özelliklerinden biri olarak kabul etmektedir. Dolayısıyla bu bakış açıları dijital ikizin fiziksel varlık ile veri bağlantısı ve senkronizasyonu gerçekleştiren dinamik bir yapıya sahip olduğunu göstermektedir. Nitekim Kritzinger vd. (2018), fiziksel ve dijital nesne arasında otomatik veri alışverişinin bulunmadığı yapıları dijital model, fiziksel nesneden dijital temsile doğru tek yönlü otomatik veri akışının bulunduğu yapıları dijital gölge, iki yapı arasında otomatik ve çift yönlü veri alışverişinin gerçekleştiği yapıları ise dijital ikiz olarak sınıflandırmaktadır. Bu sınıflandırma dijital ikizin fiziksel varlığın statik bir kopyasından ibaret olmadığını, fiziksel varlığın durumu değiştikçe güncellenen ve gerekli hallerde fiziksel varlığa bilgi aktarabilen bir yapıya sahip olduğunu göstermektedir. Bu bağlamda dijital ikiz, fiziksel bir varlık, süreç veya sistemin veriler aracılığıyla güncellenen, mevcut durumunun izlenerek davranışının modellenmesine ve farklı koşullar altındaki olası tepkilerinin analiz edilmesine olanak sağlayan dinamik dijital temsili olarak görülebilir.

Dijital ikizle ilgili yanlış anlaşılmalar genellikle fiziksel model ile sanal model arasındaki veri akışının doğru kavranamamasından kaynaklanmaktadır. Fiziksel bir varlık ile dijital karşılığı arasında otomatik bir veri akışı olmaması halinde dijital model, fiziksel varlıktan dijital karşılığına tek yönlü bir veri akışı olması halinde dijital gölge, fiziksel varlık ile dijital karşılığı arasında senkronize bir şekilde karşılıklı veri akışının yaşanması halinde ise dijital ikiz söz konusudur (Fuller vd., 2020). Dijital modelde dijital

karşılık, fiziksel nesnenin az ya da çok kapsamlı bir tanımını içerebilir. Dolayısıyla dijital modelde fiziksel nesnenin durumundaki bir değişiklik, dijital karşılık üzerinde doğrudan bir etkiye sahip değildir (Kritzinger vd., 2018). Dijital model, dijital gölge ve dijital ikizdeki fark esasen veri akışı entegrasyonuyla ilgilidir. Dijital gölgede fiziksel varlığın durumundaki bir değişiklik, dijital karşılığının durumunda da bir değişikliğe yol açarken, dijital karşılıkta oluşan bir sonuç, fiziksel varlığa aktarılmamaktadır. Dijital ikizde ise fiziksel nesne ile dijital karşılığı arasındaki veri akışı iki yönde ve entegre edilmiş durumdadır. Dolayısıyla dijital ikizde fiziksel varlıkta yapılan bir değişiklik otomatik olarak dijital nesnede bir değişikliğe yol açarken benzer şekilde dijital ikizde yapılan bir değişiklik fiziksel varlıkta da değişikliğe yol açmaktadır (Fuller vd., 2020). Dijital model, dijital gölge ve dijital ikizdeki veri akışı Şekil 1'de görselleştirilmiştir.

Şekil 1. Dijital Model, Dijital Gölge ve Dijital İkiz Entegrasyon Farkı

Kaynak: Kritzinger vd., (2018)'den uyarlanmıştır

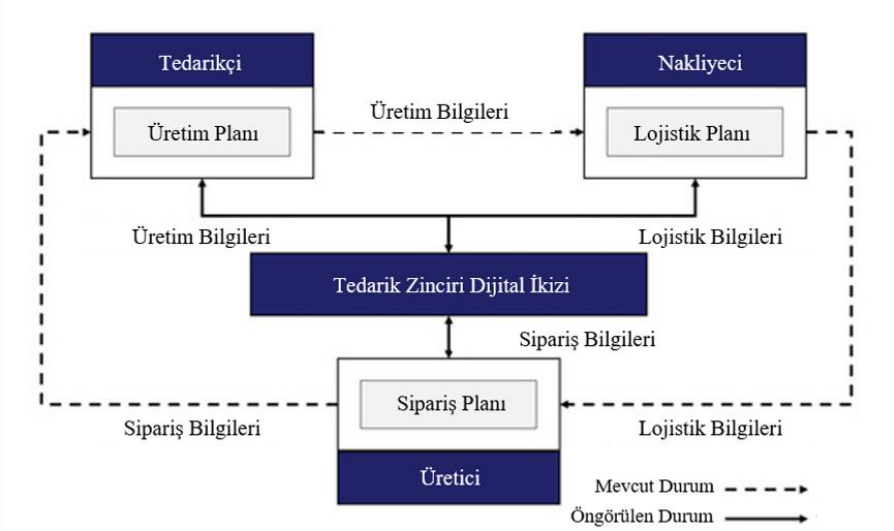
Dijital ikiz teknolojisi üretim sistemleri başta olmak üzere akıllı şehir uygulamaları, sağlık hizmetleri, pazarlama, lojistik gibi pek çok alanda kendine uygulama alanı bulmaktadır. Fakat dijital ikiz teknolojisi henüz gelişim aşamasındadır. IoT ve yapay zekâ alanında yaşanan gelişmeler ve yenilikler dijital ikiz teknolojilerin de gelişimine katkı sağlamaktadır. Bu çalışmada odaklanılan konu gereği dijital ikiz teknolojisinin tedarik zincirlerindeki kullanımına yer verilmiştir.

Tedarik Zinciri Dijital İkizi

Tedarik zincirlerinin stratejik önemi son yıllarda giderek artmaktadır ve rekabet şirketler arası olmaktan çıkarak tedarik zincirleri arasında gerçekleşir hale gelmektedir. Bu durum giderek daha öngörülemez ve dinamik hale gelen pazar koşullarında tedarik zincirlerini değer yaratmanın baş aktörü haline getirmektedir. Dolayısıyla tedarik zincirlerinin işleyişine yönelik her türlü karar çok daha hassas bir konuma yerleşmektedir. Verilecek hatalı bir karar, zincirinin tamamında telafisi mümkün olmayan sonuçlar doğurabilmektedir. Zira yanlış zamanda verilen veya yetersiz bilgiye dayanan bir karar, zincirdeki diğer süreçleri ve paydaşları olumsuz yönde etkileyebilmektedir. Dijital teknolojiler, kararların gerçek zamanlı ve daha kapsamlı verilere dayandırılmasını sağlayarak bu problemin azaltılmasına imkân tanımaktadır. Bu teknolojilerden biri olan dijital ikiz teknolojisi, tedarik zincirinde yer alan fiziksel varlıkların sanal ortamda gerçek zamanlı bir şekilde temsil edilmesini sağlayarak alınacak kararlara ilişkin sonuçların önceden değerlendirilebilmesine olanak sağlamaktadır.

Tedarik zinciri dijital ikizi, dijital ikiz teknolojisinin tedarik zincirinde kullanılan halidir. Bu nedenle tanımı bu bağıntıyı yansıtacak şekilde yapılmaktadır. Bu bağlamda tedarik zinciri dijital ikizi, tedarik zinciri ağının herhangi bir andaki durumunu gerçek zamanlı bir şekilde temsil edebilen dijital karşılığıdır (Ivanov vd., 2019). Ancak burada dikkat edilmesi gereken nokta dijital karşılığın yani modelin hangi koşullarla dijital ikiz olarak adlandırılabileceğidir. Zira dijital ikiz teknolojisine ilişkin açıklamalarda belirtildiği üzere fiziksel bir varlığın dijital olarak modellenmesi onun dijital ikiz olarak kabul edilmesi

için yeterli değildir. Dijital ikizden söz edilebilmesi için fiziksel bir sistemin onu temsil eden dijital sistem ile ilişkilendirilmesi ve bu iki arasında iki yönlü veri alışverişi bulunması gerekmektedir (Tolia ve Ponis, 2026). Dolayısıyla tedarik zinciri dijital ikizi fiziksel tedarik zincirinin değişen durumunu takip eden ve alternatif kararların olası sonuçlarının değerlendirilmesini sağlayan dinamik bir karar modeli niteliğindedir (Ivanov ve Dolgui, 2021). Bu bakış açısının en kritik noktası ise veri alışverişinin uzun süreli ve gerçek zamanlı olmasıdır. Nitekim Busse vd., (2021), multimodal tedarik zincirlerine yönelik gerçekleştirdikleri çalışmada tedarik zinciri dijital ikizlerinde bağlantının çift yönlü olması ve güncellemenin uygulamanın gerektirdiği sıklıkta yapılıyor olması gerektiğini belirtmektedir. Bunu gerçekleştirebilmek ise gözüktüğünden çok daha karmaşık ve zorlu bir iştir. Zira tipik bir tedarik zincirinde çok sayıda üretici, nakliyeci ve müşteri bulunmakta, bu aktörler arasındaki bilgi akışının dijital ikize aktarılması ve burada çeşitli senaryoların test edilmesi sürecinde yoğun bir bilgi trafiği ile karşı karşıya kalınmaktadır. Söz konusu bilgi akışı Şekil 2'deki görselle ifade edilmiştir.

Şekil 2. Tedarik Zinciri Dijital İkizinde Bilgi Akışı

Kaynak: Busse vd., (2021)'den uyarlanmıştır

Tedarik zinciri dijital ikizinin işleyişi, tedarik zincirinin gerçek dünyadaki durumuna ilişkin bilgilere dayanmaktadır. Şekil 2'de görüldüğü üzere üretici, tedarikçi ve nakliyeci tarafından oluşturulan sipariş, üretim ve lojistik bilgileri dijital ikize aktarılarak tedarik zincirinin mevcut durumu sanal ortamda modellenmektedir. Oluşturulan modelle zincirde meydana gelebilecek bir değişiklik nedeniyle oluşması öngörülen sonuçlar zincir üyelerinde anlık olarak aktarılabilmektedir. Söz konusu öngörülerin doğruluğu ise modelde kullanılan algoritmaların yanı sıra modele aktarılan verinin doğruluğuna, güncelliğine ve güvenilir bir şekilde iletiliyor olmasına bağlıdır (Le ve Fan, 2024). Dolayısıyla tedarik zinciri dijital ikizinin etkin ve başarılı bir şekilde kullanılabilmesi için zincirde yer alan tüm aktörlerin fiziki durumuna ilişkin verilerin güncel bir şekilde sağlanıyor olması ve bu verilerin uygun algoritmalar tarafından işlenerek güvenli bir şekilde aktörler arasında paylaşılabiliyor olması önem arz etmektedir.

TEDARİK ZİNCİRİNDE DİJİTAL İKİZ KULLANIMINA İLİŞKİN RİSKLER

Tedarik zincirleri, hammaddenin temininden üretilen ürünün nihai tüketiciye ulaştırılmasına kadar uzanan süreçte gerçekleştirilen çok fonksiyonlu, karmaşık ve birbiriyle ilişkili faaliyetleri içermektedir (Talih ve Dönmez, 2024). Bu durum, farklı süreçlerin ve kaynak akışlarının eş zamanlı olarak koordine edilmesini gerektirdiğinden tedarik zinciri yönetimini oldukça güç bir süreç haline getirmektedir. Tedarik zincirlerinin çok aktörlü bir yapıya sahip olması ise yönetim işlevlerinin karmaşıklaşmasına neden olmaktadır. Zira zincir boyunca tüm aktörlerden gerekli verilerin zamanında toplanması, analiz edilmesi ve kararlara dönüştürülmesi ve bu işlemlerin mümkün olduğunca sık aralıklarla tekrarlanması gerekmektedir. Bu noktada dijital teknolojiler sağladıkları olanaklarla bu gereksinimlerin karşılanması için önemli fırsatlar sunmaktadır. IoT, bulut bilişim, büyük veri analitiği ve yapay zekâ gibi teknolojiler, tedarik zincirlerinde gerçekleştirilen fiziksel faaliyetlerin daha yakından izlenmesini olanaklı hale

getirmekte, zincirin farklı noktalarından elde edilen verilerin ortak bir şekilde değerlendirilebilmesini sağlamaktadır. Dijital ikiz teknolojisi ise zincirde yer alan aktörlere ilişkin üretim ve lojistik verilerini dijital ortamda bir araya getirerek fiziksel akışın anlık olarak sanal ortamda izlenebilmesine ve mevcut durumun analiz edilerek farklı senaryolarda oluşabilecek sonuçların öngörülebilmesine imkan vermektedir (Kim vd., 2025). Ancak dijital ikiz teknolojisiyle tedarik zincirinin dijital ortamda sürekli olarak güncellenen bir karşılığının oluşturulması, mevcut operasyonel riskleri ortadan kaldırmadığı gibi kullanılan teknolojinin özelliklerine özgü riskleri de beraberinde getirmektedir.

Tedarik zinciri dijital ikizin temsil gücü, tedarik zinciri ortaklarından elde edilen verilere bağlıdır (Schmidt vd., 2026). Bu durum tedarik zincirlerinde kullanılan dijital ikizlerin etkinliğini zincirde yer alan işletmelerin iletişim altyapılarına ve sistemlerine bağımlı hale getirmektedir. Ayrıca farklı tedarik zincirlerinin işleyişleri gereği birbirleri ile temas halinde bulunmaları, farklı dijital tedarik zinciri ikizlerinin de birbiriyle ilişkili olmasına neden olmaktadır. Dahası farklı dijital ikizlerin birbirleriyle veri ve hizmet alışverişinde bulunması da zamanla birbirine bağlı dijital ikiz ekosistemlerinin ortaya çıkmasına yol açmaktadır (Tooth vd., 2026). Dolayısıyla tedarik zincirlerinin bağlantılı yapısı dijital ikizlerin kullanımından kaynaklanan risklerin çeşitlenmesine ve kendine özgü bir yapıya bürünmesine neden olmaktadır. Bu çalışmada söz konusu riskler, tedarik zincirlerinin bağlantılı yapısı ve dijital ikizlerin veriye olan bağımlılığı üzerinden gruplandırılmıştır. Bu işlem esnasında literatürde ele alınan sorunlar ve dijital ikizlerin işleyiş özellikleri göz önünde bulundurulmuştur. Bu doğrultuda söz konusu riskler siber güvenlik, veri kalitesi ve güvenilirliği, veri gizliliği ve kullanım hakkı, modelleme ve karar güvenilirliği, yönetsel ve örgütsel riskler ile hukuki ve etik riskler olmak üzere altı grupta aşağıda incelenmiştir.

Siber Güvenlik Riskleri

Endüstriyel süreçler her geçen gün birbirine daha bağlı hale gelmekte, bu durum zincir boyunca veri akışının korunmasını giderek daha önemli bir konuma taşımaktadır. Dolayısıyla da tedarik zincirlerinde faaliyetlerin farklı işletmeler arasında yürütülmesi ve bu işletmelerin sürekli veri alışverişinde bulunması, veri güvenliğini zincirin bütününü ilgilendiren bir yönetim konusu haline getirmektedir. Bununla birlikte sipariş işleme, üretim, taşıma (lojistik), stok yönetimi gibi tedarik zinciri faaliyetlerinde dijital teknolojilerin kullanımı giderek yaygınlaşmakta, bu durum tedarik zincirinde işlenen verilerin miktarını artırmaktadır. Bu nedenle verilerin yetkisiz erişim, değiştirilme, manipüle edilme, kaybolma gibi olumsuz durumlara karşı korunma gereksinimi her geçen gün artmaktadır artırmaktadır. Dijital ikizlerin kullanıldığı tedarik zincirlerinde bu ihtiyaç çok daha kritik hale gelmektedir. Zira fiziksel varlıklardan veri toplayan sensörler, bu verileri dijital ikize aktaran iletişim ağları, sistemin bir bütün olarak çalışmasını sağlayan IoT cihazları, veri depolama ve işleme altyapıları ile dijital modeli oluşturan yazılım bileşenlerinin tamamı dijital ikizin işleyişine dahil olduğundan sistemin saldırıya açık noktaları geleneksel bilgi sistemlerine kıyasla çok daha fazladır. Bu nedenle zincirde yer alan bir aktörün bilgi sisteminde veya iletişim altyapısında bulunan bir güvenlik açığı, zincirin tüm üyelerini olumsuz bir şekilde etkileyebilmektedir.

Tedarik zinciri için oluşturulacak dijital ikizler, işletme içi departmanların yanı sıra tedarikçiler ve dağıtıcılar gibi dış bağlantıları da kapsayan gerçek zamanlı senkronizasyon gerektirmektedir (Zaidi vd., 2024). Bununla birlikte dijital ikize veri sağlayan bağlantı noktalarının artması, dijital ikize aktarılan verilerin ve buna bağlı olarak da fiziksel sisteme ilişkin oluşturulan temsilin güvenilirliğini etkileyebilmektedir. Örneğin dijital ikizin art niyetli kişiler tarafından ele geçirilmesi durumunda saldırgan/saldırganlar fiziksel sistem hakkında toplanan verilere erişebilir, zincire ilişkin dijital modeli yanıltıcı şekilde değiştirebilir (Voas vd., 2025). Dijital ikizin birden fazla işletmeyi kapsayacak şekilde çalışıyor olması, böyle bir durumda yaşanabilecek olumsuzlukların çok daha büyük boyutlara ulaşmasına yol açabilir. Bununla birlikte zincirin güvenliği en zayıf halkasına bağlıdır. Zira zincirde yer alan bir işletmenin dijital ikizinde veya ona veri sağlayan bağlantılarda ortaya çıkabilecek bir güvenlik açığı, sistemin bağlantılı bir yapıya sahip olması nedeniyle söz konusu bağlantılar üzerinden zincirin diğer üyelerinin işleyişlerini de olumsuz bir şekilde etkileyebilmektedir (Tooth vd., 2026). Bu nedenle dijital ikiz kullanılan tedarik zincirlerinde siber güvenliğe ilişkin riskler, bağlantı noktalarının çok olması ve herhangi bir saldırının bağlantılar aracılığıyla zincirin tamamına sirayet edebileceği ihtimali

üzerinden değerlendirilmelidir. Bu bağlamda tedarik zincirlerinde dijital ikiz kullanımının oluşturabileceği siber güvenlik riskleri şu şekilde sıralanabilir:

- Yetkisiz erişim
- Kimlik sahteciliği
- Veri akışının ele geçirilmesi veya değiştirilmesi
- Hizmetin engellemesi veya bağlantının kesilmesi
- Dijital ikiz modelinin kasıtlı olarak değiştirilmesi
- Fiziksel sürece müdahale edilerek zincirdeki akışın bozulması
- Saldırının diğer tedarik zinciri üyelerinin süreçlerine yayılması

Veri Kalitesi ve Güvenilirliği ile İlgili Riskler

Dijital ikiz, tedarik zincirini sana ortamda temsil ederek zincirdeki akışın anlık olarak izlenebilmesini ve yaşanabilecek değişikliklerin sonuçlarını öngörebilmeyi sağlamaktadır. Bununla birlikte oluşturulacak dijital ikizin tedarik zincirini doğru biçimde temsil edebilmesi, fiziksel akışa ilişkin verilerin niteliğine bağlıdır. Söz konusu veriler ise zincirde yer alan çeşitli sensörlerden ve bilgi sistemlerinden temin edilmekte, IoT vasıtasıyla dijital ikize aktarılmaktadır. Verilerin toplandığı nokta sayısı arttıkça zincire ilişkin bilgi daha yüksek doğrulukta elde edilebilmektedir. Ancak veri toplama noktalarının sayısındaki artış, süreci karmaşıklaştırarak toplanan verilerin niteliğinin zayıflamasına neden olabilmektedir. Bu durum tedarik zincirine ilişkin alıncak kararların da kalitesini düşürebilmektedir. Zira tedaik zinciri ikizlerine dayalı olarak alınacak kararların niteliği, ikize aktarılan verinin eksiksiz ve tutarlı olmasının yanı sıra zamanında erişilebiliyor olmasıyla yakından ilişkilidir (Ivanov vd., 2019).

Dijital ikize aktarılan verinin hatalı veya eksik olması, dijital ikizin fiziksel tedarik zincirinin mevcut durumunu yanlış veya kısmi biçimde temsil etmesine yol açabilmektedir. Stok miktarlarının yanlış kaydedilmesi, sensörlerin hatalı ölçümler yapması, sevkiyat bilgilerinin sisteme zamanında girilmemesi, tedarikçilerden ihtiyaç duyulan verilerin sağlanmaması gibi durumlarda dijital ikizin oluşturacağı sistem görüntüsü doğal olarak gerçek durumdan uzaklaşacaktır. Bu durum özellikle tahminlerde majör yanılmalar yaşanmasına neden olabilir. Nitekim her ne kadar son zamanlarda teknolojik araç ve gereçler tedarik zincirlerinde yoğun bir şekilde kullanılıyor olsa da zincirde yer alan aktörlerden toplanan verilerde zaman zaman nitelik sorunları yaşanabilmektedir. Keza veri kalitesi ve veri erişilebilirliği güncel tedarik zinciri dijital ikiz uygulamalarında devam eden sorunlar arasında değerlendirilmektedir (Tolia ve Ponis, 2026).

Tedarik zinciri dijital ikizlerinde veri kalitesi ve güvenilirliği ile ilgili karşılaşılan sorunlardan biri de verilerin güncelliği ile ilgilidir. Tedarik zincirleri stok, üretim, taşıma ve teslim süreçlerine ilişkin bilgilerin sürekli değiştiği sistemlerdir. Bu durum tedarik zincirlerinin gerçek zamanlı izlenebilmesini zorlaştıran bir durumdur. Nitekim dijital ikizin kullanıldığı bir tedarik zincirinde sisteme aktarılan veri doğru olsa dahi yeterli sıklıkta güncellenmiyorsa dijital ikiz fiziksel sistemin geçmişteki bir durumunu temsil edebilir. Bununla birlikte her gecikme zincirinin hatalı değerlendirilmesi yol açıyormuş gibi de düşünülmemelidir. Zira dijital temsilin senkronizasyon sıklığı ile karar üretme sıklığı birbirinden farklı zamansal bileşenlerdir (Tolia ve Ponis, 2026). Senkronizasyonun mümkün olduğu kadar anlık yapılması pozitif bir uygulama iken bunu sağlamak adına yapılacak uygulamalar zincirdeki akışı yavaşlatabilir. Bu nedenle zincirin hangi zaman aralıklarıyla senkronize edileceği, zincirin içinde bulunduğu koşullara ve dijital modelde üretilecek kararların kullanım amacına göre belirlenmelidir. Ayrıca senkronizasyon hassasiyetini artırmak için katlanılacak maliyetler de unutulmamalıdır.

Çok sayıda işletmenin eşzamanlı olarak faaliyette bulunduğu tedarik zincirlerinde (bu durum günümüz tedarik zincirlerinin hemen hemen hepsinde karşılaşılan bir durumdur) verilerin entegrasyonu da önemli bir konudur. Farklı bilgi sistemi alt yapısına sahip işletmelerden gelen verilerin tek bir noktada birleştirilmesi bazı durumlarda güç bir işleme dönüşebilir. Verilerin birbiriyle uyumsuz olduğu hallerde

veri modellerinin veya arayüzlerin uyuşmaması verinin aktarımı sırasında kayıp, gecikme veya anlamsal uyumsuzluk yaratabilmektedir. Bununla birlikte tedarik zincirinde çok sayıda aktörün aynı anda faaliyette bulunması, mükerrer kayıtların oluşmasına da neden olabilmektedir. Zira aynı tedarikçi, ürün, malzeme, sipariş veya lojistik ile ilgili hareketin farklı bilgi sistemlerinde ayrı kayıtlar altında tutulması ya da veri aktarımı sırasında aynı kaydın birden fazla kez oluşturulması, tek bir fiziksel varlık veya olayın dijital ortama birbirinden farklı faaliyetlermiş gibi aktarılmasına neden olabilmektedir. Nitekim literatürde birlikte çalışabilirlik, işletmeler ve sistemler arası dijital ikiz uygulamalarının temel gerekliliklerinden biri olarak ele alınmakla birlikte büyük ölçekli sistemlerde veri bağlantısı ve doğruluk çözülmesi gereken konular arasında gösterilmektedir (Liu vd., 2024). Bir bütün olarak değerlendirildiğinde tedarik zincirlerinde dijital ikiz kullanımı sırasında karşılaşılabilecek veri kalitesi ve güvenilirliğine ilişkin riskler şu şekilde sıralanabilir;

- Sensör, IoT cihazı veya bilgi sistemlerinden hatalı veri alınması
- Dijital ikizin ihtiyaç duyduğu verilerin eksik olması
- Verilerin gecikmeli aktarılması veya güncelliğini kaybetmesi
- Farklı tedarik zinciri üyelerinden gelen verilerin birbiriyle tutarsız olması
- Farklı veri formatları, ölçüm yöntemleri veya tanımlamalar nedeniyle verilerin uyumlaştırılamaması
- Aynı kayıtların birden fazla kez sisteme aktarılması veya mükerrer verilerin oluşması

Veri Gizliliği ve Kullanım Hakkıyla İlgili Riskler

Tedarik zincirinde dijital ikiz kullanımı, zincirde yer alan işletmelerin faaliyetlerine ilişkin verilerini dijital ikizi yöneten sistemle paylaşmasını gerektirmektedir. Bu paylaşım esnasında sipariş, stok, üretim, teslimat durumu ve lojistik hareketler gibi operasyonel bilgilerin yanı sıra zaman zaman işletmelerin üretim süreçleri veya temel yetkinlikleri hakkında çıkarım yapılabilecek ticari açıdan hassas bilgiler de paylaşılmak durumundadır. Ancak verilerin dijital ikize aktarılmasıyla veri sahipliği tartışmalı bir hal almaktadır. Zira faklı aktörler tarafından üretilen ve dijital ikize aktarılan veriler bir araya getirildiğinde verilerin hangi kısmının hangi işletmenin kontrolünde olduğu ve diğer tarafların bu veriler üzerinde ne ölçüde tasarrufta bulunabileceğinin belirlenmesi oldukça güçtür. Bu durum veri egemenliği ve kullanım yetkisi sorunlarına neden olabilmektedir (Manoury vd., 2025).

Verinin dijital ikiz sistemine aktarılması, veriyi sağlayan işletmenin söz konusu veri üzerindeki bhaklarından vazgeçtiği anlamına gelmemektedir. Dijital ikizin sağlıklı bir şekilde çalışabilmesi ve olası veri ihlallerinin önüne geçilebilmesi için söz konusu verinin hangi amaçlarla kullanılabileceği, kimlerin erişimine açılacağı ya da ne kadar süre saklanacağı açık bir şekilde belirlenmiş olmalıdır. Nitekim dijital ikizlerde hassas verilerin paylaşımı, veri sahipliği ve farklı paydaşlara verinin hangi bölümleri üzerinde erişim hakkı verileceği temel sorunlar arasında gösterilmektedir (Kuštelega vd., 2024).

Dijital ikizin fiziksel modeli temsil etmesi amacıyla paylaşılan verilerin farklı amaçlarla kullanılması veri gizliliğine ilişkin bir diğer risktir. Örneğin siparişlerin izlenebilmesi amacıyla paylaşılan veriler, tedarikçilerin performansını değerlendirmek için ya da ilgili işletmenin gelecekte karşılaşacağı talep miktarının hesaplanmasında kullanıldığında veriye erişim teknik olarak yetkili kişiler tarafından gerçekleştirilse dahi gizlilik ve veri kontrolü açısından sorun oluşabilmektedir. Bu nedenle tedarik zincirinde yer alan bir işletme dijital ikizin çalışması için başka bir işletmeye veri aktarılmasına izin vermiş olsa dahi söz konusu veri her amaçla kullanılmamalıdır.

Bu çerçevede tedarik zincirlerinde dijital ikiz kullanımından kaynaklanabilecek veri gizliliği ve kullanım hakkıyla ilgili riskler şu şekilde sıralanabilir:

- Ticari verilerin dijital ikiz aracılığıyla daha geniş bir paydaş grubuna görünür hale gelmesi
- Farklı tedarik zinciri üyeleri tarafından üretilen veriler üzerinde kullanım hakkının hangi tarafa ait olduğunun belirsizleşmesi

- Belirli bir amaç için paylaşılan verilerin başka analizlerde veya faaliyetlerde kullanılması
- Bir işletmenin paylaştığı verilerin kendi bilgisi veya onayı dışında diğer tedarik zinciri üyeleri ya da üçüncü taraflarla paylaşılması
- Farklı işletmelere ait verilerin birleştirilerek işlenmesi sonucunda üretilen analiz, tahmin veya diğer türetilmiş bilgilerin kullanım hakkının belirsiz olması
- Fiziksel varlığın tedarik zinciri boyunca el değiştirmesine rağmen bu varlığa ilişkin dijital ikiz verilerinin kullanım ve güncelleme haklarının açık biçimde devredilmemesi

Modelleme ve Karar Güvenilirliğine İlişkin Riskler

Dijital ikizin tedarik zincirine ilişkin analiz ve tahminlerinin güvenilirliği, kullanılan verilerin niteliğinin yanı sıra fiziksel sistemin dijital ortamda nasıl modellendiğine de bağlıdır. Veriler doğru ve güncel olsa dahi modelin zinciri iyi bir şekilde temsil edememesi halinde dijital ikizin oluşturacağı analiz ve tahminler, sistemi doğru bir şekilde yansıtamayacağı için hatalı olması muhtemeldir. Dijital ikizin tahmin veya optimizasyon sonuçlarının doğrudan karar süreçlerinde kullanıldığı tedarik zincirlerinde bu durum oldukça hassas bir konu haline gelmektedir. Zira model çıktısı yöneticinin değerlendirmesine sunulan bir bilgi olduğunda hata insan muhakemesiyle fark edilebilir veya düzeltilebilirken, aynı çıktının otomatik olarak operasyona aktarılması durumunda modeldeki hata doğrudan fiziksel tedarik zincirine yansımaktadır. Bu nedenle dijital ikizlerin karar süreçlerinde güvenilir biçimde kullanılabilmesi için modellerin doğrulanması ve ürettikleri sonuçlara ilişkin belirsizliklerin değerlendirilmesi önem arz etmektedir (Shao vd., 2023).

Tedarik zincirleri koşulların sürekli değiştiği dinamik bir ortamda faaliyetlerini sürdürmektedir. Bu durum çok iyi bir şekilde modellenmiş dijital ikizlerin dahi bir süre sonra güncelliğini yitirmesine neden olabilir. Bununla birlikte bu koşullar tedarik zincirlerinin yüksek belirsizlik altına çalıştığı anlamına da gelmektedir. Bu nedenle tedarik zinciri dijital ikizlerinde kararların zamanında ve doğru bir şekilde üretilebilmesi için modelin güncellenme sıklığı ile karar verme süreçleri arasındaki zamansal uyuma dikkat edilmelidir (Tolia ve Ponis, 2026). Dahası dijital ikizde oluşturulan öngörüler her daim belirsizlik içerdiği için modelde üretilen tahminlerin geçerliği her daim bir miktar risk barındırmaktadır. Bu nedenle model sonuçlarının güvenilirliği değerlendirilirken tahminlerdeki belirsizliklerin de dikkate alınması gerekmektedir (Shao vd., 2023).

Hangi aktörlerin ve değişkenlerin modele aktarıldığı, süreçler arasındaki ilişkilerin nasıl tanımladığı, sistemin hangi varsayımlar altında çalıştığı gibi detaylar yeterince iyi bilinmediğinde modelin ürettiği tahminler zinciri gerçekte olan durumundan farklı bir noktaya sürükleyebilir. Örneğin bir tedarikçinin süreçlerine ilişkin verilerle modele eksiksiz bir şekilde aktarılmış olsa dahi tedarikçiler arasındaki bağımlılıklar modelde yeterince temsil simüle edilmemişse modelin üreteceği tahminler gerçek hayatta hiç gerçekleşmeyebilir. Bu nedenle dijital ikizler karar destek aracı olarak kullanılmadan önce güvenilirlikleri mutlaka değerlendirilmelidir (Shao vd., 2023).

Dijital ikizlerin ürettiği kararlar, tedarik zincirleri için hayati niteliktedir. Zira bu kararlar zincir boyunca üretilecek ürün miktarlarının belirlenmesi, stoklara ilişkin kararların alınması, tedarikçilerle olan ilişkilerin yürütülmesi gibi pek çok süreçte dikkate alınmaktadır. Dijital ikiz modelinin yeterince iyi olmaması ya da yanlış varsayımlarla çalışıyor olması, hatalı kararların üretilmesine zemin hazırlayacağından dijital ikizde oluşturulan projeksiyonlar ile gerçekleşen sonuçlar arasında uyumsuzluk düzeyi artabilir. Nitekim Benhamou vd. (2026) tarafından incelenen tedarik zinciri dijital ikizi uygulamalarında dijital ikizde üretilen kararlarla sistemin gerçek durumu arasındaki uyumsuzluk tedarik zinciri dijital ikizlerinde karşılaşılan önemli sorunlardan biri olarak belirtilmektedir.

Tüm bu hususlar göz önünde bulundurulduğunda modelleme ve karar güvenilirliği bakımından başlıca riskler şu şekilde sıralanabilir:

- Modelin fiziksel sistemi yanlış veya eksik temsil etmesi
- Hatalı model varsayımları ve parametrelerinin kullanılması

- Modelin değişen tedarik zinciri koşullarına uyum sağlayamaması
- Tahmin ve senaryo sonuçlarındaki belirsizliğin göz ardı edilmesi
- Model çıktılarının yanlış kararlara dönüştürülmesi
- Otomatik veya otonom kararların hatalı biçimde uygulanması

Yönetsel ve Örgütsel Riskler

Tedarik zincirinde dijital ikiz kullanımı zincirde yer alan aktörlerin belirli kurallar altında birlikte hareket etmelerini gerektirmektedir. Dijital ikizde oluşturulan temsilin güncel tutulabilmesi için bu husus oldukça önem arz etmektedir. Bu kurallar aktörlerin dijital ikizde kullanılacak verileri hangi kanallardan hangi açıklıkta paylaşacakları, ortak süreçlere ilişkin verilerin kimler tarafından sisteme işleneceği, dijital ikizde üretilen karar çıktıların nasıl uygulanacağı gibi hususları içermektedir. Nitekim Kalaboukas vd. (2023), tedarik zinciri dijital ikizini zincirde yer alan aktör ve varlıklara ait birbiriyle ilişkili dijital ikizlerden oluşan bir yapı olarak ele almakta ve böyle bir yapının işleyebilmesi için iş birliği koşullarının, veri yönetişiminin ve kullanılan yapay zekâ modellerine ilişkin kuralların yönetişim çerçevesi içinde belirlenmesi gerektiğini ifade etmektedir.

Tedarik zincirlerinde dijital ikiz kullanımıyla aktörler arasındaki yetki, sorumluluk ve iş birliği ilişkileri yeniden ele alınmasını gereken konuların başında gelmektedir. Zira hali hazırda işleyen bir tedarik zincirinde yer alan işletmelerin i sahip oldukları öncelikler, süreçler ve bilgi paylaşımına ilişkin beklentiler farklı olabilir. Bu durum dijital ikizin zinciri doğru bir şekilde temsil edebilmesi ve efektif kararlar üretebilmesini olumsuz yönde etkileyebilecek bir durumdur. Çünkü böyle bir durumda dijital ikizin ihtiyaç duyduğu veri ve örgütsel katılımın sürekliliği güçleşebilir. Bir işletmenin ihtiyaç duyulan veriyi zamanında paylaşmaması ya da mutabık olunan süreç işleyişlerine uymaması, oluşturulan dijital modelin çalışmasını ve bu modelde üretilen kararların etkinliğini etkileyebilir. Dahası dijital ikizin tedarik zincirine ilişkin bütünsel bir temsil oluşturması gerekirken zincire veri sağlayan aktörlerin birbirleriyle uyumlu çalışmaması dijital modelin beklenen temsili yeterince oluşturamamasına neden olabilir.

Tedarik zincirinde dijital ikizin kullanımı verinin nasıl üretileceği ve kararların hangi bilgiye dayalı olarak alınacağına ilişkin işleyişi değiştirebilmektedir. Bu değişiklik zincirde yer alan işletmelerin yönetsel süreçlerinde karmaşıklığa sebep olabilir. Dijital ikiz kullanımının getireceği değişikliğe hazır olmayan örgütlerde kaotik bir durum oluşabilir. Bazı örgütler bunu çözmek adına çeşitli aksiyonlara yönelse de bazıları dijital ikizde üretilen çıktıları operasyonel süreçlerine dahil etmeden eski anlayışlarıyla çalışmayı tercih edebilir. Böyle bir durumda dijital ikizden zincir boyunca elde edilmesi beklenen kazanımlar azalabilir. Bununla birlikte dijital ikiz izleme ve senaryo analizi amacıyla kullanıldığında nihai karar yöneticide kalırken, optimizasyon ve bilişsel yeteneklerin sisteme eklenmesiyle dijital ikiz bir karar merkezine dönüşebilmektedir. Böyle bir durumda hangi kararların sistem tarafından alınacağı ve uygulanacağı, insanların hangi aşamada kararlara müdahale edeceği ile ilgili hususlar yönetsel bir sorun haline gelebilir. Nitekim tedarik zinciri dijital ikizlerine ilişkin mevcut uygulamaların önemli bir bölümünde insan müdahalesine ihtiyaç duyulmaya devam edildiği görülmektedir (Benhamou vd., 2026). Tüm bunlar göz önünde bulundurulduğunda tedarik zincirlerinde dijital ikiz kullanımı esnasında karşılaşılabilecek yönetsel ve örgütsel riskler şu şekilde sıralanabilir:

- Yönetişim ve sorumluluk belirsizliği
- Tedarik zinciri ortakları arasında koordinasyon ve iş birliği yetersizliği
- Örgütsel hazırlık ve liderlik yetersizliği
- Dijital ikizin karar süreçlerine entegrasyonunda uyumsuzluk
- Karar yetkisinin insan ile dijital ikiz arasında nasıl paylaşılacağının belirsizliği

Hukuki ve Etik Riskler

Tedarik zincirinde dijital ikiz kullanımıyla zincirde yer alan farklı işletmelere ait veriler bir araya getirilerek zincir bir bütün olarak modellenmekte, bu durum söz konusu verilere ilişkin sorumluluk sınırlarının belirlenmesini zorlaştırmaktadır. Dijital ikizde üretilen öngörüler ve kararlar toplanan verilerin bütününe dayandığından bir tedarikçinin hatalı bir veriyi sisteme aktarması halinde bu verinin bütünün içerisinde görülmeyebilir. Dolayısıyla dijital ikizde oluşturulan hatalı bir öngörünün kimden kaynaklandığının tespit edilmesi kolay değildir. Özellikle çok sayıda işletmenin aynı dijital ikize veri sağladığı ve üretilen çıktılara dayanarak karar aldığı tedarik zincirlerinde sorumluluğun hangi aktöre ait olduğunu belirlemek büyük bir zaman ve emek gerektirebilir. Benzer bir belirsizlik dijital ikizin oluşturulması ve işletilmesi sırasında ortaya çıkan fikrî mülkiyet haklarında da yaşanmaktadır. Model,n geliştirilmesinde çok sayıda zincir üyesinden veri sağlandığı için modelde üretilen çıktıların ticari amaçlarla değerlendirilmesi hususunda taraflar arasında anlaşmazlıklar yaşanabilmektedir. Nitekim veri sahipliği ve fikrî mülkiyet konuları dijital ikizlerin temel hukuki sorunları arasında yer almaktadır (Karim vd., 2023). Bu nedenle tedarik zincirlerinde taraflar arasındaki sözleşmelerin veri paylaşımının yanı sıra oluşturulan dijital model ve model aracılığıyla elde edilecek çıktıların kullanımına ilişkin hakları da kapsayacak şekilde hazırlanması önem arz etmektedir.

Dijital ikizlerde genellikle makine öğrenmesi ya da yapay zekâ teknolojilerinden yararlanılmaktadır. Bu durum modelin hangi verileri dikkate alarak karar verdiğinin anlaşılmasını zorlaştırmakta, modelde üretilen kararların tarafsızlığının değerlendirilmesini karmaşık bir hale getirmektedir. Algoritmalar ön yargılı ya da hatalı davranabilmektedir. Dolayısıyla algoritmalarla verilen kararların şeffaflığı, kullanılan verilerde ya da algoritmalarda bulunabilecek ön yargılar etik açıdan dikkatle değerlendirilmesi gereken konular haline gelmektedir (Mureddu vd., 2025). Bununla birlikte dijital ikize sağlanan veriler içerisinde yer alan kişisel veriler, üzerinde ayrıca durulması gereken bir konudur. Bu verilerin izinsiz kullanımına ya da üçün taraf kişilerle paylaşılmasına izin verilmemelidir. Ayrıca dijital ikizde yapay zekâ teknolojilerinin kullanımı insan denetimini azaltabileceğinden bu hususla ilgili tedbirler de alınmalıdır.

Dijital teknolojiler çok hızlı gelişmekte, buna karşın bu teknolojilerin kullanımına ilişkin düzenlemeler yeni yeni oluşmaya başlamaktadır. Temel bazı yasal ve etik çerçeveler oluşturulmuş olsa da hukuki düzenlemeler henüz yeterince olgunlaşmış değildir. Bu durum verilerin kullanımı ve depolanmasıyla ilgili konularda sınırların çizilmesini zorlaştırabilmektedir. Tüm bu hususlar göz önünde bulundurulduğunda tedarik zincirlerinde dijital ikiz kullanımının oluşturabileceği riskler şu şekilde sıralanabilir:

- Dijital ikizin ürettiği hatalı kararlara ilişkin hukuki sorumluluğun belirsiz olması
- Dijital ikiz modeli, yazılımı ve diğer fikrî çıktılar üzerindeki hakların belirsiz olması
- Hukuki düzenlemeler henüz yeterince oluşmadığı için uygulama sınırlarının belirlenememesi
- Kişisel ve ticari verilerin toplanma amaçları dışında kullanılması
- Otomatik karar mekanizmalarında insan denetiminin azalması

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Dijital ikiz, fiziksel ögelerin veya sistemlerin gerçek zamanlı sanal bir kopyasıdır. Dijital ikiz sayesinde fiziksel bir sistemin durumu anlık olarak izlenebilmekte, koşullar değiştiğinde nasıl bir tepki vereceği simüle edilerek alınacak kararların sonuçları önceden değerlendirilebilmektedir. Bu özelliği sayesinde dijital ikizler tedarik zincirlerine ilişkin akışın sanal ortamda izlenebilmesini ve alınacak kararlara ilişkin sonuçların öngörülebilmesini sağlamaktadır. Bununla birlikte dijital ikizin tedarik zincirini iyi bir şekilde temsil edebilmesi için zincirin farklı noktalarından üretilen verilerle sürekli olarak beslenmesi gerekmektedir. Dolayısıyla dijital ikizler tedarik zincirlerinde daha etkin kararlar verebilmeği sağlamakla birlikte bunun gerçekleşebilmesi için kesintisiz bir veri akışına ihtiyaç duymaktadır.

Tedarik zincirinde yer alan fiziksel varlıkların ve süreçlerin sanal ortamda gerçek zamanlı olarak temsil edilebilmesi, zincirin mevcut durumunun daha iyi anlaşılmasına ve alınacak kararların daha kapsamlı olmasına olanak tanımaktadır. Dijital ikizler üretim, stok, taşıma ve dağıtım işlemleri başta olmak üzere

tedarik zinciri faaliyetlerinin eş zamanlı olarak izlenebilmesini sağlayarak zincirin farklı noktalarında meydana gelen değişikliklerin diğer süreçler üzerindeki etkilerini çok daha gerçekçi bir şekilde değerlendirilebilmesini mümkün kılmaktadır. Dahası verilecek kararların olası sonuçlarını fiziksel süreçlere müdahale etmeden önce simüle edebilmekte, böylece yöneticilerin farklı koşullar altında karşılaşabilecekleri durumlara hazırlıklı olmalarını kolaylaştırmaktadır. Beklenmeyen kesintilerin olası etkilerinin önceden değerlendirilebilmesi ve bu kesintilere karşı uygulanabilecek stratejilerin sınanabilmesi de dijital ikizlerin tedarik zincirlerine sağladığı önemli kolaylıklardan biridir. Ancak dijital ikizlerin tedarik zincirinde kullanımı, sağladığı avantajların yanında bazı riskleri de beraberinde getirmektedir.

Bu çalışmada dijital ikizlerin tedarik zincirinde kullanımı sırasında karşılaşılan riskler, tedarik zincirlerinin bağlantılı yapısı göz önünde bulundurularak incelenmiş ve tedarik zincirlerinin bu özelliği nedeniyle karşı karşı olduğu riskler, altı grupta ele alınmıştır. Söz konusu gruplar siber güvenlik riskleri, veri kalitesi ve güvenilirliği ile ilgili riskler, veri gizliliği ve kullanım hakkıyla ilgili riskler, modelleme ve karar güvenilirliğine ilişkin riskler, yönetsel ve örgütsel riskler ile hukuki ve etik riskler şeklinde adlandırılmıştır. Siber güvenlik riskleri, dijital ikize veri sağlayan cihazların ve iletişim altyapısının yetkisiz erişime veya kötü niyetli müdahalelere maruz kalmasıyla ilişkili riskleri içermektedir. Tedarik zincirinin birbirine bağlı yapısı nedeniyle bu tür bir güvenlik açığı, olayın yaşandığı işletmeyle sınırlı kalmamakta diğer zincir üylerine kolaylıkla yayıla bilmektedir. Benzer şekilde veri kalitesi ve güvenilirliğine ilişkin riskler de tüm zincirde olumsuz etkiler oluşturabilme potansiyeline sahiptir. Söz konusu riskler dijital ikizin fiziksel sistemi doğru bir şekilde temsil temsil edebilmesini engellemekte, sistemin gerçekte olduğundan farklı bir durumdaymış gibi yorumlanmasına neden olabilmektedir. Dolayısıyla herhengi bir tedarik zinciri ortağı sisteme hatalı veya eksik bir veri aktardığında bu problem zincirin tamamında mevcut durumun yanlış yorumlanmasına sebep olabilmektedir. Çalışmada veri gizliliği ve kullanım hakkına ilişkin riskler, zincirdeki işletmelerin ticari açıdan hassas bilgilerini ortak bir sistemde paylaşmaları neticesinde oluşabilecek sonuçlar üzerinden ele alınmıştır. Zira paylaşılan verilerin kimler tarafından ve hangi amaçlarla kullanılabileceğinin belirsiz olması halinde işletmeler arasında güven sorunlarına yol açabilmektedir. Tedarik zincirlerinin bağlantılı yapısı, bu tür durumlarda hem sorunun büyümesine neden olabilmekte hem de sorunun kaynağının tespit edilebilmesini zorlaştırabilir. Çalışmada yer verilen modelleme ve karar güvenilirliğine ilişkin riskler ise dijital ikizin doğru verilerle çalışsa dahi fiziksel sistemi eksik veya hatalı temsil edebilmesi durumunu ele almaktadır. Modelin dayandığı varsayımların geçerliliğini yitirmesi ya da oluşturulan tahminlerin kesin yaşanacak gibi algılanması tedarik zincirinde yanlış kararların alınmasının önünü açabilmektedir. Dijital ikiz zinciri bir bütün olarak temsil ettiği için hatalı varsayımlarla alınacak hatalı kararlar, zincirde yer alan işletmelerin yanlış planlar yapmasına ve iç işleyişlerini olması gerekenden farklı yürütmelerine neden olabilir. Tedarik zincirleri her ne kadar bir bütün olarak çalışsalar da zincirde yer alan işletmeler birbirlerinden bağımsız organizasyonlardır. Bu durum dijital ikiz kullanımına ilişkin süreçlerin her işletmede farklı şekilde algılanmasına ve yürütülmesine neden olabilir. Çalışmada bu durum yönetsel ve örgütsel riskler adı altında ele alınmıştır. Zincirde yer alan işletmeler arasındaki koordinasyonun sağlanamaması, yetki ve sorumlulukların belirsizliği, dijital ikiz çıktılarının mevcut karar süreçlerine yeterince uyarlanamaması gibi işletmelerin kendi örgütsel özelliklerine özgü hususlar bu riskler arasında dikkat çekmektedir. Tedarik zincirlerinin bağlantılı yapısı farklı organizasyonel özelliklere sahip işletmelerin tek bir sistem gibi çalışmasını gerektirmektedir. Bunun tam olarak sağlanamadığı tedarik zincirlerinde dijital ikizler beklenen sonuçları veremeyebilir. Son olarak farklı kuruluşlara ilişkin dijital verilerin dijital ikizlerde bir araya getirilerek kullanılıyor olması nedeniyle hukuki ve etik riskler çalışma kapsamında diital ikizlere ilişkin risklerden bir diğeri olarak ele alınmıştır. Bu risklere dijitalleşmeyle birlikte günümüzde yaşamaın hemen hemen her noktasında karşılaşılabilmektedir. Çalışma kapsamında yine tedarik zincirlerin bağlantılı yapısı göz önünde bulundurularak veri sahipliği, fikrî mülkiyet hakları, hatalı kararlardan doğan sorumluluklar, algoritmik önyargılar ve insan denetiminin azalması gibi hususlar hukuki ve etik riskler olarak ele alınmıştır.

Tedarik zincirinde dijital ikiz teknolojisinin kullanımı bazı risklere neden olsa da sağladığı yararlar nedeniyle bu riskler altında dahi kullanılabileceği düşünülmektedir. Zira tedarik zincirlerinin karmaşık ve değişken yapısı dikkate alındığında zincirin mevcut durumunun bütünsel olarak izleyebilmek ve

farklı kararların olası sonuçlarını önceden değerlendirebilmek yönetsel açıdan oldukça değerlidir. Bu nedenle söz konusu riskler, dijital ikizkerin tedarik zincirinde kullanımı engelleyen olgular olarak görülmemeli oluşturabilecekleri olumsuzluk azaltılarak sağlayacağı kazanımların artırılmasına odaklanılmalıdır. Bu bağlamda dijital ikiz uygulamaları güvenilir veri altyapılarıyla kurulmalı, veri paylaşımına ilişkin yetki ve sorumlulukların açık biçimde belirlenmeli, kullanılan modellerin doğruluğu düzenli olarak sınanmalı, değişen tedarik zinciri koşullarına uygun biçimde güncellenmeli ve model tarafından üretilen sonuçlar taşıdıkları belirsizlikler dikkate alınarak yorumlanmalıdır. İnsan denetimi pasivize edilmemeli, sürecin işleyişi ve oluşturulan kararlar insanlar tarafından muhakkak denetlenmelidir. Bu işlemler tüm tedarik zinciri ortakları tarafından sıkı bir şekilde benimsenmelidir. Gerekli önlemler alındığında dijital ikizler tedarik zincirlerinde güvenle kullanılabilecek ve daha isabetli kararlar alınmasına yardımcı olabilecek değerli bir araç niteliğindedir.

KAYNAKLAR

Benhamou, L., Giard, V., & Lamouri, S. (2026). Digital twins in supply chain management: Scope and methodological issues. *International Journal of Production Economics*, 109842. https://doi.org/10.1016/j.ijpe.2025.109842

Binsfeld, T., & Gerlach, B. (2022). Quantifying the benefits of digital supply chain twins—A simulation study in organic food supply chains. *Logistics*, *6*(3), 46. https://doi.org/10.3390/logistics6030046

Brenner, B., & Hummel, V. (2017). Digital twin as enabler for an innovative digital shopfloor management system in the ESB Logistics Learning Factory at Reutlingen-University. *Procedia Manufacturing*, *9*, 198-205. https://doi.org/10.1016/j.promfg.2017.04.039

Bruynseels, K., Santoni de Sio, F., & Van den Hoven, J. (2018). Digital twins in health care: ethical implications of an emerging engineering paradigm. *Frontiers in Genetics*, *9*, 31. https://doi.org/10.3389/fgene.2018.00031

Busse, A., Gerlach, B., Lengeling, J. C., Poschmann, P., Werner, J., & Zarnitz, S. (2021). Towards digital twins of multimodal supply chains. *Logistics*, *5*(2), 25. https://doi.org/10.3390/logistics5020025

El-Hajj, M., Itäpelto, T., & Gebremariam, T. (2024). Systematic literature review: Digital twins' role in enhancing security for industry 4.0 applications. *Security and Privacy*, *7*(5), e396. https://doi.org/10.1002/spy2.396

Fuller, A., Fan, Z., Day, C., & Barlow, C. (2020). Digital twin: Enabling technologies, challenges and open research. *IEEE Access*, *8*, 108952-108971. https://doi.org/10.1109/ACCESS.2020.2998358

Gerlach, B., Zarnitz, S., Nitsche, B., & Straube, F. (2021). Digital supply chain Twins—Conceptual clarification, use cases and benefits. *Logistics*, *5*(4), 86. https://doi.org/10.3390/logistics5040086

Glaessgen, E., & Stargel, D. (2012). The digital twin paradigm for future NASA and US Air Force vehicles. In *53rd AIAA/ASME/ASCE/AHS/ASC Structures, Structural Dynamics and Materials Conference, 23 April 2012- 26 April 2012,* (p. 1818), *AIAA*. https://doi.org/10.2514/6.2012-1818

Grieves, M., Vickers, J. (2017). Digital twin: mitigating unpredictable, undesirable emergent behavior in complex systems. In: Kahlen, J., Flumerfelt, S., Alves, A. (eds) *Transdisciplinary Perspectives on Complex Systems*. Springer, Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-319-38756-7_4

Homaei, M., Mogollón-Gutiérrez, Ó., Sancho, J. C., Ávila, M., & Caro, A. (2024). A review of digital twins and their application in cybersecurity based on artificial intelligence. *Artificial Intelligence Review*, *57*(8), 201. https://doi.org/10.1007/s10462-024-10805-3

Ivanov, D., & Dolgui, A. (2021). A digital supply chain twin for managing the disruption risks and resilience in the era of Industry 4.0. *Production Planning & Control*, *32*(9), 775-788. https://doi.org/10.1080/09537287.2020.1768450

Ivanov, D., Dolgui, A., Das, A., & Sokolov, B. (2019). Digital supply chain twins: Managing the ripple effect, resilience, and disruption risks by data-driven optimization, simulation, and visibility. In

Handbook of ripple effects in the supply chain (pp. 309-332). Cham: Springer International Publishing. https://doi.org/10.1007/978-3-030-14302-2_15

Jiang, H., Qin, S., Fu, J., Zhang, J., & Ding, G. (2021). How to model and implement connections between physical and virtual models for digital twin application. *Journal of Manufacturing Systems*, *58*, 36-51. https://doi.org/10.1016/j.jmsy.2020.05.012

Kalaboukas, K., Kiritsis, D., & Arampatzis, G. (2023). Governance framework for autonomous and cognitive digital twins in agile supply chains. *Computers in Industry*, *146*, 103857. https://doi.org/10.1016/j.compind.2023.103857

Karim, R., Vyas, S., & Kabir, A. I. (2023, May). Legal Challenges of Digital Twins in Smart Manufacturing. In *The International Conference on Recent Innovations in Computing* (pp. 843-854). Singapore: Springer Nature Singapore. https://doi.org/10.1007/978-981-99-0601-7_63

Kim, D. H., Kim, G. Y., & Noh, S. D. (2025). Digital twin-based prediction and optimization for dynamic supply chain management. *Machines*, *13*(2), 109. https://www.mdpi.com/2075-1702/13/2/109#

Kritzinger, W., Karner, M., Traar, G., Henjes, J., & Sihn, W. (2018). Digital Twin in manufacturing: A categorical literature review and classification. *Ifac-PapersOnline*, *51*(11), 1016-1022. https://doi.org/10.1016/j.ifacol.2018.08.474

Kuštelega, M., Mekovec, R., & Shareef, A. (2024). Privacy and security challenges of the digital twin: systematic literature review. *Journal of Universal Computer Science*, *30*(13), 1782-1806. https://doi.org/10.3897/jucs.114607

Le, T. V., & Fan, R. (2024). Digital twins for logistics and supply chain systems: Literature review, conceptual framework, research potential, and practical challenges. *Computers & Industrial Engineering*, *187*, 109768. https://doi.org/10.1016/j.cie.2023.109768

Liu, Y., Pan, S., & Ballot, E. (2024). Unveiling the potential of digital twins in logistics and supply chain management: Services, capabilities, and research opportunities. *Digital Engineering*, *3*, 100025. https://doi.org/10.1016/j.dte.2024.100025

Manoury, M., Riedelsheimer, T., Hellmeier, M., & Meyer, T. (2025). Supporting changes in digital ownership and data sovereignty across the automotive value chain with Catena-X. *Procedia Computer Science*, *253*, 374-383. https://doi.org/10.1016/j.procs.2025.01.099

Menon, D., Anand, B., & Chowdhary, C. L. (2023). Digital twin: Exploring the intersection of virtual and physical worlds. *IEEE Access*, *11*, 75152-75172. https://doi.org/10.1109/ACCESS.2023.3294985

Mureddu, F., Paciaroni, A., Pavelka, T., Pemberton, A., & Remotti, L. A. (2025). Rights and responsibilities: Legal and ethical considerations in adopting local digital twin technology. In *Decide Better: Open and Interoperable Local Digital Twins* (pp. 291-317). Cham: Springer Nature Switzerland. https://doi.org/10.1007/978-3-031-81451-8_11

Schmidt, C. G., Klöckner, M., Wagner, S. M., & Calcagni, S. (2026). Digital twins in supply chain management: Technical components, functionalities, and impact areas. *Production Planning & Control*, *37*(14), 1747-1767. https://doi.org/10.1080/09537287.2026.2711341

Shao, G., Hightower, J., & Schindel, W. (2023). Credibility consideration for digital twins in manufacturing. *Manufacturing Letters*, *35*, 24-28. https://doi.org/10.1016/j.mfglet.2022.11.009

Talih, Ö., & Dönmez, E. (2024). Tedarik zincirine genel bakış: Akıllı tedarik zincirinde risk ve güvenlik. *Istanbul Gelisim University Journal of Social Sciences*, *11*(2), 836-854. https://doi.org/10.17336/igusbd.1250142

Tao, F., Zhang, H., Liu, A., & Nee, A. Y. (2019). Digital twin in industry: State-of-the-art. *IEEE Transactions on Industrial Informatics*, *15*(4), 2405-2415. https://doi.org/10.1109/TII.2018.2873186

Tolia, A., & Ponis, S. T. (2026). Digital Twins for Real-Time Decision-Making in Supply Chain Management and Logistics: A Systematic Review. *Information*, *17*(8), 732. https://doi.org/10.3390/info17080732

Tooth, J. M., FIET, J. D. W. C. F., & Tuptuk, N. (2026). Security, resilience and interoperability perspectives on digital twin ecosystems. *Future Generation Computer Systems*, 108470. https://doi.org/10.1016/j.future.2026.108470

Voas, J., Mell, P., Laplante, P., & Piroumian, V. (2025). Security and trust considerations for digital twin technology. *NIST IR*, *8356*.

Zaidi, S. A. H., Khan, S. A., & Chaabane, A. (2024). Unlocking the potential of digital twins in supply chains: A systematic review. *Supply Chain Analytics*, *7*, 100075. https://doi.org/10.1016/j.sca.2024.100075

AHİLİK DEĞERLERİ, KURUMSAL SOSYAL SORUMLULUK VE TOPLUMSAL PAZARLAMA ARASINDAKİ ÖRTÜŞMELERİN İNCELENMESİ: ÇOKLU VERİ KAYNAKLARINA DAYALI BİR ARAŞTIRMA

EXAMINING THE OVERLAPS AMONG AHI VALUES, CORPORATE SOCIAL RESPONSIBILITY AND SOCIETAL MARKETING: A MULTI-SOURCE STUDY

Duygu TOYGÜR EROĞLU [1]

[1]*Dr. Öğr. Üyesi, Mudanya Üniversitesi, Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, Bursa, Türkiye.*

[1]*ORCID ID: https://orcid.org/0000-0003-2638-2206*

Burak OKYAY [2]

[2]*Arş. Gör., Mudanya Üniversitesi, Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, Bursa, Türkiye.*

[2]*ORCID ID: https://orcid.org/0009-0008-5839-9188*

Eda İLHAN [3]

[3]*Dr. Öğr. Üyesi, Mudanya Üniversitesi, Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, Bursa, Türkiye.*

[3]*ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-5626-3294*

Yağız DEREBOY [4]

[4]*Arş. Gör., Mudanya Üniversitesi, Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, Bursa, Türkiye.*

[4]*ORCID ID: https://orcid.org/0009-0007-7943-7393*

ÖZET

Ahilik değerleri, kurumsal sosyal sorumluluk (KSS) ve toplumsal pazarlama, aynı ahlaki çekirdeği üç farklı düzeyde ifade etmektedir. Bu düzeyler sırasıyla dürüst esnafı, sorumlu işletmeyi ve hem müşteriye hem de topluma hizmet eden pazarlama stratejisini temsil etmektedir. Türkiye'de bu üç kavramın her biri için geçerliği ve güvenirliği sınanmış ölçekler bulunmakla birlikte, bu ölçekler bugüne kadar birbirleriyle karşılaştırmalı olarak sınanmamıştır. Bu çalışmanın amacı, söz konusu üç yapının nerede birleştiğini, nerede ayrıştığını ve tek bir sınanabilir modelde nasıl bütünleştirilebileceğini ortaya koymaktır. Bu amaçla üç ölçek kuramsal ve yöntemsel üçgenleme yoluyla incelenmiştir: Ahilik Değerleri Ölçeği (Yeşil ve Aslanderen, 2017; 32 madde, 4 faktör, n=807), Paydaş Temelli KSS Ölçeği'nin Türkçe uyarlaması (Akbaş Tuna, Özkara ve Taş, 2019; 22 madde, 5 boyut, n=651) ve Carroll'ın KSS modeline dayalı Toplumsal Pazarlama Ölçeği (Üner ve Baş, 2018; 34 madde, 5 boyut, n=242). Ölçekler kuramsal temel, boyut, madde içeriği, yanıtlayıcı ve psikometrik kanıt açısından karşılaştırılmış; toplam 88 madde, madde düzeyinde eşleştirilmiştir. Üç ölçek geleneksel ölçütlere göre geçerli ve güvenilirdir (Cronbach alfa katsayıları 0,93-0,94 aralığındadır); ancak farklı bakış açılarından ölçüm yapmaktadır. Ahilik ölçeğinde müşteriler esnaf ve sanatkârları, KSS ölçeğinde müşteriler bankalarını, toplumsal pazarlama ölçeğinde ise yöneticiler kendi otellerini değerlendirmektedir. Bulgular beş alanda güçlü bir örtüşmeye işaret etmektedir: müşteriye karşı dürüstlük, çalışan refahı, mesleki eğitim ve gelişim, yasalara uyum ve vergi yükümlülüğü ile hayırseverlik ve topluma katkı. Ahilik ölçeğinin sosyal sigorta primlerinin zamanında ödenmesi, iş güvenliği ve vergilerin eksiksiz ödenmesi gibi çağdaş yasal ifadeler içermesi, Ahiliğin yalnızca tarihsel bir miras değil, bugünün müşteri beklentilerinde yaşayan bir değerler sistemi olduğunu göstermektedir. Ayrışmalar ise üç noktada yoğunlaşmaktadır. Birincisi kâr ile kanaat arasındaki gerilimdir: kurumsal ölçeklerde kârın artırılması,

maliyet kontrolü ve tüketicinin farkında olmadığı yeni ihtiyaçların yaratılması birer sorumluluk olarak ele alınırken, Ahilikte kazanç meşru kabul edilmekle birlikte açgözlülük, istifçilik ve mal biriktirme hırsı zaaf, kanaat ise erdem olarak ölçülmektedir. İkincisi, komşu esnafın da kazanmasını isteme ve dayanışma içinde çalışma gibi yatay dayanışma ve kişisel erdem maddeleri yalnızca Ahilik ölçeğinde yer almaktadır. Üçüncüsü, Ahilik ölçeğinde çevre yalnızca hijyen ile sınırlı kalırken çevresel sürdürülebilirlik kurumsal ölçeklerde, özellikle toplumsal pazarlama ölçeğinde kapsamlı biçimde ölçülmektedir. Çalışmanın en önemli bulgusu etik katmana ilişkindir. Carroll'ın piramidinde yasal sorumluluk ile hayırseverlik arasında yer alan etik sorumluluk, Ahilik ölçeğinin tamamını oluşturmakta; KSS ölçeğinde yasal boyutla tek bir genel boyutta birleşmekte; toplumsal pazarlama ölçeğinde ise açımlayıcı faktör analizi sonucunda elenmektedir. Ahilik, toplumsal pazarlama modelinden düşen bu katmanı kültürel olarak tanıdık ve ölçülebilir bir içerikle doldurma potansiyeline sahiptir. Bu bulgulardan hareketle katmanlı bir bütünleşik model önerilmiştir: işletme sahibi ve yöneticilerin Ahilik değerleri, paydaş temelli KSS uygulamalarını; bu uygulamalar da toplumsal pazarlama yönelimini beslemektedir. Modelde KSS'nin aracılık rolü üstlendiği, Ahiliğin etik katmanı doğrudan sağladığı, kanaat ilkesinin ekonomik sorumluluğu kısa vadeli kârdan uzun vadeli ve sürdürülebilir kâra yönelttiği ve ekolojik sürdürülebilirliğin ayrı bir girdi olarak ele alınması gerektiği beş önerme ile ifade edilmiştir. Modelin sınanması için ölçeklerin değerlendirme nesnesinin ve yanıt biçiminin uyumlaştırılması, işletme sahibi ile müşterilerinden eşleştirilmiş veri toplanması, ayırt edici geçerliğin açıkça test edilmesi ve üç yapının birlikte gözlemlenebileceği KOBİ'ler, aile işletmesi oteller ve esnaf odaları gibi alanların seçilmesi önerilmektedir. Çalışma yayımlanmış ölçeklerin kavramsal bir üçgenlemesi olup ortak ampirik bir sınamayı gerektirmektedir. Sonuç olarak Ahiliğin KSS ve toplumsal pazarlama araştırmalarına katılması kültürel bir süsleme değil, etiği modele geri kazandırmaya yönelik ölçülebilir bir öneri olarak değerlendirilebilir.

Anahtar Kelimeler: Ahilik Değerleri, Kurumsal Sosyal Sorumluluk, Toplumsal Pazarlama, Paydaş Teorisi, Carroll Piramidi.

ABSTRACT

Ahi values, corporate social responsibility (CSR) and societal marketing express the same moral core at three different levels. These levels represent, respectively, the honest tradesman, the responsible firm, and the marketing strategy that serves both the customer and society. Although validated scales exist in Türkiye for each of these concepts, they have not so far been tested against one another. The aim of this study is to show where the three constructs converge, where they diverge, and how they can be integrated into a single testable model. To this end, three instruments were examined through theoretical and methodological triangulation: the Ahi Values Scale (Yeşil & Aslanderen, 2017; 32 items, 4 factors, n=807), the Turkish adaptation of the Stakeholder-Based CSR Scale (Akbaş Tuna, Özkara & Taş, 2019; 22 items, 5 dimensions, n=651), and the Societal Marketing Scale based on Carroll's CSR model (Üner & Baş, 2018; 34 items, 5 dimensions, n=242). The scales were compared by theoretical basis, dimensions, item content, respondents and psychometric evidence, and all 88 items were mapped at item level. All three scales are valid and reliable by conventional criteria (Cronbach's alpha between 0.93 and 0.94), but they measure from different vantage points. In the Ahi scale customers rate tradespeople and craftspeople, in the CSR scale customers rate their banks, and in the societal marketing scale managers rate their own hotels. The findings indicate strong convergence in five domains: honesty towards customers, employee welfare, professional training and development, legal compliance and taxation, and philanthropy and community contribution. The presence of contemporary legal items in the Ahi scale, such as paying social insurance premiums on time, workplace safety and paying taxes in full, shows that Ahilik is not merely a historical legacy but a value system alive in today's customer expectations. The divergences concentrate on three points. The first is the tension between profit and contentment: corporate scales treat increasing profit, controlling costs and creating needs consumers are not yet aware of as responsibilities, whereas Ahilik accepts earning as legitimate but measures greed, hoarding and the drive to accumulate as vices and contentment as a virtue. The second is that items on horizontal solidarity and personal virtue, such as wanting neighbouring tradespeople to earn as well and working in solidarity, appear only in the Ahi scale. The third is that the Ahi scale addresses the

environment only through hygiene, while the corporate scales, especially the societal marketing scale, measure environmental sustainability extensively. The most important finding concerns the ethical layer. Ethical responsibility, which lies between legal responsibility and philanthropy in Carroll's pyramid, constitutes the whole of the Ahi scale, is merged with legal responsibility into a single general dimension in the CSR scale, and was eliminated by exploratory factor analysis in the societal marketing scale. Ahilik therefore has the potential to fill the layer missing from the societal marketing model with culturally familiar and measurable content. Building on these findings, a layered integrative model is proposed: the Ahi values of owners and managers feed stakeholder-based CSR practices, and these practices in turn feed a societal marketing orientation. Five propositions state that CSR plays a mediating role, that Ahilik supplies the ethical layer directly, that the principle of contentment shifts economic responsibility from short-term profit towards long-term and sustainable profit, and that ecological sustainability should be treated as a separate input. To test the model, the study recommends harmonising the rated object and response format of the scales, collecting paired data from business owners and their customers, testing discriminant validity explicitly, and choosing settings where all three constructs can be observed together, such as SMEs, family-run hotels and tradespeople's chambers. The study is a conceptual triangulation of published scales and calls for a joint empirical test. In conclusion, incorporating Ahilik into CSR and societal marketing research is not cultural decoration but can be considered a measurable proposal to restore ethics to the model.

Keywords: Ahi Values, Corporate Social Responsibility, Societal Marketing, Stakeholder Theory, Carroll’s Pyramid.

AHİLİK DEĞERLERİNİN İŞ ETİĞİ VE GİRİŞİMCİLİK EĞİLİMİ İLE İLİŞKİSİ

THE RELATIONSHIP BETWEEN AHI VALUES, BUSINESS ETHICS, AND ENTREPRENEURIAL TENDENCIES

***Burak OKYAY*[1]**

[1]Arş. Gör., Mudanya Üniversitesi, SSBF, İşletme Bölümü, Bursa, Türkiye.

[1]ORCID ID: https://orcid.org/0009-0008-5839-9188

***Sümeyye ÖZBURAK*[2]**

[2]Arş. Gör., Mudanya Üniversitesi, SSBF, Yönetim Bilişim Sistemleri Bölümü, Bursa, Türkiye.

[2]ORCID ID: https://orcid.org/0009-0004-5692-2917

***Hüseyin Tamer HAVA*[3]**

[3]Doç. Dr., Mudanya Üniversitesi, SSBF, Lojistik Yönetimi Bölümü, Bursa, Türkiye.

[3]ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-5104-6688

***Dursun BOZ*[4]**

[4]Doç. Dr., Mudanya Üniversitesi, SSBF, İşletme Bölümü, Bursa, Türkiye.

[4]ORCID ID: https://orcid.org/0000-0003-3206-8950

ÖZET

Ahilik, 13. yüzyıldan itibaren yaklaşık altı yüz yıl boyunca Anadolu'da sosyal, kültürel, dini ve ekonomik yaşamın düzenlenmesinde etkin olmuş bir teşkilat ve teşkilatlanma felsefesi şeklinde ifade edilmektedir. Etimolojik olarak Arapça "kardeşim" ya da Türkçe "akı" (cömert) kelimelerine dayandırılan ve Fütüvvet geleneğiyle güçlü bağları bulunan bu kurum, Türk-İslam geleneklerini bütünleştirmektedir. Temel felsefesi; üretimden tüketime, mesleki eğitimden insan ilişkilerine kadar geniş bir alanda düzen kurmak olan Ahilik, zengin ile fakir, üretici ile tüketici, emek ile sermaye arasında sağlam ilişkiler kurarak sosyal adaleti gerçekleştirmeyi amaçlamıştır.

Ahilik değerleri yalnızca tarihsel bir miras değil, bugün de ölçülebilen bir meslek ahlakıdır. Esnaf ve sanatkârların bu değerlere sahiplik düzeyi; hilesiz ve kaliteli mal üretme, müşteri hakkını koruma ve vergiyi tam ödeme gibi davranışları içeren mesleki standart, dayanışma, fedakârlık ve kanaati içeren insanlarla ilişkiler, iş güvenliği, hijyen ve çalışanların eğitimini kapsayan mesleki gelişim/eğitim ile açgözlülük, stokçuluk ve müşteriyi aldatma gibi olumsuz davranışları yansıtan zafiyet boyutlarında ele alınabilmektedir.

İş etiği, ekonomik faaliyetlerin ve yönetim kararlarının temel insani değerlere ve doğru ile yanlış standartlarına göre şekillendirilmesidir. Dürüstlük, adalet, çevre, çalışma şartları ve insan hakları gibi evrensel değerleri esas alan bu anlayış, işletme, çalışan ve yöneticilerin sorumluluklarını düzenlemektedir. Yeşil iş etiği ise bu çerçeveyi çevresel sorumlulukla genişleterek enerji ve kaynakların verimli kullanılmasını, atıkların azaltılmasını ve doğal kaynakların korunmasını çalışan refahı ve adil ticaretle birlikte ele almaktadır. Etik kurallara uygun faaliyetler işletmelere güven, verimlilik ve uzun vadeli rekabet üstünlüğü sağlamaktadır.

Girişimcilik; bireye kendisini keşfetme, fırsatları değerlendirme, değer yaratma ve kâr sağlama olanağı sunan çok boyutlu bir süreçtir. İktisadi gelişmeyi, istihdamı ve toplumsal refahı destekleyen bu süreç psikolojik, sosyal ve kültürel dinamiklerden etkilenmektedir. Özgüven, başarı ihtiyacı, kişisel fayda, liderlik ve sorumluluk, risk alma ve yenilikçilik gibi bireysel özellikler, akademik alanda "bireysel girişimcilik eğilimi" kapsamında incelenmektedir.

Ahilik değerleri, iş etiğini harici kural ve yasalarla sağlanan bir zorunluluk olmaktan çıkarıp içselleştirilmiş bir vicdan mekanizmasına dönüştürmektedir. Üretimde kaliteyi esas alan, ayıplı malı cezalandıran (pabucunu dama atma geleneği), haksız rekabeti ve fahiş fiyatı engelleyen (narh sistemi), çalışanın hakkını gözeten ve israfı önleyen bu sistem, günümüz iş etiğinin hem çalışma etiği hem de çevresel etik boyutlarının kurumsallaşmış ve uygulamaya dökülmüş tarihsel bir tezahürüdür.

Ahi değerleriyle biçimlenen sosyo-ekonomik yapı, bünyesinden rastgele değil, ahlaki ilkelerle sınırlandırılmış ve usta-çırak ilişkisi içinde eğitilmiş bir girişimci profili çıkarmaktadır. Ahilik kazancı meşru görmekle birlikte "az kazanca kanaat" ve "komşu esnafın da kazanmasını isteme" ilkeleriyle kişisel faydayı liderlik ve sorumlulukla dengelemektedir. Bu yönüyle girişimcilik, yalnızca kişisel bir zenginleşme aracı değil, topluma değer katma ve zanaatı sürdürme misyonu hâline gelmektedir.

Bu çalışmada Ahilik değerleri, iş etiği ve girişimcilik eğilimi arasındaki ilişkiler kavramsal olarak incelenmiş ve Ahilik Değerleri Ölçeği, Yeşil İş Etiği Ölçeği ile Girişimcilik Ölçeği temel alınarak bir araştırma modeli önerilmiştir. Modele göre Ahilik değerleri iş etiğini inşa etmekte, iş etiği ise ahlaki ve nitelikli bir girişimcilik eğilimi doğurmaktadır; dolayısıyla iş etiğinin Ahilik değerleri ile girişimcilik eğilimi arasında aracı rol üstlendiği ileri sürülmektedir. Böylece Ahilik, iş dünyasındaki eylemleri, aktörleri ve amaçları birleştiren organik bir yönetim modeli sunmaktadır. Önerilen modelin esnaf, sanatkâr ve KOBİ yöneticileri üzerinde görgül olarak sınanması ve Ahilik değerlerinin mesleki eğitim ile girişimcilik eğitimi programlarına yerleştirilmesi önerilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Ahilik Değerleri, İş Etiği, Yeşil İş Etiği, Girişimcilik Eğilimi, Esnaf ve Sanatkâr.

ABSTRACT

The Ahi Order is described as an organization and an organizational philosophy that was influential in regulating social, cultural, religious and economic life in Anatolia for about six centuries from the 13th century onward. Etymologically derived from the Arabic word for "my brother" or the Turkish word "akı" (generous), and strongly linked to the Futuwwa tradition, this institution integrates Turkish-Islamic traditions. With a basic philosophy of establishing order across a wide area, from production to consumption and from vocational training to human relations, the Ahi Order aimed to achieve social justice by building sound relationships between the rich and the poor, producers and consumers, and labor and capital.

Ahi values are not merely a historical heritage but a professional ethic that can still be measured today. The extent to which tradesmen and craftsmen hold these values can be examined through four dimensions: professional standards, covering behaviors such as producing honest, high-quality goods, protecting customers' rights and paying taxes in full; human relations, covering solidarity, self-sacrifice and contentment; professional development/education, covering occupational safety, hygiene and employee training; and vulnerability, reflecting negative behaviors such as greed, hoarding and deceiving customers.

Business ethics is the shaping of economic activities and management decisions according to fundamental human values and standards of right and wrong. Based on universal values such as honesty, justice, the environment, working conditions and human rights, this understanding regulates the responsibilities of businesses, employees and managers. Green business ethics extends this framework with environmental responsibility, addressing the efficient use of energy and resources, waste reduction and the protection of natural resources together with employee welfare and fair trade. Ethical conduct provides businesses with trust, productivity and long-term competitive advantage.

Entrepreneurship is a multidimensional process that offers individuals the opportunity to discover themselves, seize opportunities, create value and generate profit. Supporting economic development, employment and social welfare, this process is influenced by psychological, social and cultural dynamics. Individual characteristics such as self-confidence, need for achievement, personal benefit, leadership and responsibility, risk-taking and innovativeness are examined in the academic field under the heading of "individual entrepreneurial tendency."

Ahi values transform business ethics from an obligation enforced by external rules and laws into an internalized mechanism of conscience. This system, which prioritizes quality in production, punishes defective goods (the tradition of throwing one's shoes onto the roof), prevents unfair competition and exorbitant prices (the narh price-control system), protects workers' rights and prevents waste, is an institutionalized and applied historical manifestation of both the work ethics and environmental ethics dimensions of today's business ethics.

The socio-economic structure shaped by Ahi values produces an entrepreneurial profile that is not random but bounded by moral principles and trained within the master-apprentice relationship. While the Ahi Order regards profit as legitimate, it balances personal benefit with leadership and responsibility through the principles of "being content with modest gain" and "wishing neighboring tradesmen to earn as well." In this respect, entrepreneurship becomes not only a means of personal enrichment but also a mission to add value to society and to sustain craftsmanship.

This study conceptually examines the relationships among Ahi values, business ethics and entrepreneurial tendency, and proposes a research model based on the Ahi-Order Morals Scale, the Green Business Ethics Scale and the Entrepreneurship Scale. According to the model, Ahi values build business ethics, and business ethics in turn gives rise to a moral and qualified entrepreneurial tendency; business ethics is therefore argued to mediate the relationship between Ahi values and entrepreneurial tendency. Thus, the Ahi Order offers an organic management model that unites actions, actors and goals in the business world. It is recommended that the proposed model be tested empirically on tradesmen, craftsmen and SME managers, and that Ahi values be incorporated into vocational and entrepreneurship education programs.

Keywords: Ahi Values, Business Ethics, Green Business Ethics, Entrepreneurial Tendency, Tradesmen and Craftsmen.

LOJİSTİK İŞLEMLERİN ULUSLARARASI TİCARET HACMİ ÜZERİNDEKİ ETKİSİ

Ecemnur AYDIN

Bursa Teknik Üniversitesi UTL Anabilim Dalı Yüksek Lisans Öğrencisi

ORCID ID: 0009-0005-1079-9877

ÖZET

Günümüzde teknolojinin hızlı gelişimi ve küreselleşme ile birlikte ticari faaliyetlerde etkisini göstermekte ve ticari faaliyetlerde artış olmaktadır. Rekabet ortamının artması ve küresel ilişkilerin güçlendirilip geliştirilmesi beraberinde lojistik, uluslararası ticaret için oldukça önemli olmaktadır. Lojistik sektöründeki ve teknolojideki hızlı gelişmeler işletmelerin lojistik işlemlere olan ihtiyacını artırmıştır. Lojistik işlemler; lojistik karmasının belirlenmesi, malzeme yönetimi, sipariş işleme, bilgi ve belge yönetimi, yükleme ve boşaltma, hasar tespiti, sigortalama, paketleme (ambalajlama), elleçleme ve depolama süreçlerinden oluşmaktadır. Bu çalışmanın amacı, lojistik işlemlerin uluslararası ticaret hacmi üzerindeki etkisini incelemek ve bu ilişkiyi uluslararası ticaret hacmi göstergeleri olan doğrudan yabancı yatırım, sanayi üretim endeksi ve gayrisafi yurt içi hasıla değişkenleri doğrultusunda incelemektir. Çalışma için, nicel araştırma yöntemlerinde kullanılan istatistiksel analiz tekniklerinden biri olan çoklu regresyon analizi kullanılmıştır. Çalışma da belirlenmiş olan ülke 'Türkiye' ve seçilmiş olan zaman aralığı '1990-2024' ile sınırlandırılmıştır. Çalışma verilerine Dünya Bankası'ndan ulaşılmıştır. Çalışma sonucunda doğrudan yabancı yatırım, sanayi üretim endeksi ve gayrisafi yurt içi hasılanın beraber değerlendirilmesi ile birlikte uluslararası ticaret hacmi üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkiye sahip olduğunu gözlemlenmiştir. Ayrıca bu çalışmanın lojistik sektörünün etkin ve verimli olarak sürdürülmesine ve literatüre farklı bir bakış açısı sunarak katkı sağlaması beklenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Lojistik İşlemler, Uluslararası Ticaret Hacmi, Gayrisafi Yurt İçi Hasıla, Sermaye Üretim Endeksi, Doğrudan Yabancı Yatırım

GİRİŞ

Uluslararası ticaret, ülkeler arası sınırlar ile ülkeler arasında gerçekleştirilen ürün, hizmet ve sermaye alım ve satım faaliyetlerini içeren, ürün ve hizmet değişimini ifade eden ekonomik bir faaliyettir. Bu ekonomik faaliyet ile birlikte küresel ilişkiler ve ülkelerin refah düzeyi etkilenmekte ve artış göstermektedir. Günümüzde teknolojinin hızlı gelişimi ve etkileşimi ile birlikte küreselleşme de doğrudan ve güçlü olarak etkilenmiş böylece ticari faaliyetlerde de etkisini göstermiştir. Özellikle artan rekabet ortamı ve küresel ilişkiler beraberinde lojistik, uluslararası ticaret için çok önemli bir unsur olmuştur (Acar ve Benli, 2021; Alkın, 2024).

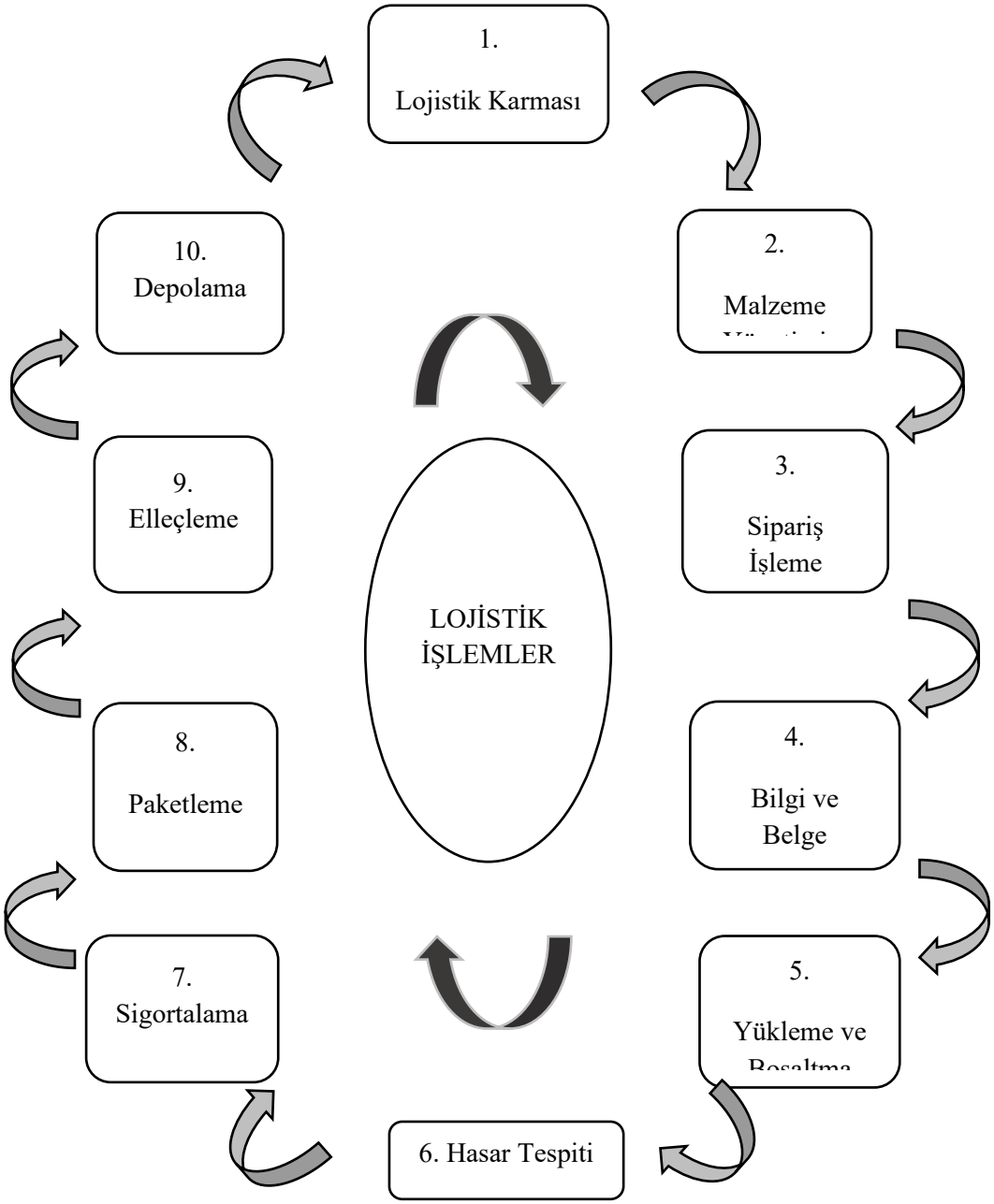
Lojistik müşterilerin ihtiyaç, gereksinim ve beklentilerine göre uygun olan mal ve hizmetlerin, üretim noktasından son tüketiciye ulaşana dek yapılan stoklama ve depolama işlemlerinin planlı, güvenli, düzenli ve hızlı bir şekilde yapıldığı işlemlerdir (Emirkadı ve Balcı, 2019; Erkan, 2014).

Günümüzde çalışma hayatında yer alan lojistik, tarihsel gelişim sürecine bakıldığı zaman uzun bir dönem boyunca sadece askeri alanda, askeri malzeme tedariki için kullanılmıştır. Sanayi Devrimi ile önemi fark edilmiş ve son dönemlerde işletmelerin başarılı olabilmesi için önemli bir faaliyet niteliği kazanmıştır. 1900'lü yıllarda zaman ve yer faydası sağlaması açısından tarımsal ürün dağıtımı için kullanılmıştır. 1900'lü senelerin ilk çeyreğinde Fordist üretim sisteminin Amerika Birleşik Devletleri'nde ve Avrupa'da faaliyete geçirilmesi ile birlikte hammadde, yarı işlenmiş ve işlenmiş ürünlerin taşınma ve tedarik süreci, sevk edilmesi gibi konular büyük önem taşımaya başlamıştır. 1980 ve 1990 yıllarında bilgisayar teknolojisi, taşımacılık ve iletişim alanlarında öne çıkmıştır. Dünyada yaşanan bu gelişmelerle birlikte Türkiye'de de etkileri görülmeye başlandı. 1990 yılından bu yana lojistik hizmet üreten işletme anlayışı çoğalmıştır (Tutar vd., 2009).

Lojistik işlemleri; stok ve sipariş yönetimi, işleme, satın alma, paketleme, dağıtım, hizmet ve parça desteği, iade işlemleri, müşteri hizmetleri, üretim programlamayı kapsayan faaliyetler olarak tanımlanmaktadır (Küçük vd., 2018).

Lojistik işlemlerinin; maliyet optimizasyonu, mesafenin optimizasyonu, uygun lojistik modu, lojistik araçları optimizasyonu, yükleme araçlarının optimizasyonu, ambalaj seçimi, malzeme taşıma, sigorta, ödeme ve teslim biçimi olarak belirli ilkeler çerçevesinde gerçekleştirilmesi yararlı sonuçlar verecektir (Küçük, 2019: 90-91). İşletmeler tarafından yürütülen lojistik işlemlerinin her bir unsurunun tek tek önem düzeyi ve performansının göz önünde bulundurulması ve işletmelerin lojistik alanındaki yetersiz olduğu yönlerini öğrenmeleri, lojistik işlem performanslarını belirlemeleri ve yetkinlikleri ile becerilerini geliştirmeleri oldukça önemli olmaktadır. Lojistiğin temel işlemleri "Lojistikte 10 Temel İşlem" olarak belirtilmektedir (Küçük, 2019: 95-96-107).

Lojistikte 10 temel işlemin döngüsel süreci şekil 1'de gösterilmektedir.

Şekil 1. Lojistikte On İşlem

Kaynak: Küçük, Orhan (2019) Lojistik İlkeleri ve Yönetimi, Seçkin Yayıncılık: Ankara.

Çalışmanın temel problemi, doğrudan yabancı yatırım, sanayi üretim endeksi ve gayrisafi yurt içi hasılanın lojistik işlemler kapsamında uluslararası ticaret hacmi üzerindeki etkisinin istatistiksel olarak anlamlı bir etkiye sahip olup olmaması durumunun ortaya konulmasıdır.

Çalışma, yalnızca belirlenmiş olan ülke, dönem aralığı ve veri seti ile kısıtlıdır. Bunun yanı sıra uluslararası ticaret hacmi göstergelerinden olan bütün değişkenler bu çalışmaya dahil edilmemiş olup, sadece belirlenmiş olan doğrudan yabancı yatırım, sanayi üretim endeksi ve gayrisafi yurt içi hasıla değişkenleri göz önünde bulundurulmuştur. Elde edilen bulgular yalnızca çalışmanın kapsamış olduğu ülke, dönem ve veri seti için geçerli olmaktadır.

Bu çalışma, lojistik işlemlerin uluslararası ticaret hacmi üzerindeki etkisini incelemek ve bu ilişkiyi uluslararası ticaret hacmi göstergeleri olan doğrudan yabancı yatırım, sanayi üretim endeksi ve gayrisafi yurt içi hasılanın uluslararası ticaret hacmi üzerindeki etkisi belirlenerek lojistik sektörünün etkin ve verimli olarak sürdürülmesine katkıda bulunmayı hedeflemektedir.

ARAŞTIRMA VE BULGULAR

Çalışmada, bağımlı değişken olarak uluslararası ticaret hacmi (DTH) kullanılmıştır. Bağımsız değişkenler ise doğrudan yabancı yatırım (DYY), sanayi üretim endeksi (SUE) ve gayrisafi yurt içi hasıla (GSYH)'dır. Bağımlı ve bağımsız değişkenlere ait verilerin çoklu regresyon analizi yapılmış olup, modele AR (1) ve trend (@trend) terimleri dahil edilmiştir. Çalışma bulguları tablo 1'de yer almaktadır.

Tablo 1: Bulgular

Değişken	Katsayı	T-İstatistiği	P Değeri
DYY	0.0328	0.9981	0.3267
GSYH	-1.1560	-3.5201	0.0015
SUE	0.8971	2.8375	0.0084
F İstatistik: 47.643		R Kare (R^2): 0.9107	

Uluslararası ticaret hacmi üzerinde doğrudan yabancı yatırım, sanayi üretim endeksi ve gayrisafi yurt içi hasılanın etkilerini belirlemek amacı ile kurulmuş olan çoklu regresyon analizinin sonuçları tablo 2'de yer almaktadır.

Tablo 2: Regresyon Analizi Modeli

YÖNTEM: Çoklu Regresyon Analizi				
GÖZLEM DÖNEMİ: 1990-2024				
GÖZLEM SAYISI: 35				
BAĞIMLI DEĞİŞKEN: Uluslararası Ticaret Hacmi				
Variable (Değişken)	**Coefficient (Katsayı)**	**Std. Error (Standart Hata)**	**t-Statistic (T-İstatstiği)**	**Prob (P Değeri)**
DYY	0.0328	0.0329	0.9981	0.3267
GSYH	-1.1560	0.3284	-3.5201	0.0015
SUE	0.8971	0.3161	2.8375	0.0084
C (Sabit)	11.277	2.8091	4.0145	0.0004
@TREND	0.0378	0.0086	4.3649	0.0002
AR (1)	0.8573	0.1222	7.0124	0.0000

R-squared (R Kare)	0.9107
Adjusted R-squared (Ayarlanmış R Kare)	0.8916
S.E. of regression (Regresyon Stansart Hata)	0.0749
Sum squared resid (Hata Terimleri Kareleri Toplamı)	0.1572
F-statistic (F- İstatistik)	47.643
Prob (F-statistic) (Olasılık F İstatistik)	0.0000
Mean dependent var (Bağımlı Değişken Ortalaması)	3.8669
S.D. dependent var (Bağımlı Değişken Standart Sapması)	0.2227
Durbin-Watson	1.8738

Modelin genel çerçevede istatistiksel olarak anlamlı olduğu gözlemlenmektedir. R-squared, bağımlı değişkenin yüzde kaçlık kısmının bağımsız değişkenler tarafından açıklandığını göstermektedir. Bağımlı değişken olan uluslararası ticaret hacminin %91'lik kısmı modele dahil edilmiş olan değişkenler tarafında açıklanmıştır. Modelin açıklama gücü yüksek olduğu belirlenmiştir.

Analiz sonuçları doğrultusunda doğrudan yabancı yatırım (DYY), coefficient (katsayı) 0,03 ve P değeri (prob) 0,32'dir. Katsayısı pozitiftir ancak p değeri 0,05'ten büyüktür. Bu sebeple doğrudan yabancı yatırımın uluslararası ticaret hacmi üzerinde pozitif bir etkisi olması ile birlikte bu etkinin istatistiksel olarak p değerinin 0,05'ten büyük olması sebebi ile anlamlı olmadığı belirlenmiştir. Uluslararası ticaret hacmi üzerinde pozitif bir etkisi olması sebebi ile H3 hipotezi kabul edilir.

Analiz sonuçları doğrultusunda gayrisafi yurt içi hasıla (GSYH), coefficient (katsayı) -1,15 ve P değeri (prob) 0,0015'tir. Katsayı negatiftir ancak p değeri 0,05'ten küçüktür. Bu sebeple gayrisafi yurt içi hasılanın uluslararası ticaret hacmi üzerinde negatif bir etkisi olması ile birlikte bu etkinin istatistiksel olarak p değerinin 0,05'ten küçük olması sebebiyle anlamlı olduğu belirlenmiştir. Uluslararası ticaret hacmi üzerinde negatif bir etkisi olması sebebi ile H4 hipotezi reddedilir.

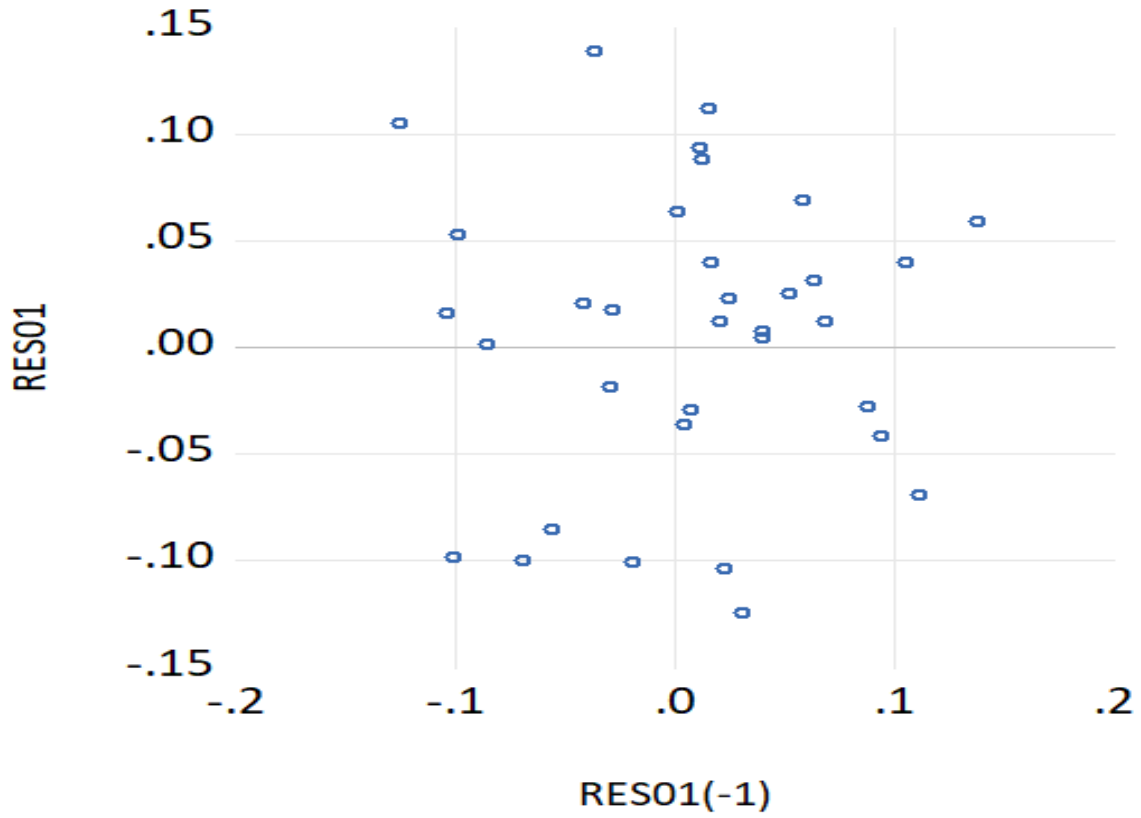
Analiz sonuçları doğrultusunda sanayi üretim endeksi (SUE), coefficient (katsayı) 0,89 ve P değeri 0,0084'tür. Katsayı pozitiftir ve p değeri 0,05'ten küçüktür. Bu sebeple sanayi üretim endeksindeki artışın uluslararası ticaret hacmi üzerinde pozitif bir etkisi olduğu, pozitif yönde etkilemiş olduğunu ve bu etkininde istatistiksel olarak p değerinin 0,05'ten küçük olması sebebiyle anlamlı olduğu tespit edilmiştir. Uluslararası ticaret hacmi üzerinde pozitif bir etkisi olması sebebi ile H5 hipotezi kabul edilir.

Durbin-Watson değeri (1.873) modelde oto korelasyon olmadığını göstermektedir.

AR (1) terimi, P değeri (prob) 0,00'dır. Modelde oto korelasyon sorunu olmadığı için model istatistiksel olarak anlamlıdır.

Trend terimi (@trend), P değeri (prob) 0,0002'dir. P değeri 0,05'ten küçük olduğu için sahte regresyon sorunu vardır.

Ayrıca modelin geçerliliğini gözden geçirmek amacı ile kalıntı grafiği incelenmiştir. Kalıntı grafiği şekil 2'de yer almaktadır.

Şekil 2. Kalıntı Grafiği

Kalıntı grafiğinde noktaların sıfır doğrusu çevresinde rastgele dağılmış olduğunu gözlemlemekteyiz. Dolayısıyla modelde problem olmadığı ve doğrusal olmayan ilişkinin bulunmadığı anlaşılmaktadır. Bu sebeple modelin sonuçlarının güvenilir olduğu ve modelde problem olmadığı gözlemlenmiştir.

SONUÇ

R-squared, uluslararası ticaret hacminin %91'lik kısmı modele dahil edilen değişkenler tarafında açıklanmış olduğu için modelin açıklama gücü yüksektir.

Doğrudan yabancı yatırımın, katsayısı pozitiftir ancak p değeri 0,05'ten büyük olması sebebiyle doğrudan yabancı yatırımın uluslararası ticaret hacmi üzerinde pozitif bir etkisi olduğu fakat bu etkinin istatistiksel olarak anlamlı olmadığı belirlenmiştir.

Gayrisafi yurt içi hasılanın, katsayı negatiftir ancak p değeri 0,05'ten küçük olması sebebiyle gayrisafi yurt içi hasılanın uluslararası ticaret hacmi üzerinde negatif bir etkisi olduğu ancak bu etkinin istatistiksel olarak anlamlı olduğu belirlenmiştir.

Sanayi üretim endeksinin, katsayı pozitiftir ve p değeri 0,05'ten küçük olması sebebiyle sanayi üretim endeksinin uluslararası ticaret hacmi üzerinde pozitif bir etkisi olduğu ve bu etkininde istatistiksel olarak anlamlı olduğu tespit edilmiştir. Bu tespit edilmiş sonuç neticesinde sanayi üretimindeki artış oranlarının uluslararası ticaret hacmini artırdığı gözlemlenmektedir. Sanayi sektörün için ithalat ve ihracat süreçlerini desteklemek ve üretim kapasitesini artırmak uluslararası ticaret hacmine pozitif etki yaratmaktadır.

Durbin-Watson değeri 1.30 ve 2.70 arasındaki bir değerde olmalıdır. Modelde Durbin-Watson değeri 1.873'tür. Bu neticede oto korelasyon sorunu olmadığı tespit edilmektedir.

AR (1) terimi, P değeri (prob) 0,00'dır. Modelde oto korelasyon sorunu olmadığı için model istatistiksel olarak anlamlı olduğu tespit edilmiştir. Bu sebeple seride güçlü olarak süreklilik mevcuttur.

Trend terimi (@trend), P değeri (prob) 0,0002'dir. P değeri 0,05'ten küçük olduğu için sahte regresyon sorunu olduğu tespit edilmiştir.

Kalıntı grafiğinde ise noktaların sıfır doğrusu çevresinde rastgele dağılmış olduğunu tespit edilmiştir. Noktaların rastgele dağılmış olması; modelde problem olmadığını, doğrusal olmayan ilişkinin bulunmadığını ve modelin güvenilir olduğunu ifade etmektedir.

Doğrudan yabancı yatırım, uluslararası ticaret hacmini pozitif etkilemekte ancak istatistiksel olarak anlamlı değildir. Gayrisafi yurt içi hasıla, uluslararası ticaret hacmini negatif etkilemekte ancak istatistiksel olarak anlamlıdır. Sanayi üretim endeksi, uluslararası ticaret hacmini pozitif etkilemekte ve istatistiksel olarak anlamlıdır.

Çalışmada, doğrudan yabancı yatırım, sanayi üretim endeksi ve gayrisafi yurt içi hasılanın uluslararası ticaret hacmi üzerindeki etkisini incelemek için kurulmuş olan çoklu regresyon analizinin genel anlamlılığı F testi ile değerlendirilmiştir. Yapılan analiz sonucunda F istatistiği 47.643 ve buna bağlı olasılık değeri 0.0000 olarak bulunmuştur. Elde edilmiş olan bulgular ışığında, olasılık değerinin %5 anlamlılık düzeyinden küçük olması sebebi ile H0 hipotezi reddedilerek H1 hipotezi kabul edilmiştir. Bu durum, gayrisafi yurt içi hasıla, doğrudan yabancı yatırım ve sanayi üretim endeksinin beraber değerlendirilmesi ile birlikte uluslararası ticaret hacmi üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkiye sahip olduğunu ifade etmektedir.

KAYNAKÇA

Acar, D. Ö., & Benli, M. (2021). Dış Ticarette Lojistik Performansın Etkisi. *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, *19*(4), 48-65.

Alkın, M. (2024). Geçmişten Günümüze Uluslararası Ticaret Politikalarına Genel Bakış. *Bilge Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, *8*(1), 8-19.

Almasratı, B. A. (2022). The relationship between logistics performance and business performance. *The International New Issues in Social Sciences*, *10*(2), 173-193.

Aytekin, İ. (2020). Döviz Kuru Sanayi Üretimi ve Ekonomik Güven Arasındaki İlişkinin Analizi: Türkiye Örneği. *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, *9*(2), 322-330.

Bağçı, E., & Karatosun, H. (2023). Türkiye'de 2003-2022 Yılları Arasında Oluşan Gsyh, Enflasyon, İşsizlik ve Turizm Verilerine Dayalı Eşbütünleşme İçeren Nedenselliklerin Araştırılması. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (59), 97-109.

Bayat, T. (2026). Lojistik ve Dış Ticaretin Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi-Türk Devletleri Teşkilatı Ülkelerinden Ampirik Kanıtlar. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (88), 90-109.

Ceran, Y., & Alagöz, A. (2007). Lojistik Maliyet Yönetimi: Lojistik Maliyetler ve Lojistik Maliyet Muhasebesi. *Yönetim Bilimleri Dergisi*, *5*(2), 137-156.

Çetin, E., & Saygın, T. (2024). Lojistik Sektörünün Dış Ticaret Performansına Katkısı: Türkiye Örneği. *Parion Akademik Bakış Dergisi*, *3*(2), 1-18.

Çetinkaya, Ş. (2025). Türkiye'de Tarımsal Göstergelerin GSYH Büyümesi Üzerindeki Etkisi Üzerine Çoklu Regresyon Analizi (2010–2023). *Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi Dergisi*, *60*(4), 4638-4656.

Deniz, G., & Koç, S. (2019). Türkiye'de Ekonomik Büyüme ile Bazı Makro Değişkenler Arasındaki İlişki: Çoklu Doğrusal Regresyon Modeli Analizi. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, *11*(1), 101-113.

Dey, A., LaGuardia, P., & Srinivasan, M. (2011). Building sustainability in logistics operations: a research agenda. *Management Research Review*, *34*(11), 1237-1259.

El Arifi, A. (2021). The relationship among logistic service quality, unlimited improvement and business performance: A research on Libyan air cargo company. *The International New Issues in Social Sciences*, *9*(2), 177-202.

Emirkadı, Ö., & Balcı, H. (2018). Lojistik Sektörü ve Türkiye Dış Ticaretine Etkileri. *Journal of Institute of Economic Development and Social Researches*, *4*(8), 123-132.

Erkan, B. (2014). Türkiye'de Lojistik Sektörü ve Rekabet Gücü. *Assam Uluslararası Hakemli Dergi*, *1*(1), 44-65.

Ferik, N. G. M., & Şahin, M. D. (2024). Lojistik Yönetiminin Dış Ticaret Üzerine Etkisinin Literatür Taraması ile İncelenmesi. *İktisadi Araştırmalar Dergisi*, *2*(2), 72-78.

Kahveci, Ş., & Terzi, H. (2017). Türkiye'de Doğrudan Yabancı Yatırımlar ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişkilerin Nedensellik Analizleri ile Testi. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (49), 135-154.

Karagöz, K. (2007). Türkiye'de Doğrudan Yabancı Yatırım Girişlerini Belirleyen Faktörler: 1970–2005. *Yaşar Üniversitesi E-Dergisi*, *2*(8), 929-948.

Koç, E., Kaya, K., & Şenel, M. C. (2016). Türkiye'de Sanayi Sektörü ve Temel Sanayi Göstergeleri–Sanayi Üretim Endeksi. *Mühendis ve Makina*, *57*(682), 42-53.

Küçük, O., Taner, A. G. N., & Küçük, Ö. G. N. (2018). Lojistik İşlemlerinin İşletme Performansına Etkisi: Gıda Perakendecileri Üzerine Bir Uygulama, 4. Kafkasya Ortaasya Dış Ticaret Lojistik Kongresi, 7-8 Eylül 2018, Aydın, ss. 1322-1327.

Küçük, Orhan (2019) Lojistik İlkeleri ve Yönetimi, Seçkin Yayıncılık: Ankara.

Özbay, Ü. (2021). Türkiye'nin Sanayi Üretimi ile Dış Ticareti Arasındaki İlişki: 2001-2009 Dönemi İçin Değerlendirmeler. *Verimlilik Dergisi*, (4), 153-165.

Özcan, B., & Arı, A. (2010). Doğrudan Yabancı Yatırımların Belirleyicileri Üzerine Bir Analiz: Oecd Örneği. *Istanbul University Econometrics and Statistics e-Journal*, (12), 65-88.

Özcan, C., & Ayvaz, B. (2015). Çoklu Regresyon Yöntemi ile Tedarik Zinciri Performansı ve Uygulama Derecesinin İşletme Karlılığı Üzerindeki Etkisinin İncelenmesi.

Özcan, İ. (2019). Dış Ticaret Hacmi ile Ekonomik Büyüme Arasındaki Asimetrik İlişkinin Analizi: Türkiye Örneği (Master's thesis, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü).

Özsoy, C. E., & Tosunoğlu, B. T. (2017). GSYH'nin Ötesi: Ekonomik Gelişmenin Ölçümünde Alternatif Metrikler. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, *26*(1), 285-301.

Şanlı, O., & Petek, A. (2019). Türkiye'de Gayrisafi Yurtiçi Hasıla, Döviz Kurları ve Sanayi Üretim Endeksinin Kapasite Kullanım Oranları Üzerine Etkileri: Zaman

Serileri Analizi. *International Review of Economics and Management*, *7*(1), 49-73.

Shamsuzzoha, A. H. M., Ehrs, M., Addo-Tenkorang, R., Nguyen, D., & Helo, P. T. (2013). Performance evaluation of tracking and tracing for logistics operations. *International Journal of Shipping and Transport Logistics*, *5*(1), 31-54.

Tunç, H., & Kaya, M. (2016). Türkiye'de Lojistik Sektörünün Gelişmesinde Dış Ticaretin Rolü Üzerine Bir Nedensellik Analizi. *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, *7*(14), 58-65.

Tutar, E., Tutar, F., & Yetişen, H. (2009). Türkiye'de Lojistik Sektörünün Gelişmişlik Düzeyinin Seçilmiş AB Ülkeleri (Romanya ve Macaristan) ile Karşılaştırmalı Bir Analizi. *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, *2009*(2), 190-216.

Uğurlu, S., & Keser, E. (2020). Dış Ticaretin Gelişiminde Lojistik Sektörünün Rolü: Ekonometrik Bir Analiz. *Social Mentality and Researcher Thinkers Journal*, *6*(37), 2061-2069.

Ün, T., Taşseven, Ö., & Karaca, D. A. (2024). Avrupa Birliği Ülkeleri ve Türkiye'de Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları ile Gayri Safi Yurtiçi Hasıla Arasındaki Panel Veri Nedensellik Analizi. *İstatistik Araştırma Dergisi*, *14*(2), 30-45.

Usanmaz, D. (2022). Türkiye'de Gayrisafi Milli Hasıla Doğrudan Yabancı Yatırımlar ve Enflasyon Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. *Hukuk ve İktisat Araştırmaları Dergisi*, *14*(2), 202-223.

DAHİLDE İŞLEME REJİMİ KAPSAMINDA ULUSLARARASI TİCARETİN DIŞ TİCARET DENGESİ VE CARİ AÇIK AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ: 2014-2024 DÖNEMİ ANALİZİ

EVALUATION OF INTERNATIONAL TRADE WITHIN THE SCOPE OF THE INWARD PROCESSING REGIME IN TERMS OF FOREIGN TRADE BALANCE AND CURRENT ACCOUNT DEFICIT: ANALYSIS OF THE 2014-2024 PERIOD

Merve ZAYIM

Bursa Teknik Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Uluslararası Ticaret ve Lojistik Bölümü

ORCID ID: 0009-0007-6676-3405

ÖZET

Bu çalışmada, Dahilde İşleme Rejimi'nin Türkiye'nin dış ticareti ve cari açık açısından nasıl bir görünüm ortaya koyduğu incelenmiştir. Araştırmada 2014-2024 dönemine ait DİR kapsamındaki ihracat ve ithalat verileri kullanılmıştır. Veriler, Öztiryaki ve Şeker'in (2025) TÜİK verilerine dayalı olarak hazırladığı çalışmadan alınmıştır. Çalışmada DİR kapsamındaki ihracat, ithalat, ihracatta ithalat oranı, net dış ticaret katkısı ve bu göstergelerin yıllara göre değişimi değerlendirilmiştir. Ayrıca DİR ihracatı ve DİR ithalatı arasındaki ilişkiyi görmek için Pearson korelasyon analizi yapılmıştır. Bulgulara göre, incelenen dönemde DİR kapsamında yapılan ihracat, ithalattan yüksek gerçekleşmiştir. Bu nedenle rejimin dış ticaret dengesine olumlu katkı sağladığı söylenebilir. Ancak ihracatta ithalat oranının yüksek olması, DİR kapsamındaki üretimin ithal girdilere bağımlı olduğunu göstermektedir. Bu nedenle DİR'in cari açık açısından tek yönlü değerlendirilmemesi gerektiği sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Dahilde İşleme Rejimi, Dış Ticaret Dengesi, Cari Açık, İhracat, İthal Girdi Bağımlılığı

ABSTRACT

In this study, it was examined what kind of outlook the Inward Processing Regime presents in terms of Türkiye's foreign trade and current account deficit. In the research, export and import data within the scope of the Inward Processing Regime for the 2014-2024 period were used. The data were taken from the study prepared by Öztiryaki and Şeker (2025) based on TÜİK data. In the study, exports and imports within the scope of the Inward Processing Regime, the import ratio in exports, net foreign trade contribution and the changes of these indicators by years were evaluated. In addition, Pearson correlation analysis was conducted to see the relationship between Inward Processing Regime exports and Inward Processing Regime imports. According to the findings, exports made within the scope of the Inward Processing Regime were higher than imports in the period examined. For this reason, it can be said that the regime made a positive contribution to the foreign trade balance. However, the high import ratio in exports shows that production within the scope of the Inward Processing Regime is connected with imported inputs. Therefore, it was concluded that the Inward Processing Regime should not be evaluated from only one direction in terms of the current account deficit.

Keywords: Inward Processing Regime, Foreign Trade Balance, Current Account Deficit, Export, Imported Input Dependency

GİRİŞ

Ülkeler, küreselleşmenin ve uluslararası iş bölümünün bir zorunluluğu olarak dış ticaret faaliyetlerinde bulunurlar. Dış ticaretin temel amacı, ülke sınırları içinde üretilmeyen, kıt olan veya yüksek maliyetli

olan ürün ve hizmetleri daha uygun maliyetlerle dış dünyadan tedarik etmek iken bazen de ülkede bolca var olan ürün ya da hizmeti diğer ülkelere ihraç ederek kâr elde etmektir (Küçükçolak ve Cura, 2022: 207). Türkiye de bu sebeple 24 Ocak 1980 tarihi itibarıyla serbest piyasa ekonomisine geçmiş ve ihracata dayalı bir büyüme modelini benimseyerek çeşitli reformlar yapmıştır (Eryüzlü, 2013: 59). 1996 yılında Avrupa Birliği ile Gümrük Birliği Antlaşması yapılmış, bu anlaşma ile Türkiye nakdi teşvikleri ortadan kaldırmıştır. Devlet destekleri ve ihracat teşvik politikaları benimsenmeye ve kullanılmaya başlanmıştır (Sayılgan ve Şenol, 2010: 38). Uluslararası ticaret payının artırılması için ihracata dayalı sanayileşme politikası kapsamında bu destek ve teşviklerden mümkün olan en verimli şekilde yararlanmak gerekmektedir. Bu çerçevede geliştirilmiş ekonomik etkili gümrük rejimi olarak da adlandırılan rejimlerden biri olan Dahilde İşleme Rejimi'nin toplam ihracat içindeki payı oldukça geniştir. Bu nedenle de oldukça önemli bir yere sahip olduğu açıkça görülmektedir (Şeker, 2021: 2).

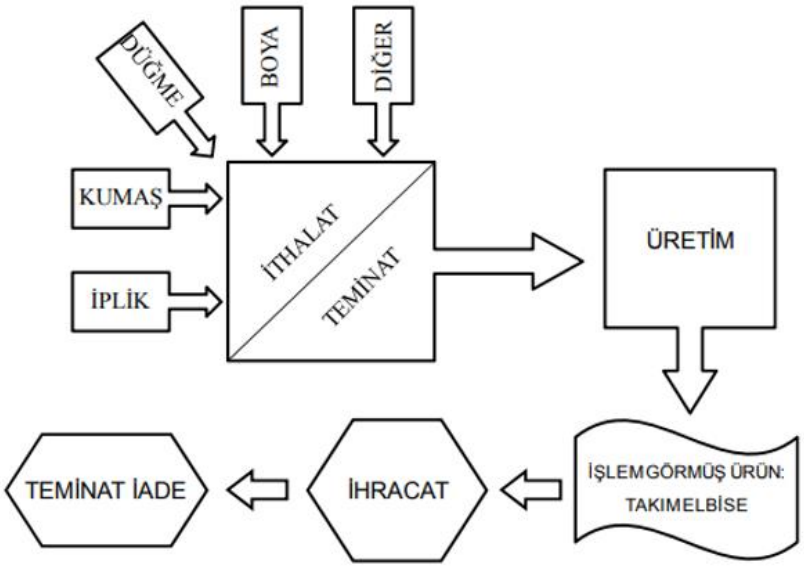
Şartlı muafiyet ve geri ödeme sistemi biçimlerinde yürütülebilen (Çağlayan, 2026: 188) Dahilde işleme rejimi 4458 sayılı Gümrük Kanunu'nun 108. maddesi çerçevesinde uygulanır. Buna göre işlem görmüş ürünlerde kullanılacak hammadde ya da ara malı, daha sonra ihraç edilmek şartıyla gümrük vergisi ve ticaret politikası önlemlerinden muaf tutulur. İthal edilen mallar işlendikten sonra ihraç edilmek zorundadır. Eğer firmalar kurallara uygun hareket ederse serbest dolaşımda bulunmayan bu hammadde veya ara mal için var olan vergi, harç ve diğer mali yükümlülüklerdeki muafiyetten faydalanmış olur (Cernat ve Pajot, 2012: 1).

Firmaların ürettikleri ürünler için daha uygun fiyatlı ya da daha kaliteli hammadde veya ara malı teminini sağlamak, bu sayede hem kalite hem de fiyat olarak uluslararası piyasalarda rakiplerine karşı üstünlük kazanmaya çalışmak, ihracat yapılan pazarları genişletmek, ihraç ürünlerini çeşitlendirmek dahilde işleme rejiminin amaçları olarak sıralanabilir (Dahilde İşleme Rejimi Kararı, 2005). Dahilde işleme rejiminin ana amacı ihracata dayalı büyüme iken, rejim kapsamında yapılan hammadde ve ara malı ithalatı ve bu girdilerin işlenmesi sonucu ortaya çıkan ürünlerin ihracatının yapılması çeşitli ekonomik sonuçlar da doğurmaktadır.

Dahilde işleme rejimi sadece vergi avantajı sağlamakla kalmaz, aynı zamanda Türkiye'de yeterli miktarda ya da uygun kalitede olmayan hammadde ve ara malları yurt dışından temin etmesine imkân sağlamaktadır. Böylece hem daha kaliteli hem de daha düşük maliyetli girdilere ulaşmaktadırlar. Bu durum firmaların daha kaliteli üretim yaparak dış pazarlarda daha uygun fiyatlarla rekabet gücünü artırmasına yardımcı olur. Bu yönleriyle dahilde işleme rejimi, ihracatçı firmaların maliyetlerini azaltan, uygun kalitedeki hammaddeye ulaşmayı kolaylaştıran ve rekabet gücünü artıran önemli bir teşvik mekanizmasıdır (İnamoğlu, 2020: 6).

Dahilde işleme rejimi, Türkiye'ye geçici olarak getirilen ve serbest dolaşımda olmayan yabancı menşeli malların, Türkiye'de işlenmesini ve yeniden ihraç edilmesine imkân veren ekonomik etkili bir gümrük rejimidir. Bu rejim kapsamında üretimde kullanılacak yurt dışından ithal edilen mallar, gümrük vergileri, KDV, ticaret politikası önlemleri vb. tedbirler uygulanmadan ülkeye girebilir. Vergiler ödenmez ancak teminat gösterilir. Ürün ihraç edildiğinde ise teminat çözülür ve vergi yükü tamamen ortadan kalkar (Eryüzlü, 2013: 62).

Şekil 1 Dahilde İşleme Rejiminin İşleyişi

Kaynak: Sayılgan G. ve Şenol C. (2010). Dahilde İşleme Rejimi ve Türk İşletmelerinin İhracatı Üzerine Etkileri. Erciyes İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, p:39.

Dahilde işleme rejimi, şartlı muafiyet sistemi ve geri ödeme sistemi olarak iki farklı sistemden oluşur. Şartlı muafiyet sisteminde firmalar, gümrük vergisi ve ticaret politikası önlemleri uygulanmadan, sadece teminat göstererek ithal etmek istedikleri hammadde ve yarı mamul mallar ile ambalaj gibi yardımcı maddeleri işleyip ihraç edebilir. İhracat gerçekleştiği zaman vergiler ortadan kalkar ve teminat çözülür. Bu yönteme şartlı muafiyet sistemi denmesinin sebebi, ihracatın gerçekleştiği anda vergi yükümlülüğünün ortadan kalkmasıdır. Bu sistemin düzenlenmesindeki temel hedef normal ithalat sürecindeki işlem maliyetini azaltmaya çalışmaktır (Selen, 2005:192-193).

Şartlı muafiyet sistemi kapsamında eşdeğer eşya kullanımı ile yurt içi alımlarla ilgili düzenlemeler de önem arz etmektedir. Eşdeğer eşya, dahilde işleme izin belgesi ile yurt dışından ithal edilecek eşya yerine, ithal eşyasıyla en az sekizli bazda GTİP kodu, kalitesi ve teknik özellikleri aynı olan serbest dolaşımdaki eşyanın kullanılabilmesini sağlamaktadır (Başkol, 2016: 4). Tarım ürünlerinde ise aynı kaliteye ve teknik özelliklere sahip eşdeğer eşyanın kullanılabilmesi için GTİP kodunun on ikili bazda aynı olması gerekmektedir (Şeker, 2021: 41).

Şartlı muafiyet sisteminde firmalar isterse önce ihracat daha sonra ithalat yapabileceği gibi ithal eşya ile serbest dolaşımdaki eşyayı bir arada kullanabilir. Eğer ithal eşya gelmeden ihracat yapılırsa, sonrasında ithalat belge süresi bitene kadar aynı ithalatı yapma hakkı kazanmış olur. Bu ithalat yapıldığında KDV, gümrük vergisi vb. vergiler ödenmez, bunun yerine teminat alınır ayrıca ticaret politikası önlemleri de uygulanmaz. Alınan teminat da ihracat şartı gerçekleştiğinde çözülür ve ithal edilen eşya firmaya bırakılır. Firma bu ithal eşyasını istediği gibi kullanabilir hale gelir. Eşdeğer eşya kullanılarak ithalat işlemi gerçekleştiğinde, dahilde işleme rejimi kapsamında kullanılan eşdeğer eşya ithal eşyanın, ithal eşya da eşdeğer eşyanın yerine geçmiş sayılmaktadır (Şeker, 2021: 41).

Geri ödeme sisteminde ise firmalar gümrük vergisini ödeyerek ithal etmek istedikleri hammadde ve yarı mamul mallar ile ambalaj gibi yardımcı maddeleri işleyip ihraç edebilir. Eğer bu ithal eşyaları kullanılarak üretilen ürünler ihraç edilirse ithalat sırasındaki vergiler devletten geri alınır. Geri ödeme sisteminden yararlanabilmek için firmanın dahilde işleme izin belgesi alması ve ithal edilen eşyanın geri ödeme sistemin kapsamından olduğunun gümrük memurları tarafından beyannameye işlenmesi gerekmektedir (Sayılgan ve Şenol, 2010: 42).

Firmaların dahilde işleme rejiminden yararlanabilmesi için Türkiye Gümrük Bölgesi'nde olması, aynı zamanda dahilde işleme izin belgesi ya da dahilde işleme izni alması gerekir. Başvuruda sunulan

belgeler, aksi ispatlanmadığı sürece doğru sayılır. İthal edilen malın üretimde kullanıldığının tespit edilebilir olması aynı zamanda Türkiye'deki üreticiler ve Türk mallarının imajı zarar görmemesi başvurular değerlendirilirken dikkate alınmaktadır. Yapılması planlanan işleme, üretilen ürünleri katma değeri yüksek hale getirmeli ayrıca uluslararası piyasada rekabetçi olmasını sağlamalıdır. Bununla birlikte firmaların daha önce dahilde işleme rejimi kapsamındaki performansları da değerlendirme kriteridir. Yapılan değerlendirmeler sonucunda dahilde işleme izni ya verilir ya da reddedilir (Dahilde İşleme Rejim Kararı, 2005).

Dış ticaret dengesi, cari işlemler dengesindeki en önemli kalemlerden biri olan mal ithalatı ile mal ihracatı arasındaki farkı ifade etmektedir. İhracat değerinin ithalat değerinden yüksek olması durumunda dış ticaret fazlası, ithalat değerinin ihracat değerinden yüksek olması durumunda ise dış ticaret açığı ortaya çıkmaktadır (Liberatore ve MacFeely, 2025).

Cari işlemler dengesi ise dış ticaret dengesini de kapsayan bir kavramdır. Cari işlemler dengesi ülkelerin dış ekonomik ilişkilerinde kullanılan önemli göstergelerden biridir. Cari işlemler dengesi, mal ithalat ve ihracatı, hizmet ihracat ve ithalatı, yatırım gelirleri ve giderleri ve son olarak karşılıksız transferlerin toplamından oluşmaktadır (Şahin, 2011: 49). Bir ekonomide mal ve hizmet ithalatı ile yurt dışına yapılan transferlerin toplamı, mal ve hizmet ihracatı ile yurt dışından gelen transferlerin toplamını aşıyorsa "cari açık" (cari işlemler açığı) bir problem olarak ortaya çıkmaktadır.

Dahilde işleme rejimi uygulamaya konulduğu günden bu yana, Türkiye'nin dış ticaretinde çok önemli bir yere sahiptir. 2003-2015 yılları arasındaki verilere göre rejim kapsamında yapılan ihracat toplam ihracatın %47'si oranında olmuştur. Buna göre dahilde işleme rejimi ile Türkiye'nin ihracatının neredeyse yarısı gerçekleşmektedir (Yıldız ve Mete, 2018: 324). Bu sebeple dahilde işleme rejiminin cari açığa etkisi hem cari açığı artırdığı yönünde eleştirilere sebep olmuş hem de cari dengeye pozitif katkı yaptığı yönünde bulgularla karşılaşılmıştır.

Dahilde işleme rejimi kapsamında ithalat yapılırken, eşyalar ticaret politikası önlemlerine tabi tutulursa, ihracatçılar dünya fiyatlarından hammadde ya da ara mal elde edemeyebilir ve bu sebeple son ürünlerin maliyeti dünyada rekabetçi fiyatlarla satılmasına imkân vermeyebilir. Ama bu araçlar hiç uygulanmaz ve yerli üretimi koruyacak kurallar da konulmazsa bu kez de yerli üreticiler zarar görebilir. Dahilde işleme rejimi uygulanırken yerli üreticiyi de koruyan bir politika uygulanmaması yapılan en önemli eleştirilerden bir tanesidir (Takım ve Ersungur, 2010: 297).

Bu rejimin yaygın olarak kullanılması Türkiye'nin ihraç ettiği ürünlerde yaratılan katma değerin düşmesine yol açmaktadır. DİR uygulaması ihracatı büyük oranda ithalata bağımlı hale getirmektedir. Yani ihracatçılar yerli girdiler kullanmak yerine daha fazla ithal girdi kullanmakta ve bu durum ithalatın artışına, dolayısıyla da cari açığın artışına sebep olmaktadır (Takım ve Ersungur, 2010: 295).

Dahilde işleme rejimi başka bir açıdan incelendiğinde ithalatı artırıcı bir etki göstermiş olsa bile yine de önemli avantajları bulunmaktadır. Rejim kapsamında ithal edilen ürün daha değerli bir şekilde ihraç edilmektedir. Bu durum ekonomiye olumlu katkı sağlamaktadır. Ayrıca DİR istihdamı artırmakta ve işsizliğin azalmasına katkı sağlamaktadır. Bununla birlikte kaliteli girdi kullanımı artmaktadır. DİR sayesinde dünya ile yarışmaya çalışan ihracatçılar yeni teknolojilerin ülkemize girmesini hızlandırmaktadır (Eryüzlü, 2013: 67).

Bu çalışmada, Türkiye'de uygulanan en önemli ihracat teşviklerinden biri olan dahilde işleme rejiminin dış ticaret dengesi ve cari açık üzerindeki etkisi 2014-2024 yılları arasındaki veriler kullanılarak incelenecektir. Araştırmanın kapsamının 2014-2024 yılları olmasının temel sebebi, bu zaman süresince Türkiye'deki kur dalgalanmalarının olması ve küresel tedarik zincirinde dönüşümlerin gerçekleşmesi, aynı zamanda pandemi sürecinin uluslararası ticaretteki değişikliklerin incelenmesine imkân vermesidir. Çalışmada öncelikle dahilde işleme rejiminin kavramsal çerçevesi işleyişi ve amaçları ele alınmış, sonrasında dahilde işleme rejiminin cari açıkla ilişkisi literatür kapsamında değerlendirilecektir. Uygulama bölümünde ise 2014-2024 dönemindeki DİR kapsamında yapılan ithalat ve ihracat verileri kullanılıp betimsel analiz yapılacaktır. Çalışmada kullanılan veriler, TÜİK verilerine dayalı olarak Öztiryaki ve Şeker (2025) tarafından yayımlanan "Türkiye'de Dahilde İşleme Rejimi Uygulamaları ve Uluslararası Ticaret Üzerindeki Etkileri" başlıklı çalışmadan derlenmiştir.

Araştırmanın bazı sınırlılıkları vardır. Çalışmada yalnızca 2014-2024 yılları arasındaki DİR kapsamındaki ihracat ve ithalat verileri kullanılmıştır. Veriler doğrudan TÜİK'ten değil, TÜİK verilerine dayalı olarak hazırlanan Öztiryaki ve Şeker (2025) çalışmasından alınmıştır. Bu nedenle çalışma, kullanılan veriler ve incelenen dönemle sınırlıdır.

Bu çalışmanın, Dahilde İşleme Rejimi'nin dış ticaret dengesi ve cari açık açısından nasıl değerlendirilebileceğini göstermesi bakımından yararlı olacağı düşünülmektedir. Ayrıca bu konuda çalışma yapacak öğrenci ve araştırmacılara genel bir fikir verebilir.

ARAŞTIRMA VE BULGULAR

Araştırmanın Kapsamı ve Yöntemi

Bu araştırma, Türkiye'de 2014-2024 döneminde Dahilde işleme rejimi ile gerçekleştirilen ihracat ve ithalat işlemlerinden oluşan 11 yıllık verileri kapsamaktadır. Ayrıca, araştırmada sektörlerin ya da firmaların rejim kapsamındaki işlemleri ayrı ayrı incelenmemiştir. Sadece yıllık toplam dış ticaret göstergeleri kullanılmıştır.

Araştırma, nicel bir araştırma olup ele alınış şekline göre tanımlayıcı bir niteliktedir. Tanımlayıcı araştırmalar, belirli bir konuya ilişkin mevcut durumun, değişkenler arasındaki ilişkinin derecesinin ve ölçüsünün ortaya konulmasına yönelik olan araştırmalardır (Küçük, 2016: 49). Bu çalışmada dahilde işleme rejimi kapsamında gerçekleştirilen ihracat ve ithalatın yıllar itibarıyla değişimi, genel ihracat ve genel ithalat içindeki payları, ihracatta ithalat oranı ve değişkenler arasındaki ilişki düzeyi incelenmiştir.

Araştırmada veri toplama yöntemi olarak doküman incelemesinden yararlanılmıştır. Bu doğrultuda birincil veri toplama yöntemlerinden yararlanılmamış, ikincil veriler kullanılmıştır. Araştırmada kullanılan verilerin ana kaynağı TÜİK olmakla birlikte, bu çalışmada veriler doğrudan TÜİK veri tabanından değil, Öztiryaki ve Şeker'in (2025) "Türkiye'de Dahilde İşleme Rejimi Uygulamaları ve Uluslararası Ticaret Üzerindeki Etkileri" başlıklı çalışmasında sunulan tablodan derlenmiştir.

Araştırma kapsamında incelenen göstergeler; DİR kapsamında gerçekleştirilen ihracat, DİR kapsamındaki ihracatın genel ihracat içindeki payı, DİR kapsamında gerçekleştirilen ithalat, DİR kapsamındaki ithalatın genel ithalat içindeki payı, DİR kapsamında ihracatta ithalat oranıdır. Kaynak çalışmada milyon dolar olarak belirtilen parasal değerler, bu çalışmada milyar dolar cinsinden gösterilmiştir. Bu çalışmada kullanılan oranlar ise kaynak çalışmadan olduğu gibi alınmıştır. Öncelikle DİR kapsamındaki ihracat ve ithalatın yıllara göre nasıl değiştiğine bakılmış, daha sonra 2014-2024 yılları karşılaştırılıp bu dönemdeki artış ve azalışlar gösterilmiştir.

Veriler Excel'e aktarılmış; hesaplamalar, tablolar ve grafikler bu veri seti üzerinden oluşturulmuştur. DİR kapsamındaki ihracat ve ithalatın yıllar içerisindeki gelişimi, bu göstergelerin genel ihracat ve ithalat içindeki payları ile ihracatta ithalat oranı çizgi ve sütun grafikleri aracılığıyla gösterilmiştir.

Araştırmada cari işlemler dengesinin bütün bileşenleri analiz edilmemiştir. Bu nedenle elde edilen bulgular öncelikle DİR'in dış ticaret dengesi üzerindeki görünümünü ortaya koymakta, söz konusu bulgular daha sonra cari açık açısından değerlendirilmektedir.

Araştırmanın Modeli

Dahilde İşleme Rejiminin dış ticarete yıllık ne kadar katkı sağladığını belirlemek amacıyla DİR kapsamındaki ihracattan DİR kapsamındaki ithalat çıkarılmıştır. Hesaplama aşağıdaki şekilde gerçekleştirilmiştir:

DİR Net Dış Ticaret Katkısı = DİR Kapsamındaki İhracat − DİR Kapsamındaki İthalat

Ayrıca DİR ihracatı ile DİR ithalatının birlikte hareket edip etmediğini incelemek amacıyla Pearson korelasyon analizinden yararlanılmıştır. Korelasyon sonucunun değişkenler arasındaki ilişkinin yönü ve gücü hakkında bilgi vermesi amaçlanmıştır. Bununla birlikte gözlem sayısının 11 yıl ile sınırlı olması nedeniyle korelasyon sonuçları keşfedici nitelikte değerlendirilmiş ve değişkenler arasında nedensellik bulunduğu ileri sürülmemiştir.

Araştırmanın Hipotezleri

Literatür incelendiğinde Türkiye'de 2014-2024 yılları arasında dahilde işleme rejimi kapsamında yapılan dış ticaretin incelenmesi için aşağıdaki hipotezler oluşturulmuştur.

H1: 2014-2024 döneminde dahilde işleme rejimi kapsamında gerçekleştirilen ihracat ile ithalat arasında pozitif yönlü bir ilişki vardır.

H2: 2014-2024 yılları arasında dahilde işleme rejimi kapsamında gerçekleştirilen ihracat, yine aynı kapsamda yapılan ithalattan daha yüksektir.

H3: Dahilde İşleme Rejimi kapsamında gerçekleştirilen ihracat ile ithalat arasındaki fark, rejimin dış ticaret dengesine pozitif katkı sağladığını göstermektedir.

H4: İhracatta ithalat oranının yüksek seyretmesi Dahilde İşleme Rejimi kapsamında gerçekleştirilen üretimin ithal girdilere bağımlı olduğunu göstermektedir.

Bulgular ve Yorum

Bu bölümde Türkiye'de 2014-2024 döneminde dahilde işleme rejimi kapsamında gerçekleştirilen ihracat ve ithalat verileri analiz edilmektedir. Bulgular; araştırma hipotezleri doğrultusunda DİR kapsamındaki ihracat ve ithalat arasındaki ilişki, DİR ihracatının DİR ithalatından yüksek gerçekleşme durumu, DİR'in net dış ticaret katkısı ve ihracatta ithalat oranı üzerinden değerlendirilmiştir. Kullanılan temel veri seti TÜİK verilerine dayalı olarak Öztiryaki ve Şeker'in 2025 tarihli çalışmasında yer alan 2014-2024 dönemi DİR tablosundan derlenmiştir. Kaynakta DİR ihracatı, genel ihracattaki pay, DİR ithalatının genel ithalattaki payı ve ihracatta ithalat oranı yıllar itibarıyla verilmiştir.

Tablo 1: 2014-2024 Yılları Arasında DİR Kapsamındaki İhracat, İthalat ve Net Dış Ticaret Katkısı

Yıl	DİR Kapsamında Yapılan İhracat (Milyar Dolar)	DİR'in Genel İhracattaki Pay (%)	DİR Kapsamında Yapılan İthalat (Milyar Dolar)	DİR'in Genel İthalattaki Pay (%)	İhracatta İthalat Oranı (%)	DİR'in Net Dış Ticaret Katkısı (Milyar Dolar)
2014	68,5	47,2	31,6	12,3	45,5	36,9
2015	58,8	38,6	26,2	12,2	44,8	32,6
2016	58,2	38,9	24,5	11,8	41,3	33,7
2017	65,0	39,6	28,4	11,7	43,1	36,6
2018	74,9	42,3	33,0	14,2	44,5	41,9
2019	74,7	41,1	27,2	12,8	36,4	47,5
2020	69,6	40,8	25,9	11,8	36,2	43,7
2021	91,0	40,4	31,5	11,4	34,1	59,5
2022	97,7	38,1	48,5	13,2	49,4	49,2
2023	100,6	39,2	47,6	13,1	47,0	53,0
2024	103,5	39,4	45,0	13,0	43,6	58,5

Kaynak: Öztiryaki ve Şeker'in (2025) TÜİK verilerine dayanarak hazırladığı tablodan yararlanılmış ve yazar tarafından oluşturulmuştur.

Not: Veriler, Öztiryaki ve Şeker'in (2025) çalışmasındaki tablodan alınmıştır. Parasal tutarlar milyar dolar cinsinden gösterilmiş, ihracatta ithalat oranları ise kaynak çalışmada yer aldığı şekliyle kullanılmıştır. Bu oranlar, tabloda verilen ihracat ve ithalat tutarlarının doğrudan birbirine bölünmesiyle

her yıl aynı sonucu vermemektedir. Net dış ticaret katkısı, DİR kapsamındaki ihracattan DİR kapsamındaki ithalatın çıkarılmasıyla hesaplanmıştır.

DİR Kapsamındaki İhracat ve İthalat Arasındaki İlişkiye Dair Bulgular

Tablo 2: DİR İhracatı ve DİR İthalatı Arasındaki Pearson Korelasyon Sonucu

Analiz Edilen Değişkenler	Pearson Korelasyon katsayısı	İlişkinin yönü	İlişkinin gücü
DİR İhracatı-DİR İthalatı	0,899	Pozitif	Güçlü

Kaynak: Yazar tarafından hesaplanmıştır.

Not: Hesaplama 2014-2024 dönemine ait yıllık DİR ihracatı ve DİR ithalatı verileri üzerinden Excel programındaki KORELASYON fonksiyonu kullanılarak yapılmıştır.

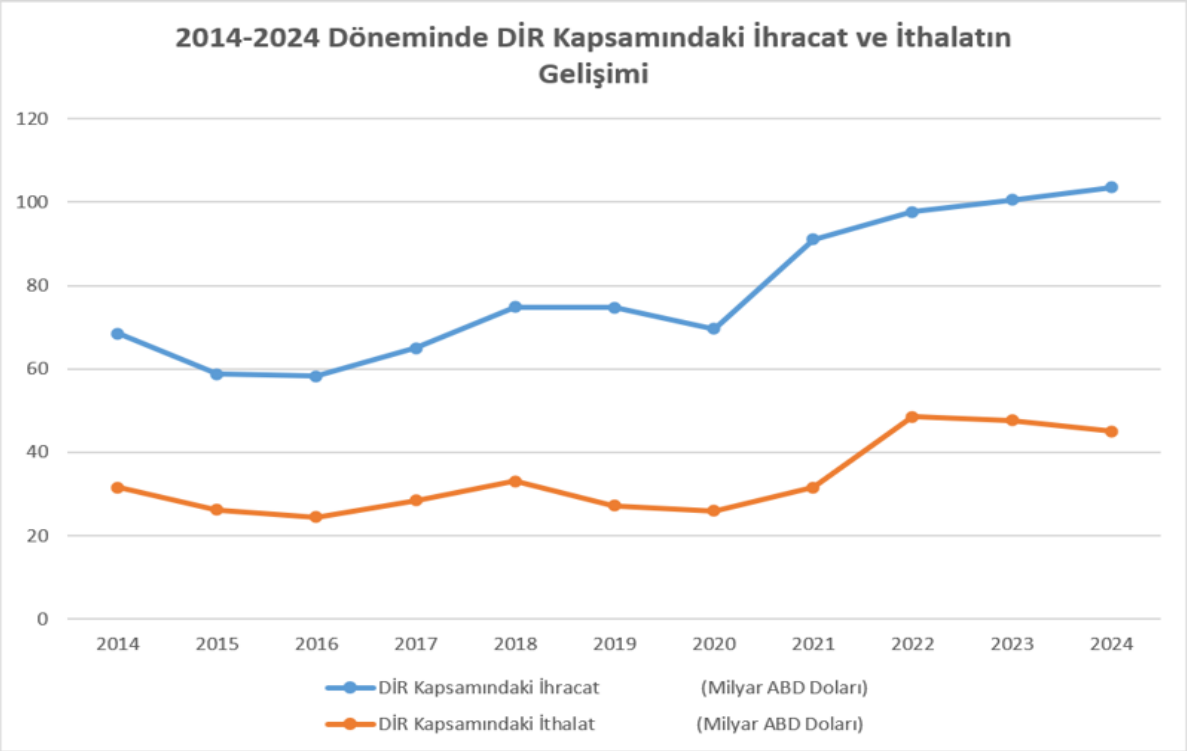
Excel programında KORELASYON fonksiyonu kullanılarak yapılan hesaplama sonucunda DİR kapsamındaki ihracat ile DİR kapsamındaki ithalat arasındaki Pearson korelasyon katsayısı r = 0,899 olarak hesaplanmıştır. Bu değer, DİR ihracatı ve ithalatını gösteren değişkenler arasında güçlü ve pozitif yönlü bir ilişki olduğunu göstermektedir.

Bu sonuç H1 hipotezini desteklemektedir. Buna göre 2014-2024 döneminde Dahilde İşleme Rejimi kapsamında gerçekleştirilen ihracat ile ithalat arasında güçlü ve pozitif yönlü bir ilişki bulunduğu söylenebilir. Ancak bu ilişki, rejimin cari açık üzerindeki kesin etkisini ölçmemekte; yalnızca DİR ihracatı ile DİR ithalatının incelenen dönemde benzer yönde hareket ettiğini göstermektedir.

DİR Kapsamındaki İhracatın İthalattan Yüksek Gerçekleşmesine İlişkin Bulgular

2014-2024 döneminde dahilde işleme rejimi kapsamında gerçekleştirilen ihracatın, aynı dönemdeki DİR kapsamında gerçekleştirilen ithalattan daha yüksek düzeyde gerçekleşip gerçekleşmediği incelenmiştir. Bu amaçla Tablo 1'de yer alan DİR kapsamındaki ihracat ve ithalat verileri yıllar itibarıyla karşılaştırılmış, söz konusu gelişim Şekil 2'de gösterilmiştir.

Şekil 2: 2014-2024 Döneminde DİR Kapsamındaki İthalat ve İhracatın Gelişimi

Kaynak: TÜİK verilerine dayalı olarak Öztiryaki ve Şeker (2025) tarafından düzenlenen tablo verilerinden yararlanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

Not: Değerler milyar dolar cinsindendir.

2024 yılına gelindiğinde DİR kapsamındaki ihracat 103,5 milyar dolara, DİR kapsamındaki ithalat ise 45,0 milyar dolara yükselmiştir. Aynı yıl net dış ticaret katkısı 58,5 milyar dolar olmuştur. Bu durum, incelenen dönemde DİR kapsamındaki ihracatın DİR kapsamındaki ithalattan sürekli olarak yüksek düzeyde gerçekleştiğini göstermektedir.

Dönem başı ve dönem sonu değerleri karşılaştırıldığında, DİR kapsamındaki ihracat 2014-2024 döneminde 68,5 milyar dolardan 103,5 milyar dolara yükselmiş ve yaklaşık %51,1 oranında artmıştır. Buna göre hem DİR kapsamındaki ihracat hem de DİR kapsamındaki ithalat artış göstermiştir ancak ihracattaki artış oranı ithalattaki artış oranından daha yüksek gerçekleşmiştir.

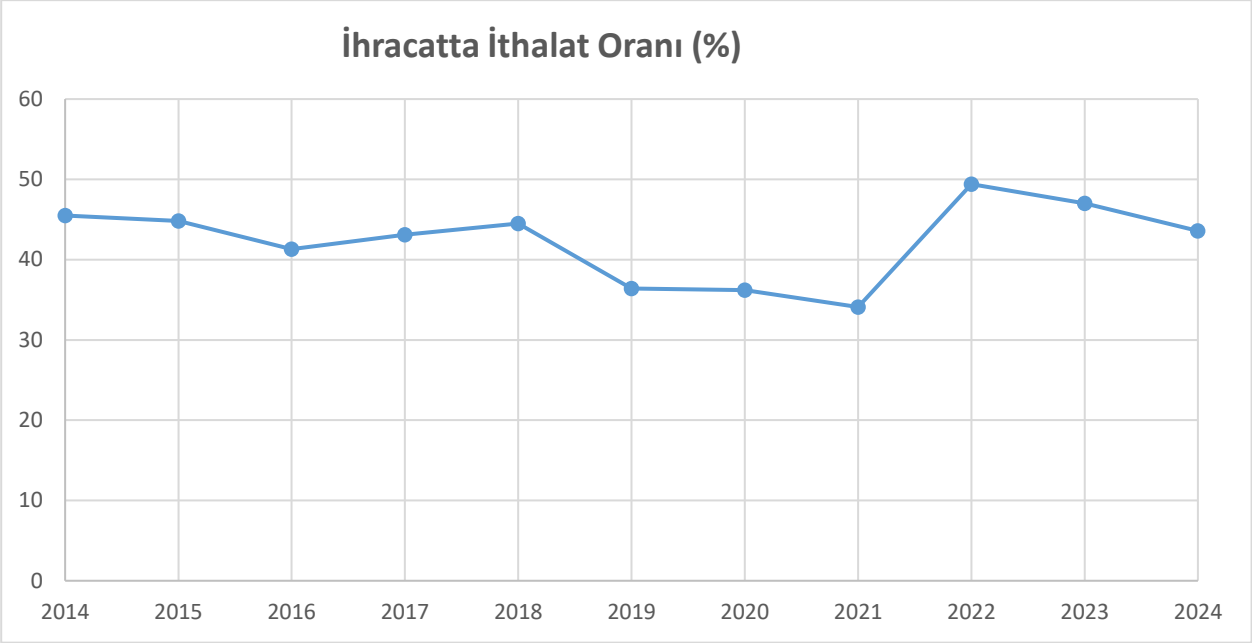
DİR'in Dış Ticaret Katkısına İlişkin Bulgular

DİR kapsamında gerçekleştirilen ihracatın ithalattan yüksek olduğu belirlendikten sonra, iki değişken arasındaki fark yıllar itibarıyla incelenmiştir. 2014-2024 yılları arasında net dış ticaret katkısı genel olarak pozitif olmuştur. En düşük katkı 2015 yılında 32,6 milyar dolar, en yüksek katkı ise 2021 yılında 59,5 milyar dolar olmuştur. 2022 yılında DİR ithalatının artması net dış ticaret katkısını 49,2 milyar dolara düşürmüş, 2023 ve 2024 yıllarında yeniden yükselmeye başlamıştır.

Bu sonuç H3 hipotezini desteklemektedir. Buna göre Dahilde İşleme Rejimi kapsamında gerçekleştirilen ihracat ile ithalat arasındaki pozitif fark, rejimin dış ticaret dengesine olumlu katkı sağladığını göstermektedir. Bununla birlikte, ihracatta ithalat oranının bazı yıllarda yüksek seyretmesi, rejimin ithal girdi bağımlılığı sorununu tamamen ortadan kaldırmadığını da göstermektedir.

İhracatta İthalat Oranı ve İthal Girdi Bağımlılığına İlişkin Bulgular

Şekil 3. 2014-2024 Döneminde DİR Kapsamında İhracatta İthalat Oranının Gelişimi (%)

Kaynak: TÜİK verilerine dayalı olarak Öztiryaki ve Şeker (2025) tarafından düzenlenen tablo verilerinden yararlanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

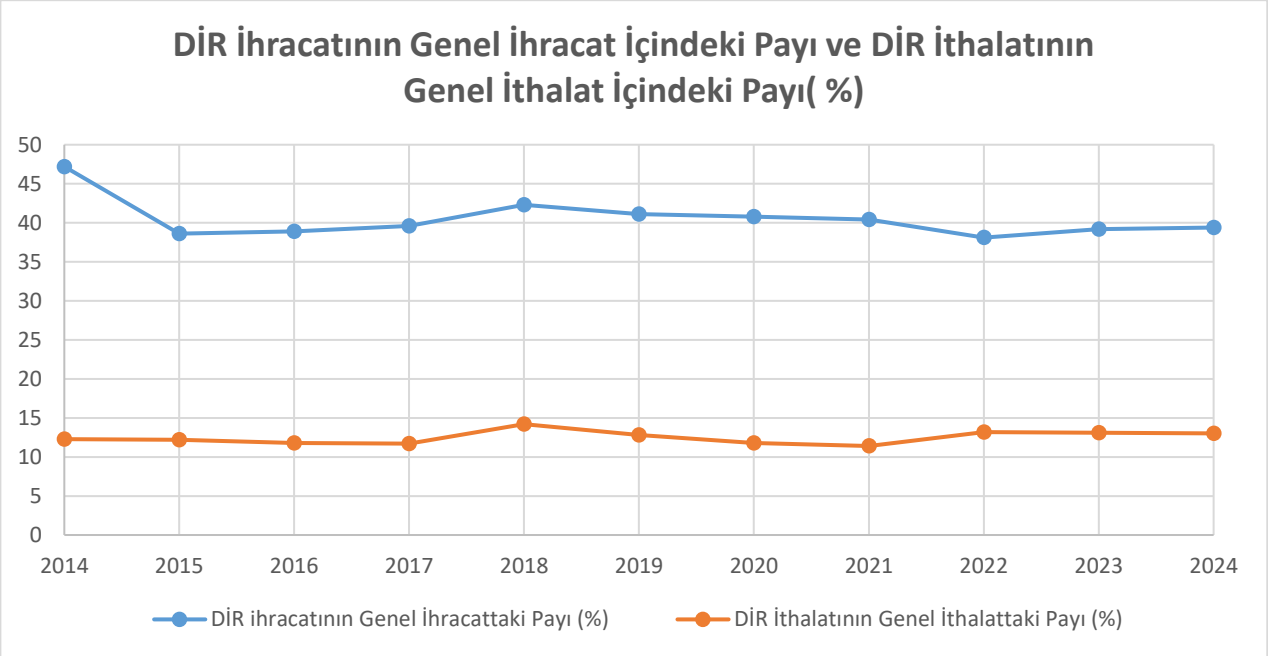
Not: Değerler yüzde (%) olarak verilmiştir.

2014-2024 döneminde DİR kapsamındaki ihracatta ithalat oranı yıllara göre değişkenlik göstermiştir. 2014 yılında bu oran %45,5 olarak görülmüşken, 2016 yılında %41,3'e düşmüştür. 2018 yılında ise %44,5 olarak gerçekleşmiştir. 2019 ve 2020 yıllarında daha da düşmüş ve sırasıyla %36,4 ve %36,2 olmuştur. 2021 yılında ise %34,1 ile dönemin en düşük seviyesine gelmiştir. Aynı zamanda 2022 yılında ihracatta ithalat oranı hızlı şekilde artarak 49,4'e ulaşmıştır. Bu oran incelenen zaman dilimindeki en yüksek değer olmuştur. 2023 yılında %47,0 olmuş, 2024 yılında ise %43,6'ya düşmüştür. Buna göre 2022'den sonra DİR kapsamında üretimde ithal girdi kullanımı artmış, sonraki yıllarda ise biraz gerilemiştir.

Genel olarak bakıldığında 2014-2024 döneminde DİR kapsamında ihracatta ithalat oranı yüksek ve dalgalı olmuştur. Bu sonuç H4 hipotezini desteklemektedir. Çünkü ihracatta ithalat oranının yüksek olması DİR kapsamındaki üretimin ithal girdilere bağımlı olduğunu göstermektedir. Bu yüzden DİR değerlendirilirken sadece ihracatın artıp artmadığına değil bu ihracatın ne kadar ithal girdi ile yapıldığına da bakılmalıdır.

DİR'in Genel İhracat ve Genel İthalat İçindeki Payına İlişkin Bulgular

Şekil 4. DİR İhracatının Genel İhracattaki Payı ve DİR ithalatının Genel İthalattaki Payı (%)

Kaynak: TÜİK verilerine dayalı olarak Öztiryaki ve Şeker (2025) tarafından düzenlenen tablo verilerinden yararlanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

Not: Değerler yüzde (%) olarak verilmiştir.

2014-2024 dönemi incelendiği zaman DİR kapsamındaki ihracatın genel ihracat içindeki payının oldukça yüksek olduğu görülmektedir. 2014 yılında DİR ihracatının genel ihracat içindeki payı %47,2 olurken, 2024 yılında bu oran %39,4 seviyesine gerilemiştir. Buna göre DİR ihracatının genel ihracat içindeki payında dönem başına göre azalma olmakla birlikte, DİR'in Türkiye ihracatı içerisinde hâlâ önemli bir yere sahip olduğu görülmektedir.

Dönem içerisinde DİR ihracatının genel ihracat içindeki en yüksek payı 2014 yılında %47,2 olarak gerçekleşmiştir. En düşük pay ise 2022 yılında %38,1 düzeyinde görülmüştür. Bu durum DİR kapsamındaki ihracatın 2022 yılında artmasına rağmen genel ihracat içindeki payının aynı şekilde artmadığını göstermiştir. Yani, Türkiye'nin genel ihracatı da artmış ve rejimin toplam ihracat içindeki payı azalmıştır.

DİR ithalatının genel ithalat içindeki payı incelenecek olursa, bu oranın DİR ihracatının payına göre daha düşük seviyelerde kaldığı söylenebilir. 2014 yılında DİR ithalatının genel ithalat içindeki payı %12,3 olurken, 2024 yılında ise bu oran %13,0 seviyesine gelmiştir. Tüm yıllar bir arada değerlendirildiğinde %11 ve %14 aralığında gerçekleştiği söylenebilir. En düşük oran 2021 yılında %11,4 olmuştur. En yüksek oran ise 2018 yılında %14,2 olarak görülmüştür. Bu bulgular DİR'in dış ticaret açısından çok önemli bir rejim olduğunu göstermektedir. DİR'in genel ihracat içindeki payı %40'larda seyrederken, genel ithalat içindeki payının %12-13 seviyelerinde kalması, DİR'in ihracat tarafının daha güçlü olduğunu vurgulamaktadır. Ama buna rağmen rejimin ithal girdi kullanımına bağımlı değildir demek de mümkün olmamaktadır. Çünkü DİR kapsamında yapılan ithalat doğrudan ihracata yönelik ürünlerin hammaddesi olarak kullanılmaktadır. Bu nedenle DİR ithalatının artışı ithal girdi kullanımını beraberinde getirmektedir.

SONUÇ

Bu çalışmada Türkiye'de dahilde işleme rejimi kapsamında gerçekleştirilen ithalat ve ihracatın 2014-2024 yılları arasında değişimi ve gelişimi dış ticaret ve cari açık açısından değerlendirilmiştir. Çalışmada DİR ile ilgili temel göstergeler incelenmiştir. Bunlar DİR kapsamındaki ithalat ve ihracat, bu

ithalat ve ihracatın genel ithalat ve ihracat içindeki payı, ihracatta ithalat oranı ve net dış ticaret katkısıdır. Ayrıca DİR kapsamında ithalat ve ihracatın arasındaki ilişkiyi görebilmek için Pearson korelasyon analizi yapılmıştır.

Araştırmada ilk olarak 2014-2024 yılları arasındaki Dahilde işleme rejimi kapsamında gerçekleşen ihracat ve ithalat arasındaki ilişki incelenmiş, Pearson korelasyon analizi yapılmıştır. Analiz sonucunda DİR kapsamındaki ihracat ve ithalat arasında güçlü ve pozitif yönde bir ilişki tespit edilmiştir. İncelenen dönemde DİR ihracatının artmasıyla birlikte DİR ithalatının arttığı da gözlemlenmiştir. Bu sonuç DİR kapsamındaki ihracat ile DİR kapsamındaki ithalatın birlikte hareket ettiğini göstermektedir. Ancak bu ilişki doğrudan neden-sonuç ilişkisi olarak değerlendirilmemelidir. Elde edilen bulgular neticesinde H1 hipotezi desteklenmiştir.

Araştırmada ikinci olarak, 2014-2024 dönemindeki DİR kapsamındaki ihracatın DİR kapsamındaki ithalattan yüksek gerçekleşip gerçekleşmediğine bakılmış, elde edilen bulgular tüm yıllarda DİR kapsamındaki ihracatın, DİR kapsamındaki ithalattan daha yüksek olduğunu göstermiştir. DİR kapsamındaki ihracatın ithalata göre daha güçlü olduğu söylenebilir. Bu nedenle DİR'in dış ticarete pozitif katkı sağlayan bir uygulama olduğu anlaşılmaktadır. Elde edilen bulgular neticesinde H2 hipotezi desteklenmiştir.

Araştırmada üçüncü olarak DİR kapsamındaki ithalat ve ihracat farkı incelenmiştir. Bu fark net dış ticaret katkısını göstermektedir. İncelenen dönemde DİR'in net dış ticaret katkısının pozitif olduğu görülmüştür. Yani DİR kapsamında yapılan ihracat, ithalattan daha yüksek çıkmıştır. Bu sonuç DİR'in sadece ithalatı artıran bir uygulama olmadığını aynı zamanda ihracatı desteklediğini de göstermektedir. Çünkü ithal girdiler üretimde kullanıldıktan sonra ihracata dönüşmektedir. Bu nedenle de ihracat ithalattan daha yüksek olmaktadır. Genel olarak bakıldığında, 2014-2024 döneminde DİR'in dış ticaret dengesine pozitif katkısı olduğu söylenebilir. Elde edilen bulgular neticesinde H3 hipotezi desteklenmiştir.

Araştırmada dördüncü olarak, DİR'in ithal girdiye ne kadar bağlı olduğu incelenmiş, bunun için ihracatta ithalat oranına bakılmıştır. 2014-2024 yılları arasında DİR kapsamındaki ihracatın önemli bir kısmının ithal girdilere bağımlı olduğunu gösteren sonuçlar bulunmuştur. Bu durum, rejimin cari açığa hem olumlu hem de olumsuz etkilerinin olabildiğini göstermektedir. Bir taraftan dış ticareti artırdığı için dış ticaret dengesine olumlu bir etkisi söz konusu olmuştur. Diğer taraftan üretimde ithal girdinin kullanımı sebebiyle cari açık için olumsuz sonuçlar doğurabilmektedir. Ancak bu çalışmada cari açık üzerindeki doğrudan etkisi ölçülmemiştir. Bu sonuç H4 hipotezini desteklemektedir.

Araştırmada son olarak, DİR ihracatının toplam ihracat içindeki payına bakılmıştır. 2014-2024 yılları arasında DİR ihracatının toplam ihracat içindeki payının oldukça yüksek olduğu gözlemlenmiştir. Bu durum DİR'in Türkiye'nin ihracat performansına katkısının pozitif yönde olduğunu ve rejimin dış ticaret açısından önemli bir yere sahip olduğunu göstermektedir. DİR ithalatının toplam ithalat içindeki payı ise ihracata göre daha sınırlı kalmıştır. Bu durum, DİR'in Türkiye dış ticaretinde daha çok ihracat yönüyle öne çıktığını göstermektedir.

Genel olarak bir değerlendirme yapılırsa, dahilde işleme rejiminin Türkiye'nin ihracatını destekleyen önemli bir rejim olduğu görülmektedir. Firmaların maliyet avantajı sağlaması dolayısıyla da dış ticaretin artması dış ticarete olumlu bir katkısının olduğunu gösterir. Ancak dış ticarette kullanılan ithal girdi oranının yüksek olması cari açık açısından dezavantaj olarak düşünülmelidir. Bu nedenle DİR değerlendirilirken sadece ihracat artışına değil aynı zamanda yerli girdi kullanımına ve yüksek katma değerli üretime de dikkat edilmesi gerekmektedir.

Literatürde dahilde işleme rejimini farklı yönleriyle ele alan çalışmalar mevcuttur. Sayılgan ve Şenol (2010) firmaların DİR sayesinde daha uygun maliyetli girdiler temin edebildiğini belirtmiş ve bunun firmaların ihracat performansını ve rekabet gücünü artırıcı bir etkisinin olduğunu ifade etmiştir. Küçükçolak ve Cura (2022) ise DİR desteği alan firmaların diğer firmalara göre ihracat performanslarının daha yüksek olduğunu belirtmiştir. Bu çalışmada elde edilen bulgular da bu görüşlerle uyumlu olmuştur. Çünkü incelenen dönemde DİR kapsamındaki ihracat genel olarak artış göstermiştir. Bu durum DİR'in ihracatı destekleyen bir rejim olduğunu göstermektedir.

Literatürde dahilde işleme rejiminin ithalatı artırdığını ifade eden çalışmalar da bulunmaktadır. Takım ve Ersungur (2010) DİR kapsamında yapılan ihracatın ithalatı da artırdığını tespit etmiştir. Bu durumun yerli üreticiler açısından olumsuz sonuçlarının olabileceğini söylemiştir. Başkol (2016) ise Türkiye'nin ihracatında DİR'in önemli bir paya sahip olduğunu ifade etmiştir. İhracattaki ithal girdi oranının yüksek olduğunu söylemiştir. Bu çalışmada yapılan Pearson korelasyon analizinde de benzer sonuçlar bulunmuş, DİR ihracatı ve DİR ithalatı arasında güçlü ve pozitif bir ilişkinin olduğu gözlemlenmiştir. Bu sonuç, DİR kapsamında ihracat ile ithalatın birlikte hareket ettiğini göstermektedir. Elde edilen bulgular literatürle uyumlu olmuştur.

Eryüzlü (2013), dahilde işleme rejimi ile cari açık arasında uzun vadeli ilişki bulunduğunu tespit etmiş, DİR kapsamında gerçekleştirilen ithalatın uzun vadede cari açığı artıran bir etkisi olabileceğini ifade etmiştir. Bu çalışmada ise doğrudan cari açık üzerinde bir nedensellik analizi yapılmasa da ihracatta ithalat oranının bazı yıllarda yüksek olması DİR'in cari açık açısından dikkatli şekilde incelenmesi gerektiğini göstermektedir.

Ekonomi yönetimine yönelik olarak, DİR kapsamında yerli girdi kullanımını artıran firmalara ek teşvikler sağlanmasının hem ihracatın sürdürülmesine hem de ithal girdi bağımlılığının azaltılmasına katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Bu doğrultuda rejimin, yerli üretimin azalmasını engelleyecek aynı zamanda da ihracata yönelik üretimi destekleyecek biçimde uygulanması önem taşımaktadır.

Rejimden yararlanan sektörlerin katma değer düzeyine göre değerlendirilmesi yararlı olacaktır. Yüksek katma değerli üretim yapan sektörlerde DİR uygulamalarının desteklenmesi, buna karşılık düşük katma değerli ve ithal girdi bağımlılığı yüksek sektörlerde ise daha seçici politikalar uygulanması, rejimin dış ticaret dengesi üzerindeki olumlu etkisinin güçlendirilmesine katkı sağlayabilir.

Gelecekte yapılacak çalışmalarda Dahilde İşleme Rejimi'nin etkilerinin sektörler ve ürünler özelinde incelenmesinin yararlı olacağı düşünülmektedir. Özellikle sanayi, tekstil, demir-çelik, otomotiv ve tarım gibi sektörlerde DİR'in dış ticaret dengesi ve cari açık üzerindeki etkileri karşılaştırmalı olarak analiz edilebilir.

Sonraki araştırmalarda daha uzun dönemli veriler kullanılarak ekonometrik analizler yapılabilir. Bu sayede DİR kapsamındaki ihracat, ithalat, dış ticaret dengesi ve cari açık arasındaki ilişki daha ayrıntılı biçimde ortaya konulabilir.

KAYNAKÇA

Başkol, M. O. (2016). Türkiye ihracatının ithalata bağımlılığının dâhilde işleme rejimi açısından analizi. Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, 12(2), 1-19.

Cernat, L. ve Pajot, M. (2012). "Assembled in Europe" – The role of processing trade in EU export performance. *DG TRADE Chief Economist Notes*, No. 2012-3. European Commission, Directorate-General for Trade.

Çağlayan, O. (2026) Uluslararası Lojistik, Detay Yay., Ankara.

Dahilde İşleme Rejimi Kararı, 2005/8391, 27.01.2005 tarihli ve 25709 sayılı Resmî Gazete

Eryüzlü, H. (2013). Dahilde İşleme Rejimi ve Cari Açık Üzerindeki Etkileri. İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt 2, Sayı 1, 59-69.

İnamoğlu, Y. (2020). Dahilde işleme rejiminin Türkiye ekonomisindeki yeri ve önemi. Uluslararası Ekonomik Araştırmalar Dergisi, 6(2), 1-18.

Küçük, O. (2016). *Bilimsel araştırma yöntemleri*. Ekin Yayınevi, Bursa.

Küçükçolak, G. ve Cura, F. (2022). Dahilde İşleme Rejiminin İhracat Performansına Etkisi: Konya İlinde Bir Araştırma. Ekev Akademi Dergisi, 90, 205-223.

Liberatore, A., & MacFeely, S. (2025, April 17). Five things you should know about international trade statistics. OECD Statistics Blog.

Öztiryaki, B. ve Şeker, A. (2025). Türkiye'de dahilde işleme rejimi uygulamaları ve uluslararası ticaret üzerindeki etkileri. Bursa International Trade and Logistics Symposium-III Proceedings Book, Bursa Teknik Üniversitesi, Bursa, Türkiye

Selen, U. (2005). Dış ticaret yardım unsuru olarak dahilde işleme rejimi: Türkiye açısından değerlendirilmesi. *Akdeniz Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 5(10), 182–205.

Sayılgan G. ve Şenol C. (2010). Dahilde İşleme Rejimi ve Türk İşletmelerinin İhracatı Üzerine Etkileri. Erciyes İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Sayı:35, 37-53.

Şahin, B. E. (2011). Türkiye'nin Cari Açık Sorunu. Ekonomi Bilimleri Dergisi, 3(2), 47-56.

Şeker, A. (2021). Dahilde İşleme Rejiminin Uluslararası Ticaret ve Sanayi Üretimi Üzerindeki Etkileri: Türkiye Üzerine Ampirik Bir Araştırma. Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi, (30), 39-58.

Takım, A., ve Ersungur, Ş. M. (2010). Dahilde işleme rejimi: ihracat ve ithalat üzerindeki etkisi. Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 24(2), 289-305.

Yıldız, E. B. ve Mete, E. (2018). Türkiye Dış Ticaretinde İkilem: Dahilde İşleme ve İthalata Dayalı Büyüme. Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi, 319-334.

ULUSLARARASI LOJİSTİKTE TESLİM ŞEKİLLERİNİN SEÇİM FAKTÖRLERİ: BURSA BÖLGE GÜMRÜKLERİNİN İNCELENMESİ (2015–2025)

Murat AYDIN

Gümrük Müşavirliği-Bursa

ORCID ID: 0009-0009-8411-4171

ÖZET

Uluslararası ticarette teslim şekillerinin doğru belirlenmesi, maliyetlerin kontrolü, risklerin dağılımı ve ticari süreçlerin etkin yönetimi açısından büyük önem taşımaktadır. Bu çalışma, uluslararası ticarette yaygın olarak kullanılan Incoterms kurallarının teslim şekli seçimi üzerindeki etkilerini ve bu tercihi belirleyen temel faktörleri ortaya koymayı amaçlamaktadır. Araştırma kapsamında 2015–2025 yılları arasında Bursa Bölge Gümrükleri üzerinden gerçekleştirilen dış ticaret

işlemleri incelenmiş; bölgesel uygulamalar çerçevesinde teslim şekillerinin kullanım eğilimleri analiz edilmiştir. Çalışmada literatür taraması yöntemi ile Incoterms kurallarının tarihsel

gelişimi ve kapsamı değerlendirilmiş, ayrıca E, F, C ve D grubu teslim şekilleri karşılaştırmalı olarak ele alınmıştır. Bulgular, teslim şekli tercihinde maliyet yapısı, risk algısı, taşıma modu, lojistik altyapı ve pazarlık gücü gibi faktörlerin belirleyici olduğunu göstermektedir. Özellikle Türkiye'de denizyolu taşımacılığında FOB teslim şeklinin yaygınlığını sürdürdüğü, ancak Incoterms 2020 ile birlikte FCA ve DAP gibi daha esnek teslim şekillerine yönelimin arttığı tespit edilmiştir. Sonuç olarak doğru teslim şekli seçiminin firmaların maliyet avantajı sağlaması, operasyonel riskleri azaltması ve rekabet gücünü artırması açısından stratejik bir öneme sahip olduğu değerlendirilmektedir. Bu çalışma, dış ticaret yapan firmalara ve lojistik sektörüne karar süreçlerinde yol gösterici katkılar sunmayı hedeflemektedir.

Anahtar Kelimeler: Incoterms, Uluslararası Ticaret, Lojistik, Teslim Şekilleri, Bursa Bölge Gümrükleri.

JEL Sınıflandırması: F13, F14, R40

ABSTRACT

In international trade, correctly determining delivery terms is crucial for cost control, risk distribution, and effective management of commercial processes. This study aims to reveal the effects of Incoterms rules, widely used in international trade, on delivery term selection and the key factors determining this choice. The research examines foreign trade transactions conducted through Bursa Regional Customs between 2015 and 2025; and analyzes the usage trends of delivery terms within the framework of regional practices. Using a literature review method, the historical development and scope of Incoterms rules are evaluated, and E, F, C, and D group delivery terms are compared. The findings show that factors such as cost structure, risk perception, mode of transport, logistics infrastructure, and bargaining power are decisive in delivery term selection. It was found that FOB delivery terms remain prevalent in maritime transport in Turkey, but with Incoterms 2020, there has been an increasing trend towards more flexible delivery terms such as FCA and DAP. In conclusion, it is considered that choosing the correct delivery term is of strategic importance for firms in terms of gaining cost advantages, reducing operational risks, and increasing competitiveness. This study aims to provide guidance to companies engaged in foreign trade and the logistics sector in their decision-making processes.

Keywords: Incoterms, International Trade, Logistics, Delivery Terms, Bursa Regional Customs.

JEL Classification: F13, F14, R4

1. GİRİŞ

Uluslararası ticaretin dinamik ve çok katmanlı yapısı, malın satıcıdan alıcıya geçiş sürecinde maliyet, risk ve sorumlulukların açık biçimde belirlenmesini zorunlu kılmaktadır. Bu gereklilik doğrultusunda Uluslararası Ticaret Odası (ICC) tarafından 1936 yılında yürürlüğe konulan Incoterms kuralları küresel ticaretin ortak dili olarak taraflar arasındaki yükümlülükleri

standartlaştırmaktadır. Ancak uygulamada teslim şekli seçiminin çoğu zaman stratejik analizden ziyade geleneksel alışkanlıklar, sektörel teamüller veya pazarlık gücü gibi unsurlara bağlı olarak belirlendiği görülmektedir. Bu durum, yanlış teslim şekli seçimine bağlı olarak beklenmeyen maliyet artışları, risk transferinde belirsizlikler, sigorta uyuşmazlıkları ve operasyonel

aksaklıklar gibi sorunlara yol açabilmektedir. Dolayısıyla temel problem, teslim şekli

tercihlerinin hangi faktörler doğrultusunda şekillendiği ve bu tercihlerin zaman içinde nasıl bir değişim gösterdiğinin yeterince ortaya konulamamış olmasıdır. Incoterms kuralları yalnızca lojistik bir teslimat düzenlemesi değil, aynı zamanda dış ticaret işlemlerinin finansmanından sigorta süreçlerine kadar uzanan geniş bir karar alanını etkileyen

stratejik bir mekanizmadır. Bu nedenle teslim şeklinin doğru belirlenmesi, işletmelerin maliyet yapısını, risk yönetimini ve uluslararası rekabet gücünü doğrudan etkilemektedir. Türkiye'nin önemli sanayi merkezlerinden biri olan Bursa, yüksek ihracat hacmi ve gelişmiş lojistik altyapısıyla dış ticaret açısından stratejik bir konuma sahiptir. Bursa Bölge Gümrükleri

üzerinden gerçekleştirilen işlemlerin incelenmesi, hem bölgesel eğilimlerin hem de ulusal uygulamaların anlaşılması açısından önemli bir veri kaynağı sunmaktadır. Ayrıca Incoterms 2020 revizyonunun uygulamadaki yansımalarının değerlendirilmesi, literatüre güncel katkı sağlama potansiyeline sahiptir.

Bu çalışma, literatürde yer alan teorik yaklaşımları somut ve uzun dönemli bölgesel verilerle destekleme ihtiyacından doğmuştur. 2015–2025 yılları arasında Bursa, Gemlik, İnegöl ve Mudanya Gümrük Müdürlükleri üzerinden gerçekleştirilen dış ticaret işlemlerinin analiz edilmesi, teslim şekli tercihlerinin maliyet, risk, taşıma modu ve lojistik altyapı gibi faktörlerle olan ilişkisini ortaya koymayı amaçlamaktadır. Özellikle Gemlik'in liman bağlantıları nedeniyle denizyolu taşımalarındaki yoğunluğu ve Mudanya'daki FCA hacminin dikkat çekici düzeyi, bölgesel altyapının teslim şekli tercihlerine etkisini değerlendirme açısından önemli bulgular sunmaktadır.

Araştırma, 2015–2025 dönemine ve Bursa Bölge Gümrükleri verileriyle sınırlıdır. Çalışmada kullanılan verilerin resmi gümrük kayıtlarına dayandığı ve doğru şekilde beyan edildiği varsayılmıştır. Ayrıca beyan edilen teslim şekillerinin fiili uygulamayı yansıttığı kabul edilmiştir. Bulgular bölgesel verilerle sınırlı olduğundan Türkiye geneline doğrudan genellenemez ancak eğilimleri göstermesi bakımından önemli göstergeler sunmaktadır.

Çalışmanın, dış ticaret yapan firmalara teslim şekli seçiminin stratejik önemine ilişkin farkındalık kazandırması ve maliyet ile risk yönetimi süreçlerinde daha bilinçli karar alınmasına katkı sağlaması beklenmektedir. Bunun yanı sıra akademik literatüre bölgesel ve istatistiki verilerle desteklenmiş güncel bir analiz sunmakta, lojistik sektörü ve politika yapıcılar açısından ise bölgesel ticaret eğilimlerinin anlaşılmasına yönelik yol gösterici bir çerçeve ortaya koymaktadır.

1. LİTERATÜR TARAMASI

Uluslararası ticarette teslim şekilleri, alıcı ve satıcı arasındaki maliyet, risk ve sorumluluk paylaşımını düzenleyen temel unsurlardan biri olarak literatürde önemli bir yer tutmaktadır. Uluslararası Ticaret Odası (International Chamber of Commerce [ICC]) tarafından ilk kez 1936 yılında yayımlanan ve son olarak 2020 yılında güncellenen Incoterms kuralları, küresel ticarette standart bir uygulama çerçevesi sunmaktadır (ICC, 2019). Incoterms 2020 düzenlemesi ile risk transfer noktaları, sigorta kapsamları ve taşıma organizasyonuna ilişkin açıklamalar daha net hale getirilmiş, özellikle çok modlu taşımacılığa uygun kuralların kullanımına vurgu yapılmıştır.

Uluslararası lojistik literatüründe teslim şekli seçimi genellikle maliyet yönetimi ve risk dağılımı bağlamında ele alınmaktadır. Çağlayan (2023), Incoterms kurallarının yalnızca teslim

sorumluluklarını belirleyen teknik düzenlemeler olmadığını, aynı zamanda dış ticarette fiyatlandırmanın temel belirleyicilerinden biri olduğunu ifade etmektedir. Teslim şeklinin

navlun, sigorta ve gümrük giderleri üzerinde doğrudan etkili olduğu; yanlış seçimin ise taraflar arasında maliyet artışına ve ticari uyuşmazlıklara yol açabileceği vurgulanmaktadır. Benzer şekilde Dinler (2022), uluslararası işletmecilik perspektifinden teslim şekli tercihlerinin işletmelerin rekabet stratejileri ve risk üstlenme kapasiteleri ile yakından ilişkili olduğunu belirtmektedir. Büyük ölçekli ve lojistik altyapısı güçlü firmaların daha fazla sorumluluk içeren teslim şekillerini tercih edebildiği, küçük ve orta ölçekli işletmelerin ise riskten kaçınma eğilimi gösterdiği ifade edilmektedir.

Incoterms 2020 güncellemesi literatürde özellikle FCA kuralındaki değişiklikler açısından dikkat çekmiştir. Yılmaz ve Doğan (2021), FCA kuralında yapılan düzenlemelerin akreditifli işlemlerde belge teminine kolaylık sağladığını ve bu durumun uygulamada FCA kullanımını teşvik ettiğini ortaya koymuştur. Özellikle konteyner taşımacılığında FOB yerine FCA'nın daha uygun bir alternatif olduğu yönündeki değerlendirmeler, geleneksel uygulamaların yeniden gözden geçirilmesi gerektiğini göstermektedir.

Uluslararası kaynaklarda da Incoterms kurallarının ticari uyuşmazlıkları azaltıcı ve sözleşmesel netlik sağlayıcı işlevine dikkat çekilmektedir. Investopedia (2023), Incoterms kurallarının risk transfer noktasını açık biçimde belirleyerek taraflar arasındaki hukuki belirsizlikleri azalttığını vurgulamaktadır. Trade Finance Global (2020) ise Incoterms 2020 düzenlemelerinin güvenlik gereklilikleri ve sigorta kapsamı bakımından daha açık hükümler getirdiğini, özellikle FCA, DAP ve DPU gibi kuralların modern lojistik süreçlere daha uygun olduğunu belirtmektedir.

Türkiye özelinde yapılan değerlendirmelerde, denizyolu taşımacılığında FOB teslim şeklinin yaygın biçimde kullanıldığı görülmektedir. Türkiye Cumhuriyeti Ticaret Bakanlığı (2020) tarafından yayımlanan rehber dokümanlarda da FOB'un geleneksel kullanımına dikkat çekilmekte, ancak konteyner taşımacılığında FCA'nın daha uygun olduğu ifade edilmektedir. Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK, 2023) verileri Türkiye'nin dış ticaret hacminin önemli bir bölümünün denizyolu taşımacılığı ile gerçekleştirildiğini göstermekte olup, bu durum teslim şekli tercihlerinin taşıma modu ile doğrudan ilişkili olduğunu ortaya koymaktadır.

Uluslararası ticarette teslim şekli seçiminin çok boyutlu bir karar süreci olduğu literatürde geniş biçimde ele alınmaktadır. Incoterms kurallarının taraflar arasındaki risk ve maliyet paylaşımını standartlaştırdığı, bu nedenle teslim şekli tercihinin firmaların maliyet yapısı ve rekabet stratejileriyle doğrudan ilişkili olduğu belirtilmektedir (ICC, 2019; Çağlayan, 2023). Teslim şeklinin navlun, sigorta ve gümrük maliyetlerini belirlemesi nedeniyle fiyatlandırma ve kârlılık üzerinde etkili olduğu vurgulanmaktadır (Dinler, 2022).

Yılmaz ve Doğan (2021), özellikle Incoterms 2020 ile birlikte FCA teslim şeklinin konteyner taşımacılığında daha işlevsel hale geldiğini ve taşıma modu değişkeninin teslim şekli tercihleri üzerinde belirleyici olduğunu ortaya koymuştur. Benzer şekilde Ticaret Bakanlığı (2020), denizyolu taşımalarında geleneksel olarak FOB'un tercih edildiğini ancak çok modlu taşımacılığın artmasıyla birlikte FCA ve DAP gibi kurallara yönelimin arttığını belirtmektedir.

Bu durum, taşıma modu ile teslim şekli seçimi arasında anlamlı bir ilişki bulunduğunu göstermektedir.

Ayrıca literatürde lojistik altyapı olanaklarının (liman bağlantısı, kara yolu erişimi, bölgesel ticaret yoğunluğu gibi) teslim şekli tercihlerine yön verdiği ifade edilmektedir. Güçlü lojistik altyapıya sahip bölgelerde firmaların daha fazla sorumluluk üstlenebildiği ve farklı teslim şekillerini tercih edebildiği belirtilmektedir (Dinler, 2022). Bu bağlamda teslim şekli seçiminin bölgesel yapısal faktörlerden etkilendiği değerlendirilmektedir.

Öte yandan Incoterms kurallarının temel işlevi risk transfer noktasını belirlemek olduğundan, teslim şekli tercihinin firmaların risk dağılımı ve maliyet yönetimi üzerinde doğrudan etkili olduğu kabul

edilmektedir (ICC, 2019; Investopedia, 2023). Bu çerçevede teslim şekli seçiminin ekonomik sonuçlar üzerinde belirleyici bir rol oynadığı varsayılmaktadır.

Genel olarak literatür değerlendirildiğinde, teslim şekli seçiminin tek bir faktöre bağlı olmadığı; maliyet yapısı, risk algısı, firma ölçeği, taşıma modu, finansman yöntemi ve ülkesel uygulamaların birlikte değerlendirilmesi gereken çok boyutlu bir karar süreci olduğu anlaşılmaktadır. Ancak mevcut çalışmaların büyük bir kısmının teorik değerlendirmeler veya sınırlı örneklem analizlerine dayandığı görülmektedir. Bölgesel gümrük verilerine dayalı, uzun dönemli ve yüksek hacimli ampirik çalışmaların sınırlı olması, bu alanda yeni araştırmalara ihtiyaç olduğunu göstermektedir. Bu bağlamda Bursa Bölge Gümrükleri özelinde 2015–2025 dönemini kapsayan analizlerin, literatürde ortaya konulan genel eğilimlerin Türkiye uygulamasında nasıl şekillendiğini ortaya koyması bakımından önemli bir katkı sunacağı değerlendirilmektedir.

2. ÇALIŞMANIN AMACI VE BEKLENEN YARARLAR

Bu çalışmanın amacı, uluslararası lojistikte teslim şekli seçimini etkileyen faktörler ile firmaların maliyet yapısı, risk yönetimi düzeyi ve operasyonel performansı arasındaki nedensel ilişkinin ortaya konulmasıdır. Bursa Bölge Gümrükleri'nde 2015–2025 yılları arasında gerçekleştirilen dış ticaret işlemleri temel alınarak; taşıma modu, lojistik altyapı olanakları, firma ölçeği ve pazarlık gücü gibi değişkenlerin teslim şekli tercihi üzerindeki belirleyici etkisi analiz edilmektedir. Bu kapsamda araştırma, teslim şekli seçiminin maliyet optimizasyonu ve risk transfer mekanizması üzerinden işletmelerin rekabet gücünü ve ticari performansını istatistiksel olarak anlamlı düzeyde etkileyen stratejik bir karar değişkeni olup olmadığını test etmeyi hedeflemektedir. Böylece teslim şekli tercihinin yalnızca operasyonel bir uygulama değil, işletme performansını şekillendiren yapısal bir unsur olduğu ortaya konulmaya çalışılmaktadır.

Çalışma sonucunda elde edilecek bulguların, dış ticaret ve lojistik sektöründe faaliyet gösteren firmalara teslim şekli seçiminin maliyet ve risk üzerindeki etkilerine ilişkin analitik bir

perspektif kazandırması beklenmektedir. Ayrıca sonuçların, ekonomi yönetimi ve politika yapıcılar açısından bölgesel ticaret eğilimlerinin değerlendirilmesine katkı sağlayarak lojistik altyapı planlaması ve dış ticaret stratejilerinin geliştirilmesinde veri temelli karar alma süreçlerini desteklemesi öngörülmektedir. Akademik açıdan ise bölgesel gümrük verilerine

dayalı uzun dönemli ampirik bir analiz sunması bakımından literatüre özgün katkı sağlaması ve özellikle uluslararası ticaret ve lojistik alanında çalışma yapan araştırmacılar ile öğrenciler için referans niteliğinde bir kaynak oluşturması amaçlanmaktadır.

3. VERİ TOPLAMA ARAÇLARI, KAPSAMI, MODELİ VE YÖNTEM

Bu araştırmada veri toplama aracı olarak ikincil veri kaynaklarından yararlanılmıştır. Çalışmanın temel veri setini, 2015–2025 yılları arasında Bursa Bölge Gümrükleri (Bursa, Gemlik, İnegöl ve Mudanya Gümrük Müdürlükleri) üzerinden gerçekleştirilen dış ticaret işlemlerine ilişkin resmi gümrük kayıtları oluşturmaktadır. Söz konusu veriler Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) Bilgi Sistemi aracılığıyla temin edilmiş olup, toplam yaklaşık 335,8 milyar USD tutarındaki dış ticaret hacmini kapsamaktadır (TÜİK, 2023). Teslim şekillerinin sınıflandırılmasında ve analizinde Incoterms 2020 kuralları esas alınmış; teslim şekilleri ICC (2019) tarafından belirlenen E, F, C ve D gruplarına göre kategorize edilmiştir. Bu kapsamda araştırmada kullanılan ölçüm çerçevesi, Incoterms 2020 kurallarında tanımlanan risk transfer noktası, maliyet paylaşımı ve taşıma sorumluluğu kriterlerine dayanmaktadır (ICC, 2019; Ticaret Bakanlığı, 2020).

Araştırmanın evrenini, belirtilen dönemde Bursa Bölge Gümrükleri üzerinden gerçekleştirilen tüm dış ticaret işlemleri oluşturmaktadır. Çalışmada tam sayım yöntemi benimsenmiş olup, örnekleme yapılmaksızın ilgili döneme ait tüm işlem kayıtları analiz kapsamına alınmıştır. Bu nedenle araştırmada örneklem yerine ana kütlenin tamamı değerlendirilmiş ve veri seti bütüncül olarak incelenmiştir. Bu yaklaşım, teslim şekli tercihlerinin bölgesel eğilimlerini daha doğru ve kapsayıcı biçimde ortaya koymayı amaçlamaktadır.

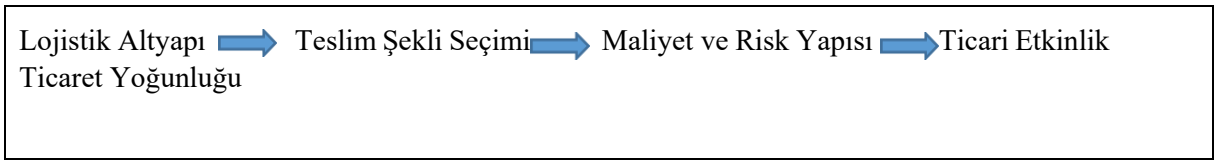
Araştırmada nicel araştırma yöntemi benimsenmiş olup, betimsel ve karşılaştırmalı analiz tekniklerinden yararlanılmıştır. Öncelikle teslim şekillerinin yıllara ve gümrük müdürlüklerine göre dağılımı analiz edilmiş, ardından taşıma modu ve bölgesel lojistik altyapı ile teslim şekli tercihleri arasındaki ilişkiler değerlendirilmiştir. Çalışmanın amacı doğrultusunda teslim şekli seçiminin maliyet ve risk dağılımı üzerindeki etkisini ortaya koymak için istatistiki değerlendirmeler yapılmış ve eğilim analizi uygulanmıştır. Bu yöntem, geniş hacimli resmi veri setlerinin incelenmesine ve zaman içerisindeki değişimlerin ortaya konulmasına uygun olması nedeniyle tercih edilmiştir.

Bu bağlamda kullanılan nicel ve doküman analizi temelli yöntem, araştırmanın amacıyla uyumlu olup; teslim şekli tercihlerinin belirleyicilerini ampirik veriler ışığında ortaya koymaya imkân sağlamaktadır.

Bu araştırma, uluslararası lojistikte teslim şekli seçimini etkileyen faktörler ile teslim şekli tercihlerinin maliyet ve risk yapısı üzerindeki etkisini inceleyen nedensel bir çerçeveye

dayanmaktadır. Modelde teslim şekli seçimi temel değişken olarak ele alınmakta; taşıma modu, bölgesel lojistik altyapı olanakları ve ticaret yoğunluğu teslim şekli tercihinin belirleyicileri olarak değerlendirilmektedir. Ayrıca teslim şekli tercihlerinin maliyet dağılımı ve risk transfer düzeyi üzerinden ticari süreçlerin etkinliğini etkilediği varsayılmaktadır.

Bu doğrultuda geliştirilen araştırma modeli Şekil 1'de gösterilmektedir. Modelde, bölgesel lojistik ve yapısal faktörlerin teslim şekli seçimini etkilediği; teslim şekli tercihlerinin ise maliyet ve risk yapısını şekillendirerek ticari performans üzerinde dolaylı bir etki yarattığı kabul edilmektedir. Böylece teslim şekli seçimi hem belirleyici faktörlerden etkilenen bir sonuç değişkeni hem de ekonomik sonuçları etkileyen stratejik bir karar değişkeni olarak konumlandırılmaktadır.

Şekil 1: Taşıma Modu

4. BULGULAR VE YORUM

2015–2025 döneminde Bursa Bölge Gümrükleri üzerinden gerçekleştirilen toplam dış ticaret hacmi yaklaşık 335,8 milyar USD olarak gerçekleşmiştir. Bu toplam hacim içerisinde teslim şekillerine göre dağılım incelendiğinde, en yüksek payın F grubu teslim şekillerine ait olduğu, bunu C ve D grubu teslim şekillerinin izlediği, E grubunun ise sınırlı düzeyde kaldığı görülmektedir. F grubu teslim şekilleri toplam hacmin yaklaşık %46'sını oluştururken, C grubu teslim şekilleri %32, D grubu teslim şekilleri %18 ve E grubu teslim şekilleri %4 oranında gerçekleşmiştir. Bu dağılım, bölgedeki firmaların riskin ana taşıma aşamasını karşı tarafa devrettiği ancak taşıma organizasyonunda belirli ölçüde sorumluluk üstlendiği teslim şekillerini tercih ettiğini göstermektedir.

Teslim şekilleri özelinde bakıldığında, FOB ve FCA'nın en yüksek işlem hacmine sahip iki teslim şekli olduğu tespit edilmiştir. Özellikle denizyolu taşımacılığının yoğun olduğu Gemlik Gümrük Müdürlüğü'nde FOB teslim şeklinin baskın olduğu; buna karşılık Mudanya Gümrük Müdürlüğü'nde FCA teslim şeklinin 38,8 milyar USD'yi aşan hacmiyle dikkat çektiği

görülmektedir. Bu durum, liman altyapısı güçlü olan bölgelerde denizyoluna özgü geleneksel teslim şekillerinin öne çıktığını; çok modlu taşımacılığın yoğunlaştığı alanlarda ise FCA'nın daha fazla tercih edildiğini ortaya koymaktadır.

Yıllar itibarıyla eğilim incelendiğinde, 2015–2019 döneminde FOB'un istikrarlı biçimde yüksek paya sahip olduğu; 2020 sonrası dönemde ise FCA ve DAP gibi teslim şekillerinde artış gözlendiği belirlenmiştir. Özellikle Incoterms 2020 revizyonu sonrasında FCA kullanım

oranında artış eğilimi dikkat çekmektedir. Bu artış, konteyner taşımacılığının yaygınlaşması ve çok modlu lojistik uygulamalarının artması ile paralel bir seyir izlemektedir.

Gümrük müdürlükleri bazında karşılaştırma yapıldığında, toplam işlem hacmi bakımından Gemlik'in ilk sırada yer aldığı, Bursa merkez gümrüğünün ikinci sırada bulunduğu,

Mudanya'nın ise FCA yoğunluğu bakımından öne çıktığı görülmektedir. İnegöl Gümrük Müdürlüğü'nün ise toplam hacim bakımından daha sınırlı paya sahip olduğu tespit edilmiştir. Bu sıralama, bölgesel lojistik altyapının teslim şekli tercihlerine yön verdiğini göstermektedir.

Maliyet ve risk dağılımı açısından değerlendirildiğinde, F ve C grubu teslim şekillerinin toplam payının %78'e ulaşması, bölgedeki firmaların ana taşıma riskini büyük ölçüde alıcıya

devrettiğini ortaya koymaktadır. Buna karşılık D grubu teslim şekillerinin daha düşük paya sahip olması, satıcıların varış noktasına kadar sorumluluk üstlenme konusunda daha temkinli davrandığını göstermektedir.

Genel bulgular, teslim şekli tercihinin taşıma modu ve lojistik altyapı ile doğrudan ilişkili olduğunu; 2020 sonrası dönemde ise daha esnek ve çok modlu taşımaya uygun teslim şekillerine yönelimin arttığını ortaya koymaktadır. Bu sonuçlar, bölgesel ticaret yapısının teslim şekli tercihlerini belirleyen temel faktörlerden biri olduğunu sayısal verilerle göstermektedir.

5. SONUÇ

Bu çalışma kapsamında 2015–2025 yılları arasında Bursa Bölge Gümrük Müdürlükleri üzerinden gerçekleştirilen ve toplamda yaklaşık 335,8 milyar USD'ye ulaşan dış ticaret hacmi incelenmiş; söz konusu işlemlerde tercih edilen Incoterms teslim şekilleri analiz edilmiştir. Elde edilen bulgular, teslim şekli seçiminin yalnızca teknik bir tercih olmadığını, bölgesel lojistik altyapı, taşıma modu ve risk yönetimi stratejileri ile doğrudan ilişkili stratejik bir karar değişkeni olduğunu ortaya koymuştur.

Analiz sonuçlarına göre FCA teslim şekli yaklaşık 92,2 milyar USD ile en yüksek işlem hacmine sahip yöntem olarak tespit edilmiştir. Özellikle Mudanya Gümrük Müdürlüğü üzerinden gerçekleştirilen işlemlerde FCA'nın baskın olması, bölgedeki firmaların lojistik süreçler üzerindeki kontrolü artırma ve çok modlu taşımacılığa uyum sağlama eğiliminde olduklarını göstermektedir. Denizyolu bağlantısına sahip Gemlik ve Mudanya gümrüklerinde FOB ve FCA gibi terminal odaklı teslim şekilleri öne çıkarken; iç gümrük niteliğindeki Bursa Merkez ve İnegöl'de karayoluna uygun teslim şekillerinin (DAP ve EXW gibi) daha fazla tercih edildiği belirlenmiştir. Bu durum, teslim şekli tercihlerinin coğrafi konum ve taşıma modu ile doğrudan ilişkili olduğunu açık biçimde ortaya koymaktadır.

2020 yılı sonrasında Incoterms 2020 düzenlemesinin etkisiyle DPU teslim şeklinin kullanımında kademeli bir artış gözlenmiş olmakla birlikte, FCA, FOB ve EXW gibi geleneksel ve güvenli görülen teslim şekillerinin ağırlığını koruduğu tespit edilmiştir. Ayrıca bölgedeki firmaların ağırlıklı olarak C ve F grubu teslim şekillerine yönelmesi, maliyet avantajından ziyade operasyonel riski yönetilebilir düzeyde tutma stratejisinin benimsendiğini göstermektedir.

Uluslararası ticarette teslim şekli seçiminin taraflar arasındaki risk ve maliyet dağılımını doğrudan etkileyen stratejik bir karar olduğu, literatürde de vurgulanmaktadır. Çağlayan'a (2023) göre teslim şekli belirlenirken firmaların dış ticaret tecrübesi, maliyet yapısı ve lojistik olanakları dikkate alınmalı; seçilen teslim şeklinin ürün fiyatı üzerindeki etkisi analiz edilmelidir. Bu bağlamda Incoterms kuralları, taraflar arasında ortak bir ticaret dili oluşturarak belirsizliklerin azaltılmasına ve işlemlerin daha şeffaf yürütülmesine katkı sağlamaktadır.

Elde edilen bulgular doğrultusunda sektör temsilcilerine yönelik olarak, özellikle denizyolu taşımacılığında liman kaynaklı beklenmeyen maliyetlerin (ardiye, demuraj, lokal masraflar vb.) minimize edilmesi amacıyla FOB yerine FCA kullanımının yaygınlaştırılması önerilmektedir. FCA kuralında risk ve maliyetlerin daha erken aşamada devredilmesi, ihracatçıların kontrolü dışındaki liman gecikmelerinden doğabilecek mali yükümlülükleri azaltabilecektir.

Ekonomi yönetimi ve yerel politika yapıcılar açısından Bursa'daki antrepo ve lojistik merkezlerin kapasite ve teknolojik altyapılarının güçlendirilmesi önem arz etmektedir. Ayrıca ithalat işlemlerinde

yaygın olarak kullanılan CIF kuralı yerine yerel sigorta firmaları ve yerli lojistik operatörlerinin sürece daha fazla dahil edilmesini teşvik eden uygulamalar geliştirilmelidir. Bu yaklaşım, navlun ve sigorta gelirlerinin ülke içinde kalmasını sağlayarak döviz çıkışının azaltılmasına katkıda bulunabilecektir.

Akademik açıdan ise bu çalışma, Bursa genelindeki dış ticaret işlemlerini geniş kapsamlı bir veri seti üzerinden incelemesi bakımından literatüre ampirik katkı sunmaktadır. Gelecek araştırmalarda otomotiv, tekstil ve mobilya gibi Bursa'nın lokomotif sektörleri özelinde mikro düzeyde analizler yapılması ve sektörler arası karşılaştırmaların gerçekleştirilmesi önerilmektedir.

Ayrıca firmaların teslim şekli tercihlerinde etkili olan stratejik ve davranışsal faktörlerin anket ve nitel araştırma yöntemleriyle incelenmesi, literatüre önemli katkılar sağlayacaktır.

Sonuç olarak Incoterms kuralları, yalnızca teslim noktalarını tanımlayan teknik düzenlemeler değil; küresel ticaretin dinamik yapısına uyum sağlayan ve işletmelerin maliyet ile risk yönetimini doğrudan etkileyen stratejik araçlardır. Doğru teslim şekli seçimi maliyetlerin kontrol altına alınmasına ve lojistik süreçlerin etkin yönetilmesine katkı sağlarken, yanlış tercihlerin hukuki uyuşmazlıklar ve beklenmeyen maliyet artışları doğurabileceği açıktır. Bu nedenle firmaların teslim şekli belirlerken ürün yapısı, hedef pazar özellikleri ve lojistik koşulları bütüncül biçimde değerlendirmeleri ve gerektiğinde profesyonel danışmanlık desteği almaları stratejik bir gereklilik olarak değerlendirilmektedir.

6. TARTIŞMA

Bu araştırmada elde edilen bulgular, Bursa Bölge Gümrükleri özelinde teslim şekli tercihlerinin taşıma modu ve bölgesel lojistik altyapı ile doğrudan ilişkili olduğunu ortaya koymuştur. Özellikle FCA teslim şeklinin 92,2 milyar USD ile en yüksek işlem hacmine ulaşması ve Mudanya Gümrük Müdürlüğü'nde baskın konuma gelmesi, bölgedeki firmaların lojistik riskleri daha kontrollü yönetme eğiliminde olduklarını göstermektedir. Bu sonuç, Yılmaz ve Doğan'ın (2021) Incoterms 2020 sonrası FCA kullanımında artış yaşandığına yönelik bulgularıyla örtüşmektedir. Söz konusu çalışmada da özellikle konteyner taşımacılığı ve akreditifli işlemlerde FCA'nın daha işlevsel hale geldiği belirtilmiştir. Bursa verileri de bu eğilimin bölgesel düzeyde somutlaştığını göstermektedir.

Araştırma kapsamında denizyoluna kıyısı bulunan Gemlik ve Mudanya gümrüklerinde FOB teslim şeklinin güçlü varlığını koruduğu belirlenmiştir. Bu bulgu, Türkiye'de denizyolu taşımalarında FOB'un geleneksel olarak yaygın biçimde kullanıldığını vurgulayan Ticaret Bakanlığı (2020) değerlendirmeleriyle paralellik göstermektedir. Ancak mevcut çalışma, FOB'un hâlen önemli bir paya sahip olmakla birlikte FCA'nın hacim bakımından daha baskın hale geldiğini ortaya koyarak literatüre bölgesel düzeyde güncel bir katkı sunmaktadır. Bu durum, teorik olarak ifade edilen modernleşme eğiliminin uygulamada kademeli biçimde gerçekleştiğini göstermektedir.

Bulgular, firmaların ağırlıklı olarak F ve C grubu teslim şekillerini tercih ettiğini ortaya koymuştur. Bu sonuç, teslim şekli tercihlerinin risk ve maliyet dağılımını dengelemeye yönelik stratejik bir karar olduğu yönündeki literatürle uyumludur (ICC, 2019; Çağlayan, 2023). Çağlayan (2023), teslim şeklinin yalnızca lojistik bir detay değil, fiyatlama ve risk yönetimi üzerinde belirleyici bir unsur olduğunu vurgulamaktadır. Bursa verileri de firmaların tamamen varış teslimlerine (Dgrubu) yönelmek yerine risk transferini belirli bir aşamada gerçekleştirerek kontrollü bir yapı benimsediğini göstermektedir. Bu durum, bölgedeki işletmelerin operasyonel riskleri minimize etmeye yönelik temkinli bir strateji izlediğini ortaya koymaktadır.

Incoterms 2020 sonrasında DPU teslim şeklinin kullanımında gözlenen sınırlı artış ise literatürde vurgulanan modernizasyon süreciyle kısmen uyumludur (ICC, 2019; Trade Finance Global, 2020). Ancak ana teslim şekillerinin FCA, FOB ve EXW etrafında yoğunlaşmaya devam etmesi, teorik olarak öngörülen dönüşümün uygulamada daha yavaş gerçekleştiğini göstermektedir. Bu durum, firmaların alışkanlık temelli davranışlarını tamamen terk etmediklerini ve risk algılarının teslim şekli tercihinde belirleyici olmaya devam ettiğini düşündürmektedir.

Genel olarak değerlendirildiğinde, araştırma bulguları literatürde teslim şekli seçiminin maliyet yapısı, risk yönetimi ve lojistik altyapı ile ilişkili olduğuna dair teorik yaklaşımları desteklemektedir. Bununla birlikte, Bursa Bölge Gümrükleri verileri üzerinden elde edilen yüksek hacimli ampirik sonuçlar,

literatürde çoğunlukla teorik düzeyde ifade edilen bu ilişkilerin bölgesel uygulamada somut karşılık bulduğunu göstermesi bakımından özgün bir katkı sunmaktadır.

7. ÖNERİLER

Araştırma bulguları doğrultusunda aşağıdaki öneriler geliştirilmiştir:

- Sektör Temsilcilerine ve İhracatçı Firmalara Yönelik:

Denizyolu taşımacılığında ortaya çıkabilecek ardiye, demuraj ve lokal liman masraflarının azaltılması amacıyla FOB yerine FCA teslim şeklinin daha yaygın kullanılması

değerlendirilmelidir. FCA kuralında risk ve maliyetlerin daha erken aşamada devredilmesi, ihracatçı firmaların kontrolü dışındaki operasyonel gecikmelerden doğabilecek mali yükümlülüklerini minimize edebilecektir. Ayrıca teslim şekli seçimi yapılırken ürün yapısı, hedef pazarın mevzuatı ve taşıma modu birlikte analiz edilmelidir.

- Lojistik Yöneticilerine ve Dış Ticaret Departmanlarına Yönelik:

Teslim şekli seçimi yalnızca satış sözleşmesinin bir unsuru olarak değil, stratejik bir maliyet ve risk yönetim aracı olarak ele alınmalıdır. Lojistik ve dış ticaret departmanları arasındaki koordinasyon artırılmalı; teslim şekli belirlenmeden önce navlun, sigorta, gümrük ve terminal maliyetleri bütüncül biçimde analiz edilmelidir.

- Ekonomi Yönetimi ve Yerel Politika Yapıcılara Yönelik:

Bursa'daki lojistik merkezlerin ve antrepo altyapısının kapasitesi artırılmalı, dijital gümrük ve liman süreçleri güçlendirilmelidir. Ayrıca ithalat işlemlerinde CIF yerine yerel sigorta ve yerli lojistik firmalarının daha fazla rol almasını teşvik edecek düzenlemeler geliştirilmelidir. Bu yaklaşım, navlun ve sigorta gelirlerinin ülke içinde kalmasını sağlayarak döviz çıkışını azaltabilecek ve bölgesel ekonomiye katkı sunabilecektir.

- Sigorta ve Lojistik Hizmet Sağlayıcılarına Yönelik:

Incoterms 2020 kurallarına uygun olarak firmalara risk analizi ve teslim şekli danışmanlığı

hizmetleri sunulmalı; özellikle KOBİ'lerin teslim şekli tercihlerinde bilinç düzeyini artırmaya yönelik eğitim programları düzenlenmelidir.

- Akademik Çevreye ve Gelecekte Benzer Çalışma Yapacak Araştırmacılara Yönelik:

Gelecek araştırmalarda Bursa'nın lokomotif sektörleri olan otomotiv, tekstil ve mobilya özelinde mikro düzeyli analizler yapılması önerilmektedir. Ayrıca teslim şekli tercihleri ile

firma kârlılığı, ihracat performansı ve risk yönetim göstergeleri arasındaki ilişkilerin panel veri veya regresyon analizleri ile test edilmesi literatüre önemli katkı sağlayacaktır. Bunun yanı sıra firmaların teslim şekli tercihlerinde etkili olan stratejik, davranışsal ve psikolojik faktörlerin anket ve nitel araştırma yöntemleriyle incelenmesi, nicel bulguların daha derinlemesine yorumlanmasına imkân verecektir.

KAYNAKÇA

Çağlayan Orhan (2023). Uluslararası Lojistik (3. baskı). Detay Yayıncılık.

Dinler, Z. (2022). Uluslararası İşletmecilik (6. baskı). Baskı Yayınevi.

https://tuik.gov.tr. (Açıklama: Tüik Bilgi Sistemi 654410 nolu talebimize istinaden bilgiler verilmiştir.)

Türkiye Cumhuriyeti Ticaret Bakanlığı. (2020). Incoterms 2020: Uluslararası Ticarette Teslim Şekilleri [Eğitim Dokümanları ve Rehberler].

Uluslararası Ticaret Odası (ICC). (2019). Incoterms® 2020. ICC Yayınları, No. 723E. ISBN: 978-92-842-0511-6. (Açıklama: Tüm kuralların orijinal, resmi metnini ve yorumlarını içeren temel ve nihai kaynaktır. Tanımlar, sorumluluklar ve gruplamalar bu birincil kaynaktan alınmıştır.)

Yılmaz, Ö. & Doğan, M. (2021). "Incoterms 2020 Kurallarının Dış Ticaret İşlemlerine Etkisi ve FCA Kuralındaki Değişikliğin Getirdiği Yenilikler." Uluslararası Ticaret ve Lojistik Dergisi, 6(1), 45-62.

Investopedia. (2023). "Incoterms Definition." Erişim adresi: https://www.investopedia.com/terms

Trade Finance Global (TFG). (2020). Incoterms® 2020: The Ultimate Guide. Erişim adresi: https://www.investopedia.com/

TÜRKİYE'DE DEMİRYOLU TAŞIMA MODU VE DIŞ TİCARET HACMİ İLİŞKİSİ: 2013–2025 DÖNEMİ ZAMAN SERİSİ ANALİZİ

Serhan Rıza Korkmaz

Bursa Teknik Üniversitesi LEE Uluslararası Ticaret ve Lojistik Anabilim Dalı YL Öğrencisi

ORCID ID: 0009-0007-4745-413X

ÖZET

Küreselleşmenin etkisi ile ülkeler, daha fazla kâr etme amacı ile ticareti sınır ötesine taşıyarak dış pazarlarda aktif rol almaya başlamışlardır. Dış pazarda rol alan ülkelerin ekonomik düzeyleri ile paralel olarak refah seviyeleri de artış göstermiştir. Ancak dış pazardaki yoğun rekabet ortamı kâr marjlarının düşmesine, dolayısıyla maliyetlerin azaltılması gerekliliğine neden olmaktadır. Maliyetlerin azaltılmasında uygun taşıma modu seçimi ciddi öneme sahiptir. Uygun taşıma modu seçilmediği takdirde, zaman kısıtı ve hava koşulları gibi etkenler teslim süresini etkileyebilmekte, bu durumda ekstra maliyetlere yol açabilmektedir. Son yıllarda önemi artan demiryolu taşıma modu, sadece altyapılarının olduğu konumlarda faaliyet gösterebilse de oldukça düşük enerji tüketimi ile yüksek hacimli ürünlerin taşınmasına olanak sunması, olumsuz hava koşullarından en az etkilenen taşıma modu olması ve kaza riskinin az olması ile öne çıkan ekonomik ve güvenilir bir taşıma modudur. Bu çalışmada demiryolu taşıma modu, Brent petrol fiyatı ve sanayi üretim endeksi ile dış ticaret hacmi arasındaki ilişki incelenmiştir. Dış ticaret hacmi, sanayi üretim endeksi ve demiryolu taşıma modu ile gerçekleştirilen dış ticaret değeri verileri Türkiye İstatistik Kurumu'ndan, Brent petrol fiyatı verileri Federal Reserve Bank of ST. Louis kaynağından temin edilmiştir. Yapılan çoklu regresyon analizi sonucu demiryolu taşıma modunun, Brent petrol fiyatının ve sanayi üretim endeksinin dış ticaret hacmi üzerinde pozitif etki olduğunu ortaya koymuştur. Granger nedensellik testi sonucu dış ticaret hacminden demiryolu taşıma moduna doğru, Brent petrol fiyatından demiryolu taşıma modu, sanayi üretim endeksi ve dış ticaret hacmine doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. Ayrıca sanayi üretim endeksi ile dış ticaret hacmi arasında karşılıklı nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Demiryolu Taşıma Modu, Dış Ticaret Hacmi, Sanayi Üretim Endeksi, Brent Petrol Fiyatı

ABSTRACT

With the impact of globalization, countries have begun to take an active role in foreign markets by expanding trade across borders in order to increase profits. The prosperity levels of countries participating in foreign markets have increased in parallel with their economic development. However, the intense competition in foreign markets leads to a decrease in profit margins, thus necessitating a reduction in costs. Choosing the appropriate mode of transport is crucial in reducing costs. If the appropriate mode of transport is not chosen, factors such as time constraints and weather conditions can affect delivery times, leading to additional costs. Rail transport, which has gained importance in recent years, stands out as an economical and reliable mode of transport due to its low energy consumption, ability to transport high volumes of goods, minimal impact from adverse weather conditions, and low accident risk, even though it can only operate in locations where infrastructure exists. This study examines the relationship between rail transport, Brent oil price, industrial production index, and foreign trade volume. Data on foreign trade volume, industrial production index, and the value of foreign trade conducted via rail transport were obtained from the Turkish Statistical Institute, while Brent oil price data was obtained from the Federal Reserve Bank of St. Louis. The results of the multiple regression analysis revealed that rail transport mode, Brent oil price, and the industrial production index have a positive effect on foreign trade volume. The Granger causality test showed a unidirectional causal relationship from foreign trade volume to rail transport mode, and from Brent oil price to rail transport

mode, industrial production index, and foreign trade volume. Furthermore, a reciprocal causal relationship was found between the industrial production index and foreign trade volume.

Keywords: Rail Transport Mode, Foreign Trade Volume, Industrial Production Index, Brent Oil Price

GİRİŞ

Sanayi devrimi ile başlayan endüstrileşme süreci içerisinde ülkeler, daha fazla kâr elde etmek amacıyla yeni pazarlar kurmaya başlamış ve fiziksel sınırlarını genişletmiştir. Fiziksel sınırlarını genişleten ülkelerin ekonomik kalkınmalarında ve refah seviyelerinin artırılmasında dış ticaret önemli bir rol oynamaktadır. Dış ticaret, farklı ülkelerin sınırlarını aşarak birbirleriyle gerçekleştirdikleri ürün veya hizmet alışverişidir. Ancak günümüzde artan rekabet nedeniyle dış ticaretten kâr elde etmek kolay değildir. Rekabetin artması, kâr marjlarında düşüş meydana gelmesine neden olabilmektedir. Dış ticaretin gerçekleşmesi için bir ülkenin başka bir ülkeden ürün veya hizmet satın alması ya da başka bir ülkeye ürün veya hizmet satması gerekmektedir. Bir ülkeden başka bir ülkeye ürün veya hizmet satın alınması ithalat, başka bir ülkeye ürün veya hizmet satılması ise ihracat olarak adlandırılmaktadır (Yağış, 2024; Turgut ve Güngör, 2025).

Endüstrileşme sürecinde taşımacılık faaliyetleri de önem kazanmıştır. Demiryolu taşıma modu, yeni bir taşıma aracı olarak ortaya çıkmış ve başta büyük ve ağır hacimli yükler olmak üzere yük ve yolcu taşımacılığında önemli bir rol üstlenmiştir (Kabasakal ve Solak, 2009). Taşımacılık faaliyetleri, ülkelerin ekonomik gelişiminde ve refah düzeylerinin artırılmasında önemli bir yere sahiptir. Yoğun rekabet ortamında ülkelerin ve işletmelerin maliyetlerini azaltabilmeleri için uygun taşıma modlarını seçmeleri gerekmektedir. İhtiyaçları karşılamayan ve yeterli verimliliği sağlayamayan taşıma modlarının tercih edilmesi, taşıma maliyetlerini artırarak ekonomik faaliyetleri olumsuz yönde etkileyebilmektedir. Bu nedenle ülkeler, ürünlerin daha düşük maliyetlerle, daha hızlı ve güvenli biçimde taşınmasını sağlayan ulaşım altyapılarına yatırım yapmaktadır. Ulaşım altyapılarının önemli bir parçası olan demiryolu altyapılarının kurulması ise yüksek maliyetli yatırımlar gerektirmektedir (Doğan, 2026).

Demiryolu lojistiği; yüksek kapasite, düşük maliyet ve alt yapı yatırımlarından uzun süre yararlanılabilmesi, uzun mesafeli taşımacılık, geniş güzergâh alternatifleri yönleriyle öne çıkmakta (Çağlayan, 2025: 255) olup, Anadolu topraklarına 1856 yılında giriş yapan demiryolları, çeşitli altyapı yatırımlarıyla 1981 yılına kadar genişletilmiştir. 1981 yılında Ulaştırma Ana Planı çalışmalarına başlanmış, ancak yetersiz altyapı yatırımları nedeniyle plan 1986 yılından sonra uygulamadan kaldırılmıştır. 2003 yılına kadar demiryolu altyapısına yönelik yatırımlar sınırlı kalmış, 2003 yılı itibarıyla Yüksek Hızlı Tren (YHT) projeleri ve demiryolu altyapı yatırımları yeniden hız kazanmıştır (Yıldız, 2023).

Denizyolu lojistiğinin gelişmesine etki eden temel faktörler olarak;

* Gemilerin kapasite ve teknolojilerinin iyileşmesi,

* Limanlarda yükleme ve boşaltmayı kolaylaştıracak araçların gelişmesi,

* Deniz seyrinde yakıt sarfiyatının düşük olması,

* Bu benzeri faktörlerin maliyetleri düşürmesi ve

* Dünyanın pek çok yerine deniz ulaşımının yapılabilmesi.

İfade edilmektedir (Çağlayan, 2026: 77).

Demiryolu taşımacılığı ile ekonomik göstergeler arasındaki ilişkiyi inceleyen çeşitli çalışmalar bulunmaktadır. Çekerol ve Nalçakan (2011), çoklu regresyon analizi sonucunda demiryolu altyapısına yapılan yatırım miktarının demiryolu yük talebini olumlu yönde etkilediğini tespit etmiş; yatırımlar ve karayolunda taşınan yük miktarı ile talep arasında pozitif, taşıma ve enerji giderleri ile talep arasında ise negatif ilişki tespit etmiştir. Emirkadı ve Balcı (2023), panel veri analizi kullanarak demiryolu taşımacılığının ekonomik büyümeyi artırdığını belirlemiştir. Aytekin (2022), Toda-Yamamoto

nedensellik testi sonucunda demiryolu taşımacılığından ekonomik kalkınmaya doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi tespit etmiştir. Benzer şekilde Yağış (2024), ARDL analizi sonucunda demiryolu yük taşımacılığının ekonomik büyümeyi artırdığını ortaya koymuştur. Yıldız (2023) ise Granger nedensellik analiziyle kişi başına düşen gelir arttıkça, demiryoluyla taşınan yük miktarının da arttığı, ayrıca demiryolu ile taşınan yük miktarı ile kişi başına düşen gelir arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi olduğunu tespit etmiştir.

Demiryolu taşımacılığı ile dış ticaret arasındaki ilişkiyi ele alan çalışmalar da literatürde yer almaktadır. Albayrak (2021), Johansen eş bütünleşme analizi ve hata düzeltme modeli sonucunda dış ticaret hacminin demiryolu taşımacılığına yönelik talebi artırdığını tespit etmiştir. Buna karşılık Üre ve Karaköy (2025), Panel ARDL analizi sonucunda demiryolu taşımacılığının ihracat üzerinde anlamlı bir etkisinin bulunmadığını belirtmiştir. Aynı çalışmada sanayi üretim endeksinin ihracatı hem kısa hem de uzun dönemde pozitif yönde etkilediği sonucuna ulaşılmıştır. Bu bulgular, demiryolu taşımacılığı ile dış ticaret arasındaki ilişkinin farklı göstergeler ve yöntemler çerçevesinde incelenmesi gerektiğine işaret etmektedir.

Dış ticaret üzerinde etkili olabilecek ekonomik göstergelere ilişkin çalışmalar da araştırmanın değişkenlerinin belirlenmesi açısından önem taşımaktadır. Özbay (2021), Granger nedensellik testi ve Blok Dışsallık Wald Testi sonucunda sanayi üretim endeksi ile ithalat arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi tespit etmiştir. Çetin (2020), en küçük kareler yöntemi ve Granger nedensellik analizi sonucunda Brent petrol fiyatının enerji dışı ithalatı pozitif yönde etkilediğini ve Brent petrol fiyatı ile enerji dışı ithalat arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi bulunduğunu belirlemiştir. Tanses (2024) ise en küçük kareler yöntemi ve Granger nedensellik analizi sonucunda petrol fiyatlarının dış ticaret hacmi üzerinde pozitif yönde etkili olduğunu, ancak petrol fiyatları ile dış ticaret hacmi arasında nedensellik ilişkisi bulunmadığını tespit etmiştir.

Literatürdeki çalışmalar genel olarak değerlendirildiğinde, demiryolu taşımacılığının ekonomik büyüme, yük talebi ve dış ticaretle ilişkisini ele alan araştırmaların bulunduğu görülmektedir. Bununla birlikte, Türkiye'de demiryolu taşıma modu aracılığıyla gerçekleştirilen dış ticaret değeri ile toplam dış ticaret hacmi arasındaki ilişkinin, sanayi üretim endeksi ve Brent petrol fiyatı gibi değişkenler de dikkate alınarak 2013–2025 dönemi için zaman serisi analiziyle incelenmesi, bu çalışmanın odak noktasını oluşturmaktadır.

Bu çalışmanın amacı, Türkiye'de 2013–2025 yılları arasında demiryolu taşıma modu ile gerçekleştirilen dış ticaret değeri ile dış ticaret hacmi arasındaki ilişkinin zaman serisi analizi kullanılarak incelenmesidir. Analize, dış ticaret hacmiyle ilişkili olabileceği değerlendirilen varil başına Brent petrol fiyatı ve sanayi üretim endeksi de dâhil edilmiştir. Bu doğrultuda çalışmanın, demiryolu taşımacılığı ile dış ticaret arasındaki ilişkinin daha iyi anlaşılmasına katkı sağlaması ve ilgili literatürdeki araştırmalara kaynak oluşturması amaçlanmaktadır.

ARAŞTIRMA

Kapsam

Bu araştırma kapsamında dış ticaret hacmi (DTH) bağımlı değişken, demiryolu taşıma modu ile gerçekleştirilen dış ticaret değeri (DDTD), sanayi üretim endeksi (SUE) ve varil başına Brent petrol fiyatı (PETROL) bağımsız değişken olarak belirlenmiştir. Çalışmada 2013 ve 2025 yılları da dahil olmak üzere aylık veriler kullanılmıştır. Her bir değişken 156 gözlemden oluşmaktadır.

Dış ticaret hacmi, sanayi üretim endeksi ve demiryolu taşıma modu ile gerçekleştirilen dış ticaret değeri verileri Türkiye İstatistik Kurumu'ndan, Brent petrol fiyatı verileri Federal Reserve Bank of ST. Louis kaynağından temin edilmiştir. Sanayi üretim endeksi ve varil başına Brent petrol fiyatı verileri takvim ve mevsim etkilerinden arındırılmış olarak kullanılmıştır. Demiryolu taşıma modu ile gerçekleştirilen dış ticaret değeri verileri, demiryolu taşıma modu ile gerçekleştirilen ithalat ile ihracat verilerinin toplamı ile oluşturulmuştur.

Yöntem

Ekonometrik yöntem olarak zaman serisi kullanılmış olup, analizler, EViews-12 SV ekonometrik paket programı ile gerçekleştirilmiştir.

Elde edilen verilerin durağanlık durumunun kontrolü için D. A. Dickey ve W. A. Fuller tarafından 1979 yılında geliştirilmiş, 1981 yılında ise genişletilmiş Augmented Dicker-Fuller (ADF) birim kök testi ve P. C. B. Phillips ile P. Perron tarafından 1988 yılında geliştirilen Philips-Perron (PP) birim kök testi uygulanmıştır (Dickey ve Fuller, 1979; Dickey ve Fuller, 1981; Phillips ve Perron, 1988).

ADF ve PP birim kök testi sonucu serilerin durağan olmadığı tespit edilmiş, birinci dereceden farkı alınmıştır. Birinci dereceden farkı alınan seriler üzerinde ADF ve PP birim kök testi uygulanmış ve sonucunda serilerin durağan olduğu tespit edilmiştir.

Daha sonra değişkenler arasındaki sebep sonuç ilişkisinin yönünü analiz etmek için C. W. J. Granger tarafından 1969 yılında geliştirilen Granger Nedensellik Testi (Granger Causality Test) uygulanmıştır (Granger, 1969).

Son olarak ise bağımsız değişkenlerin, bağımlı değişken üzerindeki etkisinin incelenmesi için 1805 yılında A. M. Legendre tarafından geliştirilen ve 1809 yılında C. F. Gauss tarafından teorik olarak açıklanan çoklu regresyon modeli kullanılmıştır (Kaçar ve Gümüş, 2022).

Araştırma Modeli ve Hipotezleri

Araştırma Hipotezleri

▪Hipotez 1: Demiryolu taşıma modundan dış ticaret hacmine doğru nedensellik ilişkisi vardır.

▪Hipotez 2: Sanayi üretim endeksinden dış ticaret hacmine doğru nedensellik ilişkisi vardır.

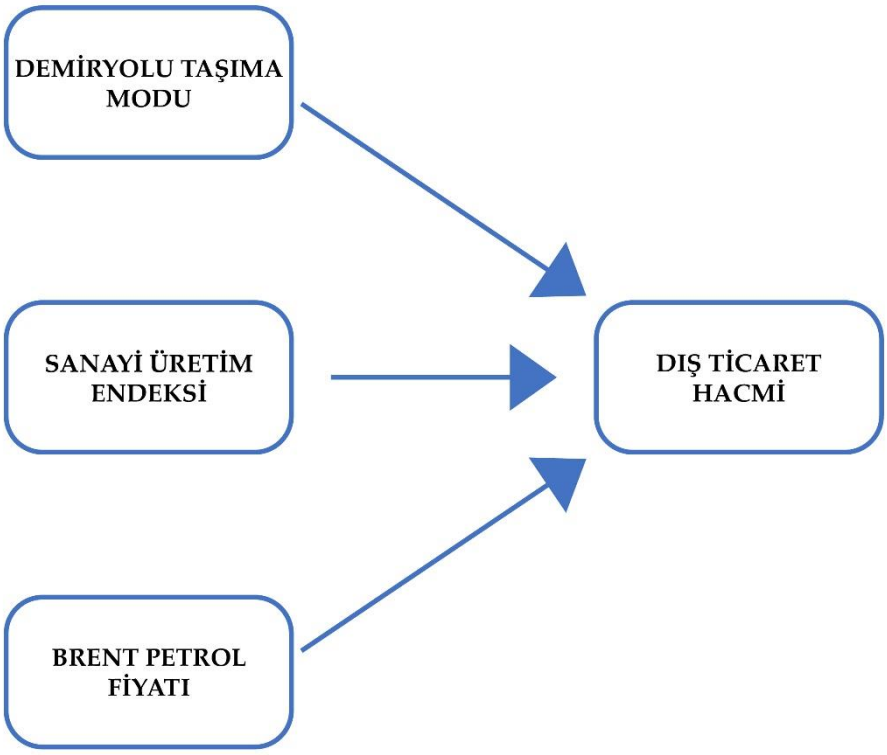
▪Hipotez 3: Brent petrol fiyatından dış ticaret hacmine doğru nedensellik ilişkisi vardır.

▪Hipotez 4: Demiryolu taşıma modu, dış ticaret hacmini pozitif yönlü ve anlamlı etkilemiştir.

▪Hipotez 5: Sanayi üretim endeksi, dış ticaret hacmini pozitif yönlü ve anlamlı etkilemiştir.

▪Hipotez 6: Brent petrol fiyatı, dış ticaret hacmini pozitif yönlü ve anlamlı etkilemiştir.

Araştırma modeli Şekil.1'de yer almaktadır.

Şekil 1. Araştırma Modeli

BULGULAR

Analiz gerçekleştirilmeden önce varyans patlamasını önlemek amacı ile tüm değişkenlerin doğal logaritmaları alınmıştır.

Değişkenlerin zaman serisi olmasından ötürü sahte regresyon sorunu olmaması amacı ile öncelikle durağanlığı incelenmiştir.

Serilerin durağanlığı kontrol edilirken Augmented Dicker-Fuller (ADF) ve Phillips-Perron (PP) birim kök testleri uygulanmıştır.

Augmented Dicker-Fuller (ADF) ve Phillips-Perron (PP) birim kök testlerinin sonucu Tablo 1'de yer almaktadır.

Parantez içindeki değerler, kritik değerleri göstermektedir. İncelenen serinin %5 anlam düzeyinde durağan olduğu "*" sembolü ile gösterilmiştir.

Tablo 1. Değişkenler İçin ADF ve PP Birim Kök Testi

Değişken	ADF		PP	
	Düzey	1. Fark	Düzey	1. Fark
DTH	-0.8248 (-2.8803)	-12.9088* (-2.8803)	-1.8208 (-2.8801)	-28.2164* (-2.8802)
DDTD	-0.9355 (-2.8805)	-11.4349* (-2.8805)	-2.3166 (-2.8801)	-22.6611* (-2.8802)
PETROL	-2.4317 (-2.8803)	-9.6872* (-2.8803)	-2.5028 (-2.8801)	-9.2561* (-2.8802)
SUE	-1.7663 (-2.8801)	-14.2880* (-2.8802)	-1.4312 (-2.8801)	-25.4879* (-2.8802)

Yapılan testler sonucu DTH değişkeninin I(0) düzeyinde hem ADF(-0,8248) hem de PP(-1.8208) birim kök testleri ile durağan olmadığı tespit edilmiştir.

DDTD değişkeninin yapılan ADF(-0.9355) ve PP(-2.3166) birim kök analizi sonucu I(0) düzeyinde durağan olmadığı tespit edilmiştir.

PETROL değişkeninin I(0) düzeyinde gerçekleştirilen ADF(-2.4317) ve PP(-2.5028) birim kök testleri sonucu durağan olmadığı tespit edilmiştir.

SUE değişkeninin I(0) düzeyinde durağan olmadığı, yapılan ADF(-1.7663) ve PP(-1.4312) birim kök testleri ile tespit edilmiştir.

Sahte regresyon sorununu ortadan kaldırmak için I(0) düzeyinde durağan olmayan serilerin farkı alınmıştır.

Serilerin birinci dereceden farkı alındıktan sonra DTH değişkeninin I(1) düzeyinde hem ADF(-12.9088) hem de PP(-28.2164) birim kök testleri ile durağan olduğu tespit edilmiştir.

DDTD değişkeninin yapılan ADF(-11.4349) ve PP(-22.6611) birim kök analizi sonucu I(1) düzeyinde durağan olduğu tespit edilmiştir.

PETROL değişkeninin I(1) düzeyinde gerçekleştirilen ADF(-9.6872) ve PP(-9.2561) birim kök testleri sonucu durağan olduğu tespit edilmiştir.

SUE değişkeninin I(1) düzeyinde durağan olduğu, yapılan ADF(-14.2880) ve PP(-25.4879) birim kök testleri ile tespit edilmiştir.

ADF ve PP birim kök testleri ile durağan olduğu tespit edilen seriler arasındaki sebep sonuç ilişkisinin yönünü analiz etmek için Granger Nedensellik Testi uygulanmış, analiz sonucu Tablo 2'de gösterilmiştir.

Tablo 2. Granger Nedensellik Testi Sonuçları

Hipotez	Gecikme Uzunluğu	F-İstatistiği	P-Değeri	Nedensellik
DTH→DDTD	2	0.6582	0.0018	Var
DDTD→DTH		0.6866	0.5049	Yok
PETROL→DDTD		3.6549	0.0282	Var
DDTD→PETROL		1.2055	0.3024	Yok
SUE→DDTD		0.1145	0.8919	Yok
DDTD→SUE		1.5705	0.2114	Yok
PETROL→DTH		17.7571	0.0000	Var
DTH→PETROL		2.5168	0.0842	Yok
SUE→DTH		6.7325	0.0016	Var
DTH→SUE		3.1319	0.0465	Var
SUE→PETROL		2.7895	0.0647	Yok
PETROL→SUE		16.1606	0.0000	Var

Nedensellik testi sonucunda, DTH değişkeninin DDTD değişkenine doğru (p=0,0018 < 0,05), PETROL değişkeninden DDTD değişkenine doğru (p=0,0282 < 0,05), PETROL değişkeninden DTH değişkenine doğru (p=0,0000 < 0,05), PETROL değişkeninden SUE değişkenine doğru tek yönlü nedensellik tespit edilmiştir (p=0,0000 < 0,05). Ayrıca SUE değişkeninden DTH değişkenine doğru (p=0,0016 < 0,05),

DTH değişkeninden de SUE değişkenine doğru (p=0,0465 < 0,05) çift yönlü bir nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir.

DDTD değişkeninden DTH değişkenine doğru, DDTD değişkeninden PETROL değişkenine doğru, SUE değişkeninden DDTD değişkenine doğru, DDTD değişkeninden SUE değişkenine doğru, DTH değişkeninden PETROL değişkenine doğru ve SUE değişkeninden PETROL değişkenine doğru herhangi bir nedensellik ilişkisi tespit edilememiştir.

Granger nedensellik testi ile analiz gerçekleştirildikten sonra bağımsız değişkenlerin (DDTD, SUE ve PETROL), bağımlı değişken (DTH) üzerindeki etkisinin incelenmesi için çoklu regresyon analizi yapılmıştır.

Analizde kullanılan değişken, zaman serisi özelliğine sahip olmasından kaynaklı çeşitli yapısal dalgalanmalar olabilmektedir. Bu durumun yaşanmaması ve modelin daha güvenilir olması için TREND (@trend) değişkeni modele dahil edilmiştir. Ayrıca ortaya çıkabilecek otokorelasyon sorunlarına karşı modeli daha güvenli oluşturmak için AR(1) değişkeni de modele dahil edilmiştir. Modelde kullanılan seriler I(0) düzeyindedir. Çoklu regresyon analizinin sonuçları Tablo 3'te gösterilmiştir.

Tablo 3. Çoklu Regresyon Analizi Sonuçları

Bağımlı Değişken: Dış Ticaret Hacmi				
Yöntem: Çoklu Regresyon Analizi				
Analiz Süre Aralığı: 2013M01 – 2025M12				
Gözlem Sayısı: 156				
Değişken	**Katsayı**	**Standart Hata**	**T-İstatistiği**	**P-Değeri**
Sabit (C)	10,1208	0,9457	10,7017	0,0000
DDTD	0,2848	0,0382	7,4442	0,0000
PETROL	0,1598	0,0443	3,6042	0,0004
SUE	0,7043	0,2261	3,1150	0,0022
@TREND	-0,0003	0,0008	-0,4256	0,6710
AR(1)	0,6039	0,0775	7,7861	0,0000
R-Kare	0,9061	Regresyon Standart Hata		0,0727
Ayarlanmış R-Kare	0,9023	Bağımlı Değişken Ortalaması		17,4585
Hata Terimleri Kareleri Toplamı	0,7868	Bağımlı Değişken Standart Hatası		0,2325
F-İstatistik	239,5882	Durbin-Watson İstatistiği		2,3635
Olasılık (F-İstatistik)	0,0000			

Çoklu regresyon analizi sonucunda F-İstatistiği değeri 239,58852, olasılık (f-istatistik) değeri ise 0,0000 olarak bulunmuştur. Olasılık değeri 0,0000 (0,0000<0,05) olması, modelin bir bütün olarak anlamlı olduğunu açıklamaktadır.

Ayarlanmış R-Kare değeri 0,9023 olarak bulunmuştur. Bu değer, bağımsız değişkenlerin bağımlı değişken üzerindeki etkisinin %90'ını açıkladığını ifade etmektedir.

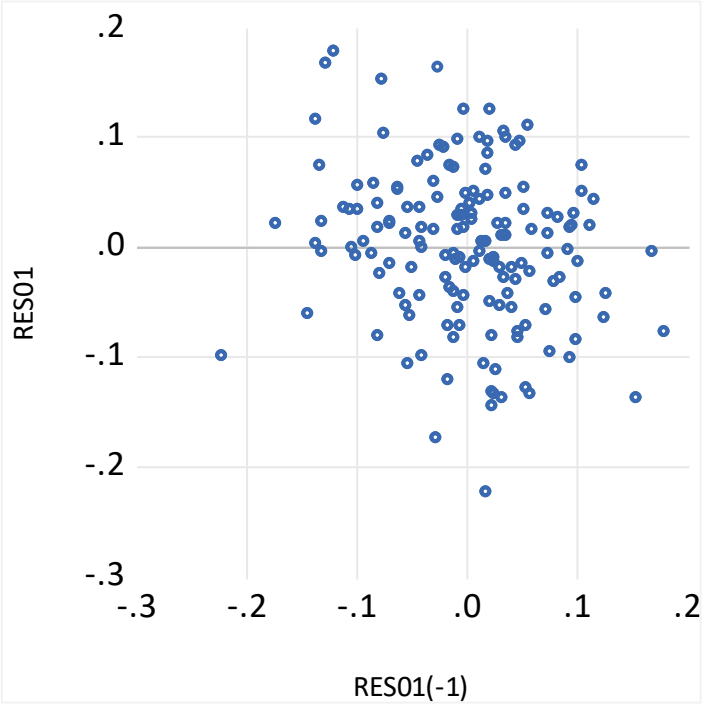
DDTD değişkenin katsayı değeri 0,2848, p-değeri 0,0000 (0,0000<0,05) olarak bulunmuştur. Katsayı değeri ile DDTD değişkeninin DTH değişkenini pozitif yönde etkilediğini, p-değeri ile ise modelin anlamlı olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

PETROL değişkenin katsayı değeri 0,1598, p-değeri 0,0004 (0,0000<0,05) olarak bulunmuştur. Katsayı değeri ile PETROL değişkeninin DTH değişkenini pozitif yönde etkilediğini, p-değeri ile ise modelin anlamlı olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

SUE değişkenin katsayı değeri 0,7043, p-değeri 0,0022 (0,0000<0,05) olarak bulunmuştur. Katsayı değeri ile SUE değişkeninin DTH değişkenini pozitif yönde etkilediğini, p-değeri ile ise modelin anlamlı olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

TREND değişkeninin değerinin 0,6710 (0,6710>0,05) olduğu bulunarak sahte regresyon sorunun olmadığı tespit edilmiştir.

Şekil 2'de çoklu regresyon modelinin kalıntı grafiği yer almaktadır.

Şekil 2. Çoklu Regresyon Modelinin Kalıntı Grafiği

Kurulan çoklu regresyon modelinde, AR(1) değişkeninin p-değeri 0,0000<0,05, Durbin-Watson istatistiği değerinin 2.3635 (1.30<2.3635<2.70) olduğu bulunarak ve Şekil 8'de yer alan kalıntı grafiğinin rastgele bir şekilde dağıldığı gözlemlenerek otokorelasyon sorunu olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Çoklu regresyon analizi ile modelin istatistiksel olarak anlamlı olduğu, sahte regresyon ve otokorelasyon sorunu olmadığı, demiryolu taşıma modunun, Brent petrol fiyatının ve sanayi üretim endeksinin dış ticaret hacmi üzerinde pozitif etkisinin olduğu ve bu etkinin %90 oranında açıklanabildiği sonucuna ulaşılmıştır.

SONUÇ VE TARTIŞMA

Sonuç

Ülkeler, ekonomik kalkınma ve refah seviyelerini yükseltmek için dış ticaret yapmaktadır. Küreselleşmenin etkisi ile dış ticarette rekabet artmakta, kar marjları düşmektedir. Ülkelerin kar marjlarını artırabilmesi için maliyetlerini doğru plan ve strateji ile yönetebilmesi gerekmektedir. Dış ticareti gerçekleştirebilmek için seçilecek taşıma modunun teslimat rotası ve noktasına göre en uygun maliyetli ve hızlı olacak şekilde seçmek de maliyet düşürecek stratejilerden biridir. Yanlış taşıma modunu seçmek hem maliyetleri artırmakta hem de refah seviyesinin düşmesine neden olmaktadır. Bu durumun önüne geçmek için ülkeler, ulaşım altyapılarına yatırım yapmaktadır. Ulaşım altyapılarının bir parçası olan demiryolu altyapılarına sahip ülkeler, dış ticaretlerini gerçekleştirirken demiryolu taşıma modunu da kullanmaktadır. Demiryolu taşıma modu, diğer taşıma modlarına kıyasla kötü hava koşullarından en az etkilenen taşıma modudur. Ayrıca düşük enerji tüketimi ile yüksek hacimli ürünlerin

taşınmasında büyük rol oynamaktadır. Türkiye'de özellikle 2003 yılı itibari ile demiryolu altyapıları ve yüksek hızlı tren yatırımları artırılmıştır.

Bu çalışma kapsamında, Türkiye'nin 2013-2025 döneminde dış ticaret hacmi ile demiryolu taşıma modu ile gerçekleşen dış ticaret değeri, Brent petrol fiyatı ve sanayi üretim endeksi arasındaki ilişki, zaman serisi analizi olan Granger nedensellik testi ve çoklu regresyon analizi ile incelenmiştir.

Bağımlı değişken olarak dış ticaret hacmi, bağımsız değişken olarak demiryolu taşıma modu ile gerçekleştirilen dış ticaret değeri, Brent petrol fiyatı ve sanayi üretim endeksi kullanılmıştır.

Çalışma kapsamında seriler arasındaki sebep sonuç ilişkisinin yönünü analiz etmek için Granger nedensellik testi uygulanmıştır. Granger nedensellik testi sonucunda demiryolu taşıma modu ile gerçekleştirilen dış ticaret değerinden dış ticaret hacmine doğru nedensellik ilişkisi olmadığı, Brent petrol fiyatından ve sanayi üretim endeksinden dış ticaret hacmine doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi olduğu tespit edilmiştir. Dolayısıyla H1 hipotezi reddedilmiştir. H2 ve H3 hipotezi ise kabul edilmiştir.

Granger nedensellik testi uygulandıktan sonra demiryolu taşıma modu ile gerçekleştirilen dış ticaret değeri, Brent petrol fiyatı ve sanayi üretim endeksinin dış ticaret hacmi üzerindeki etkisinin incelenmesi için çoklu regresyon analizi yapılmıştır. Çoklu regresyon analizi sonucunda demiryolu taşıma modu ile gerçekleştirilen dış ticaret değerinin, Brent petrol fiyatının ve sanayi üretim endeksinin dış ticaret hacmi üzerinde pozitif ve anlamlı etkisinin olduğu tespit edilmiştir. Dolayısıyla H4, H5 ve H6 hipotezi kabul edilmiştir.

Sonuç olarak, dış ticaret hacminin, üretim düzeyinden, enerji tüketiminden ve demiryolu taşıma modundan etkilendiği tespit edilmiştir. Dolayısıyla bu çalışma enerji, üretim ve lojistik unsurlarını bir arada ele alarak dış ticaret hacmi ile ilişkisinin anlaşılmasına katkıda bulunmaktadır.

Tartışma

Yağış (2024), çalışmasında yapmış olduğu analiz sonucunda demiryolu yük taşımacılığının ekonomik büyüme üzerinde pozitif ve anlamlı etki olduğu sonucuna ulaşmıştır.

Çekerol ve Nalçakan (2011), çalışmalarında yapmış oldukları analiz sonucunda demiryolu altyapılarına yapılan yatırımların, talebi pozitif yönde etkilediği sonucuna ulaşmıştır.

Üre ve Karaköy (2025), çalışmalarında yapmış oldukları analiz sonucunda demiryolu taşımacılığının ihracat üzerinde pozitif yönlü etki olduğunu tespit etmiştir.

Yıldız (2023), çalışmasında yapmış olduğu analiz sonucunda demiryolu ile taşınan yükün miktarı artıkça kişi başına düşen gelirin de arttığı sonucuna ulaşmıştır.

Bu çalışmada yapılan analiz sonucu demiryolu taşıma modunun dış ticaret hacmi üzerinde pozitif ve anlamlı etki olduğu tespit edilmiştir. Yağış (2024), Çekerol ve Nalçakan (2011), Üre ve Karaköy (2025) ve Yıldız (2023) tarafından yapılan çalışmalar, bu çalışmada uygulanan analizler sonucu elde edilen bulgular ile karşılaştırıldığında demiryolu taşıma modunun dış ticaret hacmini etkileyen bir faktör olduğunu desteklemektedir.

Albayrak (2021), çalışmasında dış ticaret hacminin demiryolu taşımacılığına olan talebi arttırdığı sonucuna ulaşmıştır.

Bu çalışmada yapılan analiz sonucu dış ticaret hacminden demiryolu taşıma moduna doğru nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. Albayrak (2021) tarafından yapılan çalışmanın sonuçları, bu çalışma sonuçları ile karşılaştırıldığında, dış ticaret hacminden demiryolu taşıma moduna nedensellik ilişkisi olduğunu desteklemektedir.

Üre ve Karaköy (2025), çalışmalarında yapmış oldukları analiz sonucunda sanayi üretim endeksinin ihracatı pozitif yönde etkilediğini tespit etmiştir.

Özbay (2021), çalışma sonucunda sanayi üretimi ile ithalat arasında çift yönlü nedensellik ilişkisinin olduğu sonucuna ulaşmıştır.

Bu çalışmada yapılan analizler sonucunda sanayi üretim endeksi ve dış ticaret hacmi arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi ve sanayi üretim endeksinin dış ticaret hacmi üzerinde pozitif ve anlamlı etkisi olduğu tespit edilmiştir. Üre ve Karaköy (2025) ve Özbay (2021) tarafından yapılan çalışmaların sonuçları, bu çalışmanın bulguları ile karşılaştırıldığında demiryolu taşıma modunun dış ticaret hacmini etkileyen bir faktör olduğunu desteklemektedir.

Çetin (2020), çalışmasında yapmış olduğu analiz sonucunda Brent petrol fiyatının enerji dışı ithalatı pozitif yönde etkilediği sonucuna ulaşmıştır.

Tanses (2024), çalışmasında yapmış olduğu analiz sonucunda petrol fiyatlarının dış ticaret hacmi üzerinde pozitif yönde etki olduğu sonucuna ulaşmıştır.

Bu çalışmada yapılan analiz sonucu Brent petrol fiyatının dış ticaret hacmi üzerinde pozitif ve anlamlı etki olduğu tespit edilmiştir. Çetin (2020) ve Tanses (2024) tarafından yapılan çalışmaların sonuçları, bu çalışmanın sonuçları ile karşılaştırıldığında Brent petrol fiyatının dış ticaret hacmini etkileyen bir faktör olduğunu desteklemektedir.

KAYNAKLAR

Akçacı, T., & Kurt, F. B. (2024). Türkiye'de Ulaşım Modları: Tarihsel Bir Perspektif. Uluslararası Finansal Ekonomi ve Bankacılık Uygulamaları Dergisi, 5(2), 61-79.

Albayrak, Ö. K. (2021). Türkiye'nin Demiryolu Yük Taşımacılığı Talebinin Zaman Serisi Analizi ile Tahmini. Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, (58), 137-154.

Anşin, M. (2022). Uluslararası Ticarette E-Ticaretin Etkisi ve Taşıma Modlar (Master's Thesis, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü).

Aytekin, İ. (2022). Türkiye'de karayolu ve demiryolu ulaştırma hizmetleri ile kalkınma arasındaki nedensellik ilişkisinin analizi. Anadolu İktisat ve İşletme Dergisi, 6(1), 17-35.

Beyzatlar, M. A. (2021). Türkiye'de Demiryolu Taşımacılığı ve Altyapısının Demografik Etkileri. Kent Akademisi, 14(4), 1203-1218.

Çağlayan, O. (2025) Lojistik İlkeleri, Seçkin Yayıncılık, Ankara.

Çağlayan, O. (2026) Uluslararası Lojistik, Detay Yayıncılık, Ankara.

Çekerol, G., & Nalçakan, M. (2011). Lojistik Sektörü İçerisinde Türkiye Demiryolu Yurtiçi Yük Taşıma Talebinin Ridge Regresyonla Analizi. Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 31(2), 321-344.

Çetin, A. C. (2020). Türkiye'nin Enerji Dişi İthalatının Döviz Kuru ve Brent Petrol Fiyatı ile İlişkisi. Nazilli İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 1(2), 95-118.

Dickey, D. A., & Fuller, W. A. (1979). Distribution Of The Estimators For Autoregressive Time Series With A Unit Root. Journal Of The American Statistical Association, 74(366a), 427-431.

Dickey, D. A., & Fuller, W. A. (1981). Likelihood Ratio Statistics For Autoregressive Time Series With A Unit Root. Econometrica: Journal Of The Econometric Society, 1057-1072.

Doğan, H. (2026). Türkiye'de Demiryolu Taşımacılığında 2000-2024 Dönemi İçin Verimlilik Analizi. Demiryolu Mühendisliği, (24).

Dursun, A., & Erol, S. (2012). Denizyolu Yük Taşımacılığı Sektöründe Faaliyet Gösteren Firmaların Finansal Yapı Analizi. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 16(3), 367-382.

Düzgün, Ö. Ü. M., & Kankavi, Ö. G. M. Y. Havayolu Taşımacılığının Türk Dış Ticareti Özellikle İhracatının Artışını Tetikleyici Etkisi: Türk Hava Yoları Örneği.

Emirkadı, Ö., & Balcı, H. (2023). Türkiye'de Karayolu ve Demiryolu Yolcu ve Yük Taşımacılığı ile Ekonomik Büyüme İlişkisi: Panel Veri Analizi. Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 14(28), 977-998.

Eryer, A., Eren, A. S., & Orhan, M. A. (2024). Karayolu Taşımacılığı ile Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişkinin İncelenmesi: 1990-2022 Yılları Türkiye Örneği. Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi, 20(4), 1303-1323.

Federal Reserve Bank of ST. Louis (2026, Haziran). Erişim Adresi https://fred.stlouisfed.org/series/DCOILBRENTEU

Granger, C. W. (1969). Investigating Causal Relations By Econometric Models And Cross-Spectral Methods. Econometrica: Journal Of The Econometric Society, 424-438.

Kabasakal, A., & Solak, A. O. (2009). Demiryolu Sektörünün Rekabete Açılması. Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, (25).

Kaçar, N., & Gümüş, U. T. (2022). Gayrimenkul Yatırım Ortaklık Sektöründeki Firmaların Firma Değerlerinin Mali Oranlar Yardımıyla Ölçülmesi: Çoklu Regresyon Uygulaması. İktisadi ve İdari Bilimlerde Güncel Araştırmalar.

Kaya, M., & Güneş, H. (2022). Bist Endeksleri ile Brent Petrol Fiyatları Arasındaki İlişkinin Analizi. Uluslararası Finansal Ekonomi ve Bankacılık Uygulamaları Dergisi, 3(2), 71-95.

Kişman, Z. A., & Aydın, F. (2020). Uluslararası Ticaret Lojistiğinde Türkiye ve Avrupa'nın Yeri. Academic Knowledge, 3(1), 49-58.

Koban, E., & Keser, Y. H. (2015). Dış Ticarette Lojistik. Ekin Yayınevi, 6. Baskı. Bursa.

Koç, E., Kaya, K., & Şenel, M. C. (2016). Türkiye'de Sanayi Sektörü ve Temel Sanayi Göstergeleri–Sanayi Üretim Endeksi. Mühendis ve Makina, 57(682), 42-53.

Mersin, K. (2025). Türkiye'de Karayolu ve Demiryolu Entegrasyonunun Lojistik Verimliliğe Etkisi: Entegrasyon Modellerinin Analizi. İzlek Akademik Dergi, 8(1), 21-32.

Özbay, Ü. (2021). Türkiye'nin Sanayi Üretimi ile Dış Ticareti Arasındaki İlişki: 2001-2009 Dönemi İçin Değerlendirmeler. Verimlilik Dergisi, (4), 153-165.

Öztürkçü, N. (2026). Seçilmiş Avrupa Birliği Ülkeleri ve Türkiye'nin Demiryolu Yük Taşımacılığı Performans Değerlendirmesi: CRITIC ve ENTROPİ Tabanlı CODAS Yöntemi ile Bütünleşik Bir Yaklaşım. Demiryolu Mühendisliği, (23).

Phillips, P. C., & Perron, P. (1988). Testing For A Unit Root İn Time Series Regression. Biometrika, 75(2), 335-346.

Tanses, G. (2024). Petrol Fiyatlarının Dış Ticaret Hacmine Etkisi: Türkiye-Almanya-Bulgaristan Örneği.

Tekin, M., & Yilmaz, M. (2025). Demiryolu Taşımacılığında Enerji Verimliliği: İzmir Bölgesi Bölgesel Trenlerinde Uygulamalı Sürüş Optimizasyonu. Ulaştırma ve Altyapı, (2), 50-74.

Turgut, M., & Güngör, Ş. (2025). Dış Ticarette Demiryolu Taşımacılığının Stratejik Durumu: Türkiye Analizi. Demiryolu Mühendisliği, (21), 124-141.

Türkiye İstatistik Kurumu Dış Ticaret İstatistikleri (2026, Haziran). https://bi.tuik.gov.tr/extensions/tuik-mashup/index.html

Türkiye İstatistik Kurumu Veri Portalı (2026, Haziran). Erişim Adresi https://veriportali.tuik.gov.tr/tr

Ünlü, D. B. (2017). Lojistikte Taşıma Modu Seçim Kararına Etki Eden Faktörlerin Analizi.

Üre, S., & Karaköy, Ç. (2025). Taşıma Modlarının İhracat Üzerindeki Etkileri: Ab Ülkeleri Üzerine Ampirik Bir Değerlendirme. Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi, 20(1), 47-68.

Yağış, O. (2024). Demiryolu Yük Taşımacılığı Ekonomik Büyümeyi Etkiler Mi? Ardl Sınır Testi Yaklaşımı. Akademik İncelemeler Dergisi, 19(2), 384-404.

Yıldız, R. (2023). Türkiye Cumhuriyeti'nin Kurulması Sonrası Demiryolu Yolcu ve Yük Taşımacılığının Kişi Başına Düşen Gelire Etkisinin Değerlendirilmesi. Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 26(49-1), 423-436.

2015–2025 DÖNEMINDE LOJISTIK PERFORMANS GÖSTERGELERININ TÜRKIYE VE SEÇILMIŞ ÜLKELER AÇISINDAN KARŞILAŞTIRMALI DEĞERLENDIRILMESI: ALMANYA, ÇIN, HOLLANDA VE POLONYA ÖRNEĞI

COMPARATIVE EVALUATION OF LOGISTICS PERFORMANCE INDICATORS FOR TÜRKIYE AND SELECTED COUNTRIES IN THE 2015–2025 PERIOD: THE CASE OF GERMANY, CHINA, THE NETHERLANDS AND POLAND

Ali Osman ATAŞ

Bursa Teknik Üniversitesi

ORCID ID: 0009-0007-9677-3321

ÖZET

Bu çalışmanın amacı, Türkiye'nin lojistik performansını Almanya, Çin, Hollanda ve Polonya ile karşılaştırmalı olarak değerlendirmektir. Araştırmada Dünya Bankası tarafından yayımlanan Lojistik Performans Endeksi (LPI) verileri esas alınmış; ülkelerin LPI genel puanları, dünya sıralamaları ve temel lojistik performans göstergeleri incelenmiştir. Çalışmanın odak noktası 2015–2025 dönemi olmakla birlikte, LPI verilerinin sürekliliği dikkate alınarak 2007–2023 dönemine ait verilerden de yararlanılmıştır.

Araştırmada doküman incelemesi ve karşılaştırmalı değerlendirme yöntemi kullanılmıştır. Türkiye, Almanya, Çin, Hollanda ve Polonya'nın lojistik performansları; gümrük, altyapı, lojistik hizmet kalitesi, gönderilerin zamanında teslimi ile gönderilerin takibi ve izlenebilirliği göstergeleri üzerinden değerlendirilmiştir. Elde edilen veriler çizelgeler aracılığıyla sunulmuş ve ülkeler arasındaki farklılıklar yorumlanmıştır.

Araştırma bulgularına göre Türkiye'nin LPI puanı 2007 yılında 3,15 iken 2023 yılında 3,40'a yükselmiştir. Ancak Türkiye'nin 2023 yılında dünya sıralamasında 42.sırada yer alması, karşılaştırmaya dâhil edilen ülkelerin gerisinde kaldığını göstermektedir. Almanya ve Hollanda'nın yüksek lojistik performanslarını korudukları, Çin ve Polonya'nın ise incelenen dönemde belirgin gelişim gösterdikleri tespit edilmiştir. Sonuç olarak Türkiye'nin lojistik performansını artırabilmesi için özellikle gümrük süreçleri, altyapı, lojistik hizmet kalitesi ve izlenebilirlik göstergelerinde iyileştirmelere ihtiyaç duyduğu anlaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Lojistik performans, Lojistik Performans Endeksi, Türkiye, karşılaştırmalı değerlendirme, Dünya Bankası.

Jel Kodu: L91, F10, O18

ABSTRACT

The aim of this study is to comparatively evaluate Türkiye's logistics performance with Germany, China, the Netherlands and Poland. The study is based on the Logistics Performance Index (LPI) data published by the World Bank. In this context, the countries' overall LPI scores, global rankings and basic logistics performance indicators were examined. Although the main focus of the study is the 2015–2025 period, data from the 2007–2023 period were also used in order to ensure the continuity of LPI data and to evaluate the long-term change in logistics performance.

Document review and comparative evaluation methods were used in the study. The logistics performances of Türkiye, Germany, China, the Netherlands and Poland were evaluated through indicators such as customs, infrastructure, and logistics service quality, timeliness of shipments, and tracking and tracing. The data obtained were presented through tables and the differences between the countries were interpreted.

According to the findings, Türkiye's LPI score increased from 3.15 in 2007 to 3.40 in 2023. However, Türkiye's ranking of 42nd in 2023 indicates that it remained behind the selected countries included in the comparison. Germany and the Netherlands maintained their high logistics performance, while China and Poland showed significant improvement during the period examined. As a result, it was determined that Türkiye needs improvements particularly in customs procedures, infrastructure, logistics service quality and tracking and tracing indicators in order to improve its logistics performance.

Keywords: Logistics performance, Logistics Performance Index, Türkiye, comparative evaluation, World Bank.

1. Giriş

Küreselleşme, uluslararası ticaret hacmindeki artış ve tedarik zincirlerinin ülkeler arasında daha bağlantılı hâle gelmesi, lojistik sektörünü ekonomik gelişmenin önemli unsurlarından biri hâline getirmiştir. Günümüzde lojistik yalnızca ürünlerin taşınması anlamına gelmemekte; depolama, dağıtım, gümrükleme, bilgi akışı, izlenebilirlik ve zamanında teslim gibi birçok süreci kapsayan bütünleşik bir faaliyet alanı olarak değerlendirilmektedir. Bu nedenle lojistik performansı, ülkelerin dış ticaretteki etkinliğini, rekabet gücünü ve küresel tedarik zincirlerindeki konumunu doğrudan etkileyen önemli göstergelerden biri olarak öne çıkmaktadır.

Ülkelerin lojistik performanslarının ölçülmesinde en yaygın kullanılan araçlardan biri Dünya Bankası tarafından yayımlanan Lojistik Performans Endeksi'dir. LPI; gümrük süreçleri, altyapı, lojistik hizmet kalitesi, gönderilerin zamanında teslimi ve gönderilerin takibi gibi göstergeler üzerinden ülkelerin lojistik performanslarını karşılaştırmaya imkân sağlamaktadır. Bu yönüyle LPI, ülkelerin lojistik alanındaki güçlü ve gelişime açık yönlerinin belirlenmesinde önemli bir değerlendirme aracı niteliği taşımaktadır.

Bu çalışmanın temel problemi, Türkiye'nin lojistik performansının seçilmiş ülkeler karşısında hangi düzeyde olduğunun ve hangi göstergelerde gelişime ihtiyaç duyduğunun belirlenmesidir. Bu doğrultuda çalışmada Türkiye'nin lojistik performansı Almanya, Çin, Hollanda ve Polonya ile karşılaştırmalı olarak değerlendirilmiştir. Almanya ve Hollanda gelişmiş lojistik yapılarıyla, Çin hızlı yükselen lojistik kapasitesiyle, Polonya ise son yıllardaki gelişim eğilimiyle karşılaştırmaya dâhil edilmiştir.

Çalışmanın yapılma nedeni, Türkiye'nin lojistik performansını yalnızca kendi içindeki değişimle değil, aynı zamanda seçilmiş ülkelerle karşılaştırmalı biçimde ortaya koymaktır. Bu kapsamda araştırmada Dünya Bankası Lojistik Performans Endeksi verileri esas alınmış; ülkelerin LPI genel puanları, dünya sıralamaları ve temel lojistik performans göstergeleri değerlendirilmiştir. Araştırmanın odak noktası 2015–2025 dönemi olmakla birlikte, LPI verilerinin sürekliliği dikkate alınarak 2007–2023 dönemine ait verilerden de yararlanılmıştır.

Araştırma, Dünya Bankası LPI veri tabanında yer alan göstergelerle sınırlıdır. Bu nedenle değerlendirmeler LPI kapsamında yer alan genel puan, dünya sıralaması, gümrük, altyapı, lojistik hizmet kalitesi, zamanında teslim ve izlenebilirlik göstergeleri üzerinden yapılmıştır. Araştırmada kullanılan verilerin Dünya Bankası tarafından yayımlanan resmî verilere dayandığı varsayılmıştır.

Bu çalışmanın, Türkiye'nin lojistik performansını seçilmiş ülkelerle karşılaştırmalı biçimde ortaya koyması bakımından literatüre katkı sağlaması beklenmektedir. Ayrıca elde edilen bulguların, Türkiye'nin lojistik alandaki güçlü yönlerinin ve geliştirilmesi gereken alanlarının belirlenmesine, sektörel değerlendirmelere ve politika geliştirme süreçlerine katkı sunacağı düşünülmektedir. Çalışmanın devamında literatür taraması, çalışmanın amacı ve beklenen yararları, veri toplama araçları, kapsam ve yöntem, araştırmanın modeli, araştırma soruları, bulgular ve yorum, sonuç, tartışma ve öneriler bölümlerine yer verilmiştir.

2. Literatür Taraması (Literature Review)

Lojistik kavramı, tarihsel süreçte ilk olarak askerî alanda kullanılan bir kavram olmakla birlikte, zamanla ticari faaliyetlerin ve tedarik zinciri yönetiminin temel unsurlarından biri hâline gelmiştir. Günümüzde

lojistik yalnızca ürünlerin bir noktadan başka bir noktaya taşınması olarak değil; taşıma, depolama, gümrükleme, dağıtım, bilgi akışı, izlenebilirlik ve müşteri hizmetleri gibi birçok faaliyeti kapsayan bütünleşik bir süreç olarak değerlendirilmektedir. Çağlayan'a göre lojistik; insan ihtiyaçlarının karşılanması amacıyla taşımaya konu olan unsurların gönderilmesi, alınması, taşınması, depolanması, yeniden ambalajlanması ve dağıtımının planlı ve koordineli biçimde gerçekleştirilmesini ifade etmektedir (Çağlayan, 2026, s. 6).

Lojistik performansı ise ülkelerin lojistik faaliyetlerini etkin, verimli ve sürdürülebilir biçimde gerçekleştirme düzeyini ifade etmektedir. Ulaştırma altyapısı, gümrük işlemlerinin etkinliği, lojistik hizmet kalitesi, teslimat süreleri, izlenebilirlik ve teknolojik gelişmişlik lojistik performansını belirleyen temel unsurlar arasında yer almaktadır. Güçlü lojistik performansına sahip ülkeler dış ticarette rekabet avantajı elde ederken, düşük lojistik performansı ticaret maliyetlerinin artmasına, teslimat sürelerinin uzamasına ve küresel tedarik zincirlerine entegrasyonun zayıflamasına neden olabilmektedir.

Lojistik performansının ülke ekonomileri açısından önemi yalnızca taşımacılık faaliyetlerinin etkinliğiyle sınırlı değildir. Çağlayan'a göre lojistik, işletmelerin yanında ülke ekonomileri için de artı değer oluşturmakta; ülke pazarının güvenilirliğinin duyurulması, alternatif taşıma yollarının değerlendirilmesi, teslimat sürelerinin müşteri beklentilerine uygun hâle getirilmesi, birim maliyetlerin azaltılması ve uluslararası ticaretin gelişmesine katkı sağlaması bakımından önemli yararlar sunmaktadır (Çağlayan, 2023, s. 104).

Bu nedenle lojistik performansının yüksek olması, ülkelerin küresel pazarlarda daha güvenilir, hızlı ve rekabetçi bir konuma ulaşmasına katkı sağlamaktadır.

Lojistik performansının ölçülmesinde en yaygın kullanılan göstergelerden biri Dünya Bankası tarafından yayımlanan Lojistik Performans Endeksi'dir. LPI, ülkelerin lojistik alanındaki performanslarını ölçmek, ülkeler arası karşılaştırma yapmak ve gelişime açık alanları belirlemek amacıyla kullanılan ulusal düzeyde bir göstergedir. Endeks; gümrük işlemlerinin etkinliği, ticaret ve taşımacılık altyapısının kalitesi, lojistik hizmetlerin yeterliliği, gönderilerin zamanında teslimi ve gönderilerin takibi ile izlenebilirliği gibi göstergeler üzerinden ülkelerin lojistik performansını değerlendirmektedir. Erenel Yaşlıca ve Gündüz'e göre LPI, ülkelerin lojistik performanslarını değerlendirmede basit ve evrensel bir ölçüt sunmakta; ülkelerin temel lojistik faaliyetlerine yönelik performanslarının hesaplanmasına imkân sağlamaktadır (Erenel Yaşlıca & Gündüz, 2024).

LPI üzerine yapılan çalışmalar incelendiğinde, endeksin ülkelerin dış ticaret performansı, rekabet gücü ve ekonomik gelişmişlik düzeyiyle ilişkili olarak ele alındığı görülmektedir. Ojala ve Çelebi (2015), Dünya Bankası Lojistik Performans Endeksi'nin ülkelerin ticaret ve taşımacılık kolaylaştırma düzeylerini karşılaştırmada önemli bir araç olduğunu belirtmiştir. Bu çalışma, LPI'nin yalnızca sayısal bir sıralama olmadığını, aynı zamanda ülkelerin lojistik performansını etkileyen yapısal unsurların belirlenmesinde kullanılabilecek bir değerlendirme aracı olduğunu göstermektedir.

Türkiye özelinde yapılan çalışmalarda da LPI verileri önemli bir inceleme alanı olarak karşımıza çıkmaktadır. Aksungur ve Bekmezci (2020), Türkiye'nin 2007–2018 dönemi LPI performansını boylamsal olarak değerlendirmiştir. Çalışmada Türkiye'nin LPI konumunun yıllar içinde istikrarsız bir seyir izlediği, özellikle 2012 yılından sonra genel puan ve alt boyutlarda düşüşler yaşandığı belirtilmiştir. Ayrıca Türkiye'nin lojistik performansını artırabilmesi için tüm LPI alt boyutlarında iyileştirme faaliyetlerinin yapılması ve coğrafi avantajların daha etkin kullanılması gerektiği vurgulanmıştır.

Avrupa ülkeleri üzerine yapılan çalışmalarda ise Almanya ve Hollanda'nın lojistik performans bakımından güçlü konumlarını korudukları görülmektedir. Hadžikadunić vd. (2023), Avrupa Birliği ülkelerinin LPI performanslarını karşılaştırmalı olarak değerlendirmiş ve Almanya ile Hollanda'nın lojistik performans açısından üst sıralarda yer aldığını ortaya koymuştur. Bu durum, gelişmiş ulaştırma altyapısı, güçlü lojistik hizmet sektörü ve etkin tedarik zinciri yönetiminin LPI performansı üzerinde belirleyici olduğunu göstermektedir.

Çin'in lojistik performansı üzerine yapılan çalışmalar ise ülkenin dış ticaret kapasitesi, altyapı yatırımları ve küresel tedarik zincirleriyle kurduğu bağlantılar üzerinde yoğunlaşmaktadır. Zhang

(2022), Çin'in ihracat performansı ile lojistik performans göstergeleri arasında ilişki bulunduğunu ve özellikle lojistik altyapı kalitesinin dış ticareti destekleyen önemli bir unsur olduğunu belirtmiştir. Bu durum, Çin'in LPI puanlarında görülen artışın yalnızca ekonomik büyüklükle değil, aynı zamanda lojistik altyapı ve dış ticaret entegrasyonuyla da ilişkili olduğunu göstermektedir.

Polonya üzerine yapılan çalışmalar da ülkenin lojistik performansında son yıllarda dikkat çekici bir gelişim yaşandığını ortaya koymaktadır. Bentyn (2021), Türkiye ve Polonya'nın lojistik performanslarını karşılaştırdığı çalışmasında, Polonya'nın Türkiye'ye kıyasla daha olumlu bir gelişim eğilimi gösterdiğini belirtmiştir. Bu bulgu, Polonya'nın Avrupa tedarik zincirleri içerisindeki konumunun güçlenmesi ve lojistik altyapısında yaşanan iyileşmelerle ilişkilendirilebilir.

Genel olarak literatür değerlendirildiğinde, lojistik performansın ülkelerin dış ticaret kapasitesi, rekabet gücü, altyapı kalitesi, gümrük süreçleri ve teknolojik gelişmişlik düzeyiyle yakından ilişkili olduğu görülmektedir. Mevcut çalışmalar LPI'nin ülkeler arası karşılaştırmalarda önemli bir gösterge olduğunu ortaya koymaktadır. Bu çalışma ise Türkiye'nin lojistik performansını Almanya, Çin, Hollanda ve Polonya örnekleriyle karşılaştırmalı olarak ele alması ve 2007–2023 LPI verileri üzerinden değerlendirmesi bakımından ilgili literatüre katkı sağlamayı amaçlamaktadır.

3. Çalışmanın Amacı ve Beklenen Yararlar

Bu çalışmanın amacı, Türkiye'nin lojistik performansının Almanya, Çin, Hollanda ve Polonya ile Dünya Bankası LPI verileri üzerinden karşılaştırmalı olarak değerlendirilmesidir. Bu doğrultuda çalışmada ülkelerin LPI genel puanları, dünya sıralamaları ve gümrük, altyapı, lojistik hizmet kalitesi, zamanında teslim ve izlenebilirlik göstergeleri incelenmiştir.

Çalışmada Türkiye'nin seçilmiş ülkeler karşısındaki lojistik konumunun ortaya konulması, güçlü olduğu göstergelerin belirlenmesi ve geliştirilmesi gereken alanların tespit edilmesi amaçlanmaktadır. Böylece Türkiye'nin lojistik performansının uluslararası ölçekte hangi düzeyde olduğu daha açık biçimde değerlendirilmektedir.

Çalışma sonucunda elde edilen bulguların lojistik sektörüne, ekonomi yönetimine, kamu kurumlarına ve akademik çalışma yapan araştırmacılara katkı sağlaması beklenmektedir. Özellikle Türkiye'nin gümrük süreçleri, altyapı, lojistik hizmet kalitesi ve izlenebilirlik göstergelerinde gelişime açık yönlerinin belirlenmesi, politika ve strateji geliştirme süreçleri açısından yol gösterici nitelik taşımaktadır.

4. Veri Toplama Araçları, Kapsam ve Yöntem

Bu çalışmada veri toplama aracı olarak Dünya Bankası tarafından yayımlanan LPI veri tabanı ve LPI raporları kullanılmıştır. Araştırmada Türkiye, Almanya, Çin, Hollanda ve Polonya'ya ait LPI genel puanları, dünya sıralamaları ve temel lojistik performans göstergeleri esas alınmıştır. İncelenen göstergeler; gümrük işlemlerinin etkinliği, altyapı kalitesi, lojistik hizmet kalitesi, gönderilerin zamanında teslimi ile gönderilerin takibi ve izlenebilirliği göstergelerinden oluşmaktadır.

Araştırmanın kapsamını Türkiye, Almanya, Çin, Hollanda ve Polonya oluşturmaktadır. Çalışmanın odak noktası 2015–2025 dönemi olmakla birlikte, Dünya Bankası LPI verilerinin yayımlanma sürekliliği dikkate alınarak 2007, 2010, 2012, 2014, 2016, 2018 ve 2023 yıllarına ait veriler değerlendirmeye dâhil edilmiştir. Böylece seçilmiş ülkelerin lojistik performansındaki uzun dönemli değişim daha bütüncül biçimde incelenmiştir.

Araştırmada doküman incelemesi ve karşılaştırmalı değerlendirme yöntemi kullanılmıştır. İlk aşamada lojistik performans, Lojistik Performans Endeksi ve seçilmiş ülkelerin lojistik yapılarıyla ilgili literatür taranmıştır. İkinci aşamada Dünya Bankası LPI veri tabanından elde edilen veriler çizelgeler hâlinde düzenlenmiştir. Üçüncü aşamada ülkelerin LPI puanları, dünya sıralamaları ve alt performans göstergeleri karşılaştırmalı olarak değerlendirilmiştir. Son aşamada ise elde edilen bulgular ilgili literatür ışığında yorumlanarak Türkiye'nin seçilmiş ülkeler karşısındaki güçlü ve gelişime açık yönleri ortaya konulmuştur.

5. Bulgular ve Yorum

Türkiye, Almanya, Çin, Hollanda ve Polonya'nın 2007–2023 dönemine ait Lojistik Performans Endeksi verileri karşılaştırmalı olarak değerlendirilmiştir. Bulgular; ülkelerin LPI genel puanları, dünya sıralamaları ve temel lojistik performans göstergeleri üzerinden ele alınmıştır.

Değerlendirmede gümrük, altyapı, lojistik hizmet kalitesi, gönderilerin zamanında teslimi ile gönderilerin takibi ve izlenebilirliği göstergeleri dikkate alınmıştır. Elde edilen veriler çizelgeler aracılığıyla sunulmuş ve ülkelerin lojistik performans düzeyleri büyüklük, gelişim eğilimi ve karşılaştırmalı konum bakımından yorumlanmıştır.

5.1 Türkiye'nin LPI Bulguları

Türkiye'nin lojistik performansı, Dünya Bankası tarafından yayımlanan Lojistik Performans Endeksi verileri esas alınarak değerlendirilmiştir. Araştırmanın odak noktası 2015–2025 dönemi olmakla birlikte, LPI verilerinin yayımlanma sürekliliği dikkate alınarak 2007–2023 dönemine ait veriler de incelemeye dâhil edilmiştir. Çizelge 1'de Türkiye'nin 2007–2023 dönemine ait dünya sıralaması, LPI puanı ve temel lojistik performans göstergeleri sunulmaktadır.

Çizelge 1: Türkiye'nin 2007–2023 Dönemi LPI Verileri

Yıl	Dünya Sıralaması	LPI Puanı	Gümrük	Altyapı	Lojistik Hizmetlerin Kalitesi	Gönderilerin Zamanında Teslimi	Gönderilerin Takibi ve İzlenilebilirliği
2007	30	3,15	3,00	2,94	3,29	3,38	3,27
2010	39	3,22	2,82	3,08	3,23	3,94	3,09
2012	27	3,51	3,16	3,62	3,52	3,87	3,54
2014	30	3,50	3,23	3,53	3,64	3,68	3,77
2016	34	3,42	3,18	3,49	3,31	3,75	3,39
2018	47	3,15	2,71	3,21	3,05	3,63	3,23
2023	42	3,40	3,00	3,40	3,50	3,60	3,50

Kaynak: Dünya Bankası (World Bank) verileri esas alınarak yazar tarafından hazırlanmıştır.
Not: 1= en düşük, 5 = en yüksek performansı ifade etmektedir.

Çizelge 1 incelendiğinde Türkiye'nin lojistik performansının 2007–2023 döneminde dalgalı bir seyir izlediği görülmektedir. Türkiye'nin LPI puanı 2007 yılında 3,15 iken 2012 yılında 3,51'e yükselmiş, 2014 yılında ise benzer seviyesini korumuştur. Ancak 2016 ve özellikle 2018 yıllarında hem LPI puanında hem de dünya sıralamasında gerileme yaşanmıştır. 2023 yılında LPI puanının 3,40'a yükselmesi, Türkiye'nin önceki döneme göre kısmi bir toparlanma gösterdiğini ortaya koymaktadır.

Türkiye'nin LPI performansındaki bu dalgalı görünüm, ilgili literatürdeki çalışmalarla da desteklenmektedir. Aksungur ve Bekmezci'nin Türkiye'nin 2007–2018 dönemi LPI performansını boylamsal olarak incelediği çalışmada, Türkiye'nin LPI konumunun yıllar içinde istikrarsız bir seyir izlediği, özellikle 2012 yılından sonra genel puan ve alt boyutlarda düşüşler yaşandığı belirtilmiştir. Aynı çalışmada, Türkiye'nin lojistik performansının artırılabilmesi için tüm LPI alt boyutlarında iyileştirme faaliyetlerinin yapılması, coğrafi avantajların daha etkin kullanılması ve lojistik hizmetlerin

ekonomik büyüme ile rekabet avantajı açısından öneminin dikkate alınması gerektiği vurgulanmaktadır (Aksungur & Bekmezci, 2020).

Alt göstergeler değerlendirildiğinde, altyapı ve lojistik hizmet kalitesi göstergelerinde genel olarak gelişme eğilimi dikkat çekmektedir. Buna karşılık gümrük göstergesinde dönemsel dalgalanmalar yaşanmış ve en düşük değer 2018 yılında görülmüştür. Gönderilerin zamanında teslimi ile gönderilerin takibi ve izlenebilirliği göstergeleri ise incelenen dönem boyunca görece istikrarlı bir görünüm sergilemiş ve 2023 yılında önceki döneme göre iyileşme göstermiştir. Sonuç olarak Türkiye'nin lojistik performansı uzun vadede gelişme eğilimi göstermekle birlikte, bazı dönemlerde gümrük, altyapı ve hizmet kalitesi göstergelerinde yaşanan değişimler nedeniyle uluslararası sıralamada dalgalı bir görünüm ortaya koymuştur.

5.2 Çin'in LPI Bulguları

Çin'in lojistik performansı, Dünya Bankası Lojistik Performans Endeksi verileri doğrultusunda değerlendirilmiştir. Çizelge 2'de Çin'in 2007–2023 dönemine ait dünya sıralaması, LPI puanı ve temel lojistik performans göstergeleri yer almaktadır.alınmıştır.

Çizelge 2: Çin'in 2007–2023 Dönemi LPI Verileri

Yıl	Dünya Sıralaması	LPI Puanı	Gümrük	Altyapı	Lojistik Hizmetlerin Kalitesi	Gönderilerin Zamanında Teslimi	Göndrilerin Takibi ve İzlenilebilirliği
2007	30	3,32	2,99	3,20	3,40	3,68	3,37
2010	27	3,49	3,16	3,54	3,49	3,91	3,55
2012	26	3,52	3,25	3,61	3,47	3,8	3,52
2014	28	3,53	3,21	3,67	3,46	3,87	3,50
2016	27	3,66	3,32	3,75	3,62	3,90	3,68
2018	26	3,61	3,29	3,75	3,59	3,84	3,65
2023	19	3,70	3,3	4,00	3,80	3,70	3,80

Kaynak: Dünya Bankası (World Bank) verileri esas alınarak yazar tarafından hazırlanmıştır.
Not: 1 = en düşük, 5 = en yüksek performansı ifade etmektedir.

Çizelge 2'de yer alan veriler incelendiğinde, Çin'in lojistik performansının 2007–2023 döneminde genel olarak yükselen bir eğilim gösterdiği görülmektedir. Çin'in LPI puanı 2007 yılında 3,32 iken 2023 yılında 3,70'e yükselmiştir. Aynı dönemde dünya sıralaması 30. sıradan 19. sıraya ilerlemiştir. Bu durum, Çin'in incelenen dönem boyunca lojistik performansını geliştirdiğini ve küresel lojistik sistemindeki konumunu güçlendirdiğini göstermektedir.

Alt göstergeler değerlendirildiğinde, altyapı göstergesinin dönem boyunca belirgin biçimde geliştiği görülmektedir. Çin'in altyapı puanı 2007 yılında 3,20 iken 2023 yılında 4,00'e yükselmiş ve incelenen göstergeler arasında en yüksek değere ulaşmıştır. Lojistik hizmet kalitesi göstergesi de 2007 yılında 3,40 iken 2023 yılında 3,80 seviyesine çıkmıştır. Bu gelişme, Çin'in lojistik altyapı yatırımları ve hizmet kapasitesi bakımından önemli bir ilerleme kaydettiğini göstermektedir.

Gümrük göstergesi dönem boyunca kademeli bir artış göstermiş ve 2023 yılında 3,30 seviyesine ulaşmıştır. Gönderilerin zamanında teslimi ile gönderilerin takibi ve izlenebilirliği göstergeleri ise genel olarak yüksek seviyelerde seyretmiştir. Özellikle takip ve izlenebilirlik göstergesinin 2023 yılında 3,80

puana ulaşması, Çin'in lojistik süreçlerde bilgi akışı ve izleme kapasitesi bakımından güçlü bir görünüm sergilediğini ortaya koymaktadır.

Çin'in LPI puanındaki artış, ülkenin Kuşak ve Yol Girişimi kapsamında geliştirdiği uluslararası lojistik bağlantılar ve altyapı yatırımlarıyla ilişkilendirilebilir. Wahyu, Thaariq ve Lusiantoro'nun çalışmasında, Kuşak ve Yol Girişimi'ne katılımın ülkelerin lojistik altyapı performansı üzerinde olumlu etkiler oluşturduğu; ancak bu etkinin gümrük verimliliği, takip ve izleme kapasitesi ile teslimat zamanındalığı gibi diğer lojistik alt boyutlara aynı düzeyde yansımadığı belirtilmektedir. Bu durum, Çin'in lojistik performansındaki gelişmenin özellikle fiziksel altyapı ve küresel bağlantısallık üzerinden güçlendiğini göstermektedir (Wahyu vd, 2026).

Genel olarak değerlendirildiğinde, Çin'in lojistik performansının incelenen dönem boyunca yükseliş eğiliminde olduğu görülmektedir. Özellikle altyapı ve lojistik hizmet kalitesi göstergelerindeki artışlar, Çin'in LPI puanındaki gelişmenin temel belirleyicileri arasında yer almaktadır. Bu nedenle Çin, seçilmiş ülkeler içinde lojistik performansını belirgin biçimde geliştiren ülkelerden biri olarak öne çıkmaktadır.

5.3 Almanya'nın LPI Bulguları

Almanya'nın lojistik performansı, Dünya Bankası Lojistik Performans Endeksi verileri doğrultusunda değerlendirilmiştir. Çizelge 3'te Almanya'nın 2007–2023 dönemine ait dünya sıralaması, LPI puanı ve temel lojistik performans göstergeleri yer almaktadır.

Çizelge 3: Almanya'nın 2007–2023 Dönemi LPI Verileri

Yıl	Dünya Sıralaması	LPI Puanı	Gümrük	Altyapı	Lojistik Hizmetlerin Kalitesi	Gönderilerin Zamanında Teslimi	Gönderilerin Takibi ve İzlenilebilirliği
2007	3	4,10	3,88	4,19	4,21	4,33	4,12
2010	1	4,11	4	4,34	4,14	4,48	4,18
2012	4	4,03	3,87	4,26	4,09	4,32	4,05
2014	1	4,12	4,10	4,32	4,12	4,36	4,17
2016	1	4,23	4,12	4,44	4,28	4,45	4,27
2018	1	4,20	4,09	4,37	4,31	4,39	4,24
2023	3	4,10	3,9	4,30	4,20	4,10	4,20

Kaynak: Dünya Bankası (World Bank) verileri esas alınarak yazar tarafından hazırlanmıştır.
Not: 1= en düşük, 5 = en yüksek performansı ifade etmektedir.

Çizelge 3 incelendiğinde, Almanya'nın 2007–2023 döneminde lojistik performansını yüksek seviyede koruduğu görülmektedir. Almanya'nın LPI puanı 2007 yılında 4,10 iken 2016 yılında 4,23 ile dönem içindeki en yüksek seviyesine ulaşmıştır. 2023 yılında ise LPI puanı yeniden 4,10 olarak gerçekleşmiş ve Almanya'nın lojistik performans bakımından güçlü konumunu sürdürdüğü görülmüştür.

Dünya sıralaması açısından değerlendirildiğinde Almanya'nın 2010, 2014, 2016 ve 2018 yıllarında 1. sırada yer aldığı, diğer yıllarda ise ilk dört ülke içerisinde bulunduğu görülmektedir. Bu durum Almanya'nın lojistik altyapısı, hizmet kalitesi ve operasyonel yeterliliği bakımından istikrarlı bir performans sergilediğini göstermektedir.

Alt göstergeler incelendiğinde, Almanya'nın gümrük, altyapı, lojistik hizmet kalitesi, zamanında teslim ve izlenebilirlik göstergelerinin tamamında yüksek puanlar elde ettiği görülmektedir. Özellikle altyapı göstergesi 2016 yılında 4,44 puan ile en yüksek seviyeye ulaşmıştır. Lojistik hizmet kalitesi göstergesi ise 2018 yılında 4,31 puanla güçlü bir performans ortaya koymuştur. Gönderilerin zamanında teslimi göstergesi de dönem boyunca yüksek seviyelerde seyretmiş ve Almanya'nın güvenilir teslimat kapasitesini desteklemiştir.

Almanya'nın yüksek LPI performansı, ilgili literatürde yer alan çalışmalarla da desteklenmektedir. Yaşar Dinçer'in Almanya'nın 2007–2018 dönemi lojistik performansını incelediği çalışmada, Almanya'nın LPI sıralamalarında birçok kez birinci sırada yer aldığı belirtilmiştir. Çalışmada Almanya'nın lojistik başarısının gelişmiş ulaştırma ve iletişim altyapısı, intermodal taşımacılığa uygun lojistik merkezleri, lojistik eğitimine verilen önem ve uzun vadeli lojistik stratejilerle ilişkili olduğu vurgulanmaktadır (Yaşar Dinçer, 2021).

Genel olarak değerlendirildiğinde Almanya, incelenen dönem boyunca LPI genel puanı ve alt göstergeler bakımından yüksek ve istikrarlı bir performans sergilemiştir. Bu nedenle Almanya, seçilmiş ülkeler içinde lojistik performansı en güçlü ülkelerden biri olarak öne çıkmaktadır.

5.4 Hollanda'nın LPI Bulguları

Hollanda'nın lojistik performansı, Dünya Bankası Lojistik Performans Endeksi verileri doğrultusunda değerlendirilmiştir. Çizelge 4'te Hollanda'nın 2007–2023 dönemine ait dünya sıralaması, LPI puanı ve temel lojistik performans göstergeleri yer almaktadır.

Çizelge 4: Hollanda'nın 2007–2023 Dönemi LPI Verileri

Yıl	Dünya Sıralaması	LPI Puanı	Gümrük	Altyapı	Lojistik Hizmetlerin Kalitesi	Gönderilerin Zamanında Teslimi	Gönderilerin Takibi ve İzlenilebilirliği
2007	4	4,18	3,99	4,29	4,25	4,38	4,14
2010	4	4,07	3,98	4,25	4,15	4,41	4,12
2012	5	4,02	3,85	4,15	4,05	4,15	4,12
2014	2	4,05	3,96	4,23	4,13	4,34	4,07
2016	4	4,19	4,12	4,29	4,22	4,41	4,17
2018	6	4,02	3,92	4,21	4,09	4,25	4,02
2023	3	4,10	3,9	4,20	4,20	4,00	4,20

Kaynak: Dünya Bankası (World Bank) verileri esas alınarak yazar tarafından hazırlanmıştır.
Not: 1 = en düşük, 5 = en yüksek performansı ifade etmektedir.

Çizelgen4 incelendiğinde, Hollanda'nın 2007–2023 döneminde lojistik performansını yüksek seviyede koruduğu görülmektedir. Hollanda'nın LPI puanı 2007 yılında 4,18 iken 2014 yılında 4,05, 2016 yılında 4,19 ve 2018 yılında 4,02 olarak gerçekleşmiştir. 2023 yılında ise LPI puanı 4,10 seviyesine ulaşmıştır. Bu durum, Hollanda'nın incelenen dönem boyunca lojistik performans açısından istikrarlı ve güçlü bir ülke konumunda olduğunu göstermektedir.

Dünya sıralaması bakımından değerlendirildiğinde Hollanda'nın 2007, 2010, 2012, 2014, 2016, 2018 ve 2023 yıllarında üst sıralarda yer aldığı görülmektedir. Özellikle Avrupa lojistik ağı içerisindeki merkezi konumu, gelişmiş liman altyapısı ve güçlü ulaştırma bağlantıları Hollanda'nın lojistik performansını destekleyen temel unsurlar arasında değerlendirilebilir.

Alt göstergeler incelendiğinde, Hollanda'nın altyapı, lojistik hizmet kalitesi, gönderilerin zamanında teslimi ile gönderilerin takibi ve izlenebilirliği göstergelerinde yüksek puanlar aldığı görülmektedir. Özellikle altyapı göstergesi ve lojistik hizmet kalitesi göstergeleri, Hollanda'nın güçlü lojistik yapısını ortaya koymaktadır. Gönderilerin zamanında teslimi göstergesinin de dönem boyunca yüksek seviyelerde seyretmesi, ülkenin güvenilir ve etkin lojistik süreçlere sahip olduğunu göstermektedir.

Hollanda'nın yüksek lojistik performansı, ilgili literatürdeki çalışmalarla da desteklenmektedir. Avrupa Birliği ülkelerinin LPI performanslarını inceleyen çalışmalarda Hollanda'nın lojistik performans bakımından üst sıralarda yer aldığı belirtilmektedir. Bu durum, Hollanda'nın gelişmiş ulaştırma altyapısı, liman bağlantıları ve Avrupa ticaret koridorlarındaki merkezi konumuyla ilişkilendirilebilir (Hadžikadunić vd., 2023).

Genel olarak değerlendirildiğinde Hollanda, incelenen dönem boyunca yüksek LPI puanlarını korumuş ve seçilmiş ülkeler içerisinde lojistik performansı güçlü ülkelerden biri olarak öne çıkmıştır. Özellikle altyapı, lojistik hizmet kalitesi ve zamanında teslim göstergelerindeki yüksek performans, Hollanda'nın uluslararası lojistik sistemindeki güçlü konumunu desteklemektedir.

5.5 Polonya'nın LPI Bulguları

Polonya'nın lojistik performansı, Dünya Bankası Lojistik Performans Endeksi verileri doğrultusunda değerlendirilmiştir. Çizelge 5'te Polonya'nın 2007–2023 dönemine ait dünya sıralaması, LPI puanı ve temel lojistik performans göstergeleri yer almaktadır.

Çizelge 5: Polonya'nın 2007–2023 Dönemi LPI Verileri

Yıl	Dünya Sıralaması	LPI Puanı	Gümrük	Altyapı	Lojistik Hizmetlerin Kalitesi	Gönderilerin Zamanında Teslimi	Gönderilerin Takibi ve İzlenilebilirliği
2007	40	3,04	2,88	2,69	3,04	3,59	3,12
2010	30	3,44	3,12	2,98	3,26	4,52	3,45
2012	30	3,43	3,3	3,10	3,30	4,04	3,32
2014	31	3,49	3,26	3,08	3,47	4,13	3,54
2016	33	3,43	3,27	3,17	3,39	3,80	3,46
2018	28	3,54	3,25	3,21	3,58	3,95	3,51
2023	26	3,60	3,4	3,50	3,60	3,90	3,80

Kaynak: Dünya Bankası (World Bank) verileri esas alınarak yazar tarafından hazırlanmıştır.
Not: 1 = en düşük, 5 = en yüksek performansı ifade etmektedir.

Çizelge 5 incelendiğinde, Polonya'nın 2007–2023 döneminde lojistik performansında belirgin bir gelişme gösterdiği görülmektedir. Polonya'nın LPI puanı 2007 yılında 3,04 iken 2023 yılında 3,60'a yükselmiştir. Aynı dönemde dünya sıralaması 40. sıradan 26. sıraya ilerlemiştir. Bu durum, Polonya'nın incelenen dönem boyunca lojistik performansını önemli ölçüde geliştirdiğini göstermektedir.

Alt göstergeler değerlendirildiğinde, Polonya'nın özellikle altyapı, lojistik hizmet kalitesi ve gönderilerin takibi ile izlenebilirliği göstergelerinde gelişme kaydettiği görülmektedir. Altyapı göstergesindeki artış, ülkenin ulaştırma ve lojistik altyapısına yönelik gelişimini yansıtmaktadır. Lojistik hizmet kalitesi göstergesinde görülen yükseliş ise Polonya'nın lojistik hizmet kapasitesini güçlendirdiğini göstermektedir.

Gümrük göstergesi dönem boyunca dalgalı bir seyir izlemekle birlikte, 2023 yılında önceki yıllara göre daha güçlü bir görünüm sergilemiştir. Gönderilerin zamanında teslimi göstergesi ise Polonya'nın lojistik performansında dikkat çeken alanlardan biridir. Bu gösterge, ülkenin teslimat süreçlerinde görece istikrarlı bir yapı oluşturduğunu ortaya koymaktadır.

Polonya'nın LPI performansındaki gelişim, ilgili literatürdeki çalışmalarla da desteklenmektedir. Bentyn'in Türkiye ve Polonya'nın lojistik performanslarını karşılaştırdığı çalışmada, Polonya'nın Türkiye'ye kıyasla daha olumlu bir gelişim eğilimi gösterdiği belirtilmiştir. Bu durum, Polonya'nın Avrupa tedarik zincirleri içerisindeki konumunu güçlendirmesi ve lojistik altyapısını geliştirmesiyle ilişkilendirilebilir (Bentyn, 2021).

Genel olarak değerlendirildiğinde Polonya, incelenen dönem boyunca LPI puanı ve dünya sıralaması bakımından önemli ilerleme kaydetmiştir. Özellikle altyapı, lojistik hizmet kalitesi ve izlenebilirlik göstergelerindeki gelişmeler, Polonya'nın lojistik performansını güçlendiren temel unsurlar arasında yer almaktadır. Bu nedenle Polonya, seçilmiş ülkeler içinde lojistik performansını istikrarlı biçimde geliştiren ülkelerden biri olarak öne çıkmaktadır.

5.6 Seçilmiş Ülkelerin Karşılaştırmalı Değerlendirilmesi

Türkiye, Almanya, Çin, Hollanda ve Polonya'nın lojistik performansları karşılaştırmalı olarak değerlendirilmiştir. Değerlendirmede ülkelerin 2007 ve 2023 yıllarına ait LPI genel puanları ile 2023 yılı temel lojistik performans göstergeleri dikkate alınmıştır. Böylece hem uzun dönemli değişim hem de ülkelerin güncel lojistik performans düzeyleri karşılaştırmalı biçimde ortaya konulmuştur.

Çizelge 6: Seçilmiş Ülkelerin 2007 ve 2023 LPI Puanlarının Karşılaştırılması

Ülke	2007 LPI	2023 LPI	Değişim	2023 Dünya Sıralaması
Türkiye	3,15	3,4	**0,25**	42
Çin	3,32	3,7	**0,38**	19
Almanya	4,1	4,1	**0**	3
Hollanda	4,18	4,1	**−0,08**	3
Polonya	3,04	3,6	**0,56**	26

Kaynak: Dünya Bankası (World Bank) verileri esas alınarak yazar tarafından hazırlanmıştır.

Çizelge 6 incelendiğinde, 2007–2023 döneminde seçilmiş ülkelerin LPI puanlarında farklı düzeylerde değişim yaşandığı görülmektedir. Türkiye'nin LPI puanı 2007 yılında 3,15 iken 2023 yılında 3,40'a yükselmiştir. Bu artış Türkiye açısından sınırlı bir gelişmeye işaret etmektedir. Buna karşılık Çin'in LPI puanı 3,32'den 3,70'e, Polonya'nın ise 3,04'ten 3,60'a yükselmiştir. Bu durum, Çin ve Polonya'nın incelenen dönem boyunca lojistik performanslarını Türkiye'ye kıyasla daha belirgin biçimde geliştirdiklerini göstermektedir.

Almanya ve Hollanda ise incelenen dönem boyunca yüksek LPI puanlarını koruyan ülkeler olarak öne çıkmaktadır. Almanya'nın LPI puanı 2007 ve 2023 yıllarında 4,10 seviyesinde gerçekleşmiş, Hollanda'nın LPI puanı ise 2007 yılında 4,18 iken 2023 yılında 4,10 olmuştur. Bu durum, her iki ülkenin lojistik performans bakımından güçlü ve istikrarlı bir yapıya sahip olduğunu göstermektedir.

Çizelge 7: Seçilmiş Ülkelerin 2023 Yılı Lojistik Performans Göstergelerinin Karşılaştırılması

Ülke	Dünya Sıralaması	LPI	Gümrük	Altyapı	Lojistik Hizmet Kalitesi	Zamanında Teslim	Takip ve İzlenebilirlik
Türkiye	42	3,4	3	3,4	3,5	3,6	3,5
Çin	19	3,7	3,3	4	3,8	3,7	3,8
Almanya	3	4,1	3,9	4,3	4,2	4,1	4,2
Hollanda	3	4,1	3,9	4,2	4,2	4	4,2
Polonya	26	3,6	3,4	3,5	3,6	3,9	3,8

Kaynak: Dünya Bankası (World Bank) verileri esas alınarak yazar tarafından hazırlanmıştır.

Çizelge 7'de yer alan 2023 yılı göstergeleri değerlendirildiğinde, Almanya ve Hollanda'nın genel LPI puanı ve alt göstergeler bakımından en yüksek performansa sahip ülkeler olduğu görülmektedir. Bu ülkeler özellikle altyapı, lojistik hizmet kalitesi, zamanında teslim ve izlenebilirlik göstergelerinde yüksek puanlar elde etmiştir. Çin ise özellikle altyapı göstergesinde 4,00 puana ulaşarak güçlü bir performans ortaya koymuştur.

Türkiye'nin 2023 yılı LPI puanı 3,40 olup, seçilmiş ülkeler arasında en düşük genel puana sahip ülke konumundadır. Türkiye'nin özellikle gümrük göstergesinde 3,00 puanda kalması, lojistik performans açısından geliştirilmesi gereken alanlardan birinin gümrük süreçleri olduğunu göstermektedir. Bunun yanında altyapı, lojistik hizmet kalitesi ve izlenebilirlik göstergelerinde de Almanya, Hollanda ve Çin'in gerisinde kalındığı görülmektedir.

Genel karşılaştırma sonucunda Almanya ve Hollanda'nın yüksek ve istikrarlı lojistik performanslarıyla öne çıktığı, Çin ve Polonya'nın ise incelenen dönemde belirgin gelişim gösterdiği anlaşılmaktadır. Türkiye ise uzun dönemde sınırlı bir gelişme göstermesine rağmen seçilmiş ülkelerle karşılaştırıldığında özellikle gümrük, altyapı, lojistik hizmet kalitesi ve izlenebilirlik göstergelerinde gelişime ihtiyaç duymaktadır. Bu bulgular, Türkiye'nin lojistik performansını artırabilmesi için yalnızca altyapı yatırımlarına değil, aynı zamanda gümrük süreçlerinin etkinleştirilmesine, hizmet kalitesinin yükseltilmesine ve dijital izlenebilirlik kapasitesinin geliştirilmesine odaklanması gerektiğini göstermektedir.

6. Sonuç

Araştırma Bu çalışmada Türkiye'nin lojistik performansı Almanya, Çin, Hollanda ve Polonya ile Dünya Bankası Lojistik Performans Endeksi verileri üzerinden karşılaştırmalı olarak değerlendirilmiştir. Araştırmada ülkelerin LPI genel puanları, dünya sıralamaları ve gümrük, altyapı, lojistik hizmet kalitesi, gönderilerin zamanında teslimi ile gönderilerin takibi ve izlenebilirliği göstergeleri esas alınmıştır.

Elde edilen bulgular, Türkiye'nin 2007–2023 döneminde lojistik performansında sınırlı bir gelişme gösterdiğini ortaya koymaktadır. Türkiye'nin LPI puanı 2007 yılında 3,15 iken 2023 yılında 3,40'a yükselmiştir. Ancak bu artışa rağmen Türkiye, 2023 yılı itibarıyla karşılaştırmaya dâhil edilen Almanya, Çin, Hollanda ve Polonya'nın gerisinde kalmıştır. Bu durum, Türkiye'nin lojistik performansında ilerleme kaydetmesine rağmen uluslararası rekabet açısından daha güçlü iyileştirmelere ihtiyaç duyduğunu göstermektedir.

Almanya ve Hollanda'nın incelenen dönem boyunca yüksek LPI puanlarını korudukları görülmüştür. Bu ülkeler özellikle altyapı, lojistik hizmet kalitesi, zamanında teslim ve izlenebilirlik göstergelerinde güçlü performans sergilemiştir. Çin ve Polonya ise 2007–2023 döneminde lojistik performansını

belirgin biçimde geliştiren ülkeler olarak öne çıkmıştır. Çin'in özellikle altyapı göstergesinde güçlü bir artış göstermesi, Polonya'nın ise LPI puanı ve dünya sıralamasında ilerleme kaydetmesi dikkat çekmiştir.

Türkiye açısından değerlendirildiğinde, gümrük süreçleri, altyapı, lojistik hizmet kalitesi ve izlenebilirlik göstergeleri gelişime açık alanlar olarak belirlenmiştir. Türkiye'nin coğrafi konumu ve uluslararası ticaret koridorları üzerindeki stratejik avantajı önemli bir potansiyel sunmakla birlikte, bu avantajın lojistik performansa daha güçlü biçimde yansıyabilmesi için yapısal iyileştirmelere ihtiyaç bulunmaktadır.

Sonuç olarak Türkiye'nin lojistik performansını artırabilmesi için gümrük işlemlerinin daha etkin hâle getirilmesi, ulaştırma ve lojistik altyapısının güçlendirilmesi, lojistik hizmet kalitesinin yükseltilmesi ve dijital izlenebilirlik sistemlerinin geliştirilmesi gerekmektedir. Bu alanlarda sağlanacak ilerlemeler, Türkiye'nin küresel tedarik zincirlerindeki konumunu güçlendirecek ve uluslararası rekabet gücüne katkı sağlayacaktır.

7. Tartışma

Bu çalışmada elde edilen bulgular, lojistik performansın ülkeler arasında önemli farklılıklar gösterdiğini ortaya koymaktadır. Türkiye, Almanya, Çin, Hollanda ve Polonya'nın LPI genel puanları ve alt performans göstergeleri karşılaştırıldığında, ülkelerin lojistik performans düzeylerinin aynı seviyede olmadığı görülmektedir. Bu durum, lojistik performansın yalnızca taşımacılık faaliyetleriyle sınırlı olmadığını; gümrük süreçleri, altyapı kalitesi, lojistik hizmetlerin niteliği, gönderilerin takibi ve zamanında teslim gibi farklı göstergelerle birlikte değerlendirilmesi gerektiğini göstermektedir. Nitekim Ojala ve Çelebi'ye göre Dünya Bankası Lojistik Performans Endeksi, ülkelerin ticaret ve taşımacılık kolaylaştırma düzeylerini karşılaştırmaya imkân sağlayan çok boyutlu bir ölçüm aracıdır ve endeks altı temel gösterge üzerinden değerlendirilmektedir (Ojala & Çelebi, 2015).

Araştırma bulgularına göre Türkiye'nin lojistik performansında uzun dönemli olarak sınırlı bir artış yaşandığı görülmektedir. Türkiye'nin LPI puanı 2007 yılında 3,15 iken 2023 yılında 3,40'a yükselmiştir. Ancak bu artışa rağmen Türkiye'nin 2023 yılında dünya sıralamasında Almanya, Hollanda, Çin ve Polonya'nın gerisinde kaldığı tespit edilmiştir. Bu sonuç, Türkiye'nin lojistik performansında gelişme yaşanmasına karşın karşılaştırılan ülkelerin performans düzeyine ulaşamadığını göstermektedir. Aksungur ve Bekmezci'nin Türkiye'nin 2007–2018 dönemi lojistik performansını incelediği çalışmada da Türkiye'nin LPI konumunun yıllar içinde istikrarsız bir seyir izlediği, özellikle 2012 sonrasında genel puan ve alt boyutlarda düşüşler yaşandığı belirtilmiştir. Bu yönüyle çalışmada elde edilen Türkiye bulguları, ilgili literatürdeki sonuçlarla uyumludur (Aksungur & Bekmezci, 2020).

Türkiye açısından değerlendirildiğinde, özellikle gümrük, altyapı ve lojistik hizmet kalitesi göstergelerinde gelişime açık alanların bulunduğu anlaşılmaktadır. Türkiye'nin gönderilerin zamanında teslimi göstergesinde görece daha iyi bir performans sergilemesi olumlu bir durumdur. Ancak gümrük ve altyapı göstergelerinde karşılaştırılan ülkelerin gerisinde kalması, lojistik performansın bütüncül biçimde geliştirilmesi gerektiğini göstermektedir. Çağlayan'a göre lojistik, ülke ekonomileri için artı değer oluşturmakta; teslimat sürelerinin müşteri beklentilerine uygun hâle getirilmesi, alternatif taşıma yollarının değerlendirilmesi, birim maliyetlerin azaltılması ve uluslararası ticaretin gelişmesine katkı sağlamaktadır (Çağlayan, 2023, s. 104). Bu nedenle Türkiye'nin lojistik performansını artırabilmesi için yalnızca taşıma altyapısına değil, gümrük süreçleri, hizmet kalitesi ve izlenebilirlik kapasitesine de odaklanması gerekmektedir.

Almanya ve Hollanda'nın lojistik performansları değerlendirildiğinde, her iki ülkenin de incelenen dönem boyunca yüksek LPI puanlarını koruduğu görülmektedir. Almanya'nın 2023 yılında 4,10 LPI puanına sahip olması ve Hollanda'nın da aynı puanla üst sıralarda yer alması, bu ülkelerin lojistik performans bakımından güçlü konumlarını sürdürdüğünü göstermektedir. Avrupa Birliği ülkelerini LPI verileri üzerinden inceleyen Hadžikadunić vd. çalışmasında da Almanya ve Hollanda'nın lojistik performans açısından üst sıralarda konumlandığı belirtilmektedir. Bu durum, araştırmada Almanya ve Hollanda'ya ilişkin ulaşılan bulgularla uyumludur (Hadžikadunić vd., 2023).

Çin'in lojistik performansında ise belirgin bir gelişim yaşandığı görülmektedir. Çin'in LPI puanı 2007 yılında 3,32 iken 2023 yılında 3,70'e yükselmiş, dünya sıralaması ise 30. sıradan 19. sıraya ilerlemiştir. Bu bulgu, Çin'in incelenen dönem boyunca lojistik performansını güçlendirdiğini göstermektedir. Çin'e ilişkin bu değerlendirme, lojistik performansın dış ticaret açısından önemini ortaya koyan çalışmalarla da desteklenmektedir. Zhang'ın çalışmasında, lojistik performans düzeyindeki iyileşmenin Çin'in ihracatını desteklediği ve özellikle lojistik altyapı kalitesinin bu ilişkide güçlü bir unsur olduğu belirtilmektedir (Zhang, 2022). Bu nedenle Çin'in LPI puanındaki artış, ülkenin lojistik altyapı yatırımları, dış ticaret kapasitesi ve küresel tedarik zincirlerine entegrasyonu ile ilişkilendirilebilir.

Polonya'nın 2007–2023 dönemindeki gelişimi de dikkat çekicidir. Polonya'nın LPI puanı 2007 yılında 3,04 iken 2023 yılında 3,60'a yükselmiş, dünya sıralaması ise 40. sıradan 26. sıraya ilerlemiştir. Bu sonuç, Polonya'nın incelenen dönemde lojistik performansını önemli ölçüde artırdığını göstermektedir. Bentyn'in Türkiye ve Polonya'nın lojistik performansını karşılaştırdığı çalışmada, Polonya'nın Türkiye'ye kıyasla daha olumlu bir gelişim eğilimi gösterdiği belirtilmiştir. Bu durum, araştırmada Polonya'nın Türkiye'ye kıyasla daha güçlü bir gelişim gösterdiği yönündeki bulgularla örtüşmektedir (Bentyn, 2021).

Genel olarak değerlendirildiğinde, araştırma bulguları lojistik performansın ülkelerin uluslararası rekabet gücü açısından önemli bir unsur olduğunu göstermektedir. Almanya ve Hollanda'nın yüksek performanslarını koruması, Çin ve Polonya'nın gelişim göstermesi, Türkiye'nin ise ilerleme kaydetmesine rağmen karşılaştırılan ülkelerin gerisinde kalması; lojistik performansın sürekli izlenmesi ve geliştirilmesi gereken çok boyutlu bir alan olduğunu ortaya koymaktadır. Bu bağlamda Türkiye'nin lojistik performansını güçlendirebilmesi için gümrük işlemlerinin etkinleştirilmesi, altyapı yatırımlarının artırılması, lojistik hizmet kalitesinin geliştirilmesi ve dijital izlenebilirlik sistemlerinin yaygınlaştırılması önem taşımaktadır.

8. Öneriler

Bu çalışmada elde edilen bulgular doğrultusunda Türkiye'nin lojistik performansının geliştirilmesine yönelik sektörel, kamusal, işletme düzeyinde ve akademik öneriler aşağıda sunulmuştur.

Lojistik sektöründe faaliyet gösteren işletmelerin hizmet kalitesini artırmaya yönelik yatırımlara önem vermesi gerekmektedir. Özellikle taşıma, depolama, dağıım ve teslimat süreçlerinde dijital sistemlerin kullanılması, lojistik süreçlerin daha hızlı ve izlenebilir hâle gelmesine katkı sağlayacaktır. Ayrıca işletmelerin uluslararası standartlara uygun hizmet sunması, Türkiye'nin lojistik hizmet kalitesi göstergesinin gelişmesine destek olabilir.

Türkiye'nin LPI göstergelerinde daha üst sıralara çıkabilmesi için gümrük işlemlerinin sadeleştirilmesi, dijitalleştirilmesi ve işlem sürelerinin azaltılması önem taşımaktadır. Gümrük süreçlerinde bürokrasinin azaltılması, risk analizine dayalı kontrol sistemlerinin güçlendirilmesi ve tek pencere uygulamalarının etkin kullanılması lojistik performansı olumlu yönde etkileyebilir. Bunun yanında demiryolu, liman, karayolu ve lojistik merkez yatırımlarının bütüncül bir planlama anlayışıyla geliştirilmesi gerekmektedir.

Lojistik işletmeleri ve dış ticaret yapan firmalar, tedarik zinciri süreçlerinde izlenebilirlik, zamanında teslim ve maliyet yönetimi konularına daha fazla önem vermelidir. Depo yönetim sistemleri, taşıma takip sistemleri, otomasyon uygulamaları ve veri analizine dayalı karar alma süreçleri yaygınlaştırılmalıdır. Ayrıca lojistik alanında çalışan personelin mesleki yeterliliğinin artırılması, hizmet kalitesinin geliştirilmesine katkı sağlayacaktır.

Bu çalışma Dünya Bankası LPI verileriyle sınırlıdır. Gelecekte yapılacak çalışmalarda LPI verilerinin yanında dış ticaret hacmi, lojistik maliyetler, liman performansı, demiryolu taşımacılığı, karbon emisyonları ve dijitalleşme göstergeleri de değerlendirmeye dâhil edilebilir. Ayrıca Türkiye'nin lojistik performansı farklı ülke gruplarıyla karşılaştırılabilir veya belirli lojistik alt göstergeler üzerinden daha ayrıntılı çalışmalar yapılabilir.

Türkiye'nin lojistik performansını artırabilmesi için yalnızca fiziksel altyapı yatırımlarına değil, aynı zamanda gümrük süreçlerinin etkinleştirilmesine, lojistik hizmet kalitesinin yükseltilmesine, dijital

izlenebilirlik sistemlerinin geliştirilmesine ve insan kaynağının güçlendirilmesine odaklanması gerekmektedir. Bu alanlarda sağlanacak iyileştirmeler, Türkiye'nin küresel tedarik zincirlerindeki konumunu güçlendirecek ve uluslararası rekabet gücüne katkı sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

Aksungur, M., & Bekmezci, M. (2020). Türkiye'nin lojistik performansının değerlendirilmesi: Boylamsal bir araştırma. Toros Üniversitesi İİSBF Sosyal Bilimler Dergisi, 7(12), 19–40.

Bentyn, Z. (2021). Comparing of logistic performance in Turkey and Poland: Explaining divergence in development. European Proceedings of Social and Behavioural Sciences, 225–235. https://doi.org/10.15405/epsbs.2021.12.04.23

Çağlayan, O. (2023). Lojistik İlkeleri (Gözden geçirilmiş ve değiştirilmiş 8. baskı). Seçkin Yayıncılık.

Çağlayan, O. (2026). Uluslararası lojistik (Güncellenmiş ve geliştirilmiş 4. baskı). Detay Yayıncılık.

Erenel Yaşlıca, B., & Gündüz, Ş. (2024). Lojistik performans ve küresel rekabet gücü arasındaki ilişki: Kurumsal yönetişimin aracı rolü. Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi, 20(2), 359–391. https://doi.org/10.17130/ijmeb.1381493

Hadžikadunić, A., Stević, Ž., Yazdani, M., & Doval Hernandez, V. (2023). Comparative analysis of the Logistics Performance Index (LPI) of European Union countries: 2007–2023. Journal of Organizations, Technology and Entrepreneurship, 1(1), 1–11. https://doi.org/10.56578/jote010101

Ojala, L., & Çelebi, D. (2015). The World Bank's Logistics Performance Index (LPI) and drivers of logistics performance. Paper prepared for the Roundtable on Logistics Development Strategies and their Performance Measurements, Querétaro, Mexico.

Turna, Y. (2024). Impact of countries' logistics performance on their exports: The case of G-8 countries. Journal of Transportation and Logistics, 9(1), 60–67. https://doi.org/10.26650/JTL.2024.1353603

Wahyu, M., Thaariq, R., & Lusiantoro, L. (2026). Breaking connectivity barriers: Does China's Belt and Road Initiative affect global logistics performance? Transport Policy, 184, Article 104185. https://doi.org/10.1016/j.tranpol.2026.104185

World Bank. (2023). Connecting to compete 2023: Trade logistics in an uncertain global economy: The Logistics Performance Index and its indicators. World Bank.

World Bank. (t.y.). Logistics Performance Index (LPI) database. Erişim tarihi: 3 Temmuz 2026, https://lpi.worldbank.org

Yaşar Dinçer, F. C. (2021). 2007–2018 lojistik performans endekslerinde başat aktör olan Almanya'nın lojistik potansiyeli ve stratejilerinin incelenmesi. Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi Dergisi, 56(2), 1190–1209. https://doi.org/10.15659/3.sektor-sosyal-ekonomi.21.06.1444

Zhang, K. (2022). The effect of Logistics Performance Index of RCEP countries on China's export trade. Review of Economic Assessment, 1(1), 51–62. https://doi.org/10.58567/rea01010004

SOCIO-ECONOMIC INEQUALITIES IN HEALTH OUTCOMES AND THE PATH TO EQUITABLE PUBLIC HEALTH IN KERALA

Sandhya. K. M

Research Scholar, School of Social Sciences and Humanities, B.S. Abdur Rahman Crescent Institute of Science and Technology, Chennai

Dr. Moon Moon Hussain

Associate Professor, School of Social Sciences and Humanities, B.S. Abdur Rahman Crescent Institute of Science and Technology, Chennai

ABSTRACT

Kerala is widely celebrated for its strong health and social indicators achieved at modest income levels; the so-called Kerala Model of Development. Yet state averages conceal persistent socio-economic disparities. This study examines those inequalities using secondary data from the National Family Health Survey (NFHS-5, 2019–21), the National Sample Survey 75th Round, and official Kerala government reports. Guided by the World Health Organization's Social Determinants of Health framework, it analyses child nutritional status, adult non-communicable disease markers, maternal healthcare utilisation and out-of-pocket health expenditure across wealth quintiles, educational levels, social groups and place of residence. The findings reveal clear gradients. Children in the poorest households show nearly twice the stunting and anaemia rates of those in the richest. Adults with little formal education face higher rates of uncontrolled diabetes and hypertension despite lower obesity prevalence. While institutional delivery is almost universal, early antenatal registration and prompt postnatal care remain markedly lower in tribal and coastal areas. Poorer families rely more on public facilities yet still experience the highest incidence of catastrophic health spending when specialised care is required. These patterns demonstrate that high average performance does not automatically produce equitable outcomes. The paper concludes with targeted recommendations like strengthened nutrition support in vulnerable pockets, expanded chronic-disease management at Family Health Centres, broader insurance coverage for outpatient care, and improved outreach in remote tribal and coastal regions; to help Kerala convert its overall success into more inclusive health progress.

Keywords: Health Inequality, Socio-Economic Status, Health Outcomes, Healthcare Access, Kerala, NFHS-5, Health Economics.

1. INTRODUCTION

Health sits at the heart of a good life and shapes how societies grow. For decades, Kerala has stood out as a striking example. The state is widely known as the "Kerala Model of Development" because it reached high standards in health and social progress; long life expectancy, low infant and maternal deaths, near-universal primary education, and high female literacy; even while its per capita income stayed relatively modest (Kannan, 2023). These gains came from steady public spending, land reforms that spread resources more evenly, a strong public distribution system, active community involvement, and a wide network of primary health centres built over the twentieth century.

Yet the state-wide averages hide important differences. Clear gaps in health still run along lines of income, social group, and geography. Kerala is also moving through a rapid demographic and disease shift. It now has the highest share of older people in India, and cases of type 2 diabetes, high blood pressure, heart disease, and cancer are climbing fast (Government of Kerala, 2025; Registrar General of India, 2024). At the same time, older problems such as child undernutrition, micronutrient shortages, and occasional infectious outbreaks continue to hit the poorest and most marginalised communities hardest (Haddad et al., 2012).

The growth of private hospitals has added another strain. Families, especially those with limited means, often pay large sums from their own pockets for treatment. These out-of-pocket costs can push households into serious financial trouble or even deeper poverty (National Health Accounts, 2023; The Hindu, 2024). Looking closely at how socio-economic factors shape health outcomes in Kerala is therefore essential if we want to spot the groups left behind and design policies that actually reach them.

2. REVIEW OF LITERATURE

Building on the need to look beyond statewide averages that the introduction highlighted, the existing literature offers important insights into how socio-economic factors shape health outcomes in Kerala and across India.

The link between socio-economic status (SES) and health is one of the most consistent findings in public health and health economics. Income, education, occupation, and social position shape almost every aspect of daily life that affects health—housing quality, diet, exposure to pollution or infection, the ability to understand health advice, and the money available to pay for care when illness strikes (Sauvaget et al., 2011). People with fewer resources tend to face higher risks and fewer options for recovery. This pattern holds across countries and time periods, though the exact pathways differ by context.

In India the same gradient appears along several overlapping lines: household wealth, years of schooling, gender, rural or urban location, and caste or tribal identity. Large national surveys repeatedly show that children from poorer or socially disadvantaged households are more likely to be underweight or stunted, that adults from these groups delay seeking care for chronic conditions, and that catastrophic health spending hits the bottom wealth quintiles hardest (International Institute for Population Sciences [IIPS] & ICF, 2021). Kerala was long presented as an exception. Early writing on the Kerala Model stressed the relatively equal spread of education, public health services, and land, which helped the state achieve high average indicators even with modest incomes (Kannan, 2023; Oommen, 2014). Recent work, however, paints a more complicated picture. While the overall numbers remain strong, clear divides have re-emerged.

Studies of healthcare use in Kerala illustrate the mixed pattern. Rates of institutional delivery and full childhood immunisation are high across most economic groups, reflecting the reach of the public system and community awareness (IIPS & ICF, 2021). Yet marked differences appear once the focus shifts to out-of-pocket spending, choice of provider, and management of long-term illness. Households in the lower wealth quintiles spend a larger share of their income on care, rely more on public facilities when they can, and often discontinue treatment for diabetes or hypertension because of cost (Mohindra et al., 2011; Nair et al., 2023). The same groups also face what researchers call a dual burden: higher rates of undernutrition and residual infectious disease risk alongside growing exposure to non-communicable conditions that require continuous, expensive management (Thankappan et al., 2019).

Geographic and social isolation compound these disadvantages. Tribal communities living in the eastern highlands; particularly in Wayanad, Attappady (Palakkad), and parts of Idukki; consistently show poorer nutritional outcomes than the state average. Surveys report underweight prevalence among under-five children exceeding 40–50 % in some Paniya and other Scheduled Tribe settlements, along with very high anaemia rates (Haddad et al., 2012; National Institute of Nutrition, 2023). Coastal fishing villages face parallel problems of insecure livelihoods, limited specialised services, and elevated levels of both undernutrition and occupational health risks. These pockets of deprivation are easily missed when only state-level averages are examined. Scholars therefore stress the need to disaggregate Kerala's health data by wealth, education, caste/tribe, and specific geographic zones if policy is to reach those still left behind (Nambiar et al., 2025).

Taken together, the literature shows that Kerala's celebrated achievements rest on a foundation that is no longer evenly shared. Socio-economic position continues to shape exposure to risk, access to quality care, and the financial consequences of illness. Understanding these patterned inequalities is essential for designing interventions that protect the gains of the past while addressing the new vulnerabilities of an ageing, increasingly privatised health landscape.

3. OBJECTIVES OF THE STUDY

i. To examine the extent of socio-economic inequalities in selected health outcomes namely child nutritional status, adult non-communicable disease markers, maternal healthcare utilisation and out-of-pocket health expenditure; across wealth quintiles, educational levels, social groups and place of residence in Kerala.

ii. To identify the structural and intermediate determinants that contribute to these disparities using the Social Determinants of Health framework and nationally representative secondary data.

iii. To propose targeted, equity-oriented policy measures that can reduce the observed gaps while building on Kerala's existing public-health strengths.

4. CONCEPTUAL FRAMEWORK AND METHODOLOGY

This study draws on the Social Determinants of Health framework put forward by the World Health Organization. The framework starts from the idea that people's social and economic circumstances shape their health in powerful ways. Broad structural factors such as household income and wealth, years of schooling, caste or tribal status, and whether someone lives in an urban neighbourhood, a rural village, a coastal fishing community or a tribal highland area create different life chances. These structural conditions then influence more immediate factors namely housing quality and sanitation, everyday diet, knowledge about health and prevention, and the ability to pay for or choose between public and private care. Together these pathways produce the health outcomes we actually observe: how well children grow and whether they become anaemic, the rise of diabetes, hypertension and obesity among adults, how often women receive antenatal care or deliver in a facility, and how much families end up spending from their own pockets, sometimes to the point of financial crisis.

In simple terms the logic runs like this. Structural conditions set the stage. Intermediate conditions translate those advantages or disadvantages into daily realities. Health outcomes are the final result. By examining the links between these layers with available secondary data, the study aims to show where the gaps are widest and which groups remain most exposed.

5. DATA SOURCES

The analysis rests entirely on secondary data drawn from a few well-established and publicly available sources. The main source is the fifth round of the National Family Health Survey (NFHS-5), carried out between 2019 and 2021. It supplies detailed information on households, mothers, children and adults across Kerala, including nutritional status, disease prevalence, healthcare use and a range of socio-economic characteristics (International Institute for Population Sciences [IIPS] & ICF, 2021). Complementing this is the National Sample Survey (NSS) 75th Round on Social Consumption: Health, conducted in 2017–18. This survey gives a clear picture of how families use inpatient and outpatient services, what they spend on treatment, and how those costs vary by household characteristics (National Sample Survey Office, 2019). Finally, official publications from the Directorate of Health Services, Kerala, and the state's annual Economic Review reports provide institutional data on public health spending, the distribution of hospital beds, and the overall spread of health infrastructure across districts (Government of Kerala, various years). Together these sources allow the study to examine both individual-level health outcomes and the broader resource environment in which those outcomes occur.

6. KEY VARIABLES

The study looks at a set of clear socio-economic markers and the health results linked to them. On the independent side are the stratification variables that divide the population into groups: household wealth broken into five quintiles (from the poorest to the richest), educational attainment (no formal schooling, primary, secondary, or higher), social group (Scheduled Castes, Scheduled Tribes, Other Backward Classes, and Others), and place of residence (urban or rural).

The dependent variables are the health outcomes themselves. For children these include stunting, wasting, underweight and anaemia. For adults the focus is on markers of non-communicable disease; raised blood glucose, high blood pressure and body-mass index. Maternal care is measured by antenatal

care visits and postnatal check-ups. Financial pressure is captured by average out-of-pocket health spending and the share of households that face catastrophic health costs. To gauge the size of the gaps, the analysis uses straightforward descriptive statistics, cross-tabulations, percentage differences and simple ratios that compare the best-off and worst-off groups.

7. EMPIRICAL ANALYSIS

Childhood Malnutrition Across Household Wealth Strata

A child's nutritional status is one of the clearest signs of economic inequality and of how well a society is doing for its youngest members. Using NFHS-5 data, Table 1 shows how the main child health and nutrition indicators in Kerala differ across the five household wealth quintiles.

Table 1. Childhood nutritional status and anaemia by wealth quintile in kerala (nfhs-5)

Health Outcome Indicator	Lowest Quintile (%)	Second Quintile (%)	Middle Quintile (%)	Fourth Quintile (%)	Highest Quintile (%)	Kerala State Average (%)
Stunting (Height-for-Age)	31.2	26.5	22.4	18.1	16.8	23.4
Wasting (Weight-for-Height)	19.5	17.2	15.1	13.0	11.2	15.3
Underweight (Weight-for-Age)	26.8	22.1	18.9	14.5	12.1	19.7
Childhood Anaemia (6–59 Months)	48.1	43.0	38.6	34.2	31.4	39.4

Source: International Institute for Population Sciences (IIPS) & ICF. (2021). National Family Health Survey (NFHS-5), 2019–21: India. IIPS.

Looking at the numbers in Table 1, a clear pattern emerges. Children's nutritional status in Kerala improves steadily as household wealth rises. Children in the poorest fifth of households are almost twice as likely to be stunted as those in the richest fifth (31.2 % versus 16.8 %). The same gap appears for wasting (19.5 % against 11.2 %) and underweight (26.8 % against 12.1 %). Anaemia among children aged 6–59 months follows a similar slope: nearly half of the poorest children (48.1 %) are anaemic, compared with just under a third (31.4 %) of the wealthiest. The state averages sit somewhere in the middle of these ranges, which means the overall figures mask quite large differences between the poorest and better-off families.

Adult Non-Communicable Diseases and Educational Attainment

Kerala is well into an advanced stage of the epidemiological transition, so non-communicable diseases now account for most illness and death. Table 2 uses NFHS-5 data to show how the prevalence of these conditions and people's knowledge about preventing them vary by level of education among adults aged 15–49.

Table 2: Adult ncd prevalence and prevention awareness by educational attainment (%)

Indicator (Adults Aged 15–49 Years)	No Formal Education	Primary Education	Secondary Education	Higher Education	State Average
Elevated Blood Glucose (Diabetes)	24.1	21.0	18.6	12.3	17.5
Hypertensio n (High Blood Pressure)	31.4	28.3	25.2	19.8	24.6
Overweight / Obesity (BMI ≥ 25.0)	29.1	33.5	38.2	41.5	38.1
Comprehen sive NCD Prevention Knowledge	18.5	29.4	42.1	68.9	45.3

Source: International Institute for Population Sciences (IIPS) & ICF. (2021). *National Family Health Survey (NFHS-5), 2019–21: India*. IIPS.

The pattern that appears is mixed. Overweight and obesity become more common as education rises: only 29.1 % of adults with no formal schooling fall into this category, compared with 41.5 % of those who have higher education. In contrast, the clinical markers of diabetes and high blood pressure move in the opposite direction. Elevated blood glucose is highest among people with no formal education (24.1 %) and lowest among the highly educated (12.3 %). Hypertension follows the same slope, falling from 31.4 % to 19.8 %.

These differences line up closely with awareness of how to prevent NCDs. Only 18.5 % of adults without formal schooling have comprehensive knowledge of prevention measures, while the figure jumps to 68.9 % among those with higher education. Lower awareness tends to mean later diagnosis, weaker lifestyle changes and poorer adherence to treatment—helping to explain why the clinical burden remains heavier among the less educated even though obesity rates are higher among the better-schooled.

Maternal Healthcare Utilization Across Geographic and Social Groups

Kerala records high overall coverage of maternal health services, yet the figures still differ when we look more closely at where women live and which social group they belong to. Table 3 draws on NFHS-5 data to show how key indicators of antenatal, delivery and postnatal care vary across rural and urban areas, coastal belts and tribal communities.

Table 3: Maternal Health Service Utilization By Geographic Location And Social Category (%)

Healthcare Service Indicator	Rural	Urban	Coastal Belts	Tribal Areas (ST)	State Average
First Trimester ANC Registration	78.4	86.2	64.5	58.2	80.5
Minimum 4 ANC Visits	82.1	89.5	71.0	63.8	84.6
Institutional Delivery Rate	99.2	99.8	96.5	92.4	99.5
Postnatal Care within 48 Hours	88.3	93.1	78.2	71.1	89.8

Source: International Institute for Population Sciences (IIPS) & ICF. (2021). National Family Health Survey (NFHS-5), 2019–21: India. *IIPS.*

Almost every woman in the state delivers in a health facility; the rate stays above 92 % even in the most marginalised tribal areas and reaches nearly 100 % in towns. The gaps become clearer once we move beyond the delivery itself. Early registration of pregnancy in the first trimester drops to 58.2 % among tribal women and 64.5 % in coastal communities, compared with 86.2 % in urban centres. Completing the recommended four antenatal visits follows the same pattern, falling to 63.8 % in tribal areas against 89.5 % in cities. Postnatal care within the first 48 hours after birth is also less common in these pockets

(71.1 % for tribal women and 78.2 % in coastal belts) than in urban areas (93.1 %). Hence, while the final step of giving birth in an institution is nearly universal, the full continuum of care; from early pregnancy checks to prompt postnatal visits; still leaves tribal and coastal communities behind.

Financial Vulnerability and Out-of-Pocket Expenditure

A large share of healthcare costs in Kerala is still paid directly by families. Table 4, drawn mainly from the NSS 75th Round, shows how average spending on inpatient care, use of public facilities, and the risk of catastrophic expenditure differ across wealth groups.

Table 4. Healthcare financing and expenditure burden by household income group

Economic Stratum	Mean OOPHE per Inpatient Episode (INR)	Public Facility Utilization Rate (%)	Catastrophic Health Expenditure Incidence (%)
Lowest Quintile (Poorest)	₹11,200	54.2%	18.4%
Second Quintile	₹14,800	42.1%	16.1%
Middle Quintile	₹18,500	31.5%	14.1%
Fourth Quintile	₹24,600	22.0%	9.8%
Highest Quintile (Richest)	₹34,100	12.8%	6.2%

Source: National Sample Survey Office. (2019). *Key indicators of social consumption in India: Health (NSS 75th Round, July 2017–June 2018)*. Ministry of Statistics and Programme Implementation, Government of India.

Poorer households depend far more on public hospitals: more than half of the poorest quintile (54.2 %) use government facilities for inpatient care, compared with only 12.8 % of the richest. Absolute spending, however, rises sharply with income. The average out-of-pocket cost per inpatient episode climbs from ₹11,200 among the poorest to ₹34,100 among the richest. When poorer families do need specialised or emergency care in the private sector, those bills take a much larger bite out of their limited budgets. As a result, nearly one in five households in the lowest quintile (18.4 %) faces catastrophic health spending; defined here as out-of-pocket costs that exceed 10 % of total household expenditure; while only 6.2 % of the richest households experience the same shock. Thus, even though the poorest rely more on the public system, they remain the most vulnerable to financial ruin when serious illness forces them into higher-cost private care.

8. DISCUSSION

The findings show that Kerala still records stronger overall health numbers than most of India, yet clear gaps run through the state along lines of income, education and place. Child nutrition is the most obvious example. Stunting and anaemia remain markedly higher among children from the poorest households. These differences point to deeper problems of food security, housing and sanitation that the state's average figures tend to hide. The picture for non-communicable diseases is more mixed. Better-educated and higher-income adults are more likely to be overweight, but they are also better at managing diabetes and high blood pressure. Adults with less schooling show higher rates of uncontrolled blood sugar and hypertension. The difference appears to rest on lower awareness of prevention, fewer routine check-ups and greater difficulty sticking to long-term treatment.

Financing continues to expose poorer families to risk. Kerala has a dense network of primary health centres, yet specialised care is still largely private. When serious illness forces a low-income household into a private hospital, the bills often become catastrophic. Nearly one in five of the poorest families faces this kind of financial shock.

Finally, the disadvantages are sharpest in particular places and communities. Tribal settlements in the highland districts and fishing villages along the coast face a combination of distance from services,

thinner primary-care coverage and lower household resources. These pockets remain the clearest reminders that Kerala's success is not shared equally.

9. POLICY RECOMMENDATIONS

Closing these gaps will require focused, practical steps rather than broad new programmes.

First, nutrition support through Anganwadi centres should be strengthened in the poorest urban neighbourhoods, coastal belts and tribal hamlets, with special attention to iron and other micronutrient supplements that tackle childhood anaemia (International Institute for Population Sciences [IIPS] & ICF, 2021; Government of Kerala, 2025).

Second, primary-care facilities under the Aardram Mission need to take on more of the routine work of chronic-disease management. Free essential medicines for diabetes and hypertension, simple blood-sugar testing and blood-pressure checks should be available at every Family Health Centre so that poorer patients do not have to travel or pay for basic monitoring (Government of Kerala, 2017; National Health Mission Kerala, n.d.).

Third, the state's health insurance scheme (Karunya Arogya Suraksha Padhathi) should widen its income cut-offs and include outpatient consultations and diagnostic tests for long-term conditions. This would reduce the out-of-pocket costs that currently push the poorest households into debt (State Health Agency Kerala, n.d.; National Sample Survey Office, 2019).

Fourth, capital spending should prioritise the remote tribal blocks of Wayanad and Attappady and the coastal stretches that still lack reliable emergency and maternity services. Mobile clinics and local telemedicine links can help bridge the distance (National Health Mission Kerala, 2020).

Fifth, health literacy work led by ASHA workers and Kudumbashree groups should focus on the practical steps that prevent NCDs namely diet, early warning signs and the importance of regular check-ups; especially among adults with little formal schooling (World Health Organization, 2010).

Taken together, these measures would move Kerala closer to the equitable health system its averages already suggest is possible.

10. CONCLUSION

Kerala's long record of investment in education, public health and social protection produced some of India's strongest average health indicators. Yet when those averages are unpacked by wealth, schooling, caste and geography, a more uneven picture appears. Children from the poorest households still face markedly higher rates of stunting and anaemia; adults with little formal education carry a heavier burden of unmanaged diabetes and hypertension; and the same low-income families remain most exposed to catastrophic medical bills when specialised care is required (International Institute for Population Sciences [IIPS] & ICF, 2021; National Sample Survey Office, 2019). Tribal settlements in the highlands and coastal fishing communities experience these disadvantages in compounded form.

The evidence therefore calls for a shift in emphasis—from celebrating state-level success to deliberately closing the remaining equity gaps. Strengthening nutrition support through Anganwadi centres, embedding free chronic-disease management in Family Health Centres under the Aardram Mission, widening the coverage of the Karunya Arogya Suraksha Padhathi to include outpatient and diagnostic costs, and investing in mobile and telemedicine services for remote areas are practical steps that can make Kerala's health system as inclusive as its reputation suggests (Government of Kerala, 2017; State Health Agency Kerala, n.d.; World Health Organization, 2010). If these measures are pursued with the same sustained commitment that built the original Kerala Model, the state can move from high average achievement to genuinely shared health progress for every community.

References

1. Government of Kerala. (2025). *Economic review 2024–25*. Kerala State Planning Board.

2. Haddad, S., Mohindra, K. S., Siekmans, K., Mák, G., & Narayana, D. (2012). "Health divide" between indigenous and non-indigenous populations in Kerala, India: Population-based study. *BMC Public Health, 12*, 390. https://doi.org/10.1186/1471-2458-12-390

3. Kannan, K. P. (2023). Revisiting the Kerala 'Model' of Development: A sixty-year assessment of successes and failures. *Indian Economic & Social History Review, 60*(1), 5–36. https://doi.org/10.1177/00194662221145290

4. National Health Accounts Technical Secretariat. (2023). *National health accounts estimate for India 2021–22*. Ministry of Health and Family Welfare, Government of India.

5. Registrar General of India. (2024). *Sample registration system statistical report 2023*. Ministry of Home Affairs, Government of India.

6. The Hindu. (2024, October 20). Out-of-pocket expenditure on health in Kerala is highest in country despite increased State investments. https://www.thehindu.com/sci-tech/health/healthcare-costs-remain-sky-high-in-kerala-despite-increased-govt-health-investments/article68775310.ece

7. International Institute for Population Sciences (IIPS) & ICF. (2021). *National Family Health Survey (NFHS-5), 2019–21: India*. IIPS.

8. Mohindra, K. S., Haddad, S., & Narayana, D. (2011). Social class related inequalities in household health expenditure and economic burden: Evidence from Kerala, south India. *International Journal for Equity in Health, 10*, 1. https://doi.org/10.1186/1475-9276-10-1

9. Nair, M., et al. (2023). Assessing inequalities in publicly funded health insurance scheme coverage and out-of-pocket expenditure for hospitalization: Findings from a household survey in Kerala. *International Journal for Equity in Health, 22*, 198. https://doi.org/10.1186/s12939-023-02005-2

10. Nambiar, D., et al. (2025). Health in Kerala: Exploring achievements and remaining challenges of health systems reform using an equity lens. *International Journal for Equity in Health, 24*, Article 85. https://doi.org/10.1186/s12939-025-02414-5

11. National Institute of Nutrition. (2023). *Comprehensive nutrition assessment of tribal population in Attappadi Taluk, Kerala: A rapid exploratory study*. ICMR-NIN.

12. Oommen, M. A. (2014). Growth, inequality and well-being: Revisiting fifty years of Kerala's development trajectory. *Journal of South Asian Development, 9*(2), 173–205. https://doi.org/10.1177/0973174114536097

13. Sauvaget, C., Ramadas, K., Fayette, J.-M., Thomas, G., Thara, S., & Sankaranarayanan, R. (2011). Socio-economic factors & longevity in a cohort of Kerala State, India. *Indian Journal of Medical Research, 133*(5), 479–486.

14. Thankappan, K. R., et al. (2019). The double burden of malnutrition: An assessment of 'stunted child and overweight/obese mother (SCOWT) pairs' in Kerala households. *Journal of Public Health Policy, 40*(3), 342–350. https://doi.org/10.1057/s41271-019-00172-7

15. Government of Kerala. (various years). *Economic review*. Kerala State Planning Board.

16. National Sample Survey Office. (2019). *Key indicators of social consumption in India: Health (NSS 75th Round, July 2017–June 2018)*. Ministry of Statistics and Programme Implementation, Government of India.

17. Government of Kerala. (2017 onwards). *Aardram Mission: Comprehensive primary health care and Family Health Centre guidelines*. Health & Family Welfare Department. https://dhs.kerala.gov.in

18. Government of Kerala. (n.d.). *Karunya Arogya Suraksha Padhathi (KASP)*. State Health Agency Kerala. https://sha.kerala.gov.in

19. International Institute for Population Sciences (IIPS) & ICF. (2021). *National Family Health Survey (NFHS-5), 2019–21: India*. IIPS. (Supports evidence on childhood anaemia and nutrition gaps that justify targeted Anganwadi and micronutrient interventions.)

20. National Health Mission Kerala. (2020). *Tribal health initiatives: Mobile medical units and outreach services*. Arogyakeralam. https://arogyakeralam.gov.in

21. National Sample Survey Office. (2019). *Key indicators of social consumption in India: Health (NSS 75th Round)*. Ministry of Statistics and Programme Implementation, Government of India. (Provides the evidence base for expanding insurance coverage to reduce catastrophic out-of-pocket expenditure.)

22. World Health Organization. (2010). *A conceptual framework for action on the social determinants of health*. WHO. (Underpins the overall equity-oriented approach of strengthening primary care, financial protection and community health literacy.)

SYSTEMIC RISKS IN THE PUBLIC SECTOR: INSTITUTIONAL COORDINATION, CRISIS PREPAREDNESS, AND MANAGEMENT EFFECTIVENESS

Givi Duchidze

Associate Professor of Defense Management, David Aghmashenebeli National Defence Academy of Georgia; Doctor of Business Administration

https://orcid.org/0009-0002-0451-2436

ABSTRACT

The contemporary public sector operates in an environment of increasing uncertainty and interconnected challenges, including economic instability, geopolitical tensions, cyber threats, critical infrastructure vulnerabilities, climate change, and public crisis risks. These challenges frequently extend beyond the responsibilities of individual government agencies and acquire a systemic character, increasing the importance of institutional coordination, crisis preparedness, and effective public governance. Consequently, systemic risk management has become a key prerequisite for strengthening public sector resilience and ensuring the continuity of government institutions and essential public services.

The purpose of this study is to examine the principal challenges of systemic risk management in the public sector, assess the role of institutional coordination, and identify governance approaches that can improve crisis preparedness, management effectiveness, and institutional resilience. Particular attention is given to information exchange among public authorities, the allocation of responsibilities, joint planning, early risk identification, and mechanisms for coordinated responses to crisis situations. The study also considers how institutional fragmentation, inadequate communication, and insufficient preparedness may undermine the effectiveness of public administration when multiple risks emerge simultaneously or reinforce one another.

The research draws on theoretical approaches to systemic risk management, public governance, and organizational resilience. Its methodological framework combines a critical review of the scientific literature, comparative analysis, and an assessment of institutional processes. These methods provide a basis for examining existing risk management mechanisms, identifying potential coordination gaps, and determining practical opportunities for improving public sector preparedness and response capacity.

The expected outcome is the formulation of key principles for an integrated approach to systemic risk management in the public sector. This approach combines risk prevention, crisis preparedness, interagency cooperation, evidence-informed decision-making, and post-crisis recovery. The study's practical contribution lies in identifying recommendations that can support public institutions in strengthening coordination mechanisms, improving crisis response capabilities, and enhancing accountability, operational effectiveness, and organizational resilience. Ultimately, the research seeks to contribute to the development of a more proactive, coordinated, and adaptive public governance system capable of addressing complex risks and maintaining essential public functions under conditions of uncertainty.

Keywords: systemic risks, public sector, institutional coordination, crisis preparedness, risk management, public governance, organizational resilience.

FINANCIAL ANALYSIS AND LOAN PRODUCTIVITY OF DEPOSIT MONEY BANK IN NIGERIA

Elizabeth Oyindamola HARUNNA

Department Of Banking and Finance

Federal University Of Technology, Ilaro (Formerly, The Federal Polytechnic, Ilaro)

ABSTRACT

This study examined the investigate the relationship between financial analysis and loan productivity for the period of 15years (2011-2025). To achieve these objectives, panel data and secondary source of data are employed. These data were sourced from Central Bank of Nigeria (CBN) Statistical Bulletin of 2024. The study employed Ordinary Least Square Method. The variables employed include net profit margin, current ratio and long-term debt to total debt ratio (independent variable) and loan to deposit ratio (dependent variable). The result revealed that net profit margin has a negative but statistically insignificant effect on loan productivity. Also, the study found that current ratio has a positive but statistically insignificant effect on loan productivity**.** Lastly, the study found that long-term debt to total debt ratio has a negative and statistically insignificant effect on loan productivity. Therefore, the study concluded that the selected financial indicators did not have statistically significant effects on loan productivity. It was therefore recommended that management of the sampled banks should not rely solely on profitability to improve loan productivity, banks should maintain an appropriate liquidity position and improve the efficiency of converting liquid resources into productive loans, and banks should adopt sound debt and liability management strategies by aligning the maturity structure of their liabilities with that of their loan portfolios.

Keyword: Financial Analysis, Loan Productivity, Net Profit Margin, Current Ratio, Long-Term Debt To Total Debt Ratio.

WOMEN INCLUSION: A HISTORICAL ANALYSIS OF NIGERIAN WOMEN IN POLITICS

Richard Ponzing Freeman

Department of History Education, Federal University of Education, Pankshin

Gimba, Mercy Mairiga

Department of History Education, Federal University of Education, Pankshin

ABSTRACT

Women's inclusion in politics remains a significant concern in Nigeria's democratic development, reflecting persistent questions about political representation, gender equality, and access to leadership. Despite women's contributions to Nigeria's political history and national development, their representation in elective and executive positions has remained limited. Since independence in 1960, Nigeria has yet to elect a woman as president or vice president or produce a female Senate President. This study examines the historical development of women's political participation in Nigeria, focusing on the social, cultural, economic, and institutional factors that have shaped their access to political power. It explores the influence of gender norms, financial constraints, political violence, party structures, and unequal opportunities on women's political advancement. Drawing on published historical studies, scholarly literature, government publications, and other relevant secondary sources, the paper traces women's participation in partisan and non-partisan political activities and assesses the implications for democratic representation. By situating contemporary challenges within their historical context, the study argues that women's political inclusion should be understood not merely in terms of electoral participation but also through their access to decision-making structures and opportunities for executive leadership. The paper contributes to discussions on gender, political power, and democratic development in Nigeria by highlighting the historical barriers to women's leadership and the need to address structural inequalities in the political system.

Keywords: Nigeria, Gender- based issues, women inclusion, political representation and democratic governance.

ARTIFICIAL INTELLIGENCE AND YOUTH EMPLOYMENT IN NIGERIA: SKILLS MISMATCH, WORKFORCE READINESS, AND POLICY IMPLICATIONS

Dawulung Kyennaan Michael

Nwanan, Istifanus Samuel

Department of History Education Federal University of Education, Pankshin, Plateau State, Nigeria.

ABSTRACT

Artificial intelligence (AI) is increasingly influencing the tasks workers perform, the skills employers require, and the organization of productive activity. However, the employment implications of AI for Nigerian youth cannot be adequately understood through the conventional assumption that limited digital skills constitute the principal barrier to workforce participation. This paper examines the relationship between AI adoption, skills mismatch, and youth employment in Nigeria, with particular attention to the institutional and structural conditions that determine whether technological competence translates into meaningful economic opportunity. The analysis is informed by a critical review of scholarly literature, official labour-market statistics, and relevant national and international policy documents. Nigeria's National Bureau of Statistics reported a youth unemployment rate of 8.4 per cent among people aged 15–24 in the first quarter of 2024; this figure is interpreted within the survey's labour-force definitions rather than as a comprehensive measure of youth underemployment, informality, or economic insecurity. International Labour Organization research published in 2025 similarly cautions against equating exposure to generative AI with inevitable job displacement, identifying occupational transformation as a more likely overall outcome. Building on these distinctions, the paper develops a skills-to-opportunity framework that examines four connected dimensions of workforce readiness: relevant competencies, access to enabling infrastructure, employer demand and opportunities for productive work, and the institutional capacity to support transitions into employment. It argues that AI-readiness policies risk producing limited employment gains when training provision is disconnected from actual labour-market demand, unequal access to technology, and the capacity of firms and public institutions to absorb skilled workers. The paper therefore proposes a coordinated policy approach linking education and vocational training to demonstrable occupational needs, employer-supported practical learning, accessible digital infrastructure, responsible AI use, and labour-market monitoring that distinguishes training participation from employment outcomes. By shifting attention from skills acquisition alone to the conditions under which skills become economically valuable, the paper offers a context-sensitive framework for assessing AI-readiness interventions and informing more evidence-based youth employment policy in Nigeria.

Keywords: Artificial intelligence; youth employment; skills mismatch; workforce readiness; labour-market policy; digital skills; Nigeria.

BARRIERS TO WOMEN'S CAREER ADVANCEMENT IN ALBANIA. A LITERATURE REVIEW

Prof.Assoc.Dr. Nikollaq Pano

Mediterranean University of Albania, Albania.

ORCID ID: https://orcid.org/0009-0009-4799-3664

Prof.Assoc.Dr. Ira Gjika

Mediterranean University of Albania, Albania.

ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-4502-3957

ABSTRACT

This paper reviews the literature on barriers to women's career advancement in Albania, with particular attention to progression into leadership positions. The research question concerns how this issue has been addressed in the literature on Albania and what insights studies offer into barriers and opportunities for intervention.

The study adopts a narrative review focused on academic contributions and institutional sources relevant to the Albanian context, covering a timespan of more than a decade. The synthesis shows that the topic has been addressed directly in studies of bank management, leadership and academic careers, while the literature on employment and unpaid work explains the broader conditions shaping professional development.

The findings point to the interplay of gender expectations, family responsibilities and organisational practices. Studies differ in their focus, methods and periods of analysis, so their findings are interpreted in relation to the settings in which they were produced. The article argues that addressing these barriers requires more transparent advancement procedures, support for care responsibilities, and equality measures linked to clearly defined resources and responsibilities.

Its contribution consists in critically synthesising existing knowledge and opening avenues for further research that can extend comparisons across sectors and trace actual career trajectories and the outcomes of interventions.

Keywords: Career Advancement; Gender Barriers; Women in Leadership; Albania.

1 INTRODUCTION

The opportunity to build a career involves more than entering employment. It includes access to training, assuming responsibilities, recognition of achievements and progression into positions of authority. For women, these stages may involve barriers that are not explicit in organisational rules but become apparent in professional experiences and the distribution of leadership positions. Examining these barriers requires connecting their social dimensions with the ways organisations create and allocate career opportunities.

In the literature on Albania, this issue has also been discussed through the concept of the glass ceiling. Dollija and Çollaku (2013) address it directly in their discussion of women's careers and access to senior management, combining the literature with indicators from the Albanian context. Their contribution shows that the concept entered the country's academic debate more than a decade ago. The data they use on representation in leadership relate to the period of publication and should be read as a historical starting point rather than a description of the current situation, which is somehow different.

Subsequent studies enable a discussion more closely grounded in specific workplace settings. In this article, "literature on Albania" includes studies focusing on Albanian women and organisations, regardless of the language of publication. International contributions help clarify the concept, while findings on Albania draw on sources addressing this particular context. This approach places local experience at the centre of the analysis and enables comparisons of what has been studied across sectors.

The aim is to synthesise existing knowledge on barriers to advancement and identify implications for research and institutional action. The research question is: How has the literature on Albania identified and analysed barriers to women's career advancement, and what guidance does it offer for addressing them? The answer draws on the contributions of individual studies, the relationships between their findings and the distinctions that need to be maintained when interpreting them.

2 CONCEPTUAL FRAMEWORK

The glass ceiling refers to barriers to reaching the upper levels of the professional hierarchy. In the foundational literature, Morrison et al. (1994) associate the concept with the difficulties women face in entering organisational leadership. Cotter et al. (2001) link it to disadvantages that become more pronounced towards the top of the hierarchy and over the course of a career. Accordingly, inequality in employment or earnings alone is insufficient to identify this phenomenon. The article uses the broader notion of barriers to advancement, which also encompasses conditions that constrain professional development before progression into leadership.

Acker's (1990) theory of gendered organisations helps examine how inequality may be embedded in the organisation of work. Assessment criteria, the allocation of tasks and expectations of availability may favour particular patterns of professional engagement. Attention thus shifts to the relationship between individuals and the rules of their working environment. This perspective is useful for interpreting the relationship between family care responsibilities and career opportunities.

For the synthesis, a distinction is made between social and family barriers, organisational barriers and individual experiences. These categories organise the discussion but are not treated as separate from one another. For example, reluctance to accept a leadership role may relate to family care responsibilities or insufficient workplace support. Interpretation should preserve this connection so that a constraint arising from living and working conditions is not automatically presented as a lack of ambition.

3 REVIEW APPROACH

The paper adopts a narrative literature review, with thematic organisation and critical interpretation of studies on barriers to women's career advancement in Albania. This approach enables the comparison and synthesis of contributions addressing the same issue across different sectors and through different research methods. Consistent with methodological guidance on literature reviews, the analysis focuses on identifying common themes, differences between findings and issues requiring further research, while making the selection and treatment of sources explicit (Grant & Booth, 2009; Snyder, 2019).

An exploratory search was conducted using publicly accessible online sources, publishers' websites, academic journals and institutional websites. Combinations of the terms "women and glass ceiling in Albania", "women career barriers Albania", "women leadership Albania", "gender equality higher education Albania", "women and professional advancement" and "gender barriers in career" were used. The reference lists of identified studies helped locate additional contributions relevant to the topic.

The review included studies directly addressing advancement, leadership and professional inequalities in Albania, alongside sources on employment and care that support their interpretation. The core synthesis comprises academic contributions published between 2013 and 2025 and institutional sources from 2024–2025. The theoretical literature is presented separately. Each source was examined in terms of its focus, methodological approach, relevant findings and relationship to the research question.

The comparison distinguishes between studies of perceptions, analyses of statistical indicators and documentary analyses. Findings are organised by theme and sector; they are not statistically pooled and do not produce a national ranking of factors. The review is selective and does not claim exhaustive

coverage. Its assessment of existing knowledge and research directions is grounded in the sources examined, retaining the period and scope of each study.

4 FINDINGS FROM THE LITERATURE ON ALBANIA

4.1 From Identifying the Concept to Studying Barriers

Dollija and Çollaku's (2013) contribution connects the discussion of the glass ceiling with women's access to senior positions in Albania. Its value for this review lies in framing the issue in terms of managerial careers. As it combines the literature with a description of the context, it is read as a contribution to start identifying and discussing the issue, while subsequent empirical studies provide more detailed information on professional experiences.

Berisha and Koldashi (2018) use a survey with closed and open questions in a purposive sample of 300 women in Tirana, Durrës, Korçë and Kukës (capital city and other important cities in Albania). The study identifies structural, cultural and attitudinal barriers, highlighting family responsibilities and prejudices concerning women's roles. For this review, it brings together women's experiences from several workplace settings and connects advancement with social expectations. The selection of participants requires the findings to be interpreted as evidence from the group studied. They do not establish the proportion of Albanian women experiencing each barrier.

These contributions show a shift from naming the phenomenon to examining related experiences. Academic recognition of the concept is documented in these publications, although they do not measure public familiarity with the term. In relation to the research question, what matters is that barriers to leadership have been addressed directly, through categories and instruments that make the issue a subject of research rather than simply a topic of discussion.

4.2 Organizational Barriers in the Banking Sector

Dollija, Theodhori and Çollaku (2018) examine the perceptions of 135 women at different managerial levels in nine commercial banks across nine Albanian cities. Their analysis identifies five groupings related to social, organisational and individual barriers. These include stereotypes about women's suitability for leadership, promotion perceived as not being based on merit, a lack of supportive policies and conflict with family responsibilities. The contribution lies in empirically identifying the content of barriers within a particular sector, where the number of women employed is considerable and they generally have high levels of education. The groupings reflect the structure of the perceptions measured; they are not estimates of the causal effect of each factor on promotion.

Another study, by Dollija, Teneqexhi and Stillo (2021), analyses differences in perceptions of barriers among women managers in Albanian banks. The authors report differences in individual barriers by managerial level, social barriers by age and marital status, and organisational barriers by marital status. This contribution extends the analysis to differences among women. Given the similarity of the reported samples, the two banking studies are read as complementary contributions and are not used to claim independent replication. However, they have addressed this issue in the context of a sector which is amongst the most regulated ones in Albania and where the managerial experience from international partners have been present for many years.

Reading these studies together suggests that support measures should be linked to position and career stage. This is an interpretation arising from the synthesis rather than the result of testing an intervention. The banking studies offer a starting point for examining advancement procedures; they do not support the automatic transfer of the same model to every Albanian organisation, due to different structure's composition and size.

4.3 Inequalities in Academic Careers

Kalaja, Berisha-Tahiri and Kulluri-Bimbashi (2015) analyse Albanian higher education using harmonised gender indicators and secondary data. The study highlights the distinction between women's representation among graduates and their achievements in academic careers. Its importance lies in considering qualifications and professional standing within the same analysis. This enables discussion

of what happens after education is completed and of barriers that may emerge during subsequent professional development.

A complementary perspective is offered by Xhindi and Gjika (2022), who examine women's participation in science, technology, engineering and mathematics (STEM) in Albania using national statistics for 2013–2020. Their analysis identifies a positive association between the Gender Inequality Index and the percentage of women graduating in STEM fields, illustrating that participation in these disciplines can coexist with broader gender inequalities. Drawing on the literature, the authors also discuss stereotypes, unsupportive working environments, unclear advancement criteria and unequal care responsibilities as barriers to women's continued careers in STEM. For the present review, this contribution connects educational participation with the conditions shaping subsequent professional development. Although it does not directly measure promotion within Albanian universities, it supports a broader consideration of the transition from academic qualifications to sustained career opportunities.

Llaftiu and Shuli (2024) combine higher education indicators with a content analysis of gender equality plans from thirteen universities. In the data for 2022–2023, women account for 57.04% of academic staff overall and 32.72% of category A, defined as staff holding the title of Professor. The study identifies vertical inequality and uneven development of institutional plans. It also brings gender budgeting into the discussion of organisational responses. These figures describe the period analysed; the distribution across categories does not track the same individuals over the course of their careers.

A direct contribution to this field is Marashi and Dumani's (2025) study of gender inequality and the glass ceiling in Albanian higher education. Drawing on data from public and private universities, it examines perceptions of barriers to promotion, workload and institutional support. The findings reveal different experiences and assessments of gender barriers, linking the discussion of advancement to organisational and cultural conditions. For this review, the study adds evidence from the Albanian context, while the nature of the data requires reported perceptions to be distinguished from documented discrimination in specific decisions.

The impact of the institutional environment on gender equality is also analysed by Marashi and Pano (2025). Their empirical research indicates that progress in this area requires transparent procedures and greater institutional attention in the Albanian education sector, where women make a notable contribution.

The synthesis of this literature identifies universities, alongside banks, as an important setting for research. It suggests that assessments of equality should cover several hierarchical levels and include data on how institutions operate. Care is needed with definitions when interpreting changes over time: academic title, leadership position and membership of decision-making bodies are different indicators. An improvement in one should not be presented as demonstrated change across the whole academic career.

4.4 Precarious Employment and Care Responsibilities

Bejleri, Memaj and Kraja (2025) examine the employment difficulties of women with low or intermediate levels of education in Albania through three interviews. Their findings concern limited employment opportunities, mismatches between skills and labour market requirements, economic constraints and social expectations. The study complements the perspective on leadership by revealing barriers that arise before a stable career is established. Although the small number of interviews makes the contribution exploratory and closely tied to the participants' experiences, it exposes an existing concern to be considered in a multifaceted approach.

Dhëmbo and Vrbaški (2024) address Albania in their report on women's labour market participation in the Western Balkans. The sections on Albania highlight unpaid work, care responsibilities and vulnerability in informal employment. This source helps connect employment conditions with the division of family responsibilities, while maintaining the distinction between Albanian and regional evidence.

INSTAT's (2025) publication adds context through indicators disaggregated by sex. In the data for 2024, 28.5% of employed women are unpaid workers in family businesses. This category does not directly indicate barriers to promotion within organisations, but it identifies a form of work that should be considered when discussing professional development. Official indicators provide a basis for identifying groups and settings requiring attention.

Taken together, these findings suggest that entry into work, employment stability and advancement are interconnected stages. Support should be adapted to the stage at which the barrier arises. The professional needs of a woman working without pay in a family business differ from those of a manager competing for a senior leadership position. Applying the same policy to both would risk overlooking the specific problem to be addressed.

The Albanian literature also addresses instruments that may support gender equality in organisations. Marashi, Nikolla and Pano (2024), combining official statistics with a survey of businesses, examine gender equality policies and the relationship between the allocation of time to work, family and professional development. The authors also discuss gender equality certification as an instrument for the private sector. This contribution extends the discussion of career barriers towards organisational responses: equality policies require implementation and assessment tools that address women's actual opportunities for training and career advancement.

5 DISCUSSIONS

The answer to the research question is that the literature reviewed on Albania includes conceptual discussion, empirical studies of barriers and analyses of inequalities within professional hierarchies. Existing knowledge ranges from the experiences of women managers and women in different workplace settings to indicators of academic careers and conditions of participation in employment. Within this body of literature, banks and universities are settings in which advancement has been addressed more directly.

One interpretation emerging from the comparison is that barriers need to be understood in relation to one another. Expectations surrounding family roles may affect opportunities to participate and how readiness for leadership is assessed. At the same time, organisational practices may ease or intensify these constraints. This reading points towards a response that addresses the organisation of work alongside the development of individual competencies.

The synthesis also shows the need to preserve distinctions between types of evidence. A perceived barrier provides information about a participant's experience and interpretation; the proportion of women at a hierarchical level describes a distribution; and the content of an institutional plan indicates declared objectives. None of these indicators can replace the others. Connecting them would enable a more comprehensive assessment of the problem and of the measures taken to address it.

Professional networks, mentoring and sponsorship may offer useful avenues for intervention and research, but the sources included here do not provide a comparable assessment of their impact on advancement. They are therefore not listed among factors with demonstrated importance at the national level. Similarly, findings from different publications do not provide a single measure of the prevalence of the glass ceiling in Albania. The supported conclusion is that evidence of barriers exists in the settings studied, although it is relatively limited.

6 CONCLUSIONS AND RECOMMENDATIONS

The literature reviewed shows that barriers to women's career advancement are an established subject of research in Albania. Contributions have moved beyond general descriptions of inequality: they identify the content of barriers, differences in perceptions and gender distributions within professional hierarchies. At the same time, sources on employment and care place careers within the economic and family conditions in which they develop.

The contribution of this paper lies in critically synthesising the literature on barriers to women's career advancement in Albania, connecting findings from the labour market, banking sector and higher education. The review distinguishes participation in employment from opportunities for professional

development and progression within organisational hierarchies, clarifying that these dimensions require different indicators and interventions. Comparing studies reveals an interplay of care responsibilities, gender norms and institutional practices, whose influence varies by sector and context. The added value of this synthesis is the identification of findings supported by the literature and issues requiring further examination, as a basis for future research and concrete action by employers, universities and public institutions.

The synthesis concludes that interventions should address the specific problem and the setting in which it arises. A measure aimed at entry into employment does not, by itself, resolve inequality in promotion; an equality plan requires implementation and monitoring of outcomes. The following recommendations are directions derived from the review and are not presented as measures whose effectiveness has been tested nationwide.

Employers and human resource managers are advised to establish clear advancement criteria and document their application. Organisations can monitor participation in training, applications for promotion, selection and appointments by gender and professional level. This would help identify the stage at which differences emerge. Assessment should focus on work outcomes and responsibilities, while also examining whether assignments that prepare employees for leadership are distributed equitably.

Universities are advised to include defined institutional responsibilities, deadlines and resources in their equality plans. Monitoring should distinguish academic degrees and titles from leadership positions and cover opportunities for research, project leadership and participation in decision-making. Periodic reporting of these indicators would make progress easier to assess. Support for women researchers at different career stages can be linked to the needs identified by each institution's analysis.

Public institutions and local authorities are advised to connect support for women's employment with care services and professional development. Beyond increasing the number of jobs, employment quality and opportunities for training and continuity matter. Improving data on time use, unpaid work and career interruptions would help tailor interventions. Cooperation with employers could include arrangements concerning working hours and return to work following care-related interruptions.

Professional organisations, trade unions and civil society are advised to combine information about rights with practical support. Mentoring programmes can be linked to information about leadership vacancies, training and opportunities for collaboration. Outcomes should be monitored through the opportunities secured and the career progress of participants. In this way, interventions would also generate information about what works in different Albanian settings.

Priorities for future research include comparisons across sectors and following individuals through different career stages. Organisational data on applications and promotions can be combined with interviews explaining decisions and experiences. Studies should also distinguish groups by education, place of residence, care responsibilities and type of employment. Another avenue is the evaluation of measures already implemented, so that existing knowledge can become a stronger basis for decision-making.

REFERENCES

Acker, J. (1990). Hierarchies, jobs, bodies: A theory of gendered organizations. Gender & Society, 4(2), 139–158. https://doi.org/10.1177/089124390004002002

Bejleri, E., Memaj, G., & Kraja, Y. (2025). Invisible walls: Employment struggles of women with limited education in Albania. International Journal of Sustainable Development and Planning, 20(5), 2235–2243. https://doi.org/10.18280/ijsdp.200538

Berisha, A., & Koldashi, K. (2018). Structural and cultural barriers for women to leadership: Case of Albania. European Journal of Social Sciences, 1(2). https://revistia.com/files/articles/ejss_v1_i2_18/Anisa.pdf

Cotter, D. A., Hermsen, J. M., Ovadia, S., & Vanneman, R. (2001). The glass ceiling effect. Social Forces, 80(2), 655–681. https://doi.org/10.1353/sof.2001.0091

Dhëmbo, E., & Vrbaški, S. (2024). Women's rights in Western Balkans 2024: Women's labour market participation & security for human rights defenders. The Kvinna till Kvinna Foundation. https://kvinnatillkvinna.org/wp-content/uploads/2024/11/The-Kvinna-till-Kvinna-Foundation-Womens-Rights-in-Western-Balkans-2024.pdf

Dollija, E., & Çollaku, M. (2013). Women and glass ceiling in Albania. Mediterranean Journal of Social Sciences, 4(9), 720–726. https://www.richtmann.org/journal/index.php/mjss/article/view/1138

Dollija, E., Theodhori, O., & Çollaku, M. (2018). An empirical analysis of the barriers faced by women managers in Albanian banking sector. International Journal of Economics, Commerce and Management, 6(2), 14–30. https://ijecm.co.uk/wp-content/uploads/2018/02/622.pdf

Dollija, E., Teneqexhi, M., & Stillo, S. (2021). Barriers to the career progression of women in banking sector in Albania. Do perceptions differ? Journal of Life Economics, 8(3), 309–315. https://doi.org/10.15637/jlecon.8.3.04

Grant, M. J., & Booth, A. (2009). A typology of reviews: An analysis of 14 review types and associated methodologies. *Health Information & Libraries Journal, 26*(2), 91–108. https://doi.org/10.1111/j.1471-1842.2009.00848.x

INSTAT. (2025). Gratë dhe burrat në Shqipëri 2025 [Women and men in Albania 2025]. https://www.instat.gov.al/sq/temat/treguesit-demografike-dhe-sociale/barazia-gjinore/publikimet/2025/grate-dhe-burrat-ne-shqiperi-2025/

Kalaja, D., Berisha-Tahiri, F., & Kulluri-Bimbashi, E. (2015). Higher education in Albania based on harmonized indicators of gender equality and the status of women. Journal of Educational and Social Research, 5(3), 99–110. https://doi.org/10.5901/jesr.2015.v5n3p99

Llaftiu, B., & Shuli, I. (2024). Gender budgeting: A contextual analysis of the higher-education sector in Albania. Administrative Sciences, 14(8), Article 180. https://doi.org/10.3390/admsci14080180

Marashi, J., Nikolla, S., & Pano, N. (2024). Politikat dhe instrumentet për arritjen e barazisë gjinore (Rast studimor) [Policies and instruments for achieving gender equality (A case study)]. EkoInfo-Sistem, 3(1), 76–91. https://www.umsh.edu.al/media/69b15b9076b8c.pdf

Marashi, J., & Dumani, B. (2025). Pabarazia gjinore dhe tavani i qelqtë në arsimin e lartë shqiptar [Gender inequality and the glass ceiling in Albanian higher education]. EkoInfo-Sistem, 4(1), 43–64. https://www.umsh.edu.al/media/69b159cc19764.pdf

Marashi, J., & Pano, N. (2025, November 13–14). The impact of the institutional environment on achieving gender equality in Albanian universities [Conference paper]. World of Conferences, Philadelphia, United States. https://conference-w.com/wp-content/uploads/2025/11/USA.P-1314112025.pdf (pp.19-24)

Morrison, A. M., White, R. P., & Van Velsor, E. (1994). Breaking the glass ceiling: Can women reach the top of America's largest corporations? (Updated ed.). Addison-Wesley.

Snyder, H. (2019). Literature review as a research methodology: An overview and guidelines. *Journal of Business Research, 104*, 333–339. https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2019.07.039

Xhindi, T., & Gjika, I. (2022). The gender inequality and participation of women in STEM fields. *Yearbook of UNWE*, (2), 133–144. https://doi.org/10.37075/YB.2022.2.11

FATIGUE CRACK PROPAGATION MODELLING BASED ON THE EVOLUTION OF THE CRACK-TIP DAMAGE ZONE

Pr. El Bahri Ouldchikh

The University of Mascara,Algeria

ABSTRACT

Fatigue crack growth (FCG) has often caused a main failure of several engineering structures. Generally, the total fatigue life time of the structures is mainly divided in two parts, i.e. crack initiation and crack propagation till catastrophic failure takes place. In this second phase of structure life, several models have been proposed in order to predict the fatigue crack growth rate (FCGR) for the materials and structures. These models may be classified into three types:1-The phenomenological models based on the evolution of the stress factor intensity concept (ΔK, Kmax, Kc). Among these models that Paris-Erdogan is considered the most popular where the FCGR is related the length crack and the loading conditions only. 2-The models based on the crack closure and crack tip opening displacement (CTOD) concepts. These models consider the fact that a crack grows when it was completely opened. 3-Others models have proposed to correlate the FCGR with the zone plastic size ahead of the crack tip.

Under cyclic loading, the plasticized zone becomes complicated; it contains in particular a second plasticized zone, resulting from the local compression which occurs at the time of the closing of the crack to each cycle. The two plastic zones, monotonous (rm) and cyclic (rc), are proportional to $(K_{max}/R_e)^2$ et $(\Delta K/R_e)^2$ respectively. The objective of this work is to study the evolution of the fatigue crack grown rate (FCGR) and the influence of the plastic zone size (r_c). Generally, the plastic zone size increases with the crack advance. The FCGR can be correlated with the energy absorptive in these plastic zones. A simplified model is proposed for describe the FCGR which is based on the damage zone ahead of the crack tip. This model a cyclic plastic zone size rc which is expressed under following relationship: $da/dN = f(r_c)$.

Keywords: Fatigue, lifetime, Paris law, plastic zone

COMMUNITY PERCEPTIONS ON POST-CONFLICT REHABILITATION PROGRAMME IN BAMA LOCAL GOVERNMENT AREA OF BORNO STATE, NIGERIA

Mustapha Goni
Department of Public Administration
Kashim Ibrahim University, Maiduguri, Borno State, Nigeria
ORCID iD: 0009-0007-5097-6019

Dr. Babagana Mohammed
Department of Public Administration
University of Maiduguri, Borno State, Nigeria
Bukar Alhaji Mustapha³
Department of Political Science, Peace Studies and Conflict Resolution
Kashim Ibrahim University, Maiduguri, Borno State, Nigeria

ABSTRACT

This study explores community perceptions of the post-conflict rehabilitation programme in Bama Local Government Area (LGA), Borno State, Nigeria. Beyond physical infrastructure, sustainable post-conflict recovery requires restoring the livelihoods, resilience, and psychological well-being of affected populations, a mandate pursued through the Borno State Ministry of Reconstruction, Rehabilitation and Resettlement. Adopting a purely qualitative approach with a phenomenological research design, the study drew on in-depth key informant interviews with fifteen purposively selected participants, comprising camp officials, traditional leaders, and government representatives who have lived and worked within the rehabilitation process. Data were analysed using thematic analysis. Five themes emerged: partial and uneven addressing of socio-economic needs; moderate and short-lived livelihood restoration; limited enhancement of community resilience; inadequate psychological recovery support; and systemic funding, coordination, and governance challenges. The study concludes that, as perceived by the community, rehabilitation in Bama LGA has delivered partial and uneven benefits, particularly neglecting the psychological dimension, and recommends a more holistic, adequately funded, and psychosocially integrated rehabilitation model.

Keywords: community perceptions; post-conflict rehabilitation; phenomenology; thematic analysis; livelihood restoration; psychosocial recovery; community resilience; Bama; Borno State; internally displaced persons

THE ROLE AND IMPACT OF SCHOOL SOCIAL WORKERS ON STUDENTS' PSYCHOSOCIAL WELL-BEING: AN EMPIRICAL STUDY IN ALBANIAN PRE-UNIVERSITY EDUCATION

Phd. Sabina Belshaku

Department of Social Science and Civic Education , Faculty of Educational Sciences

University of Elbasan "Aleksandër Xhuvani", Albania

Bejdi Skënderi

Student of Social Worker

Fiona Sono

Student of Social Worker

ABSTRACT

This study analyzes the role and impact of school social workers in pre-university educational institutions in Albania, focusing specifically on students' psychosocial well-being and the management of socio-emotional challenges within the school environment. In light of contemporary social dynamics, including mental health issues, bullying, absenteeism, and family distress, school social workers play a crucial role in maintaining a safe, inclusive, and supportive school climate. Utilizing a convergent mixed-methods design, the empirical research was conducted in Elbasan, Albania, involving 120 lower and upper secondary students, 15 teachers, and 5 school social workers across three public schools. Data were gathered through structured Likert-scale questionnaires, semi-structured qualitative interviews, and non-participant field observations. The quantitative analysis indicates that social work interventions significantly improve student-peer interpersonal relationships, mitigate behavioral misconduct, and enhance emotional coping mechanisms. However, notable discrepancies exist regarding service accessibility awareness between providers and beneficiaries. Qualitative findings emphasize systemic challenges, including heavy caseloads, resource constraints, and variable levels of family-school coordination. The study concludes that fully integrating school social work into national educational frameworks is essential for fostering institutional resilience and student success. Strategic policy recommendations for educational reforms are provided.

Keywords: School social work, psychosocial well-being, pre-university education, school climate, interdisciplinary collaboration, Albania.

1. **Introduction**

1.1 Background and Context

Education serves as a fundamental institution for personal development, socialization, and civic empowerment in contemporary society. Over recent decades, the functional paradigm of schooling has evolved from a purely instructional framework into a complex ecological system that addresses academic, emotional, and social dimensions of development (UNESCO, 2020). Global socio-economic shifts, rapid technological migration, urbanization, and changing family structures have introduced nuanced challenges for adolescents. Consequently, students increasingly encounter psychosocial hurdles, ranging from acute anxiety and peer isolation to school disengagement and conduct disorders, that severely impact both academic achievement and overall developmental trajectories (WHO, 2021).

In developing educational systems, such as Albania's, addressing these non-academic barriers requires systematic, multidisciplinary intervention. Traditional pedagogical approaches alone cannot resolve deep-seated social difficulties. School social work has thus emerged as a specialized domain designed to evaluate, mitigate, and resolve environmental, family, and emotional stressors influencing student

outcomes. Operating at the intersection of school, home, and community, school social workers facilitate holistic support systems (Allen-Meares, 2010).

1.2 Statement of the Problem

Despite structural educational reforms and legislative mandates in Albania aimed at embedding psychosocial services in pre-university education, several practical challenges persist. These include high student-to-social-worker ratios, ambiguous institutional roles, insufficient professional supervision, and socio-cultural stigma regarding psychological and social support services. Furthermore, empirical literature investigating the direct outcomes of school social work interventions within regional Albanian contexts—such as Elbasan Municipality—remains sparse.

1.3 Research Objectives and Questions

This study aims to evaluate the systemic role and operational impact of school social workers on student psychosocial well-being in Elbasan pre-university schools. The specific objectives are:

1. To examine the primary functions and interventions performed by school social workers.

2. To assess student, teacher, and social worker perceptions regarding psychosocial service efficacy.

3. To analyze the correlation between social work interventions and reductions in student behavioral misconduct and academic anxiety.

4. To identify key institutional, systemic, and community barriers hindering effective service delivery.

Research Questions:

* RQ1: What constitutes the current operational scope of social work services in Albanian pre-university institutions?

* RQ2: How do students and educators perceive the impact of social work interventions on psychosocial well-being?

* RQ3: Are there significant demographic variations (gender, educational tier) in student anxiety, support awareness, and service utilization?

* RQ4: What are the structural and inter-institutional challenges affecting school social work practice?

2. **Literature review & theoretical framework**

2.1 Theoretical Framework

2.1.1 Ecological Systems Theory

Bronfenbrenner's (1979) Ecological Systems Theory provides the overarching framework for this study. Adolescent development is conceptualized as occurring within nested environmental structures:

* Microsystem: Direct environments, including family, classroom, peer groups, and school social workers.

* Mesosystem: Interactions between microsystems (e.g., home-school collaboration facilitated by social workers).

* Exosystem: External settings influencing the student implicitly, such as municipal social policies and community welfare services.

* Macrosystem: Broader cultural, legislative, and ideological frameworks governing education and child protection.

* Chronosystem: Temporal changes, including post-pandemic psychological readjustments and social transitions.

School social workers act as crucial mesosystemic liaisons, harmonizing relations between home, school, and welfare authorities.

2.1.2 Complementary Theoretical Perspectives

* Social Systems Theory: Frames the school as an integrated entity where behavioral issues reflect systemic disharmony rather than isolated individual deficits (Payne, 2014).

* Psychosocial Intervention Theory: Focuses on addressing internal emotional states in relation to external social contexts (Shulman, 2015).

* Empowerment and Self-Efficacy Theories: Emphasize strengthening students' innate resilience, agency, and problem-solving capacities (Bandura, 1997; Zimmerman, 2000).

* Resilience Theory: Identifies protective factors that buffer vulnerable youths against adversity (Masten, 2014; Rutter, 1987).

2.2 Evolution and Legislative Context in Albania

School social work originated in North America in the early 20th century, expanding from truant officer roles to clinical, preventive, and community-based intervention models (Allen-Meares, 2010; Frey et al., 2013). In Albania, the institutionalization of school psychosocial services gained momentum following key post-2010 policy reforms.

The primary legal and regulatory foundation includes:

1. The Constitution of the Republic of Albania (Art. 57): Guarantees the right to education and child protection.

2. Law No. 69/2012 "On the Pre-University Education System": Establishes inclusive education and student well-being principles.

3. Law No. 18/2017 "On the Rights and Protection of the Child": Mandates multi-sectoral mechanisms to safeguard children from violence, abuse, and neglect.

4. Law No. 121/2016 "On Social Care Services": Regulates community social care delivery.

5. Law No. 163/2014 "On the Order of Social Workers in Republic of Albania": Professionalizes social work practice, setting ethical standards and licensure requirements.

6. Pre-University Education Strategy 2021–2026: Prioritizes safe, healthy, and emotionally supportive learning environments (Ministry of Education and Sport, 2022).

3. **Research methodology**

3.1 Research Design

This study utilized a convergent parallel mixed-methods design (Creswell & Plano Clark, 2018). Quantitative data (structured surveys) and qualitative data (semi-structured interviews and field observations) were collected simultaneously, analyzed independently, and synthesized to achieve a comprehensive understanding of the research problem.

3.2 Setting and Population

The research was conducted across three representative public educational institutions in Elbasan, Albania:

1. Basic School "Jorgji Dilo"

2. Basic School "Qemal Haxhihasani"

3. Upper Secondary School "Kostandin Kristoforidhi"

3.3 Sampling Strategy

Purposive and stratified sampling techniques were employed to ensure adequate representation across educational levels and professional roles (Cohen et al., 2018).

Table 3.1: Overall Sample Composition

| Participant Category | N | Percentage |

| Students | 120 | 85.7% |

| Teachers | 15 | 10.7% |

| School Social Workers | 5 | 3.6% |

| Total Target Sample | 140 | 100.0% |

Table 3.2: Student Demographics by Gender and Educational Tier

| Demographic Variable | Sub-category | Frequency (n) | Percentage (%) |

| Gender | Female | 64 | 53.3% |

| | Male | 56 | 46.7% |

| Education Tier | Basic Education (Grades 6–9) | 70 | 58.3% |

| | Upper Secondary (Grades 10–12) | 50 | 41.7% |

| Age Range | 12–18 Years Old | 120 | 100.0% |

3.4 Data Collection Instruments

1. Structured Student Questionnaire: Comprising 25 items across three domain blocks: (A) Demographic Profile, (B) Psychosocial Well-being Metrics, and (C) Perceptions of Social Worker Role & Utility. Responses were coded on a 5-point Likert Scale (1 = Strongly Disagree to 5 = Strongly Agree).

2. Semi-Structured Interview Guides: Designed for social workers (n=5), teachers (n=5), and selected students (n=10) to probe intervention nuances, systemic constraints, and inter-professional communication.

3. Field Observation Protocol: Non-participant observations conducted in common areas, counseling offices, and structured preventive workshops.

3.5 Instrument Pilot, Validity, and Reliability

A pilot study was conducted with 15 students and 2 teachers from a non-sample school. Minor phrasing adjustments were implemented based on pilot feedback. Internal consistency of the quantitative instrument demonstrated robust reliability:

* Cronbach's Alpha (alpha) = 0.81, exceeding standard psychometric benchmarks (George & Mallery, 2019). Content validity was corroborated by university social work faculty experts.

3.6 Ethical Considerations

The study adhered strictly to ethical guidelines for social research. Formal institutional authorization was granted by school administrations. Parental/guardian consent forms and student assent forms were secured. Participation was voluntary, anonymous, and confidential, with all data processed in aggregate formats.

4. FINDINGS AND DATA ANALYSIS

4.1 Quantitative Findings: Student Psychosocial Well-Being and Perceptions

4.1.1 Student Self-Reported Psychosocial Metrics

Quantitative survey items were analyzed using descriptive statistics in SPSS (v26).

Table 4.1: Student Responses on Psychosocial Well-Being Metrics (N=120)

Item Statement	Agree / Strongly Agree (%)	Neutral (%)	Disagree / Strongly Disagree (%)
I feel safe within the school environment	72.0%	18.0%	10.0%
I receive adequate emotional support from teachers	61.0%	22.0%	17.0%
I experience academic/learning-related stress	68.0%	14.0%	18.0%

While a clear majority (72%) report feeling physically safe at school, 68% report high levels of academic stress, highlighting a substantial need for emotional support services.

Table 4.2: Student Evaluation of School Social Worker Role (N=120)

Item Statement	Agree / Strongly Agree (%)	Neutral (%)	Disagree / Strongly Disagree (%)
The social worker helps resolve peer conflicts	76.0%	15.0%	9.0%
The social worker provides effective emotional support	70.0%	20.0%	10.0%
Collaboration with the school social worker is effective	65.0%	25.0%	10.0%

4.1.2 Comparative Analysis by Gender and Access Discrepancies

Disaggregated analysis reveals significant gender differences in psychological stress reports.

Table 4.3: Self-Reported Stress Levels Disaggregated by Gender

Gender Tier	High Stress (%)	Moderate Stress (%)	Low Stress (%)
Female Students (n=64)	62.5%	25.0%	12.5%
Male Students (n=56)	48.2%	30.4%	21.4%

Female students reported higher stress rates (62.5%) compared to male peers (48.2%), consistent with broader international adolescent literature.

Furthermore, a comparative evaluation revealed a perceptional mismatch regarding service accessibility.

Table 4.4: Perceived Accessibility to Psychosocial Services Across Stakeholders

Stakeholder Group	Easy Access (%)	Restricted/Limited Access (%)	No Access / Unaware (%)
Students (n=120)	54.0%	32.0%	14.0%
Teachers (n=15)	66.0%	27.0%	7.0%
Social Workers (Self-Assessment, n=5)	80.0%	20.0%	0.0%

While 80% of social workers felt their services were readily accessible, only 54% of students reported easy access. This gap emphasizes the need for clearer service publicity and reduced stigma in student outreach.

4.2 Qualitative Findings: Thematic Analysis

Thematic analysis of qualitative interviews with social workers, educators, and students yielded three major analytical themes:

* Theme 1: Safe Space and Non-Judgmental Support. Students consistently differentiated social workers from academic teaching staff. Social workers were described as approachable allies who provided confidential, non-evaluative support. One secondary student noted: "When speaking to a teacher, I am

always afraid it will affect my grades or behavior record. With the social worker, I feel heard without being judged."

* Theme 2: Inter-Professional Collaboration vs. Institutional Friction. Teachers acknowledged the benefits of social worker interventions in crisis resolution, anti-bullying workshops, and truancy management. However, friction occasionally arose over scheduling priorities, with some educators viewing time spent in counseling as a disruption to instructional hours.

* Theme 3: Structural Barriers and Systemic Constraints. Social workers cited significant structural challenges, including managing multiple schools, administrative burdens, lack of dedicated private counseling rooms, and inconsistent parental engagement.

5. Discussion

5.1 Synthesis of Findings

The empirical findings confirm that school social workers perform a crucial role in safeguarding student well-being within Albanian pre-university education. The data demonstrate a direct connection between active social work support, reduced student anxiety, enhanced conflict mediation, and healthier peer dynamics.

However, structural barriers limit service delivery. High stress levels among students particularly females call for structured preventive programs rather than purely reactive interventions. Furthermore, the gap between social workers' self-assessed accessibility (80%) and student perceived access (54%) underlines the need for systematic institutional outreach.

5.2 Comparative International Analysis

To contextualize the study within global trends, Albanian school social work practices were compared with established international models:

* United States & UK: Fully integrated multi-disciplinary teams (Psychologists, Social Workers, Counselors) focused on preventive, clinical, and intensive case management, with high inter-agency tracking protocols.

* Nordic Region (Finland/Sweden): Universal welfare approach embedded in standard pedagogy focused on primary prevention, holistic well-being, and social justice, supported by integrated municipal social care systems.

* Albania (Current State): Emerging model with high student-to-worker ratios focused on reactive crisis management, truancy mediation, and anti-bullying, with moderate and evolving referral pathways.

6. Conclusions and Recommendations

6.1 Conclusions

1. School social work serves as an essential pillar of student psychosocial well-being in pre-university institutions, mitigating emotional distress and fostering positive school climates.

2. Structural limitations such as excessive caseloads, role ambiguity, resource deficits, and accessibility gaps continue to hinder optimal service delivery.

3. Effective school-family-community partnerships remain vital for sustaining long-term intervention outcomes.

6.2 Policy and Practical Recommendations

To strengthen school social work in Albania, the following measures are recommended:

1. Legislative & Structural Reforms: Cap student-to-social-worker ratios (e.g., max 1:500) and guarantee private, confidential counseling spaces in all schools.

2. Capacity Building & Supervision: Mandate continuous professional development via the Order of Social Workers and provide formal clinical supervision frameworks.

3. Service Outreach & Stigma Reduction: Conduct orientation campaigns at the start of each academic year and normalize psychosocial support through preventive peer workshops.

4. Institutionalized Referral Pathways: Standardize inter-agency protocols connecting schools with municipal child protection units (CPU) and health services.

REFERENCES

1. Allen-Meares, P. (2010). Social work services in schools (5th ed.). Boston, MA: Pearson Education.

2. Bandura, A. (1997). Self-efficacy: The exercise of control. New York, NY: Freeman.

3. Bronfenbrenner, U. (1979). The ecology of human development: Experiments by nature and design. Cambridge, MA: Harvard University Press.

4. Bryman, A. (2016). Social research methods (5th ed.). Oxford, UK: Oxford University Press.

5. Cohen, L., Manion, L., & Morrison, K. (2018). Research methods in education (8th ed.). London, UK: Routledge.

6. Creswell, J. W., & Plano Clark, V. L. (2018). Designing and conducting mixed methods research (3rd ed.). Thousand Oaks, CA: Sage Publications.

7. Denzin, N. K. (2012). Triangulation 2.0. Journal of Mixed Methods Research, 6(2), 80–88.

8. Domitrovich, C. E., Durlak, J. A., Staley, K. C., & Weissberg, R. P. (2017). Social-emotional competence: An essential factor for promoting positive adjustment and reducing risk in school children. Child Development, 88(2), 408–416.

9. Durlak, J. A., Weissberg, R. P., & Pachan, M. (2010). A meta-analysis of after-school programs that seek to promote personal and social skills. American Journal of Community Psychology, 45(3–4), 294–309.

10. Epstein, J. L. (2011). School, family, and community partnerships: Preparing educators and improving schools. Boulder, CO: Westview Press.

11. Franklin, C., Kim, J., & Tripodi, S. (2009). A meta-analysis of published school social work practice studies. Research on Social Work Practice, 19(6), 667–677.

12. Frey, A. J., Alvarez, M. E., Sabatino, C. A., Lindsey, B. C., Raines, J. C., McInerney, A., & Streeck, F. (2013). The National School Social Work Practice Model. School Social Work Association of America.

13. George, D., & Mallery, P. (2019). IBM SPSS statistics 26 step by step: A simple guide and reference. New York, NY: Routledge.

14. Hattie, J. (2009). Visible learning: A synthesis of over 800 meta-analyses relating to achievement. London, UK: Routledge.

15. Kelly, M. S., & Lueck, J. A. (2011). Adolescent mental health and school social work interventions. Social Work in Education, 33(2), 121–135.

16. Kvale, S. (2007). Doing interviews. London, UK: Sage Publications.

17. Likert, R. (1932). A technique for the measurement of attitudes. Archives of Psychology, 22(140), 1–55.

18. Maslow, A. H. (1943). A theory of human motivation. Psychological Review, 50(4), 370–396.

19. Masten, A. S. (2014). Ordinary magic: Resilience in development. New York, NY: Guilford Press.

20. Ministry of Education and Sport. (2022). Pre-university education strategy 2021–2026. Tirana, Albania.

21. Payne, M. (2014). Modern social work theory (4th ed.). London, UK: Palgrave Macmillan.

22. Rutter, M. (1987). Psychosocial resilience and protective mechanisms. American Journal of Orthopsychiatry, 57(3), 316–331.

23. Shulman, L. (2015). The skills of helping individuals, families, groups, and communities (8th ed.). Boston, MA: Cengage Learning.

24. Sugai, G., & Horner, R. H. (2002). The evolution of discipline practices: School-wide positive behavior supports. Child & Family Behavior Therapy, 24(1–2), 23–50.

25. UNESCO. (2020). Health and education: Mental health in schools. Paris: UNESCO.

26. UNICEF. (2021). Social service workers in schools: Technical note. New York: UNICEF.

27. World Health Organization (WHO). (2021). Making every school a health-promoting school: Implementation guidance. Geneva: WHO.

28. Zimmerman, M. A. (2000). Empowerment theory. In J. Rappaport & E. Seidman (Eds.), Handbook of community psychology (pp. 43–63). New York, NY: Springer.

PUBLIC SECTOR DEVELOPMENT PROJECT PROPOSALS IN BANGLADESH: A CRITICAL REVIEW FROM PROJECT CYCLE MANAGEMENT (PCM) PERSPECTIVE

Dr. Tapas Chandra Bose

Deputy Director, Invest Bangladesh, Dhaka, Bangladesh PhD in Theoretical Economics, Peking University, Beijing, China

https://orcid.org/0000-0002-3977-4965

Sandipan Sarker

BBA in Finance (Hons.), Department of Finance, University of Chittagong, Chattogram, Bangladesh

Dr. Subarna Kundu

Senior Scientific Officer, Planning and Evaluation Wing, Bangladesh Agricultural Research Institute, Gazipur

ABSTRACT

This study aims to review the public-sector development project proposals in Bangladesh from the project cycle management perspective. Implementation Monitoring and Evaluation Division (IMED), the project monitoring and evaluation department in Bangladesh, has published, in its 2018 annual report, that public agencies prepare more than three hundred project proposals annually. Nevertheless, preparing quality project proposal is a challenge for public agencies in Bangladesh. When an implementing agency runs the project with a flawed proposal, it faces multifaceted problems that ultimately result in the amendment of the project proposal. This revision takes time in the end. Consequently, cost overrun and time overrun are quite common in connection with public-sector development project proposals in Bangladesh. PEFA, an organisation who prepares public finance report, mentioned in its 2016 report that public-sector projects in Bangladesh have 30% cost overrun and 36-month time overrun. From this backdrop, this study has focused on the formulation of public-sector project proposals. The study reveals that the involvement of the local people is absent in the formulation of a public-sector project proposal in Bangladesh. It is prepared entirely top-down bureaucratic approach. Also, public-sector project proposal does not evaluate the capacity of the agency in terms of delivering the project.

Keywords: Public Sector Development Projects, Project Cycle Management (PCM), Project Proposal Appraisal, Bangladesh.

1. INTRODUCTION

Background of the Study

In Bangladesh, preparation of public-sector development project proposals is the responsibility of administrative ministries/divisions and different executing agencies (Islam, 1993). While preparing a development project proposal, these agencies focus on various project evaluation (Hamiduzzaman, 2014). However, project proposal formulation requires specific skills and knowledge. Besides, a flawed project proposal creates problems during the implementation stage because amendment of a project is not an easy task (EU Guidelines, 2004). Nevertheless, the success of a project depends on timely implementation because it has time limitations (Red Cross Manual, 2010). At the same time, the implementation of project delays if the project proposal is flawed. Therefore, a 'well-documented or well-prepared project proposal' and 'timely implementation of a project' are complementary to each other (Blackman, 2009).

In Bangladesh, generally, the shortcomings of a project proposal come to visible not in the preparing stage, but the implementation stage (Chadha, 1989). This flaw happens because persons who are responsible for preparing and scrutinizing project proposals either get a short time to complete their tasks or they lack professional skills. Again, if a project proposal is found faulty in the implementation stage, the project is revised through administrative procedures that claim valuable time and additional money. According to 2016 Public Expenditure and Financial Accountability (PEFA) report, a report prepared by seven international development partners, in Bangladesh, the average cost overrun and time overrun of a project is 30% and 36 months, respectively. It means if initially the cost of a project in Bangladesh is set for 100 British pound sterling and three years for its completion, it finally takes on 130 British pound sterling and six years due to cost overrun (30% cost escalation) and time overrun (36 months). Besides, project experts opine that cost overrun and time overrun in terms of public sector development projects in Bangladesh can be reduced if the project proposal is prepared appropriately (Ahmed, 2010).

OBJECTIVES OF THE STUDY

The study seeks to review of public-sector development project proposals in Bangladesh critically. From this context, it has set some objectives. These are - (1) To examine how log-frame, work plan, risk matrix, procurement plan, as project design tools, are used in preparing a development project proposal in Bangladesh. (2) To explore whether the budget of the proposed project make sure quality spending or not. (3) To understand whether stakeholders' participation in the formulation of public-sector project proposals is ensured or not.

THE RATIONALE OF THE STUDY

Like elsewhere in the world, public-sector development projects in Bangladesh are termed as a public investment to keep running the socio-economic development of the country. Currently, in Bangladesh, the contribution of public investment through projects is almost 8% of GDP (Finance Division, 2019). Besides, academic research on this topic is insufficient in number. As a result, this study can contribute to the existing knowledge of development project proposal. Furthermore, cost and time overrun are a regular phenomenon that happens in the public-sector development projects in Bangladesh (PEFA Report, 2016). From this study, an individual can understand the qualitative reasons behind these two escalations

RESEARCH QUESTION

This study has searched for answers to a few questions. These questions are as below-

(1) Do the public-sector development project proposals in Bangladesh reflect the objectives of log-frame, procurement plan, work plan, risk assessment and project appraisal accurately?

(2) Does the budget make sure value for money in the public-sector development project proposals in Bangladesh?

(3) Does stakeholders' participation is ensured during the formulation of a public-sector development project proposal in Bangladesh?

LIMITATIONS OF THE STUDY

Project management is a broader concept that includes project identification, design, appraisal, implementation and evaluation aspects. However, this study has concentrated on the first three aspects, i.e., project identification, design and appraisal issues in terms of the public sector development project proposals in Bangladesh. This research ignores implementation and evaluation aspects of a project. Besides, the lack of more comprehensive information on public-sector project preparations in Bangladesh presented a challenge to capturing a more accurate picture. Finally, COVID-19 has appeared as a threat to this study because field works were limited only to the electronic survey.

2.1 What Is a Project?

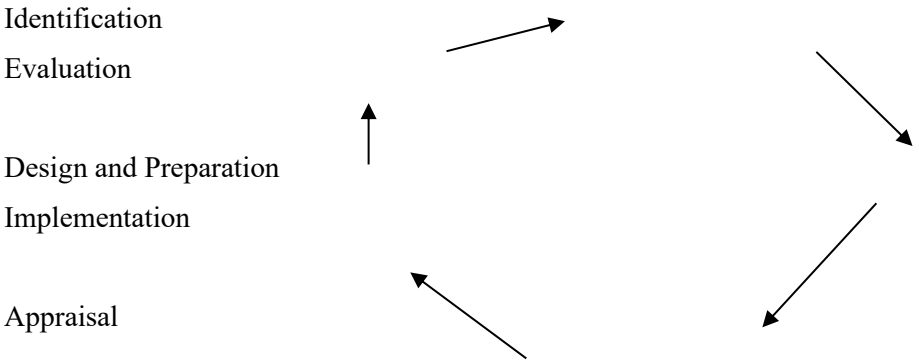
"A project is a series of activities aimed at bringing about clearly specified objectives within a defined time-period and with a defined budget" (EU Guidelines,2004 p.8). This definition depicts that a project includes plainly defined stakeholders, coordination, management and financing arrangements (Flint and Natrup,2018). It also includes financial and economic analysis and monitoring and evaluation system (Potts,2002). Because of this, a project frequently termed as 'the cutting edge of development' (World Bank Report,2011). Nonetheless, it is a tendency of a project that tends to be 'centre of excellence'.

2.2 Theoretical Framework: The Project Cycle Management (PCM)

The project cycle management (PCM) deals with the process of planning and managing projects (Sarah,2010). PCM ensures that all aspects of projects have been considered. Briefly, we can say that the project cycle management is a simple description of the stages in a project's life (Potts,2002).

Below is the standard Project cycle -

Figure-1: Project Cycle Management

Source: European Union (2004) Aid Delivery Methods Volume 1 Project Cycle Management Guidelines

Identification is the first stage in the design process. It answers the question where projects or other interventions come from. This phase ensures that the project is needed or wanted, and it is aligned with local priorities (Potts,2002). Project identification tells us whether the project is demand-driven or supply-driven. This process also checks ownership and institutional capacity (Hannan,2015). Besides, donors want to know whether the project is 'harmonised'.

The next phase is **project design and preparation**; this involves working up the project into a proper proposal. This includes working out the "programme logic"; for instance, if we build a school then we might expect educational outputs or attendance levels to increase and literacy levels to improve. Programme logic is also known as 'log frame'. The log-frame is an especially important and widely used tool that helps us in this exercise in terms of working out the detail of a project and asking the question "Will it (the project) work?" This tool also helps us to identify what are the important assumptions that need to be in place for the project to work. Furthermore, this tool will also help us in developing what needs to be asked in order that we can monitor the project's progress. Nevertheless, the log-frame and the related processes of Results Based Management have also attracted much controversy. The main criticism is that these methods are based on a simple linear logic that is unable to explain the complexities of social change (Simpson and Gill,2007; Australian Aid, 2005).

The next phase is **appraisal**. This is a technical term that has originally comes from Cost Benefit Analysis (CBA) meaning to "put a value ($) on the project". In practical terms, this means working out the costs and benefits of the project or intervention. The aim of this is to make the decision of whether the project should go ahead or not. While such methods of CBA are not as common, relevant or important as they once were, the word "appraisal" remains as a shorthand for the process of –through

whatever means- deciding whether the project is worthwhile and should be pursued or funded (Wholey et al.,2007).

The next phase is **implementation**. This is another very important word or concept; it basically means running the project i.e., working the project. Implementation is the process when the project is actually delivering what it is supposed to be doing. Implementation i.e., delivering the project or making it work on the ground is often a *major weakness* in developing countries. Furthermore, many issues in projects and in policy interventions in general, are often only worked out in the implementation phase (Potts,2002).

The final phase is **evaluation**. This means assessing to what extent the project has achieved its objectives. Evaluation only means seeing if the project has delivered against its objectives ((OECD-DAC,2010).

3. Instruments for Preparing Public Sector Project Proposals in Bangladesh: Like many other donor organisations and international NGOs, Bangladesh has two manuals in terms of preparing her public sector development project proposals. All Ministries/Divisions in Bangladesh must follow these two manuals to prepare their development project proposals. Two manuals are i) 'Development Project Proforma/Proposal (DPP) Manual' and ii) **'**Preparation, Processing, Approval and Revision of the Public Sector Development Projects'. General Economics Division (GED), an economic policy think tank of Planning Commission, published the first one in 2014 to provide a guideline in terms of preparing public sector development project proposal in Bangladesh. Planning Division, a division of Planning Ministry, printed the second manual in 2016. This manual is nothing but the Bengali version of the original English manual. Both English and Bengali manuals provide the same instructions and explanatory notes on various project formulation aspects such as logical framework, mode of financing and year-wise allocation, project implementation plan or work plan, year-wise financial and physical target plan, cross-cutting issues (i.e., gender, climate change, poverty, environmental and social impact), financial and economic analysis, risk management etc (Planning Division,2016; GED's DPP Manual,2014). Moreover, project manual categorises all public sector development project proposals into two major groups- i) Investment Project and ii) Technical Assistance Projects. 'Investment Project' involves a large amount of capital investment from either local or both local and external resources for the development of physical or socio-economic infrastructures (Planning Division,2016). On the other hand, 'Technical Assistance Project' is generally foreign aided projects for increasing professional skills, understanding technical know-how, conducting a feasibility study, and hiring of experts for management improvement (GED Manual,2014). Finally, the project manual prescribes six formats for preparing public sector projects in Bangladesh. These six formats are highlighted in the box below-

1. Development Project Proforma/Proposal (DPP) for aided projects. This prescribed format is for preparing project proposals where donor funds are involved.

2. Development Project Proforma/Proposal (DPP) for wholly Government of Bangladesh (GoB) funded projects. Public agencies apply this prescribed format where the whole project is funded by the Government of Bangladesh (GoB).

3. Revised Development Project Proforma/Proposal (RDPP) for aided projects. This prescribed format is useful when a donor-funded project needs to be revised for various reasons.

4. Revised Development Project Proforma/Proposal (RDPP) for wholly Government of Bangladesh (GoB) funded projects. Public agencies use this prescribed format when a sole government-funded project needs to be revised.

5. Technical Assistance Project Proforma/Proposal (TAPP). This prescribed format is for technical know-how proposals where the hiring of expertise, oversees training, and institutional supports are needed.

6. Revised Technical Assistance Project Proforma/Proposal (RTAPP). This prescribed format is useful when a technical assistance project needs to be modified.

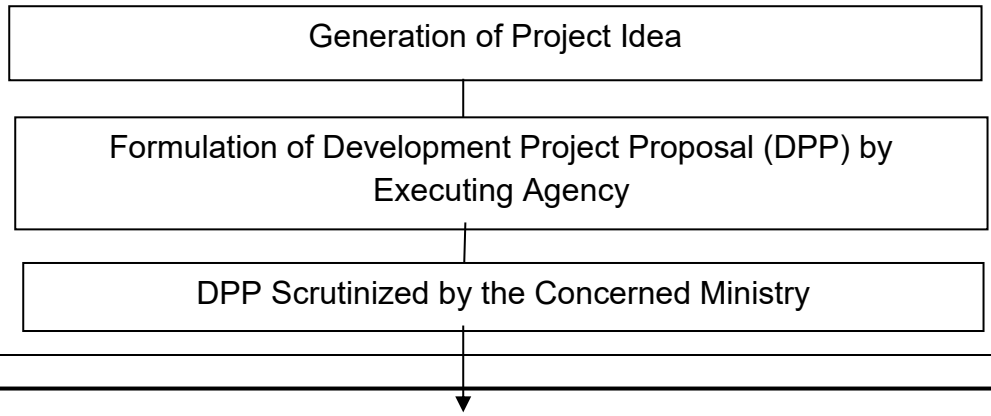
Source; GED's DPP Manual,2014

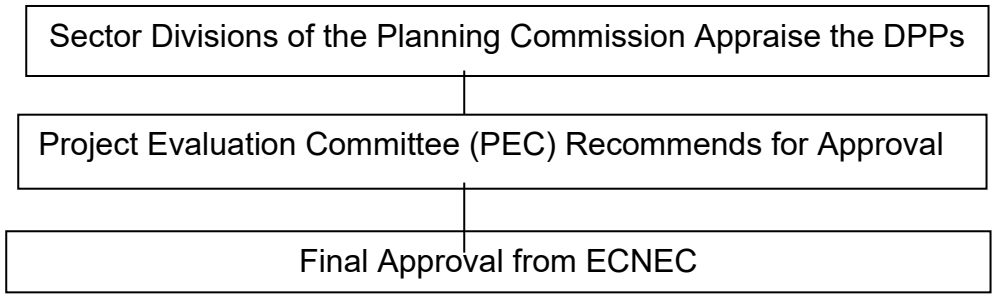
Although there are six individual formats, all these formats contain two parts- i) project summary and ii) project details. Both two parts have prescribed formats. In the end, all the annexures are attached to the project proposals (GED's DPP Manual,2014). The GED's DPP manual highlights project design and appraisal; but, it ignores project identification. Besides, it promotes to set year-wise expenditure target and consider achieving this expenditure target as an indicator of the success of a project. As a result, most of the projects in Bangladesh is input-oriented, not outcome-oriented. From the above discussion, a common question has raised over the years – To what extent this manual is useful in terms of preparing a fruitful development project proposal? This study has concentrated on knowing the answer to the question mentioned above.

4. Process of Initiating and Approval of a Development Project Proposal in Bangladesh

In Bangladesh, a public agency initially formulates a draft project proposal and submits it to the concerned Ministry for its comments. The concerned Ministry receives this proposal and refers it to the verification committee for proper scrutiny. The verification committee examines the project proposal from various aspects and provides initiating agency necessary directions to revise the project. Being directed, the agency modifies its project proposal and resends it to the concerned Ministry. The Secretary approves this project proposal and refers it to the Ministry of Finance for seeking the approval of the proposed personnel for running the project. Ministry of Finance scrutinises the proposal. If it finds the proposal appropriate, it approves. If the proposal requires amendments, the Finance Ministry gives necessary directions to the concerned Ministry. After getting approval from the Ministry of Finance, the concerned Ministry submits the project proposal to the Planning Commission for final approval (Planning Division,2018). Planning Commission is the ultimate authority that approves the project. In this policy-making organisation, there is a committee titled 'Project Evaluation Committee (PEC)' who scrutinises the project proposal from existing rules, regulations, and policy perspective. They conduct several meetings with the concerned Ministry and provide necessary directions so that project proposal suits with government's development policy. Getting the necessary directions, the concerned Ministry recasts project proposal and re-submit it to the PEC. After being satisfied, PEC recommends for the approval of the project and refer it to the Chairperson of the Planning Commission, the highest position. The Prime Minister of Bangladesh, as Ex Officio, is the Chairperson of the Planning Commission and Head of the Committee named 'Executive Committee of the National Economic Council (ECNEC)'. This highest committee on economic affairs approves the project proposal that costs more than Taka 500 million. The Vice-Chairperson of ECNEC is the Planning Minister who has an authority to approve a project that costs Taka 500 million or less. Generally, ECNEC meeting is held on every week and approves five to seven project proposals on average (Planning Division,2018). The approved project proposal then is included in the Annual Development Programme (ADP) for implementation. Annual Development Programme (ADP) is nothing but a list of projects where the money is allocated for a year targeting the government's development policy and investment. The Planning Commission formulates the ADP based on the objectives and goals stated in a Five –Year Plan (Planning Division,2018).

Figure-1: Approval Process of a Public Sector Development Project Proposal in Bangladesh

Source: GED's Development Project Proforma/Proposal (DPP) Manual (2014)

5. METHODOLOGY

Study Area

The study critically reviewed the public sector development project proposals in Bangladesh. So, it covered all the Ministries/Divisions in Bangladesh who frequently prepare development project proposals intending to uphold socio-economic development of the country. These Ministries/Divisions must follow the project manual provided by General Economics Division (GED) in connection with preparing their development project proposals. Due to this reason, the study critically focused on this project manual from project identification, design and appraisal perspective.

RESEARCH DESIGN

This research aims to consider whether public-sector development project proposals in Bangladesh reflect appropriateness regarding project formulation. From this perspective, this study has been designed with both qualitative and quantitative research method. As part of quantitative research, a survey of fifty-one individuals was conducted using a semi-structured questionnaire to understand project identification, design, and appraisal aspects in Bangladesh. Most of the respondents were involved with public-sector development project preparation and implementation activities. They were public servants by profession. The remaining respondents were engaged with project journalism, who frequently cover development projects. They examine project proposals, monitor project progress and review project end report from their professional point of views. Under the Right to Information Act, 2009, journalists can collect public-sector development project proposals, project progress report and project evaluation report from concerned offices for making news reports. Respondents were selected from these three categories to cross-check the quality of data. The respondents who prepare public-sector development project proposals in Bangladesh can be biased in terms of providing their opinion. To prevent this biasness, respondents, who involve with project implementation, were selected. From their opinion, we can understand- to what extent, project proposals are applicable in the implementation stage. Their opinion also tells us the quality of a project proposal. Again, public-sector development project proposals in Bangladesh involve public money. From this backdrop, journalists, who are covering project news over the years, were selected as respondents to cross-check data from the third party. It is expected that respondents of the third category can provide their opinion from a neutral perspective. A survey questionnaire was sent to an individual respondent through email. After filling the questionnaire, respondents sent it back to the researcher via email. Besides, this research conducted a systematic review of the public sector development project proposals in Bangladesh. "A systematic review is a form of research that identifies, describes, appraises and synthesizes the available research literature" (Gough et al,2012, p.5). "Systematic reviews pull together, collect, and summarize all of the empirical evidence associated with a specific research question" (Punch, 2014 p.107). In this study, systematic review as a qualitative method was chosen because only the survey method, a quantitative approach, would not likely be appropriate to understand the qualitative aspect of the research.

DATA COLLECTION

A combination of both primary and secondary data was collected to address the research questions. Primary data included a survey of fifty-one individuals who were involved with project preparation, implementation, and project journalism. A semi-structured questionnaire was used in this purpose. Initially, sixty-five respondents were sent this questionnaire. Finally, fifty-one respondents took part in the survey and expressed their opinion. The rate of responsiveness for this survey is 78%. I reckon this rate is satisfactory. Indeed, I explained the objectives of the research before my respondents. In addition, I phoned them several times and requested them to participate in the survey. I built a rapport with my respondents during the survey. As a result, most of them responded and participated in the study. Nevertheless, we should keep in mind that respondents expressed their opinion from their values, ideas and prejudices. This can bring some opinion bias in the end. Again, respondents were drawn from major public agencies who prepare and implement projects. Besides, journalists from top circulating daily newspapers in Bangladesh were selected as respondents for this study. Out of total respondents, 56% respondent was male whereas; female respondents were 44%. In Addition, 50% respondent was involved with project preparation activities. In contrast, the percentage of respondent engaged with project implementation was 36%. The remaining 14% respondent was project journalists. Figure-2 and Figure-3 below present this data.

Figure-2: Distribution of Respondents by Sex and Types of Involvement with Projects (%)

Sex	Project Preparation (%)	Project Implementation (%)	Project Journalism (%)	Total (%) E= B+C+D
A	B	C	D	E
Male	24%	22%	10%	**56%**
Female	26%	14%	4%	**44%**
Total	**50%**	**36%**	**14%**	**100%**

Figure-3: Distribution of Respondents by Workplace and Sex (in number)

Organisation	Respondent (in number)		Total (in number)
	Male	Female	
Planning Commission	1	2	3
Implementing Monitoring and Evaluation Division (IMED)	1	1	2
Finance Division	1	1	2
Central Procurement Technical Unit (CPTU)	1	1	2
Roads and Highways Division	2	1	3
Information Communication and Technology (ICT) Division	1	1	2
Power Division	2	1	3
Local Government Division	2	1	3
Ministry of Social Welfare	2	1	3
Ministry of Women and Child Affairs	-	2	2
Ministry of Health	3	-	3
Ministry of Primary and Mass Education	1	2	3
Ministry of Agriculture	1	2	3
Ministry of Disaster Management and Relief	1	1	2
Ministry of Land	1	-	1
Ministry of Food	-	1	1
Ministry of Fisheries and Livestock	1	1	2

Ministry of Railways	1	1	2
Ministry of Civil Aviation	1	-	1
Ministry of Water Resources	-	1	1
The Daily Star (English Newspaper)	1	1	2
The Daily Prothom Alo (Bengali Newspaper)	2	-	2
The Daily Kaler Kantho(Bengali Newspaper)	1	-	1
The Daily Financial Express(English Daily)	-	1	1
The Daily Bonik Barta (Bengali Newspaper)	1	-	1
Total	**28**	**23**	**51**

On the other side, secondary data was collected from a range of secondary sources to build up an accurate picture of project identification, design and appraisal in terms of public-sector development project proposals in Bangladesh. The secondary data sources include development project proposals and online databases available at Planning Commission, Planning Division, General Economics Division, Finance Division, Implementation Monitoring and Evaluation Division (IMED), news reports related to projects that were published in the both Bengali and English newspapers in Bangladesh and academic research.

Ethical Consideration

Social research includes individuals/communities/organizations; therefore, a researcher should consider ethical issues with great importance. Data collection through a survey requires special care from a researcher. He/she must create a convenient atmosphere to get data from a respondent. Besides, a researcher must maintain the secrecy and confidentiality of a respondent throughout the whole process of interactions (Kvale,2006). This study followed the above-mentioned ethical aspects. All the informants were let to know the purpose of the survey and maintained their secrecy and personal spheres. Finally, findings from the survey may not be generalizable to the broader population. I believe a bigger sample size could have helped concerning generalization. In addition, Focus Group Discussion (FGD) and Participatory Method were absent for this study due to COVID-19 pandemic. I consider the use of these two methods could enrich the research more.

6. RESULTS AND DISCUSSION

The participation of local people/groups/communities is absent in the formulation of the public-sector development project proposals in Bangladesh

Involvement of people/communities in formulating project proposals and implementing decisions is essential for the success of a project (Cornwall, 2007). This participation is vital for continuing project activities after the end of the project. Unfortunately, the participation of the locals is absent in the formulation phase of the public-sector development project proposals in Bangladesh. The survey shows that 96% respondent is agreed with this statement. It is worth to notice that the public sector project proposals formulation in Bangladesh follows an entire bureaucratic process. It is originated in a bureaucrat's room. Then, it is edited or revised in another bureaucrat's room. Finally, it gets approval from a big hall room where high-ranked bureaucrats sit for decision-making.

Figure- 4: Local People/Community's Access to Project Formulation

Respondent's Opinion	Types of Respondent (according to project involvement)			Total (%) (2+3+4)
	Project Preparation	Project Implementation	Project Journalism	
1	2	3	4	5
(a) Local people/community has access to project preparation	0%	0%	0%	0%
(b) They do not have access	49%	33%	14%	96%
(c) They have partial access	2%			2%
(d) I do not know		2%		2%
Grand Total				100%

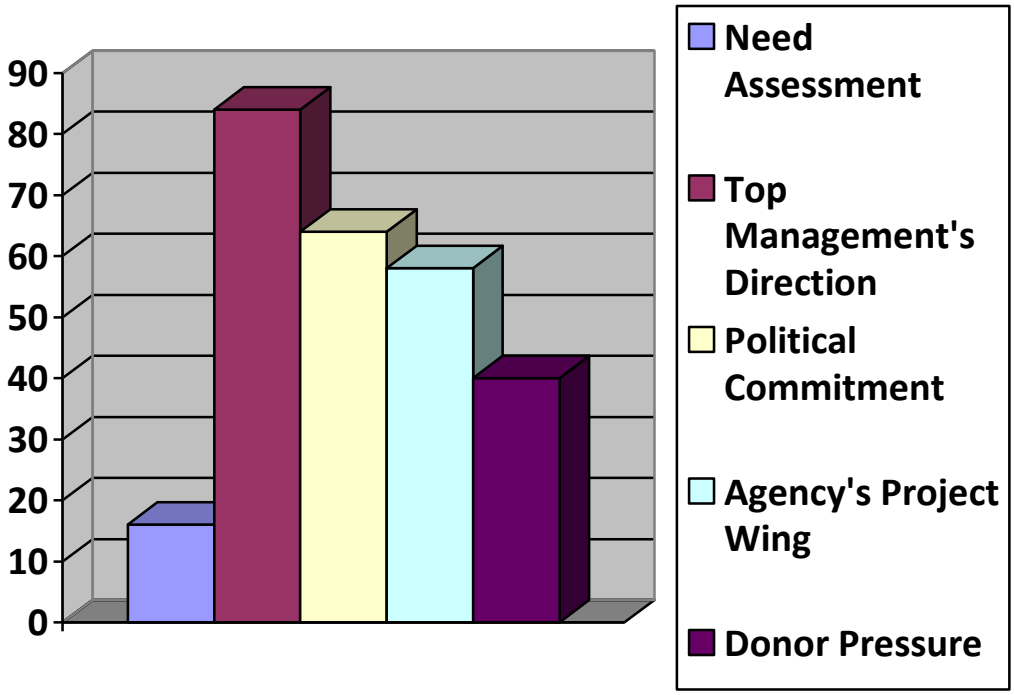
Understandably, a project is taken for the welfare of concerned citizens/communities. So, their participation is much expected. Section 23 of GED's DPP manual suggests ensuring the participation of private sector/local government/NGO in the project proposal formulation. However, their participation is generally missing in the public-sector projects in Bangladesh. Government documents show that most of the Ministries/Divisions ignore this direction. Only two Ministries invited a few NGOs while they prepared project proposals for informal education and social forestry in 2017 (MoPME Annual Report, 2017; MoEF Annual Report,2017).

Public agencies in Bangladesh, generally, do not use project identification tools such as stakeholder analysis, problem tree analysis and SWOT analysis before formulating development project proposal

Stakeholder analysis is conducted before the preparation of a project proposal to describe beneficiaries and losers of the project. This tool is also used to find out individual or groups who can create obstacles for the successful implementation of the project (Blackman,2009). Again, problem tree analysis is for tackling identified problems in more details, whereas, SWOT analysis shows an agency's capacity to deliver the project (Red Cross Manual,2010).

Nonetheless, the use of such tools does not reflect in the public-sector development project proposals in Bangladesh. The survey result has shown that 86% respondent believes stakeholder analysis, problem tree analysis and SWOT analysis are not done before the public-sector project proposal formulation. On the other hand, 8% respondent has opined that there are a few public agencies that conduct these analyses not regularly but occasionally. The survey asked a question to know how project ideas are usually generated in Bangladesh. The survey result is shown as below-

Figure- 5: Participants' Perception on the Origin of Project Idea in Bangladesh

From this chart, we find 86% respondents believe that the idea of a project proposal in Bangladesh generally comes out from higher management's direction, whereas, 64% opines that project proposals in Bangladesh are taken due to political commitment. Again, 58% considers that it is the agency's project wing who makes project idea and takes necessary initiatives. Donor pressure comes the fourth place in this list. 40% of respondents believe donor pressure, especially from a new donor like China, is one of the primary reasons for the origin of public-sector project proposals in Bangladesh. However, 16% respondent thinks public agencies conduct need assessment before the formulation of a project proposal. Although stakeholder or SWOT analysis is not done regularly; but, all the respondents believe public projects in Bangladesh are either aligned to or partially aligned to the national policy or SDG targets.

Project overlap is frequent in Bangladesh

In 2005, 'Paris declaration on aid effectiveness' tells us projects must be harmonized. This harmonization means aid should be coordinated between donors to limit taking many projects on a single activity. This harmonization would save resources that can be used for another purpose (OECD-DAC,2005). Harmonization is also essential for public-sector development projects in Bangladesh. Yet, project overlap is commonly visualized in the public-sector projects in Bangladesh. The survey shows that 96% respondent believes either full or partial project overlap happens in the case of public projects in Bangladesh. For example, Both Ministry of Primary and Mass Education (MoPME) and Ministry of Social Welfare (MoSW) have separately been running informal education projects for street children (Planning Division, 2018). One respondent from the Planning Commission says, "Individual Ministry/Division submits project proposal separately. In the Planning Commission, there are separate desks for Ministries/Divisions to scrutinize the proposal. But there is no system for cross-checking to prevent project overlap." In contrast, another respondent says, "Projects on street children gets greater attention from both donor agencies and Planning Commission. As a result, concerned Ministries/Divisions prepare project proposals for doing the same programme. Finally, it brings the project-overlap." It is observed that project proposals on trendy or much-talked issues get quick approval from the donor agencies or the Planning Commission. This approval authority finally ignores project overlap issue because it gets political leaders' full support for these sorts of projects.

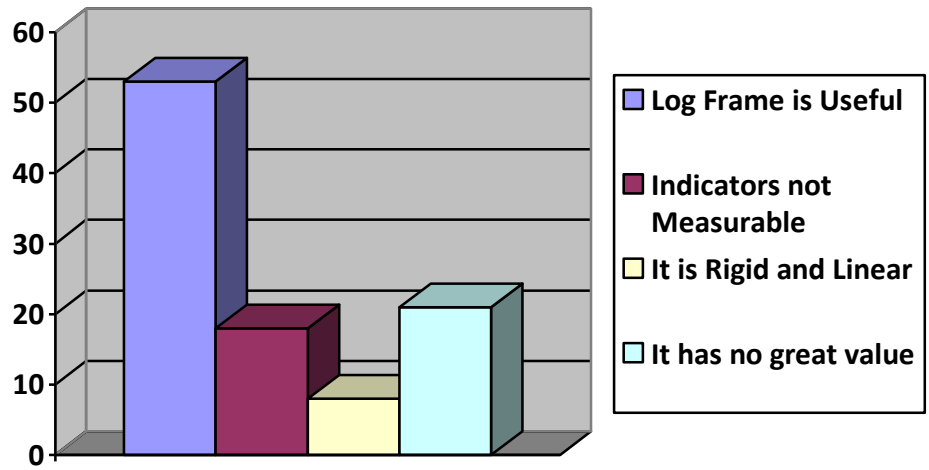
Public agencies in Bangladesh seldom consider lesson learning from previous project/s to formulate a new project proposal

Section 17 of GED's DPP manual highly recommends for considering lesson learning from previous project/s while preparing a new project proposal. Nevertheless, the survey reveals that 56% of respondents believe a public agency in Bangladesh does not consider lesson learning from previous project/s when it prepares a new project proposal. Again, it is worth to notice that even if an agency considers this experience, it only mentions positive experiences. No agency wants to reveal negative/bad experiences of previous projects.

Log Frame is a useful tool; however, indicators are not guided by the idea of Quantity, Quality and Time (QQT)

Like elsewhere in the globe, the public-sector development project proposals in Bangladesh are based on Result Based Management (RBM) and New Public Management (NPM). Both the two approaches advocate performance-based management to ensure value for money (Jensen,2013: Hood,2015). Following this philosophy, a modern public agency wants to monitor and evaluate the result of a project. Bangladesh is no exception in this case. As a result, log frame is a compulsory part of the public-sector development project proposals. Section 10 of GED's DPP manual describes in detail how to prepare a log frame. Nonetheless, the survey discloses that a public agency in Bangladesh prepares a log frame for its project proposal in a conventional manner. According to the views of respondents- firstly, a small group of person prepares it who hardly ever consult with stakeholders. Secondly, indicators of the log frame are not driven by the idea of Quantity, Quality and Time (QQT). Therefore, output and outcome measurement of a project is always unclear. Thirdly, the log frame is rigid and linear. So, it does not work in the complicated situation of a project. Finally, output, outcome and purpose of the project are, generally, not hierarchically logical. The respondents' opinion on the usefulness of a log frame presented below-

Figure- 6: Respondents Opinion on the Usefulness of a Log Frame

From this chart, we see 53% of respondents accept log frame as a useful project design tool; however, it is interesting to notice that 21% respondents consider that log frame has no significant value in practical sense.

Whitty (2015) describes that Result-Based Management (RBM) is very much accepted by top level officials because they can show others their achievement using RBM. In contrast, RBM is considered as a boring tool by junior and mid-level officials. This view has been echoed in this survey. One respondent from Planning Division states, "Log Frame has turned into a box-ticking exercise. We just

cut-copy-pest it from other projects. To my consideration, it has no great value for attaining project objectives." In contrast, another respondent says, "Log Frame is a very effective and time-befitting that describes a project in a short form."

In Bangladesh, the public-sector project budget is based on a medium-term perspective but reflects only year-wise expenditure and is over-estimated

In the project proposal, budget depicts the project's likely costs. It should be realistic concerning the fund needed to implement activities to achieve set objectives (Red Cross Manual,2010). Again, the project yields benefit over the years. For continuing this benefit, Medium-Term Budget (MTB), multi-year budgeting, is required because it ensures future costs and benefits of a project. On the other hand, a traditional annual budget fails to address the need of future costs in a project (World Bank,2013). The survey shows that 98% of respondents consider the public-sector project budget in Bangladesh as a part of 'Medium-Term Budget (MTB)'. This means the budget does not lose its validity at the end of the fiscal year; instead, it carries forward to the next year. GED's DPP manual has put great importance to budget preparation. The manual dedicates 8 out of 30 section for this purpose. These eight sections include the total estimated cost of the project, detailed annual phasing of cost, year-wise allocation of the fund, component-wise estimated cost and so forth (GED's DPP Manual,2014 pp 6-12). However, the budget of a public project in Bangladesh reflects year-wise expenditure only. It does not make sure quality spending. 40% of respondents reckon the public-sector project proposals in Bangladesh only focus on year-wise spending and ignore the value for money aspects. One respondent criticised project budget in this way-"If we can achieve a spending target, it is considered as a success. We never focus on quality spending. This is the reason why our public projects are only input-oriented not outcome-oriented." Another respondent from Finance Division says, "Project budget sets more attention on procuring vehicles, consultancy services and expensive foreign tours, but ignores quality spending for ensuring value for money." It is observed that public agencies are very much interested in spending budget more on vehicles than major project components. The Daily Prothom Alo, the most circulating newspaper in Bangladesh, has recently published a news report on this issue. The report shows that a project titled "COVID Response Emergency Assistance", which is aimed at providing emergency assistance to Corona patients in Bangladesh; however, 20% of the total budget allocation will go to vehicle purpose. Project personnel and officials of the Ministry of Health will use luxuries vehicles for their purpose, the report says[1]. One of the essential parts of the budget is cost estimation. It should be realistic. The considerable difference between budgeted and actual figures indicate imperfect cost estimation in the project preparation phase. It must be market-based. Also, it will count inflation realistically (Schiavo-Campo,2017). Unfortunately, in Bangladesh, the public-sector project budget does not follow the rules mentioned above. The survey shows that 56% of respondents believe a budget is commonly over-estimated, and costing is not market-based. According to the views of the respondents, there are several reasons for preparing an over-valued project budget in Bangladesh-

Firstly, once the project proposal gets approval, it is not easy to revise the budget. From this understanding, agencies propose an over-valued budget to address unseen spending. Secondly, when an agency submits the budget for approval, the concerned authority cuts proposed budget thirty to forty per cent on average. As a result, agencies submit an over-valued budget. One respondent tells, "It is a general trend that the Planning Division, who allocates project budget in Bangladesh, must cut the proposed budget by 40% - no matter how accurate your budget is." Thirdly, budget-making needs experienced hands. Nevertheless, some agencies prepare their project budget with inexperience hands that results in over-estimation. Finally, there is a corrupt attitude that produces over-valued budget. One respondent from the Roads and Highways Division explains the reason behind this attitude. She says, "The post of Project Director (PD), the highest position in a public-project, is considered as a money-making post in Bangladesh. An officer commonly holds this post with unfair means, especially giving bribes to higher officials who appoint a PD for a project. As a result, a PD prepares an over-estimated budget for the project so that she/he can get an opportunity for corruption." In the end, there is a relationship between a log frame and budget. A well-prepared budget always reflects the log frame. It covers all the activities mentioned in the log frame (Blackman,2009). However, 68% of respondents

think the budget in the project proposal does not signify the log frame. As a result, the budget needs to be revised during the implementation stage of a project.

The procurement plan is poorly prepared in the public-sector development project proposals :In the fiscal year 2019, Bangladesh spent US$ 24 billion in public procurement. This procurement represented 85% of project expenditure, 45.2% of the annual budget and 8% of GDP (World Bank,2020). Therefore, a sound procurement plan is needed in the project proposal (IMED Annual Report,2018). Besides, section 11(c) of the DPP manual asks for a procurement plan. This section includes procurement items, quantity, method, estimated cost. It also asks for indicative dates for procurement including an invitation for expression of interest, invitation of tender, signing of contract and completion of a contract. Again, section 21 of the same manual asks for item specification (GED's DPP Manual,2014 pp 54-55).

To prepare a procurement plan for public-sector development project proposals, an individual needs to know the public procurement act of Bangladesh. This act describes how to choose an appropriate procurement method. It also illustrates timetable for expression of interest, an invitation of tender, signing of contract and completion of a contract. Again, preparing a proper specification for an item requires specific knowledge and experience (IMED,2008).

Nevertheless, the procurement plan for the public-sector project proposals is poorly done in Bangladesh. According to the survey, 48% of respondents believe that planned procurement does not match actual procurement. One respondent says, "It takes almost two years for the approval of a project proposal in Bangladesh. That is why planned procurement and actual procurement do not match." Another respondent uncovers corruption behind this process. She says, "Bidders unlawfully collect confidential tender information and offer a bribe to the concerned officials so that these officials make a tender decision in their favour. Unfortunately, corrupt officers accept this offer. Then, these officers intentionally prepare a biased procurement plan that favours a particular bidder." World Bank report (2020) reaffirms this statement. According to this report, in Bangladesh, bidders admitted that they individually offered more than US$ 300 to an officer so that he/she provides confidential information about procurement. Besides, 32% of respondents think specification for procurement items does not ensure quality procurement or value for money. Lack of expertise is the main reason for inadequate specification, they believe. One respondent explains, "Generally, the officer who prepares specification has a little experience or no experience. Then, this officer takes assistance from google search. This process ultimately results in a faulty specification." Again, 20% respondent passionately believe planned procurement method and quantity always changes while actual procurement happens. A respondent from Central Procurement Technical Unit (CPTU) says, "Most of the officers are not procurement specialist. They select the wrong methodology and quantity for procurement while preparing a project proposal. As a result, planned procurement needs to be revised while actual procurement happens."

Work Plan is hardly used in the public-sector development project proposals in Bangladesh.

section 11 of DPP manual asks for project management set up and implementation arrangement in the project proposal (GED's DPP Manual,2014). Generally, public agencies attach project organogram and different committees with terms of reference as part of the work plan for a proposed project. Nonetheless, the survey shows that the use of Gantt Charts, Critical Path Analysis (CPA) or Programme Evaluation and Review Technique (PERT) is minimal. 90% of respondents think that the use of two management tools, i.e., CPA and PERT, is absent in the public-sector development project proposals. A respondent comments-

"Sometimes, I have seen the use of Gantt Charts; however, I never see the use of Critical Path Analysis (CPA) or Project Evaluation and Review Technique (PERT)." On the other hand, 63% respondent believe Gantt Chart is used sometimes in the public-sector project proposals in Bangladesh.

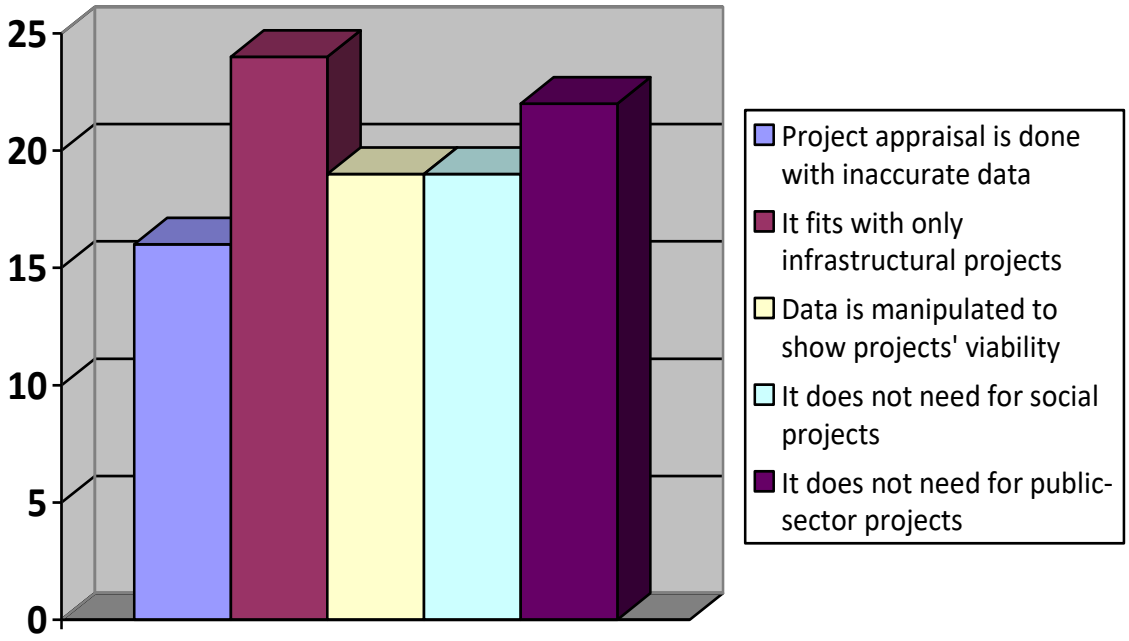
In Bangladesh, risk assessment is done very conventionally by public agencies for their project proposals

Section 29 of the DPP manual has given directions to identify possible risks during implementation. Yet, it is easy to notice that public agencies prepare risk assessment part very conventionally. 92% of respondents agree with this statement. An individual respondent says, "We follow how it has been written in other project proposals. We do not put great importance on preparing this part." Many a respondent reckon risk analysis does not get into depth with projects. They consider all the project proposals write the same issues, i.e., natural disaster, political unrest and timely release of funds.

Project appraisal is not done for all public-sector projects in Bangladesh

A project appraisal is made to understand whether the project is financially and economically viable or not (ADB,2001). In Bangladesh, public-sector projects costing TK.250 million must conduct project appraisal (Planning Division, 2016). Project appraisal commonly includes Net Present Value (NPV), Cost-Benefit Analysis (CBA) and Internal Rate of Return (IRR). Section 15 and 16 of the DPP manual has provided directions for project appraisal (GED's DPP Manual,2014 pp 33-52). Besides, it is observed that infrastructural projects such as road-building project or energy-project conduct appraisal, whereas, socio-economic projects avoid it. Also, respondents have different opinions on the usefulness of conducting project appraisal. The chart below presents these opinions-

Figure- 7: Respondents' Attitude on the Usefulness of Project Appraisal

From this chart, we observe that 22% of respondents recommend that public-sector project proposal need not conduct appraisal. Besides, 24% of respondents reckon it only fits with infrastructural projects, whereas 19% of them view that it is needless for social projects. Again, 19% of respondents think public agencies manipulate data while conducting an appraisal. They do this because they want to show that their project proposals are financially and economically viable. On the other hand, 16% of respondents believe inaccurate data are used for conducting project appraisal because proper data are not generally available in Bangladesh. One respondent says, "A public agency must use data provided by the Bangladesh Bureau of Statistics (BBS). Sadly, data provided by this government institution are commonly inaccurate. You never rely on this data, but you have no option."

In Bangladesh, Public-sector project proposals are good at including cross-cutting development issues: Cross-cutting development issues are topics that affect all aspects of a programme/project and therefore need special attention (Cooper and Chester,1997). In a project, these issues include gender,

environment, climate change, poverty and so on. "Cross-cutting development issues must be appropriately addressed throughout the project management cycle (EU Guidelines,2004, p.5)." In Bangladesh, public agencies put their efforts for mainstreaming cross-cutting issues into project proposals because the DPP manual prescribes for doing this. Section 23 of this manual has given directions on cross-cutting development issues from a holistic approach (GED's DPP,2014). For example, a public agency requires 'no objection certificate' from the department of environment before getting approval of a project. For getting this approval, a public agency must conduct Environmental Impact Assessment (EIA) to assess the proposed project's adverse impact on the environment. In Bangladesh, EIA is done in four tiers. The box below describes these four tiers shortly-

First Tier: Environmental Screening

Screening is done when the project is in a concept paper. It identifies where there are significant negative impacts of a project.

Second Tier: Scoping

Scoping is done after screening. It identifies the degree of negative impact on the local environment if a project is implemented.

Third Tier: Initial Environmental Examination

Initial Environmental Examination (IEE) is conducted when the project is in a preliminary stage. It assesses the severity of significant issues and finds ways to mitigate environmental impacts.

Fourth Tier: Environmental Impact Assessment (EIA)

EIA is done when design work of a project gets underway. It carries out a detailed examination of environmental impacts by conducting relevant surveys.

Source: GED's DPP Manual,2014 pp 60-66

In short, an EIA in a project proposal addresses three broader aspects, i.e. abiotic and biotic environment, socio-economic and cultural environment and public health. Abiotic and biotic environment include landscape and natural scenery, air, water and soil quality, the aquifer of groundwater etc. Socio-economic and cultural environment addresses the project's impact on the day to day lives of the individuals and the community. Finally, public health includes quality of life and potential health risk of a community (GED's DPP Manual,2014). Besides, other cross-cutting development issues including gender, children, women, persons with a disability, excluded groups, employment, regional disparity, poverty are addressed in the public-sector project proposals in Bangladesh (GED's DPP Manual,2014). A respondent says, "One of the strengths of the public sector project proposals in Bangladesh is these proposals highlight cross-cutting issues including environmental impact, gender, children, poverty, employment and so on." However, 'senior citizen' as a development cross-cutting issue is not addressed properly in a public-sector project proposal.

General Economic Division (GED)'s Development Project Proposal (DPP) manual is good; however, it requires some changes

In this survey, respondents were asked to comment on the suitability of the project manual mentioned above in connection with the formulation of public-sector development project proposals in Bangladesh. All the respondents were agreed to the view that this manual is useful. One respondent says, "I think it is prepared upon consultation with national and international expertise, concerned communities and organizations. So, it is workable."

23% of respondents believe this manual does not need any change. Nevertheless, 77% of respondents consider this manual is good, but it needs some changes. According to these respondents, the manual should include citizen's direct participation in the project proposal formulation to create an ownership concept among stakeholders.They also recommend the inclusion of more prescribed formats for the

work plan, risk assessment, monitoring and evaluation. Finally, respondents believe this manual should also include stakeholder analysis and SWOT analysis for preparing a better project proposal.

7. CONCLUSION

This study sets out to explore the public-sector development project proposals in Bangladesh from the project cycle management perspective. From this framework, this research has searched for planning aspects relating to public sector project proposals in Bangladesh. These planning aspects include project identification, project design and project appraisal. There are two other stages in the project cycle management, i.e. implementation and evaluation. However, this study excluded these two phases. In the short term, project identification finds out both the beneficiaries and losers of the project and the capacity of the agency to deliver the project. It also addresses the problems of a project. Again, project design includes log frame, budget, procurement plan, risk assessment and work plan. Finally, project appraisal tells us whether the project is financially and economically viable or not (Potts,2002). At first sight, it seems that public sector project proposals are subject to technical aspects in Bangladesh; nonetheless, these project proposals have political power dimensions as well. As resources are being distributed through project outlet, political elites exercise their power to control it. They want project proposals without assessment and scrutiny because they believe the time is short. They also believe it is their right to be selected as bidders for the project tenders without any verification. They like to control projects' supply chain management. If project managers do not listen to political leaders, they fire on them using their political influence. Besides, many projects reflect the power exercise of the concerned Ministers and ignore the demand of the need. Again, there is no assurance of the continuity of the project if the next ruling government rejects it. On the other hand, the project proposal preparation is a top-down bureaucratic approach where local people's participation is generally absent. "All programmes are bureaucratically conceived, bureaucratically implemented and bureaucratically evaluated" (Hamiduzzaman,2014 p.22). Also, the DPP manual should provide directions on local peoples' participation very clearly. Again, frequent amendments in public projects are a typical incidence in Bangladesh. The Daily Star, the most abundant circulating daily English newspaper in Bangladesh, has recently published a news report. The report shows that development projects are initially designed with a small amount of money in Bangladesh, but over the period, the cost rises due to regular project amendments. Nevertheless, people get deprived of the project's services. The report also highlights that officials, generally, design the project proposals without a proper feasibility study.I expect this research would provide insights into the public-sector development project proposals in Bangladesh. Furthermore, I believe this study has also established that there is a requirement for research to be carried out for the public-sector development project proposals. Indeed, the specific research question of this study demands research separately due to its depth subject matter. Finally, I have an optimistic view that this study will encourage academics to conduct new studies on the aspects as mentioned earlier to uncover new facts and findings in future. New studies also allow researchers to understand the topic better.

REFERENCES:

Ahmed, S. (2010) Problems of ADP Implementation in Bangladesh: An Analytical Review. Dhaka: BRAC Institute of Governance and Development (BIGM).

Asian Development Bank (ADB) (2001) Guidelines for the Economic Analysis of Projects. Manila, Asian Development Bank (ADB).

Australian Aid (2005) The logical framework approach. Canberra: AusGuidelines

Blackman, Rachel (2009) Project Cycle Management ROOTS 5. London: Tearfund.

Chadha, S. (1989) Managing Projects in Bangladesh: A Scenario Analysis of Institutional Environment for Development Projects. Dhaka: University Press Limited.

Cooper, Phillip, and Chester A. Newlands (eds.) (1997) Handbook of Public Law and Administration. San Francisco: Jossey- Bass.

Cornwall, Andrea (2007): Buzzwords and Fuzzwords: Deconstructing Development Discourse. Development in Practice, 17(4-5): 471-484.

European Union (2004) Aid Delivery Methods Volume 1 Project Cycle Management Guidelines. Brussels: Europe Aid Cooperation Office.

Finance Division, Ministry of Finance, Bangladesh (2019) Bangladesh Economic Review, 2019. Dhaka: Bangladesh Government Press.

Flint, Adrian and Natrup, Christian Meyer zu (2018) Aid and development by design: local solutions to local problems. London: Routledge.

General Economics Division (GED), Planning Commission (2014) Development Project Proposal (DPP) Manual. Dhaka: GED.

Gough, D., Oliver, S. and Thomas, J. (2012) An introduction to systematic reviews. London: Sage.

Hamiduzzaman, M. (2014) Planning and Managing of Development Projects in Bangladesh: Future Challenges for Government and Private Organizations. Journal of Public Administration and Policy Research, Vol. 6(2): 16-24.

Hannan, Rowshan (2015) Participatory Cooperative Research: For the People, By the People, With the people. Development in Practice, Vol.25, Issue- 4.

Hood, Christopher and Dixon, Ruth (2015) A Government That Worked Better and Cost Less? Evaluating Three Decades of Reform and Change in UK Central Government. Oxford: Oxford University Press.

Implementation Monitoring and Evaluation Division (IMED), Government of Bangladesh (2018) Annual Report 2017-18. Dhaka: Bangladesh Government Press.

Implementation Monitoring and Evaluation Division (IMED), Government of Bangladesh (2008) The Public Procurement Act, 2008. Dhaka: Bangladesh Government Press.

Islam K M (2009) Benefit Monitoring and Evaluation (BME). Dhaka: BIDS.

Islam, M. Rafiqul (2007) Public Procurement and Contracting in Bangladesh: An Analysis of the Perceptions of Civil Servants. Journal of Public Procurement, Vol. 7(3): 34-44.

Islam, N. (1993) Development Planning in Bangladesh: A Study in Political Economy. Dhaka: The University Press Limited.

Jensen, Greta (2013) How to Guide: The Logical Framework Approach. London: BOND.

Kvale, S. (2006) Dominance through Interviews and Dialogues. Qualitative Inquiry, Vol- 13(3): 480-500.

Ministry of Environment and Forestry (MoEF), Government of Bangladesh (2018) Annual Report 2017. Dhaka: Bangladesh Government Press.

Ministry of Information (MoI), Government of Bangladesh (GoB) (2009) The Right to Information Act, 2009. Dhaka: Bangladesh Government Press.

Ministry of Primary and Mass Education (MoPME), Government of Bangladesh (2018) Annual Report 2017. Dhaka: Bangladesh Government Press.

OECD-DAC (2010) Glossary of Key Terms in Evaluation and Results Based Management. Paris: OECD.

OECD-DAC (2005) Paris Declaration on Aid Effectiveness. Paris: OECD. (available online at http://www.oecd.org/dataoecd/19/9/40888983.pdf)

Planning Division, Government of Bangladesh (2018) Annual Development Programme 2017-18. Dhaka: Bangladesh Government Press.

Planning Division, Government of Bangladesh (2016) Preparation, Processing, Approval and Revision of the Public Sector Development Projects. Dhaka: Bangladesh Government Press.

Planning Division, Government of Bangladesh (1983) Planning Commission Handbook. Dhaka: Bangladesh Government Press.

Potts, David (2002) Project planning and analysis for development. London.

Public Expenditure and Financial Accountability (PEFA) (2016) Public Financial Management Performance Report on Bangladesh. Washington, DC.: PEFA. (https://www.pefa.org/node/506)

Punch, K. (2014) Introduction to Social Research- Quantitative and Qualitative Approaches. 3rd ed. London: Sage.

Red Cross (International Federation of Red Cross and Red Crescent Societies) (2010) Project/programme planning Guidance Manual. Geneva: Red Cross.

Sarah C. White (2010): Analysing wellbeing: a framework for development practice. Development in Practice, Volume 20(2): 158-172.

Schiavo-Campo, S. (2017) Government Budgeting and Expenditure Management. London: Routledge.

Simpson, Robert & Gill, Roderic (2007): Design for Development: A Review of

Emerging Methodologies. Development in Practice, 17(2): 220-230.

Wholey, J. S., Hatry, H. P. and Newcomer, K. E. (2007) Handbook of Practical Program Evaluation. 3rd Edition. San Francisco: Jossey-Bass.

Whitty, Brenden S. (2015) 'Mapping the Result Landscape: Inside from a Crowdsourcing Survey.' In Rosalind Eyben (ed.) The Politics of Evidence and Results in International Development: Playing the Game to Change the Rules? Rugby: Practical Action Publishing.

World Bank (2020) Assessment of Bangladesh Public Procurement System. Washington, D.C.: World Bank.

World Bank (2013) Beyond the Annual Budget Global Experience with Medium-Term Expenditure Frameworks. Washington, D.C.: World Bank.

World Bank (2011) World Development Report, 2011. Washington, D.C.: World Bank.

World Bank (2002) Bangladesh Country Procurement Assessment Report. Washington, D.C.: World Bank.

APPLYING WEB3D COMPUTER GRAPHICS TECHNOLOGIES AT K-12 EDUCATION LEVELS: IS IT WORTH FOR INSTIGATING CITIZENS' KNOWLEDGE BUILDING ENHANCEMENTS?

Prof. Dr. Jorge Ferreira FRANCO

Grupo Internacional e Interinstitucional de Pesquisa em Arte, Ciência e Tecnologia – Instituto de Artes, Universidade Estadual Júlio de Mesquita Filho – GIIP-IA-UNESP, São Paulo, Brasil.

Understanding Artificial Intelligence - Cátedra Alfredo Bosi de Educação Básica - Instituto de Estudos Avançados da Universidade de São Paulo – UAI-IEA-USP, São Paulo, Brasil.

Escola de Ensino Fundamental Ernani Silva Bruno – Secretaria Municipal de Educação – Prefeitura Municipal de São Paulo - ESB-SME-PMSP, São Paulo, Brasil.

ORCID ID: 0000-0001-9449-9831

ABSTRACT

In times of intense digital transformation in the age of perpetual change (Educause, 2026), we have observed that citizens around the world have been impacted by emerging technologies, at some extent, in a passive mood. However, there has been increased the access to consumer devices related to computing technology, as personal computers and notebooks, which are able to produce and visualize three-dimensional (3D) digital objects and spaces, based on applying emerging technologies (ET), such as the 3D computer graphics programming and visualization techniques and conceptual knowledge, for instance, utilized in the construction infrastructure of video games and movies ecosystems.

So, with support of qualitative literature review and research action evidences, we have thought that if deep investigated and dominated by ordinary citizens, such consumer computing devices, related to applying principles of 3D computer graphics conceptual knowledge and technical practices can and tend to support ordinary individuals further experience creative digital content production and visualization within lifelong learning and professional trajectories (Franco, 2026; Franco and Lopes, 2012; Franco and Oliveira, 2019).

Beyond these observations and evidences, within international level studies, research groups, such as (Ars Electronica, 2026; Web3D Consortium, 2026), have investigated and expanded the use of Web3D and 3D computer graphics technical resources and knowledge in connection with applying other emerging and new digital technologies, as Artificial Intelligence (AI), which have brought about possibilities for individuals to practice and reflect about if and how emerging technologies (ET) can bring about added value for ones enhancing their technical, cognitive and empathy skills for acting in society lifelong. For instance, a manner of verifying if there has been added value, it is throughout discussing, experiencing and indicating ways of how such emerging technologies have been or should be used for ameliorating individuals' education and professional trajectories (Educause, 2026; Web3D Conference, 2026; Blikstein, 2026; Nicolelis, 2026).

Then, at some extent, experiencing and reflecting have contributed for reformulating a research question: "How do we reduce digital divides and creatively engage more people in immersive worlds?" (Web3D Conference, 2026) by rephrasing this interrogation, through asking: How do we reduce digital divides and creatively engage individuals in immersive education trajectories which encompasses instigating and enhancing citizens' technical and cognitive skills for acquiring and applying emerging technology's principles and practices?

Within the idea of bringing light to materialize a plausible answer to such question, through long term action research, participatory observation and exchanging ideas with K-12 levels educators, students and former students, it has been thought that by acquiring and applying open source Web3D based information production and visualization technologies, subjects can and tend to materialize, in great

extent, at K-12 education levels and beyond, the use of emerging technologies, as 3D computer graphics programming one, within a perspective of being valuable learning resources, which can support collaborative and participatory moods of instigating citizens' enhanced transdisciplinary and multicultural knowledge building.

A confluence of Computational Action (2026) (Tissenbaum, Sheldon, and Abelson, 2019) and Pedagogy of Circularity (Ferreira, 2021) as concepts and practices, has supported implementing this kind of collaborative and participatory hands on strategy of acquiring and applying Web3D based computer graphics programming technology since K-12 education levels in connection with employing math, languages, arts, geometry scientific concepts (Franco, 2020). This strategy has resulted in supporting individuals' social and economic mobility and has served as a relevant example of how education systems can provide relevant learning opportunities to their citizens, even if such systems have used low cost but accessible and high quality emerging technologies.

Hence, high-quality digital learning at K-12 education levels and beyond can and has contributed to the creation of an equitable and sustainable world for all citizens. Further digital education as well as media and information literacy have been necessary for enabling citizens to "deal with rapid social changes, such as globalization, digitization and the transformation of the world of work." Individuals understanding and resolving complex phenomena and global challenges have required the ability to learn, process information and deliver solutions in a range of environments. Then, "teaching and the school system must keep changing in response to global changes." One way of doing it, has been "utilizing teaching methods focusing on students seeing and experiencing things for themselves – an area in which digital technologies have offered almost limitless opportunities. Furthermore, new technologies have been integrated into teaching" (University of Helsinki, 2026).

So, based on the education context and examples presented in this abstract, using emerging technologies, such as Web3D based information production and visualization, including 3D computer graphics programming ones for instigating and sustaining citizens' knowledge building enhancements worth it.

Keywords: Computer graphics programming, lifelong learning, pedagogy of circularity, visual art

INTRODUCTION

The United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization (UNESCO) has reunited efforts for bringing together natural, social and human sciences to generate the transdisciplinary knowledge needed to build more equitable, resilient, and sustainable societies. Such efforts have been materialized within the idea of transforming knowledge into global standards and concrete impact, addressing UNESCO's principles referent to turn sciences into action for people and the planet (Wikipedia UNESCO, 2026; UNESCO, 2026a).

In order to achieve such principles, it has been suggested, discussed how, and implemented collective and participatory education proposals and practical efforts related to providing equitable and inclusive digital learning opportunities and evidences (UNESCO, 2026a), at K-12 education levels and beyond. It includes experimental practices and lifelong learning experiences with support of applying Web3D based computer graphics concepts and techniques (Roussos et al, 1997; Franco, Cruz, Lopes, 2006; Franco, 2020; 2026a). Considering that the use of spatial immersive learning environments (SILEs) in primary schools has showed promise in enhancing student engagement and academic outcomes (Daghriri et al., 2024) and stimulated individuals learning to learn within interdisciplinary and transdisciplinary knowledge acquisition and application trajectories through encompassing of using spatial immersive learning environments (SILEs) resources in confluence with implementing Sciences, Technology, Engineering, Arts and Mathematics (STEAM) education processes (Franco, Oliveira, 2019; Franco, 2020; Franco, 2026c; Franco, 2026d).

Hence, the application of Web3D computer graphics (Web3D CG) resources in learning and teaching processes has contributed for building real world evidences that the use Web3D CG can instigate individuals engagement in processes that can promote transformation of education with support of using

accessible and open educational resources (OERs), as has been provided in the interactive (Global Digital Library (GDL), 2026) project, which has been implement by utilizing bi-dimensional (2D) computer graphics resources for creating its computational interfaces.

OERs have been understood as 'teaching, learning or research materials that are freely accessible to everyone.' (UNESCO, 2026b). OERs have been applied for ameliorating processes of transforming education in connection with UNESCO's reflections that the application of digital innovation in education is relevant for all citizens around world. An example is that UNESCO has promoted 'digital inclusion to centre most marginalized groups including females, low-income groups, people with disabilities as well as linguistic and cultural minority communities.'

In addition, such marginalized groups have been found in great quantity within primary education settings inside metropolitan areas of big and small cities and their suburbs. Then, providing high quality schools environments equipped with the state of the art of principles of human and digital knowledge, including technical resources is a key world society's attitude in order to address short, middle and long term implementations of equitable education pathways.

For implementing such inclusive education context, people can follow UNESCO guidelines. UNESCO has led 'a humanistic approach to ensure that technology will be designed to serve people in accordance with internationally agreed human rights frameworks.' Hence, 'digital technologies will be leveraged as a common good to support the achievement of Sustainable Development Goal (SDG) 4 – Education 2030 and to build shared futures of education beyond 2030.' (UNESCO, 2026b).

A current research example of using emerging and new technologies for instigating common good within a humanistic approach has been related to applying arts and web-3D computing confluence for facilitating transdisciplinary learning at K-12 education levels and beyond (Franco, 2026d).

At some extent, it has been thought that applying humanistic approach with support of using emerging technology can be implemented since K-12 education levels through accessible and low cost consumer devices related to computing technology, as notebooks, tablets and personal computers. At the present days, these computing devices are able to support the production and visualization of Web three-dimensional (Web3D) digital objects and spaces, based on applying emerging technologies (ET), such as 3D computer graphics programming and virtual reality (VR) techniques and knowledge, for instance, utilized in the ecosystem infrastructure of building and visualizing video games, 3D movies and virtual museums or galleries as in Figure 1.

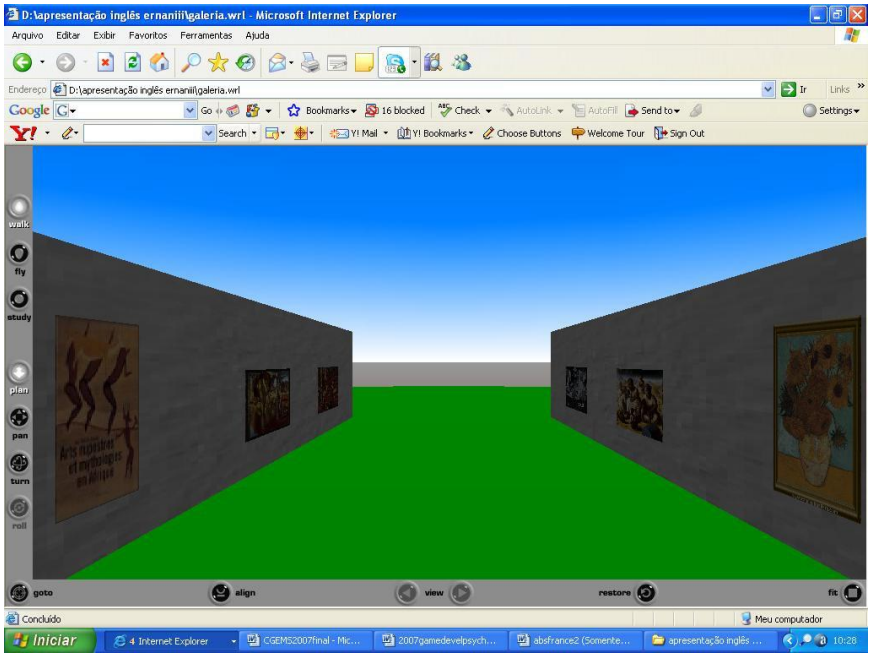

Figure 1. A Web3D-based virtual reality (VR) interface representing an art gallery, produced by this paper author through using the Virtual Reality Modelling Language (VRML)

Source: Franco et al. (2007)

Then, at some extent, the confluence of humanistic approach with computing devices has allowed individuals experiencing hands on 3D computer graphics programming and reflecting about it. Hence, the mentioned confluence has contributed for reformulating a research question: "How do we reduce digital divides and creatively engage more people in immersive worlds?" (Web3D Conference, 2026) by rephrasing this interrogation, through asking: How do we reduce digital divides and creatively engage individuals in immersive education trajectories which encompasses instigating and enhancing citizens' technical and cognitive skills for acquiring and applying emerging technology's principles and practices?

At some extent, an answer to this question, it has been identifying and creating opportunities for educating in service educators at K-12 education levels. Considering that beyond the specialised Information and Communication Technology Facilitator (ICTF) or Technology for Learning Educator (TLE), who has one class per week for teaching students, there have been educators from Social Sciences and Humanities who have more classes (2 to 6) with children / K-12 students per week. They should be better prepared in pre services or during their graduation time for dealing with digital technologies within deep conceptual and practical knowledge and techniques. However, we have observed a lack of opportunities in the curriculum for preparing the future educators in adequate way for dealing with more advanced digital resources, as 3D computer graphics programming techniques. It includes integrating them for supporting the learning of concepts and techniques of a given science of a school's curriculum.

Figure 1 has been a real world example of how a professor of Languages (English and Portuguese) – from the Humanities, teaching at K-12 levels in Brazil - this article's author -, by learning principles of Web3D computer graphics programming has ameliorated his learning to learn skills and shared knowledge with other educators and students with support of a confluence of Circular Pedagogy (Ferreira, 2021) and the Computational Action concept (Tissenbaum, Sheldon, and Abelson, 2019) by explaining about technical resources as well as designing and materializing the bi-dimensional (2D) interface in Figure 2 and the Web3D art gallery in Figure 1.

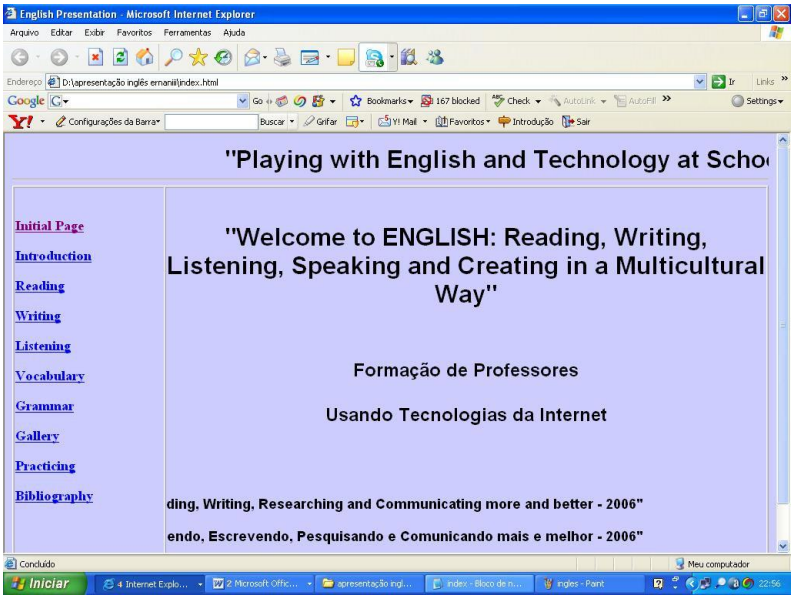

Figure 2. A Web-based bi-dimensional (2D) interface designed by utilizing Hypertext Markup Language (HTML), produced by this paper author and shared with educator inside a K-12 school environment

Source: Franco et al. (2007)

WORK STRATEGY

With support of qualitative literature review and research action evidences, we have thought that if deep investigated and dominated by ordinary citizens, consumer computing devices, as laptops and personal computers related to applying principles of 3D computer graphics programming, conceptual knowledge and technical practices, can and tend to support ordinary individuals experience creative digital content production and visualization within lifelong learning and professional trajectories (Franco, 2026; Franco and Lopes, 2012; Franco and Oliveira, 2019).

Beyond these observations and evidences, within international level studies, research groups, such as (Ars Electronica, 2026; Web3D Consortium, 2026), have investigated, expanded and shared the use of Web3D and 3D computer graphics technical resources and knowledge in connection with research referent to applying other emerging and new digital technologies, as Artificial Intelligence (AI) for producing content.

Such investigations and knowledge sharing have brought about possibilities for individuals to practice and reflect about if and how emerging technologies (ET) can bring about added value for ones enhancing their technical, cognitive and empathy skills for learning and acting in society lifelong.

For instance, a manner of verifying if there has been added value, it is throughout discussing, experiencing and indicating ways of how such emerging technologies have been or should be used for ameliorating individuals' education and professional trajectories (Educause, 2026; Web3D Conference, 2026; Blikstein, 2026; Nicolelis, 2026, Professor Virtual 3D, 2012), Figure 3.

Figure 3. A workshop designed by this article's author for sharing 3D computer graphics (3DCG) technical knowledge and discussing pedagogic strategies for using 3DCG resources with a group of in service educators from K-12 education levels.

Source: Professor Virtual 3D (2012)

Through workshops like this one (Professor Virtual 3D, 2012), it has been possible to share knowledge with educators and students reflecting about how to enhancing digital education and media information and communication literacy through K-12 school learning and teaching proceedings with support of using accessible, advanced Web3D based information production and visualization resources Figure 4.

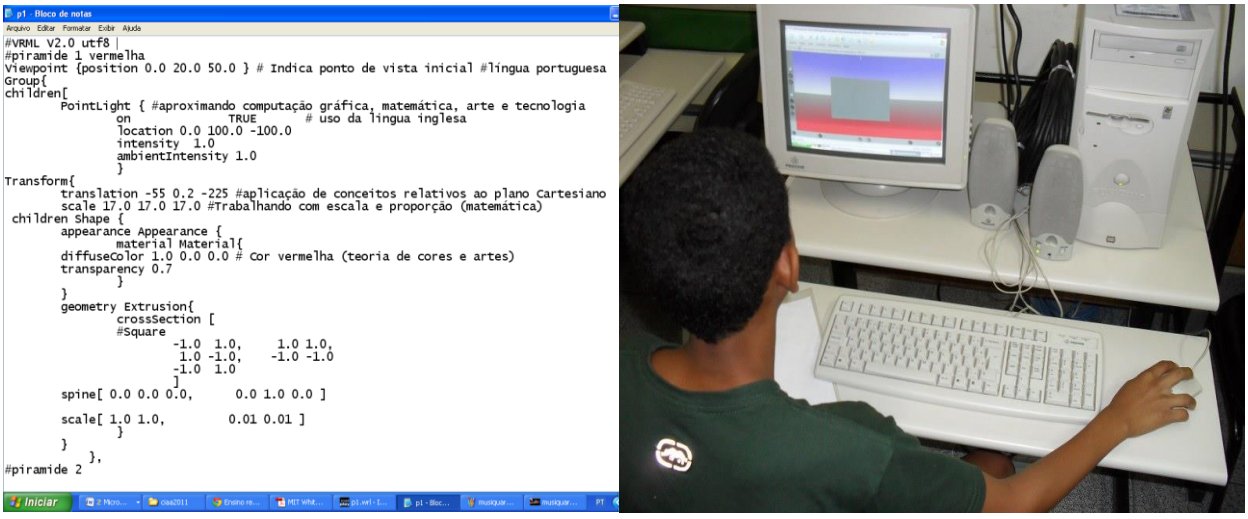

Figure 4. An example of using information production and visualization resources at a primary school computer's lab

Source: Professor Virtual 3D (2012)

By observing and reflecting about the above example, it is visualized a modular piece of source code which has contributed for implementing collaborative and participatory education projects. They have been done in a way that can support and stimulate reading and writing skills enhancements. It includes enhancing spatial thinking abilities, visual and complex thinking skills.

RESULTS

Within the idea of bringing light to materialize a plausible answer the question: How do we reduce digital divides and creatively engage individuals in immersive education trajectories which encompasses instigating and enhancing citizens' technical and cognitive skills for acquiring and applying emerging technology's principles and practices?, it has been implemented a long term action research, participatory observation and exchanging ideas with K-12 levels educators, students and former students.

The examples have showed that through acquiring and applying open source Web3D based information production and visualization technologies, subjects can and tend to materialize, in great extent, at K-12 education levels and beyond, the use of emerging technologies, as 3D computer graphics programming one, within a perspective of being valuable learning resources, which can support collaborative and participatory moods of instigating citizens' enhanced transdisciplinary and multicultural knowledge building.

A confluence of Computational Action (2026) (Tissenbaum, Sheldon, and Abelson, 2019) and Pedagogy of Circularity (Ferreira, 2021) as concepts and practices, has supported implementing this kind of collaborative and participatory hands on strategy of acquiring and applying Web3D based computer graphics programming technology since K-12 education levels in connection with employing math, languages, arts, geometry scientific concepts (Franco, 2020).

This strategy has resulted in supporting individuals' social and economic mobility and has served as a relevant example of how education systems can provide relevant learning opportunities to their citizens, even if such systems have used low cost, but accessible and high quality emerging technologies.

An international example of how relevant is acquiring and applying digital education features and resources as well as media and communication literacy is Dilhan Eryurt's trajectory. She was a Turkish astrophysicist who contributed to scientific research on the formation and evolution of the Sun and other main sequence stars. Although she had learned mathematics in Turkey, she had not worked with computers. However, her mindset instigated and sustained her to read books in Canada and the US, teaching herself how to make use of computers for supporting her artwork (Wikipedia, 2026). Hence, her mindset and lifelong learning attitudes were powerful ways for enhancing and sustaining her artwork and research achievements, such as contributing for innovation and sustainability in space research.

Her example and other individuals' examples related to former students from a primary school object of this study have highlighted that high-quality digital learning at K-12 education levels and beyond can and has contributed to the creation of an equitable and sustainable world for all citizens (Franco, 2026a, b, c, d.).

Further digital education as well as media and information literacy have been necessary for enabling citizens to "deal with rapid social changes, such as globalization, digitization and the transformation of the world of work." Individuals understanding and resolving complex phenomena and global challenges have required the ability to learn, process information and deliver solutions in a range of environments. Then, "teaching and the school system must keep changing in response to global changes." One way of doing it, has been "utilizing teaching methods focusing on students seeing and experiencing things for themselves – an area in which digital technologies have offered almost limitless opportunities. Furthermore, new technologies have been integrated into teaching" (University of Helsinki, 2026).

Within the vision of democratizing Web3D and computer graphics resources and knowledge, an annual international festival called ''Festival Internacional de Arte e Tecnologia Zonas de Compensação 12', -Meta Portais: Dimensões Poeticas em Realidade Mista -, organized by Institute of Arts of UNESP ', has in its program to present a virtual gallery composed by international artworks. It includes to provide a

workshop in which the idea is demystify how to use Web3D resources by designing and implementing, in real time, a hybrid 3D gallery (Zonas de Compensação, 2026).

This article's education context and examples described have indicated that using emerging technologies, such as Web3D based information production and visualization, including 3D computer graphics programming ones for instigating and sustaining citizens' knowledge building enhancements, worth it.

REFERENCES

Ars electronica (2026). *Researching the Future*. https://ars.electronica.art/center/en/researching-the-future/

Blikstein, P. (2026). RODA VIVA | PAULO BLIKSTEIN | 17/08/2026. https://www.youtube.com/watch?v=pnQSmykqM-M

Computational Action (2026). Computational action. https://raise.mit.edu/research/research-projects/computational-action/

Daghriri, I. Et al. (2024). Spatial Immersive Learning Environments in Primary Education: A Review of Impacts and Implementation Challenges. https://dl.acm.org/doi/fullHtml/10.1145/3658549.3658572

Educause (2026). The Age of Perpetual Change. https://www.educause.edu/research-and-publications/research/top-10-it-issues-technologies-and-trends/2027?utm_source=Selligent&utm_medium=email&utm_campaign=report_top10_2&utm_content=10-12-26&utm_term=_&m_i=%2B9RYQoIKvZ9SWMLvM4piCOdtXgKC_GcQdO1RjNIZdT6lSxs1LAPHfYeuwa1YTB2i%2BCGzSx%2BkC2luoOrcIimgBlh8KvjlfiR%2B%2Be&M_BT=43622752507

Ferreira, T. (2021). Pedagoogia da circularidade: ensinagens de terreiro. São Paulo, Telha.

Franco, J. F. (2020). Práticas computacionais no ensino fundamental: inspirando letramento em codificação por meio da construção de ambientes digitais 3d de realidade virtual. Tese (Doutorado em Letras) - Universidade Presbiteriana Mackenzie, São Paulo, 2020, 329 f. https://dspace.mackenzie.br/items/457b972b-5e67-4a39-9d53-f8d9bf63c1a1

Franco, J. F. (2026). Using web3d-based resources for stimulating transdisciplinar, media and equitable education trajectories: a use case. 1. INTERNATIONAL ORDU SCIENTIFIC RESEARCH CONGRESS, p. 1112 - 1124. https://b0699d12-70ad-4313-81f1-0833a431c01a.filesusr.com/ugd/614b1f_8af523507b3f47cf955f2d846c08a21d.pdf

Franco, J. F. (2026c). Investigating platforms for instigating and sustaining transdisciplinar and digital education in 3D. In: 6th INTERNATIONAL ANKARA SCIENTIFIC RESEARCH AND INNOVATION CONGRESS 08-09 AUGUST 2026 ANKARA /TÜRKİYE.

Franco, J. F. (2026d). Arts and web-3D computing confluence facilitating transdisciplinary learning beyond K-12 education. In: 8. INTERNATIONAL CONGRESS ON FASHION, ART, DESIGN. P. 149 – 155. https://8cefb8c7-ed75-491c-a33c-4fa6e335cf99.filesusr.com/ugd/614b1f_e05a4d65d2b84266b525025592367fbb.pdf

Franco, J. F. et al. (2007). Desenvolvendo uma Experiência Educacional Interativa Usando Recursos de Visualização de Informação e de Computação Móvel como Estímulo à Construção Colaborativa e Continuada de Conhecimento. In: Revista Renote. https://seer.ufrgs.br/index.php/renote/article/view/14365/8265

Franco, J. F., Lopes, R. D. (2012). Developing an Interactive Knowledge-Based Learning Framework. In *Computer Graphics*. https://www.intechopen.com/chapters/34478

Franco, J. F., Oliveira, A. B. S. (2019). A case of computational action through using web3d based information visualization technology for inspiring coding literacy at k-12 levels. *12th annual International Conference of Education, Research and Innovation – ICERI 2019*, Dates: 11-13

November, Location: Seville, Spain. https://www.researchgate.net/publication/338105621_A_CASE_OF_COMPUTATIONAL_ACTION_THROUGH_USING_WEB3D_BASED_INFORMATION_VISUALIZATION_TECHNOLOGY_FOR_INSPIRING_CODING_LITERACY_AT_K-12_LEVELS

Global Digital Library (2026). A curated collection of free learning resources. https://digitallibrary.io/

Nicolelis, M. (2026). Miguel Nicolelis, em conversa com Rodrigo Bressan, desafia a euforia pela IA e enfatiza o humano. https://www.youtube.com/watch?v=KSXJlxmvQaM

Professor virtual 3D (2012). Oficina explorando tecnologias tridimensionais 3D da internet e técnicas de realidade virtual com suporte de princípios de computação gráfica. In: II Seminário Dos Educadores Do Jaraguá. https://musiquarium4000edu3d.blogspot.com/search?updated-max=2012-05-20T23:42:00-07:00&max-results=7

Roussos, M. et al. (1997). NICE: combining constructionism, narrative and collaboration in a virtual learning environment. ACM SIGGRAPH Computer Graphics, Volume 31, Issue 3, Pages 62 – 63. https://doi.org/10.1145/262171.262264

Tissenbaum, M., Sheldon, J. and Abelson, H. (2019). From Computational Thinking to Computational Action: Envisioning computing education that both teaches and empowers. COMMUNICATIONS OF THE ACM | MARCH 2019 | VOL. 62 | NO. 3, https://dl.acm.org/doi/epdf/10.1145/3265747

UNESCO (2026a). Sciences for the people and ythe planet. https://en.wikipedia.org/wiki/UNESCO

UNESCO (2026b). What you need to know about digital learning and transformation of education. https://www.unesco.org/en/digital-education/need-know?hub=84636

University of Helsinki (2026). Support the future of learning. https://www.helsinki.fi/en/innovations-and-cooperation/support-us/funds-and-campaigns-you-can-support/support-future-learning

Web3D Conference (2026). *The 31st International Conference on 3D Web Technology*. https://web3d.siggraph.org/2026/

Web3D consortium (2026). Open standards for real time communication. https://www.web3d.org/

Wikipedia (2026). Dilhan Eryurt. Wikipedia. https://en.wikipedia.org/wiki/Dilhan_Eryurt

Wikipedia UNESCO (2026). UNESCO. https://en.wikipedia.org/wiki/UNESCO

Zonas de Compensação (2026). Festival Internacional de Arte e Tecnologia, https://sites.google.com/view/zonas12

INTERNATIONAL AHI HASAN AKHISM, ENTREPRENEURSHIP AND RETAILING, SOCIAL SCIENCES SYMPOSIUM

October 23-24, 2026 / Bursa Technical University, Bursa, Türkiye

İlgili makama;

ULUSLARARASI AHİ HASAN AHİLİK, GİRİŞİMCİLİK VE PERAKENDECİLİK SOSYAL BİLİMLER SEMPOZYUMU 23-24 Ekim 2026 tarihleri arasında Bursa Teknik Üniversitesi, Bursa'da 13 farklı ülkenin akademisyen/araştırmacılarının katılımıyla gerçekleşmiştir. Kongre kapsamında sunumu yapılan 54 bildirinin 29 adeti Türkiye'den katılımcılar tarafından; 29 bildiri ise 13 ülkeden katılımcılar tarafından sunulmuştur. Kongre 16 Ocak 2020 Akademik Teşvik Ödeneği Yönetmeliğine getirilen "*Tebliğlerin sunulduğu yurt içinde veya yurt dışındaki etkinliğin uluslararası olarak nitelendirilebilmesi için Türkiye dışında en az beş farklı ülkeden sözlü tebliğ sunan konuşmacının katılım sağlaması ve tebliğlerin yarıdan fazlasının Türkiye dışından katılımcılar tarafından sunulması esastır.*" değişikliğine uygun düzenlenmiştir.

Bilgilerinize arz edilir,

Saygılarımla,

Prof. Dr. Orhan ÇAĞLAYAN
BTU Head of IIBF International Trade and Logistics Department
HEAD OF THE ORGANIZING COMMITTEE

T.C.
BURSA TEKNİK ÜNİVERSİTESİ REKTÖRLÜĞÜ
İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Dekanlığı

Sayı : E-16284385-903.07-233392
Konu : Sempozyum Düzenleme Kurulu

DEKANLIK MAKAMINA

Üniversitemiz ve İKSAD işbirliği ile 23-24 Ekim 2026 tarihlerinde düzenlenecek olan "1. Uluslararası Ahi Hasan Ahilik, Girişimcilik ve Perakendecilik Beşeri Bilimler Sempozyumu"'nda Fakültemiz öğretim üyelerinden Prof. Dr. Orhan ÇAĞLAYAN, Doç. Dr. Abdullah OĞRAK ve Dr. Öğr. Üyesi Burak ÇAKIRCA'nın sempozyum düzenleme kurulu üyesi olarak görevlendirilmesi hususunu;

Olurlarınıza arz ederim.

Dr. Öğr. Üyesi Burak ÇAKIRCA
Dekan Yardımcısı

OLUR

Prof. Dr. Kadriye Burcu ÖNGEN BİLİR
Dekan V.

Dağıtım:
Sayın Prof. Dr. Orhan ÇAĞLAYAN
Sayın Doç. Dr. Abdullah OĞRAK
Sayın Dr. Öğr. Üyesi Burak ÇAKIRCA

Bu belge, güvenli elektronik imza ile imzalanmıştır.

Belge Doğrulama Kodu :*BSUBVAY83B* Pin Kodu :11462 Belge Takip : https://turkiye.gov.tr/ebd?eK=3813&eD=BSUBVAY83B&eS=233392

Adres:BTÜ Yıldırım Bayezid Yerleşkesi
Telefon:0 224 300 34 45 Faks:0224 300 33 29
e-Posta:www.btu.edu.tr Web:http://itbf.btu.edu.tr
Kep Adresi:bursateknikuniversitesi@hs01.kep.tr

Bilgi için: Halime ÖZTÜRK
Ünvanı: Bilgisayar İşletmeni
Tel No: (224) 300 3445

Bu belge, güvenli elektronik imza ile imzalanmıştır.